Από τον Πόντο στην κόλαση του Στάλιν

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΔΙΟΝΥΣΙΑΔΗΣ

Αλέξανδρος Ν. Διονυσιάδης

Από τον Πόντο στην Κόλαση του Στάλιν

Μετάφραση από τα Ρωσικά
Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης

Εκδόσεις ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ

2019

Αλέξανδρος Ν. Διονυσιάδης
Από τον Πόντο στην Κόλαση του Στάλιν

Η ιστορία της οικογένειάς μου (πρωτότυπος τίτλος)

Μετάφραση από τα Ρωσικά: Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης
Επιμέλεια μετάφρασης: Αλέξανδρος Ν. Διονυσιάδης
Επιμέλεια μετάφρασης: Αγαθάγγελος Σ. Γκιουρτζίδης

© Αλέξανδρος Ν. Διονυσιάδης
© Μετάφραση από τα Ρωσικά Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης
© Επιμέλεια της μετάφρασης Αλέξανδρος Ν. Διονυσιάδης
© Επιμέλεια της μετάφρασης Αγαθάγγελος Σ. Γκιουρτζίδης
© Φωτογραφία εξωφύλλου Dmitri Borko
© Εκδόσεις Αγαθάγγελος

ISBN 978-618-82750-9-6

στην ιερή μνήμη
των πολυπαθων γωνέων μου
και αδικοχαμένων αδελφών

Περιεχόμενα

Προλόγος του εκδότη 13
Προλόγισμα του μεταφραστή 15
Πρόλογος 17

Κεφάλαιο πρώτο
Τουρκία (Αργυρούπολη, Τραπεζούντα) 23
Γεωργία (Μπατούμι 1921-1927) 29
Τιφλίδα - Τμπιλίσι (1927-1937) 32
Ρωσία. «Καταραμένη να ᾽σαι Κολιμά» 1937-1948 40
Ελλάδα. Θεσσαλονίκη 49
Τμπιλίσι (1939-1949) 54
Εξορία στη Σιβηρία 69
Κρασνογιάρσκ 85
Γιακουτία 97
Στη Μόσχα, στη Μόσχα... 117

Κεφάλαιο δεύτερο
Η ζωή στην πρωτεύουσα 131
Ξανά στα ποταμόπλοια 136
Η επίσκεψη του Νίκου Καζαντζάκη 140
Ένας πολύ παράξενος θάνατος 142
...Και η ζωή συνεχίζεται... 144
Φλερτάροντας με την τέχνη 146
Δουλεύοντας στην ελληνική πρεσβεία 149
Η Ρίτα 161
Ο βλάκας που σωπαίνει περνάει για έξυπνος 164
Ο θάνατος του πατέρα 166
Ο επίμονος Σεργκέι Πετρόβιτς 169
«Χρυσές περιπέτειες» 173
Καινούργιο σπιτικό, καινούργια ζωή 179
Ένας κύκνος που τον έλεγαν Λήδα 187
Μία άρνηση 188

Νέα σταδιοδρομία 191
Μία ακόμη αστυνομική περιπέτεια 207
Αποχαιρετώντας έναν πνεύμονα 212
Και ξανά στη δουλειά 221
Η επιστημονικο-τεχνική προπαγάνδα 225
Πώς δεν έγινα μέλος του κόμματος 241
Η προδοσία μιας φιλίας 246
Τα πρώτα ταξίδια στο εξωτερικό 250
Πρώτο ταξίδι στην Ελλάδα 252
Η Περεστρόικα 254
Η οδική περιπλάνηση στην Ελλάδα 264
Η απώλεια της Μαρόσα 270
Βγαίνοντας στη σύνταξη 274

Κεφάλαιο τρίτο
Η τελευταία μεγάλη απάτη της Σοβιετικής Ένωσης 281
Το διαζύγιο με τη Ρίτα 285
Η αγωνία για το μέλλον των παιδιών μου 288
Ιμπρεσάριος και μάνατζερ του Ανδρέα 292
Αστυνομικές ιστορίες στο κέντρο της Μόσχας 294
Το αυγουστιάτικο πραξικόπημα του 1991 296
Δύσκολη ζωή 298
Στο έλεος της μαφίας 303
Ο θάνατος της μητέρας 308
Ο αυτοδίδακτος Ανδρέας 310
Το διαβατήριο του Δημήτρη 317
Ξανά στην Ελλάδα 321
Στις λαϊκές αγορές της Αθήνας 332
Παλεύοντας για την πατρική κληρονομιά 337
Η επίσκεψη του Ανδρέα 341
Η νοσταλγία και η επιστροφή 344
Στην Αθήνα ξανά - Δικαστικός μαραθώνιος 351
Η άλλη Ελλάδα της πλατείας Ομονοίας 359
Στην ανατολική Μόσχα 365
Το τέταρτο ταξίδι στην Ελλάδα 368
Στη Θεσσαλονίκη 378
Μια δύσκολη εγχείριση 386
Η συνάντηση με τον πρωθυπουργό Αλέξη Τσίπρα 395
Η τελευταία μου διαθήκη 400

Επίλογος 403
Οικογεννιακό λεύκωμα 413
Επιστολές του Νικόλαου Διονυσιάδη από την Κολιμά 489
Επιστολές της Βεργινίας Διονυσιάδη από τη Θεσσαλονίκη 499

Προλόγος του εκδότη

Αγαπητέ αναγνώστη,

στα χέρια σου κρατάς ένα μικρό απόσπασμα της ιστορίας των Ελλήνων του Πόντου που ξεκινάει με τον ξεριζωμό από την Τραπεζούντα, εξελίσσεται στην Τιφλίδα, μετέπειτα στην Κολιμά της Σιβηρίας για να καταλήξει εκ θαύματος στην καρδιά της Ρωσίας στη Μόσχα.

Κάθε σελίδα είναι μια ζωντανή αναπαράσταση από τη ζωή ενός εκπληκτικού ανθρώπου του Αλέξανδρου Διονυσιάδη, της οικογένειάς του, των Ελλήνων του Πόντου, αλλά και ολόκληρης της Σοβιετικής Ένωσης. Πρόκειται για ιστορία ενός Έλληνα, παρόμοια με το περίφημο έργο του Αλεξάντερ Σολζενίτσιν «Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ».

Η αυτοβιογραφία του Αλέξανδρου Διονυσιάδη προσεγγίζει τα ιστορικά γεγονότα υπό το πρίσμα του δράματος της οικογένειάς του και συγκεκριμένα, μέσα από τη σχέση με τον πατέρα του Νικόλαο Διονυσιάδη. Η σχέση αυτή διασπάστηκε και διαστρεβλώθηκε πνευματικά από μια νέα ιδεολογία που τους έκανε ξένους. Χρειάστηκε να περάσουν χρόνια ώστε ο νους και η ψυχή του Αλέξανδρου να ξεπεράσουν αυτή τη διάβρωση και μέσα από την αυτογνωσία να συνειδητοποιήσουν όλο το μέγεθος της τραγωδίας.

Αν και το τίμημα ήταν βαρύ, η ψυχή και η καρδιά του Αλέξανδρου δεν αμαυρώθηκαν. Μέσα από τις σελίδες της ζωής του αφήνει ένα μήνυμα στα παιδιά του, αλλά και στην νέα γενιά για την ανεξίτηλη αξία της ελευθερίας.

Προλόγισμα του μεταφραστή

Υπάρχει η μεγάλη Ιστορία. Η Ιστορία των λαών, των κοινωνιών, των πολιτισμών. Υπάρχει όμως και η μικρή Ιστορία, η ιστορία των απλών ανθρώπων της διπλανής πόρτας, η ιστορία των αφανών και άγνωστων. Είναι η ιστορία ως μία βελονιά στον μεγάλο καμβά που είναι φτιαγμένος με κόπο και ιδρώτα, με αίμα και δάκρυα, με τραγούδια χαράς και θρήνους, με ελπίδες και διαψεύσεις. Είναι η ιστορία που θα μπορούσε να είχε ζήσει ο καθένας από εμάς.

Ένα τέτοιο βιβλίο είναι και αυτό που κρατάει τώρα ο αναγνώστης στο χέρι του. Δεν πρόκειται για κάποιο κείμενο που διεκδικεί λογοτεχνικές δάφνες, ούτε καθιερώνει νέες τεχνικές γραφής. Μαρτυρία είναι για τα μαρτύρια που πέρασε ένα μεγάλο κομμάτι του ελληνισμού του Πόντου στις αιώνιες μετακινήσεις και περιπέτειες, μέσα στην περιδίνηση μεγάλων και τρανών ιστορικών γεγονότων που σφράγισαν τον πολύπαθο 20ό αιώνα.

Από την ευδαιμονούσα Τραπεζούντα στην Κολιμά, το συνώνυμο της κόλασης, ο απλός άνθρωπος άθυρμα στα χέρια της Κλειούς (της μούσας της Ιστορίας) παλεύει κι αγωνίζεται για να επιβιώσει και να προκόψει.

Ο συγγραφέας γόνος οικογένειας όπου συναντιούνται αίματα αρχαία και παραδόσεις ισχυρές, γεννήθηκε στη Σοβιετική Ένωση και ζει εκεί όλη του τη ζωή. Μεγάλωσε, σπούδασε, εργάστηκε, έκανε οικογένεια, έχει παιδιά, εγγόνια και δισέγγονα. Είναι σαρξ εκ σαρκός του αιώνα του και αυτόπτης μάρτυρας γεγονότων, τα οποία αγνοούν οι σύγχρονοί μας ή, τουλάχιστον, δεν επιθυμούν να μάθουν, γιατί έρχονται σε αντίθεση με κατεστημένες ιδεοληψίες.

Παθιασμένος αφηγητής ο Αλέξανδρος Διονυσιάδης, αν και, όπως ομολογεί ο ίδιος, δεν σπούδασε (ένας απλός μηχανικός είναι), καταφέρνει να μεταδώσει στον αναγνώστη εικόνες, σκέψεις, συναισθήματα, ακόμη και μυρωδιές από την ταραχώδη του ζωή.

Παιδί της εποχής του, έζησε μία ζωή πλούσια σε εμπειρίες και διδάγματα κι αποφάσισε στη δύση της να αφήσει πίσω ένα κείμενο παρακαταθήκη όχι μόνο για τους απογόνους του μα και για όλους εκείνους που με ευαισθησία αντιμετωπίζουν τα πάθη, τα μαρτύρια και τις μαρτυρίες.

Ο Αλέξανδρος Διονυσιάδης είναι ένας γενναίος άνθρωπος, όχι γιατί έκανε κάποιες ηρωικές πράξεις, μα γιατί όταν η συνείδηση και η αντίληψή του ήρθαν σε μετωπική σύγκρουση με την πραγματικότητα, συνειδητοποίησε τα λάθη του και άλλαξε. Η αλλαγή αυτή κάθε άλλο παρά εύκολη και ανώδυνη ήταν, μα την τόλμησε. Λίγοι μπορούν να το κάνουν αυτό.

Στο ίδιο αυτό βιβλίο ο αναγνώστης θα βρει τις περιπέτειες μιας άλλης, μη καταγεγραμμένης Οδύσσειας του ελληνισμού του Πόντου. Θα μάθει για τις άδικες διώξεις, για τις κακουχίες, τις ταλαιπωρίες, τα βάσανα, μα την ίδια στιγμή θα θαυμάσει τις ικανότητες επιβίωσης και προκοπής αυτών των παιδιών του πανάρχαιου Έθνους που έμαθε να αναγεννιέται κάθε φορά από τις στάχτες του. Θα γνωρίσει τις τύχες εκείνων που η ζωή από ένα καπρίτσιο της μοίρας, έταξε να είναι αιώνιοι πλάνητες και πρόσφυγες, ακόμη και στην ίδια την πατρίδα τους. Θα ταξιδέψουν μαζί του από την Τραπεζούντα στην Τιφλίδα της Γεωργίας, στην ανατολική Σιβηρία, τη Μόσχα, την Κολιμά, μα και στις «αόρατες» συνοικίες όπου συγκεντρώθηκαν οι επαναπατρισθέντες και θα μάθει για τη δεύτερη, την πιο πικρή προσφυγιά.

Νέος θα δει να συλλαμβάνουν και να εξορίζουν τον πατέρα του στην εσχατιά του κόσμου τούτου, την Κολιμά. Ύστερα από ένα σύντομο διάλειμμα, ακολούθησε η οικογενειακή εξορία στην ανατολική Σιβηρία, η επιστροφή στη Μόσχα, ο ξαφνικός και παράξενος θάνατος του αδελφού του και η νέα ζωή στη βιομηχανία της χώρας, όπου διακρίθηκε. Κι ακολουθούν οι επισκέψεις στη μητέρα πατρίδα, η επανένωση με τους χαμένους συγγενείς, η πίκρα του νέου πρόσφυγα. Σελίδες συγκινητικές, σελίδες εξομολογητικές, σελίδες μιας αλήθειας που πρέπει να μαθευτεί.

Το βιβλίο του Αλέξανδρου Διονυσιάδη είναι μία κατάθεση της προσωπικής αλήθειας ενός απλού ανθρώπου. Είναι η ιστορία της οικογένειας του, η ιστορία της ζωής του, η αφήγηση του Έλληνα που ταξίδεψε στη ζωή, επιστρέφοντας πάντα στην εστία του. Συμπονετικός με τους άλλους, πικραμένος από την εξουσία αλλά και τους ανθρώπους, ο Αλέξανδρος Διονυσιάδης δεν κρατάει κακία σε κανένα και συνεχίζει μέχρι σήμερα να ζει, προσφέροντας απλόχερα αγάπη και συμπόνια σε όποιον το χρειάζεται.

Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης
Χειμώνας 2017 - Καλοκαίρι 2018
Αθήνα - Μεταξουργείο

Πρόλογος

Έχω τι να τραγουδήσω όταν μπροστά στον Ύψιστο σταθώ,
Έχώ πώς και να δικαιολογηθώ.

Βλαντίμιρ Βισότσκι

Άρχισα να γράφω αυτό το βιβλίο στα τέλη της δεκαετίας του 1980, εμπνευσμένος από την περιβόητη Περεστρόικα και τυφλωμένος από μία απερίγραπτη αισιοδοξία.

Το έγραψα για τα εγγόνια μου, ώστε να αρχίσουν να μελετούν την Ιστορία με την ιστορία της οικογένειάς τους και, από τα παιδικά τους χρόνια να μην εμπιστεύονται τα σχολικά εγχειρίδια, τα οποία σε όλες τις χώρες είναι αμφιλεγόμενα, ενώ στις χώρες με αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα απλά ψεύδονται. Εγώ, προσωπικά, κατάλαβα πολύ αργά ότι το καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε στη Ρωσική αυτοκρατορία μετά το πραξικόπημα του Οκτωβρίου 1917, ήταν, ουσιαστικά, τρομοκρατικό.

Κατάλαβα, επίσης, ότι τον πατέρα μου, όπως και εκατομμύρια άλλων μορφωμένων ανθρώπων, τον πήραν μακριά από την οικογένειάς του όχι μόνο για να δουλέψει δωρεάν για το καθεστώς, αλλά, κυρίως, για να μην εμποδίζει τον εκφυλισμό των εγκεφάλων των απογόνων τους από την πρώιμη παιδική ηλικία, όταν ακόμη είναι εύπλαστοι σαν την πλαστελίνη σε κάθε επιρροή.

Κατάλαβα γιατί τόσο νωρίς και με τρόπο σκληρό και ανελέητο μου έκοψαν τις ρίζες μου.

Οι αφοσιωμένοι στον Ηγέτη «γενίτσαροι» χρειάζονται σε όλες τις εποχές. Είναι το δικό του κρέας για τα κανόνια, το οποίο κατά εκατομμύρια θα ρίχνει στην κρεατομηχανή της Παγκόσμιας Επανάστασης. Αυτό το κατέφερε πολύ καλά το Καθεστώς. Μέχρι σήμερα, εκατομμύρια άνθρωποι νοσταλγούν το μαστίγιο του αφέντη, ενώ ο χθεσινός δούλος που έγινε αφέντης, κυριολεκτικά, απολαμβάνει τη σκληρότητά του. Μαζί με όλους

τα έζησα όλα αυτά και θέλω να μιλήσω για αυτά στα παιδιά και τα εγγόνια μου.

Εργαζόμενος σκληρά, κέρδισα μέγιστα δυνατή σύνταξή, αλλά το μέσο εισόδημα μου των τελευταίων ετών ήταν τρεις φορές μεγαλύτερο απ᾽ αυτήν, την ίδια στιγμή ήρθε και ο παμφάγος πληθωρισμός. Κατάλαβα ότι με έκλεψαν ξανά, ότι για άλλη μία φορά θα πρέπει να παλέψω για να επιβιώσω και ότι δεν είναι καιρός να γράφω απομνημονεύματα.

Ύστερα από είκοσι χρόνια ξαναβρήκα τις σημειώσεις μου. Ο γραφικός χαρακτήρας φρικτός, οι σελίδες μπερδεμένες. Θυμήθηκα όσα έζησα, θύμωσα με τον εαυτό μου που εξαγοράστηκα τόσο φτηνά από τις υποσχέσεις των «δημοκρατών» και θέλησα να τα καταστρέψω όλα. Τι χαζός που ήμουν!

Η σύζυγος του ανιψιού μου είναι εθνολόγος. Μου ζήτησε να τα διαβάσει. Διάβασε τα λοιπόν, της είπα, αν μπορείς να βγάλεις τα κολυβογράμματά μου. Όχι μόνο τα διάβασε, αλλά και τα δαχτυλογράφησε και μάλιστα με παρότρυνε να τα δημοσιεύω στη σελίδα μου στο Facebook. Ένας άγνωστος σε εμένα bloger, Πόντιος στην καταγωγή, ο Αλεξέι Κοϊμσίδης άρχισε να αναδημοσιεύει τις αναρτήσεις μου στο ιστολόγιό του στο Ζιβόι Ζουρνάλ[1], όπου είχε περισσότερους από χίλιους συνδρομητές. Υπήρξαν πολύ θερμές αντιδράσεις. Πάει να πει πως έλεγα ενδιαφέροντα για τους ανθρώπους πράγματα. Χάρηκα. Στη συνέχεια, ο διευθυντής της εφημερίδας «Απογευματινή της Τιφλίδας» Βαντίμ Αναστασιάδης άρχισε να τα δημοσιεύσει με γενικό τίτλο «Ποντιακή Σάγκα».

Ο επιτηδευμένος τίτλος με φέρνει σε αμηχανία, με έπεισε όμως ότι ταιριάζει με το ύφος της εφημερίδας. Έγραψα άλλα δύο μέρη.

Τα εγγόνια μου έχουν μεγαλώσει πλέον, τελείωσαν τις σπουδές τους. Μπροστά τους έχουν μια όχι και τόσο εύκολη ζωή. Παραδίδοντας την «σκυτάλη της ζωής», πιστεύω ότι η εμπειρία μου από αυτή τη ζωή θα βοηθήσει τόσο τους ίδιους, όσο και τους απογόνους τους. Πολύ φοβάμαι να μην επαναλάβουν τα λάθη μου, γι᾽ αυτό και θα είμαι απολύτως ειλικρινής. Ας μάθουν τη ζωή χωρίς ψιμύθια. Ούτε εγώ ήμουν «αγνός και άσπιλος». Την αλήθεια της ζωής και την ιστορία της χώρας είναι καλύτερα να την μάθεις από τον αμαρτωλό σου πρόγονο, παρά από τους δασκάλους των δημόσιων σχολείων, οι οποίοι σου μαθαίνουν να μην λες ψέματα, μα οι ίδιοι λένε ψέματα, σου μαθαίνουν να μην είσαι διεφθαρμένος, μα οι ίδιοι δωροδοκούνται. Το πώς κλέβουν τις ψήφους των ψηφοφόρων στις εκλογές των διαφόρων βουλευτών, το γνωρίζει κάθε μαθητής των τελευταίων

1 Ζιβόι Ζουρνάλ (Живой Журнал), ρωσικό σύστημα ιστολογίων (Σ.τ.Μ.)

τάξεων. Το ψωμί των «θεόσταλτων παιδαγωγών» δεν είναι εύκολο, τους θυμόμαστε όμως σε όλη μας της ζωή, ενώ φυλάσσουμε τη μνήμη τους στην ψυχή μας μέχρι να πεθάνουμε.

Και κάτι τελευταίο. Ας μην τρομάξει τον αναγνώστη η υπερβολική μου ειλικρίνεια. Δεν πρόκειται για «απογύμνωση της ψυχής», ούτε για «αυτομαστίγωμα», είναι η αλήθεια της ζωής χωρίς ωραιοποιήσεις. Τη λογοκρισία την αφήνω στην επιμέλεια του εκδότη μου και δηλώνω πως δάφνες συγγραφέα δεν διεκδικώ. Δεν πρόκειται για λογοτεχνία. Είναι η κραυγή της ψυχής μου, η Εξομολόγηση, η Μετάνοια και η Διαθήκη μου στους απογόνους.

Ας με κρίνει ο Θεός.

Κεφάλαιο πρώτο

Τουρκία
(Αργυρούπολη, Τραπεζούντα)

Έχω μπροστά μου δύο μικρές στοίβες κιτρινισμένων από τον χρόνο επιστολών - η στάχτη της κατεστραμμένης από την ιστορία εστίας.

Κάποια είναι γραμμένες καλλιγραφικά με μελάνι σε καλό χαρτί στα ελληνικά. Είναι από τη μακρινή πόλη της Μεσογείου, τη Θεσσαλονίκη. Είναι της γιαγιάς μου. Άλλα είναι γραμμένα με μολύβι σε τραχύ, σκούρο χαρτί συσκευασίας ή σε τσιγαρόχαρτα που διαλύονται όταν τα πιάνεις στο χέρι σου. Είναι γραμμένα στη ρωσική γλώσσα με λάθη και ο γραφικός τους χαρακτήρας φανερώνει νευρικότητα, γι᾽ αυτό και είναι δυσανάγνωστα. Ολόκληρες παράγραφοι είναι γραμμένες έτσι που δύσκολα μπορείς να καταλάβεις τι γράφουν. Αυτές οι επιστολές είναι από την μακρινή Κολιμά και είναι από τον πατέρα μου.

Οι επιστολές αυτές είναι ογδόντα χρονών. Και οι μεν και οι δε είναι γεμάτες μουτζούρες. Είναι δάκρυα. Εκείνων που τις έγραψαν, αλλά και των παραληπτών τους, εκείνων που τα διάβασαν και τα ξαναδιάβασαν πολλές φορές. Ακόμη και τώρα είναι αδύνατον να τις διαβάσει κανείς χωρίς να κλάψει.

Η οικογένεια Διονυσιάδη βρέθηκε στη δίνη των θυελλωδών πολιτικών γεγονότων στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα και χωρίς να το θέλει μοιράστηκε τη μοίρα των Ελλήνων του Πόντου τόσο στην ιστορική πατρίδα, στον Πόντο, όσο και στη συνέχεια στη νέα πατρίδα (για κάποιους ήταν η Ελλάδα, για κάποιους άλλους η Σοβιετική Ένωση). Όπως βλέπουμε, η ιστορία της οικογένειας Διονυσιάδη συνδέεται στενά με τις τύχες διαφόρων χωρών και λαών. Στις σελίδες του βιβλίου της ιστορίας της οικογένειάς μας ζωντανεύουν ψυχρές ημερομηνίες και γεγονότα από τα εγχειρίδια της ιστορίας, όταν γίνονται γεγονότα της βιογραφίας των προγόνων μας.

Κοιτάζοντας τις παλιές οικογενειακές φωτογραφίες, μαθαίνοντας τις ζωές των πατέρων, των παππούδων και των προπάππων μας, άθελά σου σκέφτεσαι τον εαυτό σου και τη ζωή σου, σκέφτεσαι πώς θα μείνεις στην ιστορία του γένους σου...

Λοιπόν, ποιοι είμαστε και από πού κρατάμε εμείς, η οικογένεια Διονυσιάδη;

Υπάρχει μια ρομαντική αστεία εκδοχή: οι Διονυσιάδη είναι απόγονοι του θεού του κρασιού και του γλεντιού Διονύσου. Γιατί όχι; Δεν θα την απορρίψουμε ούτε αυτή.

Υπάρχει όμως και η τεκμηριωμένη ιστορική εκδοχή. Σε αυτή θα σταθούμε αναλυτικά.

Το επίθετο Διονυσιάδη κατοχυρώθηκε στο γένος μας σχετικά αργά. Απ᾽ ό,τι φαίνεται, πρώτος Διονυσιάδης ήταν ο Ανδρέας που γεννήθηκε το 1828 στην Αργυρούπολη (Γκιουμουσχανέ) της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια της απογραφής του πληθυσμού το 1881 καταγράφηκε ως Διονυσιάδης, δηλαδή γιος του Διονύσιου. Με αυτό το επίθετο κατέγραψε και τα παιδιά του. Το ίδιο, μάλλον, έκανε και ο μικρότερος αδελφός του Κυριάκος, από τον οποίο ξεκινάει το δικό μας κλαδί. Θα πρέπει να σημειώσω πως μέχρι εκείνη την εποχή ο ελληνικός πληθυσμός της Τραπεζούντας δεν είχε επίθετα και αντί γι᾽ αυτά, όπως και σε πολλούς άλλους λαούς, χρησιμοποιούσε οικογενειακά προσωνύμια, τα οποία συνήθως ήταν παράγωγα του ονόματος του πατέρα-αρχηγού της οικογένειας και στη συνέχεια γίνονταν επίθετα.

Η πηγή μας είναι ένα έγγραφο, το οποίο συνέταξε ο πρώτος Διονυσιάδης, ο Ανδρέας, τον οποίο ανέφερα πιο πάνω. Στο έγγραφο αυτό υπάρχει η ιστορία της οικογένειάς μας, αρχίζοντας από το 1828 (έτος γεννήσεως του Ανδρέα), υπάρχουν οι γεννήσεις, οι θάνατοι, οι γάμοι, τα ταξίδια, τα προσκυνήματα στην Ιερουσαλήμ... Δυστυχώς όμως καταγράφονται συνοπτικά και σχηματικά.

Ο Ανδρέας έγραψε για τον πατέρα του πως παντρεύτηκε δύο φορές. Από την πρώτη του σύζυγο Σοφία απέκτησε τον γιο του Νικόλαο, ο οποίος πέθανε το 1842 σε ηλικία 25 ετών. Από τον δεύτερο γάμο του με την Παρασκευή, απέκτησε την κόρη του Σοφία (η οποία πέθανε κι αυτή σε νεαρή ηλικία) και δύο γιους, τον Ανδρέα (συντάκτη του εγγράφου) και τον Κυριάκο. Δυστυχώς, για τον απευθείας πρόγονό μας Κυριάκο (είναι ο προπάππος μου) δεν αναφέρονται καθόλου στοιχεία, δεν είναι γνωστή η ημερομηνία γεννήσεώς του. Μόνο από τις διηγήσεις του πατέρα μου (εγγονού του Κυριάκου) γνωρίζουμε ότι ήταν άνθρωπος ανεξέλεγκτου ήθους, τον οποίο αποκαλούσαν «ο τρελός Κυριάκος»...

Ο Διονύσιος πέθανε το 1834, ενώ λίγο αργότερα, ύστερα από δύο χρόνια, πέθανε η Παρασκευή. Εκείνη την εποχή ο Ανδρέας ήταν 8 ετών, ενώ ο Κυριάκος λίγο μικρότερος. Προφανώς, αρχικά τους φρόντισαν τα μεγαλύτερά του αδέλφια, η αδελφή και ο αδελφός, αλλά πέθαναν κι εκείνοι πριν προλάβουν να ενηλικιωθούν. Τότε, τους έθεσε υπό την προστασία του ο θείος τους Χατζηιωάννης Ανδρεάδης. Συνήθως, η επιμέλεια των

ορφανών παιδιών του αδελφού, ήταν έργο του θείου από την πλευρά του πατέρα. Σε αυτή την περίπτωση μαθαίνουμε πως ο Διονύσιος είχε έναν αδελφό, τον Ιωάννη, ενώ τον πατέρα τους τον έλεγαν Ανδρέα. Ο Ιωάννης ήταν θρήσκος άνθρωπος, αφού το πρόθεμα Χατζής στα ονόματα, σήμαινε πως ο άνθρωπος αυτός είχε πάει για προσκύνημα στα Ιεροσόλυμα. Αυτές ήταν οι παραδόσεις με τις οποίες γαλούχησε τα θετά του παιδιά Ο δικός του γιος είναι το επίθετο Χατζηκωνσταντίνος. Το 1845 ο Χατζηιωάννης πήγε για άλλη μία φορά προσκυνητής στα Ιεροσόλυμα, παίρνοντας μαζί του τον Ανδρέα. Μετά την επιστροφή τους στο επίθετό του προστέθηκε το Χατζής. Δεν γνωρίζουμε αν ήταν μαζί τους ο Κυριάκος, αφού ο Ανδρέας δεν αναφέρει τίποτα. Η οικογένεια του Χατζηιωάννη απολάμβανε σεβασμού και είχε μεγάλο κύρος, πράγμα για το οποίο μαρτυράει το γεγονός πως το γάμο του Ανδρέα ήταν παρών ο μητροπολίτης Χαλδίας.

Η Χαλδία είναι μία από τις έξι μητροπόλεις του Πόντου. Η μεγαλύτερη πόλη της επαρχίας ήταν η Αργυρούπολη (σε απόσταση 115 χιλιομέτρων νοτίως της Τραπεζούντας). Ήταν κτισμένη σε υψόμετρο 1200 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας, περιτριγυρισμένη από ψηλά δασώδη βουνά. Η τουρκική της ονομασία Γκιουμουσχάνε είναι γνωστή από τον 16ο αιώνα, αλλά καθιερώθηκε οριστικά στα μέσα του 19ου αιώνα. Τόσο η ελληνική, όσο και η τουρκική ονομασία προέρχονται από τη ρίζα του ονόματος που έχει την ίδια σημασία και στις δύο γλώσσες: ασήμι. Το όνομα της πόλης οφείλεται στα ορυχεία ασημιού, τα οποία βρίσκονταν στα περίχωρά της. Τα ορυχεία αυτά ήταν γνωστά από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά η σοβαρή τους εκμετάλλευση άρχισε τον 16ο αιώνα, κατά τη βασιλεία του σουλτάνου Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, ο οποίος, άλλωστε, είχε γεννηθεί στη γειτονική Τραπεζούντα. Το προνόμιο της εξόρυξης του ασημιού ανήκε στους Έλληνες, οι οποίοι μάλιστα ως μεταλλωρύχοι απαλλάσσονταν της φορολογίας, στην οποία υπόκειντο όλοι οι Έλληνες χριστιανοί στις άλλες περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ήταν μία πόλη που άνθιζε και πολύ γρήγορα η μικρή κώμη μετατράπηκε σε σημαντική πόλη. Ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής έχτισε εδώ ένα νομισματοκοπείο και διέταξε να χτιστούν πενήντα σπίτια για τους ανθρώπους του, μαζί με ένα τζαμί. Ωστόσο, εκτός από τον τοποτηρητή του σουλτάνου, η τουρκική παρουσία ήταν ασήμαντη, η πόλη αυτοδιοικούνταν και ήταν κυρίως ελληνική. Την περίοδο της άνθισής της, από τον 16ο μέχρι τον 18ο αιώνα, ο πληθυσμός της Αργυρούπολης έφτασε τις 60.000. Στα τέλη του 18ου αιώνα τα ορυχεία εξαντλήθηκαν και άρχισε η διαρροή του ελληνικού πληθυσμού σε άλλες, όμορες του Πόντου περιοχές, όπου υπήρχαν νέα κοιτάσματα.

Μία άλλη αιτία διαρροής του πληθυσμού ήταν οι ρωσο-τουρκικοί πόλεμοι. Κατά τη διάρκεια αυτών των πολέμων η πόλη δύο φορές κατελήφθη από ρωσικά στρατεύματα την περίοδο 1828-1829 και το 1877-1878. Κάθε φορά ο ελληνικός πληθυσμός της Αργυρούπολης προϋπαντούσε με ενθουσιασμό τα ρωσικά στρατεύματα και κάθε φορά μετά την αποχώρησή τους, εντείνονταν οι διώξεις από την πλευρά της οθωμανικής κυβέρνησης, υποχρεώνοντας τους Έλληνες να αναζητήσουν καταφύγιο της Ρωσική αυτοκρατορία. Το 1829 πολλές ελληνικές οικογένειας μετακόμισαν στην Τσάλκα (της Γεωργίας), το 1878 στο Μπατούμι και στη Σταυρούπολη. Ανεξάρτητα όμως από αυτό, μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο οι ορθόδοξοι Έλληνες Πόντιοι αποτελούσαν το 50% του πληθυσμού της πόλης.

Τον 18ο αιώνα η Αργυρούπολη έχασε τη φήμη της «ασημένιας πόλης», πέρασε η εποχή που μεσουρανούσε, αλλά, παρόλα αυτά, δεν μετατράπηκε σε μία «πόλη φάντασμα». Στα μέσα του 18ου αιώνα, με βάση των αριθμό των σχολείων, η περιοχή ήταν στη δεύτερη θέση, μεταξύ των μητροπόλεων του Πόντου. Στην ίδια την Αργυρούπολη υπήρχε η Ανώτατη Ελληνική Σχολή και η Βιβλιοθήκη. Στολίδια της πόλης ήταν δεκαπέντε εκκλησίες, αρκετά τζαμιά και μαυσωλεία.

Χάρη στους εξαιρετικούς χτίστες της Αργυρούπολης και στους ειδικούς στην εξόρυξη ασημιού, η πόλη ήταν φημισμένη στα πέρατα του Πόντου.

Στην Αργυρούπολη οι Διονυσιάδη έζησαν μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, στη συνέχεια, οι γιοι του Κυριάκου, ο Λάζαρος και ο Ξενοφών μετακόμισαν στην Τραπεζούντα. Η μετρημένη πατριαρχική ζωή της μικρής πόλης πάνω στα βουνά, πέρασε στο παρελθόν και τη θέση της πήρε η ζωή της «πρωτεύουσας», η ζωή του επίνειου, από το οποίο περνούσαν οι εμπορικοί δρόμοι της Ευρώπης και της Εγγύς Ανατολής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η Τραπεζούντα να είναι ανοιχτή σε όλες τις επιρροές, πολιτιστικές, ιδεολογικές, επαναστατικές κλπ. Μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο εδώ ζούσαν κατά κύριο λόγο Έλληνες, Αρμένιοι και Τούρκοι (σε ίση αναλογία). Στην πλειοψηφία του ο χριστιανικός πληθυσμός ασχολούνταν με το εμπόριο και τη χειροτεχνία.

Δεν ξέρω με τι ασχολείτο ο παππούς μου Λάζαρος στην Τραπεζούντα. Ο πατέρας μου δεν πρόλαβε να μου πει πολλά για «εκείνη» τη ζωή, αλλά και εγώ στα νιάτα μου δεν ξεχώριζα για τη φιλομάθειά μου...

Ο παππούς μου Λάζαρος στις αρχές του 20ού αιώνα παντρεύτηκε στην Τραπεζούντα με τη Βιργινία Ποζάνη. Η γιαγιά είχε μεγάλη οικογένεια, δύο αδέλφια (τον Νικόλαο και τον Κωνσταντίνο) και τέσσερις αδελφές (την Όλγα, την Περσεφόνη, τη Χρυσή και την Ελένη), οι οποίοι

αργότερα όλοι μαζί, βρέθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Η Βιργινία ήταν η μεγαλύτερη στην οικογένειά της, γεννημένη το 1883.

Σώθηκε η γαμήλια φωτογραφία του Λάζαρου και της Βιργινίας. Μαζί με τον νεαρό γαμπρό υπάρχει μία όμορφη νύφη, μα στο βλέμμα της κρύβεται μια βαθιά θλίψη, λες κι εκείνη τη στιγμή προαισθανόταν τη δύσκολη και εν πολλοίς τραγική μοίρα που την περίμενε. Το 1905 γεννήθηκε ο γιος τους Νικόλαος, ο πατέρας μου. Ο Λάζαρος πέθανε νέος, το 1911. Μένοντας χήρα σε νεαρή ηλικία, η Βιργινία αφιέρωσε τη ζωή της στον μοναδικό της γιο. Κρίνοντας από τις φωτογραφίες, η Βιργινία μετά τον θάνατο του συζύγου της πρέπει να πέρασε δύσκολα χρόνια, αλλά έκανε τα πάντα ώστε ο γιος της, ο Νίκα, να σπουδάσει καλά. Φοίτησε στο φημισμένο σε όλο τον ελληνικό κόσμο Φροντιστήριο της Τραπεζούντας. Στο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, το οποίο ιδρύθηκε χάρη στις δωρεές εύπορων Ελλήνων. Εκτός από την ελληνική γλώσσα, διδάσκονταν Λατινικά, Τουρκικά και Γαλλικά. Ο πατέρας μου ήταν καλός μαθητής τόσο στα μαθήματα των ανθρωπιστικών επιστημών, όσο και των φυσικών. Στο απολυτήριό του από το γυμνάσιο του Φροντιστηρίου (1921) οι βαθμοί ήταν 9 και 10. Μόνο στα Λατινικά και τα Τουρκικά πήρε 8.

Μαζί με τον Νικόλαο Διονυσιάδη στο Φροντιστήριο φοιτούσε και ο καλύτερος φίλος του, ο Δημήτριος Παρτσαλίδης (1905-1980), ο μελλοντικός πρωθυπουργός των Ελλήνων κομμουνιστών (Απρίλιος-Αύγουστος 1949), ένας από τους ιδρυτές του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ), του κόμματος των Ελλήνων κομμουνιστών. Όλες όμως οι δυσκολίες της ζωής θα έρχονταν αργότερα για τον Νικόλαο και τον Δημήτριο. Στα τέλη όμως του 1918, όταν ξέσπασε το κύμα των επαναστάσεων και το «φάντασμα του κομμουνισμού» πλανιόταν πάνω από την Ευρώπη, οι δύο νέοι, οι δύο αχώριστοι φίλοι κάθονταν στην ακρογιαλιά και ονειρεύονταν το φωτεινό μέλλον, την ελευθερία για όλους, την ισότητα και την αδελφοσύνη. Ήταν ένα μέλλον το οποίο, κυριολεκτικά, έβλεπαν να έρχεται. Σύμφωνα με όσα έλεγε ο πατέρας, μιλούσαν για τη σημασία της κόκκινης επαναστατικής σημαίας και την επερχόμενη παγκόσμια επανάσταση, η οποία ξεκίνησε ήδη στη Ρωσία και, υποχρεωτικά, θα πρέπει να αγκαλιάσει ολάκερο τον κόσμο, για να εξαφανίσει κάθε εκμετάλλευση, βία και κοινωνική αδικία, για να μπορέσουν όλοι οι άνθρωποι του πλανήτη μας να ζήσουν ευτυχισμένα.

Ο πατέρας μου, στην αυτοβιογραφία που έγραψε τον Σεπτέμβριο του 1954, γράφει ότι γνώρισε τον Παρτσαλίδη το 1916 και το 1921 μαζί μετακόμισαν στο Μπατούμι και μόνο το 1927 χώρισαν οι δρόμοι τους, όταν ο Παρτσαλίδης επέλεξε την πολιτική και έφυγε για την Ελλάδα, ενώ ο

πατέρας μου μαζί με τη μητέρα του, μετακόμισαν στην Τιφλίδα. Αυτά τα στοιχεία για τη ζωή του Παρτσαλίδη διαφέρουν από τις πληροφορίες που μπόρεσα να αντλήσω στο Διαδίκτυο. Στην Wikipedia αναφέρεται πως το 1922 έφυγε από την Τραπεζούνα, ενώ το 1924 εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Δεν αναφέρεται τίποτα σχετικά με το πού βρισκόταν αυτά τα δύο χρόνια ανάμεσα στην Τραπεζούντα και τη Θεσσαλονίκη.

Έτσι κι αλλιώς όμως στο μακρινό 1918 δεν μπορούσαν να φανταστούν πως η πλημμυρίδα των γεγονότων, ύστερα από κάποιο διάστημα, θα τους στείλει σε διαφορετικές μεριές, ενώ, μερικές δεκαετίες αργότερα, αναπάντεχα θα βρεθούν ο ένας απέναντι στον άλλον στη Μόσχα πλέον, στην έξοδο του υπόγειου εστιατορίου «Αράγκβι». Οι πρώην φίλοι αδελφοποιτοί αναγνώρισαν ο ένας τον άλλο, γνώριζαν και οι δύο το ενδιαφέρον των μυστικών υπηρεσιών για το πρόσωπό τους, αφού εκείνη τη στιγμή «συνοδεύονταν» από άλλους, γι᾽ αυτό και χώρισαν χωρίς να δείξουν πως γνωρίζονται μεταξύ τους. Η τρομακτική εμπειρία της σταλινικής εποχής υπαγόρευσε τους δικούς της κανόνες συμπεριφοράς.

Το 1921, πριν από την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης για την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, έχουν απομείνει δύο ακόμη χρόνια, αλλά η γιαγιά μου Βιργινία προαισθανόμενη την επερχόμενη καταστροφή αποφασίζει να φύγει από την Τραπεζούντα. Είναι πολύ πιθανόν να υπήρχε κάποια συγκεκριμένη αιτία για αυτή την απόφασή της, αλλά δεν το γνωρίζω. Το ερώτημα ήταν: πού να πάμε; Ήταν ένα ερώτημα που απασχολούσε από καιρό τους Πόντιους. Οι απόψεις μεταξύ των συγγενών διέφεραν. Αργότερα, οι αδελφές και αδελφοί της γιαγιάς Βιργινίας Ποζάνη, τα εξαδέλφια του πατέρα, ο Διονύσιος και η Σούλα Διονυσιάδη (παιδιά του Ξενοφώντα, αδελφού του Λάζαρου Διονυσιάδη), μαζί με τις οικογένειές τους πήγαν στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν στην Θεσσαλονίκη. Η ζωή τους, δόξα τω Θεώ, ήταν καλά και όταν κάποτε ο πατέρας μου κατάφερε να επισκεφτεί την Ελλάδα, βρέθηκε ανάμεσα σε πλήθος συγγενών. Ένας από τους γιους του εξαδέλφου του Διονυσίου, ο Γιάννης Διονυσιάδης, το 1975 μαζί με συνεταίρους του έφτιαξε την αλυσίδα εστιατορίων Goody's, η οποία έγινε η μεγαλύτερη αλυσίδα ταχυφαγείων της Ελλάδας.

Η Βιργινία με τον δεκαεξάχρονο γιο της αποφάσισαν διαφορετικά και πήγαν στην Υπερκαυκασία. Η γιαγιά έδωσε όλες τις αποταμιεύσεις της σε ένα Τούρκο γείτονά της και εκείνος με τη σκούνα του τους μετέφερε στον Μπατούμι. Έτσι ολοκληρώθηκε η περίοδος της Τραπεζούντας στη ζωή της οικογένειας Διονυσιάδη και άρχισε η περίοδος του Μπατούμι.

Γεωργία
(Μπατούμι 1921-1927)

Έτσι, στα μέσα του 1921, ο πατέρας με τη γιαγιά μου, εγκαταλείπουν τα πατρογονικά μέρη και μετακομίζουν στο Μπατούμ (Μπατούμι μετονομάστηκε το 1936). Ο δρόμος προς την Ελλάδα, στο απόγειο του ελληνοτουρκικού πολέμου, μάλλον ήταν αποκλεισμένος ή, τουλάχιστον, συνδεόταν με μεγάλες δυσκολίες.

Επιπλέον, μέχρι τη βίαιη μετακίνηση των Ελλήνων του Πόντου στην Ελλάδα, η οικογένεια Διονυσιάδη δεν είχε εκεί συγγενείς ή γνωστούς. Υπ' αυτή την έννοια η Υπερκαυκασία ήταν «πιο κοντά» όχι μόνο εδαφικά, αλλά και λόγω των παλιών στενών σχέσεων. Πολλοί Έλληνες του Πόντου από παλιά μετανάστευαν κατά κύματα στην Υπερκαυκασία ή πήγαιναν εκεί προσωρινά για να εργαστούν. Έγραψα ήδη πόσο μεγάλης εκτίμησης έχαιραν ως μεταλλωρύχοι στα ορυχεία ασημιού. Οι Έλληνες του Πόντου ήταν φημισμένοι επίσης και ως εξαιρετικοί κτίστες και μάστορες της πέτρας. Πρόσφατα έμαθα ότι ήταν εκείνοι που πρωταγωνίστησαν ως εργάτες για την κατασκευή του πρώτου αγωγού Μπακού - Μπατούμι και της πρώτης σιδηροδρομικής γραμμής της Γεωργίας. Έτσι, για τους Έλληνες του Πόντου ο δρόμος για τη Γεωργία ήταν ανοιχτός. Στη Γεωργία στις αρχές του 20ού αιώνα υπήρχαν πολλά ελληνικά χωριά, ενώ οι Έλληνες τεχνίτες είχαν καλή φήμη στις μεγάλες πόλεις.

Στο Μπατούμι εκείνη την εποχή ζούσε η πολυάριθμη οικογένεια μακρινών συγγενών της γιαγιάς, οι Ηλιόπουλοι-Αναστασιάδη. Τρία χρόνια πριν από την άφιξη των Διονυσιάδη, μετακόμισαν στο Μπατούμι από την τουρκική πόλη Ρίζε, η οποία βρίσκεται κοντά στην Τραπεζούντα και είχαν προλάβει να καζαντίσουν. Τα τέσσερα αδέλφια Ηλιόπουλοι, ο Χαρίκος, ο Σοφοκλής, ο Γεώργιος και ο Αλέκος, στάθηκαν σαν πραγματικοί αδελφοί στον πατέρα μου. Όλοι αυτοί, αργότερα, θα βρεθούν στα Γκουλάγκ, όπου θα χαθεί ο Αλέκος, ενώ ο Σοφοκλής θα έχει την ίδια τύχη με τον πατέρα μου, θα σταλεί στα χρυσορυχεία Σουσουμάν στην Κολιμά. Είχαν και μία αδελφή καλλονή, την Παρθενόπη.

Στον Καύκασο, ως γνωστόν, κοντινός συγγενής δεν είναι μόνο εκείνος που είναι εξ αίματος, αλλά και εκείνος που μοιράζεται τις ίδιες πνευματικές αξίες. Αυτή η πνευματική συγγένεια με την οικογένεια Ηλιόπουλοι, σφυρηλατημένο από την κοινή μοίρα, ο πατέρας την ένιωθε μέχρι το τέλος

της ζωής του και τη μετέδωσε και σ' εμάς, τους γιους του και μέσω ημών και στις επόμενες γενιές.

Απ' ό,τι φαίνεται, ένας ακόμη κοντινός άνθρωπος του πατέρα ζούσε εκείνη την εποχή στο Μπατούμι. Στην αυτοβιογραφία του ο πατέρας μου γράφει πως έφτασε στο Μπατούμι μαζί με τον φίλο του Δημήτριο Παρτσαλίδη, με τον οποίο «συνδεόταν πνευματικά αδιάλειπτα μέχρι το 1927». Δεν γνωρίζω όμως τίποτα για την κοινή τους ζωή στο Μπατούμι.

Στο Μπατουμι ο πατέρας μου και η γιαγιά, πήραν την ελληνική υπηκοότητα. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης (1923), η Ελλάδα άρχισε να χορηγεί την ελληνική υπηκοότητα σε όλους τους πρόσφυγες από την Τουρκία, ανεξάρτητα από το γεγονός σε ποια χώρα είχαν μετακομίσει. Η ελληνική υπηκοότητα στο σοβιετικό έδαφος αργότερα, το 1937, έπαιξε μοιραίο ρόλο, αλλά τότε, στις αρχές της δεκαετίας του 1920, ήταν ένα χαρούμενο γεγονός.

Αφού εγκαταστάθηκε στο Μπατούμι, ο πατέρας μου άρχισε να δουλεύει στο κατάστημα ενός εύπορου Έλληνα, όπου έκανε μικροθελήματα. Νέος, έξυπνος καθώς ήταν και αρκετά μορφωμένος για την εποχή και την ηλικία του, ο πατέρας μου ύστερα από λίγο έγινε πραγματικός βοηθός και ανέλαβε το λογιστήριο του ιδιοκτήτη.

Κάνοντας ένα άλμα προς τα εμπρός, θα πω πως κατά τη διάρκεια των σπουδών του για τη σπάνια ικανότητά του να κάνει αριθμητικές πράξεις με το μυαλό του, οι συμμαθητές του τον αποκαλούσαν Αριθμόμετρο. Πολύ αργότερα, στην Κολιμά, τον αποκαλούσαν Ακαδημαϊκό.

Η γιαγιά μου δούλευε σπίτι, με μία πρωτόγονη μηχανή κι έφτιαχνε κάλτσες. Ύστερα από λίγα χρόνια, είχαν αποταμιεύσει κάποια χρήματα και κατάφεραν να φτιάξουν δύο πρόχειρα ηλιοτριβεία. Αυτό τους επέτρεψαν να το κάνουν κατά τη σύντομη χρονική περίοδο της ΝΕΠ[2].

Από τα χρόνια της νιότης φάνηκε ο χαρακτήρας του πατέρα μου, ήταν ασυνήθιστα εργατικός, ήξερε να κερδίζει χρήματα και, κυρίως, είχε δυνατό χαρακτήρα, πράγμα που του επέτρεπε κάθε φορά που έχανε τα πάντα, να μην γονατίζει, αλλά να ξεκινάει από την αρχή. Είχε πολλούς τέτοιους κύκλους «εκ του μηδενός» στη ζωή του και ως εκ τούτου μπορούμε να πούμε πως έζησε όχι μία, αλλά πολλές ζωές.

2 «Νέα Οικονομική Πολιτική»: η πολιτική υιοθέτησης κανόνων της οικονομίας της αγοράς από την κυβέρνηση των Μπολσεβίκων με επικεφαλής τον Β.Ι. Λένιν, μετά την παταγώδη αποτυχία της πολιτικής του «Πολεμικού κομμουνισμού» που οδήγησε τη σοβιετική Ρωσία σε, ουσιαστική, χρεωκοπία και αδυναμία τροφοδοσίας του πληθυσμού. Διήρκησε από το 1921 μέχρι το 1928. (Σ.τ.Μ)

Ένα από τα πρώτα επεισόδια, τα οποία ανέδειξαν τον χαρακτήρα του πατέρα μου, είναι η πυρκαγιά στο ελαιοτριβείο του. Όταν του είπαν πως το ελαιοτριβείο έπιασε φωτιά, εκείνος, καταλαβαίνοντας πως δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα μαζί της, δεν πήγε στην πυροσβεστική υπηρεσία, αλλά σε ένα ντουχάν (γεωργιανό καπηλειό). Βλέποντας τους γύρω του να τον κοιτάζουν επιτιμητικά, απάντησε: «Και τι μπορώ να κάνω; Να ορμήσω στις φλόγες μόνος μου;». Όντως, γιατί να σκοτωθείς για κάτι που δεν μπορείς να σώσεις; Καλύτερα να μαζέψεις τις δυνάμεις σου και να συνεχίσεις τη δουλειά σου ή να ξεκινήσεις κάτι καινούργιο. Αυτή ήταν η στάση του πατέρα μου απέναντι στη ζωή.

Γενικά, ξέρω λίγα πράγματα για την περίοδο της ζωής του πατέρα μου στο Μπατούμι. Δεν έζησα πολύ με τον πατέρα και τη γιαγιά μου, για τους γνωστούς λόγους, στους οποίους θα αναφερθώ παρακάτω, ενώ η μητέρα και η οικογένειά της μου είπαν για τη ζωή στο Μπατούμι, μόνο όσα είχαν ακούσει από τη γιαγιά Βιργινία, την οποία ουσιαστικά δεν θυμάμαι καθόλου.

Ξέρω ότι ο πατέρας μου αγαπούσε το κυνήγι. Έπιανε το όπλο και μαζί με τους φίλους του πήγαινε για κυνήγι, αλλά η αλήθεια είναι ότι πολύ συχνά αυτές οι εξορμήσεις κατέληγαν απλά σε χαρούμενα πικνίκ έξω από την πόλη. Είναι γνωστό ότι το όπλο, ακόμη κι αν απλά κρέμεται στον τοίχο, κάποτε θα εκπυρσοκροτήσει. Αυτό συνέβη: το κυνηγητικό όπλο μάρκας Sauer, το οποίο βρήκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας στο σπίτι μας το 1937, πρόσθεσε και άλλα άρθρα του Ποινικού Κώδικα στην κατηγορία περί τρομοκρατίας.

Ο πατέρας μου ήταν δεινός κολυμβητής, του άρεσε να κολυμπάει στα βαθιά. Από τη μητέρα μου γνωρίζω ότι μία φορά κατατρόμαξε, όταν παντρεμένοι πλέον πήγαν για διακοπές από την Τιφλίδα στο Μπατούμι. Από νοσταλγία θέλησε να κολυμπήσει μακριά, αλλά φορτώθηκε στην πλάτη του και τον πεντάχρονο ανιψιό από την πλευρά της μητέρας μου. Ξέσπασε πανικός όταν χάθηκαν από τα μάτια τους και έκαναν πολλή ώρα να εμφανιστούν. Ναι, ο πατέρας μου πίστευε στον εαυτό του, αλλά ο τυχοδιωκτισμός ήταν στο αίμα του.

Ούτε η δουλειά στον εύπορο Έλληνα, ούτε η δουλειά με το ελαιοτριβείο, ούτε τα γλέντια δεν τον έκαναν να ξεχνάει τον βασικό του στόχο, την επιθυμία να σπουδάσει κι άλλο, να κατακτήσει τη ζωή. Γι᾽ αυτό, το 1927 ο πατέρας μαζί με τη γιαγιά μετακομίζουν στην Τιφλίδα, τη φημισμένη πόλη της Γεωργίας, την οποία, τώρα που γέρασα, βλέπω ολοένα και πιο συχνά στον ύπνο μου.

Άρχισε μία νέα, περίοδος, η περίοδος της «Τιφλίδας» η οποία έφερε πολλές χαρές αλλά και πολλές πίκρες στην οικογένεια Διονυσιάδη.

Τιφλίδα - Τμπιλίσι (1927-1937)

Αχ, Τμπιλίσι, Τμπιλίσι, γλυκιά, «ξένη» πατρίδα μου. Η πόλη της ευγένειας. Με τις ώρες σε θαύμαζα, καθισμένος στο φαρδύ περβάζι του διαμερίσματός μας στη βόρεια ορεινή άκρη της παλιάς πόλης. Γοητευμένος κοιτούσα τα ερείπια του αρχαίου κάστρου Ναρικάλ και φανταζόμουν εικόνες περασμένων μαχών, παρατηρούσα το τελεφερίκ του όρους Μταστμίντ (Ιερό όρος) στη νότια άκρη της αρχαίας πόλης, σε απόσταση 3-4 χιλιομέτρων από το σπίτι μου στην οδό Τσουγκουρέτ. Δεν έχει πλέον απομείνει ούτε το όνομα του αγαπημένου δρόμου, ούτε οι κάτοικοί της, οι οποίοι γενναιόδωρα μοιράστηκαν με εμένα και τους αδελφούς μου τα πιο δύσκολα χρόνια όχι μόνο με τη ζεστασιά της ψυχής του, αλλά και το τελευταίο κομμάτι ψωμιού. Τις νύχτες της αϋπνίας ονειρεύομαι την επιστροφή στο Τμπιλίσι και τότε με φρίκη συνειδητοποιώ ότι τώρα πια μάλλον είναι πιθανόν η δική μου κάποτε τσαλαπατημένη καρδιά να μην αντέξει το προφανές: ότι δεν υπάρχει πια η αγαπημένη πόλη της παιδικής μου ηλικίας. Ας αφήσω όμως κατά μέρος τις λυρικές παρεκτροπές.

Μετακομίζοντας το 1927 στην τότε ακόμη Τιφλίδα, ο πατέρας μου έπιασε δουλειά ως επιστάτης σε ένα οικοδομικό συνεργείο, αποτελούμενο από Έλληνες του Πόντου, φημισμένους χτίστες. Ταυτόχρονα όμως σπούδαζε, αρχικά σε τεχνική σχολή και στη συνέχεια, από το 1931 μέχρι το 1936 στο Πολυτεχνικό Ινστιτούτο, το οποίο, μετά την αποφοίτηση του πατέρα, το μετονόμασαν σε Βιομηχανικό Ινστιτούτο της Υπερκαυκασίας. Σήμερα είναι το Γεωργιανό Τεχνικό Πανεπιστήμιο, το επιφανέστερο και μεγαλύτερο τεχνολογικό πανεπιστήμιο της Γεωργίας.

Κάποια στιγμή, ένας συνάδελφος του πατέρα μου στο συνεργείο τον οδήγησε στο σπίτι της μεγάλης οικογένειας Αρουτιούνοφ. Το γεγονός αυτό ήταν μοιραίο για τον πατέρα μου. Εκεί γνώρισε τη μέλλουσα μητέρα μου, την Ευγενία Πετρόβνα Αρουτιούνοφ. Ήταν η μικρότερη θυγατέρα μίας μεγάλης πατριαρχικής οικογένειας, εύπορων και αρκετά μορφωμένων Αρμενίων του Τμπιλίσι.

Ο πατέρας της μητέρας μου, ο Πέτρος Αρουτιούνοφ, ασχολούνταν με την επεξεργασία και εμπόριο δερμάτων. Η γιαγιά μου ήταν το γένος Χοτζαμπέκοφ. Δεν γνωρίζω το γενεαλογικό δέντρο της γιαγιάς μου, αλλά

η ιστορία του επιθέτου Χοτζαμπέκοφ είναι από μόνη της εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και μας μεταφέρει σε μία τελείως διαφορετική περιοχή, στην Κεντρική Ασία και στο Εμιράτο της Μπουχαρά, όπου κάποτε κατέφυγαν οι πλούσιες φυλές των Χαζάρων του Χαγανάτου που ασπάστηκαν τον Ιουδαϊσμό.

Η οικογένεια των εμπόρων Χοτζαμπέκοφ ήταν ανάμεσα στις πλουσιότερες οικογένειες των Εβραίων της Μπουχαρά. Θα πρέπει να σημειώσουμε πως οι Εβραίοι της Μπουχαρά ανέκαθεν ήλεγχαν το εμπόριο της Κεντρικής Ασίας. Στον καιρό τους, από τα δικά τους χέρια περνούσε μεγάλο μέρος του εμπορίου στον Δρόμο του Μεταξιού. Τον 19ο αιώνα διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στις εμπορικές συναλλαγές μεταξύ του Εμιράτου της Μπουχαρά και τον γύρω κόσμο και συγκεκριμένα με τη Ρωσία. Με τα καραβάνια τους πήγαιναν στη Ρωσία, στη Δυτική Ευρώπη, στο Ιράν, στην Τουρκία και στην Παλαιστίνη. Οι εμίρηδες χρησιμοποιούσαν πολύ συχνά τις υπηρεσίες τους, προσέγγιζαν τους πλέον επιφανείς από αυτούς, διορίζοντάς τους υπουργούς και συμβούλους, σε ορισμένους μάλιστα απένειμαν τίτλους, πράγμα που θεωρούνταν ένδειξη μεγάλης εύνοιας. Έτσι, κατά την παράδοση, σε έναν σύμβουλό του Εβραίο της Μπουχαρά, ο εμίρης έδωσε τον επίτιμο τίτλο Χότζα Μπεκ. Μπεκ θα πεις κύριος, ενώ Χότζα σημαίνει «εκείνος που έχει πολλές γνώστης, είναι δάσκαλος και παιδαγωγός». Από αυτόν πήραν οι απόγονοι το επίθετο Χοτζαμπέκοφ.

Η γιαγιά μου, Μαρία Σολομώνοβνα Χοτζαμπέκοβα (στο σπίτι τη φώναζαν Μάκα), ζώντας στην Τιφλίδα, βαπτίστηκε και έγινε Αρουτιούνοβα, αλλά παρόλα αυτά τηρούσε ορισμένες παραδόσεις των προγόνων της, όπως για παράδειγμα, δεν έτρωγε χοιρινό κρέας. Ο πατέρας της, ο προπάππος μου, ο Σολομών Χοτζαμπέκοφ, ζούσε μάλλον ήδη στη Γεωργία, όπως και οι προπάτορές του, ήταν ένας πετυχημένος και πλούσιος έμπορος και μετέφερε εμπορεύματα σε διάφορες χώρες. Μία φορά, κατά τη διάρκεια μιας εμπορικής αποστολής, του επιτέθηκαν ληστές και ο Σολομών βρήκε τραγικό θάνατο. Τότε η γιαγιά μου ήταν μόλις 14 χρονών, αλλά σε ηλικία ώριμη όπως θεωρούσαν εκείνη την εποχή. Έτσι, οι συγγενείς της την πάντρεψαν με έναν μη ευκατάστατο αλλά αξιοπρεπέστατο επιχειρηματία με ανεπίληπτη φήμη, τον Πέτρο Αρουτιούνοφ. Μετά τον γάμο ο Πέτρος πλούτισε. Πιθανόν, μαζί με τη νεαρή σύζυγο, να πήρε και μεγάλη προίκα. Ο Πέτρος είχε δύο επιχειρήσεις για επεξεργασία δερμάτων και παραγωγή δερμάτινων ειδών. Η μία ήταν στο Τμπιλίσι, η άλλη στο Κουταΐσι (λένε πως λειτουργεί μέχρι σήμερα). Εκτός από αυτό είχε αποθήκες χοντρικού και λιανικού εμπορίου, καταστήματα κ.λπ.

Πριν από τη σοβιετική εξουσία ο παππούς και η γιαγιά είχαν μία μονοκατοικία στο κέντρο της παλιάς πόλης, ενώ στην άκρη της παλιάς πόλης, πάνω στο γκρεμό της αρμενικής συνοικίας Αβλαμπάρ στην οδό Τσιτσιάνοφ, έχτισε ένα μεγάλο (για την εποχή εκείνη) διώροφο σπίτι με ευρύχωρο κατώι, το οποίο ήταν γεμάτο με διάφορα κρασιά και κάθε είδους τρόφιμα. Ακόμη και στον καλοκαιρινό καύσωνα, ήταν πάντα σωτήρια δροσερό το κατώι.

Από νεαρή ηλικία είχα ακούσει για τα πιθάρια με χρυσά νομίσματα, τα οποία ήταν θαμμένα στις τέσσερις γωνιές των θεμελίων, όταν ξεκίνησε η κατασκευή του σπιτιού, προκειμένου να είναι γερό και η ζωή εκείνων που θα ζούσαν σε αυτό ευτυχισμένη. Όντως, μέχρι σήμερα βρίσκεται στην άκρη μιας απότομης πλαγιάς, από όπου βλέπεις όλη την παλιά πόλη και τον ποταμό Κουρά. Μόνο που κανείς από τους απογόνους του παππού μου δεν ζει σ᾽ αυτό. Στο σπίτι τούτο, στο ευρύχωρο δωμάτιο του μεγάλου μου θείου, πέρασα το μεγαλύτερο μέρος των παιδικών μου χρόνων. Στο απέναντι δωμάτιο ζούσε ο νεότερος αδελφός του. Θυμάμαι στις γιορτές να συγκεντρώνεται η πολυάριθμη οικογένειά μας. Ανάμεσα στις αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας είναι το σιδερένιο σκαλιστό μπαλκόνι, όπου τις μέρες του καλοκαιρινού καύσωνα βάζαμε μία λεκάνη με νερό, το οποίο γρήγορα ζεσταινόταν κι εγώ πλατσούριζα εκεί με τις ώρες.

Ο Πέτρος πέθανε από αναθυμιάσεις φωταερίου το 1910, όταν η μητέρα μου ήταν πολύ μικρή. Άφησε επτά παιδιά ορφανά. Μέχρι σήμερα δεν μπορώ να καταλάβω πώς σε μία οικογένεια μπορούν να μεγαλώσουν και να ζουν τόσο μονοιασμένα τόσο διαφορετικοί άνθρωποι.

Ο μεγάλος αδελφός, ο Αρτάς (Αρουτιούν) έμοιασε στον πατέρα του, ήταν γεννημένος επιχειρηματίας. Μέχρι την έλευση της σοβιετικής εξουσίας ήταν ο υπεύθυνος των εμπορικών δραστηριοτήτων της οικογένειας. Αφού οι Μπολσεβίκοι μας τα πήραν όλα, δεν έμεινε άπραγος, έκανε όποια δουλειά τού τύχαινε: πουλούσε παράνομα σουβλάκια στο παζάρι, τα οποία ετοίμαζε σε φορητό μαγκάλι, μέχρι βιβλιοδεσίες, τέχνη που έμαθε μόνος του. Έζησε μέχρι τα 90 του χρόνια, ενώ μέχρι τα 85 του χόρευε πάνω στο τραπέζι του εστιατορίου Αράγκβι στον γάμο του μεγαλύτερου αδελφού μου Λάζαρου. Μακάρι να φτάσω στα χρόνια του.

Ο δεύτερος, ο Γκαρέγκιν ήταν το καμάρι της οικογένειάς μας. Σπούδασε στην Αγία Πετρούπολη όπου και υπηρέτησε ως αξιωματικός της Αυτοκρατορικής Φρουράς, αλλά έπαθε φυματίωση και υποχρεώθηκε να γυρίσει στην Τιφλίδα. Οι Μπολσεβίκοι δεν τον εκτέλεσαν, προφανώς γιατί τον είδαν ετοιμοθάνατο, ίσως όμως χάρη στο νεότερο αδελφό του Αλέξανδρο.

Ο θείος Σάσα δεν ήταν απλά δραστήριο μέλος του κόμματος, αλλά ένας από τους ιδρυτές της οργάνωσης Πιονιέρων[3] της Τιφλίδας. Μέχρι τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το όνομα του αναφερόταν στον πίνακα «Τιμής» του τοπικού μουσείου της περιοχής.

Όντας κομματικό στέλεχος, εργάστηκε σε υπεύθυνες διοικητικές θέσεις ως διευθυντής εργοστασίου γυαλιού, υφαντουργίας, του Αρμενικού Δραματικού Θεάτρου κ.λπ. Θυμάμαι ότι εκείνα τα χρόνια είχε υπηρεσιακό αυτοκίνητο μάρκας GAZ M-1 που ήταν ευρέως γνωστό ως «Έμκα». Κάτι τέτοιο την εποχή εκείνη ήταν σπάνιο.

Ωστόσο, δεν είχε μεγάλη κομματική σταδιοδρομία. Ως προς αυτό, θυμάμαι μία ιστορία που έχω ακούσει πολλές φορές από τους συγγενείς. Ο παιδικός φίλος του θείου Σάσα, ο Ζόρα Τσατούροφ, ήταν επικεφαλής της Ο.ΓΚΕ.ΠΕ.ΟΥ[4] σε κάποια επαρχιακή κωμόπολη (πριν από τις μαζικές εκκαθαρίσεις) και κάλεσε τον φίλο του να υπηρετήσει εκεί, ενώ ήταν άνεργος. Ο θείος ανέλαβε τις νέες του υποχρεώσεις. Σε μία από τις πρώτες ημέρες στη νέα του θέση, ο Τσατούροφ του έδωσε ένα Ναγκάν[5] και δείχνοντας του κάποιον άντρα, τον διέταξε να τον βγάλει στην αυλή και να τον εκτελέσει. Ο θείος μου, ένας έντιμος άνθρωπος, αγαθός, που όπως λένε δεν ήταν ικανός να σκοτώσει ούτε μία μύγα, οργίστηκε. Έβρισε χυδαία τον φίλο και προϊστάμενό του, σκοπεύοντας να τον απολύσουν, αλλά αντί γι' αυτόν τον συνέλαβαν και τον φυλάκισαν. Ο φίλος και προϊστάμενός του θεώρησε πως ο θείος Σάσα θα συνέλθει και θα το ξανασκεφτεί. Η σύζυγος του ζηλωτή προϊσταμένου επί μερικές ημέρες πήγαινε φαγητό στον θείο μου, βρίζοντας με τα χειρότερα λόγια τον ανόητο σύζυγό της.

Ο Τσατούροφ τελικά υποχώρησε, ελευθέρωσε τον θείο Σάσα λέγοντάς του: «Συγχώρεσέ με, καλέ μου φίλε, ήθελα να σου δώσω την ευκαιρία να γίνεις μεγάλος, αλλά μάλλον δεν κάνεις γι' αυτή τη δουλειά, είσαι πολύ μαλακός».

Πραγματικά, δεν ταίριαζε σε αυτό το σύστημα βίας και ανομίας. Διαρκώς τον πίεζαν, όποια θέση κι αν είχε. Πέθανε σε ηλικία 85 ετών με καθαρή τη συνείδησή του, πέθανε Άνθρωπος με το Α κεφαλαίο, πέθανε σαν άγιος.

Είχε πάει στο Τμπιλίσι για την Πρωτοχρονιά, το 1986. Από το Τμπιλίσι μας τηλεφώνησε, ήταν χαρούμενος από τη συνάντηση με τους φίλους του. Δεκαπέντε λεπτά μετά το τηλεφώνημα, κάθισε στο ντιβάνι, στηριζόμενος στο μπαστούνι του και πέθανε.

3 Η οργάνωση μαθητών των πρώτων τάξεων του σχολείου, του Κομμουνιστικού Κόμματος (Σ.τ.Μ.)

4 Ο.ΓΚΕ.ΠΕ.ΟΥ, η μυστική αστυνομία του σοβιετικού καθεστώτος. (Σ.τ.Μ)

5 Ναγκάν: περίστροφο, ιδιαίτερα αγαπητό στους άντρες της Ο.ΓΚΕ.ΠΕ.ΟΥ. (Σ.τ.Μ)

Ο μικρότερος αδελφός, ο Λεβόν ήταν ζόρικος τύπος. Γλεντζές, καβγατζής με εκρηκτικό χαρακτήρα. Είχε θεοποιήσει τη μητέρα του και, όπως συμβαίνει πάντα, την πίκραινε πιο πολύ απ᾽ όλους. Στο μέτωπό του είχε καρούμπαλο γι᾽ αυτό και τον φώναζαν Λεβόν το Καρούμπαλο. Δεν τον καλοθυμάμαι, επειδή ήμουν πολύ μικρός όταν το φυλάκισαν το 1940 και ύστερα από λίγο μας ανακοίνωσαν πως πέθανε από δυσεντερία. Το πιο πιθανόν είναι να τον σκότωσαν, επειδή ήταν ανυπόταχτος και σε αντίθεση με άλλα μέλη της οικογένειας ποτέ δεν έκρυψε ότι περιφρονεί αυτή τη ληστρική εξουσία.

Η μεγαλύτερη στην οικογένεια ήταν η Εγκρόπ, όταν είχε γεννηθεί η μάμα μου, η μεγάλη αδελφή της ήδη είχε κάνει δική της οικογένεια και είχε κόρη Αρούς που ήταν επτά χρονών. Έτσι όταν η μητέρα μου ορφάνεψε η αδελφή της η Εγκρόπ έγινε μάνα της και η Αρούς η ανιψιά της, έγινε μεγάλη της αδελφή.

Δεύτερη αδελφή της μαμάς μου η Σιρανούς ήταν λίγο μικρότερη από την Εγκρόπ, και αυτή, όταν γεννήθηκε η μαμά μου, είχε ήδη δική της οικογένεια.

Η μητέρα μου ήταν 14 χρονών όταν εγκαθιδρύθηκε στη Γεωργία η σοβιετική εξουσία. Το πρώτο πράγμα που έκαναν οι Μπολσεβίκοι ήταν να δημεύσουν σχεδόν ολόκληρη την περιουσία της οικογένειας Αρουτιούνοφ: το εργοστάσιο επεξεργασίας δερμάτων, τις αποθήκες του χονδρεμπορίου, το μεγαλύτερο μέρος των τιμαλφών. Δήμευσαν και το σπίτι τους, αφήνοντάς τους μόνο δύο δωμάτια. Η γιαγιά δεν άντεξε το χτύπημα, έπαθε παράλυση και ύστερα από λίγο πέθανε.

Η μαμά ήταν το στερνοπούλι γι᾽ αυτό και την αγαπούσαν όλοι στην οικογένεια, την κακομάθαιναν, ιδιαίτερα μετά τον θάνατο της μητέρας, την λυπόνταν και την προστάτευαν, μιας και ήταν φιλάσθενη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να τη μεγαλώσουν παντελώς ανίκανη να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της ζωής που της έφερε η μοίρα.

Νομίζω πως η επιλογή του πατέρα δεν ήταν ούτε αυθόρμητη, ούτε χωρίς σκοπιμότητα. Φυσικά, η γιαγιά μου η Βιργινία, μάλλον, ήθελε η νύφη της να είναι Ελληνίδα του Πόντου, αλλά ήταν δύσκολο να βρεθεί. Δεν ήμασταν στην Τραπεζούντα. Βέβαια, οι Αρμένιοι δεν ήταν άγνωστοι στους Έλληνες, αφού ζούσαν επί αιώνες ο ένας λαός δίπλα στον άλλο, από την εποχή των Αργοναυτών και του ποντιακού βασιλείου των Μιθριδατών.

Οι γονείς μου παντρεύτηκαν το 1930. Δεν ξέρω πού έμειναν ως νεόνυμφοι, αλλά θυμάμαι τον εαυτό μου σε εκείνο το διαμέρισμα όπου πέρασα τα παιδικά μου χρόνια. Είναι το σπίτι πάνω στον λόφο, όπου η πρόσο-

ψη του ήταν τριώροφη, ενώ από την πίσω πλευρά, εκείνη που έβλεπε στον παράλληλο δρόμο, έμοιαζε με ισόγειο. Έτσι, εξάλλου, ήταν όλα τα σπίτια στην οδό Τσουγκουρέτσκαγια, όπως έλεγαν τότε τη δημοσιά Αρσενάλναγια. Εκεί κοντά, πίσω μας, περνούσε η σιδηροδρομική γραμμή, πέρα από την οποία ήταν ερημιά. Γενικά, η άκρη της πόλης ήταν τρομακτική! Στο βουνό, ήταν το κέντρο της παλιάς πόλης, μπροστά στα μάτια μας. Το διαμέρισμά μας ήταν πολυτελές, είχε τέσσερα μεγάλα δωμάτια, με ξεχωριστή επίσημη είσοδο, η οποία οδηγούσε κατευθείαν στον δεύτερο όροφό μας. Η αυλή ήταν μικρή, περιτριγυρισμένη από τζαμλίκια. Η αυλή αυτή ήταν, συγκεκριμένα, το κέντρο της ζωής των ενοίκων. Στο σπίτι αυτό ζούσαν περισσότερες από δέκα οικογένειες, επτά διαφορετικών εθνικοτήτων.

Ο πατέρας μου δούλευε πολύ. Ακόμη και τα βράδια, στο σπίτι, δούλευε για να έχει ένα επιπλέον εισόδημα, καταρτίζοντας προϋπολογισμούς οικοδομικών εργασιών. Η μητέρα μου τους αντέγραφε στην γραφομηχανή. Ο πατέρας είχε καλά εισοδήματα, γι᾽ αυτό και είχαμε την άνεση να διαθέτουμε υπηρέτρια.

Η γιαγιά Βιργινία ζούσε μαζί μας. Μέχρι τον γάμο του γιου της, η γιαγιά δεν είχε ανάγκη να ξέρει ρωσικά. Ο κύκλος της ήταν οι συγγενείς και οι γνωστοί Έλληνες κι έτσι μιλούσε μόνο Ελληνικά. Θα πρέπει να πούμε πως η γιαγιά, εκτός του ότι γνώριζε καλά τα Τουρκικά και τα Γαλλικά, καταλάβαινε τα Αρμενικά (παρόλο που δεν το παραδεχόταν). Η επικοινωνία όμως με τους νέους συγγενείς και γείτονες στο σπίτι γινόταν βασικά στα Ρωσικά. Η γιαγιά μάθαινε με δυσκολία τα Ρωσικά και συχνά ήταν αντικείμενο αθώων αστείων των καινούργιων συγγενών της. «Θέλουμε να μιλήσουμε Ρωσικά, δεν ξέρουμε, σε ποια γλώσσα θέλω να μιλήσουμε», της έλεγε περιπαικτικά η μητέρα μου. Η Βιργινία ήταν εργατική και μάλωνε τη νύφη της που αγαπούσε να χουζουρεύει πολύ το πρωί: «Ατζάμπα, πάμε, ερχόμαστε, πάμε, ερχόμαστε, εσύ όμως τον κώλο σου δεν λες να τον σηκώσεις από το κρεβάτι». Εγώ, φυσικά, τα γνωρίζω όλα αυτά από τη μητέρα μου. Αργότερα, στην εξορία στη Σιβηρία, συχνά θα θυμόταν με νοσταλγία τη σοφή πεθερά της.

Οι αγαθές σχέσεις με τους συγγενείς, τους γείτονες και τους φίλους μαζί με την παραδοσιακή φιλοξενία του Καυκάσου, δημιουργούσαν εκείνο το απερίγραπτο χρώμα του τρόπου ζωής των γονιών μου, τους απόηχους του οποίου πρόλαβα στην παιδική μου ηλικία. Τώρα πια, μόνο η συναισθηματική γενιά που φεύγει από τη ζωή νοσταλγεί τα χρυσά εκείνα χρόνια που πέρασαν ανεπιστρεπτί, όταν όλοι ξέραμε τους γείτονες, όχι μόνο στο σπίτι μας, αλλά σχεδόν όλων των σπιτιών της γειτονιάς μας.

Η ζωή κυλούσε, γεννιόνταν τα παιδιά. Το 1931 γεννήθηκε ο πρωτότοκος, στον οποίο έδωσαν το όνομα του πεθαμένου από καιρό παππού Λάζαρου. Το 1934 γεννήθηκα εγώ και ύστερα από τρία χρόνια, ο μικρότερος αδελφός μου, ο Δημήτρης. Η γιαγιά απολάμβανε την ευτυχία. Επιτέλους, η ζωή της απέκτησε νόημα και περιεχόμενο. Δεν εμπιστευόταν, κυριολεκτικά, τους νεαρούς γονείς όσον αφορά στη διαπαιδαγώγηση των εγγονών της, αφιερώνοντας σε αυτούς όλο της τον χρόνο, αλλά και της ζεστασιά της ψυχής.

Έτσι λοιπόν, η γιαγιά ψιθύριζε στην ποντιακή διάλεκτο της ελληνικής γλώσσας, η μαμά στα Ρωσικά, το συγγενολόι της μαμάς στα Αρμενικά, ενώ γύρω μας ακούγαμε διαρκώς τα Γεωργιανά. Μπορούσες να τρελαθείς! Να, γιατί άρχισα να μιλάω μόνο όταν έγινα τριών χρονών, αλλά σε τρεις γλώσσες ταυτόχρονα!

Ουσιαστικά, δεν θυμάμαι καθόλου τη γιαγιά Βιργινία. Θα διηγηθώ μόνο ένα επεισόδιο: καθόμασταν γύρω από την αναμμένη σόμπα κηροζίνης και ψήναμε στη φωτιά της λαβάς[6]. Μου έχουν πει πολλά γι᾽ αυτήν οι συγγενείς και οι φίλοι. Το πρόσωπό της ήταν τόσο όμορφο, λες και ήταν μια εικόνα της Παναγίας. Όπως και όλοι οι Έλληνες του Πόντου, ήταν βαθιά θρησκευόμενη, αλλά όχι για το θεαθήναι. Οι σχέσεις της με τους γείτονες και τους συγγενείς ήταν πολύ καλοπροαίρετες. Όπως και ο γιος της, ποτέ δεν καθόταν με σταυρωμένα χέρια. Μέχρι να γεννηθούν τα εγγόνια της, όταν είχε πολύ ελεύθερο χρόνο, αγαπημένη της ασχολία ήταν το διάβασμα. Ο πατέρας μου είχε μία μικρή, αλλά μοναδική βιβλιοθήκη με παλιά βιβλία στην ελληνική και γαλλική γλώσσα.

Εγώ γεννήθηκα στις 18 Δεκεμβρίου 1934, ήμουν ψηλός και γεροδεμένος. Τα πράγματα είχαν έρθει πολύ ευνοϊκά για το γένος των Διονυσιάδη. Έτσι, εδώ και αρκετές γενιές, γεννιούνταν αποκλειστικά αγόρια, αλλά η μοίρα τους ήταν δύσκολη. Γι᾽ αυτό και μετά το πρώτο αγόρι, ο πατέρας περίμενε κορίτσι. Δεν ήταν όμως, όπως λένε, θέλημα Θεού. Η μαμά μου έλεγε πως γεννήθηκα με «χιτώνα», οιωνός πως ο φύλακας-άγγελός μου δεν θα με εγκαταλείψει ποτέ και όντως, όσες φορές ήμουν στην άκρη του γκρεμού, κάθε φορά, την τελευταία φορά ένα θαύμα με έσωζε.

Το ζεστό καλοκαίρι του μοιραίου 1937 ήρθε στη ζωή ο μικρότερος αδελφός μου, στον οποίο προς τιμή του φίλου του Παρτσαλίδη, ο πατέρας μου έδωσε το όνομα Δημήτριος. Σε αντίθεση με τα μεγαλύτερα αδέλφια του, αυτός είχε ξανθά μαλλιά, όπως το σόι των Αρουτιούνοφ. Η μητέρα μου, όταν ήταν μικρή, είχε πυρόξανθα μαλλιά και μόνο όταν μεγάλωσε

6 Λαβάς: αρμένικό λεπτό φύλλο αντί για ψωμί (Σ.τ.Μ.)

έγινε μελαχρινή. Η πατέρας και αυτή τη φορά περίμενε να γεννηθεί κορίτσι. Η λαχτάρα του ήταν τόσο μεγάλη που το πρώτο διάστημα έντυναν τον Δημήτρη κορίτσι. Οι γονείς μου αποφάσισαν πως την επόμενη φορά θα γεννηθεί σίγουρα κορίτσι. Δεν υπήρξε όμως επόμενη φορά.

Τη νύχτα της 15ης προς 16η Δεκεμβρίου 1937 κάτω από το σπίτι μας σταμάτησε ένα αυτοκίνητο και οι Τσεκίστες[7] χτύπησαν την πόρτα του διαμερίσματός μας. Μέχρι το πρωί έκαναν έρευνα. Ανακάτεψαν τα πράγματα, ξεφύλλισαν βιβλία σε άγνωστες γλώσσες, την προίκα της μαμάς, την Εγκυκλοπαίδεια Μπρογκάουζ. Η συμπεριφορά τους ήταν αξιοπρεπής. Όταν ένας από αυτούς θέλησε να ψάξει το κομοδίνο δίπλα στο κρεβάτι όπου κοιμούνταν τα παιδιά, ο επικεφαλής τους τον διέταξε αυστηρά: «Δεν χρειάζεται, θα ξυπνήσουν τα παιδιά». Ωχ, χρόνια πολλά η μάνα μου τον μακάριζε. Εκεί ήταν όλα τα τιμαλφή, χάρη στα οποία ζούσαμε για πολλά χρόνια. Λίγο πριν ξημερώσει, έγραψαν την έκθεση, πήραν το δίκαννο και τη γραφομηχανή, καθώς και μία πρωτόγονη φωτογραφική μηχανή «Φοτοκόρ», την οποία είχαμε αγοράσει πριν από λίγο καιρό για τα γενέθλια του Λάζαρου. Όταν πήραν τον πατέρα μου, εκείνος είπε ήρεμα: «Γυναίκα μην ανησυχείς, πρόκειται για παρεξήγηση».

Πού να ήξερε εκείνη τη στιγμή ότι δεν ήταν παρεξήγηση, αλλά η αρχή μια σχεδιασμένης επιχείρησης της N.K.V.D.[8], η οποία πέρασε στην ιστορία με την ονομασία «Ελληνική επιχείρηση». Μέσα στις δύο πρώτες εβδομάδες του Δεκεμβρίου του 1937 ορφάνεψαν πολλές χιλιάδες ελληνικών οικογενειών. Ουσιαστικά, όλοι οι Έλληνες που είχαν ελληνική υπηκοότητα, συνελήφθησαν. Για την Ελληνική επιχείρηση και τις διώξεις των Ελλήνων στην Ε.Σ.Σ.Δ. έχει γράψει λεπτομερώς ο Ιβάν Τζούχα στο βιβλίο του «Η ελληνική επιχείρηση» (Εκδόσεις Αλήθεια, Αγία Πετρούπολη, 2006).

Ο Δεκέμβριος που ήταν ο πιο ευτυχισμένος και γιορτινός μήνας, ο μήνας με τα γενέθλια, τα δικά μου στις 18 του μηνός, του πατέρα στις 19 και της μητέρας στις 24, ο μήνας των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, το 1937 έγινε ο μαύρος μήνας στην ιστορία της οικογένειάς μας. Ήταν ο μήνας που η ζωή μας χωρίστηκε στα δύο, πριν από αυτόν και μετά.

7 Τσεκίστες: οι άντρες της μυστικής αστυνομίας (Σ.τ.Μ.)
8 Λαϊκό Κομισαριάτο Εσωτερικών Υποθέσεων (Σ.τ.Μ.)

Ρωσία.
«Καταραμένη να ᾽σαι Κολιμά»
1937-1948

Μετά τη σύλληψη του πατέρα, η μητέρα ζούσε μέσα στην αγωνία: τι να κάνω; τι θα γίνει; θα τον εκτελέσουν ή όχι; Τα ερωτήματα αυτά μας βασάνιζαν διαρκώς για έξι ατελείωτους μήνες. Παρόλο που εγώ κι ο Δημήτρης ήμασταν μικροί και δεν καταλαβαίναμε πολλά, η γενική ανησυχία δεν μας άφηνε ανεπηρέαστους.

Η αλληλογραφία και οι συναντήσεις απαγορεύονταν. Μπορούσαμε μόνο να πάμε δέματα στη φυλακή, χάρη στα οποία ζούσε ο πατέρας. Αν σταματούσαν να δέχονται τα δέματα κάποιου, αυτό σήμαινε το τέλος: ο άνθρωπος αυτός είχε εκτελεστεί. Αν δέχονταν τα δέματα, τότε υπήρχε ελπίδα. Αυτό συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές Ιουλίου, όταν απήγγειλαν τις τυποποιημένες κατηγορίες: άρθρο 58 του Ποινικού Κώδικα «αντεπαναστατική δραστηριότητα». Ο πατέρας κατηγορείτο για παράλογα, μα εντελώς συνηθισμένα πράγματα εκείνης της εποχής: τρομοκρατία (με αφορμή το δίκαννο που βρέθηκε κατά την έρευνα), κατασκοπεία (για τη φωτογραφική μηχανική που χάρισε στον Λάζαρο) και αντισοβιετική προπαγάνδα. Μέχρι τη σύλληψή του, ο πατέρας μου είχε τακτική αλληλογραφία με τον Δημήτρη Παρτσαλίδη (ηγετικό στέλεχος του ΚΚΕ εκείνη την εποχή), ο οποίος του έστελνε ελληνικές εφημερίδες, πράγμα που τεκμηρίωνε την κατηγορία της αποδοχής και διάδοσης μεταξύ των Ελλήνων της Υπερκαυκασίας φασιστικών εντύπων. Η κατασχεμένη γραφομηχανή, στην οποία η μητέρα δαχτυλογραφούσε τους προϋπολογισμούς οικοδομικών εργασιών του πατέρα, «μαρτυρούσε» για την αντιγραφή αντισοβιετικών κειμένων. Αυτά ήταν τυποποιημένα τεχνάσματα: η τρομοκράτηση, η εξαπάτηση, ο ξυλοδαρμός, ώστε ο συλληφθείς να ομολογήσει την ενοχή του, ακόμη κι αν ήταν εντελώς παράλογη. Ο πατέρας αργότερα μας είπε πως υπογράφοντας την κατάθεσή τους, οι συλληφθέντες υπολόγιζαν πως στο δικαστήριο θα απεδείκνυαν την αθωότητά τους. Αφελείς άνθρωποι... Ποια δίκη; Ειδική συνεδρίαση των οργάνων της N.K.V.D., επισφράγιζε τις καταδικαστικές αποφάσεις χωρίς ανάκριση και δίκη, χωρίς καν παρουσία του κατηγορουμένου. Έτσι, στις 2 Ιουλίου 1938 ανακοίνωσαν στον πατέρα μου πως

καταδικάστηκε σε 10 χρόνια εγκλεισμού σε Σωφρονιστικό Στρατόπεδο Εργασίας στην Κολιμά.

Η πλειοψηφία των Ελλήνων της Ε.Σ.Σ.Δ. την εποχή εκείνη καταδικάστηκε σε τέτοιες ποινές. Στο βιβλίο του Ιβάν Τζούχα «Η ελληνική επιχείρηση» (Αγία Πετρούπολη, 2006) που προανέφερα, με βάση εκατοντάδες έγγραφα, επιστολές και απομνημονεύματα, περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια τη φρικτή εποχή των εκκαθαρίσεων κατά των Ελλήνων στις δεκαετίες του 1930 και 1940, περιγράφει τις συλλήψεις και τις εκτελέσεις, τη ζωή και τον θάνατο στα στρατόπεδα. Η ιστορία του πατέρα μου αποτελεί μία ψηφίδα αυτής της ιστορίας. Παρόμοια είναι και η ιστορία των αγαπημένων φίλων του πατέρα, των αδελφών Ηλιόπουλου, του Σοφοκλή και του Αλέκου (Αλέξανδρου), οι οποίοι ζούσαν στο Μπατούμι. Ο εγγονός του Σοφοκλή, ο Ανδρέας Ηλιόπουλος, θυμάται τις αφηγήσεις του παππού για όλα όσα συνέβησαν. Στην αρχή πήγαν να συλλάβουν τον αδελφό Σοφοκλή, μα στο σπίτι βρήκαν μόνο τον Αλέκο. Τον έβαλαν στο αυτοκίνητο και είπαν: «Πάμε να μας δείξεις πού είναι ο Σοφοκλής». Δεν τον ξαναείδαν ποτέ, ούτε επέστρεψε στο σπίτι. Αυτό συνέβη κατά τη διάρκεια της Ελληνικής επιχείρησης, τον Δεκέμβριο του 1937. Συνέλαβαν λίγο αργότερα τον Σοφοκλή, στις αρχές του 1938. Μετά τον πόλεμο, το 1948, συνέλαβαν τον Χαρίκο και τον Ζόρα (Γεώργιο) Ηλιόπουλο. Ο πρώτος ακολούθησε την ίδια διαδρομή προς την Κολιμά, όπου ήταν ο πατέρας μου και τα μικρότερα αδέλφια των Ηλιόπουλων. Ο δεύτερος ήταν «πιο τυχερός», τον εξόρισαν «απλά» στο Καζακστάν, απ' όπου το 1956 κατάφερε να φύγει για την Ελλάδα. Γενικά, η οικογένεια Ηλιόπουλου κατάφερε να κατακτήσει το θλιβερό ρεκόρ συμμετοχών στην Κολιμά με έξι μέλη της!

Στα τέλη Ιουλίου 1938 μία μεγάλη ομάδα καταδικασμένων Ελλήνων μεταφέρθηκε σιδηροδρομικώς στο Βλαδιβοστόκ και από εκεί ήταν να τους μεταφέρουν στην Κολιμά. Ταξίδευαν περίπου δύο μήνες μέχρι να φτάσουν στις 21 Σεπτεμβρίου στο Βλαδιβοστόκ. Δεν ξέρω αν έφτασαν μαζί με τον πατέρα μου στην ίδια αποστολή, αλλά στο κέντρο μεταγωγών του Βλαδιβοστόκ συναντήθηκε με τον Σοφοκλή και τον Αλέκο Ηλιόπουλο. Η μοίρα της ήταν πλέον κοινή, μόνο που αυτή τη φορά σε δύσκολες και τραγικές συνθήκες. Ο πατέρας μου τα τελευταία χρόνια της ποινής του τα εξέτισε στο ίδιο χρυσορυχείο Σουσουμάν μαζί με τον Σοφοκλή, ενώ ο Αλέξανδρος δεν έφτασε ποτέ στο στρατόπεδο, πέθανε στο Βλαδιβοστόκ τον Δεκέμβριο του 1938.

Στο στρατόπεδο που λειτουργούσε ως κέντρο μεταγωγών στο Βλαδιβοστόκ, ο πατέρας μου έμεινε οκτώ μήνες. Παρόλο που ήταν μερικές χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά μας, καταφέραμε, τελικά, να παίρνουμε γράμ-

ματά του. Το πρώτο διάστημα η αλληλογραφία ήταν μονόπλευρη. Εμείς παίρναμε τα γράμματά του, της μητέρας όμως ο πατέρας δεν τα έπαιρνε. Φαντάζομαι τη χαρά του, όταν τον Ιανουάριο του 1939 πήρε το πρώτο γράμμα με τη φωτογραφία των παιδιών.

Στα πρώτα του γράμματα ο πατέρας ζητούσε μόνο ένα πράγμα: να πάμε στη Μόσχα, στην ελληνική πρεσβεία και να ζητήσουμε να μεσολαβήσει. Εκεί δούλευε ο παλιός του φίλος Φιοντόρ Καραγιαννόπουλος, στη βοήθεια του οποίου ήλπιζε.

Η μακρά παραμονή στο Βλαδιβοστόκ, η καθυστέρηση της μεταγωγής στην Κολιμά αλλά και στο γεγονός ότι άρχισε να παίρνει τα γράμματα από το σπίτι, γέννησαν την ελπίδα ότι μπορεί κάτι να κινήθηκε στην «υπόθεσή» του. Σε κάθε του γράμμα μας παρακαλεί να πιέσουμε πιο πολύ την ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα. Εκτός από αυτό, σε κάθε του γράμμα ρωτούσε αν η Βιργινία έγινε δεκτή από τον Βισίνσκι[9]. Πιθανόν να είχε την σκέψη ότι ο Δημήτρης Παρτσαλίδης (ο οποίος εκείνη την εποχή ήταν μέλος της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.), θα προσπαθούσε μέσω των δικών του γνωριμιών, να τον βοηθήσει. Στα τέλη Ιανουαρίου 1939 μας έγραφε: «... νομίζω πως τον Φεβρουάριο ή τον Μάρτιο θα μας μεταφέρουν δυτικά, για να είμαστε πιο κοντά στο σπίτι. Ίσως και προς την πλευρά όπου μένουν η θεία Όλγα, η αδελφή της μαμάς... Ζω με την ελπίδα ότι θα συναντηθούμε γρήγορα». Αν το μεταφράσουμε αυτό στην γλώσσα του Αισώπου, σήμαινε: πιθανόν σύντομα θα μου επιτρέψουν να γυρίσω στο σπίτι ή θα μας επιτρέψουν όλους να φύγουμε για την Ελλάδα (η θεία Όλγα, η αδελφή της Βιργινίας, ζούσε στη Θεσσαλονίκη). Ο πατέρας δεν γνώριζε ότι την άνοιξη του 1939 ο Δημήτρης Παρτσαλίδης είχε συλληφθεί και έζησε στην φυλακή μέχρι το 1944. Έτσι, ο παιδικός του φίλος δεν μπόρεσε να τον βοηθήσει...

Οι ελπίδες εξανεμίστηκαν όταν μετέφεραν τον πατέρα στην Κολιμά. Ο μοναδικός τρόπος για να φτάσει κανείς στην Κολιμά από το Βλαδιβοστόκ, ήταν από τη θάλασσα, μέχρι τον όρμο Ναγκάγιεβο, όπου βρισκόταν η πολίχνη Μαγκαντάν. Τα βρωμερά αμπάρια των καραβιών ήταν γεμάτα ανθρώπους, ο αριθμός των οποίων κυμαινόταν από 3 μέχρι 5 χιλιάδες. Η μεταγωγή διαρκούσε οκτώ-εννέα ημέρες και είναι τρομακτικό όταν σκέφτεσαι τι γινόταν κατά τη διάρκεια της θαλασσοταραχής. Ο όρμος Ναγκάγιεβο είναι γνωστός από τα απομνημονεύματα του Βαρλάμ Σαλάμοφ, του Γκεόργκι Ζένοφ και των άλλων συγγραφέων του λογοτεχνικού είδους

9 Αντρέι Βισίνσκι (1883-1954), διαβόητος Γενικός Εισαγγελέας της ΕΣΣΔ, πρωταγωνιστής στις «δίκες» του 1936-1938, υπεύθυνος για την εξόντωση εκατομμυρίων αθώων ανθρώπων. (Σ.τ.Μ.)

«λογοτεχνία του Γκουλάγκ», οι οποίοι είχαν την ίδια διαδρομή με τον πατέρα μου.

Θα πρέπει να πούμε πως ποτέ ο πατέρας μου δεν μοιράστηκε μαζί μου τις αναμνήσεις του από εκείνη την εποχή. Δεν ξέρω, ίσως να του ήταν ανυπόφορο να θυμάται τη ζωή στο στρατόπεδο, ίσως να μην ήθελε να μας πληγώσει, αφού τότε ήμασταν μέλη της Κομσομόλ[10] και φανατικοί μέχρι το μεδούλι των κοκάλων μας σοβιετικοί πολίτες. Μπορεί η ζωή να του έμαθε να είναι πολύ προσεκτικός και να φοβόταν να μας δώσει «περιττές πληροφορίες», τις οποίες, αν μάθαιναν άλλοι, θα μπορούσαν να μας καταστρέψουν. Το μόνο που έκανε κατά τη διάρκεια των γλεντιών την εποχή της εξορίας στη Σιβηρία και μετά στη Μόσχα, ήταν να τραγουδάει το ίδιο πάντα τραγούδι «Θυμάμαι εκείνο το λιμάνι του Βανίν», τον ύμνο των καταδίκων στην Κολιμά...

Θυμάμαι εκείνο το λιμάνι του Βανίν
τη σκυθρωπή του καραβιού εικόνα,
πως πήραμε το μονοπάτι για τον μόλο
την παγωμένη, μαύρη φυλακή.

Πυκνώνει στη θάλασσα η ομίχλη,
ουρλιάζει του πελάγους το στοιχειό.
Μπροστά ήταν το Μαγκαντάν
πρωτεύουσα της Κολιμά.

Παραπονιάρικη κραυγή αντί για ένα τραγούδι
έβγαινε από τα στήθη καθενός.
«Έχε για στεριά για πάντα!» -
μούγκριζε το πλοίο σαλπάροντας.

Στενάζουν οι κατάδικοι από τη θαλασσοταραχή.
Σαν αδελφοί αγκαλιάστηκαν.
Μόνο πνιχτές κατάρες
εκτόξευαν οι γλώσσες τους.

Καταραμένη να ᾽σαι Κολιμά,
διάσημε κατά πώς λεν πλανήτη!

10 Κομσομόλ. Η κομμουνιστική οργάνωση νεολαίας της Ε.Σ.Σ.Δ. (Σ.τ.Μ)

Τρελαίνεσαι χωρίς να θες
από εκεί επιστροφή δεν έχει.

Η ταϊγκά χιλιόμετρα πολλά,
που ζουν θηρία μοναχά.
Δεν έχει αυτοκίνητα
μα μόνο τριγυρνάν ελάφια.

Σκορβούτο με θάνατο ανάκατα,
γεμάτα είναι τα ιατρεία,
τούτη την άνοιξη άδικα,
απάντηση απ' την αγαπημένη μου προσμένω.

Δεν γράφει γράμμα τώρα πια
ούτε και περιμένει
στη φωτισμένη του σταθμού την έξοδο
ξέρω πως θα έρθει,
όπως μου είχε υποσχεθεί.

Έχε γεια μάνα και κυρά!
Έχετε γεια κι εσείς γλυκά παιδιά.
Ξέρω πως το ποτήρι το πικρό
θα πιω μέχρι τον πάτο.

Τις λίγες πληροφορίες για τη ζωή του πατέρα στην Κολιμά, τις έμαθα πολύ αργότερα από τις αφηγήσεις του Σοφοκλή Ηλιόπουλου και από άλλους πρώην καταδίκους, με τους οποίους έζησα στην εξορία στη Σιβηρία. Μελέτησα όμως το ζήτημα αυτό αργότερα, όταν ήμουν στη Μόσχα.

Την περίοδο της Περεστρόικα, όταν μία χούφτα ενθουσιασμένων ανθρώπων, με επικεφαλής τον Αντρέι Ντμίτριεβιτς Σάχαροφ[11], ίδρυσε την Ιστορική Εκπαιδευτική Εταιρεία «Μεμοριάλ»[12], ήμουν ένα από τα ιδρυτι-

11 Αντρέι Σάχαροφ (1921-1989), σοβιετικός πυρηνικός φυσικός, αντιφρονών επί Ε.Σ.Σ.Δ., υπέρμαχος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Υπέστη πλήθος διώξεων από το σοβιετικό καθεστώς, ευτύχησε όμως να το δει να καταρρέει. Προς τιμήν του ιδρύθηκε το Κέντρο Σάχαροφ που μέχρι σήμερα υπερασπίζεται τη μνήμη των θυμάτων των σταλινικών διώξεων και διεξάγει αταλάντευτο αγώνα υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Σ.τ.Μ)

12 Ίδρυμα «Μεμοριάλ»: ίδρυμα που ασχολείται με τη διατήρηση της μνήμης των θυμάτων των σταλινικών διώξεων. Συγκεντρώνει αρχεία δικαστικών υποθέσεων, εκτελέσεων, ομαδικών τάφων ανά τη Ρωσία. (Σ.τ.Μ.)

κά μέλη της Ένωσης θυμάτων των αδικαιολόγητων εκκαθαρίσεων και τα πρώτα τέσσερα χρόνια ήμουν μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της στη Μόσχα. Τότε βυθίστηκα στην μελέτη της φρίκης που ζήσαμε, μαζί με τα επίθετα των βλασταριών που τυχαία επέζησαν στα ορφανοτροφεία όπως Σμίλγκα, Κοσιόρ, Φέλντμαν, Αντόνοφ-Οβσέγιενκο κ.λπ. Μόνο τότε κατάλαβα τι πραγματικά συνέβη με τον πατέρα μου. Κατάλαβα τι κρυβόταν πίσω από τις κοφτές φράσεις στα γράμματά του από την Κολιμά: «Αγαπημένη μου γυναίκα, σε θερμοπαρακαλώ να τρέξεις για την υπόθεσή μου, γιατί δεν είμαι σε θέση να αντέξω το κλίμα εδώ, τον άγριο χειμώνα και την βαριά δουλειά. Πούλησέ τα όλα και πήγαινε στη Μόσχα να ασχοληθείς» (Αύγουστος 1940), «...δεν θα αντέξω άλλα επτά χρόνια τον εφιάλτη της Κολιμά. Κάθε ώρα είναι πολύτιμη, τρέξε και παρακάλεσε, τηλεγράφησέ μου αν έχεις κάποιο αποτέλεσμα» (Νοέμβριος 1940). Όλα τα γράμματα του πατέρα που σώθηκαν έχουν δημοσιευτεί στο βιβλίο του Ιβάν Τζούχα «Γράφω με δικά μου λόγια...» (Αγία Πετρούπολη, 2009).

Αρχικά τον πατέρα μου τον έστειλαν στο χρυσωρυχείο Άνω Ατ Ουριάχ, στη συνέχεια τον μετέφεραν στο χρυσωρυχείο Σουσουμάν. Οι καταδικασμένοι με βάση το άρθρο 58, δηλαδή οι πολιτικοί κρατούμενοι, αναλάμβαναν τις πιο σκληρές εργασίες, γι᾽ αυτό και στην αρχή, έστειλαν τον πατέρα μου στις στοές του ορυχείου. Δουλεύοντας εκεί οι κατάδικοι δεν είχαν πολλές πιθανότητες να επιβιώσουν. Ο πατέρας μου, μάλλον, σώθηκε επειδή ήταν άνθρωπος μορφωμένος και είχε μία ειδικότητα, γιατί από καιρού εις καιρόν τον χρησιμοποιούσαν ως λογιστή, καταμετρητή, ενώ, στη συνέχεια, στο Σουσουμάν δούλεψε κατά την ειδικότητά του ως επιστάτης και υπεύθυνος οικοδομικού συνεργείου. Όλες αυτές τις ειδικότητες ο πατέρας μου τις περιέλαβε στην κατάσταση που υπέβαλε στο τμήμα προσωπικού όταν ήταν εξόριστος στο περιφέρεια του Κρασνογιάρσκ.

Ο σύγχρονος άνθρωπος δεν μπορεί να φανταστεί πώς κατάφερε να επιβιώσει στην απόλυτη παγωνιά, όταν αντί για ρούχα φορούσε κάποια κουρέλια, σε κατάσταση μόνιμου υποσιτισμού, δουλεύοντας εξαντλητικά υπό τη δαμόκλειο σπάθη της εκτέλεσης ανά πάση στιγμή, χωρίς αφορμή, μόνο και μόνο γιατί έτσι το θέλησε η διοίκηση.

Εδώ δεν μπορώ να μην παραθέσω τα απομνημονεύματα του Βαρλάμ Σαλάμοφ, ο οποίος εξέτισε την ποινή του στο χρυσωρυχείο «Παρτιζάνος» που ήταν κοντά στο Άνω Ατ Ουριάχ.

«Το πιο τρομακτικό, αν θέλετε, το πιο ανελέητο απ᾽ όλα ήταν η παγωνιά. Μας απάλλασσαν (αναφέρεται στην απαλλαγή από τα καταναγκαστικά έργα λόγω καιρού, με την προϋπόθεση ότι το μεροκάματο μετρούσε Α.Δ.), μόνον όταν το θερμόμετρο έδειχνε θερμοκρασίες χαμηλότερες από

-55. Καταλαβαίναμε το -56 βαθμούς Κελσίου από το φλέμα που πάγωνε στον αέρα, από το βούισμα της παγωνιάς, γιατί η παγωνιά έχει τη δική της γλώσσα, η οποία στην γλώσσα των Γιακούτιων σημαίνει "ψίθυρος των αστεριών". Αυτόν τον ψίθυρο των αστεριών μάθαμε πολύ γρήγορα και σκληρά να τον καταλαβαίνουμε. Το πρώτο πάγωμα: τα δάχτυλα, τα χέρια, η μύτη, τα αυτιά, το πρόσωπο, όλα όσα αγγίζει η παραμικρή κίνηση της ατμόσφαιρας. Στα βουνά της Κολιμά δεν υπάρχει ούτε ένα μέρος που να μην το δέρνουν οι αγέρηδες. Η παγωνιά ήταν το χειρότερο απ' όλα».

Το ίδιο ένιωσα στο τομάρι μου, δουλεύοντας κατά τη διάρκεια του χειμώνα στη Γιακουτία το 1955-1956, στη ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη, επισκευάζοντας πλοία που στέκονταν ακίνητα σε πάγους ύψους δύο μέτρων. Γι' αυτό όμως θα μιλήσω παρακάτω.

Έλειωνε τις δυνάμεις η μόνιμη και εξαντλητική πείνα. Το μερίδιο του φαγητού ήταν απειροελάχιστο, τα βράδια όμως οι κατάδικοι συγκεντρώνονταν γύρω από τον σκουπιδότοπο του μαγειρείου περιμένοντας πότε θα πετάξουν τα κεφάλια από τα παστά ψάρια για να φάνει το λιγοστό κρέας που απέμενε σ' αυτά. Σε αυτές τις συνθήκες το σκορβούτο είναι κάτι πολύ συνηθισμένο. Παρόλα αυτά, ο πατέρας στα γράμματα από την Κολιμά πολύ σπάνια ζητούσε να του στείλουμε δέματα με τρόφιμα, αντιλαμβανόμενος πως τα είχαμε ανάγκη. Ακόμη όμως κι εκείνα τα δέματα που έστελνε η μητέρα στο στρατόπεδο, είτε γυρνούσαν πίσω, είτε τα έπαιρνε η διοίκηση μαζί με τους ποινικούς.

Θα πρέπει να πούμε πως με την ενθάρρυνση και τη στήριξη της διοίκησης, οι ποινικοί κρατούμενοι τρομοκρατούσαν τους πολιτικούς. Δήλωναν κυνικά: «Σκότωσα έναν άνθρωπο, ενώ εσείς θέλατε να καταστρέψετε την χώρα μου». Ο πατέρας μου όμως κατάφερε να έχει καλές σχέσεις μαζί τους, προς το τέλος της ποινής του, οι ποινικοί τον αποκαλούσαν Ακαδημαϊκό, επειδή ήξερε να συντάσσει αιτήσεις, παράπονα, αναφορές κ.λπ.

Τα γράμματα από την Κολιμά άρχισαν να έρχονται ολοένα και πιο σπάνια. Τον χειμώνα, όταν ο καιρός δεν επέτρεπε την ναυσιπλοΐα, κοβόταν η λεπτή γραμμή επικοινωνίας με το σπίτι. Δεν ξέρω αν ο πατέρας μου υπέφερε πιο πολύ από την πείνα, την παγωνιά, τις ανυπόφορες συνθήκες ή την απουσία γραμμάτων, από την άγνοια πώς ζουν η γυναικά, η μητέρα και τα παιδιά του. Έγραφε με απόγνωση: «Εδώ και 8 μήνες δεν έχω νέα σου. Τα γράμματά σου είναι το μοναδικό μου στήριγμα». Μπορεί και σήμερα να σώζεται ένα πακέτο με γράμματα της μητέρας που δεν τα ενέκρινε η λογοκρισία και για τον λόγο αυτό δεν έφτασαν ποτέ στα χέρια του πατέρα μου. Ίσως να βρίσκονται κάπου μέσα στα αρχεία της N.K.V.D.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου η επικοινωνία με το σπίτι διακόπηκε εντελώς. Θέλω να παραθέσω ένα γράμμα του πατέρα μου, το οποίο έγραψε στις 11 Δεκεμβρίου 1946, απαντώντας στο πρώτο ύστερα από τέσσερα χρόνια γράμμα της μητέρας μου:

«Αγαπημένη μου Ζένια!

Χθες πήρα το τηλεγράφημά σου και δεν μπορώ να σου περιγράψω τη χαρά μου, δεν μπορούσα να μπω στο κοινόβιο (η μητέρα δεν ήξερε τη λέξη «παράπηγμα»), επειδή δεν μπορούσα να συγκρατήσω τα δάκρυά μου, έκλαιγα σαν μωρό από τη χαρά μου, κατάλαβε πως είναι το πρώτο νέο από σένα εδώ και 4 χρόνια. Το τι θα γίνει αν πάρω από σένα μία φωτογραφία των παιδιών, δεν μπορώ να σου το περιγράψω, αν σας δω, μάλλον θα τρελαθώ. Η συνάντησή μας είναι το μοναδικό πράγμα που με κρατάει και ελπίζω, επιβίωσα 9 χρόνια και ύστερα από ένα χρόνο θα καταφέρω να σε συναντήσω με τα παιδιά. Γι' αυτό όμως χρειάζομαι τη βοήθειά σου, προσπάθησε να με αποφυλακίσουν πρόωρα, να αποκατασταθώ και να έρθω σ' εσένα, σε αυτό θα σε βοηθήσει ο Δημήτρης Παρτσαλίδης, είναι Γενικός Γραμματέας του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Ε.Α.Μ.), επισκέπτεται, μάλλον, τη Μόσχα και πρέπει να σε βοηθήσει, είναι μαθητής μου και πιστός μέχρι θανάτου φίλος μου, συμβουλέψου τον Σάσα και πήγαινε να τον βρεις.

Μετά το τηλεγράφημα περιμένω γράμμα σου για να μάθω κάτι για τη ζωή σας. Πώς είναι τα παιδιά; Τι κάνουν; Πού σπουδάζουν; Ζει η μαμά; Πού βρίσκεται; Πού είναι ο Σάσα, η Νίνα, ο Λεβόν, ο Γκαρέγκιν, η Αρούς και όλοι οι άλλοι συγγενείς και φίλοι μας; Μήπως ήταν απλά φίλοι τον καιρό της χαράς και τώρα μας ξέχασαν; Όλα αυτά με ενδιαφέρουν πολύ, γράψε μου με λεπτομέρειες.

Αν δεν σου κάνει κόπο, στείλε μου ένα δέμα, να έχει μόνο καπνό και τίποτα άλλο απολύτως στη διεύθυνση: Μαγκαντάν, Σουσουμάν, Διοίκηση Δυτικής περιοχής ορυχείων. Διοικητήριο. Νικόλαο Λαζάρεβιτς Διονυσιάδη.

Τα τηλεγραφήματα και τα γράμματα να τα στέλνεις στην παλιά διεύθυνση: Σουσουμάν, Χαμπάροφσκ, Βιομηχανικό συγκρότημα.

Σου στέλνω γράμμα στα Ελληνικά για τον φίλο μου Δημήτρη Παρτσαλίδη, για τον οποίο σου έγραψα παραπάνω, φρόντισε να φτάσει στα χέρια του. Αν πάρει το γράμμα μου, η συνάντησή μας είναι σίγουρη.

Σε φιλώ πολύ, πολύ και εσένα και τα παιδιά.

Νίκα»

Δεν χρειάζεται, βέβαια, να πούμε, πως στον φάκελο δεν βρέθηκε κανένα γράμμα για τον Παρτσαλίδη.

Στις 15 Δεκεμβρίου 1947 ήταν η πολυπόθητη απελευθέρωση, αλλά έπρεπε να περιμένει μέχρι τον Φεβρουάριο στην Κολιμά, μέχρι να έρθει το πλοίο που έπαιρνε τους χθεσινούς κατάδικους από τον όρμο Ναγκάγιεβο για το λιμάνι Βανίν του Χαμπάροφσκ.

Η επιστροφή στα αμπάρια δεν διέφερε σε τίποτα από εκείνη τη διαδρομή που έκαναν ερχόμενοι εδώ πριν από δέκα χρόνια. Χάρη στην καθυστέρηση στην Κολιμά, ο πατέρας «περίμενε» την απελευθέρωση του Σοφοκλή Ηλιόπουλου και έτσι ταξίδεψαν μαζί μέχρι τη Μόσχα.

Βγαίνοντας στην ακτή του Βλαδιβοστόκ κατάλαβαν ότι δεν έχουν χρήματα για να ταξιδέψουν στη Μόσχα και μετά στα σπίτια τους. Κανείς δεν έδινε εισιτήρια σε απελευθερωμένους κατάδικους και, φυσικά, δεν είχαν καθόλου χρήματα. Ήταν όμως αυτό πρόβλημα για ανθρώπους που έζησαν 10 χρόνια στα στρατόπεδα και επιβίωσαν σε απάνθρωπες συνθήκες; Στον δρόμο βρήκαν ένα παλιό παρατημένο αυτοκίνητο ξένης κατασκευής, από τα λάστιχα του οποίου έφτιαξαν εκατοντάδες ζώνες παντελονιών. Στο παζάρι τις πούλησαν αμέσως. Με τα χρήματα που κέρδισαν είχαν φαγητό και εισιτήρια μέχρι τη Μόσχα.

Ο πατέρας έφτασε στη Μόσχα στις 6 Μαρτίου 1948 και βολεύτηκε σε σπίτι συγγενών. Την επόμενη ημέρα έγραψε στην μητέρα: «...Τώρα, Ζένια, άκουσέ με προσεκτικά. Επειδή δεν έχω άδεια διαμονής στο Τμπιλίσι, μην κάνετε φασαρία που θα έρθω, καλύτερα να μην το μάθει κανείς. Μα με περιμένετε μόνο εσύ με την Όλια (φίλη της οικογένειας Α.Δ.), χωρίς τα παιδιά, αλλιώς ας με περιμένει μόνον η Όλια, αν καταλαβαίνεις ότι δεν μπορείς να συγκρατηθείς. Το κυριότερο είναι να γίνουν όλα αθόρυβα. Φεύγω στις 11 Μαρτίου στις 16.25᾽, το τραίνο μου είναι το Νο 18 και το βαγόνι μου το № 1...»

Λίγες ημέρες αργότερα, στην αυλή του σπιτιού μας στο Τμπιλίσι, μπήκε ένας κοντός, ρυτιδιασμένος άνθρωπος, με την έκφραση μιας ενοχής στα ξεθωριασμένα του μάτια, χωρίς δόντια, φορώντας βαμβακερό κοστούμι γκρίζου χρώματος και μία ξύλινη βαλίτσα στο χέρι. Το βλέμμα του σταμάτησε σ᾽ εμένα που καθόμουν εκείνη τη στιγμή στα σκαλάκια του σπιτιού μας.

Θα μιλήσω λεπτομερώς για τη συνάντησή μας λίγο αργότερα, αφού αυτή δεν αφορά πλέον την περίοδο της Κολιμά, αλλά εκείνης της ζωής της οικογένειάς μας στο Τμπιλίσι.

Ελλάδα. Θεσσαλονίκη

Μετά την ανακοίνωση της καταδικαστικής απόφασης στον πατέρα, η ζωή μας απέκτησε κάποια κανονικότητα και, μπορούμε μάλιστα να πούμε, ηρεμήσαμε λίγο: αφού δεν εκτέλεσαν τον πατέρα, όπως πολλούς άλλους Έλληνες, που συνελήφθησαν κατά τη διάρκεια της «Ελληνικής επιχείρησης», και παρόλο που τον έστειλαν στο στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας σε απομακρυσμένη περιοχή, την οποία ελάχιστοι γνώριζαν την ύπαρξή τους πριν από αυτές τις μέρες, διατηρήθηκε η ελπίδα πως ύστερα από 10 χρόνια, ίσως και νωρίτερα, θα επιστρέψει και όλα θα ξαναγίνουν όπως ήταν... Πώς να ξέραμε τότε ότι θα ήταν 10 χρόνια στα στρατόπεδα της Κολιμά...

Η μητέρα με τη γιαγιά άρχισαν σιγά-σιγά να οργανώνουν τη «ζωή μας χωρίς τον πατέρα». Ζούσαμε φτωχικά, μα δεν πεινάσαμε. Η μητέρα άρχισε σταδιακά να πουλάει τα κοσμήματά της, τα οποία ως από θαύμα, δεν ανακάλυψαν όταν συνέλαβαν τον πατέρα. Η γιαγιά Βιργινία με αγάπη πολλή φρόντιζε τα εγγόνια της και μόνο τις νύχτες, κρυφά από την μητέρα, έκλαιγε στο μαξιλάρι της.

Θα νόμιζε κανείς πως η ζωή μας σταθεροποιήθηκε κάπως, αλλά ο Μολώχ του σταλινικού καθεστώτος δεν χόρτασε με το ένα θύμα της οικογένειάς μας.

Στις αρχές του 1939 κάλεσαν τη γιαγιά Βιργινία στη N.K.V.D. και της είπαν ότι κατά πάσα πιθανότητα θα απελάσουν τον γιο της ως αλλοδαπό υπήκοο στην Ελλάδα και ότι καλύτερα γι᾽ αυτήν θα ήταν να πάει εκεί και να τον περιμένει. Βέβαια, «καλοπροαίρετα» υπαινίχθηκαν ότι πρόκειται για φυλακισμένους ανθρώπους και κανείς δεν μπορεί να προβλέψει τις αποφάσεις που θα λάβει η Μόσχα αναφορικά με εκείνα τα μέλη των «εχθρών του σοβιετικού λαού» που παραμένουν ελεύθερα.

Η γιαγιά μου δεν είχε άλλη επιλογή. Από την μία πλευρά, ήταν η επανένωση της οικογένειας στην Ελλάδα, όπου εκείνη την εποχή ζούσε όλο της το σόι και ο Δημήτριος Παρτσαλίδης (δεν ήξερε πως κι εκείνος είχε συλληφθεί). Από την άλλη πλευρά, ήταν ο χωρισμός από τα αγαπημένα της εγγόνια και τη νύφη, με την οποία είχε δεθεί πολύ. Ανεξάρτητα από την κακή γνώση της ρωσικής γλώσσας και τη δυσκολία στην επικοινωνία, η Βιργινία είχε πολλούς φίλους. Θα πρέπει να σημειώσω πως ήταν αγαπητή όχι μόνο στο σόι της μητέρας, αλλά και σε όλους όσοι πρόλαβαν να τη γνωρίσουν και, κυρίως στους γείτονές μας, ενώ η συμφορά που έπεσε

πάνω μας έκανε τους άλλους να την αντιμετωπίζουν με θέρμη και εγκάρδια.

Πιστεύοντας βαθιά πως η οικογένεια θα επανενωθεί στην Ελλάδα, αποφάσισε να πάρει μαζί της ό,τι μπορούσε και κυρίως τη ραπτομηχανή Σίνγκερ. Ικέτευε τη μητέρα να της δώσει τουλάχιστον έναν από τους εγγονούς της. Περισσότερο απ' όλους αγαπούσε τον μεγαλύτερο, τον Λάζαρο, ο οποίος ήταν τότε 8 χρονών και καταλάβαινε αρκετά καλά την ποντιακή διάλεκτο της ελληνικής γλώσσας. Αυτός, άλλωστε, τη θυμάται τη γιαγιά πολύ καλά. Θα ήταν όμως ευτυχισμένη αν μπορούσε να πάρει οποιονδήποτε από εμάς. «Κι εσύ πιο εύκολα θα μπορείς να θρέψεις τους άλλους δύο και για μένα θα είναι μια παρηγοριά, μέχρι να έρθετε», έλεγε. Καμία Αρμένισσα μάνα όμως δεν δίνει τα παιδιά της... Δεν θυμάμαι κανένα τέτοιο περιστατικό, αλλά η γιαγιά σε ένα από τα γράμματά της αναφέρει πως ήμουν έτοιμος να την ακολουθήσω στην Ελλάδα και μάλιστα πετούσα τα πράγματά μου στο σεντούκι της. Εκείνη όμως, για να αποφύγει σπαραξικάρδιες σκηνές την ώρα του αποχωρισμού, αναγκάστηκε να φύγει χωρίς να με χαιρετήσει και να με φιλήσει. Αυτό με τυραννούσε για πολλά χρόνια.

Πάνω στην απόγνωσή της και για να θυμάται τα εγγόνια της, πήρε μαζί της στην Ελλάδα τις φανέλες μας, οι οποίες, όπως νόμιζε, θα είχαν για πάντα τη ζεστασιά και τη μυρωδιά των κορμιών μας.

Το ξεπροβόδισμα του καραβιού στο λιμάνι του Μπατούμι ήταν άξιο της γραφίδας του Αισχύλου. Μέσα στο πλήθος άνθρωποι λιποθυμούσαν, υπήρξαν και θάνατοι, ορισμένοι έπεφταν στη θάλασσα από το καράβι που είχε πλέον αποπλεύσει. Η μητέρα τα είδε όλα αυτά με τα ίδια της τα μάτια και δεν μπορούσε να τα ξεχάσει μέχρι που έκλεισε τα μάτια της.

Υπήρχαν εκατοντάδες δυστυχισμένοι σαν τη γιαγιά μου. Άφηναν πίσω τους πατεράδες, συζύγους, τα παιδιά τους μέσα στις σταλινικές φυλακές κι έφευγαν, για να μην τους ξαναδούν ποτέ. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Ιβάν Τζούχα, τον οποίο ανέφερα ήδη αρκετές φορές, το χρονικό διάστημα 1938-1939 έφυγαν από την Ε.Σ.Σ.Δ. για την Ελλάδα περίπου 10.000 Έλληνες υπήκοοι. Ο καθένας από αυτούς είναι μία ξεχωριστή τραγική ιστορία διάλυσης των οικογενειακών, φιλικών και κοινωνικών σχέσεων.

Ανεξάρτητα από την πίκρα του χωρισμού, κανείς από εμάς εκείνη τη στιγμή δεν μπορούσε να φανταστεί ότι δεν θα συναντιόμασταν ποτέ ξανά.

Λίγο μετά την άφιξη της Βιργινίας στη Θεσσαλονίκη, άρχισε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και εκείνη, όπως λένε, βρέθηκε «από τη φωτιά στην πυρκαγιά». Η ελπίδα της γιαγιάς ότι θα απελευθερωθεί ο γιος της και η οικογένεια θα ενωθεί ξανά, διαλύθηκαν. Η ζωή της μετατράπηκε σε κόλαση, η οποία ήταν ασύγκριτη με τα δικά μας δεινά. Εμείς τουλάχιστον

ήμασταν μαζί και όλο και κάποια νέα είχαμε από τον πατέρα μας. Εκείνη όμως έχασε το σημαντικότερο, την ελπίδα. Προσωπικά κατανόησα το βάθος της τραγωδίας που έζησε η γιαγιά μου, όταν απέκτησα εγγόνια και προσπάθησα να φανταστώ την ψυχική της κατάσταση.

Το 1940 η Ελλάδα άρχισε να λαμβάνει ενεργό μέρος στις πολεμικές συγκρούσεις και αρχικά με επιτυχία αντιμετώπισε τις επιθέσεις του ιταλικού στρατού, την άνοιξη όμως της επόμενης χρονιάς κατελήφθη από τους Γερμανούς. Η Θεσσαλονίκη βομβαρδίστηκε πολλές φορές, η κατοχή είχε τρομακτικές επιπτώσεις, οι άνθρωποι πέθαιναν από τους βομβαρδισμούς την πείνα, τις εκκαθαρίσεις (εξοντώθηκε σχεδόν όλη η Εβραϊκή κοινότητα της πόλης). Αυτό συνεχίστηκε μέχρι την απελευθέρωση της Ελλάδας την άνοιξη του 1944. Μα και στη συνέχεια δεν βελτιώθηκε η κατάσταση, αφού η χώρα βίωσε τον εμφύλιο πόλεμο και την οικονομική καταστροφή.

Η γιαγιά με υπομονή αντιμετώπισε όλες τις δυσκολίες της στρατιωτικής κατοχής αλλά και των μετέπειτα χρόνων, αλλά ένιωθε εντελώς αδύναμη μπροστά στους φόβους της για εμάς, μπροστά στο άγνωστο για την τύχη του πατέρα. Από την αρχή της κατοχής η αλληλογραφία ουσιαστικά σταμάτησε. Αργότερα μας έγραψε: «Τα έξι χρόνια του πολέμου εξάντλησαν την υπομονή και την γενναιότητά μου, απορώ και η ίδια πώς τα άντεξα όλα αυτά. Μερικές φορές όμως με πιάνει νοσταλγία και όταν συναντώ παιδιά που σας μοιάζουν, τότε σταματώ και κουβεντιάζω μαζί τους. Εκείνα όμως δυσανασχετούν και με κοιτάζουν αγριεμένα. Αν είχα κάποιον από σας κοντά μου, θα ήξερα για ποιο λόγο ζω και δουλεύω». Στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα, τη Φλώρινα, τη Δράμα, ζούσαν οι αδελφές και οι αδελφοί της με τις οικογένειες τους, αλλά και συγγενείς της οικογένειας Διονυσιάδη. Δεν την ξεχνούσαν και προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να τη βοηθήσουν. Δεν μπορούμε να πούμε λοιπόν πως ήταν μοναχή. Και η ίδια όμως ομολογούσε: «Πουθενά δεν μπορώ να βρω ησυχία. Μοναδική μου παρηγοριά είναι να κοιτάζω τις φωτογραφίες σας όταν μένω μόνη μου στο δωμάτιο». Όταν την έπνιγε η νοσταλγία, έπεφτε με τα μούτρα στη δουλειά, έραβε και ξανάραβε τα παλιά της ρούχα σε εκείνη τη ραπτομηχανή Σίνγκερ, την οποία είχε φέρει μαζί της από το Τμπιλίσι. Η δουλειά την έκανε ανεξάρτητη από την οικονομική υποστήριξη των συγγενών, να νοικιάζει δωμάτιο στο κέντρο της πόλης και μετά τον πόλεμο μπορούσε να μας στέλνει δέματα με ρούχα. Όταν δεν δούλευε, έκανε περιπάτους στην παραλία. Ήταν ένα ιδιαίτερο μέρος για εκείνη, μας είχε στείλει μάλιστα και μία κάρτα με τη Λεωφόρο Νίκης και έγραψε πως εκεί της αρέσει να κάνει βόλτες. Φυσικό ήταν, αφού τόσο η γενέθλιος πόλη της Τραπεζούντα όσο και η δεύτερη πατρίδα της το Μπατούμι ήταν παραθαλάσσιες

πόλεις... Ίσως, όταν έκανε βόλτα στην παραλία, να είχε την ψευδαίσθηση ότι η θάλασσα, όσο κι αν ήταν άλλη, δεν τη χωρίζει, μα την ενώνει με την εκείνη την παλιά της ζωή, με εμάς...

Το πρώτο νέο από τη γιαγιά το είχαμε τον Φεβρουάριο του 1944. Με βάση τα γράμματα, σχεδόν μέχρι το τέλος του 1945, δεν λάμβανε τις απαντήσεις μας. Συνολικά σώθηκαν 10 γράμματά της και μερικές κάρτες, οι οποίες χρονολογούνται από τις αρχές του 1946 μέχρι την άνοιξη του 1948. Τα γράμματα και οι κάρτες ήταν στην ελληνική γλώσσα, γραμμένα με έναν όμορφο, καλλιγραφικό θα έλεγα, γραφικό χαρακτήρα. Πίσω όμως από αυτές τις ίσιες αράδες σε κάθε γράμμα, υπήρχε το βουητό των αισθημάτων και η νοσταλγία του χωρισμού, καθώς και η αταλάντευτη πίστη στη δυνατότητα επανένωσης της οικογένειας στην ελληνική γη. Πολλές αράδες είναι μουτζουρωμένες και διαβάζονται με δυσκολία. Τα γράμματα αυτά είναι μουσκεμένα στα δάκρυα.

Μετά τον πόλεμο, όταν η επικοινωνία μας, λίγο ή πολύ αποκαταστάθηκε και ιδιαίτερα μετά την απελευθέρωση του πατέρα, άρχισε ξανά να ζει με την ελπίδα της συνάντησής μας. «Ελπίζω ότι αν η Μοίρα και ο Πόλεμος μας χώρισε κάποτε, τώρα η Μοίρα και η Ειρήνη θα μας κάνουν να ανταμώσουμε ξανά». Τον Απρίλιο του 1948, αφού η Βιργινία έμαθε το πολυαναμενόμενο νέο για την επιστροφή του γιου της και το ιδιόχειρα γραμμένο γράμμα του, μας έγραψε πως οι συγγενείς άρχισαν τα τρεχάματα προκειμένου να εκδοθεί άδεια επαναπατρισμού της οικογένειάς μας στην Ελλάδα. Ποτέ δεν την εγκατέλειψε το προαίσθημα ότι η συνάντηση αυτή θα γίνει, ακόμη κι αν αργήσει. Τον Μάρτιο του 1947 μας έγραφε: «Εννέα συνεχόμενα χρόνια είμαι μακριά από τους αγαπημένους μου, η καρδιά μου είναι πιο σκληρή κι από ατσάλι, αλλά φέτος άρχισα να φοβάμαι ότι θα περιμένω άλλα εννέα χρόνια και ο καιρός μου περνάει ανεπιστρεπτί». Η γιαγιά αποδείχτηκε πολύ διορατική: ο πατέρας μου για πρώτη φορά ταξίδεψε στην Ελλάδα στα τέλη του 1955, δηλαδή εννέα χρόνια αφότου γράφτηκε αυτό το γράμμα και ένα χρόνο και κάτι μετά τον θάνατο της γιαγιάς.

Όταν ο πατέρας μου αντάμωσε με τους Έλληνες συγγενείς του, έμαθε τελικά πώς ζούσε η μητέρα του όλα αυτά τα χρόνια. Όταν έμαθε στα μέσα του 1949 για τη νέα σύλληψη του γιου της και την εξορία του στη Σιβηρία, έπαθε κατάθλιψη, από την οποία δεν συνήλθε ποτέ... Τα τελευταία χρόνια της ζωής της η γιαγιά δεν έτρωγε σχεδόν τίποτα, κάπνιζε πολύ και έπινε δυνατό καφέ. Έπινε και λίγο. Δόξα τω Θεώ, οι συγγενείς δεν της εγκατέλειψαν και το τελευταίο διάστημα έμεινε στο σπίτι του αδελφού της. Η γιαγιά πέθανε στις 27 Σεπτεμβρίου του 1954, σε ηλικία 71 ετών.

Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, η γιαγιά κηδεύτηκε σε προσωρινό τάφο και ύστερα από τρία χρόνια έπρεπε να τον αγοράσουμε, διαφορετικά τα κόκαλά της θα μεταφέρονταν στο χωνευτήρι. Ευτυχώς, ο πατέρας μου κατάφερε να εκπληρώσει το τελευταίο του χρέος προς την μητέρα του. Το 1957 πήγε ειδικά στην Ελλάδα για να μεταφέρει τα κόκαλα της μητέρας της σε οικογενειακό τάφο, στο νεκροταφείο της Καλαμαριάς, ενός προαστίου της Θεσσαλονίκης. Δυστυχώς, δεν μας άφησε τα χαρτιά γι᾽ αυτόν τον τάφο, ούτε και μας έδωσε οδηγίες για το πού βρίσκεται ο τάφος. Δεν έδινε μεγάλη σημασία σ᾽ αυτά τα πράγματα, επειδή ετοιμαζόταν να μας πάει στην Ελλάδα και να μας δείξει ο ίδιος τον τάφο της γιαγιάς Βιργινίας. Δεν ήταν όμως γραφτό...

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 όταν επιτέλους μας επέτρεψαν να ταξιδέψουμε στο εξωτερικό, με κυρίευσε η ιδέα ότι πρέπει να πάω στη Θεσσαλονίκη να ψάξω τον τάφο της γιαγιάς. Εκείνη την εποχή, από τα τρία εγγόνια της γιαγιάς, ζούσα μόνο εγώ. Ο νεότερος, ο Δημήτρης, σκοτώθηκε το 1957, ενώ ο μεγαλύτερος, ο Λάζαρος, πέθανε το 1977. Θεωρούσα πως είναι χρέος μου να βρω τον τάφο της γιαγιάς και να τιμήσω τη μνήμη της, εκπληρώνοντας έτσι και το χρέος των αδελφών μου που έφυγαν από τη ζωή πρόωρα.

Είχε αυτή την ευκαιρία μόνο το 1995, όταν παλιννόστησα στην Ελλάδα. Φτάνοντας στη Θεσσαλονίκη, πήγα στο νεκροταφείο της Καλαμαριάς και με μεγάλη δυσκολία, βρήκα τον τάφο. Σφίχτηκε η καρδιά μου βλέποντας τον τάφο τελείως παραμελημένο. Η ταφόπλακα από λευκό μάρμαρο είχε πέσει στον λάκκο που ήταν γεμάτος σκουπίδια. Δεν μπόρεσα να κάνω τίποτα σ᾽ εκείνο το ταξίδι μου στην Ελλάδα, δεν είχα ούτε χρόνο, ούτε χρήματα, δεν ήξερα καν την γλώσσα. Επέστρεψα στην Αθήνα, όπου ζούσα τότε, αλλά η φρικτή εικόνα του μαγαρισμένου από τους ντόπιους τάφου, ήταν διαρκώς μπροστά μου. Ύστερα από έξι μήνες κατάφερα να ξαναπάω στην Θεσσαλονίκη και να φροντίσω τον τάφο. Ένα μεγάλο βάρος έφυγε από πάνω μου.

Εκτός από τα γράμματα της γιαγιάς, μας έμεινε μόνο μία μικρή εικόνα και ένα ξεθωριασμένο τετράδιο με ποιήματα, τα οποία το 1999 χάρισα στο μουσείο του Κέντρου για τη μελέτη του πολιτισμού των Ελλήνων του Εύξεινου Πόντου στη Θεσσαλονίκη, το οποίο βρίσκεται κοντά στο νεκροταφείο, όπου αναπαύεται.

Μας έμεινε ακόμη και η αγαθή μνήμη για εκείνην...

Τμπιλίσι (1939-1949)

Η δεκαετία από το 1939 μέχρι το 1949, κατά την οποία μεγαλώσαμε και διαμορφωθήκαμε ως άνθρωποι, ήταν πολύ δύσκολη, όχι μόνο για την οικογένειά μας, αλλά και για όλους εκείνους που βρέθηκαν στην περιδίνηση της ιστορίας και αυτοί ήταν πάρα πολλοί.

Η σύλληψη του πατέρα, η Κολιμά, η, ουσιαστικά, βίαιη εξορία της γιαγιάς Βιργινίας, στη συνέχεια ο πόλεμος, ο χρόνιος υποσιτισμός και ο μόνιμος αρρωστημένος φόβος. Να τι θυμάμαι πολύ καλά όλη μου τη ζωή. Μέχρι σήμερα έχω ρίγη σε όλο μου το σώμα και χάνεται το σάλιο από το στόμα μου, όταν ακούω τη μουσική στο ραδιόφωνο, με την οποία άρχιζαν τα ανακοινωθέντα του Σοβιετικού Γραφείου Πληροφοριών, παρά το γεγονός ότι ήταν αποσπάσματα από το δημοφιλέστατο τραγούδι «Μεγάλη είναι η χώρα μου». Μέχρι σήμερα θυμάμαι τα μη παιδικά όνειρα που έβλεπα κατά την παιδική μου ηλικία και τα μάτια της μητέρας, όταν δεν είχε να μας δώσει τίποτα να φάμε. Φοβόμουν πάντα για την υγεία και τη ζωή της. Μοναδική μου χαρά ήταν οι αφηγήσεις της μητέρας, των συγγενών και των γειτόνων για το πόσο δυνατός, καλός και έξυπνος ήταν ο πατέρας μου, τον οποίο συνέλαβαν κατά λάθος. Θα γυρίσει γρήγορα, μου έλεγαν και όλοι θα αρχίσουμε να ζούμε καταπληκτικά.

1939. Ο Λάζαρος ήταν εδώ και δύο χρόνια μαθητής και συμπεριφέρεται όπως αρμόζει στον μεγαλύτερο αδελφό. Τον μικρότερο αδελφό μου τον είχε σχεδόν υιοθετήσει η θεία Εγκρόπ. Η κόρη της η Αρούς ήταν ηθοποιός και την εποχή εκείνη ζούσε στη Μόσχα. Εγώ πολύ συχνά πήγαινα κι έμενα μερικές ημέρες στο σπίτι της «γιαγιάς» Εγκρόπ, όπως λέγαμε τη μεγαλύτερη αδελφή της μαμάς. Θυμάμαι το μεγάλο σπίτι στην οδό Βοκζάλναγια, τη μεγάλη αυλή, τα πολλά παιδιά, όπου ξεχνούσαμε για λίγο τις συμφορές που βρήκαν την οικογένειά μας.

Μία άλλη ανάμνηση της παιδικής μου ηλικίας ήταν πως στις μεγάλες ημέρες του χειμώνα, όταν δεν μπορούσαμε λόγω της παγωνιάς να παίξουμε στον δρόμο, καθόμουν με τις ώρες στα φαρδιά πρεβάζια του σπιτιού μας, το οποίο ήταν χτισμένο ψηλά στο βουνό, απ' όπου έβλεπες όλη την πόλη. Κοιτούσα τα βαγονάκια του τελεφερίκ που πηγαινοέρχονταν από την άλλη πλευρά της πόλης, περιμένοντας να συγκρουστούν και να σταματήσουν. Αυτά, τι παράξενο, όλη την ώρα χώριζαν στο ίδιο σημείο, στο

κέντρο της διαδρομής, κοντά στο καμπαναριό, εκεί όπου ήταν θαμμένοι ο Γκριμπογιέντοφ[13] και η μητέρα του Στάλιν.

Έχουν καρφωθεί στη μνήμη μου οι αναμνήσεις από την προσχολική ηλικία και τις αναπολώ συχνά μέχρι σήμερα. Στα προπολεμικά χρόνια δεν νιώσαμε εκείνες τις στερήσεις που αναγκαστήκαμε να ζήσουμε τα χρόνια του πολέμου, αλλά ήταν αφόρητα βαριά η σφραγίδα των παιδιών του «εχθρού του λαού». Ξέραμε πολύ καλά πως ήταν λάθος, και ο «σοφός και αγαθός» Στάλιν θα το διορθώσει οπωσδήποτε. Μία φορά πήγαμε να φωτογραφηθούμε για να στείλουμε τη φωτογραφία στον πατέρα μας στην Κολιμά. Πρόσεξα ότι τα παπούτσια του μικρότερου αδελφού μου Δημήτριου ήταν σκισμένα και πρότεινα να τον ανεβάσουμε πιο ψηλά για να φαίνονται: «Οι θείοι θα δουν ότι είμαστε φτωχοί, θα μας λυπηθούν και θα αφήσουν τον πατέρα». Τον πατέρα δεν τον άφησαν, η φωτογραφία όμως έμεινε.

Αν και γεννήθηκα μεγαλόσωμος, για κάποιο λόγο σταμάτησα να ψηλώνω, ενώ ο Δημήτρης, που γεννήθηκε τρία χρόνια ύστερα από μένα, με πέρασε στο ύψος. Αυτό ανησυχούσε πολύ την μητέρα. Οι γιατροί δεν μπορούσαν να πουν κάτι συγκεκριμένο και πρότειναν να πάω στη Μόσχα. Ευτυχώς που εκεί από καιρό ζούσε η εξαδέλφη μου (θυμάμαι ότι ήταν μεγαλύτερη από τη μητέρα μου), η θεία Αρούς και έτσι πήγαμε. Δεν θυμάμαι καλά όλα όσα προηγήθηκαν, αλλά δεν θα ξεχάσω ποτέ την 22α Ιουνίου 1941. Τότε τα τραίνα ταξίδευαν προς τη Μόσχα μέσω του Αζερμπαϊτζάν και έτσι το ταξίδι ήταν μεγάλο. Ακόμη και σήμερα είναι δύσκολο να με τραβήξεις από το παράθυρο όταν ταξιδεύω με το τραίνο. Τα δέντρα, τα βουνά, οι λόφοι, τα ποταμάκια, τα σπίτι, περνούσαν μπροστά από το παράθυρό μου και με νανούριζαν.

Μόλις είχαμε περάσει τις πανέμορφες ακτές της Κασπίας θάλασσας και τις παρυφές του Βόρειου Καυκάσου, όταν το τρομακτικό νέο συγκλόνισε το βαγόνι μας: Πόλεμος! Φυσικά, δεν καταλάβαινα τίποτα, αλλά η γενικευμένη ανησυχία, στα όρια του πανικού, μου προκάλεσε αισθήματα φρίκης. Δεν μπορούσαμε πια να απολαύσουμε ούτε τις αχανείς πεδιάδες, ούτε τους εξωτικούς πωλητές διαφόρων μεζέδων, σταμάτησαν μάλιστα να προκαλούν αποστροφή τα κούπια με το γάλα, όπου έριχναν μέσα βατράχια για να μην ξινίζει το γάλα. Θυμάμαι ένα φτωχό αξιωματικό, ο οποίος ήταν σε άδεια ύστερα από μεγάλη προσμονή και υποχρεώθηκε στα μισά της διαδρομής να γυρίσει πίσω στη μονάδα του. Η μαμά τού έρα-

13 Αλεξάντρ Γκριμπογιέντοφ (1795-1829), Ρώσος συγγραφέας, ποιητής, δραματουργός και διπλωμάτης. Γνωστό το έργο του «Συμφορά από το πολύ μυαλό».

ψε ένα καθαρό γιακά. Όταν κατέβηκε στον σταθμό, όλο σχεδόν το βαγόνι τον ξεπροβόδισε σαν συγγενή του.

Στην Μόσχα η θεία Αρούς φρόντισε και να με είδαν οι καλύτεροι καθηγητές εκείνης της εποχής. Η διάγνωση ήταν κάτι σαν καταδικαστική απόφαση... Μπορούμε να προσπαθήσουμε να τον εγχειρήσουμε, αλλά οι πιθανότητες επιβίωσης είναι μισές-μισές. Η μητέρα, φυσικά, δεν μπορούσε να το διακινδυνεύσει, πολύ περισσότερο χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του πατέρα. Στη συνέχεια, όταν μεγάλωσα λίγο, για ένα μεγάλο διάστημα την κατηγορούσα. Ωριμάζοντας νωρίς και κυριευμένος από πραγματικά αφρικανικά πάθη, όχι μόνο δεν τολμούσα να καλέσω κάποια κοπέλα να χορέψουμε, αλλά ντρεπόμουν να στέκομαι ή να πάω κοντά της.

Έτσι, η απόφαση να μην χειρουργηθώ ελήφθη και έπρεπε να επιστρέψουμε στο Τμπιλίσι, εισιτήρια όμως δεν μπορούσαμε να βρούμε ακόμη και μέσω των πολυάριθμων φίλων της θείας Αρούς. Μόνο στο τέλος του φθινοπώρου καταφέραμε να φύγουμε για το Τμπιλίσι. Αυτούς τους λίγους μήνες που πέρασα στη Μόσχα, μου άφησαν διφορούμενες αναμνήσεις. Η πρώτη εντύπωση ότι όλα μου αρέσουν και οι αυστηροί, αλλά πολύ ευγενικοί αστυνομικοί, οι οποίοι ήλεγχαν σε κάθε βήμα την ταυτότητα, αλλά και οι απλόχωροι δρόμοι με τα αυτοκίνητα που έτρεχαν. Περισσότερο απ' όλα, φυσικά, μου άρεσε το μετρό, το Μαυσωλείο, οι πωλητές παγωτών και ανθρακούχου νερού.

Με όλη μου την ύπαρξη όμως ένιωθα την ημέρα με την ημέρα αυξανόμενη ένταση, η οποία το φθινόπωρο έφτασε στο αποκορύφωμά της. Οι νυχτερινοί αντιαεροπορικοί συναγερμοί έσκιζαν τα φυλλοκάρδια μας. Το ουρλιαχτό των σειρήνων, το μουγκρητό των αεροπλάνων. Με έντυναν βιαστικά και μισόγυμνοι τρέχαμε προς τον πλησιέστερο σταθμό του μετρό, τον «Κράσνιγιε Βορότα». Ο συνωστισμός του βαβυλώνιου πληθυσμού και η φρίκη ζωγραφισμένη στα πρόσωπα των ανθρώπων. Μαζί μας ήταν και ο εξάδελφός της θείας Αρούς, ο Βαρτκές, οι γονείς του οποίου είχαν εκτελεστεί και έτσι μαζί με τον αδελφό του Ασότ, ζούσαν με την οικογένεια της θείας Εγκρόπ και του άντρα της Σεργκέι Κάρποβιτς Παπιάν. Προσπαθούσε να μας ηρεμήσει λέγοντας: «Ναι, ποιος θα τους αφήσει να μπουν στη Μόσχα; Δεν βλέπετε ότι σε όλο τον ουρανό πάνω από την πόλη έχει αερόστατα; Έτσι τα έχουν, για παν ενδεχόμενο, σαν επιπλέον εξασφάλιση». Ύστερα από λίγες ημέρες έφυγε για το μέτωπο και δεν είδαμε ποτέ ξανά. Κηρύχθηκε αγνοούμενος. Θα ήθελα πολύ να πιστεύω πως δεν σκοτώθηκε. Μια μικρή αχτίδα ελπίδας φάνηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν κάποιος από τη Γερμανία αναζητούσε τους συγγενείς του με το επίθετο Παπιάν. Ο γιος της θείας Αρούς Έντικ, την εποχή εκείνη ήταν υψη-

λόβαθμος αξιωματούχος, διευθυντής της Διεύθυνσης Αρχιτεκτονικού της πόλης του Γιερεβάν. Όποιος έζησε εκείνη την εποχή, θυμάται τι επιπτώσεις μπορούσαν να έχουν «συγγενείς στο εξωτερικό». Φυσικά, τα χρόνια του Μπρέζνιεφ δεν ήταν τόσο σκοταδιστικά, όπως τα προηγούμενα, δεν σου στερούσαν τη ζωή και την ελευθερία, αλλά η οικογένεια εξασφάλιζε δυσκολίες για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και μπορούσες να χάσεις τη δουλειά και το αξίωμά σου. Για άλλη μια φορά η σοβιετική εξουσία έθετε το δίλημμα: είτε θα κάνεις τη δουλειά που αγαπάς και αφιέρωσες όλη σου τη ζωή, είτε θα συναντήσεις τους συγγενείς σου. Ο Έντικ Παπιάν έκανε την επιλογή του και δεν μπορώ να τον κατακρίνω γι᾽ αυτό.

Βρεθήκαμε λοιπόν στη Μόσχα την πιο ταραγμένη περίοδο. Οι Γερμανοί με ορμή προχωρούσαν. Κυκλοφορούσαν επίμονες φήμες ότι είχαν στείλει στα σοβιετικά εδάφη πολλούς κατασκόπους και δολιοφθορείς, οι οποίοι ήταν αιχμάλωτοι που προσχώρησαν σε αυτούς. Στις εισόδους των κτιρίων υπήρχε εικοσιτετράωρη φύλαξη, στην οποία συμμετείχαν όλοι οι ένοικοι. Εγώ ενθουσιασμένος κοιτούσα πως τα αγόρια της Μόσχας, ηλικίας 12-14 ετών ήταν σκοπιά στις στέγες των κτιρίων, αρπάζοντας με ειδικές λαβίδες τις σπάνιες εκρηκτικές βόμβες και να τις πετούν σε βαρέλια με νερό. Ήταν πραγματικοί ήρωες για μένα.

Τελικά, οι φίλοι της θείας Αρούς μας βοήθησαν να βρούμε εισιτήρια και έτσι επιστρέψαμε στο Τμπιλίσι. Τώρα πια εγώ ήμουν εκείνος που οι συνομήλικοί μου θεωρούσαν ήρωα, όταν άρχισα να τους λέω όλα όσα είδα, μάλλον υπερβάλλοντας λίγο. Είχε από τότε πολύ πλούσια φαντασία.

Τον Δεκέμβριο γινόμουν επτά χρονών και οι συγγενείς με τους φίλους έλεγαν στη μητέρα μου να με αφήσει να πάω στο σχολείο από εκείνη τη χρονιά, αφού ήδη ήξερα απ᾽ έξω πολλά ποιήματα του Σεργκέι Μιχαλκόφ, του Κορνέι Τσουκόφσκι και άλλων, προσπαθούσα να γράψω στίχους και σχεδόν ήξερα να διαβάζω. Οι γείτονες, εξαιτίας των σγουρών μου μαλλιών και της ωριμότητάς μου με αποκαλούσαν Πούσκιν, πράγμα που δεν μου άρεσε καθόλου για κάποιο λόγο και προκειμένου να απαλλαγώ από αυτό το παρατσούκλι, προσπαθούσα με όλες μου τις δυνάμεις να ισιώνω τα μαλλιά μου, μουσκεύοντάς και τυλίγοντάς τα με μια πετσέτα. Ευτυχώς, δεν τα κατάφερα.

Η μητέρα αποφάσισε ότι καλά θα ήταν να μεγαλώσω λίγο ακόμη, γι᾽ αυτό δεν πήγα σχολείο ούτε την επόμενη χρονιά, παρά μόνο το 1943. Φοίτησα στο ρωσικό σχολείο αρρένων (τότε τα σχολεία ήταν χωριστά για αγόρια και κορίτσια) No 21. Αρχικά είχα πολλούς καβγάδες με τους συμμαθητές μου. Στην αρχή με πείραζαν λέγοντας: «Αγοράκι δαχτυλάκι!», πράγμα που με εξόργιζε και πλακωνόμουν με τα αγοράκια, τα οποία ήταν πιο

μεγαλόσωμα από εμένα. Από τότε όμως που το σχολείο μας μεταφέρθηκε σε ένα μεγαλύτερο κτίριο στη λεωφόρο Πλεχάνοφ και χωρίστηκε η τάξη μας, όσοι από τους εχθρούς μου βρέθηκαν στην ίδια τάξη με εμένα έγιναν οι καλύτερα φίλοι και αδελφοποιτοί μου μέχρι σήμερα. Βέβαια, «ορισμένοι δεν υπάρχουν πια και είναι μακριά», αλλά εκείνοι που απέμειναν είναι πιστοί στις παραδόσεις του Καυκάσου για την ιερότητα της αντρικής φιλίας, την οποία κανένας χωρισμός δεν μπορεί να βλάψει. Ο Ζόρα Γκορντεζιάνι, ο Οτάρι Τσιχισέλι, ο Μίσα Σβανίτζε, ο Βόβα Ακόποφ, ο Μακούσικ (Μαρκ) Κόφμαν και εγώ ήταν μία πολυεθνική ομάδα, στην οποία ίσχυε ο νόμος: «ένας για όλους και όλοι για έναν». Τότε δεν αναρωτιόμασταν καν ποιας εθνικότητας είναι ο άλλος.

Ο Βόβα Ακόποφ ήταν ο μόνος από όλους μας που ήταν αριστούχος. Το καμάρι του καθηγητή μας στη Φυσική (όπως και ο αδελφός μου), ο οποίος στη συνέχεια έγινε ένας από τους μαθητές του ακαδημαϊκού Λαντάου και ο οποίος μας ξελάσπωνε στα πρόχειρα διαγωνίσματα στο μάθημα των Μαθηματικών. Έλυνε αστραπιαία όλες τις ασκήσεις και μας άφηνε να αντιγράφουμε. Ο πατέρας του Μίσα Σβανίτζε ήταν τροχονόμος. Θυμάμαι πάρα πολύ καλά την μοτοσικλέτα με το καλάθι, την οποία κυλούσαμε στη μικροσκοπική αυλή τους και το τεράστιο βαρέλι με τα αγγουράκια τουρσί που βρισκόταν εκεί. Συχνά, μετά τα μαθήματα, όλη η παρέα πήγαινε να δοκιμάσει τα αγγουράκια αυτά. Ήταν μια εποχή πείνας και ο καθένας από εμάς ήταν πρόθυμος να μοιραστεί με τους φίλους του το τελευταίο κομμάτι ψωμιού.

Συχνά φεύγαμε κρυφά από τα μαθήματα όλη η τάξη, για να κάνουμε βόλτες στους γύρω λόφους και το πάρκο της Κομσομόλ ή στον ζωολογικό κήπο. Οι επονομαζόμενες «κοπάνες» μας ήταν σχεδιασμένες με κάθε λεπτομέρεια, οργανωμένες και συνήθως συνέπιπταν με τα πρόχειρα διαγωνίσματα. Οι απεργοσπάστες τιμωρούνταν σκληρά με «κουκουλώματα». Ήταν η τιμωρία όταν τον προδότη τον σκεπάζουν με ένα παλτό για να μην βλέπει ποιος τον χτυπάει. Περιφερόμενοι άσκοπα στους δρόμους της αρχαίας πόλης, είχαμε διαρκώς κακά συναπαντήματα, άλλοτε τρέχαμε για να αποφύγουμε κάποιον, άλλοτε για να προλάβουμε ένα άλλον, πλακωνόμασταν σκληρά με άλλα αγοράκια, μερικές φορές πειράζαμε τους διαβάτες. Βασικά ήταν άνθρωποι με παρουσιαστικό διανοούμενου, «φορούσαν καπέλο και γυαλιά». Οι σοβιετικές ταινίες είχαν δημιουργήσει την εποχή εκείνη για εμάς τη μορφή του «παρηκμασμένου διανοούμενου» ή του δολιοφθορέα, του κατασκόπου και του προδότη.

Οι δήμιοι που μας στέρησαν τον πατέρα και τη γιαγιά, είχαν αναλάβει την «διαπαιδαγώγησή μας» ή την «αγωγή» μας, μέσα στις καλύτερες πα-

ραδόσεις του γενιτσαρισμού. Θεωρούσαμε πως πιο οικείοι ήταν για εμάς ο μεγαλοφυής παππούλης Λένιν, ο «πατέρας των λαών» Στάλιν και, φυσικά, ο ένδοξος Μπέρια (στη Γεωργία τον είχαν θεοποιήσει). Με τα ονόματά τους άρχιζαν και τελείωναν όλες οι σχολικές εκδηλώσεις, κρατώντας τις φωτογραφίες τους πηγαίναμε στις εορταστικές παρελάσεις. Παραληρούσαμε κυριολεκτικά από αγάπη και αφοσίωση σε αυτούς. Το μόνο πράγμα που ονειρευόμασταν ήταν να μεγαλώσουμε πιο γρήγορα, να οργανώσουμε την παγκόσμια επανάσταση, για να απελευθερώσουμε από τον βαρύ ζυγό των μπουρζουάδων, τον εργαζόμενο λαό. Μας γαλουχούσαν ότι είμαστε τα πιο ελεύθερα, τα πιο ευτυχισμένα παιδιά του κόσμου. «Ευχαριστούμε τον Μεγάλο Στάλιν για τα ευτυχισμένα παιδικά μας χρόνια!», αυτό ήταν το βασικό σύνθημα της παιδικής μας ηλικίας.

Τη διαμόρφωση της σκέψης μας είχαν αναλάβει το σχολείο, η λογοτεχνία, ο κινηματογράφος. Αυτοί διαμόρφωναν και σακάτευαν τη συνείδησή μας που δεν είχε ακόμη προλάβει να σχηματιστεί. Ήταν πολύ δύσκολο να αντιπαραθέσει κανείς κάτι σε αυτή τη μαζική προπαγάνδα. Δεν υπήρχε κανείς να το κάνει. Είχαν εξοντώσει σχεδόν ολόκληρη την ελίτ της χώρας ή την είχαν εξουδετερώσει στα Γκουλάγκ και στον πόλεμο. Εκείνοι που γλίτωσαν και καταλάβαιναν τι συμβαίνει δεν τολμούσαν να πουν την αλήθεια.

Παρόλα αυτά όμως, με ευγνωμοσύνη θυμάμαι ορισμένους δασκάλους μας, οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι να λένε τα «σωστά» συνθήματα, αλλά, συνάμα, προσπαθούσαν να σώσουν την ατομική τους αξιοπρέπεια και τη ζεστασιά της ψυχής τους.

Ποτέ δεν θα ξεχάσω την πρώτη μου δασκάλα, ήταν παλιάς κοπής, είχε ευγενέστατη ψυχή και την έλεγαν Άννα Βαλεριάνοβνα, η οποία με πήγαινε στο σπίτι της για να μελετήσουμε και συνάμα με τάιζε, όπως μπορούσε. Προκαλούσα πολλά προβλήματα στη φτωχή γριούλα και παραπονιόταν στη μητέρα μου, λέγοντας διαρκώς: «Καλή μου, γλυκιά μου, μην τον χτυπάτε, σας παρακαλώ πολύ! Είναι τόσο καλός, τόσο καλός!»

Στις τελευταίες τάξεις, στο μάθημα της Φυσικής είχαμε δάσκαλο τον Βλαντίμιρ Μπορίσοβιτς Σαπόσνικοφ, ένα φωτεινό παράδειγμα Ρώσου αξιωματικού υποβρυχίων. Τον αποστράτευσαν, μάλλον για λόγους υγείας. Φορούσε πάντα την στρατιωτική του στολή χωρίς επωμίδες, ήταν ευθυτενής, αυστηρός, αλλά καλοπροαίρετος, κατάφερε να εμπνεύσει την αγάπη μας για τη Φυσική και ως παιδαγωγός κατάφερε να βγάλει πολλούς επιστήμονες. Ανάμεσα σε αυτούς και ο μεγαλύτερος αδελφός μου Λάζαρος και ο καλύτερός του φίλος Φομά Σράιμπμαν, αλλά και ο Βόβα Ακόποφ.

Είχαμε κι άλλους «δασκάλους», οι οποίοι για να βάλουν προβιβάσιμο βαθμό εκβίαζαν τους εύπορους γονείς και έπαιρναν καυσόξυλα, κηροζίνη, τρόφιμα, χωρίς να περιφρονούν τίποτα.

Η παιδική μου ηλικία, εκτός από ορισμένες χαρούμενες αναμνήσεις, ήταν πολύ δύσκολη. Στο αποκορύφωμα του πολέμου εγώ κι ο Λάζαρος αρρωστήσαμε με τύφο, ενώ ο Λάζαρος έπαθε στη συνέχεια φυματίωση. Χρειαζόμασταν καλή τροφή, αλλά πού να την βρούμε; Ο αδελφός της μητέρας, ο θείος Σάσα, ο οποίος περίμενε από στιγμή σε στιγμή να τον συλλάβουν, έρχονταν τις νύχτες ή έστελνε τον οδηγό του και μας έφερνε χυμό σταφυλιών, ψωμί, αλεύρι, όλα όσα μπορούσε. Θυμάμαι ότι πάντα σταματούσαν το αυτοκίνητο στη γωνιά του τετραγώνου για να μην τραβήξουν την προσοχή αδιάκριτων βλεμμάτων. Στο διαμέρισμα έμπαιναν από την κλειστή κατά τις καθημερινές ημέρες, είσοδο, η οποία οδηγούσε μόνο στο μπροστινό μας δωμάτιο.

Ποτέ δεν θα ξεχάσω την θεία Κάτια που ανήκε στην εκκλησία των Ουκρανών Παλαιόπιστων. Αυτή πουλούσε γάλα στους πελάτες της και πάντα άφηνε ένα κύπελλο και για μας. Η μητέρα σημείωνε κάθε κύπελλο που πίναμε, έκανε ένα σημαδάκι στην ταπετσαρία και οι μακριές σειρές από αυτά μαρτυρούσαν ότι η μητέρα, σε αντίθεση με τη θεία Κάτια, δεν έχανε την ελπίδα ότι κάποτε θα την ξεπλήρωνε. Πραγματικά, καταφέραμε να το κάνουμε όταν ο πατέρας γύρισε από το στρατόπεδο και βρήκε δουλειά. Η μητέρα γέμιζε με το γάλα αυτό τρία ποτήρια, έριχνε μερικές μπουκιές μαύρου ψωμιού, το οποίο παίρναμε με δελτίο και με ξεθωριασμένα από τα κλάματα μάτια, μας κοιτούσε να το τρώμε. Μία φορά έκλεψαν από τον Λάζαρο τα δελτία ψωμιού και παραλίγο η μητέρα να τρελαθεί.

Δεν μας ξεχνούσαν όμως και οι εργαζόμενοι στις οικοδομές Έλληνες, από το συνεργείο που είχε ο πατέρας. Μας έφερναν ό,τι είχαν: αλεύρι, κριθάρι, καλαμπόκι, αποξηραμένα φρούτα. Αρκετές φορές τα καλοκαίρι με έστελναν στα χωριά Τζιγκρασέν και Ακμπουλάχ. Μαγεία. Φρέσκο γάλα μιας τεράστιας βουβάλας, τηγανητά αυγά που κολυμπούσαν στο βούτυρο, αποξηραμένα αχλάδια, μήλα, βατόμουρα, καρύδια. Οι Έλληνες φίλοι του πατέρα μου δεν ήξεραν σχεδόν καθόλου Ρωσικά, αλλά μιλούσαν μόνο Ποντιακά, παρόλα αυτά καταλάβαιναν πολύ καλά ο ένας τον άλλον.

Θυμάμαι ότι η μητέρα κι εμείς τα παιδιά ντρεπόμασταν πάρα πολύ για τη φτώχεια μας, τη θεωρούσαμε ταπεινωτική. Όταν πηγαίναμε επίσκεψη στο σπίτι κάποιου φίλου των γονιών μας, αμέσως ήθελαν να μας ταΐσουν, αλλά εμείς με ζήλο λέγαμε πως μόλις σηκωθήκαμε από το τραπέζι. Η μητέρα δεν είχε καμία ειδικότητα, δεν δούλευε, κι ούτε βέβαια μπορούσε να το κάνει μεγαλώνοντας τρία παιδιά. Ο γνωστός μιας γειτόνισσάς

μας, ένας δραστήριος επιχειρηματίας από τους Γεωργιανούς Εβραίους, ο Χαζάρ, αιωνία του η μνήμη, έγραψε τη μητέρα στη λέσχη υπηρεσιακής κυνοκομίας (!), απ᾽ όπου μερικές φορές παίρναμε κεχρί ή κάποιο άλλο είδος επεξεργασμένου δημητριακού, συχνά πασπαλισμένου με περιττώματα ποντικιών. Στη συνέχεια μας βρήκε δουλειά για το σπίτι. Παίρναμε σύρμα και φτιάχναμε γάντζους και θηλιές για στρατιωτικές χλαίνες. Αρκούσε μία ώρα δουλειάς και τα τρυφερά μας χεράκια γέμιζαν αιματώματα, τα οποία τυλίγαμε με κουρέλια και συνεχίζαμε να δουλεύουμε. Αυτή η δουλειά μάς έφερνε λίγα χρήματα, γι᾽ αυτό και δεν την αντιμετωπίζαμε σαν παιδιά, μα με μεγάλη υπευθυνότητα. Αφού ακόμη και για εκείνο το λίγο ψωμί που παίρναμε με το δελτίο, έπρεπε να πληρώσουμε.

Σε όλη μας τη ζωή τιμούμε τη μνήμη των καλών ανθρώπων της γενέθλιας πόλης μου, οι οποίοι μοιράζονταν μαζί μας το τελευταίο κομμάτι ψωμιού. Στη συνέχεια, πάντα προσπαθούσαμε να τους μοιάσουμε, συμμεριζόμενοι τον πόνο του άλλου, τη συμφορά του.

Θυμάμαι μία δυστυχισμένη πανέμορφη κοπέλα, μία παράλυτη και κωφάλαλη κοπέλα με σγουρά μαλλιά, την Μπαντλμουντζίκ, η οποία ζητιάνευε στη γειτονιά μας. Ήταν στην ηλικία μου, οκτώ ετών. Πόσο ευτυχισμένος ήμουν όταν είχα την ευκαιρία να χώσω στην τσέπη της κάτι φαγώσιμο, κλεμμένο από το γλίσχρο μου σιτηρέσιο.

Η αρρώστια κράτησε για πολύ καιρό τον Λάζαρο στο κρεβάτι και αυτός, σε αντίθεση από τους μικρότερους αδελφούς του, παθιάστηκε με το διάβασμα, σε σημείο που η μητέρα αναγκαζόταν να του παίρνει τα βιβλία και να τα κρύβει. Μπορούσε επί ώρες να μας διηγείται ξανά και ξανά τα βιβλία του Τζακ Λόντον, του Ιουλίου Βερν, του Βίκτωρα Ουγκώ, του Φένιμορ Κούπερ. Η αφήγησή του ήταν γλαφυρή, συναισθηματική, όμορφη. Με τον Δημήτρη ήμασταν πολύ λαίμαργοι και αχόρταγοι, τον ακούγαμε ξεχνώντας την πείνα και τις αταξίες. Τον πειράζαμε λέγοντας πως είναι «κουρελής φιλόσοφος», αλλά τον σεβόμασταν γιατί ήταν εμφανώς πολύ καλύτερος από εμάς. Ο Λάζαρος είχε αποστηθίσει ολόκληρα κεφάλαια από τον «Δαίμονα», τον «Δόκιμο μοναχό», τον «Ευγένιο Ονέγκιν», ποιήματα Γεωργιανών και Αρμενίων ποιητών. Αγαπούσε πολύ τον Μπάιρον και τον Γκαίτε. Σε όλη του τη ζωή είχε αυτό το πάθος για τη λογοτεχνία. Θυμάμαι τα κλάματά του, συχνά υστερικά, όταν η μητέρα, για να μην κρυώσουμε από την παγωνιά, έριχνε στην σόμπα τα βιβλία της ξεχωριστής βιβλιοθήκης του πατέρα. Το μόνο που θυμάμαι είναι ότι τα βιβλία αυτά ήταν γραμμένα σε διάφορες γλώσσες και είχαν καλοφτιαγμένα και χρυσοποίκιλτα εξώφυλλα. Πολλά βιβλία ήταν στα ρωσικά, ανάμεσά τους πολλά εξειδικευμένα στην οικοδομική και την αρχιτεκτονική, δεν έλλειπε όμως

ούτε η ποίηση, ούτε η πεζογραφία. Ο πατέρας θαρρείς και προαισθάνθηκε τον χαμό της βιβλιοθήκης του. Παρακαλούσε από την εξορία να τα πουλήσουν όλα, για να μην πεινάσουν τα παιδιά, η βιβλιοθήκη όμως σώθηκε. Φευ! Το γράμμα του έφτασε καθυστερημένα πολύ.

Αν τις νύχτες του χειμώνα χάρη στον Λάζαρο βυθιζόμασταν στα έργα των ρομαντικών κλασσικών του 19ου αιώνα, το καλοκαίρι κυριολεκτικά μας έτρωγαν οι δρόμοι, όπου άνθιζε η εγκληματικότητα. Θα πρέπει να πούμε πως τα χρόνια του πολέμου στο Τμπιλίσι ήταν πολύ δύσκολα. Ορισμένοι έκαναν μαύρη αγορά, κάποιοι άλλοι λήστευαν κόσμο, υπήρχαν και πολλοί πορτοφολάδες. Τα ζάρια, οι καβγάδες, τα μαχαιρώματα και οι πυροβολισμοί ήταν κάτι συνηθισμένα στις αυλές των μακρινών γειτονιών στην άκρη της πόλης. Οι κακοποιοί έχαναν τις αδελφές και τους γονείς τους. Ιδιαίτερα μεγάλη ήταν η εγκληματικότητα μεταξύ των Κούρδων, τους οποίους δεν έπαιρναν στον στρατό, δεν εξόριζαν κι έτσι την παράτολμη μαχητικότητά τους τη διοχέτευαν στην εγκληματικότητα. Συχνά στοιχημάτιζαν σε μαχαιρώματα και μάλιστα πολύ κοντά στο σπίτι μας, πάνω στα χαλίκια της σιδηροδρομικής γραμμής. Στην καλύτερη των περιπτώσεων έφευγαν με τραύματα από μαχαίρι, στις χειρότερες το πτώμα έμενε επί τόπου και οι υπόλοιποι εξαφανίζονταν. Όλα αυτά γίνονταν μπροστά στα μάτια μας. Μέχρι σήμερα θυμάμαι τον επιθανάτιο ρόγχο του ανθρώπου που αιμορραγούσε. Στις συμμορίες αυτές συμμετείχε ακόμη και η «χρυσή νεολαία», τα παιδιά επιφανών πολιτών. Έπαιζαν με τη ζωή τους. Εμείς, τα μικρά παιδιά, ενθουσιαζόμασταν με την τόλμη αυτών των σφαγέων. Η λέξη «δικός μας», είναι το συνώνυμο της ρωσικής λέξης «ποινικός» στο Τμπιλίσι και ήταν τίτλος τιμής.

Ακόμη απορώ πώς με τέτοια μεγάλη εγκληματικότητα δεν έγινα κλέφτης. Προφανώς, παίζουν ρόλο τα γονίδια. Όχι όμως μόνο αυτά. Κατά κύριο λόγο παίζει το περιβάλλον, η οικογένεια, οι συγγενείς και οι γείτονες, τους οποίους θυμάμαι πάντα με μεγάλη αγάπη και ευγνωμοσύνη.

Υπήρχε η αντίθεση. Στο σπίτι ζούσαν καλλιεργημένοι συγγενείς, γείτονες και δίπλα, στην αυλή, τα μέλη των συμμοριών έπαιζαν με μαχαίρια και ζάρια. Έπαιζαν «χοντρά». Στο υπόγειο του διπλανού σπιτιού ένας μεγάλης ηλικίας βλάκας, ο Σαμβέλ, ο οποίος έμενε στάσιμος σε κάθε τάξη, έδειχνε στους πιτσιρικάδες «μαγικά κόλπα» του αυνανισμού. Αυτό ήταν το περιβάλλον, μέσα στο οποίο διαμορφώθηκα ως άνθρωπος.

Το σπίτι μας, όπως και τα γειτονικά, ήταν χτισμένο κυριολεκτικά μέσα στο βουνό και παράθυρα που έβλεπαν στον δρόμο είχαν μόνο τα διαμερίσματα που ήταν στην πρόσοψη. Τα υπόλοιπα διαμερίσματα είχαν μπαλκόνια με τζαμλίκια και έβλεπαν στην εσωτερική αυλή. Το διαμέρισμά

μας είχε παράθυρα και στις δύο πλευρές. Με εξαίρεση τους χειμερινούς μήνες, η ζωή κυλούσε στα μπαλκόνια που ήταν δίπλα- δίπλα το ένα στο άλλο, αφού η μικρή αυλή, που τους χώριζε, ήταν πάντα γεμάτη από τις φωνές των παιδιών. Μπορούμε να πούμε ότι ήταν ένα τεράστιο κοινοβιακό διαμέρισμα. Ζούσαν όλοι μονοιασμένα. Αν συνέβαιναν κάποιες παρεξηγήσεις, αμέσως τις έλυναν. Παρόλα αυτά οι άνθρωποι του Νότου είναι πολύ ζεστοί από την φύση τους, αν και πολύ εκρηκτικοί και αψίκοροι.

Σε ένα από τα δωμάτια του κοινοβιακού μας διαμερίσματος, ζούσε η οικογένεια μιας πρώην αγροτικής δασκάλας, της θείας Βαρτούς. Αυτή ήταν για εμένα το πρότυπο του καλλιεργημένου ανθρώπου, η οποία άσκησε μεγάλη επιρροή τόσο σε εμένα, όσο και στον αδελφό μου Λάζαρο. Μας είπε πολλά για το πώς «ήταν η ζωή παλιά». Θυγατέρα ευκατάστατων γονιών, πήγε να συναντήσει «τον λαό» και δίδασκε τα παιδιά στα χωριά. Αυτή ήταν που έκανε τον Λάζαρο να αγαπήσει με πάθος την ανάγνωση. Η θεία Βαρτούς είχε ένα γιο τον Λέοντα, επαγγελματία χορευτή λαϊκών χορών του Καυκάσου και μία κόρη τη Ζάνα, η οποία ήταν δέκα χρόνια μεγαλύτερή μου. Έκανα παρέα με τη Ζάνα ή μάλλον ήμουν υπό την προστασία της. Της άρεσε πολύ να τραγουδάει κι έτσι μου έμαθε την αγάπη για τα λαϊκά και δημοφιλή τραγούδια, αλλά και τις άριες από όπερες. Με επιμέλεια κατέγραφα τους στίχους από τα τραγούδια, τραγουδούσα όμως μόνο όταν ήμουν μόνος μου. Η επιρροή της Ζάνας πάνω μου ήταν τόσο μεγάλη που υπό την καθοδήγησή της έμαθα πράγματα που δεν ξέρουν τα μικρά παιδιά, έμαθα να μαγειρεύω, να ράβω, να πλέκω με βελόνες και κεντάω και μάλιστα σταυροβελονιά.

Στο γειτονικό μας δωμάτιο ζούσε μία γριούλα, η οποία στα νιάτα της ήταν αστέρι της σκηνής, η Αλεξάνδρα Βλαδίμηροβνα, αλλά όλοι την έλεγαν Μπεμπέρα, δηλαδή «γριούλα» στα Γεωργιανά. Οι ένοικοι του σπιτιού τη σέβονταν πολύ και την εκτιμούσαν για τη ζεστή της καρδιά. Όπως έλεγαν οι μεγάλοι, είχε ξεχωριστές σχέσεις με την γιαγιά Βιργινία, αφού ήταν ο μοναδικός άνθρωπος στο σπίτι, η επικοινωνία με τον οποίο δεν είχε γλωσσικό εμπόδιο. Και οι δύο γνώριζαν άριστα την γαλλική γλώσσα.

Μετά τον θάνατο της Μπεμπέρα, στο δωμάτιό της εγκαταστάθηκε η σύζυγος και η κόρη ενός αξιωματικού που σκοτώθηκε τον πρώτο χρόνο του πολέμου. Η θεία Ταμάρα, σε αντίθεση με τη θεία Βαρτούς και τη μητέρα μου, ήταν μια εύσαρκη ξανθιά πανέμορφη γυναίκα με γαλανά μάτια. Η κόρη της η Νέλκα, συνομήλική μου, κοντή, σγουρομάλλα, όχι όμως μελαχρινή σαν κατράμι, μα ρούσα. Η Νέλι είχε μία εξαδέλφη την Ντοντό, που ήταν πεντάρφανη. Είχαν εκτελέσει τον πατέρα της, ενώ η μητέρα και η μεγαλύτερη αδελφή της έλιωναν αργά κυριολεκτικά μπροστά στα μάτια

μας και, τελικά, πέθαναν από τη φυματίωση. Η θεία Ταμάρα πήρε την ορφανή κοντά της και την μεγάλωνε μαζί με την Νέλκα. Με τους γείτονές μας στο διαμέρισμα ήμασταν σαν μία οικογένεια. Μοιραζόμασταν όλοι μαζί τις χαρές και τις πίκρες, το πένθος και τις γιορτές. Ναι, είναι δύσκολο για κάποιον από το Τμπιλίσι να ζει στη Μόσχα, όπου με τους γείτονες του ορόφου ανταλλάσσεις μόνο «Χαίρετε» και «Αντίο» στο πλατύσκαλο. Αχ, Τμπιλίσι, Τμπιλίσι... Για μένα η πόλη αυτή ήταν ένας ολόκληρος πολιτισμός.

Ανάμεσα στους γείτονές μας στο σπίτι ήταν και τρεις οικογένειες που συνδέονταν στενά με το Θέατρο όπερας και μπαλέτου «Παλιασβίλι». Από πολύ νωρίς μας πήγαιναν εκεί και έτσι μας μετέδωσαν την αγάπη για την τέχνη. Ο γιος της θείας Βαρτούς Λέον ήταν επαγγελματίας χορευτής. Κάποια στιγμή κάπου βρήκε τη στολή Τσερκάσιου και ένα ψεύτικο στιλέτο. Μου τα χάρισε κι άρχισε να μου δείχνει πώς να χορεύω τον χορό Λεζγκίνκα και άλλους εθνικούς χορούς. Δεν κατάφερνα άσχημα.

Στο ίδιο θέατρο για πρώτη φορά συνάντησα τον Οδυσσέα Αχιλλέσοβιτς Δημητριάδη, ο οποίος μου συστήθηκε ως φίλος του πατέρα μου. Τα λόγια του δεν σήμαιναν τίποτα για μένα, αφού δεν θυμόμουν τον πατέρα μου, αλλά αυτόν τον κύριο τον θυμόμουν για καιρό.

Η αγάπη για το θέατρο με κυρίευσε τόσο πολύ που άρχισα να ανεβάζω παραστάσεις, στις οποίες, συνήθως, ήμουν ο μοναδικός ηθοποιός. Μαζεύονταν όλοι οι πιτσιρικάδες της γειτονιάς. Τα παιδιά ξεσπούσαν σε γέλια, ενώ ο θείος Χαζάρ, ο ευεργέτης και παράνομος «εκατομμυριούχος» εκείνης της εποχής, έβαζε στην τσέπη του και με τα κομμένα δάχτυλα που έχασε λόγω κλοπών στα νιάτα του, μας έδινε ως αμοιβή μερικά όμορφα χαρτονομίσματα των τριάντα ρουβλίων. Με αυτά τα χρήματα μπορούσαμε να αγοράσουμε από τις πλανόδιους πωλητές μερικά μυρωδάτα ροδάκινα, αχλάδια ή μήλα.

Στο τέλος του πολέμου, όλοι εμείς τα παιδιά της αυλής μας, κάτω από τα παράθυρά μας φυτέψαμε μερικές λευκές ακακίες και τις υιοθετήσαμε. Ο καθένας μας φρόντιζε το δέντρο του. Μέχρι σήμερα θυμάμαι τη γλυκερή μυρωδιά των ανοιξιάτικων κλαδιών και των φθινοπωρινών φυλλωμάτων αυτών των τεράστιων δέντρων της πόλης μας που εμείς είχαμε φυτέψει, τα οποία γευόμασταν όλα τα χρόνια του πολέμου και μετά περιμέναμε να μεγαλώσουν, να ανθίσουν και να αρχίσουν να καρπίζουν. Μεγάλωσαν χωρίς εμάς πλέον, δεκάδες φορές άνθισαν και κάρπισαν, γέρασαν και πέθαναν όλα. Λένε πως μία από αυτές τις ακακίες ανθίζει ακόμη, ζει τις τελευταίες ημέρες της, παρόλο που πολλά από τα μεγάλα κλαδιά της έχουν ξεραθεί

από χρόνια και έσπασαν. Η δικά μου, μάλλον, αφού μόνο εγώ έμεινα από εκείνο τον συρφετό των ξυπόλυτων παιδιών της αυλής μας.

Η πόλη ήταν γεμάτη πρόσφυγες από τις κατεχόμενες περιοχές της χώρας και τραυματίες από το μέτωπο. Ανάμεσα στους τελευταίους, τα νεύρα των οποίων ήταν σε οριακή κατάσταση και τους αστυνομικούς, γίνονταν πολύ συχνά καβγάδες, οι οποίες πολλές φορές κατέληγαν σε πυροβολισμούς. Βασικά ήταν συγγενείς ανθρώπων με επιρροή που εξαγόρασαν τη θητεία τους. Επειδή δωροδοκούνταν με μικροπράγματα, τους αποκαλούσαν «φτηνιάρηδες». Εμείς ήμασταν με το μέρος των στρατιωτών και ιδίως των ναυτών, τους μιμούμασταν και ντρεπόμασταν που ο πατέρας μας δεν πολεμούσε, αλλά ήταν φυλακισμένος ως «εχθρός του λαού». Υπήρχαν και πολλοί λιποτάκτες, τους οποίους έπιαναν γρήγορα και, υπήρξαν περιπτώσεις που, αν αντιστέκονταν, τους πυροβολούσαν επί τόπου. Η αγορά ήταν κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό και μέχρι σήμερα την αποκαλούν «των λιποτακτών».

Η ατμόσφαιρα των χρόνων του πολέμου άφησε βαθιά ίχνη στην ψυχή των μικρών παιδιών. Παίζαμε διαρκώς πόλεμο, είχαμε επιτελεία, πολεμοφόδια, ξύλινα όπλα και πιστόλια, σπαθιά φτιαγμένα από τα στεφάνια βαρελιών, με τα οποία συχνά πυκνά τραυματιζόμασταν. Εμείς, τα αγοράκια, καθημερινά κυκλοφορούσαμε οπλισμένα, αλλά δεν ήταν εκείνα τα παιδικά παιχνίδια, μα αυτοσχέδια μαχαίρια, όπως είχαν όλοι οι πιτσιρικάδες και κουβαλούσαμε την «κάμα», δηλαδή μισό ξυραφάκι. Τα πρώτα μας μαχαίρια τα φτιάξαμε με μεγάλα καρφιά. Τα βάζαμε στις γραμμές του τραίνου, περιμέναμε να τα πατήσει για να τα λιώσει και μετά τα ακονίζαμε στα πεζοδρόμια. Στη συνέχεια φτιάχναμε αυτοσχέδιες λαβές. Το όνειρό μας όμως ήταν το φιλανδικό μαχαίρι. Μια φορά, παίζοντας στην αυλή του γείτονα, είδα το φιλανδικό του μαχαίρι και το έκλεψα. Όταν το έμαθε η μητέρα μου, το πήρε, το επέστρεψε στον γείτονα και καρφίτσωσε στην πλάτη μου ένα χαρτί που έγραφε «κλέφτης». Μετά με έστειλε στην αυλή. Πέρασε πολύς καιρός μέχρι να μου συγχωρήσει αυτή την κλεψιά. Η μητέρα μου προσπαθούσε όπως μπορούσε να μειώσει την επιρροή που ασκούσε ο δρόμος σ᾽ εμένα, αλλά δεν ήταν εύκολο. Ήταν ένας άνισος αγώνας. Θυμάμαι πως μία από τις χρονιές της μεγάλης πείνας, είχα βρει χρήματα στο δρόμο και τα πήγα στο σπίτι. Η μητέρα μου με μάλωσε και μ᾽ έστειλε πίσω, να τα βάλω εκεί που τα βρήκα. Κλαίγοντας με μαύρα δάκρυα, υπάκουσα στην προσταγή της.

Στο μεταξύ, τα τρομακτικά ανακοινωθέντα του Σοβιετικού Γραφείου Πληροφοριών, τα οποία μας πληροφορούσαν ότι οι φασίστες ολοένα και πλησιάζουν, είχαν αντικατασταθεί από άλλα πιο καθησυχαστικά. Η

κατάσταση στο μέτωπο βελτιωνόταν, αλλά τα τηλεγραφήματα που ενημέρωναν τους συγγενείς ότι πέθαναν οι δικοί τους έρχονταν διαρκώς. Οι σπαραξικάρδιες κραυγές ακούγονταν πότε στο ένα και πότε στο άλλο σπίτι. Θυμάμαι τι γινόταν στην πόλη, όταν οι Γερμανοί έξω από το Κερτς εξόντωσαν έναν μεγάλο αριθμό Αρμενίων. Στον Καύκασο ο θάνατος ενός ανθρώπου είναι μεγάλη τραγωδία για το σόι του. Δεν είναι στη φύση των ανθρώπων του Καυκάσου να συγκρατούν τα αισθήματά τους.

Ο πόλεμος όμως τελείωσε και η ζωή άρχισε σιγά-σιγά να ομαλοποιείται, άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους τα πρώτα εμπορικά καταστήματα «Ειδικό εμπόριο», τα οποία ο κόσμος αμέσως τα βάφτισε «Εμπόριο μυρωδιών», γιατί είχαν εξαιρετικά ψηλές τιμές. Συχνά, μετά το σχολείο, χάζευα τις βιτρίνες, κοιτούσα ένα τεράστιο καρβέλι λευκού ψωμιού, τούρτες «Ναπολέων», φλογέρες με κρέμα και διάφορα άλλα γλυκίσματα, τα οποία μέχρι τότε είχα δει μόνο σε εικόνες των παλιών περιοδικών «Τσιζ». Μου άρεσε να ξεφυλλίζω αυτά τα περιοδικά και ένας από τους λόγους ήταν ότι μου άρεσαν οι «νόστιμες» εικόνες τους.

Την άνοιξη του 1948 στην αυλή του σπιτιού μας μπήκε ένας κοντός, ρυτιδιασμένος άνθρωπος, με την έκφραση μιας ενοχής στο πρόσωπό του, χωρίς δόντια, φορώντας χοντρο βαμβακερό κοστούμι και κρατώντας μια ξύλινη βαλίτσα. Εκείνη τη στιγμή, καθόμουν στα σκαλάκια του μπαλκονιού μας, απ᾽ όπου έμπαινες στα δωμάτιά μας. Με πλησίασε αργά, με χάιδεψε κοιτάζοντάς με τα ξεθωριασμένα μάτια του:

— Πώς σε λένε;

— Άλικ, απάντησα, κοιτάζοντας με περιέργεια τον άγνωστο κι ακούγοντας έκπληκτος την έντονη μη καυκάσια προφορά του.

— Ξέρεις ποιος είμαι;

— Όχι.

— Ο πατέρας σου είμαι, είπε με βουρκωμένα μάτια και θέλησε να με αγκαλιάσει. Εγώ πετάχτηκα σαν δαιμονισμένος και έτρεξα στη γειτόνισσα, τη θεία Ταμάρα. Ταραγμένος, στην αρχή γελούσα, κοροϊδεύοντας τον συριστικό τρόπο ομιλίας του παράξενου άγνωστου, όταν όμως έμαθα ότι όντως ήταν ο πατέρας μου, άρχισα να κλαίω γοερά. Εκείνος ο άνθρωπος χωρίς δόντια δεν αντιστοιχούσε με την εικόνα που είχα φτιάξει από τις αφηγήσεις των συγγενών και των φίλων του πατέρα. Μας έλεγαν για το επιχειρηματικό του δαιμόνιο, μας έλεγαν ότι ακόμη και από τις πέτρες μπορούσε να βγάλει λεφτά, ότι ήταν άνθρωπος με ενέργεια ηφαιστείου, σχεδόν σαν τον Ηρακλή.

Πραγματικά όμως, πολύ γρήγορα αντιλήφθηκα τον επίμονο χαρακτήρα του πατέρα μου. Δεν μπορώ να πω πως τον αγάπησα, αφού τον

φοβόμουν αλλά και τον σεβόμουν ταυτόχρονα. Μπορούσε να σε χαστουκίσει, το χειρότερο απ' όλα όμως ήταν το βλέμμα των ξεθωριασμένων στον Βορρά γουρλωτών του ματιών. Δεν καταφέραμε αμέσως να συνηθίσουμε τον άνθρωπο που ήταν ο πατέρας μας. Σε αντίθεση με την μητέρα, ήταν πάντα αυστηρός και απαιτητικός μαζί μας, ιδίως σε θέματα του σχολείου. Δεν ήταν κάτι συνηθισμένο για εμάς. Η φτωχή μας μητέρα δεν μπορούσε να κάνει τίποτα άλλο, παρά να μας χαϊδεύει και χωρίς πατέρα είχαμε ξεσαλώσει για τα καλά, ιδιαίτερα εγώ με τον μικρότερο αδελφό μου.

Οι παιδαγωγικές μέθοδοι του πατέρα πολύ σύντομα έφεραν αποτελέσματα: μειώθηκε απότομα η παραμονή μου στους δρόμους, άρχισα να ασχολούμαι με τα μαθήματα και να φέρνω καλούς βαθμούς. Ο Λάζαρος γενικά δεν είχε κανένα πρόβλημα να συνηθίσει τον πατέρα, τον ανέφεραν πάντα ως παράδειγμα για εμένα και τον Δημήτρη. Με τον μόνο που δεν μπορούσε να τα φέρει σε πέρας ο πατέρας ήταν ο μικρότερος του γιος, ο Δημήτρης. Οι μόνοι, που άκουγε ο Δημήτρης, ήταν η γιαγιά Εγκρόπ και ο καλοκάγαθος σύζυγός της Σεργκέι Καρπόβιτς. Ως χαρακτήρας έμοιαζε πολύ με τον αδελφό της μητέρας, τον Λεβόν: ήταν δυνατός, ανυπότακτος, εκρηκτικός. Ο πατέρας δεν απέκτησε ποτέ καλή επαφή μαζί του και για ένα μεγάλο διάστημα ήταν για τον Δημήτρη μας κάποιος ξένος.

Με την επιστροφή του πατέρα, η ζωή άρχισε σιγά-σιγά να τακτοποιείται. Αμέσως ο πατέρας έπιασε δουλειά στην ειδικότητά του ως επιστάτης στο ίδιο οικοδομικό συνεργείο Αχαλσένι, στο οποίο δούλευε μέχρι που τον συνέλαβαν. Επιτέλους, μάθαμε τι θα πει χορτάτος, αρχίσαμε να φοράμε καλύτερα ρούχα, ξοφλήσαμε μάλιστα τη θεία Κάτια, η οποία τάχα με πίστωση μας έδινε το σωτήριο γάλα. Συνάντησα πολλούς καλούς και αγαθούς ανθρώπους στη ζωή, μα τούτη η αγράμματη αγρότισσα από την Ουκρανία, χάραξε για πάντα στην ψυχή μου αισθήματα αγαθά. Αιωνία της η μνήμη.

Η οικογενειακή μας ευτυχία δεν κράτησε πολύ. Στις 18 Απριλίου 1949 λίγο πριν νυχτώσει ήρθε ένας ιερέας και έδωσε στη μητέρα μου ένα μικροσκοπικό σημείωμα με μία δυσανάγνωστη διεύθυνση και μία μόνο λέξη: «Μ' έπιασαν». Η μητέρα παραλίγο να χάσει τις αισθήσεις της.

Ο ιερέας της είπε ότι ταξίδευε με το προαστιακό τραίνο, όταν σε ένα σταθμό κάθισαν στο ίδιο κουπέ μαζί τους τρεις μεσήλικες άντρες, ένας εκ των οποίων ήταν ο πατέρας μου που είχε συλληφθεί. Όταν του επέτρεψαν να πάει στην τουαλέτα, σε ένα μικροσκοπικό χαρτάκι έγραψε με τον παλιό τρόπο των καταδίκων, χρησιμοποιώντας καμένα σπίρτα, την διεύθυνση και τη μοιραία, μοναδική λέξη. Εκμεταλλευόμενος στη στιγμή που ένας από τους φρουρούς πήγε στην τουαλέτα και ο δεύτερος χάζευε, «έριξε» το

σημείωμα κάτω, κοιτάζοντας κατάματα τον ιερέα. Εκείνος το μάζεψε και μας το έφερε.

Θυμάμαι τις μεγάλες ουρές μπροστά στο παραθυράκι της φυλακής όπου δίναμε τα δέματα και τα τρομακτικά νέα από τα μικρά καγκελόφραχτα παράθυρα που έβλεπαν στον δρόμο, για τις εκτελέσεις που ξανάρχισαν μέσα στη φυλακή, θυμάμαι τα κλαμένα πρόσωπα των επισκεπτών και άκουγα τις εκρήξεις των σπαραξικάρδιων κραυγών τους.

Κατά διαστήματα, μπροστά από το σπίτι μας, περνούσαν κάρα που έσερναν άλογα γεμάτα πτώματα, σκεπασμένα με κάποιο πανί. Έχουν χαραχθεί ανεξίτηλα στη μνήμη μου τα γυμνά πόδια που κρέμονταν κάτω από τα πανιά. Για πολλά χρόνια τα έβλεπα στον ύπνο μου. Πολλά χρόνια αργότερα, δουλεύοντας στο παράρτημα Μόσχας του Ιδρύματος «Μεμόριαλ» και διαβάζοντας τα έγγραφα εκείνης της εποχής, κατάλαβα πως ήταν πτώματα όχι μόνο αυτών που πέθαναν στα νοσοκομεία, αλλά και εκτελεσμένων ανθρώπων.

Τρελαμένη από τον πόνο η μητέρα πήγε να παρακαλέσει ένα από τους βοηθούς του Μπέρια, τον Μπαχσό (Μπογκντάν) Κομπούλοφ, να μεσολαβήσει. Γνώριζε την οικογένειά του από τα παιδικά της χρόνια και ο ίδιος ο Κομπούλοφ ήταν φίλος των αδελφών της. Πέραν όλων των άλλων, τον ίδιο είχε σώσει κυριολεκτικά ένας από τους αδελφούς της μητέρας, ο Λεβόν. Κάποτε είχε κρύψει τον Κομπούλοφ από τους Μενσεβίκους που είχαν καταλάβει την εξουσία, στο υπόγειο του σπιτιού των Αρουτιούνοφ στην οδό Τσιτσιάνοφσκαγια.

Η μητέρα του Κομπούλοφ άκουσε την ικέτιδα στο τελευταίο πλατύσκαλο της επίσημης εισόδου και χωρίς να κατέβει ή να την καλέσει να ανέβει, της είπε: «Πριν από λίγες ημέρες, μία δυστυχισμένη γυναίκα ανέβηκε με τα γόνατα τη σκάλα, φίλησε τα πόδια μου ζητώντας να τη βοηθήσω, δεν είμαι όμως σίγουρη πως μπορώ». Η μητέρα της απάντησε: «Τότε δεν θα ακολουθήσω το παράδειγμά της. Αν υπάρχει Θεός, βλέπει τα πάντα, ακούει τα πάντα και μπορεί να με βοηθήσει». Δεν πέρασαν ούτε πέντε χρόνια και ο Κομπούλοφ θα εκτελεστεί μαζί με τον Μπέρια, ενώ όλη του την οικογένεια την εξόρισαν την Σιβηρία, όπου πήγαν ακολουθώντας τον ίδιο δρόμο που είχαν προετοιμάσει για εμάς.

Τι παθαίνουν οι άνθρωποι όταν αποκτούν εξουσία; Πώς γίνεται άνθρωποι φυσιολογικοί να μετατρέπονται σε δημίους; Ο Κομπούλοφ, βλέπετε, κάποτε ήταν κανονικός άνθρωπος, αφού η μητέρα έλεγε πως τον θυμόταν σαν ένα καλό και ήρεμο παλικάρι...

Μα, ήμασταν τυχεροί και αυτή τη φορά: δεν εκτέλεσαν τον πατέρα, μα τον εξόρισαν επ αορίστω χρόνω στην ανατολική Σιβηρία. Έτσι η μοίρα,

για άλλη μια φορά, άλλαξε απότομα τη ζωή μας. Άρχισε το νέο της στάδιο με την ονομασία «Εξορία στη Σιβηρία».

Εξορία στη Σιβηρία

Συνέλαβαν τον πατέρα τον Απρίλιο του 1949 και μόλις τον Αύγουστο ανακοίνωσαν την ποινή – επ᾽ αόριστον εξορία στη Σιβηρία με την κατηγορία της κατασκοπείας. Περιμέναμε άλλους δυόμισι μήνες και τον Νοέμβριο τον έστειλαν στην κώμη Ζαβόντοβκα της περιοχής του Κρασνογιάρσκ.

Στο μεταξύ στη Γεωργία είχαν ξεκινήσει μαζικές εκτοπίσεις ολόκληρων λαών και μεταξύ αυτών και των Ελλήνων. Δεν γλίτωσε από αυτό ούτε η οικογένεια Ονουφριάδη που ήταν στενοί μας φίλοι. Εκατοντάδες οικογένειες μέσα σε μία νύχτα, χωρίς να προλάβουν να πάρουν τα στοιχειώδη μαζί τους, ούτε καν τρόφιμα, φορτώνονταν σε εμπορικά βαγόνια και μεταφέρονταν προς άγνωστη κατεύθυνση. Πολλοί δεν έφτασαν ποτέ στον προορισμό τους. Εκτόπιζαν ανθρώπους στη γυμνή, παντέρημη στέπα του Καζακστάν. Πολλοί χάθηκαν εκεί, πέθαναν από τον ανυπόφορο καύσωνα, από δαγκώματα φιδιών και σκορπιών, από την πείνα και τις επιδημίες.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1940 δεν είχαμε προβλήματα σχετικά με την εθνικότητά μας, δεν αντιμετωπίσαμε δυσκολίες ούτε στο σχολείο, ούτε με τους γείτονες. Η πολυεθνική σύνθεση του πληθυσμού ήταν κάτι συνηθισμένο. Για πρώτη φορά αντιμετώπισα το «εθνικό πρόβλημα» όταν μου χορηγήθηκε διαβατήριο στις αρχές της δεκαετίας του 1950 (εξ αιτίας του λάθους στο Πιστοποιητικό Γέννησης, μου χορηγήθηκε διαβατήριο σε ηλικία 15 ετών). Εκείνη την εποχή υπήρχε η επονομαζόμενη «πέμπτη παράγραφος», στην οποία σημειωνόταν η εθνικότητα. Στο αστυνομικό τμήμα συμβούλευαν επίμονα την μητέρα μου να με δηλώσει αρμενικής καταγωγής και όχι ελληνικής. Δεν τόλμησε να φέρει αντιρρήσεις και αποφάσισε ότι εν καιρώ όλα θα αλλάξουν. Δεν έδωσα ιδιαίτερη σημασία εκείνη την εποχή, όταν όμως μεγάλωσα και προσπάθησα το επίθετό μου να αντιστοιχεί την εθνικότητά μου, έλαβα μία κατηγορηματική άρνηση, τη στιγμή που διόρθωσαν χωρίς να αντιμετωπίσω κανένα πρόβλημα τα λάθη στο επίθετο και την ημερομηνία γέννησης. Επ᾽ ουδενί δεν θεωρώ ότι οι Αρμένιοι είναι χειρότεροι από τους Έλληνες, πολύ περισσότερο που την εποχή εκείνη ήμουν περισσότερο Αρμένιος παρά Έλληνας, ωστόσο δεν μπορώ να ανεχτώ τους ανθρώπους που για συγκυριακούς λόγους

κρύβουν την εθνικότητά τους. Έχω πολλά ελαττώματα, αλλά η έλλειψη αρχών, η οποία στη χώρα μας έχει αναγορευτεί ύψιστη αρχή, δεν είναι κάτι που με χαρακτηρίζει από τα νεανικά μου χρόνια. Για τις αρχές που είχα στη νιότη μου, υπέφερα πολλά στη ζωή μου, πράγμα που συνεχίζεται μέχρι σήμερα. «Το ατσάλωμα της Κομσομόλ» είναι κάτι που μου άφησε πολλές αναπηρίες.

Μόλις έστειλαν τον πατέρα μου στον τόπο της εξορίας του, άρχισε να μας στέλνει γράμματα και να περιγράφει τον βίο του. Εργαζόταν στο εργοστάσιο χημικής επεξεργασίας ξυλείας του συγκροτήματος «Κρασχίμλες» που βρισκόταν στη Ζαβόντοβκα, στη συλλογή ρητίνης. Φοίτησε σε ειδικό σεμινάριο για τεχνίτες. Αποφοίτησε αριστούχος. Στο μόνο μάθημα που πήρε «λίαν καλώς» ήταν εκείνο της Πολιτικής, το οποίο δίδασκε ο κομματικός υπεύθυνος που ήταν απόφοιτος του τετρατάξιου σχολίου και δεν μπορούσε να βάλει «άριστα» σε έναν πολιτικό εξόριστο. Στα Μαθηματικά η δασκάλα δεν προλάβαινε να γράψει την άσκηση στον πίνακα και ο εξόριστος Έλληνας αμέσως έδινε τη σωστή λύση. Πραγματικός «Αριθμομέτρης». Το κύρος του πατέρα μου μεγάλωνε διαρκώς. Μετά την ολοκλήρωση του σεμιναρίου του ανέθεσαν επισήμως τη θέση του τεχνίτη υλοτομίας, πράγμα που σήμαινε ότι τον έστειλαν 14 χιλιόμετρα μακριά από την Ζαβόντοβκα, σε ένα συνοικισμό μέσα στο παρθένα δάσος της ταϊγκάς, το Ταραπατσέτ. Ένα χρόνο αργότερα έμαθα τι πραγματικά σημαίνει ο όρος «τεχνίτης υλοτομίας».

Η τελευταία φράση του σε πολλά γράμματά ήταν: «Σταματάω το γράψιμο, τελειώνει η αχτιδούλα», πράγμα που μαρτυράει για τις συνθήκες ζωής του. Από τα γράμματά του μάθαμε ότι οι γυναίκες πολλών εξόριστων πηγαίνουν και τους βρίσκουν. Οι συγγενείς, οι γείτονες και οι φίλοι προσπαθούσαν να πείσουν τη μητέρα να μην βιαστεί με τις αποφάσεις της, σημειώνοντας πως στο Τμπιλίσι δεν είμαστε μόνοι, ότι όλοι μας βοήθησαν να επιβιώσουμε κατά τα δύσκολα χρόνια του πολέμου και πως τώρα που στρώνει η ζωή, δεν θα μας εγκαταλείψουν και δεν πρέπει να φοβόμαστε. Η μητέρα όμως είχε πάρει τις αποφάσεις της.

Στα τέλη Αυγούστου του 1950 μαζέψαμε το φτωχό μας βιός και αφήνοντάς πίσω όλα όσα μας ήταν πολύτιμα, εγκαταλείψαμε το φωτεινό μας δωμάτιο με τα μεγάλα παράθυρα, από τα οποία φαινόταν το μεγαλοπρεπές πανόραμα όλου του ιστορικού κέντρου της παλιάς, τόσο όμορφης και φιλόξενης πόλης. Στον σιδηροδρομικό σταθμό μας ξεπροβόδισαν όχι μόνοι οι πολυάριθμοι συγγενείς, φίλοι και γείτονες με δάκρυα στα μάτια, αλλά και άνθρωποι που απλά μας γνώριζαν αλλά μας συμπονούσαν. Τρομερά πράγματα, οικειοθελώς στη Σιβηρία, με τρία παιδιά!

Ήταν ένα άλμα στο άγνωστο. Ό,τι ξέραμε για τον νέο τόπο διαμονής μας, το είχαμε πληροφορηθεί από τα γράμματα του πατέρα και την «κολακευτική» ταινία «Θρύλος για τη γη της Σιβηρίας».

Όσο πλησιάσαμε τον προορισμό μας, τόσο δυσκολευόμασταν να φύγουμε από τα παράθυρα του βαγονιού μας. Ταϊγκά, ταϊγκά, ταϊγκά... Ψηλά πανέμορφα πεύκα, το ένα δίπλα στο άλλο. Συχνά πυκνά, διασταυρωνόμασταν με εμπορικά τραίνα, φορτωμένα με τα ίδια όμορφα δέντρα, μόνο που ήταν κομμένοι και καθαρισμένοι κορμοί. Αργότερα, μάθαμε πως ήταν οι ουλές της «υλοτομίας», με την οποία ασχολούνταν τα αγροκτήματα χημικής υλοτομίας.

Επιτέλους, φτάσαμε στον πολυαναμενόμενο σταθμό Τίνσκαγια. Το τραίνο σταματούσε μόνο για τρία λεπτά. Δεν μας προϋπάντησε ο πατέρας, δεν επιτρεπόταν να εγκαταλείψει τον τόπο διαμονής. Μας υποδέχτηκαν οι «μεταφορείς» με κάρα που έσερναν άλογα. Αυτοί μας πήγαν στον σταθμό «Ζιβιτσού». Το βασικό προϊόν του εργοστασίου χημικής επεξεργασίας υλοτομίας στη Ζαβοντόφσκαγια ήταν η ρητίνη πεύκου, για την οποία σακάτευαν αιωνόβια δέντρα και ζωές ανθρώπων.

Στην αποβάθρα ακούγονταν φωνές και βρισιές. Η μητέρα μου σοκαρίστηκε... Φυσικά γνωρίζαμε τη μεγαλοπρέπεια και τη δύναμη της ρωσικής γλώσσας, αλλά ακούγαμε τέτοιο λεξιλόγιο μόνο σε καυγάδες και σκάνδαλα. Τώρα όμως, φιλικοί μουζίκοι που χαμογελούσαν χαρωπά και φιλόξενα μας προϋπάντησαν και ύστερα από λίγο καταλάβαμε πως δεν βρίζουν, αλλά πως έτσι μιλάνε σε αυτά τα μέρη...

Είχαν ήδη παραδώσει στη βάση τους την «πρώτη ύλη στρατηγικής σημασίας», είχαν φορτώσει τα κάρα τους με διάφορα προϊόντα και έτσι, φύγαμε αμέσως. Μισή ντουζίνα κάρα. Τα άλογα ήταν κοντά, λίγο μεγαλύτερα από τα καυκάσια μουλάρια που ξέραμε, αλλά με πολύ πυκνό τρίχωμα. Δεν έμοιαζαν καθόλου με τους δρομείς μας. Άντεχαν όμως πολύ στην παγωνιά. Τα εκτρέφουν στη Γιακουτία. Τα κάρα ήταν φορτωμένα με επενδύτες, τσόχινες μπότες, άλευρα, μακαρόνια, βότκα. Η βότκα ήταν ένα εμπόρευμα με ειδικό βάρος, σαν την ελαιορητίνη, είχε «στρατηγική σημασία». Χωρίς βότκα δεν μπορούσες να κάνεις τίποτα. Χωρίς βότκα δεν υπάρχουν γιορτές, δεν μπορείς να πνίξεις τον καημό σου, δεν μπορείς να αντέξεις την καθημερινότητά σου.

Ο δρόμος μας ήταν μακρύς, 50 χιλιόμετρα βόρεια, στον τόπο εξορίας του πατέρα, στον συνεταιρισμό χημικής επεξεργασίας υλοτομίας, στη Ζαβόντοβκα. Καθόμασταν πάνω στα μαλακά βάτνικ[14]. Δεν κουβεντιάζαμε

14 Κόντό μπουφάν με χοντρή βαμβακερή στρώση

όμως. Ήταν ένας μαγικός δρόμος, που δεν ήταν δρόμος όπως εννοούμε αυτή τη λέξη, μα ένα μικρό μονοπάτι μέσα στο δάσος που δεν είχε τέλος και αρχή. Ήταν κατεστραμμένο από τις ρόδες των φορτηγών, τα οποία κυκλοφορούσαν μόνο στο κατακαλόκαιρο και λίγο μετά τις πρώτες παγωνιές. Τότε όμως ήταν το φθινόπωρο. Γύρω μας υπήρχαν αιωνόβια πεύκα, τον κορμό των οποίων μπορούσαν να αγκαλιάσουν μόνο δύο γεροδεμένοι άντρες. Δεν φυσούσε, αλλά ο ήχος από τα δέντρα του δάσους που θρόιζαν ήταν τρομακτικός. Κάπου ψηλά, ψηλά πάνω από τα κεφάλια μας, μόλις που κουνιόνταν οι κορφές των ύψους σαράντα μέτρων γιγάντων. Εδώ κι εκεί ακούγονταν το χτύπημα του τρυποκάρυδου που έψαχνε σκουλήκια και έντομα μέσα στους κορμούς των μισοσαπισμένων ξεραμένων δέντρων. Μπροστά από το κάρο που προπορευόταν πετάγονταν ολόκληρα σμάρια από μικρές λιβαδοπέρδικες. Στα μέρη αυτά τσιμπολογούσαν μικρές πετρούλες, αναγκαίες για τη χώνεψη σε όλα τα πουλιά. Σχεδόν πάνω από το κεφάλι μας πέταξε ξαφνικά ένας τεράστιος αγριόκουρκος, ενώ δίπλα στο μονοπάτι μας είδαμε μία μεγάλη κουκουβάγια. Όλα μας φαίνονταν πρωτόγνωρα, μεγαλοπρεπή και τρομακτικά. Οι αμαξάδες χτυπούσαν τα μαστίγιά τους, μιλούσαν μια λαϊκή χυδαία γλώσσα την οποία συνόδευαν με σφυρίγματα, η οποία αντηχούσε στο περιβάλλον. Η παιδική μου φαντασία άρχισε αμέσως να σχηματίζει την εικόνα των ληστών που συνεννοούνται με σφυρίγματα και οι οποίοι μας παρακολουθούν, ώστε την κατάλληλη στιγμή να μας σκοτώσουν και να μας ληστέψουν.

Έχοντας διανύσει τη μισή διαδρομή, σταματήσαμε για να διανυκτερεύσουμε δίπλα σε ένα μεγάλο ξέφωτο γεμάτο κορμούς δέντρων που τον χειμώνα θα χρησίμευαν ως καυσόξυλα. Ανάψαμε μία μεγάλη φωτιά, στρώσαμε τα βάτνικ και αρχίσαμε να τρώμε, με τις συνηθισμένες κινήσεις των χεριών άνοιγαν τα κέρινα σφραγίσματα στα μπουκάλια της βότκας «Λευκό κεφάλι». Με αυτό το «ξέπλυμα» (έτσι αποκαλούσαν την βότκα κακής ποιότητας, παρασκευαζόταν από πριονίδια), γέμιζαν ξέχειλα τα βρώμικα ποτήρια. Γουρλώσαμε τα μάτια μας. Ξέρουμε τι θα πει βότκα. Η καυκασιανή τσάτσα είναι πιο δυνατή, αλλά ποιος πίνει μονορούφι ένα ποτήρι βότκας; Τρομερά πράγματα, ακόμη και για την πιο ζωηρή φαντασία. Προσπαθήσουν να πείσουν και τη μητέρα να πιει, της πρότειναν να πιούν και «οι πιτσιρίκοι», δηλαδή εμείς, την προειδοποιούσαν ότι τη νύχτα θα παγώσουμε, και βλέποντας πως δεν υπάρχει ανταπόκριση με ένα ομόθυμο «Πάμε!» έπιναν μονορούφι. Όλα αυτά ήταν εξωτικά για εμάς. Δεν είχαμε διαβάσει τίποτα για όλα αυτά, δεν τα είχαμε δει στον κινηματογράφο, μα από εκείνη τη στιγμή και μετά η εικόνα αυτή θα ήταν η καθημερινότητά μας για πολλά χρόνια.

Αφού ήπιαν από ένα ποτήρι, οι αμαξάδες αποκοιμήθηκαν ήρεμα, τυλιγμένοι στα ζεστά βάτνικ τους. Εγώ δεν μπορούσα να κοιμηθώ, με φρίκη σκεφτόμουν τα σφυρίγματα που άκουγα σε όλη τη διαδρομή. Για να ολοκληρωθεί αυτή η τρομακτική εικόνα, προστέθηκε ένας τρομακτικός και ανησυχητικός ήχος, τον οποίο δεν είχα ακούσει ποτέ μέχρι τότε. Έτσι, όλη τη νύχτα έτρεμα σαν φθινοπωρινό φύλλο από την παγωνιά και τον φόβο και μόλις λίγο πριν από το ξημέρωμα κατάλαβα πως η πηγή του ήχου που έκανε το αίμα μου να παγώνει, ήταν ένας άκακος μπούφος.

Βράδιαζε ήδη για δεύτερη ημέρα ταξιδεύοντας, όταν φτάσαμε μέχρι την «πρωτεύουσα» του αγροκτήματος χημικής επεξεργασίας, στον συνοικισμό Ζαβόντοβκα. Η πρώτη αίσθηση ήταν εκείνη της απέραντης χαράς επειδή ξανά ήμασταν όλοι μαζί. Στη συνέχεια άρχισε η μίζερη ζωή μας στη Σιβηρία, η ζωή των πολιτικών εξόριστων, για την οποία ήμασταν εντελώς απροετοίμαστοι, ψυχικά και σωματικά, ιδιαίτερα η φτωχή μας μητέρα. Ήταν σαν να έπαιρνες μία αρκούδα από εύκρατο κλίμα και να την πήγαινες να ζήσει στον πολικό κύκλο ή μία πολική αρκούδα να την υποχρέωνες να ζήσει στον Ισημερινό. Εμείς όμως δεν ήμασταν αρκούδες, παρά άνθρωποι. Η μητέρα από τα παιδικά της χρόνια ήταν φιλάσθενη και αδύναμη. Δεν αναφέρω καν πως η μεγάλη της οικογένεια, κανάκευε και προστάτευε διαρκώς τη φτωχούλα ορφανή. Επιπλέον, δέκα χρόνια μόνιμου υποσιτισμού είχαν υποσκάψει την υγεία της. Βέβαια, ούτε κι εγώ με τον Λάζαρο ήμασταν κάποια γεροδεμένα παλικάρια.

Όλοι οι κάτοικοι του συνοικισμού φορούσαν ίδια βάτνικ, με εκείνες που είχαμε φέρει. Από το πιο μικρό μέχρι το πιο μεγάλο νούμερο. Έχουν διάφορες ονομασίες. Βάτνικ, φουφάϊκά, μπουφάν με επένδυση. Αυτές φορούσαν όταν ήταν στη Ζώνη, ελεύθεροι, στο χωριό και στην πόλη. Σχεδόν όλη η Σιβηρία με αυτούς κυκλοφορούσε.

Η Ζαβόντοβκα ήταν ένας μικρός συνοικισμός όπου υπήρχε ενάμισι δρόμο με τέσσερα μεγάλα παραπήγματα και περίπου πενήντα ξύλινες ίζμπες με μικρά περιβόλια. Είχε ένα μεγάλο βαρελοποιΐο, όπου έφτιαχναν βαρέλια για τη ρητίνη, αλλά και άλλα ξύλινα σκεύη για τα τουρσί, λεκάνες για τα λουτρά. Είχε, επίσης, σιδηρουργείο, φούρνο, μεγάλο στάβλο, λουτρά, σχολείο και λέσχη, στην οποία κατά τις αργίες οργάνωναν συναυλίες και χορούς υπό τη συνοδεία ακορντεόν, βιολιού και χάλκινων πνευστών. Όλα αυτά βέβαια, χάρη στη δουλειά των εξόριστων από τις χώρες της Βαλτικής και τους Γερμανούς, ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν πολλοί μουσικοί και μάλιστα απόφοιτοι ωδείων.

Η βασική ασχολία των κατοίκων του συνοικισμού ήταν η συλλογή ρητίνης, η οποία ήταν η πρώτη ύλη για τη χημική βιομηχανία. Η ρητίνη

πήρε το όνομά της λόγω της ιδιότητας της να επουλώνει τις πληγές στη φλούδα του κορμού και να προστατεύσει το δέντρο ώστε να μην ξεραθεί. Το πευκοδάσος γύρω από τον συνοικισμό ήταν χωρισμένο σε μερικά οικόπεδα, κάθε ένα από τα οποία είχε από 8 μέχρι 10 χιλιάδες πεύκα. Καθάριζαν τους κορμούς των πεύκων από τη φλούδα και έκαναν μία βαθιά κάθετη τομή, και απ΄ αυτή και άλλες τομές σε γωνία 45 μοιρών. Για να συγκεντρώσουν μεγαλύτερες ποσότητες ρητίνης, βάθαιναν περιοδικώς τις τομές κι έτσι, ύστερα από μερικά χρόνια, έπαιρναν το σχήμα του βέλους. Από κάτω στερέωναν ένα τενεκεδένιο ή κεραμικό δοχείο, όπου άρχιζε να στάζει η ρητίνη, για την οποία γινόταν όλη αυτή η φασαρία και προκαλούσε τις ανθρώπινες τραγωδίες πολλών χιλιάδων οικογενειών διαφόρων εθνικοτήτων. Χαράκτες έκαναν τις τομές, τη συγκέντρωναν όμως σε κουβάδες και στη συνέχεια τη μετέφεραν σε βαρέλια, γυναίκες συλλέκτες. Και των μεν και των δε η δουλειά ήταν κάτεργο. Μέσα στους λίγους μήνες του καυτού καλοκαιριού έπρεπε να συγκεντρώσουν τις προκαθορισμένες ποσότητες ρητίνης, γι᾽ αυτό και σε καθημερινή βάση έπρεπε να τη μαζεύουν από χιλιάδες δέντρα. Εκτός από το ότι έπρεπε καθημερινά να περπατήσουν έως και 20 χιλιόμετρα και μάλιστα χωρίς καμία προστασία από τα κουνούπια και τα άλλα έντομα, αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο να βρεθούν πρόσωπο με πρόσωπο με μεγάλα ζώα θηρευτές που περιφέρονταν αναζητώντας θηράματα. Στα μέρη εκείνη οι αρκούδες ήταν σπάνιες, οι λύγκες όμως ήταν κάτι που συναντούσαν συχνά. Αυτή η αγριόγατα είναι πολύ επικίνδυνη, επειδή μπορεί να πηδήξει από το δέντρο πάνω στον σβέρκο και τότε κανένα όπλο δεν μπορεί να σε βοηθήσει, παρά μόνο ένα καλό μαχαίρι. Θα πρέπει όμως να μπορείς να το χειριστείς επιδέξια. Όλοι, χειμώνα και καλοκαίρι, είχαν ένα μαχαίρι στην μπότα τους. Το χειρότερο όμως θηρίο στο δάσος είναι ο φυγάς «κατάδικος» ποινικός, ο οποίος δεν διστάζει να σκοτώσει κάθε ένα που θα βρεθεί στον δρόμο του για ένα κομμάτι ψωμί και από τον φόβο μήπως τον προδώσει στις αρχές.

Με άλογα μετέφεραν τη ρητίνη από το δάσος στην κεντρική αποθήκη και στη συνέχεια, όπως μπορούσαν, τη μετέφεραν στον σταθμό Τινσκάγια. Στη συνέχεια, σιδηροδρομικώς τη μετέφεραν για επεξεργασία και μετατροπή της σε τερεβινθίνη και κολοφώνιο, τα οποία χρησιμοποιούνταν, μεταξύ των άλλων, και στην πολεμική βιομηχανία.

Η διαδικασία συλλογής ρητίνης ονομαζόταν «βύζαγμα», ενώ η παραγωγική μονάδα με τον βασικό συνοικισμό και μερικά άλλα κατοικήσιμα σημεία ήταν το αγρόκτημα χημικής υλοτομίας. Συνήθως, όταν τα αγροκτήματα αυτά εκπλήρωναν τους στόχους τους, συλλέγοντας από τα δέντρα όλους τους χυμούς τους, αντικαθιστούνταν από αγροκτήματα υλοτομίας,

στα οποία εργάζονταν όχι εξόριστοι, μα κατάδικοι, που υλοτομούσαν το δάσος εντελώς, όταν παρατούσαν το συγκεκριμένο τμήμα, άφηναν πίσω τους μόνο σπασμένα κλαδιά και διάφορα κούτσουρα που ήταν η βασική αιτία των δασικών πυρκαγιών.

Αμέσως μετά την άφιξή μας, εμένα και τον Δημήτρη μας έγραψαν στο τοπικό επτατάξιο σχολείο. Εγώ πήγα στην 7η τάξη και ο Δημήτρης στην 5η. Ο Λάζαρος έπρεπε να γραφτεί στην 10η τάξη, αλλά το πλησιέστερο θερινό δεκατάξιο σχολείο, βρισκόταν σε απόσταση δεκάδων χιλιομέτρων, στην πρωτεύουσα της επαρχίας, το Νίζνι Ινγκάς. Έτσι, φοιτούσε στο σχολείο δια αλληλογραφίας και ταυτόχρονα δίδασκε στον συνοικισμό Γκορέγιεφκα, σε απόσταση μερικών χιλιομέτρων από τη Ζαβόντοφκα. Η Γκορέγιεφκα ήταν ένας πολύ μικρός συνοικισμός, παράρτημα του αγροκτήματος, όπου υπάρχουν μερικές δεκάδες σπίτια και μερικοί μαθητές των πρώτων τάξεων του σχολείου. Εκεί ζούσε ο Λάζαρος κι ερχόταν να μας δει στη Ζαβόντοβκα μόνο τις αργίες. Με μεγάλη υπερηφάνεια μας έλεγε πως μαζί με τον προϊστάμενο της περιοχής της Γκορέγιεφκα «σώριασαν» μια άλκη. Η σιβηριανή άλκη δεν μοιάζει με εκείνες που ζουν στην ευρύτερη περιοχής της Μόσχας και είναι σχεδόν οικόσιτες. Με ένα χτύπημα της οπλής της ρίχνει ένα δεκάμετρο δέντρο σαν σπιρτόξυλο, ενώ, όταν είναι τραυματισμένη, είναι πιο επικίνδυνη κι από αρκούδα.

Η τάξη μου είναι εννέα μαθητές, οκτώ διαφορετικών εθνικοτήτων. Μέχρι σήμερα θυμάμαι τα ονόματά τους, ενώ με ορισμένους είμαστε φίλοι μέχρι τώρα. Ο Ρώσος Βάνια Μπορζόφ, η Ελληνίδα από το Μπατούμι και πανέμορφη κοπέλα Βιολέτα Μουστακοπούλου, ο Λιθουανός Γιάνις Μπουλμπίκ ο γιος της δασκάλας μας στα Γερμανικά, οι Γερμανοί Νίνα Γκέργκελ και Ολέγκ Σμιτ, ο Φινλανδός Τόιβο Κουρχίνεν. Είχαμε ακόμη μία Λιθουανή και μία Εσθονή. Όλοι, εκτός από τον Βάνια, ήταν εξόριστοι. Στη Ζαβόντοβκα ζούσαν εκπρόσωποι και άλλων εθνών, αλλά καμία εθνικότητα δεν είχε την πλειοψηφία. Η σοβιετική εξουσία ήξερε να αφομοιώνει και την εποχή εκείνη, εμείς τα παιδιά, δεν βλέπαμε σε αυτό τίποτα το κακό. Αρχίσαμε να σκεφτόμαστε όταν μεγαλώσαμε.

Τα διεθνιστικά μου αισθήματα ενισχύθηκαν και έγιναν βασική και σταθερή αρχή όλης της μετέπειτα ζωής μου. Αδιάψευστη μαρτυρία γι᾽ αυτό είναι τα εγγόνια μου, στις φλέβες των οποίων κυλάει αίμα έξι εθνικοτήτων. Είναι αλήθεια όμως πως το τελευταίο διάστημα άρχισαν να με βασανίζουν αμφιβολίες αν αυτό είναι καλό. Μήπως είναι πιο σοφοί εκείνοι οι λαοί που προστατεύουν το έθνος τους, αποφεύγοντας τους μεικτούς γάμους και διατηρώντας την αυθεντικότητά τους; Εφόσον καταγράφουμε στην Κόκκινη Βίβλο τα υπό εξαφάνιση ζώα και φυτά, μήπως ήρθε η ώρα να

το κάνουμε και για μερικές υπό εξαφάνιση εθνότητες; Γιατί η γλώσσα και ο πολιτισμός κάθε λαού είναι κτήμα ολάκερης της ανθρωπότητας. Πρέπει να τους προστατεύουμε.

Οι συμμαθητές μου δέχτηκαν με χαρά τον νεοφερμένο, αλλά τα αγόρια των άλλων τάξεων, αποφάσισαν να «ελέγξουν» τους ξενομερίτες. Με σκληρούς καβγάδες εγώ και ο Δημήτρης υπερασπιστήκαμε την τιμή μας κι έτσι μας αναγνώρισαν ως άξιους της φιλίας τους. Έκανα στενή παρέα με τον Τόιβο Κουχρίνεν. Ήταν το στερνοπούλι μιας μεγάλης φινλανδικής οικογένειας από το χωριό Κουγιάλοβο, έξω από το Λένινγκραντ. Στα τέλη της δεκαετίας του 1930 εκτέλεσαν τον πατέρα του και τη μητέρα με τα τέσσερα παιδιά στις αρχές του πολέμου, τους «απομάκρυναν» στέλνοντάς τους στη Σιβηρία. Αρχικά από τον «Δρόμο της ζωής», μέσα από τους μισοβομβαρδισμένους πάγους της λίμνης Λάντοζκα και στη συνέχεια με βαγόνια εμπορικών αμαξοστοιχιών. Η μητέρα τους αρρώστησε κατά τη διαδρομή και πέθανε στο νοσοκομείο του σταθμού Τίνσκαγια, πριν φτάσει στη Ζαβόντοβκα. Ο Τόιβο μου στάθηκε σαν αδελφός και τώρα με χαρά συνειδητοποιώ πως η σχεδόν εβδομηντάχρονη φιλία μας άντεξε όλες τις δοκιμασίες του χρόνου και έφτασε μέχρι τα βαθιά γεράματα. Θα ήταν σωστό να σημειώσουμε πως το Κουγιάλοβο ήταν ένα φινλανδικό χωριό και πως η πρώτη λέξη που είπε στα ρωσικά ο Τόιβο στη Ζαβόντοβκα, ήταν η λέξη «σκρόφα», ενώ τώρα πια στη «μητρική» του γλώσσα δεν ξέρει καν δύο λέξεις, και ούτε καν να βρίσει. Βλέπετε, οι Φιλανδοί στη γλώσσα τους δεν έχουν βρισιές. Μία συνηθισμένη σκηνή εκείνης της εποχής: όλοι όσοι ήταν από τις χώρες της Βαλτικής έκαναν φασαρία στη γλώσσα τους, κουνούσαν τα χέρια τους, αλλά έβριζαν στα ρωσικά.

Ύστερα από λίγο με εξέλεξαν γραμματέα της τοπικής οργάνωσης της Κομσομόλ. Ήμουν πολύ περήφανος και ήθελα από τη νέα μου θέση να κάνω κάτι χρήσιμο και σημαντικό. Είχα ακούσει πως πέρα από τους βάλτους, κοντά στο Κρασλάγκ–16[15], σε απόσταση 3 χιλιομέτρων από τη Ζαβόντοβκα, έβρισκαν κομμάτια λιθάνθρακα. Στην αρχή του χειμώνα λοιπόν, πρότεινα να οργανώσουμε τη γεωλογική «αποστολή» για να αναζητήσουμε φλέβες λιθάνθρακα, που τόσο μεγάλη ανάγκη είχε η Πατρίδα. Όλα τα μέλη της Κομσομόλ ανταποκρίθηκαν στο τυχοδιωκτικό μου κάλεσμα και με το έπεσε το πρώτο χιόνι, πήραμε τον δρόμο χρησιμοποιώντας αυτοσχέδια πέδιλα του σκι. Για τα δεδομένα της Σιβηρίας, δεν έκανε πολύ κρύο, ήταν μόλις 15 βαθμοί υπό το μηδέν, αλλά δεν ήταν για μένα. Εγώ ακόμη και τους ζεστούς σχετικά χειμώνες στο Τμπιλίσι, υπέφερα. Έτσι, δεν

15 Κρασλάγκ-16: στρατόπεδο καταναγκαστικών έργων (Σ.τ.Μ.)

είχε περάσει ούτε μισή ώρα, όταν πάγωσαν τα χέρια στα γάντια μου που είχαν επένδυση από τομάρι σκύλου και τα πόδια μου, παρόλο που φορούσα τσόχινες μπότες. Θόλωσαν τα μάτια μου από τον πόνο. Οι φίλοι μου όταν είδαν πως δεν είμαι καθόλου καλά, αποφάσισαν να φτιάξουν καταφύγιο και να ανάψουν φωτιά. Η ανιψιά του διευθυντή του σχολείου, χωρίς καμία υστεροβουλία, θέλοντας να με φροντίσει, ξεκούμπωσε το βάτνικ της και μου είπε να βάλω τα χέρια μου κάτω από τις μασχάλες της. Αγγίζοντας το ζεστό κορμί μιας ήδη μεγάλης, δεκαπεντάχρονης κοπέλας, μου κόπηκε η ανάσα, νόμιζα ότι το μελαψό μου δέρμα δεν μπορεί να κρύψει το γεγονός ότι έγινα κόκκινος σαν παντζάρι. Κανείς όμως δεν πρόσεξε τίποτα ή δεν έδωσε την παραμικρή σημασία σε αυτό, ενώ εγώ για ώρα πολλή δεν μπορούσα να απαλλαγώ από τα «ζωώδη ένστικτα» που με είχαν κυριεύσει. Αχ, αυτό το εκρηκτικό μείγμα του ελληνο-αρμενικού αίματος, με μικρή δόση ιουδαϊκού βάλσαμου. Ωρίμασα πολύ νωρίς και οι ορμόνες από τότε κιόλας χοροπηδούσαν, αλλά «στη λειψή γελάδα δεν έδωσε κέρατα το Θεός». Είμαι κοντός και αυτό σφράγισε τη δύσκολη ζωή μου.

Βρήκαμε όμως λιθάνθρακα και είμασταν ευτυχισμένοι. Στείλαμε επιστολή στη διοίκηση της περιοχής και παραμονές της Πρωτοχρονιάς πήραμε απάντηση στην οποία μας έλεγαν πως είναι τα κατάλοιπα του κοιτάσματος Κανσκ-Ατσίνσκ και δεν έχουν αξία. Φυσικά εμείς απογοητευτήκαμε, δηλαδή δεν θα μας θεωρούσαν πια ήρωες των σταλινικών πεντάχρονων πλάνων, αλλά παρηγορούσαμε τον εαυτό μας με τη λέξη «προς το παρόν» που υπήρχε στην απάντηση. Η λέξη αυτή αποδείχτηκε προφητική: ένα τέταρτο του αιώνα αργότερα, όταν δούλευα στο Υπουργείο Ενέργειας και Ηλεκτρισμού της Ε.Σ.Σ.Δ. άρχισε η συστηματική εκμετάλλευση αυτών των κοιτασμάτων.

Η ζωή στη Σιβηρία δεν έμοιαζε σε τίποτα με τη ζωή στο γενέθλιο Τμπιλίσι. Η φτώχεια της καθημερινής ζωής και του ηθικού μιας χούφτας ντόπιων-«εποίκων» και της συντριπτικής πλειοψηφίας των παλιών εξόριστων, επιδρούσε άσχημα, προκαλώντας τρομακτική κατάθλιψη. Πολύ γρήγορα συνηθίσαμε στις διαρκείς βρισιές και τα μεθύσια, θεωρώντας πως είναι ένα συνηθισμένο στοιχείο της καθημερινής ζωής, υπήρχαν όμως πράγματα τα οποία ήταν οριακά με την πρωτόγονη βαρβαρότητα και τα οποία ήταν αδύνατο να τα αποδεχτούμε. Για παράδειγμα, η σπιτονοικοκυρά μας, εκεί όπου μας εγκατέστησαν προσωρινά αμέσως μετά την άφιξή μας, σκότωνε τις ψείρες και τα αυγά τους με το μαχαίρι στα κεφάλια των παιδιών της, μετά το σκούπιζε στη φούστα της και έκοβε το ψωμί για να τους δώσει να το φάνε. Δεν ήταν κάποια αμόρφωτη χωρική, αλλά η σύζυγος του προϊσταμένου του Γραφείου Σχεδιασμού της αγροκτήματος χημι-

κής επεξεργασίας. Η «αφρόκρεμα» της τοπικής κοινωνίας, θα λέγαμε. Δεν μπορούσα να συνηθίσω και τους απόπατους που είχαν. Οι τοίχοι των ετοιμόρροπων «σημείων γενικής χρήσης» (συνήθως ένα για αρκετά σπίτια), ήταν εσωτερικά πασαλειμμένοι με κόπρανα... Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού σκουπιζόταν με τα χέρια του... Δεν αναφέρω καν για το πόσο επιδέξια φυσούσαν τη μύτη τους στον δρόμο, πιέζοντας τα ρουθούνια με τα δάχτυλά τους. Χρειάζεται, άραγε, να μιλήσω για οδοντόβουρτσες; Εγώ προσωπικά για έξι χρόνια ούτε καν θυμόμουν την ύπαρξή τους.

Κι όμως, πόσοι άνθρωποι επιβίωναν σε αυτή τη βαρβαρότητα. Από τους «αριστοκράτες που γλίτωσαν» μέχρι τους «πραγματικούς κομμουνιστές». Αυτούς τους ανθρώπους, όντως, τους συνάντησα στη συνέχεια στις εσχατιές της Σιβηρίας. Με τα κόκαλα της ελίτ πολλών λαών έχει εμπλουτιστεί η γη της Σιβηρίας.

Την άνοιξη άρχιζαν οι δραπετεύσεις των φυλακισμένων από τη «Ζώνη» του Στρατοπέδου Καταναγκαστικών Έργων του Κρασλάγκ № 16, το οποίο βρισκόταν σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από τη Ζαβόντοβκα. Οι φυγάδες κατάδικοι ήταν πολύ επικίνδυνοι, κάθε συνάντηση μαζί τους οδηγούσε σε κακό, αφού αυτοί, συνήθως, δεν άφηναν ζωντανούς μάρτυρες, μιας και δεν είχαν να χάσουν τίποτα. Μια φορά, σε έναν από τους συνοικισμούς κοντά στο χωριό μας, προκειμένου να βρουν τρόφιμα, έσφαξαν μία ολόκληρη οικογένεια. Όταν έβρισκαν τα ίχνη τους και τους περικύκλωναν οι «τυφεκιοφόροι» (οι δεσμοφύλακες του στρατοπέδου που ανήκαν στις στρατιωτικές μονάδες του Υπουργείου Εσωτερικών), δεν έπαιζαν μαζί τους, τους πυροβολούσαν επί τόπου και συνέτασσαν Πρωτόκολλο «για απόπειρα δραπέτευσης». Τώρα καταλαβαίνω πόσο μεγάλο κίνδυνο διατρέχαμε όταν συχνά πυκνά η παρέα μας πήγαινε να διανυκτερεύσει στην ταϊγκά κι ανάβαμε φωτιές.

Οι «τυφεκιοφόροι» ζούσαν σαν κι εκείνους που φυλούσαν. Συχνά, οπλισμένοι μέχρι τα δόντια, πήγαιναν να κυνηγήσουν φυγάδες ή απλά όταν ήταν σε άδεια, έρχονταν σ' εμάς στη Ζαβόντοβκα, μεθούσαν σαν γουρούνια και έκαναν θηριωδίες σαν πραγματικοί εγκληματίες. Ένα βράδυ, πυροβόλησαν με τα αυτόματά τους τον φράχτη του περιβολιού μας. Εκείνη τη στιγμή ήμασταν όλοι στο σπίτι και φτιάχναμε πιλμένι[16]. Μαζί μας ήταν και μία φίλη της οικογένειας, η Ζόγια, σύζυγος του «δεσμοφύλακά» μας, ενός χρυσού ανθρώπου, νεαρού ανθυπολοχαγού της μυστικής αστυνομίας, του Βίκτωρα Αλεξάντροβιτς Πολούχιν. Αυτά τα περιστατικά τρόμαζαν ακόμη και τους άντρες της μυστικής αστυνομίας,

16 Πιλμένι, πιτάκια κατεψυγμένα γεμιστά με κρέας, πατάτες, μανιτάρια ή τυρί. (Σ.τ.Μ)

αλλά δεν μπορούσαν να τα βάλουν με τους αποχαλινωμένους στρατιώτες. Συχνά είχαμε και μαζικούς καβγάδες ανάμεσα στους ντόπιους νεαρούς για τα μάτια κάποιας κοπέλας. Μία φορά έδειραν τον Δημήτρη μας, έτσι, χωρίς λόγο και αφορμή, του έσπασαν ένα δόντι. Απλά, βρέθηκε στον δρόμο ενός μεθυσμένου. Μια άλλη φορά οι φίλοι του Δημήτρη συνάντησαν έναν στρατιώτη που δεν τους είχε πειράξει ούτε είχε κάνει κάτι, αλλά τον έδειραν για «εκδίκηση». Έτσι ζούσαμε, σε ένα περιβάλλον αμοιβαίου μίσους. Εμάς όμως, τα μέλη των Οκτωβριανών[17] και των Πιονιέρων, μας δίδασκαν πως «Στρατός και Λαός ενωμένοι».

Θυμάμαι μία λεπτομέρεια από τη ζωή μας στο Τμπιλίσι. Όταν ήταν να γίνει η μεταγωγή του πατέρα μαζί με μία μεγάλη ομάδα κρατουμένων στην εξορία, η μητέρα και μερικές άλλες γυναίκες θέλησαν να πάνε στον σταθμό και έστω από μακριά να δουν τους δικούς τους. Στον δρόμο όμως συνάντησαν ένα γνωστό τους που επέστρεφε από εκεί και τρομαγμένος τους είπε: «Για όνομα του Θεού, μην πάτε εκεί, δεν είναι στρατιώτες, μα θηρία. Οι Ρώσοι δεν ξέρουν τι θα πει συμπόνια, από δεκάδες μέτρα οπλίζουν τα ντουφέκια τους και σημαδεύουν». Αυτοί είναι οι Ρώσοι στρατιώτες, που μας έσωσαν από τους χιτλερικούς; Δεν μπορούσα να το χωνέψω. Ήταν εκείνοι στους οποίους, εμείς τα μικρά παιδιά, πηγαίναμε στα νοσοκομεία για να ακούσουμε τις μεγάλες τους διηγήσεις για τον αληθινό ηρωισμό του Ρώσου στρατιώτη. Τους θαυμάζαμε κι εκείνοι μερικές φορές μας φίλευαν, δίνοντάς μας κάτι φαγώσιμο. Κι εμείς όμως ήμασταν πολύ ψυχοπονιάρηδες. Συχνά μοιραζόμασταν το τελευταίο κομμάτι ψωμιού με τους αιχμαλώτους πολέμου Γερμανούς, ένας τεράστιος αριθμός των οποίων εργάζονταν σε διάφορες οικοδομές. Ακούγαμε και για τους δικούς τους «ηρωισμούς» με μεγάλο ενδιαφέρον και δεν μας φαίνονταν τόσο τρομεροί όπως τους έδειχναν στα κινηματογραφικά έργα.

Μία άλλη κατηγορία κατοίκων του στρατοπέδου στο Κρασλάγκ, με τους οποίους ερχόμασταν συνεχώς σε επαφή ήταν οι λεγόμενοι «λογοτιμήτες». Δεν ήταν ιδιαίτερα επικίνδυνοι ποινικοί, η ποινή των οποίων έληγε ύστερα από λίγο. Συνήθως, συνεργάζονταν με τη διοίκηση. Συμπεριφέρονταν πολύ καλύτερα από τους «τυφεκιοφόρους». Εκτός από βότκα και γυναίκες, δεν ήθελαν τίποτα άλλο. Οι αμετανόητοι εγκληματίες τους φώναζαν περιφρονητικά «ανεμοδούρες». Ορισμένοι από αυτούς, μετά τη λήξη της ποινής τους, έμεναν μαζί με τις «φίλες» τους στη Ζαβόντοβκα. Βλέπετε, πολλοί κατάδικοι έβλεπαν τις οικογένειές τους να διαλύονται

17 Οκτωβριανοί, οργάνωση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ε.Σ.Σ.Δ. για παιδιά προσχολικής ηλικίας και των πρώτων τάξεων του σχολείου (Σ.τ.Μ)

ύστερα από πολλά χρόνια στη φυλακή και δεν είχαν πού να πάνε. Δεν τους περιμένουν όλους να βγουν από τη φυλακή. Οι ποινές στην χώρα μας είναι εξοντωτικές, ακόμη και για ήσσονος σημασίας παραπτώματα. Δεν είναι χωρά η δική μας, μα μια τεράστια «Ζώνη»[18].

Μέρες ολόκληρες τα μεγάφωνα που ήταν στην στέγη του γραφείου του αγροκτήματος, μεταδίδοντας σε όλο το χωριό και στην ταϊγκά εκεί γύρω, πότε ανακοινώσεις για τις «επιτυχίες μας στη δουλειά», πότε μοντέρνα αισιόδοξα τραγούδια και πότε μελαγχολικά λαϊκά. Σε αυτά τα τραγούδια μπορούσες να καταλάβεις πώς αισθανόταν κάπου μακριά στη στέπα ο αμαξάς, ο αλήτης στην περιοχή πέραν της Βαϊκάλης, ο φυλακισμένος στο φρούριο Σλέσιμπεργκ, οι ναυτικοί που τα ίχνη τους χάθηκαν στη Βόρεια θάλασσα. Κι όλες εκείνες τις στιγμές ήθελες να ουρλιάξεις σαν λύκος από το αίσθημα του απόλυτου αδιέξοδου που σ᾽ έπνιγε. Πιο πολύ απ᾽ όλα με τσάκιζε η αίσθηση της τεράστιας απόστασης που με χώριζε από το γενέθλιο Τμπιλίσι. Την εποχή εκείνη δεν ξέραμε καν πως υπάρχει αεροπορική συγκοινωνία, ενώ, για να φτάσουμε σε κάποιο μέσο μεταφοράς, έπρεπε να ταξιδέψουμε δύο εβδομάδες. Η ζωή στο Τμπιλίσι, με τον πολιτισμό του, τα θέατρά του, τους συγγενείς, τους φίλους, ήταν μία απόκοσμη οφθαλμαπάτη. Ενώ εκεί... ταϊγκά, ταϊγκά, ταϊγκά, χωρίς αρχή και τέλος. Ο τρόμος με τις δασικές πυρκαγιές που καταβρόχθιζαν ολόκληρες περιοχές. Ποτέ δεν θα λησμονήσω πως έτρεξα οκτώ χιλιόμετρα με δάκρυα στα μάτια για να προειδοποιήσω τους κατοίκους της Ζαβόντοβκα, ότι πλησιάζει μία πυρκαγιά και στη συνέχεια να προσπαθήσω μαζί με τους συντρόφους μου να τη σβήσουμε. Τότε ο Θεός μάς λυπήθηκε και η φωτιά δεν πέρασε στις κορφές των δέντρων, διαφορετικά θα είχαμε χαθεί όλοι. Μόνο μία φορά είδα πυρκαγιά να καίει τις κορφές των δέντρων, αλλά από ασφαλή απόσταση, όταν ταξίδευα με πλοίο σε κάποιο από τα ποτάμια της Σιβηρίας. Είναι ένα μεγαλειώδες και τρομακτικό θέαμα. Η φωτιά μεταδίδεται με τρομερή ταχύτητα, πράγμα που δεν επιτρέπει ούτε στα αγρίμια να γλιτώσουν. Συνήθως, τρέχουν μόλις νιώσουν τον κίνδυνο από χιλιόμετρα μακριά.

Παρόλα αυτά, έπρεπε να ζήσουμε και να επιβιώσουμε σε αυτές τις συνθήκες.

Λίγο μετά την άφιξή μας, μας έδωσαν ένα ξεχωριστό οίκημα, το μισό ενός καλού, ξύλινου σπιτιού, το οποίο χωριζόταν στην «τραπεζαρία», ένα μέρος του δωματίου με ένα χοντροκομμένο τραπέζι, πάγκους, ένα ξυλοκρέβατο και ράφια για τα οικιακά σκεύη, και μέσα από ένα λεπτό χώρι-

18 Ζώνη: το στρατόπεδο καταναγκαστικών έργων (Σ.τ.Μ.)

σμα ήταν η «κρεβατοκάμαρα» με τρία ξυλοκρέβατα. Αυτά ήταν όλη κι όλη η φτωχή μας επίπλωση. Κρεμούσαμε τα ρούχα σε καρφιά στους τοίχους. Δίπλα στην είσοδο υπήρχε ένα τεράστιο τζάκι, μέρος της οποίας ήταν μία μαντεμένια πλάκα, πάνω στην οποία ετοιμάζαμε το φαγητό μας. Το δωμάτιο χωριζόταν από την είσοδο με ένα ευρύχωρο προθάλαμο, όπου υπήρχε ένα τεράστιο βαρέλι χωρητικότητας 200 λίτρων με λάχανο τουρσί, καλάθια με μανιτάρια και αγγουράκια. Την άνοιξη βάζαμε άλλο ένα βαρέλι 200 λίτρων, το οποίο γεμίζαμε με χυμό σημύδας, ρίχναμε κομμάτια μαύρου ψωμιού και έτσι είχαμε ένα θαυμάσιο κβας[19] με το οποίο σβήναμε τη δίψα μας όλο το καλοκαίρι. Εκτός από αυτό, αποθηκεύαμε για τον χειμώνα τριμμένα με ζάχαρη φρούτα του δάσους, σμέουρα, βατόμουρα, κόκκινα και λευκά φραγκοστάφυλα. Απολαμβάναμε και τους σπόρους των κέδρων. Το γεγονός ότι δεν πεινούσαμε ήταν ένα από τα θετικά της ζωής μας στη Σιβηρία σε σχέση με τα χρόνια της πείνας στο Τμπιλίσι. Η Σιβηρία είναι γενναιόδωρη, αρκεί να μην τεμπελιάζεις.

Είχαμε ένα αρκετά μεγάλο νοικοκυριό. Έξω από το χωριό είχαμε ένα πατατοχώραφο, ενώ στο περιβόλι μας καλλιεργούσαμε παπαρούνα, αγγούρια, λάχανα, μπιζέλια, φασόλια, ντομάτες. Βέβαια, δεν προλάβαιναν να ωριμάσουν για να πάρουν εκείνο το εκτυφλωτικά κόκκινο χρώμα. Τα βάζαμε μέσα σε τσόχινες μπότες δίπλα στο τζάκι για να ωριμάσουν. Τον φθινόπωρο γεμίζαμε το υπόγειο με πατάτες (μέχρι 50 τσουβάλια), για να φτάσει για εμάς, την αγελάδα με το μοσχαράκι και τα τρία γουρουνόπουλα. Είχαμε τα πάντα, κρέας, γάλα, σμετάνα, ανθότυρο, τυρί, ξινόγαλα. Η μητέρα φρόντιζε για τα πάντα. Είχε όμως ελεύθερο χρόνο για να μας καλομαθαίνει με νόστιμες πίτες. Μερικές φορές όμως η μητέρα είχε κρίσεις πονοκεφάλων που την έφερναν σε σημείο να χάνει τις αισθήσεις της. Ο τοπικός νοσοκόμος κουνούσε τα χέρια του, δεν ήταν σε θέση να διαγνώσει την αρρώστια της, ούτε και να τη βοηθήσει κάπως. Οι κύριοι βοηθοί της μητέρας ήμασταν εγώ με τον Δημήτρη. Τον χειμώνα, τις πιο δύσκολες δουλειές, να κουβαλήσει νερό, να κόψει ξύλα, τις έκανε ο Δημήτρης, ανεξάρτητα από τη νεαρή του ηλικία, αφού ήταν πολύ δυνατός. Εγώ βοηθούσα στο περιβόλι και καθάριζα το παχνί. Τον χειμώνα καθαρίζαμε συχνά το παχνί, γιατί όταν έχει παγωνιά η κοπριά πάγωνε στο πάτωμα και τότε έπρεπε να το σπάνε με λοστό. Αν και ήμασταν αγόρια, μάθαμε να αρμέγουμε την αγελάδα.

19 Κβας, είδος ρωσικής μπύρας, χωρίς αλκοόλ. Παρασκευάζεται από μαύρο σικαλίσιο ψωμί (Σ.τ.Μ)

Ο πατέρας στο μεταξύ έγινε «μεγάλος και τρανός» στο χωριό μας. Ήταν επιστάτης και υπεύθυνος για όλες τις υποδομές της Ζαβόντοβκα: για την πριονοκορδέλα, το ξυλουργείο, το γκαράζ, τον σταθμό ηλεκτροπαραγωγής, το τουβλοποιείο, ακόμη και για τα λουτρά. Ουσιαστικά, εκείνος τα είχε φτιάξει όλα. Έφευγε στις έξι η ώρα το πρωί, ερχόταν βιαστικά να φάει μεσημεριανό και επέστρεφε στο σπίτι αργά το βράδυ. Έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και κύρους στο χωριό. Αποκτήσαμε φίλους. Ανάμεσα στους στενούς φίλους της οικογένειάς μας, ήταν οι Έλληνες Μουστακόπουλοι, οι Αρμένοι Γκεβορκιάν, οι Εβραίοι Καγκάν, ο Απχάζιος Τσέιμπα, οι νεαρές δασκάλες μου στο σχολείο, λίγο μεγαλύτερες από τον Λάζαρο και, όσο κι αν φαίνεται παράξενο, η οικογένεια του ανθυπολοχαγού του διοικητηρίου (όργανο, επιφορτισμένο με τη φύλαξη των κρατουμένων) Βίκτωρ Πολούχιν.

Πρέπει να πούμε πως η ζωή στη Σιβηρία έδειχνε τον χαρακτήρα των ανθρώπων, φώτιζε δυνατά και τα καλά και τα άσχημα, ανεξάρτητα από το αν ο άλλος ήταν εξόριστος, ποινικός ή δεσμοφύλακας. Ανάμεσα σε αυτές τις κατηγορίες των κατοίκων υπήρχαν και θηρία, αλλά και αξιοπρεπείς άνθρωποι. Ο Βίκτωρ Πολούχιν ήταν ένας από εκείνους τους ανθρώπους, στους οποίους η υπηρεσία στα όργανα Ασφαλείας, δεν χάλασαν τον χαρακτήρα του και δεν τον έκαναν να είναι σκληρός. Τον θυμάμαι ως ιδεαλιστή και ρομαντικό, αλλά και ως παθιασμένο κυνηγό. Η φιλία μας θα συνεχιστεί και μετά το τέλος της εξορίας μας, όταν μετά το 1955 θα αποστρατευτεί και θα πάει να ζήσει στην περιοχή της Μόσχας.

Στο ήθος πολλών καταδίκων αναφέρθηκα ήδη, αλλά μεταξύ των πολιτικών κρατουμένων υπήρχαν άνθρωποι εξαιρετικά καλλιεργημένοι, οι οποίοι κάποτε κατείχαν υψηλόβαθμα αξιώματα στην κοινωνία, πραγματικοί διανοούμενοι, τόσο εξωκομματικοί, όσο και πραγματικοί κομμουνιστές με αρχές. Οι ντόπιοι πιτσιρικάδες σε τούτες τις ερημιές της Σιβηρίας οφείλουν πολλά για τη μετέπειτα πορεία, μόρφωση και καλλιέργειά τους. Πολλοί φίλοι και συνομήλικοί μου, οι οποίοι κατάφεραν να «γίνουν άνθρωποι», με βαθιά ευγνωμοσύνη τιμούν τη μνήμη αυτών των «εχθρών του λαού», οι οποίοι τους μπόλιασαν με την αγάπη για τη γνώση.

Η ανάγκη να ζήσουν καλά σε εκείνα τα μέρη, κατά τη διάρκεια της μακράς εξορίας, ίσως και για πάντα, υποχρέωνε τους εξόριστους να καλύψουν τις δυσκολίες της βιοτής, να προσαρμοστούν στις συνθήκες. Οι καταγόμενοι από τη Βαλτική διανοούμενοι οργάνωναν στη λέσχη καλλιτεχνικές δραστηριότητες, μουσικές βραδιές και χορούς, ιδίως στις αργίες. Στο σχολείο, είχαμε τον δικό μας «θίασο». Εγώ που κάποτε διοργάνωνα παραστάσεις για όλη τη γειτονιά μας στο Τμπιλίσι, έπαιζα την «Απαγωγή

του θείου Τομ» έναν νέγρο, ενώ στη «Νεαρή φρουρά»[20] τον Ράντικ Γιούρκιν.

Κάποιες φορές, στις αργίες, μας έφερναν στη Ζαβόντοβκα κινηματογράφο. Έρχονταν στην «πρωτεύουσα» του ΧημΛεσΧόζ και οι κάτοικοι των κοντινών συνοικισμών και χωριών. Έδειχναν ταινίες κατά μέρη. Κάθε δέκα λεπτά, κούρδιζαν τη μηχανή προβολής. Στη συνέχεια, έκαναν την εμφάνισή τους σύγχρονες κινηματογραφικές μηχανές των 16 χιλιοστών και το κούρδισμα γινόταν κάθε τριάντα λεπτά. Όμως παλιές και πολυχρησιμοποιημένες ταινίες κόβονταν πολύ συχνά και τότε, ανάβοντας το φως, η νεολαία φώναζε: «Κάρβουνο χασάπη!». Πάντα μετά τον κινηματογράφο χορεύαμε. Φεύγοντας από τη λέσχη που βρισκόταν στην άκρη του χωριού, ακολουθώντας τον μοναδικό δρόμο, χωρίζαμε σε παρέες και εξαφανιζόμασταν στο σκοτάδι. Δεν θυμάμαι να είχαμε ηλεκτρικούς φανοστάτες. Η πρωτόγονη ατμοκίνητη ηλεκτροπαραγωγική μηχανή δούλευε με ξύλα και έκλεινε στις 10 η ώρα το βράδυ. Αν η νύχτα ήταν αφέγγαρη, τότε, κυριολεκτικά, δεν μπορούσες να δεις πέρα από τη μύτη σου. Είναι δύσκολο να το φανταστεί αυτό κάποιος κάτοικος της πόλης ή ένας από τους κατοίκους των σύγχρονων χωριών. Για να εμψυχωθεί η παρέα των νεαρών, ο ακορντεονίστας «ο πρώτος του χωριού», έπιανε το ακορντεόν και τότε σε όλο το χωριό ακούγονταν τα σκωπτικά τετράστιχα. Όσο πιο σκοτεινή ήταν η νύχτα, τόσο πιο τολμηρά ήταν τα τετράστιχα. Τα αγόρια ξελαρυγγίζονταν φωνάζοντας: «Φούσκωσα την μπάκα της Μαριώς, μ᾽ έσυραν σε δίκη, μπροστά πηγαίνει τ᾽ ακορντεόν, πίσω σέρνουν την κουφάλα!» Τα κορίτσια χωρίς χρονοτριβή, συνέχιζαν: «Φίλη καλή μου, σου δίνω συμβουλή, μην το δίνεις σε κανένα, κλείσε μ᾽ εφημερίδα το μ**νι» Τέτοια σκωπτικά στιχάκια θυμάμαι πολλά, παρά τις δεκαετίες που πέρασαν.

Ένα άλλο «γεγονός», που έδινε ζωή στην καθημερινότητά μας, ήταν το λουτρό κάθε Κυριακή. Από το πρωί μέχρι το μεσημέρι πλένονταν οι άντρες, μετά το μεσημέρι οι γυναίκες. Πρέπει να πούμε πως κάθε άλλο παρά ντροπαλός ήμουν, αλλά δεν μπορούσα να ξεντύνομαι μπροστά στην ακόμη νεαρή γειτόνισσα που ήταν υπάλληλος προθάλαμου, κι έτσι κρυβόμουν πίσω από άλλους, πράγμα που γινόταν αντικείμενο πειραγμάτων. Οι πιο βιαστικές γυναίκες δεν περίμεναν πότε θα φύγουν και οι τελευταίοι άντρες που απολάμβαναν τον ατμό και, γελώντας φωναχτά, εισέβαλαν στο λουτρό έτσι όπως τις είχε γεννήσει η μάνα τους. Πόσο ζωηρές γίνονται οι γυναίκες όταν είναι πολλές μαζί!

20 *Νεαρή φρουρά*, μυθιστόρημα του Αλεξάντρ Φαντέγιεφ (Σ.τ.Μ.)

Με τον Δημήτρη σαν το σφουγγάρι απορροφούσαμε και καλό και κακό. Δεν είχαμε μάθει να καπνίζουμε, αλλά μέσα σε μερικές εβδομάδες μάθαμε να βρίζουμε εξίσου καλά με τους ντόπιους, αλλά μόνο έξω από το σπίτι. Ποτέ δεν άκουσα τον πατέρα μου να βρίζει, Θεός φυλάξοι. Γι᾽ αυτό και δεν τολμούσαμε να δείξουμε μέσα στο σπίτι πόσο είχε εμπλουτιστεί το λεξιλόγιό μας. Την ημέρα των δέκατων έκτων γενεθλίων μου, δοκίμασα για πρώτη φόρα βότκα. Μιμούμενος τους ντόπιους, ήπια μονορούφι ένα ποτήρι. Συνήλθα ύστερα από ένα εικοσιτετράωρο, αλλά έπαψα πια να νιώθω «σαν την τρίχα στο ζυμάρι» ανάμεσα στους συνομήλικούς μου.

Την άνοιξη μαζί με τον Δημήτρη και τους φίλους μας αρχίσαμε να δουλεύουμε στη δουλειά του πατέρα, στο συνεργείο, που έφτιαχνε τα πυρότουβλα για τα τζάκια. Το αγρόκτημα είχε παραλάβει ειδικό ημιεπαγγελματικό μηχάνημα για να τα φτιάχνουν. Το μηχάνημα αυτό το δούλευαν μόνο το καλοκαίρι και μέσα στους λίγους μήνες που διαρκούσε, έπρεπε να προμηθεύει με τούβλα όλα τα νέα έργα μέχρι την επόμενη χρονιά. Όλη σχεδόν η δουλειά ήταν χειρωνακτική, έπρεπε να κουβαλάμε άργιλο και νερό, να τα ανακατεύουμε σε μία πρωτόγονη μπετονιέρα και μετά να ρίχνουμε αυτό το μείγμα που έμοιαζε με ζυμάρι στην επονομαζόμενη κρεατομηχανή, να κόψουμε από τον «κιμά» τούβλα, να τα βάζουμε στον φούρνο και την επόμενη ημέρα να τακτοποιούμε τα έτοιμα σε στοίβες. Ο επικεφαλής του συνεργείου ήταν ενήλικας, τα υπόλοιπα μέλη ήμασταν πιτσιρικάδες. Η αμοιβή ήταν, κατ᾽ αποκοπή, μεροκάματο. Ύστερα από λίγους μήνες, έχοντας κερδίσει αρκετά χρήματα, κατάφερα να πραγματοποιήσω το όνειρο μου, ένα μονόβολο κυνηγητικό όπλο διαμέτρου 16 χιλιοστών. Δεν κατάφερα να χορτάσω κυνήγι όμως μέσα στο πυκνό δάσος.

Τελείωσα το επτατάξιο κι έπρεπε να αποφασίσω για το μέλλον μου και τι θα σπουδάσω. Δεκατάξιο σχολείο υπήρχε μόνο στην «πρωτεύουσα» της επαρχίας. Δεν είχε κανένα νόημα όμως να συνεχίσω το σχολείο εκεί. Το θέμα ήταν ότι τα παιδιά των «εχθρών του λαού», δεν γίνονταν δεκτά σε Α.Ε.Ι. και γι᾽ αυτό, μαζί με τον Φιλανδό φίλο μου Τόϊβο, αποφασίσαμε ότι, αν πρέπει να φύγουμε για να σπουδάσουμε, τότε να πάμε στο Κρασναγιάρσκ και να φοιτήσουμε στην τεχνική σχολή ποτάμιας ναυσιπλοΐας. Γιατί ποτάμιας; Γιατί ήμασταν ρομαντικοί και θέλαμε να γίνουμε καπετάνιοι. Κάνοντας ένα άλμα στο μέλλον, θα πω πως ο Τόιβο έγινε όχι μόνο καπετάνιος δάσκαλος, αλλά στη συνέχεια θα γίνει και ο πρώτος μηχανικός του ποτάμιου λιμένα του Γιακούτσκ. Η δική μου πορεία ήταν εντελώς διαφορετική. Τότε όμως, στο τέλος του καλοκαιριού του 1951, με τον Τόιβο πήγαμε στο Κρασνογιάρσκ για να βρούμε την τύχη μας. Δύο χρόνια αργότερα, στο Κρασνογιάρσκ θα έρθουν και τα αδέλφια μου για να σπου-

δάσουν στη Γεωλογική Τεχνική Σχολή ο Λάζαρος μετά το δεκατάξιο σχολείο, έγινε δεκτός κατευθείαν στο τρίτο έτος, ενώ ο Δημήτρης στο πρώτο. Έτσι ολοκληρώθηκε ένα ακόμη σημαντικό κεφάλαιο της ζωής μας, παρόλο που η Ζαβόντοβκα δεν εξαφανίστηκε εντελώς από αυτή, αφού οι γονείς μας συνέχιζαν να ζουν εκεί μέχρι το 1955 και εμείς τους επισκεπτόμασταν στις διακοπές.

Κρασνογιάρσκ

Από τότε που ήμασταν στη Ζαβόντοβκα συζητούσαμε με τον Τόιβο ποια σχολή να επιλέξουμε και τελικά συμφωνήσαμε στην ίδια επιλογή. Φυσικά, ήταν το τμήμα πλοηγών, το οποίο έβγαζε καπετάνιους. Ο γείτονάς μας στη Ζαβόντοβκα, πρώην ναυτικός, μας έκανε να αμφιβάλουμε για την επιλογή μας, λέγοντας: «Σκεφτείτε πρώτα με τι δουλειά θα κάνετε, όταν θα αναγκαστείτε να φύγετε από τον στόλο. Ο πλοηγός, ακόμη και ο καπετάνιος, τη μόνη δουλειά που μπορούν να βρουν είναι πυροσβέστης, ενώ ο μηχανικός είναι παντού και πάντα μηχανικός». Δεν μπορούσαμε να καταλάβουμε τι δουλειά είχε ο πυροσβέστης με τη συζήτησή μας, αλλά γενικά τα επιχειρήματά του ήταν πειστικά και έτσι καταθέσαμε τα χαρτιά μας στην Σχολή Μηχανικών του Εμπορικού Ναυτικού.

Κατά τη διάρκεια των εισαγωγικών εξετάσεων, μας εγκατέστησαν στο τεράστιο γυμναστήριο της σχολής. Μερικές δεκάδες λεπτά στρώματα, τοποθετημένα με προσοχή σε τέσσερις γραμμές στο πάτωμα, ήταν τα κρεβάτια μας, αλλά οι σπαρτιατικές συνθήκες δεν ήταν κάτι που μας απασχολούσε. Οι σκέψεις μας ήταν επικεντρωμένες στις προσεχείς εξετάσεις. Ο ανταγωνισμός ήταν μεγάλος, επτά υποψήφιοι για μία θέση. Όπως αποδείχτηκε, εκτός από εμάς τους δύο, υπήρχαν πολλοί ρομαντικοί που ονειρεύονταν να οργώνουν τις θάλασσες.

Η πιο ανησυχητική στιγμή για μένα ήταν όταν έπρεπε να παρουσιαστώ ενώπιον της ιατρικής επιτροπής. Σύμφωνα με τους ισχύοντες τότε κανόνες, το ελάχιστο ύψος του υποψηφίου σε τεχνικές σχολές στρατιωτικού τύπου, δεν μπορούσε να είναι μικρότερο των 150 εκατοστών και το δικό μου ήταν 146. Δεν θυμάμαι πώς έπεισα τους γιατρούς, εκείνοι όμως αμφιταλαντεύτηκαν για λίγο και τελικά μου επέτρεψαν να δώσω εξετάσεις. Αν εκείνη τη φορά καταριόμουν εκείνα τα 4 εκατοστά που μου έλειπαν, ύστερα από 4 χρόνια ένιωθα ευγνωμοσύνη γι᾽ αυτό, γιατί με έσωσαν από τη στρατιωτική θητεία. Βέβαια, δεν είχαν κανένα δικαίωμα να μας καλέσουν

στον στρατό, εφόσον μετά την αποφοίτηση από στρατιωτικού τύπου τεχνική σχολή, παίρναμε τον βαθμό του αξιωματικού, αλλά οι τοπικές Αρχές δεν είχαν συμπληρώσει τον αναγκαίο αριθμό κληρωτών και, όπως συνηθίζεται, αγνόησαν τον νόμο.

Την παραμονή των εξετάσεων, λίγο πριν από το σιωπητήριο, στο αυτοσχέδιο κοινόβιό μας μπήκε ο διευθυντής της τεχνικής σχολής πλωτάρχης Τιταρένκο. Μας περιεργάστηκε προσεκτικά και το βλέμμα του στάθηκε σ' εμένα: «Ποιος είναι αυτός ο νέγρος;» Από τότε το παρατσούκλι «νέγρος» με συνόδευε όλα τα χρόνια των σπουδών μου, μέχρι την αποφοίτησή μου.

Περάσαμε τις εξετάσεις και γίναμε δεκτοί στο 1ο έτος της Σχολής Μηχανικών Εμπορικού Ναυτικού. Μας έδωσαν στολή και δωμάτιο στο κοινόβιο της σχολής, στην παραλία του ποταμού Γιενισέι. Η στολή του αξιωματικού του ναυτικού ασκούσε πάνω μου μαγική επιρροή. Μόλις τη φορέσαμε βγήκαμε στη παραλία και κάνουμε βόλτα και νομίζαμε πως όλες οι κοπέλες κοιτούσαν μόνο εμάς. Εκείνη η ημέρα που άρχισε τόσο όμορφα για μένα και πολλούς συντρόφους μου, παραλίγο να ήταν και η τελευταία μας στη σχολή. Κάποιος πρότεινε να «βρέξουμε» τη νέα μας στολή και την εγκατάστασή μας στο κοινόβιο. Χύμα βότκα πουλιόταν παντού. Κομψευόμενοι, ήπιαμε μονορούφι από ένα μεγάλο ποτήρι. Δεν θυμάμαι τη συνέχεια. Όπως μου είπαν στη συνέχεια, η μεθυσμένη παρέα μας, επιστρέφοντας στο κοινόβιο, δεν είχε, θα λέγαμε, την καλύτερη συμπεριφορά. Για κακή μας τύχη, εκείνο το απόγευμα ήρθε στο κοινόβιο ο διευθυντής για να δει πώς βολευτήκαμε. Δεν ξέρω, αλλά μάλλον από θαύμα δεν μας απέβαλαν από τη σχολή, παρά μόνο μας έδιωξαν από το κοινόβιο.

Ξεκίνησε η νέα μας ζωή. Βρήκαμε ένα σπίτι στην άκρη της πόλη, σε μια γειτονιά με την εμβληματική ονομασία «Κρονστάνδη» στην απέναντι πλευρά του ποταμού Κατσά, ο οποίος εκβάλλει στον Γιενισέι. Για μένα, οι στίχοι του Βλαδίμηρου Βισότσκι «Πηγαίνω στον Κατσά με κλάματα, γυρίζω με χαχανητά», έχουν ένα πολύ συγκεκριμένο γεωγραφικό περιεχόμενο. Για να πας από την Κρονστάνδη στη σχολή μας, έπρεπε να περάσεις από μία κρεμαστή γέφυρα, την οποία αποκαλούσαμε γέφυρα των δαιμόνων. Αυτό το μέρος της πόλης μάς άρεσε όχι μόνο γιατί ήταν κοντά στη σχολή, αλλά και γιατί ήταν φτηνά τα ενοίκια. Ορισμένοι από τους κατοίκους είχαν αγελάδες. Όχι μόνο τα περίχωρα, αλλά και το ίδιο το Κρασνογιάρσκ θύμιζε μεγάλο χωριό και, με εξαίρεση τον κεντρικό δρόμο που είχε πέτρινα σπίτια, ελάχιστα διέφερε από τη Ζαβόντοβκα μας.

Η περιοχή όπου μέναμε, όπως και όλες οι άλλες περιοχές στην άκρη των σοβιετικών πόλεων, ήταν για αλήτες. Μέναμε σε ένα μικροσκοπικό δωμάτιο σε μία παμπάλαια ξύλινη ίζμπα, όπου χωρούσαν μόνο δύο κρε-

βάτια. Σε αυτά όμως κοιμόμασταν τέσσερα άτομα. Φτιάξαμε μία «κομμούνα», όπου όλα ήταν κοινά και τότε άρχισα να αντιμετωπίζω πολλά απρόβλεπτα προβλήματα.

Εκ γενετής ήμουν πολύ σιχασιάρης, η τάξη και η νοικοκυροσύνη ήταν κάτι που μου έμαθε η οικογένεια, το σόι και οι γνωστοί μου. Από τότε μου άρεσε και ήξερα να μαγειρεύω εξίσου καλά με οποιαδήποτε νοικοκυρά. Είχα φέρει μαζί μου όλα τα χρειαζούμενα σκεύη: από κατσαρόλες και τηγάνια μέχρι τσαγιερό και φλιτζάνια. Οι γονείς μου με βοηθούσαν οικονομικά, παρά τον μίζερο μισθό του εξόριστου. Τα πράγματα δυσκόλεψαν πολύ όταν ήρθαν για σπουδές τα αδέλφια μου. Πολύ συχνά, όταν είχαν τη δυνατότητα, δηλαδή όταν έρχονταν με άδεια στην κοινοπραξία οι συντοπίτες, μου έστελναν λαρδί, καραμελωμένα φρούτα του δάσους, γαλακτοκομικά προϊόντα και όλα όσα έφτιαχναν στο μικρό τους νοικοκυριό, κατά πώς λένε: «ό,τι μας έδωσε ο Θεός». Το κάθε δέμα μου έφτανε για ένα μήνα, ίσως και παραπάνω, δεν ήμουν όμως «τσιγκούνης», δεν κρυβόμουν κάτω από την κουβέρτα για να φάω κρυφά από τους άλλους. Όλα ήταν κοινά. Όταν όμως είναι όλα κοινά, τότε το «ξένο» το τρώνε με ιδιαίτερη βουλιμία. Το κοινό νοικοκυριό όμως αυτά έχει.

Αφού πληρώναμε για το ενοίκιο, τα καυσόξυλα, τα βιβλία και ό,τι άλλο χρειαζόμασταν για τις σπουδές, δεν απέμενε τίποτα, μέχρι την επόμενη μηνιαία επιχορήγηση. Βέβαια, προϋπόθεση αυτής της επιχορήγησης ήταν να περνάς όλα τα μαθήματα με βαθμό «λίαν καλώς». Αυτό όμως ήταν ένα επιπλέον κίνητρο για τις σπουδές μας. Εκτός από αυτό, αναζητούσαμε οποιαδήποτε ευκαιρία για να βγάλουμε κάποιο χαρτζιλίκι. Δουλεύαμε ευκαιριακά στο ζαχαροπλαστείο, όπου δεν μας έδιναν χρήματα, αλλά μας άφηναν να φάμε μέχρι να σκάσουμε ελαττωματικά γλυκίσματα, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα πάρουμε τίποτα μαζί μας φεύγοντας.

Βγάζαμε λίγα χρήματα στο λιμάνι, ξεφορτώνοντας ξύλα από τις μαούνες. Η δουλειά ήταν άγρια, αφού κουβαλούσαμε τους κορμούς σε μια γλιστερή ανηφόρα. Ύστερα από μερικές διαδρομές αποκτούσαμε μεγάλες ματωμένες φουσκάλες στα χέρια, όπως όταν ήμασταν παιδιά, κατά τη διάρκεια του πολέμου, όταν από συρματόπλεγμα φτιάχναμε κρίκους και θηλιές για τις στρατιωτικές χλαίνες. Εξάλλου, τι χαμάλης μπορούσε να είναι κάποιος «γιγαντόσωμος» σαν κι εμένα; Από την άλλη πλευρά, ήθελα όμως να φάω.

Τα μαγειρικά μου σκεύη δεν μου χρειάστηκαν τελικά. Δεν προλάβαινα να τελειώσω το μαγείρεμα κι ο καθένας ορμούσε με το κουτάλι του στην κατσαρόλα. Εγώ δεν μπορούσα να τρώω καυτό φαγητό, αλλά μέχρι που κρύωνε, δεν έμενε και τίποτα. Οι σύντροφοί μου διαγωνίζονταν ποιος

θα σκεφτεί το πιο σιχαμερό πράγμα, για να κόψει την όρεξη των «ανταγωνιστών». Μερικές φορές διαγωνίζονταν ποιος θα καταπιεί πιο γρήγορα τη μεγαλύτερη ποσότητα φαγητού. Σε αυτό το «άθλημα» έχανα πάντα, ενώ οι συνδαιτυμόνες μου έλεγαν: «Όταν τρώει μια μεγάλη οικογένεια, δεν μιλάνε». Για να είμαι δίκαιος όμως, πρέπει να πω πως ποτέ δεν με άφηναν νηστικό, πιο πολύ τους ενδιέφερε να με πειράζουν, λέγοντας: «Μήπως είναι πολύ αυτό για τον «μικρούλη»;

Τα παιδιά δεν με πρόσβαλαν ποτέ, δεν ήταν κακοί χαρακτήρες και μάλιστα απέναντι στα παιδιά της πόλης, σε αντίθεση με εμένα, ήταν σεμνοί, αλλά μεταξύ τους αστειεύονταν σαν ολοκληρωμένοι σαδιστές. Πότε έβαζαν ένα κομμάτι χαρτί ανάμεσα στα δάχτυλα εκείνου που κοιμόταν και τα άναβαν, πότε έδεναν στα γενετικά όργανα ένα παπούτσι με τριχιά. Όλα τέτοια χοντρά αστεία έκαναν. Τέτοια αστεία όμως, τα οποία περιγράφει ο Μαξίμ Γκόρκι στην «Παιδική ηλικία», γίνονται μέχρι σήμερα στους στρατώνες.

Τότε για πρώτη φορά στη μέχρι τότε ζωή μου, ήρθα αντιμέτωπος με πολύ χειρότερα αστεία. Ντρέπομαι και αηδιάζω να τα περιγράψω. Βλέπετε, δεν γράφουν γι᾽ αυτά στις χρηστομάθειες, μα πρέπει να τα μάθουν οι επόμενες γενιές. Για παράδειγμα, ο ένας κατευάζει το παντελόνι και σηκώνει στο κρεβάτι τα πόδια. Ο άλλος πλησιάζει με ένα αναμμένο σπίρτο και από πισινό του άλλου πετάγεται μια δυνατή φλόγα. Ένα ακόμη παράδειγμα: έκαναν διαγωνισμό για το ποιος θα κλάσει πιο δυνατά. Η μητέρα μου κάποτε, όταν ήμουν μικρός, μου μίλησε για ένα συμμαθητή της στο Γυμνάσιο που έκλασε άθελά του μπροστά σε κάτι κοπέλες και, από την ντροπή του, πήγε σπίτι του και αυτοπυροβολήθηκε με το περίστροφο του πατέρα του. Τι μπορείς όμως να περιμένεις από έναν σάπιο «μπουρζουά»; «Σάπια διανόηση», ενώ αυτοί ήταν το «άλας της γης», οι «ηγεμόνες».

Όλοι σχεδόν οι συμμαθητές μου ήταν από κάποια απομακρυσμένα χωριά, που τα λέγαμε «φωλιές της αρκούδας». Οι δύο απ᾽ αυτούς είχαν τελειώσει το επτατάξιο σχολείο σε οικοτροφεία, μακριά από τις «μονογονεικές» και «δυσλειτουργικές» οικογένειές τους.

Πλέναμε τα ρούχα μας εκεί που πλενόμασταν κι εμείς, στο λουτρό, αλλά ορισμένοι δεν είχαν καν δεύτερο ζευγάρι εσωρούχων και, αφού έκαναν μπάνιο, φορούσαν ξανά τα πλυμένα, αφού τα στράγγιζαν καλά. Αυτό γινόταν με παγωνιά 30 και 40 βαθμών υπό το μηδέν. Δεν θυμάμαι αν κανείς από εμάς αρρώσταινε. Οι ίζμπες στις οποίες μέναμε, ανήκαν σε «αποτυχημένες» οικογένειες. Ποια πετυχημένη οικογένεια θα δεχόταν ως νοικάρηδες μία ομάδα πάμφτωχων για τόσο φτηνό ενοίκιο; Ο πόλεμος είχε τελειώσει πριν από λίγο καιρό, ο πόλεμος που είχε θερίσει για τα καλά

και τη Σιβηρία, ενώ η βότκα αποτελείωνε το κακό. Την εποχή εκείνη δεν είχαμε ακούσει τίποτα για ναρκωτικά. Ήξερα από τα χρόνια του πολέμου στο Τμπιλίσι τι είναι οι ψείρες και τα αυγά τους, όταν η φτωχή μου μητέρα μας κούρευε γουλί προκαλώντας σκάνδαλο ή μας τυραννούσε με τη χτένα σχεδόν καθημερινά. Εδώ όμως ήταν κάτι συνηθισμένο. Κανείς δεν έδινε στις ψείρες την παραμικρή σημασία. Ήταν σαν τις μύγες στον Νότο ή τις κατσαρίδες στα μεγάλα οικοτροφεία.

Με τον Τόιβο παίρναμε καλούς βαθμούς. Τα βασικά μας μαθήματα ήταν αντίστοιχα ενός ανώτατου ιδρύματος. Οι δάσκαλοί μας κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους μας ξεθέωναν, αλλά στις εξετάσεις ήταν επιεικείς. Ήξεραν ότι η πλειοψηφία ζει στα όρια τις λιμοκτονίας και ένας κακός βαθμός θα μπορούσε να μας στερήσει τη ζωτικής σημασίας υποτροφία.

Μετά το πρώτο έτος κάναμε πρακτική στο ναυπηγοεπισκευαστικό εργοστάσιο, όπου μάθαμε την τέχνη του σιδερά και κρυφά από τη διοίκηση φτιάχναμε φινλανδικά μαχαίρια, στιλέτα και φαλτσέτες. Στην άκρη της πόλης όπου ζούσαμε, γεμάτο πιτσιρικάδες σαν κι εμάς, τέτοια μέσα αυτοάμυνας δεν ήταν περιττά.

Η ζωή μας ήταν τόσο γεμάτη που νομίζαμε πως το εικοσιτετράωρο έχει περισσότερες ώρες. Προλαβαίναμε να σπουδάζουμε και να δουλεύουμε, να συμμετέχουμε στη χορωδία, σε καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, να ασχολούμαστε με τον αθλητισμό. Ιδιαίτερη θέση στην προετοιμασία μας είχε η σκοποβολή. Η πατρίδα χρειαζόταν τους «σκοπευτές του Βοροσίλοφ», η σχολή μας ήταν στρατιωτικού τύπου και έτσι μεγαλώσαμε με την προσδοκία «πότε θα μας στείλει στη μάχη ο σύντροφος Στάλιν και ο πρώτος στρατάρχης θα μας οδηγήσει στον πόλεμο». Φυσικά όλοι μας ήμασταν μέλη της Εθελοντικής Οργάνωσης Αρωγής του Στρατού, της Αεροπορίας και του Στόλου. Εκεί μας μάθαιναν τα σήματα Μορς, το αλφάβητο του σηματοφόρου, τους ναυτικούς κόμπους και διάφορα άλλα που θα μας χρειάζονταν τον καιρό του πολέμου. Εγώ επιπλέον έκανα πυγμαχία και ήμουν δραστήριο μέλος του Γραφείου της Κομσομόλ της σχολής. Στις γιορτές οργανώναμε χοροεσπερίδες, στις οποίες καλούσαμε κοπέλες από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και τη Νοσηλευτική Σχολή. Στην είσοδο του γυμναστηρίου, όπου χορεύαμε, υπήρχε κυλικείο που πουλούσε χύμα βότκα. Πολλές κοπέλες δεν περιφρονούσαν τα 100 γραμμάρια. Ο αυστηρός μας διευθυντής δεν ανεχόταν τους μεθυσμένους και έκανε επιθεώρηση: όποιος μπορούσε να περπατήσει πάνω σε μία σανίδα, συνέχιζε το γλέντι, όποιος δεν μπορούσε, τότε άκουγε την τρομερή φωνή του διευθυντή να λέει: «Σπίτι σου, εμπρός μαρς!»

Μόλις τελείωσαν και οι εξετάσεις του πρώτου έτους, ευτυχισμένοι και περήφανοι πήγαμε στο σπίτι μας. Δεν είχαμε χρήματα για να αγοράσουμε εισιτήρια και για να αποφύγουμε τους ελεγκτές, κρυφτήκαμε στη στέγη του βαγονιού. Από την Τίνσκαγια μέχρι τη Ζαβόντοβκα πήγαμε στην καρότσα ενός φορτηγού, το οποίο μόλις είχε φέρει στον σταθμό βαρέλια με ελαιορητίνη. Όλα τα φορτηγά που υπήρχαν στην Ζαβόντοβκα και δούλευαν ήταν γκαζοζέν. Κάθε μία ώρα έπρεπε στο ντεπόζιτο να βάζουν καύσιμο, κάτι μικρά ξυλαράκια σημύδας. Η περιοχή ήταν γεμάτη λόφους, όλο ανηφόρες και κατηφόρες, ο δρόμος διαλυμένος από τις βροχές, γι᾽ αυτό και συχνά-πυκνά σταματούσε το φορτηγό και το σπρώχναμε. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μία απόσταση 50 χιλιομέτρων να τη διανύσουμε μέσα σε μία ημέρα. Να όμως που μετά τον τελευταίο συνοικισμό, φάνηκαν τα πρώτα σπίτια της Ζαβόντοβκα. Αρχίσαμε με ενθουσιασμό να τραγουδάμε το παλιό τραγούδι των καταδίκων «Δεν θα ᾽ρθει η άνοιξη για μένα, δεν θα λιώσει ο Βόλγας ο μεγάλος...». Αυτό στη συνέχεια έγινε η δική μας παράδοση και κάθε φορά που πλησιάζαμε στη Ζαβόντοβκα, αρχίζαμε να το τραγουδάμε.

Στη Ζαβόντοφκα με περίμεναν οι γονείς, τα αδέλφια, οι φίλοι, η χορτάτη ζωή και ένα καινούργιο κυνηγητικό όπλο. Ωστόσο, ο πατέρας δεν μ᾽ άφησε να τεμπελιάζω και λίγες ημέρες μετά τον ερχομό μου, με πήρε στη δουλειά ως καταμετρητή της παραγωγής. Αρμοδιότητά μου ήταν να παραλαμβάνω από τις μπριγάδες τα βαρέλια με την ελαιορητίνη, να συμπληρώνω τα παραστατικά έγγραφα και να τα στέλνω στον σιδηροδρομικό σταθμό. Αφιέρωνα όλον τον ελεύθερο χρόνο μου στο νέο μου πάθος, το κυνήγι. Ξεχνώντας τον κίνδυνο μιας συνάντησης με φυγάδες ποινικούς, μαζί με τους φίλους μου πηγαίναμε βαθιά μέσα στην ταϊγκά, σε απόσταση 20-25 χιλιομέτρων από το σπίτι και διανυκτερεύαμε γύρω από τη φωτιά. Η φωτιά τρομάζει τα αρπακτικά, μα για τους ποινικούς είναι ξελογιάστρα, αφού οι άνθρωποι που κοιμούνται γύρω από τη φωτιά, έχουν πάντα μαζί τους φαγητό και όπλα, που είναι τόσο χρήσιμα για κάποιον που δραπέτευσε από το στρατόπεδο.

Εκείνο το καλοκαίρι ξύπνησε μέσα μου το πάθος για κυνήγι. Όποιος δεν έχει βιώσει τον επιθανάτιο ρόγχο του χτυπημένου δρυοκολάπτη ή άλλου θηράματος, δεν μπορεί να κατανοήσει αυτό το πάθος. Είναι στιγμές που μεταμορφώνεσαι σε θηρίο. Μέχρι σήμερα, δεν μπορώ να συγχωρήσω τον εαυτό μου για τα πουλάκια, τους σκίουρους, τους δρυοκολάπτες και άλλα ζωντανά που σκότωσα, τα οποία εν μέρει δεν μου ήταν χρήσιμα. Και όλα αυτά σε μία περίοδο κατά την οποία το μπαρούτι και τα καψούλια ήταν δυσεύρετα, ενώ τα σκάγια και οι σφαίρες μας ήταν αυτοσχέδια. Για

φιτίλι χρησιμοποιούσαμε τσαλακωμένο χαρτί, αιτία πολλών δασικών πυρκαγιών.

Το καλοκαίρι πέρασε αστραπιαία, θαρρείς και δεν υπήρξε ποτέ. Το φθινόπωρο ήρθε νωρίς, γεμάτο βροχές. Ο δρόμος χάλασε κι έτσι, αναγκαστήκαμε να πάμε με τα πόδια στον σταθμό. Πενήντα χιλιόμετρα. Φτάσαμε μέχρι την Αλεξαντρόφκα, στα μισά της διαδρομής μέχρι τον σταθμό και μείναμε για να διανυκτερεύσουμε. Στη Σιβηρία την εποχή εκείνη τα πράγματα ήταν πολύ απλά: χτυπούσες την πόρτα σε κάποιο σπίτι και σε άφηναν να κοιμηθείς εκεί. Κρεβάτι με λευκά σεντόνια δεν είχαν όπως στο σπίτι μας, αλλά σου έδιναν δύο αρνίσια τομάρια και ένα ζευγάρι τσόχινες μπότες για προσκεφάλι. Αν είχαν, σου έδιναν να φας και να πιεις.

Ήρθε το 1953. Η είδηση για τον θάνατο του Στάλιν μάς συγκλόνισε όλους σαν κεραυνός σε καθάριο ουρανό. Εμείς, των οποίων ο πατέρας πέρασε 10 χρόνια στις απάνθρωπες συνθήκες των στρατοπέδων της Κολιμά και στη συνέχεια εξορίστηκε στα βάθη της ταϊγκά με στέρηση όλων των δικαιωμάτων του, εμείς, οι οποίοι ξέραμε πολύ καλά τι θα πει ζωή στην εξορία, αναρωτιόμασταν: «Και πώς θα ζήσουμε τώρα πια χωρίς Ηγέτη; Αυτός ήταν τα πάντα για εμάς». Ορισμένοι έκλαιγαν. Δεν προλάβαμε να συνέλθουμε από το πάνδημο πένθος, όταν ένα άλλο τρομακτικό νέο μας συγκλόνισε. Ο Λαβρέντι Πάβλοβιτς Μπέρια, τον οποίο εμείς, οι μαθητές του Τμπιλίσι, θεοποιήσαμε σχεδόν όπως τον Στάλιν, αποδείχτηκε κατάσκοπος και προδότης. Κατέρρευσε ο κόσμος μας.

Εκείνο το καλοκαίρι ήρθαν στο Κρασνογιάρσκ για να σπουδάσουν στο Τεχνική Σχολή Ορυχείων τα αδέλφια μου, ο Λάζαρος και ο Δημήτρης. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ζούσαν στην απέναντι όχθη του Γιενισέι, βλεπόμασταν συχνά και οι φίλοι του καθενός μας έγιναν φίλοι του άλλου. Αρκετές φορές ήρθε από την Αμπακάν ο Σοφοκλής Αντρέγιεβιτς Ηλιόπουλος, για να μας επισκεφτεί. Είναι εκείνος, μαζί με τον οποίο ο πατέρας εξέτισε την ποινή του 10 χρόνια στην Κολιμά και με τον οποίο επέστρεψε στη Γεωργία. Ο θείος Σοφό αποδείχτηκε πιο διορατικός από τον πατέρα μου: μόλις στο Τμπιλίσι ξεκίνησε το νέο κύμα συλλήψεων, δεν περίμενε να έρθουν να τον συλλάβουν, αλλά έφυγε μόνος του από το Μπατούμι για τη Σιβηρία. Αυτός επέλεξε να εγκατασταθεί στο Αμπακάν, όπου το κλίμα ήταν πολύ καλύτερο από οποιοδήποτε άλλο μέρος της Σιβηρίας. Υπολόγισε σωστά ότι από τη Σιβηρία δεν μπορούν να σε εξορίσουν στη Σιβηρία. Εκτός από αυτό, αν δεν ήσουν εξόριστος, μπορούσες ελεύθερα να μετακινείσαι, χωρίς ειδική άδεια και έτσι ο θείος Σοφό συνέχισε να ασκεί το οικογενειακό επάγγελμα του οδοντίατρου και ζούσε αρκετά καλά. Φτάνοντας στο Κρασνογιάρσκ, μας βοηθούσε με χρήματα. Λίγο μετά την περίοδο του

λιωσίματος των πάγων, που ξεκίνησε με την άνοδο του Χρουστσόφ στην εξουσία, επέστρεψε στο Μπατούμι, στην οικογένειά του, τη σύζυγό του Γιαννούλα και στον γιο του Ανδρέα, ο οποίος ήταν λίγο μικρότερος από εμένα και ήταν το καμάρι του.

Εκείνη τη χρονιά πήγα το πρώτο μου εκπαιδευτικό ταξίδι με την ναυαρχίδα του στολίσκου του Γιενισέι, τον «Βλαντίμιρ Λένιν». Ήταν το μεγαλύτερο πλοίο στον Γιενισέι. Το ταξίδι ξεκίνησε με το που έλιωσαν οι πάγοι. Με το πρώτο ανοιξιάτικο πλοίο, κάναμε τη διαδρομή πρώτα προς τις εκβολές και στη συνέχεια προς τα πάνω, στις πηγές της Νίζναγια Τουνγκούσκα και τον συνοικισμό Τουρά. Μεταφέραμε τρόφιμα, το ταξίδι λεγόταν «βόρειες μεταφορές», από εκεί φεύγαμε φορτωμένοι πρώτη ύλη, γραφίτη. Η ροή των ποταμών της Σιβηρίας είναι πολύ δυνατή, 10 με 15 χιλιόμετρα την ώρα. Προς τα κάτω, πλέαμε στο μέσο του ποταμού, στο ρέμα όπου ροή ήταν ακόμη πιο δυνατή. Στην περιοχή Τουρουχάνσκ, όπου κάποτε εξόρισαν τον Στάλιν, βγαίναμε στο δέλτα της Νίζναγια Τουνγκούσκα και ακολουθώντας το ρεύμα ανοδικά φτάναμε κοντά στην ακτή, όπου το ρεύμα ήταν πιο αδύναμο. Τότε μπορούσαμε να απολαύσουμε την άγρια φύση αυτών των παρθένων περιοχών. Το πρωί, βγαίνοντας το κατάστρωμα, η ατμόσφαιρα ήταν πεντακάθαρη, η ακτή ήταν γεμάτη ανθισμένες αγριοκερασιές, η ταϊγκά αχανής και τα άγρια θηρία σε απόσταση λίγων μέτρων από το καράβι μας.

Η ζωή στο πλοίο δεν φημίζεται για την ποικιλία της. Χωρίζεται σε εξάωρες βάρδιες, δώδεκα ώρες ξεκούρασης. Το πρόγραμμα είναι κυλιόμενο, πότε έχεις βάρδια την ημέρα, πότε τη νύχτα. Τον ελεύθερο χρόνο μας ήμασταν στην καμπίνα μας, στα αμπάρια του πλοίου. Λέγαμε παλιές ιστορίες, στο σιδερένιο κατάστρωμα χορεύαμε κλακέτες, την τσιγγάνοτσκα[21] και το γιάμπλοτσκό[22]. Αυτός που δεν ήξερε να χορεύει και δεν έπινε, θεωρούνταν όχι ναυτικός, αλλά ένα άξιο περιφρόνησης πλάσμα.

Κατά την επιστροφή, ρυμουλκούσαμε μερικές μεγάλες μαούνες, δεμένες μεταξύ τους. Η κάθε μία από αυτές μετέφερε φορτίο ίσο με μιας αμαξοστοιχίας. Κόντρα στο ρεύμα είναι δύσκολο να πηγαίνεις, σερνόμασταν, πηγαίναμε πολύ κοντά στις ακτές, με την ταχύτητα ενός πεζού. Από το Τουρουχάνσκ μέχρι το Κρασναγιάρσκ ταξιδεύαμε δεκαπέντε ημέρες. Πολλές φορές μας πλεύριζαν βαρκούλες για να μας πουλήσουν φρέσκα ψάρια. Οξύρυγχοι βάρους 13-16 κιλών για πενταροδεκάρες. Πλησιάζοντας στο Κρασνογιάρσκ, αρχίσαμε τις προετοιμασίες για τη μεγάλη γιορ-

21 Τσιγγάνικος χορός (Σ.τ.Μ.)
22 Ρωσικός παραδοσιακός χορός (Σ.τ.Μ.)

τή της αποφοίτησης: σιδερώσαμε τα ναυτικά μας παντελόνια τόσο καλά που στην τσάκιση μπορούσες να κόψεις χαρτί.

Τα επόμενα ταξίδια ήταν στο Ντουντίνκι και ακόμη παραπέρα. Εκεί μεταφέραμε «βόρειο φορτίο»[23] και, από εκεί, νικέλιο του Νορίλσκ. Οι λευκές νύχτες που τόσο πολύ έχουν υμνηθεί, με ταλαιπώρησαν πολύ. Δεν μπορώ να κοιμηθώ όσο έχει φως, το πρωί όμως έπρεπε να σηκωθώ νωρίς για τη βάρδια μου.

Έτσι τελείωσε το πρώτο μου ταξίδι. Θα ακολουθήσουν πολλά, μέσα σε λίγα χρόνια έμαθα τον Γιενισέι απ' έξω κι ανακατωτά: από το Κρασνογιάρσκ μέχρι τον Παγωμένο ωκεανό, ταξίδεψα σε όλους τους μεγάλους παραπόταμους του Γιενισέι. Βλέπετε, είχαμε τρεις μήνες διακοπές το καλοκαίρι, μα στο σπίτι δεν μέναμε περισσότερες από δύο εβδομάδες. Τον υπόλοιπο χρόνο δουλεύαμε μηχανικοί, για να μαζέψουμε χρήματα για τον χειμώνα. Το πρώτο μου ταξίδι όμως το θυμάμαι με όλες του τις λεπτομέρειες. Ύστερα από αυτό, αγάπησα πραγματικά το επάγγελμά μου, το οποίο μου έδωσε τη δυνατότητα των συνεχών εναλλαγών τόπων και της γνωριμίας με νέους ανθρώπους.

Η αποφοίτησή μου συνέπεσε με την απελευθέρωση του πατέρα. Δεν γινόταν, βέβαια, λόγος για την αποκατάστασή του, μα τον απελευθέρωσαν και απέκτησε όλα τα πολιτικά του δικαιώματα, πράγμα που σήμαινε πως τώρα πια μπορούσε να ζήσει όπου ήθελε. Έτσι, η ζωή μας, για άλλη μία φορά, έκανε μία μεγάλη στροφή. Στο μεταξύ, όσο ο πατέρας αποφάσιζε το μέλλον μας, εγώ ετοιμαζόμουν για τις πτυχιακές εξετάσεις και την υποστήριξη της διπλωματικής μου εργασίας. Θυμάμαι πως στο μικροσκοπικό μας δωμάτιο, όπου χωρούσαν μόνο τα κρεβάτια κι ένα μικρό τραπεζάκι, καθόμασταν με τη σειρά κι ετοιμάζαμε τα σχέδια, των οποίων ουκ έστι αριθμός.

Θα πρέπει να αναφέρω πως πολύ συχνά είχα διάφορες «ιστορίες», ιδιαίτερα σε κρίσιμες στιγμές της ζωής μου. Δεν το απέφυγα αυτό και κατά τη διάρκεια του σημαντικότερου μαθήματος στις εξετάσεις με αντικείμενο τους κινητήρες εσωτερικής καύσεως. Προετοιμαζόμενος για αυτό το σημαντικό γεγονός της ζωής μου, για δεύτερη φορά έραψα παντελόνι από ένα πανάρχαιο ύφασμα. Κατά τη διάρκεια της εξέτασης μου έτυχαν εύκολες ερωτήσεις σχετικά με τη δομή των γεννητριών φυσικού αερίου και εγώ το μόνο που είχα να κάνω ήταν να δείξω τη μακέτα που βρισκόταν στο πάτωμα. Έσκυψα για να τη σηκώσω και τότε άκουσα το καινούργιο

23 Βόρειο φορτίο: εμπορεύματα, τρόφιμα και άλλα χρειώδη για τους κατοίκους των περιοχών του Μεγάλου Βορρά. (Σ.τ.Μ.)

μου το παντελόνι να τρίζει από πίσω. Αναγκάστηκα να απαντάω στις ερωτήσεις της επιτροπής με την πλάτη γυρισμένη στο ακροατήριο για να μην αντιληφθούν οι εξεταστές το πρόβλημα. Οι συμφοιτητές μου μετά βίας συγκρατούσαν τα γέλια, οι καθηγητές κοιτούσαν αμήχανα μη μπορώντας να καταλάβουν πως ένα τέτοιο σοβαρό ζήτημα μπορεί να προκαλέσει θυμηδία κι εγώ, ακίνητος, συνεχίζω να μιλάω για το πώς δουλεύει η γεννήτρια. Η αγχώδης κατάσταση και η αδρεναλίνη στο αίμα μου με βοήθησαν να δώσω μία πειστική απάντηση. Τα μέλη την επιτροπής με παίνεψαν και μου έβαλαν άριστα.

Γίναμε επιτέλους διπλωματούχοι νεαροί αξιωματικοί. Σύμφωνα με τους νόμους εκείνης της εποχής, ο νεαρός απόφοιτος, μετά την ολοκλήρωση της μέσης ή της ανώτατης επαγγελματικής εκπαίδευσης, έπρεπε να πάει να δουλέψει εκεί που θα τον έστελνε το κράτος. Δεν ξέρω αν πρόκειται για ειρωνεία της τύχης ή για κάποιο μοχθηρό σχέδιο, αλλά εγώ ο μικροκαμωμένος άνθρωπος του Νότου, «ενάμιση μέτρο ύψος μαζί με το καπέλο», ο οποίος μετά βίας επιβίωσε στο Κρασνογιάρσκ, πήρα εντολή να πάω στη ζώνη με τις μεγαλύτερες παγωνιές, στην Γιακουτία, προκειμένου να δουλέψω στην ποταμοπλοΐα του Λένα. Τον μεγαλύτερο αδελφό μου τον «φιλοδώρησαν» με εντολή για το Βόρειο Καζακστάν, όπου τον χειμώνα έχει τρομακτικές παγωνιές με ανέμους, ενώ το καλοκαίρι έχει ανυπόφορους καύσωνες με αμμοθύελλες.

Ήταν όμως άνοιξη του 1955 και δεν θέλαμε να σκεφτόμαστε άσχημες καταστάσεις. Επιπλέον, είχαμε ακόμη μία δίμηνη άδεια και το ταξίδι στην πατρίδα, στο γενέθλιο Τμπιλίσι αλλά και στο Ερεβάν, όπου είχε ζέστη, φρούτα, φίλους, αδελφοποιτούς και συγγενείς.

Εγώ, ως μηχανικός της ποτάμιας ναυσιπλοΐας, είχα δικαίωμα για δωρεάν εισιτήριο, έτσι από τη Μόσχα στο Ροστόφ επί του Ντον πήγα με ένα πολυτελές επιβατηγό πλοίο, αρχικά μέσω του Βόλγα και μετά μέσω της διώρυγας Βόλγα-Ντον και στη συνέχεια μέσω του Ντον. Πανέμορφος είναι τόσο ο Βόλγας η μητέρα των ρωσικών ποταμών, όσο και ο Ντον, αλλά δεν συγκρίνονται με τα ποτάμια της Σιβηρίας!

Στο Ροστόφ επί του Ντον πήρα το τραίνο για το Τμπιλίσι. Μόλις η αμαξοστοιχία μας πέρασε την κορυφογραμμή του Καυκάσου, αμέσως μέθυσα από τις ευωδιές των υποτροπικών φυτών, τις οποίες είχα ξεσυνηθίσει από χρόνια. Κόλλησα το πρόσωπό μου στο παράθυρο κι άρχισα να απολαμβάνω τα γνώριμα και οικεία τοπία: τα δασωμένα βουνά, τα ορμητικά ποτάμια που περνούσαν κάτω από βουερά γεφύρια, τους θάμνους και τα άγουρα βατόμουρα.

Δεν είχα ανακοινώσει σε κανέναν τον ερχομό μου, γι᾽ αυτό και κανείς δεν με περίμενε, ήθελα να περπατήσω μόνος στα αγαπημένα μου μέρη. Στην αρχή πήγα στην αυλή του σπιτιού της θείας Εγκρόπ στην οδό Βακζάλναγια, όπου πέρασα πόλλα χρόνια της παιδικής μου ηλικίας, περπάτησα στους γειτονικούς δρόμους. Όλα ήταν γνώριμα, όλα ήταν όπως τα είχα αφήσει. Να το σπίτι, στο υπόγειο του οποίου ζούσε η οικογένεια του πιο στενού φίλου του Λάζαρου, του Θωμά Σράιμπμαν. Να, το σπίτι όπου ζούσε η πρώτη μου αγάπη, κάτω από το μπαλκόνι του οποίου, επιστρέφοντας από το σχολείο στεκόμουν, με την ελπίδα έστω κι από μακριά να δω το γλυκό της προσωπάκι. Πόσων χρονών ήμουν τότε; 10-12. Εκείνη δεν έμαθε ποτέ ότι ήταν το αντικείμενο της λατρείας ενός σγουρομάλλικου ζιζάνιου. Να, ο δρόμος μέσω του οποίου γύριζα από το σχολείο στο σπίτι. Έτσι, έφτασα στο σπίτι μου. Απορούσα που οι δρόμοι μου φάνηκαν πιο σύντομοι, τα σπίτια πιο χαμηλά, η αυλή όπου τρέχαμε, παίζοντας κρυφτό, μου φάνηκε τόσο μικρή που δεν μπορούσα να καταλάβω πως καταφέρναμε και τρέχαμε. Μόνο οι ακακίες που είχαμε φυτέψει μετά από τον πόλεμο είχαν μεγαλώσει.

Οι συμμαθητές μου ετοιμάζονταν για τις εισαγωγικές εξετάσεις των πανεπιστημίων και των ινστιτούτων. Πιο πολύ απ᾽ όλα μ᾽ έκανε να απορήσω που οι Ρώσοι και οι Ουκρανοί μαθητές του σχολείου μας, οι οποίοι είχαν έρθει στο Τμπιλίσι κατά τη διάρκεια του πολέμου και για τους οποίους ήταν πραγματικό βασανιστήριο το υποχρεωτικό μάθημα της γεωργιανής γλώσσας, τότε τη μιλούσαν καλύτερα από εμένα, ενώ μιλούσαν Ρωσικά με έντονη γεωργιανή προφορά.

Εκείνη την εποχή πολλοί Αρμένιοι γείτονες και συγγενείς μας είχαν μετακομίσει από το Τμπιλίσι στο Ερεβάν. Μετά τον πόλεμο ξεκίνησαν οι πιέσεις προς τον αρμενικό πληθυσμό και πολλοί μετακινήθηκαν προς την ιστορική πατρίδα τους την Αρμενία, όπου ούτε αυτοί, ούτε οι πρόγονοί τους είχαν ζήσει ποτέ και τους δέχτηκαν χωρίς ιδιαίτερο ενθουσιασμό. Ανάμεσα στους μετανάστες ήταν και οι αδελφές της μητέρας, η θεία Εγκρόπ με την κόρη της Αρους και τον εγγονό της Έντικ, η θεία Σιρανούς με έναν από τους δύο γιους της και τα τρία εγγόνια της, οι κόρες του αδελφού της μητέρας Γκαρέγκιν Ίντα και Νόρα, η εγγονή του μεγαλύτερου αδελφού της μητέρας Αρτάς Ζάννα, όλη η οικογένεια της θείας Βαρτούς και μερικοί ακόμη γείτονες από τη γειτονιά. Σχεδόν όλοι αυτοί για πολλά χρόνια νοσταλγούσαν το γενέθλιο Τμπιλίσι.

Η διαδρομή προς το Ερεβάν ήταν πανέμορφη σαν πίνακας ζωγραφικής, η άσφαλτος σε άριστη κατάσταση, το μικρό λεωφορείο, μάρκας ZIM, καινούριο. Όπως πάντα, απολάμβανα το τοπίο. Περάσαμε τον πο-

ταμό Χράμι, ο οποίος έδωσε το όνομά του σε ένα είδος πέστροφας που λέγετε χραμούλι. Περάσαμε και την περιοχή που ανήκε στο Αζερμπαϊτζάν. Φάνηκε το γραφικό πέρασμα του Ντιλιζάν. Περάσαμε από το χωριό των Ρώσων Παλιόπιστων Συμεόνοφσκογιε. Είδαμε το γενέθλιο χωριό του θείου Σεργκό Ιντζεβάν, από το οποίο είχα όμορφες παιδικές αναμνήσεις. Μία από αυτές είχε σχέση με ένα μικρό ποταμάκι που περνούσε μέσα από τον πανέμορφο κήπο με οπωροφόρα δέντρα. Ώριμες αχλάδια, μήλα και σύκα έπεφταν στο ποταμάκι κι εμείς θα ψαρεύαμε. Για κάποιο λόγο θεωρούσαμε πως είναι πιο νόστιμα από εκείνα που κόβαμε από τα δέντρα.

Στις όχθες της γραφικής ορεινής λίμνης Σεβάν κάναμε ένα σύντομο διάλειμμα στο εστιατόριο «Μινούτκα», όπου μπορέσαμε να δοκιμάσουμε τη φημισμένη ντόπια πέστροφα Ισχάν. Μετά ήταν το Ερεβάν. Δεν είχα έρθει ποτέ ξανά. Η πόλη αυτή δεν μοιάζει με καμία άλλη, είναι χτισμένη από ροζ τόφο. Πανέμορφη! Στο Ερεβάν ένιωθα σαν στο σπίτι μου. Οι οικογένειες της θείας Εγκρόπ και των άλλων συγγενών δεν ήξεραν πώς να χαροποιήσουν τον μικρό Άλικ που τόσο πολύ υπέφερε στη Σιβηρία.

Δύο εβδομάδες στο Ερεβάν, ένας ολόκληρος μήνας στο γενέθλιο Τμπιλίσι. Άνθισα ξανά, άρχισα να ξεχνάω τη φρικτή ζωή στη Σιβηρία, με τα άγρια ήθη της, με τα τρομερά κουνούπια της, από τα οποία πουθενά δεν μπορείς να γλιτώσεις, από τις τρομερές παγωνιές του χειμώνα, το πάνδημο μεθύσι καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου.

Παρόλα αυτά η άδεια μου τελείωνε και έπρεπε να πάρω ξανά τον δρόμο του γυρισμού, για να πάω να ζήσω σε πολύ χειρότερες συνθήκες, να πάω εκεί όπου με έστειλαν να δουλέψω. Στη ζώνη του παγετώνα, στην περιοχή του Πολικού Κύκλου. Θεέ μου, πώς θα επιβιώσω στους παγετώνες, όπου η παγωνιά φτάνει σε θερμοκρασίες 60 βαθμών υπό το μηδέν.

Περαστικός, έμεινα για λίγες ημέρες στη Μόσχα, στο σπίτι μιας συγγενούς μας και με λαχτάρα βυθίστηκα στην πολιτιστική ζωή της πρωτεύουσας. Έτρεχα στα μουσεία και τα θέατρα. Η αγάπη μου για το θέατρο, εκείνη η αγάπη που μου εμφύσησαν οι γείτονές μου τα πρώτα παιδικά μου χρόνια, την κουβαλούσα μέσα μου όλα τα χρόνια. Φυσικά, όταν ήρθα να μείνω στη Μόσχα, πάντα ζήλευα τους Μοσχοβίτες για τις δυνατότητες και τις επιλογές που είχαν. Τότε όμως δεν φανταζόμουν πως ένα χρόνο αργότερα, θα γίνω κι εγώ Μοσχοβίτης.

Προς το παρόν όμως, πήρα το τραίνο που θα με πήγαινε στην απέραντη, σκληρή και μυστηριώδη εσχατιά. Στην αποβάθρα ήταν ένα μεγάλο πλήθος συγγενών, φίλων και γειτόνων που ήρθαν να με ξεπροβοδίζουν. Όπως και το 1950. Η μόνη διαφορά ήταν ότι τότε δεν ξέραμε πού πηγαίνουμε, ενώ τώρα ξέρω, πηγαίνω στην Κόλαση. Παρόλα αυτά, ήταν ενδια-

φέρον. Είμαι ρομαντικός! Απόγονος των Αργοναυτών και των εμπόρων της Μπουχάρα. Οι πρώτοι κατέκτησαν τις θάλασσες, οι δεύτεροι έφτιαξαν με τα καραβάνια τους τον «δρόμο του μεταξιού» στις ερήμους της Ασίας.

Γιακουτία

Το ταξίδι από το Τμπιλίσι στο Ταϊσέτ κράτησε δέκα ημέρες, χωρίς να υπολογίσουμε την τριήμερη στάση στην Μόσχα. Ήταν μία ταχεία αμαξοστοιχία. Πλησιάζοντας τα Ουράλια, οι συνταξιδιώτες ανανεώνονταν. Κάποιοι από αυτούς, αφού αποχαιρετούσαν τις καινούργιες γνωριμίες που έκαναν στο βαγόνι έφευγαν, νέοι επιβάτες έπαιρναν τη θέση τους. Νέες γνωριμίες, νέες εντυπώσεις. Μαζί με τους νέους επιβάτες, άλλαζε και η ατμόσφαιρα στο βαγόνι τρίτης θέσεως. Οι άνθρωποι ήταν πολύ πιο απλοϊκοί, γινόταν ολοένα και πιο εκφραστική η «μεγαλοσύνη και η δύναμή» τους. Εδώ κι εκεί, ακούγονταν φωνές και βρισιές των πιωμένων επιβατών και των συνοδών των βαγονιών που τους μάλωναν, οι οποίοι έβλεπαν τους άλλους να προτιμούν τη βότκα από το τσάι που με τόση χαρά τους πρόσφεραν. Οι πωλητές κουβαλούσαν στα βαγόνια διάφορα φαγώσιμα από το εστιατόριο, αλλά στους σταθμούς δεν βλέπαμε ιδιώτες πωλητές. Το τσάι δεν το εκτιμούν τόσο όσο στον Νότο της Ρωσίας. Για μεσημεριανό πήγαινα στο εστιατόριο, πρωινό και βραδινό όμως έτρωγα όπως τύχαινε. Η θεία Λιούμπα στη Μόσχα με είχε προμηθεύσει με άφθονα βρασμένα αυγά και ψητό κοτόπουλο, αλλά όλα κάποτε τελειώνουν. Δεν φημιζόμουν ποτέ για τη θηριώδη όρεξή μου, όπως ο αδελφός μου Δημήτρης, αλλά δεν ήμουν μόνος. Όπως συνηθίζεται σε εμάς, με κερνούν και φιλεύω.

Δεν με κούρασε το μεγάλο ταξίδι, μου αρέσει πολύ να κοιτάζω από το παράθυρο του άνετου εστιατορίου. Ο κόσμος εκεί ήταν πιο συμπαθητικός από το βαγόνι τρίτης θέσεως. Μέχρι σήμερα μου αρέσει πολύ να ταξιδεύω με τραίνο! Έχω διανύσει δεκάδες χιλιάδες χιλιόμετρα, ταξιδεύοντας με καράβια, συμμετείχα σε υπηρεσιακές αποστολές σχεδόν κάθε μήνα, οδηγούσα το αυτοκίνητό μου κάθε χρόνο όταν έπαιρνα την άδειά μου. Πήγαινα πότε στον Βορρά και πότε στον Νότο, στην πατρίδα μου. Ταξίδεψα ακόμη στη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία, την Τσεχοσλοβακία, την Τουρκία, την Ελλάδα, έκανα με κρουαζιέρα τον γύρο την Ευρώπης. Μόνο τα αεροπλάνα μου προκαλούν πάντα έναν αδικαιολόγητο φόβο. Αυτό όμως είναι μία άλλη ιστορία.

Νωρίς το πρωί περάσαμε τη γέφυρα που ενώνει τις δύο όχθες του Γιενισέι, κάτω από την οποία είχα περάσει με πλοία πολλές φορές. Ταξιδεύαμε κατά μήκος των εσχατιών του Κρασνογιάρσκ, το οποίο ήταν η πατρίδα μου για τέσσερα χρόνια. Γνωστές ονομασίες: Ζλόμπινο, Ζιμά, Ταϊγκά, Νίζνι Ινγκάς και Τινσκάγια. Στάση 3 λεπτών κάναμε στο ίδιο μέρος, όπως και πριν από πέντε χρόνια. Κοιτάζω προσεκτικά τη σχεδόν άδεια αποβάθρα. Μήπως και δω κάποιον από τους κατοίκους της Ζαβόντοβκα. Ένα αίσθημα που μοιάζει με νοσταλγία με κυριεύει. Λίγο αργότερα περνάμε από τη Ρεσότα. Από εδώ μέχρι το στρατόπεδο καταναγκαστικών έργων Κράσλαγκ-16 υπάρχει μία άλλη, διαφορετικού πλάτους σιδηροδρομική γραμμή. Θυμάμαι τις αφηγήσεις των παλιών κατοίκων της Ζαβόντοβκα, όταν πολύ πριν από τη δική μας μετακόμιση εδώ, μία ομάδα ποινικών κατέλαβε ατμομηχανές και από την καινούργια σιδηροδρομική διακλάδωση προσπάθησαν να φτάσει στον Υπερσιβηρικό δρόμο. Έλεγαν πως μόνο εξαιτίας του ότι οι δεσμοφύλακες πυροβόλησαν από τους πύργους της σκοπιάς τις δεξαμενές με το νερό, τους εμπόδισε να φτάσουν στον στόχο τους. Η τιμωρία, κατά πώς έλεγαν, ήταν πολύ σκληρή. Οι θρύλοι, άλλωστε, σε τούτα τα μέρη γεννιούνται και διαδίδονται από στόμα σε στόμα και είναι πάρα πολλοί. Ποιος ξέρει τι απ᾽ όλα αυτά είναι αλήθεια και τι ψέματα; Η φαντασία του λαού είναι πολύ πλούσια.

Στον σταθμό Ταϊσέτ του Υπερσιβηρικού άλλαξα τραίνο και από τη μονή γραμμή, έφτασε στον σταθμό Λένα. Πρόκειται για έναν συνοικισμό που έχει τρεις ονομασίες: ως λιμάνι στον ποταμό λέγεται Οσέτροβο, ως σιδηροδρομικός σταθμός Λένα και ως αεροδρόμιο Ουστ-Κούτ. Εδώ γίνονται όλες οι ανταποκρίσεις για μία τεράστια περιοχή, η οποία είναι μεγαλύτερη από την έκταση πολλών ευρωπαϊκών χωρών.

Στο βαγόνι ήμασταν μία πολύ όμορφη παρέα. Άτυπος ηγέτης και εμψυχωτής ήταν μία μεσήλικη γυναίκα, αστέρι της τοπικής φιλαρμονικής ορχήστρας. Για κάποιο λόγο, οι πόρτες ανάμεσα στα βαγόνια ήταν κλειστές. Η αμαξοστοιχία λόγω της κατασκευής της γραμμής, σε ορισμένα σημεία κινείται με πολύ χαμηλή ταχύτητα, πράγμα που επιτρέπει σε μερικούς «αισιόδοξους» να πετάγονται έξω, να τρέχουν μπροστά και να προλαβαίνουν το βαγόνι-εστιατόριο. Επιστρέφοντας, έφερναν αλκοόλ κι έτσι δεν πλήττα με. Πίναμε με μέτρο. Η καλλιτέχνιδα με τη βραχνή φωνή της μας έλεγε ιστορίες από τη θυελλώδη ζωή της.

Περνούσαμε από τα μέρη, όπου εξέτισε την ποινή της η Ρουσλάνοβα[24]. Η συνοδοιπόρος μας έλεγε ιστορίες, λες κι ήταν μάρτυρας των περιπετειών της. Δεν αποκλείεται. Με όμορφες συζητήσεις πέρασε η ημέρα και το επόμενο πρωί φτάσαμε στον προορισμό μας. Οι συνταξιδιώτες μου με αποχαιρέτησαν θερμά. Για κάποιο λόγο με είχαν συμπαθήσει, είτε γιατί παρά το μικρό μου δέμας έπινα βότκα, είτε γιατί λυπήθηκαν τον «πιτσιρικά» που ήταν μακριά από το γνώριμό του περιβάλλον και τους γονείς του. Ήξεραν πολύ καλά πού πηγαίνω. Εγώ δεν ήξερα ακόμη ότι η Ζαβόντοβκα και ιδιαίτερα το Κρασνογιάρσκ σε σύγκριση με τον νέο τόπο κατοικίας μου, θα μοιάζουν με παραθεριστικά θέρετρα.

Πήρα το δωρεάν εισιτήριο που μου χορηγούσε η υπηρεσία και έζησα την πρώτη δυσάρεστη εμπειρία. Ως μέλος του προσωπικού διοικήσεως του στόλου της ποτάμιας ναυσιπλοΐας είχα δικαίωμα για καμπίνα δύο θέσεων της δεύτερης θέσης. Στο ταμείο όμως μου είπαν πως όλα τα εισιτήρια δεύτερης θέσης έχουν πουληθεί και μπορώ να πάρω εισιτήριο για ένα άλλο πλοίο, το οποίο θα φύγει ύστερα από μερικές ημέρες. Αναγκάστηκα να δεχτώ την πρώτη τους πρόταση κι έβγαλα εισιτήριο για καμπίνα τεσσάρων κρεβατιών τρίτης θέσεως. Το ταξίδι ήταν μεγάλο, διήρκησε 9 ημέρες, αλλά ήμουν συνηθισμένος σε μεγάλα ταξίδια. Δεν με κουράζουν, αρκεί οι συνταξιδιώτες να είναι αξιοπρεπείς. Εκείνη τη φορά ήταν μία χαρά. Ένα μεσήλικο ζευγάρι, μέσης κοινωνικής θέσεως και μέσης μόρφωσης, μαζί με τη νεαρή του θυγατέρα. Τους επισκεπτόταν κατά διαστήματα ένας «φίλος της οικογένειας», με τον οποίον, από λίγο αλλά συστηματικά έπιναν κανένα ποτιράκι βόντκα. Μερικές φορές, και εμένα με παρότρυναν και έπινα μαζί τους.

Κάποια στιγμή ξύπνησα στο πάνω κρεβάτι όπου κοιμόμουν ύστερα από ένα σύντομο ημερήσιο υπνάκο, τον οποίο είχα υποβοηθήσει με εκατό γραμμάρια βότκας. Άκουσα από κάτω κάτι γνώριμους ήχους, τους οποίους είναι αδύνατον να μπερδέψεις με άλλους. Οι γονείς της κοπέλας δεν ήταν στην καμπίνα, ήθελα όμως να πάω στην τουαλέτα. Ο «φίλος της οικογένειας» δεν έλεγε να τελειώσει, αλλά και η «κοπέλα» δεν βιαζόταν τόσο. Δεν θυμάμαι πώς άντεξα, αλλά όταν όλα τελείωσαν, βγήκα από την καμπίνα, συνάντησα τους συνταξιδιώτες μου που επέστρεφαν από το εστιατόριο σε εύθυμη κατάσταση. Θυμήθηκα τις καυκάσιες παραδόσεις μας. Κανείς δεν θα άπλωνε το χέρι στη σύζυγο, την αδελφή ή τη φίλη κάποιου

24 Λυδία Ρουσλάνοβα (1900-1973) ερμηνεύτρια λαϊκών τραγουδιών, ιδιαίτερα δημοφιλής στον προπολεμική Ρωσία. Υπέστη διωγμούς, εξορίστηκε στη Σιβηρία, παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου πήγαινε και έδινε συναυλίες στο μέτωπο. (Σ.τ.Μ.)

φίλου. Κάλλιο θα έκοβαν τα γενετικά τους όργανα. Για τους κατοίκους του Βορρά όμως αυτό ήταν κάτι συνηθισμένο. Και όχι μόνο όταν μεθούσαν.

Από όλους τους επιβάτες εκείνου του ταξιδιού χαραγμένοι στη μνήμη μου έμειναν δύο νεαροί γιατροί που φορούσαν τα ίδια κινεζικής κατασκευής αδιάβροχα μάρκας «Φιλία». Οι συγκαιρινοί μας δε γνωρίζουν τι θα πει αυτό. Ήταν ένα χοντροκομμένο προϊόν ευρείας καταναλώσεως των «ταξικών μας φίλων», το οποίο είχε πλημμυρίσει τότε όλη τη χώρα, όπως και τα πανωφόρια «Μπολόνια», τα οποία ήταν πολύ της μόδας λίγο αργότερα και αντικείμενο φθόνου εκείνων που δεν μπορούσαν να τα «βρουν». Ένας από τους νεαρούς αυτούς γιατρούς, λίγους μήνες αργότερα θα σώσει τα δάχτυλά μου που έπαθαν κρυοπαγήματα σε ένα μεθύσι μου.

Στο Γιακούτσκ φτάσαμε πρωί και είχα στη διάθεσή μου χρόνο τόσο για να πάρω φύλλο πορείας για τη δουλειά μου, όσο και για να δω την πόλη.

Στην ποτάμια ναυσιπλοΐα του Λένα με μάλωσαν που έφτασα προς το τέλος της σεζόν και με όρισαν δεύτερο βοηθό μηχανικού στο δεξαμενόπλοιο «Κισινιόφ», όπου ως πρώτος βοηθός υπηρετούσε ο συμμαθητής μου Βολόντια Λομονόσοφ. Είχε έρθει στις αρχές του καλοκαιριού, αμέσως μετά την αποφοίτηση από τη σχολή και είχε φτάσει να γίνει Α΄ βοηθός. «Ωχ, θα αρχίσει να περηφανεύεται μπροστά σε εκείνους που έχω κατώτερο βαθμό», σκέφτηκα, μα έκανα λάθος. Αφού τελείωσα με τις τυπικότητες στη Διεύθυνση ναυσιπλοΐας, αποφάσισα πως μέχρι να νυχτώσει έχω πολύ χρόνο και προλαβαίνω να γνωρίσω την πόλη. Την εποχή εκείνη ήταν δύσκολο να πεις πως το Γιακούτσκ ήταν πόλη. Ο μοναδικός κεντρικός δρόμος, στον οποίο βρισκόταν η Διεύθυνση ναυσιπλοΐας, ήταν στρωμένος με κορμούς του λάρικα. Ήταν γεμάτος λακκούβες, σπανίως περνούσε κάποιο κάρο με μικρόσωμα άλογα. Είδα και ένα μεγάλο κάρο, κανένα όμως αυτοκίνητο δεν συνάντησα στον δρόμο μου. Αργότερα είδα μερικά στην πόλη. Τελείωνε πια το πολύ ζεστό καλοκαίρι και όλη η πόλη ήταν γεμάτη με λακκούβες γεμάτες νερά από το χιόνι που έλιωσε εδώ και καιρό. Το μόνιμο παγωμένο έδαφος δεν επιτρέπει στα λιωμένα ύδατα να φύγουν μέσα στη γη. Για τον ίδιο λόγο όλα τα μεγάλα κτίρια «στέκονται» σε δοκούς μπηγμένους στο μόνημα παγωμένο έδαφος. Αν φτιάξεις ένα κτίριο πάνω στο έδαφος, με την πάροδο του χρόνου αυτό θα λιώσει.

Δεν θυμάμαι για ποιον λόγο καθυστέρησα, αλλά στην όχθη του ποταμού, όπου ήταν το δεξαμενόπλοιό μου, έφτασα το βράδυ. Είχε νυχτώσει γρήγορα και το πυκνό σκοτάδι με ανάγκασε να περπατήσω στην δαντελωτή ακτή κουβαλώντας την ξύλινη βαλίτσα από την Κολιμά. Εδώ για πρώτη φορά βίωσα την τρομακτικότερη φρίκη σε όλη μου τη ζωή. Φανταστείτε

τον εαυτό σας σε ένα αδιαπέραστο σκοτάδι, στο οποίο δεν μπορείτε καν να δείτε το απλωμένο σας χέρι. Στη Ζαβόντοβκα έζησα κάτι τέτοιο σε αφέγγαρες νύχτες, αλλά εκεί τουλάχιστον είχαμε το θολό φως των παραθύρων που βρίσκονταν κατά μήκος του δρόμου, ενώ εδώ υπήρχαν μόνο τα φώτα των πλοίων που στέκονταν αρόδο. Σχεδόν ψηλαφιστά περιφερόμουν κατά μήκος της απόκρημνης ακτής, ώσπου έπεσα. Ποτέ δεν φημιζόμουν για τη μεγάλη μου τόλμη, τώρα όμως... Δεν καταλάβαινα προς τα πού πέφτω. Μέσα σε ένα κλάσμα δευτερολέπτου βρέθηκα στον πάτο μιας κατηφοριάς στην άκρη της οποίας ξεφόρτωναν φορτία. Προς μεγάλη μου έκπληξη δεν είχα πάθει κάποιο κάταγμα ή εξάρθρωση, παρά μόνο έτρεμα από τον φόβο μου. Το ύψος ήταν μεγάλο και δεν ήξερα προς τα πού έπεφτα. Αφού ξαπόστασα για λίγο, συνέχισα τον δρόμο μου. Σε κάθε καρνάγιο φώναζα: «Εϊ, εκεί στο πλοίο! Πού θα βρω το δεξαμενόπλοιο «Κισινιόφ;» Τελικά το βρήκα. Έστειλαν μία βάρκα και ύστερα από λίγα λεπτά χαρούμενος ο Βολόντια με παρουσίασε στον καπετάνιο. Εκείνος μου έδωσε λίγες συμβουλές και αφού φάγαμε και ήπιαμε για το καλωσόρισμα, πήγα στην καμπίνα μου για να κοιμηθώ. Το πρωί είχα βάρδια και το δεξαμενόπλοιο, αφού σήκωσε με θόρυβο την άγκυρα, ξεκίνησε για το τελευταίο ταξίδι της σαιζόν, ακολουθώντας το ρεύμα του ποταμού προς τα κάτω.

Εκείνη τη νύχτα έπεσε το πρώτο χιόνι. Βγήκα στο κατάστρωμα και κοιτούσα μαγεμένος. Πρέπει να είσαι καλλιτέχνης για να περιγράψεις αυτή την ομορφιά. Το πλοίο για κάποιο λόγο ήταν σταματημένο. Είχε μία σχεδόν απόκοσμη ησυχία. Κάπου εκεί κοντά μπορούσες να δεις τη χιονισμένη ανηφορική όχθη με τις μαραμένες σημύδες και αρκετές σκηνές με τον γαλάζιο καπνό να υψώνεται από τις καμινάδες τους. Στην όχθη μερικοί ντόπιοι μάς κουνούσαν τα χέρια. Ο καπετάνιος ουρλιάζει στο μεγάφωνο: «Μπάλικ μπαρ;» (Ψάρια έχετε;) και ακούγοντας την φράση «μπαρ, μπαρ», κατεβάσαμε τη βάρκα. Μισή ώρα αργότερα ο υποπλοίαρχος με δύο ναυτικούς επιστρέφουν με φρέσκα και αποξηραμένα ψάρια, για να συνεχίσουμε το ταξίδι μας.

Ξεκίνησα τη βάρδια μου και ο Βολόντια μου εξήγησε πώς έχουν τα πράγματα. Μου έδειξε πώς δουλεύει ο 300αρης κινητήρας V-12 που φτιάχτηκε για τεθωρακισμένα, τον οποίο οι μηχανικοί αποκαλούν 3D12. Δεν είναι δύσκολο να καταλάβω, ενώ σε σύγκριση με τους τεράστιους κινητήρες MAN του «Βλαντίμιρ Λένιν» μοιάζει με παιδικό παιχνίδι.

Σ' εκείνο το ταξίδι που ήταν το τελευταίο της σεζόν του 1955, δεν έγινε κάτι σημαντικό. Μεταφέραμε πετρέλαιο στον Μεγάλο Βορρά και, αφού το ξεφορτώσαμε, επιστρέψαμε πίσω. Στις εκβολές του ο ποταμός ήταν πολύ πλατύς, σχεδόν όπως ο Γιενισέι. Δεν βλέπαμε την απέναντι όχθη.

Παρά το γεγονός ότι ήταν προχωρημένο φθινόπωρο, δεν είχαμε καταιγίδες. Οι καταιγίδες στις εκβολές των σιβηριανών ποταμών είναι τρομακτικές. Τα κύματα δεν είναι τόσο μεγάλα, όπως στην ανοιχτή θάλασσα, αλλά λόγω του μικρότερου σχετικά βάθους είναι πολύ φονικά. Τα πλοία των ποταμών, ιδιαίτερα τα ρυμουλκά, τα πετάει σαν καρυδότσουφλα, ενώ τα μεγάλα φορτηγά και δεξαμενόπλοια μπορεί να τσακίσει στη μέση.

Τις πρώτες ημέρες του Οκτωβρίου μπήκαμε στο καρνάγιο για να ξεχειμωνιάσουμε. Το καρνάγιο ήταν σε ένα παραπόταμο του Λένα, όπου ο πλους των λιώσιμων πάγων την άνοιξη δεν είναι τόσο τρομερός. Στο καρνάγιο παραμένουν όλα τα πλοία και σχεδόν όλα τα πληρώματα εργάζονται στις ναυπηγοεπισκευαστικές μονάδες που βρίσκονται σε απόσταση περίπου εκατό μέτρων.

Μαζί με τον Βολόντια κι ένα άλλο παλικάρι από το Μπλαγκοβεσένσκ νοικιάσαμε ένα δωματιάκι 3×3,5 μέτρα σε ένα σπίτι στην άκρη του Γιακούτσκ. Οι σπιτονοικοκύρηδες ήταν ένα ζευγάρι που είχε μετακομίσει πρόσφατα από την Ουκρανία μαζί με τα παιδιά τους, αναζητώντας καλύτερο εισόδημα. Ένα ακόμη μικρότερο δωματιάκι, 2×2,5 μέτρα το νοίκιαζαν δύο νεαροί γεωλόγοι. Οι ίδιοι με τα παιδιά τους ζούσαν σε ένα ίδιο με τον δικό μας δωμάτιο. Τα χωρίσματα ήταν από κόντρα πλακέ, ο απόπατος ήταν σαν εκείνος που είχαμε στη Ζαβόντοβκα, στην άκρη του περιβολιού, σε απόσταση περίπου 30 μέτρων και η θερμοκρασία το χειμώνα έφτανε σχεδόν τους 60 βαθμούς υπό το μηδέν. Με τις πρώτες παγωνιές, σκέπαζαν αυτές τις μικρές ίζμπες με υγρό χιόνι, για να σχηματιστεί ένα παχύ στρώμα προστατευτικού πάγου. Έτσι κρατούν τη ζεστασιά τους. Παρόλα αυτά, η μελάνη που έμενε στο περβάζι τη νύχτα, παρά τα διπλά τζάμια πάγωνε, ενώ ανάμεσα στους κορμούς τα πρωινά είχε κρυστάλλους πάγου.

Τον χειμώνα χρησιμοποιούν κομμάτια πάγου που σπάζουν στο ποτάμι. Σωροί τέτοιων πάγων υπάρχουν στο ξώστεγο, λίγο πιο πέρα από το μέρος όπου τις νύχτες ουρούμε. Νωρίς το πρωί, όπως και στη Ζαβόντοβκα, ανάβαμε το τζάκι, στο οποίο βάζαμε ένα κουβά με πάγο. Το σπίτι τη νύχτα πάγωνε τόσο πολύ που το πρωί δεν μπορούσες να σταθείς. Με αυτό το νερό νίβαμε λίγο τα νυσταγμένα μάτια μας. Με ζεστό νερό πλέναμε λίγο το στόμα μας, τρώγαμε κάτι βιαστικά και φεύγαμε για τη δουλειά. Για να διασχίσω την απόσταση με γρήγορο βηματισμό ήθελα 25 λεπτά. Πάνω από τη χλαίνη τον χειμώνα φορούσα βάτνικ. Πάνω από το ναυτικό παντελόνι, φορούσα ένα ακόμη από χοντρό βαμβάκι. Για κάποιο λόγο δεν φορούσαμε σώβρακα, τα θεωρούσαμε παλιομοδίτικα. Ελάχιστοι είχαν την πολυτέλεια να έχουν κάπα από αρνίσια τομάρια, αλλά υπήρχαν μερικοί τέτοιοι «μπουρζουάδες». Τον χειμώνα, όσο τρέχεις μέχρι τον χώρο της ερ-

γασίας πάγωναν όχι μόνο η μύτη, τα μάγουλα, τα αυτιά μέσα στο γούνινο καπέλο, τα χέρια μέσα στα γούνινα γάντια και τα πόδια στις τσόχινες μπότες, αλλά και η ακροποσθία κάτω από το χοντρό βαμβακερό παντελόνι. Μόλις φτάνεις στο συνεργείο, αμέσως τρέχεις στην τουαλέτα για να τρίψεις εκείνο που οι προνοητικοί μουσουλμάνοι και Εβραίοι κόβουν στα αγοράκια μόλις γεννηθούν.

Δουλεύαμε ως τεχνίτες σε ένα ζεστό εργοτάξιο, αλλά για να φέρουμε κάποιον κινητήρα εδώ, πρέπει πρώτα να τον αποσυναρμολογήσουμε, δηλαδή να τον βγάλουμε το ακινητοποιημένο σε πάγο βάθους τριών μέτρων πλοίο και μετά την επισκευή του θα πρέπει να τον συναρμολογήσουμε επί τόπου, πράγμα ακόμη πιο δύσκολο. Οι πολυάριθμοι αγωγοί είναι συναρμολογημένοι με βίδες και μπουλόνια. Έπρεπε να τυλίξουμε τα μπουλόνια με λινάτσες, αλειμμένες με λιπαντικό. Δοκιμάστε να βιδώσετε ένα μπουλόνι φορώντας γάντια από σκυλίσιο δέρμα. Αν το πιάσετε με γυμνό χέρι, αμέσως θα κολλήσει από την παγωνιά στο χέρι σας. Αν το τραβήξετε, θα σκίσετε το δέρμα σας. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να περιμένετε ένα λεπτό μέχρι να ζεσταθεί το μπουλόνι και να ξεκολλήσει μόνο του. Έξω όμως είχε 50 βαθμούς υπό το μηδέν και δεν υπήρχαν αργόσχολες ημέρες. Ακόμη βλέπω στον ύπνο μου εφιάλτες με αυτή την κόλαση.

Πολλές φορές, έπρεπε στο ακινητοποιημένο στους πάγους πλοίο να κάνουμε συντήρηση και με την χρήση ηλεκτροκολλητής και οξυγονοκόλληση να επισκευάσουμε τα πλευρά του. Κολλητά στο πλευρό του πλοίου ανοίγαμε ένα χαντάκι, κατά τη διάρκεια της νύχτας πάγωνε ακόμη πιο πολύ και τότε έπρεπε να βγάλουμε αυτό το στρώμα, ώστε να μπορεί να ξεπαγώσει οποιοδήποτε μέρος κάτω τον ίσαλο, τμήμα το οποίο σκουριάζει διαρκώς. Σε περίπτωση απροσεξίας, αν πειράξετε το παγωμένο στρώμα, το χαντάκι θα πλημμυρίσει και όλη η δουλειά θα πάει στράφι, ενώ το συνεργείο δεν θα πληρωθεί. Δουλεύαμε 15-20 λεπτά και μετά τρέχαμε να ζεσταθούμε δίπλα στο μαγκάλι. Μόνο εκεί μπορούσαμε να ζεσταθούμε, να φάμε κάτι, να πιούμε ένα ποτηράκι βότκα και να καπνίσουμε. Δεν ένιωθα βολικά να μένω άπραγος, γι᾽ αυτό κι εκεί άρχισα να καπνίζω. Στη Ζαβόντοβκα κάπνιζαν πολλοί πιτσιρικάδες, στην τεχνική σχολή επίσης, εγώ δεν είχα την πολυτέλεια να αγοράζω καπνό με τα χρήματα που μου έστελνε με στερήσεις η οικογένειά μου, εδώ όμως έπαιρνα μισθό και δεν ήθελα να ήμουν «σαν τη μύγα μες το γάλα».

Δόξα τω Θεώ, δεν δούλευα συχνά στο καρνάγιο. Με λυπόνταν οι συνάδελφοι και οι προϊστάμενοι, με φώναζαν «Καρδερίνα». Ούτε όμως μέσα στο εργαστήριο μπορούσα να υλοποιήσω το πλάνο των εργασιών περισσότερο από 60-70%. Ήταν βασικά χειρωνακτικές εργασίες. Έπρεπε

να κόβω με το πριόνι, να κάνω βαριές δουλειές. Πολλές φορές με έστελναν στο χυτήριο, όπου η δουλειά δεν ήταν δύσκολη και μπορούσα να λουφάρω, ενώ επιπλέον μου έδιναν και γάλα, επειδή θεωρούνταν βαριά και ανθυγιεινή εργασία.

Ήμουν, βέβαια, επικεφαλής της οργάνωσης της Κομσομόλ. Τόσο μεγάλο ήταν το πάθος μου. Ήμουν γραμματέας στον ολιγομελή πυρήνα του Ζαβόντοβσκ. Στην τεχνική σχολή για τέσσερα χρόνια ήμουν μέλος του γραφείου της Κομσομόλ στο τμήμα μου, ενώ εδώ αναπληρωτής γραμματέας μιας σχετικά μεγάλης οργάνωσης, υπεύθυνος για την πολιτική διαπαιδαγώγηση. Μάλιστα! Αληθάκος, αλλά ιδεολόγος.

Ντρεπόμουν να θεωρούν οι άλλοι ότι υστερώ στην εκπλήρωση του πλάνου κι έτσι ζήτησα να με μεταθέσουν δίπλα στον εξαιρετικό τεχνίτη Σαν Σάνιτς Ασόφ, έναν Μοσχοβίτη, ο οποίος ήρθε εδώ για καλύτερο μεροκάματο. Ο ίδιος κυκλοφορούσε φορώντας ένα γούνινο παλτό και ήταν ο μοναδικός που έπινε μόνο όταν πληρωνόμασταν ή στις γιορτές. Ήταν μεγάλος μάστορας στο να προσθέτει ανύπαρκτες εργασίες στις ηλίθιες νόρμες της εποχής και να παίρνει περισσότερα χρήματα. Ήταν ταυτόχρονα και το δικό μου αποκούμπι. Εγώ υπέγραφα τις πιο αμφιλεγόμενες εκθέσεις πεπραγμένων. Τι μυαλό όμως είχε ένας άσχετος νεαρός και μάλιστα στέλεχος της Κομσομόλ. Γενικά όμως είχα αρχίσει να συνηθίζω τη ζωή σ' αυτή την κόλαση.

Βασικά έτρωγα στο υπηρεσιακό εστιατόριο. Όλα τα ζαρζαβατικά ήταν κατεψυγμένα: η πατάτα, το κρεμμύδι, το καρότο, το παντζάρι... Μόνο το λάχανο ήταν τουρσί και το κρέας κονσέρβα. Από τα ψάρια, εκείνα του ωκεανού ήταν κατεψυγμένα, ενώ τα παστά βαρελίσια. Από αλκοόλ είχαμε μόνο οινόπνευμα. Βότκα πίναμε μόνο στις μεγάλες γιορτές. Όταν η θερμοκρασία είναι χαμηλότερη από 40 βαθμούς υπό το μηδέν παγώνει και όλες οι αποθήκες ήταν ψυγεία. Κρασί και σαμπάνια είχαν μόνο τα εστιατόρια. Το 96% αλκοόλ όμως μπορούσες να το βρεις παντού, είτε συσκευασμένο είτε χύμα. Ένα μπουκάλι για τρια άτομα είναι πολύ, και δεν είχαμε μάθει να αφήνουμε κάτι για την επόμενη ημέρα. Για αυτό αγοράζαμε αλκοόλ χύμα και το πηγαίναμε στο σπίτι μέσα στο τσαγιερό. Ανακατεύαμε 200-300 γραμμάρια μισό-μισό με νερό και το πίναμε. Μερικές φορές για να κοκορευτούμε μπροστά στους άλλους πίναμε καθαρό αλκοόλ και στη συνέχεια σβήναμε την κάψα του με μια γουλιά νερό. Πρέπει όμως να ξέρεις πώς να πιεις καθαρό αλκοόλ. Τότε, είχα κάψει το λάρυγγα μου, η πληγή δεν έκλεισε και κατά διαστήματα μου θυμίζει εκείνη τη νεανική μου τρέλα.

Οι ημέρες του χειμώνα στο Γιακούτσκ είναι πολύ μικρές. Ο παγωμένος δίσκος του ήλιου, πιο πολύ μοιάζει με το φεγγάρι μόλις σηκώνεται

στον ορίζοντα και ύστερα από τρεις ώρες δύει ξανά. Η ομίχλη στην παγωνιά είναι τέτοια που δεν μπορείς να δεις πιο μακριά από πέντε-δέκα μέτρα, σε σημείο που να μην μπορείς να αναγνωρίσεις κάποιον γνωστό σου. Το μόνο που βλέπεις είναι οι σιλουέτες των περαστικών. Το μουστάκι, τα φρύδια, οι βλεφαρίδες και το γείσο του γούνινου καπέλου είναι σκεπασμένα με ένα πυκνό στρώμα πάχνης εξαιτίας της ζεστής αναπνοής. Λένε πως, άμα φτύσεις, το σάλιο σου παγώνει πριν προλάβει να πέσει στο έδαφος, αλλά δεν τον έχω ελέγξει. Είδα όμως σπουργίτια να πέφτουν, προσπαθώντας να πετάξουν. Όταν ανοίγαμε την πόρτα της ίζμπας, μπαίνοντας στη ζεστασιά, ο παγωμένος αέρας αμέσως μετατρέπεται σε ένα σύννεφο ατμού και δεν μπορείς να καταλάβεις αμέσως ποιος μπήκε. Οι ντόπιοι δεν μπορούσαν να τα συνηθίσουν όλα αυτά, πολύ περισσότερο εγώ. Παρόλα αυτά, τίποτε δεν συγκρίνεται με το Βόρειο Σέλας. Αν μας ζέσταινε κιόλας...

Φανταστείτε ότι επιστρέφετε σπίτι από τη δουλειά, σε ένα μικρό κρύο κλουβί. Τότε δεν υπήρχε τηλεόραση. Μπορούσες για λίγο να διαβάσεις. Μετά όμως; Σωστά. Χαρτοπαιξία! Εικοσιένα με λεφτά. Ύστερα από δύο τρεις ώρες ο χαμένος τρέχει στο πλησιέστερο μπακάλικο. Πίναμε, φυσικά, όλοι μαζί, ζούσαμε σαν σε κοινόβιο. Συχνά-πυκνά μπροστά από το σπίτι μας κουβαλούσαν πάνω σε κάρα στο νεκροτομείο που ήταν εκεί κοντά πτώματα σε διάφορες στάσεις, εκείνων που «γλεντούσαν αποβραδίς αδελφικά». Μια φορά παρά λίγο να «γλεντήσω» κι εγώ, αλλά όπως έλεγε και η μητέρα, γεννήθηκα με τυχερό αστέρι.

Δεν μπορώ να μην αναφέρω ένα περιστατικό που παραλίγο να καταλήξει σε τραγωδία. Πληρωθήκαμε και πήγαμε στο εστιατόριο του εργοταξίου. Καθίσαμε να φάμε. Θα πρέπει να πούμε πως ποτέ δεν πίστευα πως, επειδή ότι ήμουν μικροκαμωμένος, έπρεπε να υστερώ στο πιοτό από τους άλλους. Καθόμασταν λοιπόν, σιγοτρώγαμε, πίναμε, δεν πειράζαμε κανένα. Γύρω μας κάθονταν γνωστοί μας, ήταν ημέρα που πήραμε τους μισθούς μας. Όλοι ήταν σε μία αποκτηνωμένη, θα λέγαμε κατάσταση. Συνηθισμένα πράγματα. Στο σπίτι δεν θα επέστρεφα μόνος μου, αλλά με τον συγκάτοικό μου, τον πλοηγό από το Μπλαγκοβεσένσκ. Τότε ένας αποχαλινωμένος ντόπιος, όχι δικός μας, άρπαξε από το τραπέζι μας ένα ποτήρι με βότκα και πήγε να το πιει. Πριν από αυτό είχε κάνει το ίδιο σε ένα άλλο τραπέζι, αλλά εκεί του έπεσε το ποτήρι. Ο φίλος μου του έδωσε μία γροθιά στο πηγούνι τόσο δυνατή που εκείνος ο μεγαλόσωμος άντρας σωριάστηκε στο πάτωμα, ενώ εγώ ως καυκάσιος και αψίκορος, άρπαξα από το τραπέζι ένα στομωμένο μαχαίρι και άρχισα να του κόβω το λαρύγγι. Τότε ξέσπασε ο καβγάς! Φωνές, φασαρία, χλαπαταγή. Οι φίλοι μου μ᾽ έπιασαν και με πέταξαν μέσα από το παράθυρο που ένωνε την τραπεζαρία με την κουζίνα για

να γλιτώσω. Ευτυχώς, η μαγείρισσα ήταν φίλη του Σαν Σάνιτς. Το βάλαμε στα πόδια, ενώ πολλούς αθώους που δεν είχαν σχέση με τον καβγά, τους συνέλαβε η αστυνομία, η οποία είχε έρθει στο μεταξύ.

Οι παγωνιές ήταν τρομακτικές, 58 βαθμοί υπό το μηδέν. Με τον φίλο μου παραλίγο να μην φτάσουμε στο σπίτι και σωριαστήκαμε ημιθανείς στο διπλανό. Το τελευταίο πράγμα που θυμάμαι είναι το φως από τους φανούς των αυτοκινήτων μέσα στην ομίχλη και κάποιον να με τραβάει κυριολεκτικά από τις ρόδες τους. Ένας φύλακας άγγελος μου έσωσε τη ζωή και πάλι. Ο πατέρας της σπιτονοικοκυράς μας, ο οποίος συζούσε στο διπλανό σπίτι, βγήκε να ξεπροβοδίζει έναν επισκέπτη του και όπως μου είπε αργότερα: «Είδα δύο παλικάρια ξαπλωμένα χάμω, ακίνητα. Γύρισα τον ένα κι είδα ότι είναι γνωστός μου. Έτρεξα να φέρω το έλκηθρο και βοήθεια». Τον φίλο μου τον σήκωσε και τον μετέφερε ένας συγγενής του, ενώ εμένα με μετέφεραν πάνω σε ένα έλκηθρο για τα καυσόξυλα. Το πρωί συνήλθα: τα δάχτυλα μου ήταν πρησμένα σαν σαρδέλες. Κάλεσαν από το γειτονικό νεκροτομείο τις «Πρώτες βοήθειες» και με μετέφεραν στο νεόδμητο νοσοκομείο. Ετέθη θέμα ακρωτηριασμού των δαχτύλων γιατί φοβούνταν μην πάθω γάγγραινα. Ο νεαρός όμως χειρούργος αναγνώρισε στο πρόσωπό μου τον συνταξιδιώτη του και είπε: «Μπορούμε να ακρωτηριάσουμε όποτε θέλουμε, τώρα πρέπει να προσπαθήσουμε να του σώσουμε τα δάχτυλα». Έκοψαν τα κρυοπαγήματα, άλειψαν τις πληγές με αλοιφή και με έστειλαν σπίτι μου.

Βγήκα στον κεντρικό δρόμο. Δίπλα στο μπακάλικο ήταν η στάση του λεωφορείου, το οποίο περνούσε κάθε 20-25 λεπτά. Πάγωσα και μπήκα στο μπακάλικο να ζεσταθώ, αλλά το λεωφορείο πέρασε χωρίς να σταματήσει. Αυτό έγινε αρκετές φορές. Ύστερα από δύο ώρες θέλησα να κατουρήσω, αλλά δεν μπορούσα να ξεκουμπώσω το παντελόνι μου, επειδή τα δάχτυλά μου ήταν μπαταρισμένα. Φορούσα ένα ξεθωριασμένο χοντρό βαμβακερό παντελόνι, ένα βάτνικ και τεράστιες μεγαλύτερες από το νούμερό μου τσόχινες μπότες. Ξαναμπήκα στο μπακάλικο. Κανονικός άστεγος αλήτης. Μια γριά πήγε να μου δώσει ένα ρούβλι, λέγοντας: «Πουλάκι μου, να, αγόρασε ένα ψωμάκι». Ωχ, πόσο ήθελα να ανοίξει η γη και να με καταπιεί. Ξέχασα τον πόνο και τον κίνδυνο να μου κόψουν τα δάχτυλα. Αν μ' έβλεπαν οι γονείς και τα αδέλφια από μία μεριά.

Δεν θυμάμαι καν πώς έφτασα στο σπίτι. Είχα αναρρωτική άδεια για δύο ολόκληρες εβδομάδες. Όταν ξαναπήγα στη δουλειά, κατά λάθος το λογιστήριο μου έδωσε κανονικά τον μισθό μου, χωρίς να αφαιρέσει τις ημέρες της άδειας. Το είπα στον προϊστάμενό μου κι εκείνος μου απάντησε: «Σκάσε, το κράτος δεν θα γίνει φτωχότερο». Έσκασα. Ύστερα από ένα

μήνα η νεαρή κοπέλα και μέλος της Κομσομόλ του λογιστηρίου που είχε παρατήσει ο προϊστάμενός μου, για να τον εκδικηθεί με ξεμπρόστιασε. Εγώ, όπως ανέφερα, ήμουν αναπληρωτής γραμματέας της οργάνωσης της Κομσομόλ. Στη συνέλευση της Κομσομόλ, στην οποία ήταν παρών ο δεύτερος γραμματέας της επιτροπής πόλης, τα παιδιά έστησαν πανηγύρι. Εκείνος είπε: «Προτείνω τη διαγραφή του από την Κομσομόλ». Εκείνοι απάντησαν: «Να τον επιβραβεύσουμε και να του δώσουμε μπόνους» κλπ. Η συνέλευση διαλύθηκε. Το φτωχό στέλεχος αποφάσισε να με καλέσει στην επιτροπή πόλης για νουθεσίες, αλλά δεν πήγα.

Γενικά, ο καιρός πέρασε, η άνοιξη ήρθε, ξεκίνησε η ναυσιπλοΐα και εμένα με διόρισαν όχι δεύτερο, αλλά πρώτο βοηθό του μηχανικού. Τότε με είδε και η επιτροπή πόλης της Κομσομόλ στο Γιακούτσκ.

Η νέα μου θέση ήταν στο πλοίο «Μπερκούτ». Η ονομασία ήταν φανταχτερή, στην πραγματικότητα όμως ήταν ένα μικρό επιβατηγό πλοίο, τέτοια είδους πλοία έκαναν δρομολόγια την εποχή εκείνη στον ποταμό Μόσχοβα και τα έλεγαν «ποταμίσιο τραμ». Για τα μακρινά ταξίδια είχαν φτιάξει στο αμπάρι ένα σαλόνι και δύο ακόμη καμπίνες. Στην μία μέναμε εγώ και ο πλοηγός, στην άλλη δύο κοπέλες ναυτικοί, οι οποίες εκτελούσαν όλες τις διαταγές του καπετάνιου, εκτός από εκείνη που μπορείτε να φανταστείτε και μόνοι σας. Ήταν όμως ένα ταμπού, ένας άγραφος ναυτικός νόμος. Στο δικό σου πλοίο επάνω δεν επιτρέπονταν τέτοιες ιστορίες. Σε οποιοδήποτε άλλο πλοίο μπορούσες να κάνεις ό,τι θέλεις. Οι ορμόνες χόρευαν και οι έννοιες για την ηθική και την τιμή των κοριτσιών δεν είναι για το κοινό. Στον Βορρά όλα είναι απλά. Χωρίς προκαταλήψεις.

Στο Γιακούτσκ, πριν από την αναχώρηση, ο φύλακας άγγελός μου δεν σταμάτησε να με φροντίζει. Χρειάστηκε να δω τον Βολόντια Λομονόσοφ για να τον αποχαιρετήσω, γιατί θα έφευγε με το «Κισινιόφ» για τον Βορρά. Το πλοίο του ήταν δεμένο σε ένα πλωτήρα, δεν είχε όμως γεφυρούλα, αφού δεν είχε ξεκινήσει ακόμη η ναυσιπλοΐα. Στραμμένο προς την όχθη και με την πλώρη προς το πλοίο ήταν το αστυνομικό περιπολικό σκάφος. Οι πάγοι δεν είχαν ακόμη λιώσει και το νερό είχε ανέβει περίπου 8 μέτρα, σχεδόν στο ίδιο ύψος με την απότομη όχθη. Φορούσα τον επενδύτη και κερωμένες μπότες. Πήγα στο σημείο όπου ήταν δεμένο το αστυνομικό σκάφος και παρακάλεσα τους μπάτσους να με σηκώσουν στα χέρια για να φτάσω με τα χέρια την κουπαστή. Τη στιγμή που με σήκωσαν, έσπρωξαν με τα πόδια τους το σκάφος. Δεν μπορούσα να πιαστώ από την κουπαστή και έτσι έπεσα με πλήρη εξάρτυση στο παγωμένο νερό. Έτσι όπως δεν ήξερα να κολυμπάω, βούλιαζα σαν μολύβι στον βυθό. Μέσα σε ελάχιστα δευτερόλεπτα σκέφτηκα τη φρίκη της μητέρας μου όταν θα μάθει για τον

χαμό μου, κάπου στη μέση του πουθενά. Όταν για μια στιγμή βγήκα στην επιφάνεια, βρέθηκα πρόσωπο με πρόσωπο με τον πλωτήρα. Μόνο να μην ξαναβουλιάξω, σκέφτηκα και με τις τελευταίες μου δυνάμεις έσπρωξα με το πόδια μου τον πλωτήρα. Με άρπαξαν με ένα γάντζο και με τράβηξαν έξω από το νερό. Από την τρομάρα μου άρχισα να γελάω υστερικά, χωρίς να μπορώ να πω τίποτα. Έτρεξα προς στο «Μπερκούτ», όπου ήπια καθαρό αλκοόλ για να ζεσταθώ.

Όταν συνήλθα λίγο, μνημόνευσα τη μάνα μου, αλλά όχι για καλό. Κανείς από τα τρία αδέλφια δεν ήξερε να κολυμπάει. Και αυτό γιατί η μητέρα μας διακατεχόταν από ένα μανιακό τρόμο για τη ζωή μας κι έτσι δεν μας άφηνε να κολυμπήσουμε στη λίμνη Λίσα στο Τμπιλίσι. Στα ποτάμια της Σιβηρίας δεν μπορείς να κολυμπήσεις γιατί η θερμοκρασία τους, ακόμη και όταν είναι 30 βαθμοί πάνω από το μηδέν στο περιβάλλον, δεν ξεπερνάει ποτέ τους 15 βαθμούς. Έμαθα να κολυμπάω όταν έγινα 37 χρονών, όταν μου αφαίρεσαν τον μισό πνεύμονα και με συμβούλεψαν να δυναμώσω τον άλλο μισό κολυμπώντας. Στον αδελφό μου Δημήτρη στοίχισε τη ζωή το ότι δεν ήξερε να κολυμπάει, αν όντως πνίγηκε και δεν τον έπνιξαν.

Όταν έλιωσαν οι πάγοι, ξεκινήσαμε για τον παραπόταμο του Λένα, τον ποταμό Βιτίμ. Είναι το διάσημο Τρομερό ποτάμι. Ήμασταν τρεις, ο καπετάνιος Κόστια Γιαρίγκιν, ο μηχανικός Βολόντια Σμίγκελ κι εγώ. Ήταν και οι κοπέλες ναυτικοί και το πρώτο μας ταξίδι ήταν στο Πελεντούγιε. Ήμασταν το μοναδικό επιβατηγό πλοίο στον Βιτίμ. Κάναμε τη διαδρομή Πελεντούγιε-Μποντάιμπο και στη συνέχεια άλλα 100 και πλέον χιλιόμετρα, όπου το ποτάμι δεν είναι κατάλληλο για ναυσιπλοΐα. Όπως και στη Νίζναγια Τουνγκούσκαγια, απολάμβανα τις ομορφιές των ακτών. Όταν δέναμε κοντά στην ακτή, γευόμασταν τα φρούτα τους δάσους. Έτσι σταματούσαμε όπου θέλαμε, αφού εμείς ήμασταν τα αφεντικά. Μόνοι μας πουλούσαμε εισιτήρια, μόνοι μας τα ελέγχαμε. Πώς να μην αυθαιρετήσεις έτσι; Ήμασταν η ελίτ μιας μικρής πόλης. Το Μποντάιμπο είναι φημισμένο σε όλη τη Γιακουτία για την μπύρα της και ο διευθυντής της τοπικής ζυθοποιΐας μας έστελνε κιβώτια ολόκληρα με το φορτηγό της εταιρείας. Εγώ, για να μην χαλάσω το χατίρι της παρέας, έπαιρνα δύο κιβώτια, παρόλο που δεν μου αρέσει η μπύρα. Το ίδιο έκανα όταν την πίναμε, για να μην είμαι αποσυνάγωγος. Στην καμπίνα μου είχα δύο όπλα, ένα με μικρά σκάγια του καπετάνιου και το δικό μου το τουφέκι. Η περιοχή ήταν γεμάτη αγριόπαπιες και άλλα υδρόβια πουλιά. Δεν μας φοβούνταν, μας άφηναν να πλησιάσουμε. Από την καμπίνα μου, πάνω από τα κεφάλια των φτωχών τρομαγμένων επιβατών που κάθονταν λόγω του καύσωνα στο κατάστρωμα, πυροβολούσα μία φορά για να τα τρομάξω και μετά τα σκότωνα όσο

πετούσαν. Θηράματα είχαμε, αλλά έπρεπε να τα ψαρέψουμε από το νερό. Τότε κάναμε μία κλειστή στροφή και τα θηράματα μας τα έφερνε το ρεύμα. Κάναμε άλλη μία στροφή και οι κοπέλες τα μάζευαν με το δίχτυ. Μερικές φορές αναγκαζόμασταν να κάνουμε πολλές στροφές. Οι επιβάτες τρόμαζαν από τις ντουφεκιές και από τις αναταράξεις, αλλά δεν υπήρχε κανείς για να παραπονεθούν. Δεν σκοτώναμε τις πάπιες μόνο επειδή ήμασταν παθιασμένοι κυνηγοί και για να τις φάμε, αλλά για να φιλέψουμε και τα αφεντικά μας με φρέσκο κυνήγι.

Οι επιβάτες μας, βασικά, ήταν χρυσοθήρες. Μόλις είχαν επιτρέψει τότε αυτό το επάγγελμα και είχε αρχίσει η επιδημία του «χρυσού πυρετού». Παρέες αντρών, οι περισσότεροι πρόσφατα απελευθερωμένοι ποινικοί, έφτιαχναν μικρά συνεργεία και πήγαιναν να αναζητήσουν την τύχη τους. Δεν υπολόγιζαν τα χρήματα και οι μεγαλύτεροι συνάδελφοί μου, μερικές φορές έχαναν από αυτούς στους διαγωνισμούς για το ποιος θα πιει περισσότερη μπύρα. Εμένα μου δεν μου άρεσε αυτό το ποτό, αλλά το έπινα για να μην νομίζουν πως υστερώ. Την μπύρα την παγώναμε ως εξής: βάζαμε τα μπουκάλια σε ένα δίχτυ και το κρεμούσαμε από την κουπαστή στο νερό. Η θερμοκρασία του νερού ήταν η κατάλληλη.

Θυμάμαι μία φορά, ταξιδεύοντας από το Μποντάιμπο, μέσα στη νύχτα συνέβη ένας μεγάλος καβγάς. Δεν ήμουν βάρδια κι έτσι κοιμόμουν ήρεμα στην καμπίνα μου. Μας πρόφτασε το περιπολικό σκάφος της αστυνομίας και αρκετοί ένοπλοι άντρες της μυστικής αστυνομίας άρχισαν να ελέγχουν τις ταυτότητες και να ερευνούν το σκάφος. Το ξετίναγμα (η έρευνα) κράτησε μέχρι το πρωί. Μετά μου είπαν πως κάποιο συνεργείο δεν παρέδωσε τον χρυσό που είχε βρει. Μία ολόκληρη οκά. Σ᾽ εμάς δεν βρήκαν τίποτα.

Μου συνέβη μία πολύ ρομαντική ιστορία ένα μήνα μετά την έναρξη της σεζόν. Όπως ανέφερα ήδη, οι κοπέλες μας δεν ήταν απρόσιτες, αλλά όχι για εμάς. Μία από αυτές, η Λιούμπα, λεπτή και αδύνατη, ξεχώριζε για την ιδιαίτερη λαγνεία της και, όπως μου είπε κρυφά η φίλη της Λένα, είχε φύγει μακριά από το γενέθλιο Κρασνογιάρσκ και τους γονείς της, για να ικανοποιεί τα πάθη της. Όταν μία φορά ο καπετάνιος μας την μάλωσε, λέγοντας πως το «παράκανε» και θα μπορούσε να είναι πιο συγκρατημένη, εκείνη μου παραπονέθηκε λέγοντας: «Μα, δεν είμαι από σίδερο». Έτσι την φωνάζαμε «αυτή που δεν είναι σιδερένια».

Η δεύτερη, με το όνομα Λένοτσκα, ήταν πιο όμορφη και σχεδόν αδιάφορη για τους άντρες, μα κανονική αλήτισσα. Ήταν ένα χωριατοκόριτσο, το οποίο δεν μπορούσε να πει μία φράση χωρίς να βρίζει. Κι εγώ ήξερα να μιλάω εξίσου όμορφα με αυτή, γιατί ζούσα πια έξι χρόνια στη

Σιβηρία, αλλά χρησιμοποιούσα το πλούσιο πλέον εκείνη την εποχή λεξιλόγιό μου, μόνο όταν έπρεπε, πράγμα που μείωνε το κύρος μου ανάμεσα στα κορίτσια. Γενικά, ο λαός μας δεν αγαπάει τους ήρεμους ανθρώπους με καλούς τρόπους. Θυμάμαι την παιδική μου ηλικία στο Τμπιλίσι και πως κοροϊδεύαμε εκείνους που έμοιαζαν με διανοούμενους, φορούσαν καπέλο, γυαλιά και κρατούσαν ομπρέλες. Δεν ήθελα, φυσικά, να με θεωρούν παιδί της μαμάς μου. Να, πώς το περιβάλλον μας διαμορφώνει. Αρχικά με τη Λένα και στη συνέχεια με τη Λιούμπα άρχισα να βρίζω. Ω, τι μεγάλη ανακάλυψη ήταν για μένα που αυτή η γλώσσα ήταν κοινή όχι μόνο στη Σιβηρία, αλλά σε ολάκερη τη Ρωσία. Ταξιδεύοντας για υπηρεσιακούς λόγους σε όλη τη χώρα, σε όλα τα μεγάλα «έργα του κομμουνισμού», κατάλαβα πως η γλώσσα αυτή κυριαρχεί παντού και σε όλους – από τους μεγάλους καθοδηγητές των υπουργείων μέχρι τον τελευταίο ανειδίκευτο εργάτη. Ιδιαίτερα στις οικοδομές. Κοντολογίς, τα κορίτσια με αποδέχτηκαν ως ίσο.

Σε κάποια από τα κατοικημένα σημεία της διαδρομής μας, τα κορίτσια παρακάλεσαν το καπετάνιο να επιτρέψει σε μία φίλη τους να ταξιδέψει χωρίς εισιτήριο μέχρι το Πελεντούγιε. Στην Γιακουτία υπάρχει μία ράτσα κοριτσιών, τα οποία τα αποκαλούν «σαχαλιάρκι» και είναι μιγάδες ντόπιων και Ρώσων. Τα κορίτσια αυτά έχουν απίθανη εμφάνιση: τα μάτια τους είναι λίγο σχιστά, τα μαλλιά τους κατράμι και το δέρμα τους είναι σαν αίμα ανακατεμένο με γάλα. Χωρίς να έχουν και να λένε άλλες ιδέες περί παρθενίας, ήταν ηφαίστεια στο κρεβάτι. Αυτό έλεγαν. Εγώ όμως δεν το ήξερα. Δεν είχα φιλήσει ποτέ κορίτσι μέχρι τότε και ήμουν κομπλεξικός λόγω του μικρού μου ύψους, αν και συμπεριφεόμουν με αυθάδεια. Μόλις είχαμε ξεκινήσει το ταξίδι μας και είχα βάρδια, όταν ύστερα από δύο ώρες η Λένα με παρακάλεσε να αφήσω τη Ζόγια στην άδεια καμπίνα μου. Ήμουν πολύ χαρούμενος που θα εξυπηρετούσα μία κοπέλα τόσο όμορφη, και μάλιστα τη φίλη τους. Ο πλοηγός ήταν ξανά μεθυσμένος και έτσι δεν ήρθε μαζί μας στο ταξίδι. Ακόμη κι εμείς, οι μηχανικοί, μπορούσαμε εύκολα να τα βγάλουμε πέρα με τους ελιγμούς, μόνο στο πέρασμα Βεντσάλνι ο καπετάνιος έπιανε ο ίδιος το τιμόνι. Γιατί στο Βεντσάλνι; Γιατί εδώ το ποτάμι έχει πολλές στροφές. Δύο στροφές απότομες, σχεδόν 90 μοιρών. Παλιά, οι μαούνες που ρυμουλκούνταν με μακρύ σύρμα, δεν προλάβαιναν πάντα να στρίψουν και διαλύονταν εντελώς. Αυτοί οι εκπληκτικής ομορφιάς βράχοι, «στεφάνωσαν» με θάνατο πολλές ανθρώπινες ψυχές, πριν καταλάβουν ότι τις μαούνες δεν έπρεπε να τις ρυμουλκούν αλλά να τις σπρώχνουν.

Τελείωσα τη βάρδια μου, και πήγα να ξεκουραστώ. Αλλά που να ξεκουραστείς. Η Ζόγια μου λαγοκοιμόταν κι εγώ αθόρυβα ανέβηκα στο πάνω κρεβάτι. Ξάπλωσα, αλλά δεν μπορούσα να κοιμηθώ. Οι ορμόνες

χόρευαν, το αίμα έβραζε. Αφού στριφογύρισα στο κρεβάτι περίπου μία ώρα, κατέβηκα κάτω, έβαλα ένα παλιό μπουκάλι και ήπια μία γενναία γουλιά για να πάρω θάρρος. Η Ζόγια στο μεταξύ είχε ξυπνήσει, με κοίταξε με ορθάνοιχτα μάτια και νόμισα ότι αναστέναξε ενθαρρυντικά. Στη συνέχεια, γύρισε προς την πλευρά του τοίχου. Ήπια άλλη μία γουλιά και παίρνοντας θάρρος, ξάπλωσα δίπλα της. Ήμουν σίγουρος πως δεν κοιμόταν και σιγά-σιγά κόλλησα δίπλα της. Δεν αντέδρασε καθόλου, δεν έδειξε να δυσανασχετεί με την συμπεριφορά μου. Ξερόβηξε λίγο, ώστε να καταλάβω πως δεν κοιμάται και εγώ πλέον, μην αντέχοντας άλλο, άρχισα να τη χαϊδεύω. Τότε άρχισαν όλα. Πονηρά γελάκια, δάκρυα, αιχμηρά νύχια. Δεν σηκώθηκε όμως να φύγει και να βγει από την καμπίνα. Κοντολογίς, με βασάνισε όλη τη νύχτα και μόλις ξημέρωσε έφυγε. Δεν είχα την παραμικρή αμφιβολία ότι πρόλαβε να τα διηγηθεί όλα στις φίλες της και έτσι όπως ήμουν μέσα στις γρατσουνιές, ντρεπόμουν να βγω από την καμπίνα. Από ώρα είχαμε δέσει στο λιμανάκι Πελεντούγιε. Οι επιβάτες είχαν κατέβει στην όχθη. Οι άντρες του πληρώματος είχαν βγει για δουλειές. Εγώ, ήσυχα, ήσυχα, άφησα την «φωλιά» και μόνο μία ώρα πριν από την αναχώρησή μας, επέστρεψα στο πλοίο. Η Ζόγια όμως δεν είχε φύγει. Στεκόταν στην κουζίνα με τις φίλες της και έκαναν πως «φεύγουν». Προσπάθησα απαρατήρητος να πάω στην καμπίνα μου, μα δεν τα κατάφερα. Η κουζίνα όμως ήταν μπροστά στον διάδρομο που οδηγούσε στο σαλόνι στο αμπάρι, όπου ήταν και η καμπίνα μου. Τα κορίτσια με παρακάλεσαν να πιούμε για το κατευόδιο. Είχα πιει όσο ήμουν έξω και έτσι δεν είχα πολλές τύψεις, δηλαδή είχα, αλλά παρόλα αυτά...

Ποτέ δεν άντεχα το πολύ πιοτό, αλλά ντρεπόμουν κιόλας γι᾽ αυτή μου την αδυναμία. Έτσι, προσπαθούσα πάντα να πίνω όσο κι οι άλλοι, πράγμα που μετά με τυραννούσε ολόκληρη την επόμενη ημέρα, αν όχι περισσότερο. Δεν ήμουν σε θέση όχι μόνο να πιω περισσότερο από γεροδεμένους άντρες, αλλά ούτε από αυτά τα αδύνατα κορίτσια. Ωστόσο, η περηφάνια μου δεν άφηνε περιθώρια στην ντροπή μου. Δεν θυμάμαι πόσο είχαμε πιει, αλλά δεν ξύπνησα από το μουγκρητό της μηχανής, μα γιατί κάποιος με ταρακουνούσε. Ξύπνησα και είδα μία εικόνα, την οποία μόνο σε ένα ερωτικό όνειρο θα μπορούσα να δω. Επιστρέφαμε πια και δίπλα μου είναι ξαπλωμένη μία γυμνή Αφροδίτη, λίγο μικρότερη σε ύψος, με πανέμορφα πονηρά μάτια που με ταρακουνούσε για να ξυπνήσω. Ήταν η πρώτη μου νύχτα με γυναίκα, την οποία θα θυμάμαι μέχρι να πεθάνω.

Όταν ήμουν δέκα χρονών, μία δεκατριάχρονη γειτονοπούλα μου έμαθε πώς κάνουν τα παιδιά. Την ίδια, στο χωριό, της το είχε μάθει ένας δεκαεξάχρονος εξάδελφός της. Ύστερα από λίγο χρόνια μία νεαρή χήρα,

προσπάθησε ανεπιτυχώς να με αποπλανήσει, μα ήταν παιδιαρίσματα, τώρα όμως... Τα αισθήματά μου έμοιαζαν με έκρηξη ηφαιστείου. Γιατί όμως η Ζόγια μου έπρεπε πρώτα να με βασανίσει την προηγούμενη νύχτα και μετά να με διαφθείρει; Δεν μπορώ να καταλάβω την ψυχολογία των γυναικών. Στη συνέχεια, πολλές φορές θα με συγκλονίσουν με το απρόβλεπτο της συμπεριφοράς τους.

Η Ζόγια σχεδόν ένα μήνα ταξίδευε μαζί μου στον ανταριασμένο Βιτίμ και οι μεγαλύτεροι συνάδελφοί μου άρχισαν πλέον να ανησυχούν. Ήξεραν ότι οι γονείς και ο μικρότερος αδελφός μου ζουν στη Μόσχα και πως με περιμένουν με ανυπομονησία. Ήξεραν πως οι Σιβηριανοί, έχοντας περάσει από φωτιά και τσεκούρι, κατέχουν καλά την τέχνη να παντρεύουν τους αθώους, άβγαλτους πιτσιρικάδες, τα παιδιά της μαμάς. Στην αρχή μου έλεγαν για την κακή της «φήμη» στο Πελεντούγιε. Δεν ήθελα να πιστέψω τίποτα. Ο έρωτας τυφλώνει. Μετά απλά την έδιωξαν. Η θλίψη μου δεν είχε όρια. Τα κορίτσια με συμπονούσαν, αλλά δεν μπορούσαν να με βοηθήσουν. Με συμπαθούσαν από καιρό και ευχαρίστως θα αντικαθιστούσαν με τα κορμιά τους, την απώλειά μου, αλλά δεν «ήταν σωστό». Δεν το επέτρεπε ούτε ο κανονισμός, ούτε ο άγραφος ναυτικός νόμος.

Το καλοκαίρι πλησίαζε στο τέλος του. Δεν έκανε πια τόσο μεγάλο καύσωνα, όπως τον Ιούλιο και τον Αύγουστο, αλλά είχε ζέστη. Αραίωσαν τα σύννεφα των κουνουπιών, σχεδόν δεν μας ενοχλούσαν, όπως και τα υπόλοιπα έντονα, αυτή η κατάρα της Σιβηρίας. Ξεκινήσαμε για το τελευταίο ταξίδι μας προς τον άνω ρου του Βιτίμ με προορισμό το Ουστνέρπο. Οι όχθες του Βιτίμ, σε όλη τη διαδρομή ήταν σχεδόν ακατοίκητες. Για εκατοντάδες χιλιόμετρα δεν έβλεπες κατοικήσιμη περιοχή, ούτε καν μία ίζμπα κάποιου ντόπιου ιθαγενή. Η περιοχή πέραν του Μποντάιμπο θεωρείται απροσπέλαστη επισήμως και έτσι εκεί δεν πηγαίνουμε συχνά, παρά μόνο μία φορά κάθε δύο εβδομάδες ανάλογα με τις ανάγκες. Η σεζόν της ναυσιπλοΐας τελείωνε και το πλοίο μας, ήταν η τελευταία ευκαιρία για τους καθυστερημένους πολίτες να φύγουν από εκεί πριν έρθει ο χειμώνας. Σε εκείνη την περιοχή δεν πετούσαν αεροπλάνα, γιατί παντού υπάρχουν βουνά, ενώ μόλις εκείνη την εποχή εμφανίστηκαν τα πρώτα ελικόπτερα. Φτάσαμε σ' εκείνα τα μέρη χωρίς προβλήματα, αν και το νερό είχε αρχίσει να μειώνεται, ενώ σε ορισμένα σημεία δεν ήταν πιο βαθύ από ενάμισι μέτρο.

Νωρίς το πρωί της 14ης Σεπτεμβρίου ξεκινήσαμε για την επιστροφή. Εδώ η ροή του ποταμού ήταν πάνω από 15 χιλιόμετρα την ώρα συν η ταχύτητα του πλοίου. Γενικά, πορευόμασταν με την ταχύτητα ενός αυτοκινήτου εκείνης της εποχής.

Μόλις ξεκινήσαμε, άκουσα στο μηχανοστάσιο ένα τρομακτικό θόρυβο και το «Μπερκούτ» άρχισε να γέρνει. Τρομαγμένος, έτρεξα στο κατάστρωμα και αμέσως είδα το μέγεθος της καταστροφής. Η μύτη του πλοίου ήταν στραμμένη προς την αριστερή όχθη στις εκβολές του ορεινού ποταμού Νέρπο. Σπανίως, κατέβαινε ομίχλη από τα ορεινά ποτάμια στο πλωτό μέρος. Ήταν σαν ένας αδιαπέραστος τείχος. Έπρεπε να σταματήσουμε αμέσως, αλλά για να γίνει αυτό έπρεπε να στρίψουμε κόντρα στο ρεύμα. Ο πλοηγός μας προσπαθούσε να στρίψει, αλλά δεν πρόλαβε, το ρεύμα παρέσερνε το πλοίο στα βράχια, τα οποία είχε προηγουμένως κατεβάσει το ορεινό ποτάμι στο μέσο του Βιτίμ. Είναι δύσκολο να περιγραφεί η αγριότητα αυτών των ποταμών. Συνήθως, δεν τα βλέπεις καθόλου αυτά τα ποτάμια: κυλάνε, μα κυλάνε κάτω από στρώσεις βράχων, αρκεί όμως απλά να πέσει μία βροχή και μετατρέπεται σε ορμητικό χείμαρρε. Οι φουσκοθαλασσιές της άνοιξης είναι κάτι που περιμένεις και καταλαβαίνεις, το καλοκαίρι όμως και ιδίως το φθινόπωρο, όταν το νερό δεν είναι καν ορατό και δεν ακούγεται καθόλου, συμβαίνουν διάφορες εκπλήξεις. Μπορεί να ξεκινήσεις να πας στην αντίθετη πλευρά μία μέρα για κυνήγι ή για να μαζέψεις φρούτα του δάσους και το βράδυ να μην μπορείς να γυρίσεις σπίτι σου. Οι ελάχιστοι άνθρωποι που ζουν εδώ το γνωρίζουν καλά και παρατηρούν με μεγάλη προσοχή τον καιρό.

Κι εμείς τι κάναμε; Καθόμασταν προς το παρόν ευχαριστημένοι που τουλάχιστον δεν μας παρέσυρε το δυνατό ρεύμα και είμαστε σταματημένοι κάθετα στο μέσο του ποταμού. Πριν από λίγο καιρό είχα μάθει πως πνίγηκε ένας συμμαθητής μου εκείνο το καλοκαίρι στον Γιενισέι, μαζί με όλο το πλήρωμα ενός πλοιαρίου από το κύμα που σήκωσε ένα ρυμουλκό. Ρυμουλκώντας φορτίο, δεν μπορείς να κάνεις απότομες στροφές. Και αυτό το ξέρουν όλοι, όσο είναι νηφάλιοι και δεν έχουν πιει. Την επόμενη ημέρα το νερό είχε κατέβει τόσο πολύ που μπορούσες πατώντας πάνω στις πέτρες που είχε φέρει το ρεύμα, να φτάσεις στην όχθη. Η ζωή όμως συνεχίζεται, παρά τις δυσκολίες. Πήρα το όπλο μου και πήγα μία βόλτα.

Στις εκβολές του ο Νέρπο δεν είναι πλατύς, έχει όμως έναν όρμο στον οποίο ζουν επαγγελματίες κυνηγοί. Είναι ένας Γιακούτιος με τη Ρωσίδα σύζυγό του. Η ιδιαιτέρως ταλαντούχα κόρη τους σπουδάζει στη Σχολή Καλών Τεχνών του Ιρκούτσκ. Τους ξέρουν όλοι. Έλεγαν πως ο άντρας μπορεί από μικρού διαμετρήματος όπλο, να πετύχει σκίουρο στο μάτι, αλλά δεν το πίστευα, αφού κι εγώ ήμουν καλός σκοπευτής. Αφού περιπλανήθηκα λίγο εκεί γύρω, δοκιμάζοντας άγρια φρούτα του δάσους, πήρα τον δρόμο της επιστροφής. Σε εκείνα τα μέρη έχει αναρίθμητα άγρια φρούτα του

δάσους, αρκεί να απλώσεις το χέρι σου για να τα μαζέψεις. Δεν υπάρχει όμως κανείς να τα μαζέψει. Μόνο ό,τι τσιμπολογούν τα πουλιά.

Λίγο πιο πέρα από την ίζμπα των κυνηγών, έπεσα πάνω σε ένα παράξενο δέντρο. Τα κλαδιά του ήταν γεμάτα με κρεμασμένα κουρέλια και παράξενα παιχνίδια, λες κι ήταν χριστουγεννιάτικο. Πυροβόλησα μερικές φορές τα «παιχνιδάκια» και πήρα τον δρόμο για να γυρίσω σπίτι μου, δηλαδή στο πλοίο. Το πρωί της επόμενης ημέρας ήρθε στο πλοίο ο Γιακούτιος και παραπονέθηκε στον καπετάνιο ότι κάποιος μαγάρισε τα ιερά και τα όσιά τους. Ομολόγησα το παράπτωμά μου, εξηγώντας πως δεν το έκανα επίτηδες, ζήτησα συγγνώμη και δήλωσα πως δεν ξέρω πώς να αποκαταστήσω την αδικία που διέπραξα. Ευτυχώς ο Γιακούτιος, όταν έμαθε πως είμαι μηχανικός, ηρέμησε και με κάλεσε σπίτι του. Στη συνέχεια κατάλαβα πως είχε χαλάσει το γραμμόφωνο του και πως μπορούσα να του φανώ χρήσιμος, αφού δεν είμαι μόνο μηχανικός, αλλά και εφαρμοστής. Αποδέχτηκα την πρότασή του.

Χρόνο είχα στη διάθεσή μου. Το πλοίο ήταν σταματημένο. Μας είχαν στείλει ήδη μία μαούνα με πανίσχυρο κινητήρα, με σιδηροδρομικούς γερανούς που μπορούσαν να σηκώσουν μέχρι εκατό τόνους και ένα συνεργείο με διασώστες. Έτσι, πήγα στο σπίτι του νέου μου φίλου. Με το γραμμόφωνο ξεμπέρδεψα πολύ γρήγορα και το πρόβλημα ήταν ότι ο σπιτονοικοκύρης δεν με άφηνε να φύγω αν δεν με κεράσει. Οι γυναίκες δεν ήταν στο σπίτι και σε ένα πρωτόγονο κρεβάτι κοιμόταν ένα βρέφος. Ο σπιτονοικοκύρης μου εξήγησε πως την αθώα και αφελή κόρη του την είχαν ξελογιάσει στο Ιρκούτσκ και πως αυτό ήταν το αποτέλεσμα. Συνηθισμένες, ανθρώπινες ιστορίες.

Στο τραπέζι εμφανίστηκε αραιωμένο αλκοόλ, λευκά μανιτάρια που αγαπούσα από τότε που ζούσα στη Ζαβόντοβκα, λαρδί χοιρινό και πατάτες με τα φλούδια τους. Γενικά, ήταν ένα σιβηριανό μενού. Ήπιαμε ένα ποτηράκι, ήπιαμε και δεύτερο. Ο σπιτονοικοκύρης έφτιαξε δυνατό τσάι κι έβαλε μέσα λιωμένο λαρδί. Βλέποντας το έκπληκτο βλέμμα μου μού είπε ότι είναι νόστιμο και ωφέλιμο και στη συνέχεια δεν έτρωγε κάτι όταν έπινε βότκα, μα έπινε μία γουλιά από αυτό το τσάι. Το μωρό άρχισε να κλαίει και ο περίφροντις παππούς, μούσκεψε ένα κουρέλι στο τσάι, μετά την βότκα, και το έχωσε στο στόμα του μωρού. Το μωράκι σώπασε και εμείς συνεχίσαμε την κουβέντα μας. Με είχε, προφανώς, συμπαθήσει και στην αρχή μου έλεγε πόσους σκίουρους και ζεμπελίνες σκότωναν κάθε χρόνο με τη γυναίκα του, η οποία ήταν επίσης κυνηγός. Στη συνέχεια μου πρότεινε να παντρευτώ την πανέμορφη κόρη του και να γίνω κληρονόμος ολόκληρης της διόλου ευκαταφρόνητης περιουσίας του. Σύμφωνα με τον σπιτονοικο-

κύρη, δεν έχουν άλλους κληρονόμους με τη γυναίκα του, παντρεύτηκαν αργά και δεν είναι πια νέοι. Του εξέφρασα την ευγνωμοσύνη μου και του είπα πως μάλλον δεν θα αρέσω την νύφη. «Μα κι αυτή, δεν είναι μεγάλη», μου απάντησε. Γελάσαμε πολύ και σηκώθηκα να τον χαιρετήσω, μουρμουρίζοντας πως πρέπει να το σκεφτώ, αλλά προέχει η σωτηρία του πλοίου, αφού γρήγορα θα αρχίσουν να κατεβαίνουν κομμάτια πάγου, τα οποία γεμίζουν το ποτάμι λίγο πριν παγώσει.

Στο πλοίο διασκέδασα τους συναδέλφους μου με τη γλαφυρή αφήγηση του προξενιού μου και ύστερα από λίγο το ξεχάσαμε. Ύστερα από λίγες ημέρες, νωρίς το πρωί, στο παράθυρο της καμπίνας μου φάνηκε ένα πολύ μουτζουρωμένο πρόσωπο που χάθηκε αμέσως. Νόμισα πως ήταν κάτι παράξενο και με δυο δρασκελιές βρέθηκα στο κατάστρωμα. Η «αρραβωνιαστικιά» στεκόταν στη βάρκα και λαμνοκοπώντας τραβούσε για την όχθη. Στη μύτη της βάρκας είδα ένα πυροφάνι. Κατάλαβα πως επέστρεφε από το βραδινό ψάρεμα. Αυτή ήταν η τεχνολογία της εποχής. Ήταν μια ειδική κατασκευή, η οποία εκπέμπει δυνατό φως στην μύτη της βάρκας. Τα ψάρια έλκονται από το δυνατό φως και ο γεννημένος ψαράς χτυπάει με το καμάκι τα θηράματά του, τα οποία είναι τόσα πολλά λες κι είσαι σε ενυδρείο. Το νερό είναι καθαρό σαν δάκρυ μωρού. Σε βάθος τριών-τεσσάρων μέτρων μπορείς να δεις πεντάρα. Στον παραπόταμο του Βιτίμ Μαμά, όπου μαζεύουν μαρμαρυγία, στον σκεπασμένο με αυτό βυθό, βλέπεις τα πάντα καλύτερα. Να γιατί είναι τόσο φημισμένη η μπύρα του Μποντάιμπο. Το μυστικό είναι στο νερό.

Την επόμενη ημέρα ο χαρούμενος οικοδεσπότης μάς έφερε ένα μεγάλο πιάτο παστής Λίνκα, ενός από τα πολυάριθμα είδη πέστροφας. Λιώνει στο στόμα σαν βούτυρο. Το είχαν απλά αλατίζει ελάχιστα και μπορούσες έτσι όπως ήταν να το φας. Τα κατεψυγμένα ψάρια τα τρώνε τον χειμώνα όλοι οι λαοί του Βορρά. Η βασική τους διατροφή αποτελείται από αυτά και από κρέας άλκης. Δοκίμασα, μου άρεσε και ήταν ό,τι καλύτερο κατά του σκορβούτου. Ενδιαφέρων είναι και ο τρόπος με τον οποίο οι Γιακούτιοι τρώνε το βραστό κρέας. Έχουν καλά ακονισμένα μαχαίρια μόνο από την μία πλευρά. Δαγκώνουν ένα μεγάλο κομμάτι και το κόβουν επιδέξια με το μαχαίρι. Στη Βαϊκάλη, την πέστροφα που υπάρχει σε εκείνα τα μέρη, οι ντόπιοι την τρώνε μόνο όταν αρχίσει να μυρίζει. Δεν μπορώ να το καταλάβω αυτό, όπως το έτερόν μου ήμισυ, δεν μπορεί να καταλάβει πώς μπορώ να τρώω το γεωργιανό τυρί Γκούντα που μυρίζει ποδαρίλα. Οι εγγονοί μου δεν αντέχουν ούτε καν τη μυρωδιά του τυριού ροκφόρ. «Περί ορέξεως κολοκυθόπιτα», που λένε.

Μία εβδομάδα αργότερα έφτασε η βοήθεια με το ρυμουλκό, τους γερανούς και τους πανίσχυρους κινητήρες κι έτσι, στα τέλη του μήνα, αποκολληθήκαμε από τις καταραμένες πέτρες. Το ασταθές ύψος του νερού δυσκόλευε τη δουλειά μας. Τα νερά πότε έφευγαν, οπότε το πλοίο στεκόταν πάνω στις πέτρες και τότε δουλεύαμε με τους γερανούς, πότε έρχονταν ξανά, αλλά όχι σε εκείνο το ύψος που θα μας επέτρεπε να σαλπάρουμε. Ούτε να σαλπάρουμε μπορούσαμε, ούτε να δουλεύουμε μέσα στο παγωμένο νερό μέχρι τη μέση μας.

Είχαμε κι ένα ατύχημα. Ένα συρματόσχοινο που το είχαμε στερεώσει την απέναντι όχθη, στο οποίο έδεσαν ταυτόχρονα μερικούς γερανούς και το τρακτέρ, έσπασε, λες κι ήταν χορδή κιθάρας και σφύριξε πάνω από τα κεφάλια μας. Για άλλη μία φορά ο φύλακας άγγελός μου, έσωσε όχι μόνο εμένα, αλλά και μισή ντουζίνα πατεράδες άλλων οικογενειών.

Σώοι, σαλπάραμε για τον Πελεντούγιε. Ο καπετάνιος και ο μηχανικός μας ήταν και οι δύο από την Γιακουτία κι έπρεπε να προλάβουν πριν παγώσει το ποτάμι. Αποχαιρετιστήκαμε κι εκείνοι χωρίς επιβάτες τράβηξαν για το Γιακούτσκ, ενώ εγώ πήρα τον αντίθετο δρόμο, για τον Νότο. Είχα κερδίσει αρκετά χρήματα και μπορώ να αντικρίσω περήφανος τους γονείς και τα αδέλφια μου, αλλά και να παινευτώ λίγο. Δρομολόγια για τον Νότο δεν υπήρχαν, τα επιβατηγά πλοίο από καιρό είχαν αποσυρθεί, ενώ τα ποτάμια κατέβαζαν διαρκώς και μεγαλύτερα κομμάτια πάγου. Τα καρνάγια και τα εργοστάσια των ποταμών είχαν πια σκεπαστεί με το συνηθισμένο κάλυμμα πάγου, το οποίο ολοένα και μεγαλώνει. Στάθηκα όμως τυχερός. Δύο πλοία που έρχονταν από τον Βορρά, πήγαιναν στο Κερένσκ, όπου ζούσε το πλήρωμά τους. Αν έφτανα μέχρι το Κερένσκ, τότε μπορούσα με διπλάνο να πάω μέχρι το Ουστ-Κουτ αεροπορικώς.

Όσο ταξιδεύαμε σπάσαμε περίπου τα μισά πτερύγια των μεγάλων τροχών και χάσαμε μία από τις άγκυρες. Ατυχία. Ενώ είχαν αρχίσει οι μεγάλες παγωνιές, ξαφνικά ανέβηκε η θερμοκρασία, έπεσε ομίχλη και τα αεροπλάνα δεν πετούσαν. Τρεις ημέρες κολλημένος στο ίδιο μέρος περίμενα στη βρώμικη αίθουσα αναμονής. Τελικά, επιβιβάστηκα και πέταξε σε ένα διπλάνο δύο θέσεων. Οι δύο επιβάτες καθόμασταν ο ένας απέναντι στον άλλο και μπροστά μας ήταν ο πιλότος. Είχα πάθει νευρικό σοκ και είχα την αφόρητη αίσθηση ότι πρέπει να πάω στην τουαλέτα. Είχα όμως μαζί μου κάτι... Ήπια μερικές γουλιές, φίλεψα και στην συνταξιδιώτη μου που χάρηκε για την προνοητικότητά μου και περιμέναμε την εντολή του ελεγκτή εναέριας κυκλοφορίας να δώσει εντολή για την απογείωση. Ματαίως. Η ανησυχητική αναμονή τραβούσε σε μάκρος, ενώ για εμάς το ένα λεπτό ισοδυναμούσε με μία ώρα. Ματαίωση. Η μετεωρολογική υπηρεσία απα-

γόρευσε τις πτήσεις. Την τέταρτη ημέρα, επιβιβαστήκαμε ξανά, αλλά αυτή την φορά το αεροπλάνο ήταν μεγαλύτερο, ήταν ένα οκταθέσιο AN-2. Επίσης, σαράβαλο, αλλά τουλάχιστον οι θέσεις των επιβατών ήταν απομονωμένες. Στο σαλόνι είχε δύο πάγκους, έναν για κάθε τέσσερις ανθρώπους. Απέναντί μου, κάθισε μία γλυκιά ναυτικός η Λιούμπα, καταπράσινη από τον φόβο της. Έχει υψοφοβία, αλλά πρέπει να πετάξει στο Κρασνογιάρσκ να δει τους γονείς της. Ακολούθησε ένα σύντομο, αλλά με φρικτούς τριγμούς ταρακούνημα και απομακρυνθήκαμε από τη ζώνη προσγειώσεως. Αρχίσαμε να παίρνουμε ύψος αργά. Απολάμβανα τη χιονισμένη θέα. Δεν είχα ξαναδεί την ταϊγκά από τέτοιο ύψος. Το ποτάμι σε ορισμένα σημεία είναι παγωμένο εντελώς, ω τι θαύμα! «Κότερο», λέει κάποιος. Δεν είναι δυνατόν. Η ναυσιπλοΐα έχει σταματήσει από καιρό, οι πάγοι έχουν φτάσει στις όχθες, μόνο στο κέντρο του ποταμού, ανυπότακτα πλέουν ορμητικά μεγάλα κομμάτια πάγου. Σηκώθηκα και πήγα στο απέναντι φινιστρίνι για δω. Άξαφνα, το πάτωμα της καμπίνας φεύγει κάτω από τα πόδια μου. Δεν ξέρω πόσα μέτρα ήταν αυτός ο εναέριος λάκκος, αλλά μετά ο πιλότος μας είπε πως πρώτη φορά συνάντησε κάτι τέτοιο. Πώς επιλέγουν οι άνθρωποι τόσο επικίνδυνα επαγγέλματα; Μέχρι σήμερα, είμαι πολύ νευρικός όταν ανεβαίνω σε αεροπλάνο και περιμένω ότι ανά πάσα στιγμή θα χάσω την ισορροπία μου. Ακούω πολύ προσεκτικά, επίσης, τον ήχο των κινητήρων, είμαι μηχανικός βλέπετε, και ξέρω ότι δεν υπάρχει μηχανή που να μην χαλάει. Κοντολογίς, είμαι ένας απαίσιος δειλός άνθρωπος.

Οι ατυχίες μου όμως πέρασαν όλες. Βρέθηκα στο αεροδρόμιο του Ουστ-Κουτ και πήγα στον σιδηροδρομικό σταθμό Λένα, όπου και αγόρασα το εισιτήριό μου για τη Μόσχα.

Στη Μόσχα, στη Μόσχα...

Έτσι λοιπόν, πήρα το τραίνο. «Στη Μόσχα, στη Μόσχα...», μονολογώ ρυθμικά ακούγοντας τον χτύπο των τροχών, όπως έκαναν κάποτε οι *Τρεις αδελφές* του Τσέχοφ. Πώς ονειρευόμουν αυτή τη στιγμή στο παγωμένο κρεβάτι της ίζμπας στη Γιακουτία. Ιδιαίτερα, σε στιγμές που δεν ήμουν σίγουρος ότι η γάγγραινα δεν θα με μολύνει και θα μείνω χωρίς δάχτυλα, με τα οποία δεν θα μπορούσα ούτε καν να υπογράψω χωρίς τη βοήθεια άλλου. Αυτή μου η συνήθεια, να σκέφτομαι διαρκώς τις θηριωδίες που έζησα τα προηγούμενα χρόνια, με ακολούθησε σε όλο το διάβα της ζωής μου. Αργότερα, όταν πια ζούσα στη Μόσχα, πολύ καιρό μετά τις περι-

πέτειες που έζησα στη Σιβηρία, χορτάτος από τη γενναιοδωρία της ζωής, την απραγία, την ανεύθυνη βλακεία και, κυρίως, χωρίς τον πατρικό έλεγχο, κυνηγώντας την αδρεναλίνη με το πολυτελές αυτοκίνητό μου, μάρκας Σεβρολέτ, βρέθηκα σε καταστάσεις που σήμερα τρομάζω και ντρέπομαι να τις θυμάμαι. Εκείνο που είναι εκπληκτικό είναι ότι οδηγώντας διατηρούσα πάντα την ολύμπια αταραξία μου, παρόλο που για άλλη μία φορά θα επαναλάβω ότι δεν είμαι ηρωικός τύπος. Τώρα όμως τις νύχτες, όταν θυμάμαι και αναλύω τις καταστάσεις αυτές, τρομάζω όπως τρόμαζα και τότε. Πρόκειται για μία αντανακλαστική αντίδραση. Όσο γερνάω, τόσο περισσότεροι εφιάλτες με βασανίζουν στον ύπνο μου τις νύχτες. Βλέπω βέβαια και μερικά όμορφα όνειρα. Αυτά όμως μου θυμίζουν όλα εκείνα που πέρασαν ανεπιστρεπτί.

Τη στιγμή εκείνη όμως, ακολουθούσα την ίδια διαδρομή που είχα κάνει πριν από ένα χρόνο, μόνο που αυτή την φορά, πήγαινα ανάποδα. Η διαδρομή όμως ήταν η ίδια και το βαγόνι είχε κουπέ. Ταξίδευα αξιοπρεπώς, η φτώχεια ανήκε στο παρελθόν. Θα έφτανα στον προορισμό μου χωρίς προβλήματα, αν δεν υπήρχε στο διπλανό κουπέ μία πολύ εύθυμη παρέα. Οι συνταξιδιώτες μου ήταν ηλικιωμένοι, πληκτικοί, λιγομίλητοι, ενώ στο διπλανό κουπέ όλη την ημέρα γελούσαν, έλεγαν ανέκδοτα, τσούγκριζαν τα ποτήρια τους. Γνωριστήκαμε στο χώρισμα ανάμεσα στα βαγόνια όπου καπνίζαμε. Την επόμενη ημέρα με κάλεσαν να παίξουμε χαρτιά. Ήμουν δεινός χαρτοπαίκτης. Ξεσκολισμένος. Δεν έκλεβα, αλλά ήξερα καλά να παίζω και να μου κάνει όλα τα χατίρια η τράπουλα.

Παίζαμε με λεφτά, αλλά τα στοιχήματα ήταν μικρά. Μου αρέσει να παίζω χαρτιά και μάλιστα να «τσιμπάω», αλλά αυτό το κάνω μόνο με φίλους μου, με ξένους ποτέ. Πρώτον, μπορεί να είμαι μαγκάκι, αλλά είμαι έντιμος και ευγενής και, δεύτερον, μπορείς να κάνεις τέτοια, αλλά να βρεθείς άγρια μπλεγμένος. Τα παλικάρια εκείνα έδειχναν φυσιολογικά, δεν είχαν πολλά τατουάζ, αλλά ούτε και «έδειχναν ότι ήταν φυλακόβιοι». Είναι η αργκό του περιθωρίου αυτή, την οποία πολλές φορές ούτε τα «σκουπίδια» δηλαδή οι μπάτσοι, δεν περιφρονούν. Επειδή συνήθως δεν κέρδιζα στον έρωτα, κέρδιζα στα χαρτιά. Τους κέρδιζα όλους, «με ζήλευαν» κι έτσι άρχισα να πιστεύω πως είμαι μέγας χαρτοπαίκτης. Ωχ, πόσο εύκολα πέφτουμε στην παγίδα της αυταπάτης. Δεν θυμάμαι τα ποσά που παίζαμε. Την εποχή εκείνη η αξία του χρήματος ήταν πολύ διαφορετική, ακόμη και εκείνα πριν από τον Χρουστσόφ, τα οποία δεν προλάβαμε καν να συνηθίσουμε, όταν για άλλη μία φορά μας έκλεψε το αγαπημένο μας κράτος. Δεν αναφέρομαι καν στα πολυάριθμα εθελοντικά-υποχρεωτικά δάνεια προς το κράτος. Γενικά, ο Χρουστσόφ τα αντικατέστησε στη συνέχεια με λόγο ένα προς

δέκα, αλλά εκείνη την φορά η ανταλλαγή έγινε μαζί με την μείωση των τιμών. Εκείνη την ημέρα όμως κέρδισα παραπάνω από έναν μισθό και στη συνέχεια όταν τα πονταρίσματα ανέβηκαν σταδιακά, ξαφνικά σταμάτησε η τύχη μου. Έχασα μία φορά, μετά κέρδισα λίγα, στη συνέχεια έχασα ακόμη περισσότερα. Παθιάστηκα κι ήθελα να ρεφάρω, έχασα ξανά. Τα έπαιξα όλα για όλα και έχασα. Εν γένει, έχασα τρεις φορές περισσότερα, απ᾽ όσα κέρδισα στην αρχή. Αργά, αλλά το κατάλαβα: με δούλεψαν σαν το τελευταίο «κορόιδο», αλλά πήρα για τα καλά το μάθημά μου. Από τότε όχι μόνο χαρτιά, αλλά ούτε σκάκι δεν παίζω. Το μάθημα ήταν πολύτιμο, παρόλο που, αν έπαιζα σκάκι όλα αυτά τα χρόνια, θα με ωφελούσε σε κάτι.

Πλησιάζαμε στη Μόσχα. Κάπου έξω από το Γιαροσλάβλ μπήκε στο άδειο κουπέ ένα παλικάρι. Αμέσως καταλαβαίνω πως είναι κλέφτης, αν και φερόταν φυσιολογικά. Η εμπειρία όμως που απέκτησα στη Σιβηρία με βοηθούσε να ξεχωρίσω τον κλέφτη από το κορόιδο. Αυτό δεν μπορεί να εξηγηθεί θεωρητικά. Ήμασταν πια πολύ κοντά στη Μόσχα, όταν αντιλήφθηκε την επιφυλακτικότητά μου, μου ομολόγησε πως είναι κλέφτης, αλλά δεν κλέβει βαλίτσες από τα βαγόνια, μα πορτοφολάς, δηλαδή ανήκε στην ανώτατη κάστα της εγκληματικής αριστοκρατίας και δεν είναι κάποιος ψωραλέος απατεώνας. Εξάλλου, όπως είπε, τι να την κάνει εκείνη την ξύλινη βαλιτσούλα από την Κολιμά, η οποία αρχικά με τον πατέρα και μετά μ᾽ εμένα, διέσχισε δεκάδες χιλιάδες χιλιόμετρα της αχανούς πατρίδας μας και τελείωσε τις περιπλανήσεις της στην Πρεσβεία του Ελληνικού Βασιλείου στη Μόσχα. Αχ, πόσο ανόητος ήμουν που δεν την κράτησα. Θα ήταν σήμερα για μένα, το πολυτιμότερο αντικείμενο.

Στον σταθμό Γιαροσλάβ της Μόσχας, με περίμενε ο πατέρας, ο οποίος μου είπε πως η μητέρα και ο Δημήτρης ήρθαν στη Μόσχα. Όταν μαζί με εκατοντάδες χιλιάδες σαν κι αυτόν, τους επέτρεψαν να επιτρέψουν από την εξορία, του έγινε μία συμφέρουσα πρόταση από το βιομηχανικό συγκρότημα, στο οποίο αναφέρθηκα πιο πάνω.

Ούτε με την πιο τρελή του φαντασία, δεν μπορούσε να ονειρευτεί ένα τέτοιο επαγγελματικό άλμα πριν από ένα μήνα, παρόλο που γνώριζε ότι στα υψηλά στρώματα της διοίκησης «τον εκτιμούσαν». Για φαντάσου, μέχρι χθες ήταν ένας εξόριστος «εχθρός του λαού» και σήμερα επικεφαλής ενός τεράστιου συστήματος, στο οποίο ανήκαν αγροκτήματα χημικής επεξεργασίας όλης της περιοχής. Το βιομηχανικό συγκρότημα «Κρασχίμλες» ήταν μία επιχείρηση στρατηγικής σημασίας. Η μητέρα δεν ήθελε καν να ακούσει γι᾽ αυτό. Ο ένας της γιος θα δούλεψε τρία ολόκληρα χρόνια, στην περιοχή των παγετώνων, ο μεγαλύτερος, ο Λάζαρος, μετά την αποφοίτησή του από τη Γεωλογική Τεχνική Σχολή του Κρασνογιάρσκ, στάλ-

θηκε να δουλέψει για τρία χρόνια στην περιοχή του Καραγκαντά. Σε μια καταραμένη από τον Θεό περιοχή του Βόρειου Καζακστάν, όπου τον χειμώνα κάνει ανελέητες παγωνιές με δυνατούς ανέμους, ενώ το καλοκαίρι έχει καύσωνα 40 βαθμών υπό σκιάν, αμμοθύελλες, ενώ εκεί κοντά είχε και ορυχεία ουρανίου. Για τα παιδιά των «εχθρών του λαού», δεν υπήρχε συμπόνια, ακόμη κι αν ήταν τόσο αδύναμοι όπως εγώ «ενάμιση μέτρο μαζί με το καπέλο» και ο Λάζαρος που ήταν ακόμη πιο αδύναμος, αφού είχε περάσει μία παιδική ηλικία άρρωστος.

Στη Γεωργία όμως ήταν το σόι της μητέρας μου, που μας λατρεύει, το κλίμα της το έχουμε συνηθίσει και δεν μπορεί καν να συγκριθεί με αυτή την άγρια περιοχή, ενώ ο λαός της μπορεί να ήταν διαφορετικός, αλλά ήταν καλός. Ο πατέρας ζήτησε από τον διευθυντή του συγκροτήματος Κουντριάφστεφ να τον αφήσει λίγο να το σκεφτεί πριν αποφασίσει, πήρε μερικές ημέρες άδεια και πήγε να διερευνήσει τα πράγματα στη Γεωργία.

Το σόι, οι φίλοι, το κλίμα, όλα αυτά ήταν καλά, προβλήματα με την δουλειά δεν θα είχε, έπρεπε όμως κάπου να ζήσουμε. Κανείς δεν σκόπευε να μας δώσει πίσω το διαμέρισμά μας, ενώ το σόι μας ζούσε πολύ στενάχωρα. Στο τεράστιο σπίτι του παππού μου από την πλευρά της μητέρας μου, του Πέτρου, από καιρό ζουν άλλοι, ξένοι άνθρωποι. Μόνο ένα δωμάτιο είχαν παραχωρήσει στον μεγαλύτερο γιο του, τον Αρτάς, ο οποίος είχε δύο μεγάλους γιους που πολέμησαν χωρίς δικό τους κεραμίδι πάνω από το κεφάλι, παρόλο που ήταν βετεράνοι. Όλα τα υπόλοιπα αδέλφια και αδελφές, εκτός από τον θείο Σάσα, έχουν από ένα δωμάτιο σε διάφορα κοινοβιακά διαμερίσματα.

Ο θείος Σάσα είχε ένα όμορφο διώροφο σπίτι με περιβόλι, στην άκρη του Τμπιλίσι. Σήμερα είναι το κέντρο της πόλης και η πιο ακριβή περιοχή. Το σπίτι αυτό, συγκεκριμένα, το είχε χτίσει ο πατέρας μου για να μείνουν δύο οικογένειες, αλλά ο πατέρας μου πήγε φυλακή και ο θείος Σάσα που την εποχή εκείνη ήταν ο διευθυντής του υαλοποιίας στο Αβτσάλ, εγκατέστησε στο άλλο μισό σπίτι τον υποδιευθυντή του, έναν νεαρό ελπιδοφόρο Γεωργιανό αξιωματούχο. Αποδείχτηκε πως ήταν όχι μόνο θαυμάσιος άνθρωπος, αλλά και ταλαντούχος εργαζόμενος. Πολύ σύντομα η σταδιοδρομία του εκτινάχθηκε και συγκεντρώνοντας ολοένα και περισσότερη εξουσία στα χέρια του, έκανε πολλά για τον αγαπητό του θείο μου, ο οποίος ήταν εντελώς ακατάλληλος για επιχειρήσεις, αλλά που για δέκα χρόνια ήταν πατέρας στη θέση του πατέρα μας.

Έτσι, ο πατέρας πήγε στο Τμπιλίσι. Έπρεπε όμως να περάσει από τη Μόσχα, όπου ήταν η πρεσβεία της χώρας, πολίτης της οποίας ήταν. Δεν μπορούσε να μην περάσει για να ρωτήσει σχετικά με τη γριά μητέρα του,

την προβληματική επικοινωνία με την οποία είχαμε χάσει εντελώς κατά την διάρκεια του πολέμου, όταν ο Μουσολίνι αρχικά και ο Χίτλερ στη συνέχεια μαζί με τους «αδελφούς» μας Βουλγάρους, κατέλαβαν την Ελλάδα, πριν από την επίθεση στη Σοβιετική Ένωση.

Φτάνοντας στη Μόσχα ο πατέρας, ξεπερνώντας τον πρωτόγονο φόβο που ένιωθε, πήγε στην πρεσβεία του Ελληνικού Βασιλείου. Όποιος έζησε εκείνα τα χρόνια θυμάται τι σήμαινε τότε οποιαδήποτε σχέση με αλλοδαπούς, ακόμη κι αν ήσουν Έλληνας στην καταγωγή.

Τον δέχτηκαν με ευχαρίστηση, όχι όπως κάνουν τώρα. Η αλήθεια είναι ότι την εποχή εκείνη σπανίως επισκεπτόταν κάποιος την πρεσβεία και όχι όπως συμβαίνει τώρα. Τον άκουσαν προσεκτικά και αμέσως έστειλαν ερώτημα στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας. Η οικογένεια της γιαγιάς ήταν μεγάλη και δεν ήταν δύσκολο να βρουν τα ίχνη της. Στον πατέρα είπαν πως μία υπάλληλος παραιτήθηκε από την πρεσβεία, γιατί φεύγει για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα και πως, αν θέλει, μπορεί να πάρει τη θέση της. Επίσης, του είπαν πως μπορούν να εμπιστευτούν έναν άνθρωπο που υπέφερε τα πάνδεινα από τους ψυχοβγάλτες Μπολσεβίκους, πολλώ δε μάλλον, έναν απόφοιτο του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας και σοβιετικού Α.Ε.Ι. τον θεωρούν ικανότατο να εργαστεί στο Προξενείο. Ο πατέρας μου, όπως ήταν φυσικό, σοκαρίστηκε. Να εγκατασταθεί μόνιμα στη Μόσχα; Μήπως ονειρεύεται;

Δεν ξέρω τι έγινε στη συνέχεια, αλλά όταν η Πρεσβεία συμφώνησε με το σοβιετικό Υπουργείο Εξωτερικών, ήρθε στη Ζαβόντοβκα κυβερνητικό τηλεγράφημα, το οποίο προκάλεσε τρομερό σοκ σε όλους τους κατοίκους, αφού ποτέ ξανά δεν είχε δει κανείς κάτι τέτοιο.

Οι γονείς μου πούλησαν το φτωχικό τους βιος, το νέο διώροφο σπίτι, το οποίο δεν πρόλαβαν να χαρούν και μαζί με τον Δημήτρη που δεν είχε προλάβει να τελειώσει τη Γεωλογική Τεχνική Σχολή, πήγαν στη Μόσχα. Την εποχή εκείνη το Υπουργείο Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα με τη στέγη κι έτσι προσωρινά μας παραχώρησαν ένα διαμέρισμα ενός δωματίου, στην πτέρυγα κάτω στο Προξενείο και δύο δωμάτια στο υπόγειο της κεντρικής παλιάς έπαυλης στην οδό Μεσάνσκαγια (σήμερα λεωφόρος Μιρ), στο νούμερο 24.

Ο πατέρας, μόλις πρόλαβε να τελειώσει την αφήγησή του, όταν φτάσαμε. Ο σκοπός ήταν στο φυλάκιό του, μας κοίταξε με σεβασμό τη στιγμή που περάσαμε τη σιδερένια πόρτα. Στα δεξιά μας ήταν μία όμορφη έπαυλη, δημευμένη το 1917 από κάποιον που είχε εκτροφείο αλόγων. Στο βάθος της αυλής ήταν η διώροφη πτέρυγα, στον δεύτερο όροφο ήταν το προξενείο, ενώ κάτω το μισό κτήριο χρησίμευε ως γκαράζ. Το υπόλοιπο

ήταν το διαμέρισμα στο οποίο έμεναν οι γονείς μου. Ο Δημήτρης κοιμόταν στο υπόγειο.

Δεν θυμάμαι τις λεπτομέρειες της συνάντησής μας. Θυμάμαι μόνο τα δάκρυα ευτυχίας της φτωχής μου μητέρας και τη χαρά του Δημήτρη. Είχε προφτάσει κιόλας να κάνει νέους φίλους και βιαζόταν να με συστήσει μαζί τους.

Στο υπόγειο της έπαυλης ζούσε μία οικογένεια Ρώσων, η οποία ασχολούνταν με τη θέρμανση του κτιρίου που είχε αυτόνομο καυστήρα. Ασχολούνταν επίσης ως θυρωροί, κηπουροί και έκαναν διάφορες άλλες βοηθητικές εργασίες. Οι Τιουκάγιεφ, έτσι τους έλεγαν, είχαν δύο κόρες, την οκτάχρονη Βέροτσκα και την δεκαεπτάχρονη Βάλια, με τις οποίες πρώτα ο Δημήτρης και μετά οι γονείς μου, έγιναν φίλοι και ανέπτυξαν οικογενειακές σχέσεις, όπως είχαν μάθει να κάνουν στο Τμπιλίσι.

Εκτός από τη χαρούμενη συνάντηση με τους γονείς, με περίμενε κι ένα πολυτελές γεύμα και πλήθος νέων εντυπώσεων, μα και μία βαλίτσα με διάφορα πράγματα που την εποχή εκείνη υπήρχαν σε έλλειψη στη Σοβιετική Ένωση. Ρούχα καταπληκτικά, κάλτσες και μαντίλια για την μύτη. Ρολόι ελβετικό, αυτόματο, αδιάβροχο και αντικραδασμικό, το οποίο στη συνέχεια για πολύ καιρό δοκίμαζα τις αντοχές του ρίχνοντας το σε ένα ποτήρι με νερό ή πετώντας το στο πάτωμα, μέχρι που τελικά σταμάτησε, όχι όμως κατά τη διάρκεια των δοκιμών, μα από μία τυχαία πτώση.

Την πρώτη νύχτα κοιμήθηκα άσχημα, παρά τη χαρά που είχα. Ο πατέρας μου πήγε να κοιμηθεί στο σπίτι του πρέσβη, ο οποίος, γνωρίζοντας πόσο στενάχωρα ζούσαμε, μας επέτρεπε να το χρησιμοποιούμε όταν έλλειπε. Παρόλο που το διαμέρισμά μας ήταν πολλές δεκάδες μέτρα μακριά από τον δρόμο, ο θόρυβος που έκαναν τα σπάνια την εποχή εκείνη αυτοκίνητα, δεν με άφηνε να κοιμηθώ, όπως έκανα στη Σιβηρία τα τελευταία έξι χρόνια.

Η πρώτη σύγκρουση με τον πατέρα μου έγινε το πρωί. Αιτία ήταν το πλάτος από τα μπατζάκια 24 εκατοστών του παντελονιού του σουηδικού μου κουστουμιού. Βλέπετε, την εποχή εκείνη τέτοια ρούχα φορούσαν οι δανδήδες, τα οποία εμείς οι ναυτικοί, αλλά και όλοι οι «φυσιολογικοί πιτσιρικάδες» περιφρονούσαμε. Στην παρέα μας ήταν ένας «διανοούμενος» ο Έντικ Νικολάι, οι γονείς του οποίου είχαν διοριστεί στη Σιβηρία. Εμείς, ως συμμαθητές του τον περιφρονούσαμε και έτσι δεν «κοκορευόταν» μπροστά μας, αλλά οι γείτονές του και οι άλλοι κάτοικοι της πόλης, απλά τον πλάκωναν στο ξύλο, όταν μετά το μάθημα, έβγαζε τη μαθητική στολή και έβγαινε από το σπίτι φορώντας τα «σώβρακα» του.

Ύστερα από πολλές παραινέσεις του πατέρα, ο οποίος προσπαθούσε να με πείσει πως οι «καμπάνες» δεν είναι της μόδας στη Μόσχα, κάναμε ένα συμβιβασμό. Επειδή το παντελόνι ήταν μακρύ κι έπρεπε, έτσι κι αλλιώς να το κοντύνουμε, αποφασίσαμε να βάλουμε πιέτες. Δεν ήταν, φυσικά, εκείνα τα 34 εκατοστά, με τα οποία ήρθα από τη Σιβηρία, αλλά έμειναν τουλάχιστον τα 30. Εξαιρετικά δυσαρεστημένος άρχισα να το φοράω. Ύστερα από λίγο κατάλαβα πώς αστείος ήμουν και ξήλωσα τις πιέτες. Ένα χρόνο αργότερα το φορούσα ακόμη κι όταν χρειαζόμουν κάποιο παντελόνι για να επιδιορθώσω το αυτοκίνητο, φορούσα το ναυτικό μου. Τι κλόουν που ήμουν όταν μπήκα για πρώτη φορά στο Προξενείο! Το πλάτος του αυθεντικού ναυτικού παντελονιού ήταν 34 εκατοστά. Με το δικό μου ύψος! Ήταν όμως αποτέλεσμα της επιρροής που ασκεί στον άνθρωπο το περιβάλλον στο οποίο κατοικεί.

Ο δεύτερος καβγάς έγινε όταν έπρεπε να πάμε οικογενειακώς στον Οίκο Φιλίας με τις ξένες χώρες για κάποια εκδήλωση, αφιερωμένη στην εθνική γιορτή της Ελλάδας. Αρνήθηκα κατηγορηματικά να βάλω γραβάτα, η οποία την εποχή εκείνη ήταν για μένα κάτι που φορούσαν «οι δανδήδες και η σάπια διανόηση». Ο πατέρας παρόλα αυτά επέμενε και εγώ δυσανασχετώντας πήγα στη γιορτή με γραβάτα. Σήμερα πια, όταν η γραβάτα έπαψε από καιρό να είναι υποχρεωτική, όταν φοράω κοστούμι, αν δεν φορώ γραβάτα, νιώθω πως είμαι γυμνός. Αυτό κάνει το περιβάλλον και η συνήθεια. Είμαστε εξαρτημένοι από την έξωθεν επιρροή και διάφορες τυπικότητες. Το περιβάλλον, όμως, διαμορφώνει τον άνθρωπο, ενώ τον ανώριμο τον μετατρέπει εύκολα και γρήγορα σε βλάκα. Αυτό όμως είναι ένα στάδιο που άφησα πίσω μου. Ελπίζω... Μερικές φορές όμως νομίζω πως δεν πέρασε εκείνη η εποχή. Η αναπηρία είναι κάτι που κρατάει πολύ.

Την επόμενη ημέρα μετά τον ερχομό μου, ο Δημήτρης με πήγε στο υπόγειό «του», όπου μου είχαν ετοιμάσει το κρεβάτι μου. Ήταν ένας πολύ καθαρός χώρος, τα παράθυρα ήταν κάτω από την επιφάνεια της γης, αλλά, παρόλα αυτά, έμπαινε το φως της ημέρας. Σε τέτοια υπόγεια την εποχή εκείνη στη Μόσχα, ζούσαν πάρα πολλοί άνθρωποι. Σε ένα τέτοιο υπόγειο στο διπλανό σπίτι, ζούσε η μέλλουσα σύζυγός μου. Εκείνη τη περίοδο σχεδόν όλοι Ασσύριοι, αλλά και πολύς άλλος κόσμος ζούσαν στα υπόγεια.

Εκεί υπήρχε ένας μεγάλος καυστήρας, ο οποίος παρείχε αυτόνομη θέρμανση στο κτίριο. Σε αυτά τα πράγματα πρέπει να είσαι επαγγελματίας. Τα καράβια έχουν και αυτά συστήματα θέρμανσης και παροχής ζεστού νερού. Δίπλα στον καυστήρα είχε δύο δωμάτια που παραχωρήθηκαν στην οικογένειά μας. Στο ένα κοιμάται ο Δημήτρης και το έτοιμο κρεβάτι ήταν για μένα, ενώ το άλλο ήταν γεμάτο κιβώτια. Ο Δημήτρης με ένα μυστη-

ριώδη χαμόγελο άνοιγε το ένα μετά το άλλο κιβώτια και μέσα είχε σκωτσέζικα ουίσκι διαφόρων ακρών, αγγλικό τζιν, επτάστερο ελληνικό κονιάκ «Μεταξά» με τα βουλοκέρια του προμηθευτή της Αυτού Μεγαλειότητας της ρωσικής αυτοκρατορικής αυλής, ιταλικά κρασιά, κουβανέζικο ρούμι, δανέζικες μπύρες, αμερικανική κόκα κόλα, για την οποία μόλις είχα μάθει πως είναι το αγαπημένο ποτό των καταραμένων Αμερικανών ιμπεριαλιστών. Στο τέλος, μου έδειξε τρία κιβώτια με πεντακάθαρο ιατρικό αλκοόλ, σημειώνοντας πως ένα μπουκάλι 0,75 του λίτρου, στοιχίζει λιγότερο από ένα δολάριο.

Όταν με είδε να στέκομαι εμβρόντητος μπροστά σε αυτόν τον παράδεισο αφθονίας, μου αποκάλυψε και κάτι ακόμη. Στη σοφίτα του κτιρίου όπου ήταν το Προξενείο, υπήρχαν κιβώτια με αμερικανικά τσιγάρα, τα οποία χθες είχαμε καπνίσει. Ο πατέρας κάπνιζε τα δυνατά «Τσέστερφιλντ», ενώ ο Δημήτρης και η μητέρα τα «Βικέρο», κάτι μεγάλα τσιγάρα με περίεργα φίλτρα. «Μία ρουφηξιά τραβάμε, στην δεύτερη πετάμε» λέγαμε αστειευόμενοι. Εκεί όμως είχε διάφορες κονσέρβες, ελβετικές σοκολάτες, μπισκότα κ.λπ.

Όταν κάποια στιγμή συνήλθα, ο Δημήτρης μου εξήγησε, ότι στην Στοκχόλμη υπάρχει μία μεγάλη εταιρεία, «Nordiska Kompaniet», η οποία συγκεντρώνει τα καλύτερα προϊόντα από όλες τις χώρες και στη συνέχεια τα πωλεί με τη βοήθεια του ετήσιου οδηγού σε όλον τον κόσμο. Όλοι οι διπλωμάτες, οι ξένοι δημοσιογράφοι και άλλοι προνομιούχοι, έχουν μεγάλο όριο στις αφορολόγητες αγορές και συμφέρει πάρα πολύ στους ξένους να ψωνίζουν έτσι. Βέβαια, πολλοί ξένοι λένε πως το βούτυρο και τα γλυκίσματά μας είναι πολύ πιο νόστιμα, αλλά έχουν αυτή την άθλια συσκευασία, ενώ οι τιμές τους είναι ασυναγώνιστες. Οι ίδιοι μάλιστα, πριν φάνε τα φρούτα, τα σαπούνιζαν. Τι να πεις όμως, οι μπουρζουάδες πάντα παραμένουν μπουρζουάδες.

Αφού με πείραξε για τα καλά, ο αδελφός μου ομολόγησε πως ο ίδιος προτιμάει το αραιωμένο καθαρό αλκοόλ και έβγαλε κάτω από το κρεβάτι του ένα όμορφο μπουκάλι με δύο ποτήρια. Κάναμε σαν αλκοολικοί και σκουπίσαμε με τα μανίκια τα χείλη μας. Μετά διασχίσαμε πολλά κλειστά δωμάτια, μέχρι να φτάσουμε στο τέλος του διαδρόμου, όπου ζούσαν οι Τιουκάγιεφ. Ο Δημήτρης μου είπε ότι όλο το υπόγειο είναι γεμάτο κιβώτια με ποτά και φαγώσιμα. Όταν η πρεσβεία γιορτάζει τις εθνικές γιορτές, δίνει δεξιώσεις στις οποίες και στις δύο πλευρές του δρόμου στέκονται τεράστιες ουρές διπλωματικών και κρατικών αυτοκινήτων.

Η οικογένεια Τουκιάγιεφ με περίμενε σύσσωμη. Απλοί, εγκάρδιοι άνθρωποι. Βρήκα πολύ εύκολα μαζί τους κοινή γλώσσα, ενώ ο Δημήτρης δεν

είναι απλά ένας στενός φίλος της οικογένειάς τους, αλλά και από καιρό έκανε φιλίες με όλους τους φίλους της Βάλιας, από το διπλανό σπίτι και ιδιαίτερα με την οικογένεια Γκερσκόβιτς. Δύο αδέλφια και δύο αδελφές, με μικρή διαφορά ηλικίας έγιναν πολύ γρήγορα φίλοι του Δημήτρη και από το 1957 και δικοί μου. Βρέθηκα ξαφνικά σε έναν άλλο κόσμο, μα ήταν δικός μου. Εδώ, κατά πώς λένε, ένιωθα σαν το ψάρι στο νερό.

Εντελώς διαφορετική εντύπωση μου έκανε η ατμόσφαιρα στην πρεσβεία και οι ένοικοί της. Έκανα ένα βήμα κι αμέσως βρισκόμουν σε έναν άλλο κόσμο, σε μία τελείως διαφορετική ατμόσφαιρα. Πριν απ' όλα με εντυπωσίαζαν οι μυρωδιές. Ειδικά και αποκλειστικά οι μυρωδιές.

Μία από τις πρώτες ημέρες που ζούσα με τους γονείς μου, ο πατέρας μου με πήγε στο κεντρικό κτίριο. Ήταν απόγευμα και στο κτίριο ήταν μόνο το μόνιμο προσωπικό, δηλαδή ο φρουρός που ζούσε εδώ, ο θυρωρός, η υπηρέτρια, ο μάγειρας, η βοηθός. Ξεκινήσαμε την περιήγησή μας από τα διαμερίσματα του πρέσβη, ο οποίος εκείνες τις ημέρες απουσίαζε κι έτσι κοιμόταν ο πατέρας μου. Ένα τεράστιο δωμάτιο με μπαλκόνι. Μεγάλο κρεβάτι, τουαλέτα πάνω στην οποία ήταν ένα μεγάλο μπουκάλι γαλλικής κολόνιας και άπειρα άλλα πράγματα. Μία τεράστια, σχεδόν σε όλο το μήκος του τοίχου, ανοιχτή κρεμάστρα, γεμάτη κοστούμια, πουκάμισα και γραβάτες. Δίπλα ήταν η πόρτα σε μία ευρύχωρη τουαλέτα και η είσοδος σε άλλο δωμάτιο, την κρεβατοκάμαρα της συζύγου του, η οποία δεν ερχόταν σχεδόν ποτέ στη Μόσχα. Σε αυτό το δωμάτιο απαγορευόταν να μπαίνουμε. Απέναντι από την μεγάλη επίσημη σκάλα ένα μεγάλο χολ, από το οποίο πήγαινες στο γραφείο του πρέσβη και ορισμένα άλλα γραφεία, στα οποία δεν μπήκαμε. Όλοι οι ένοικοι που συναντήσαμε ήταν πολύ ευγενικοί, ορισμένοι όμως από αυτούς ήταν ιδιαίτερα ψυχροί. Ήταν από το κατώτερο προσωπικό, αλλά αυτοί, όπως κι εμείς, ήταν κύριοι. Με προβληματίζει αυτή η άγνωστη λέξη, αυτοί όμως επέμεναν να με αποκαλούν έτσι.

Φυσικά, δεν καταλαβαίνω τίποτα, αλλά νιώθω πως ο πατέρας μου δεν είναι ίσος μ' αυτούς, δηλαδή εκείνοι είναι κύριοι, αλλά ο πατέρας μου είναι κάτι παραπάνω. Άνθρωποι πολύ ευγενικοί, αλλά από τότε που ήμουν μικρός μου έμαθαν ότι οι ξένοι είναι πολύ επικίνδυνοι και μοχθηροί. Θυμάμαι, όταν ταξίδευα στον Γιενισέι, στις εκβολές του Ιγκάρκα, υπήρχαν πολλά ξένα φορτηγά πλοία που μετέφεραν ξυλεία, τον καρπό της δουλειάς δεκάδων, μπορεί και εκατοντάδων χιλιάδων κρατουμένων. Υπήρξαν φορές που περάσαμε πολύ κοντά από αυτά και βλέποντας στο κατάστρωμα κάποιον «κύριο» ξαπλωμένο στην πολυθρόνα φορώντας μπουρνούζι, σαν βλάκες σφυρίζαμε, κουνούσαμε τις γροθιές μας, ενώ, αν τύχαινε να δούμε κανέναν μαύρο, του εκφράζαμε τη φιλία μας όπως μπορούσαμε. Η

ταξική αλληλεγγύη. Γιατί τα λέω όμως αυτά; Είναι εύκολο να διαφθείρεις τα μυαλά μικρών παιδιών. Ιδιαίτερα, αν προηγουμένως έχεις εξοντώσει ή τουλάχιστον έχεις πάρει μακριά τους γονείς τους.

Μέρα με τη ημέρα λοιπόν, η ζωή στη Μόσχα με παρέσερνε στην περιδίνησή της. Την ίδια στιγμή, ο θείος Σάσα, αφού πούλησε τον όμορφο σπίτι του, αγόρασε ένα άλλο εξίσου καλό στην Ουντέλναγια, κοντά στη Μόσχα. Ο μοναδικός του γιος, ο Ραφίκ, αμέσως μετά την αποφοίτησή του από το πανεπιστήμιο, έμεινε στη Μόσχα, παντρεύτηκε και μάλιστα είχε προλάβει να κάνει ένα κοριτσάκι. Συχνά συγκεντρωνόμασταν σπίτι του και γλεντούσαμε. Ο αδελφός της μητέρας ήταν πάντα γνωστός για την εξαιρετική του φιλοξενία. Οι γονείς μου πολύ γρήγορα έγιναν φίλοι με τον κύκλο των μοσχοβιτών φίλων του θείου μας. Ήταν μια ζεστή και όμορφη παρέα. Να καλέσουμε το προσωπικό της πρεσβείας δεν μπορούσαμε, αλλά, βλέπετε, είμαστε οικογένεια πολύ κοινωνική.

Η άδειά μου τελείωνε και δεν ήθελα να επιστρέψω με τίποτα στη «λευκή σιωπή». Ο πατέρας μου αποφάσισε για μία ακόμη φορά να με δείξει στους μοσχοβίτες φωστήρες και κατάφερε να μου βγάλει ένα πιστοποιητικό, σύμφωνα με το οποίο η κατάσταση της υγείας μου δεν μου επιτρέπει να ζω στον Μεγάλο Βορρά, ενώ απεναντίας, έπρεπε να βρίσκομαι διαρκώς υπό την επίβλεψη μοσχοβιτών καθηγητών της ιατρικής. Η ασθένεια που είχα ήταν άγνωστης αιτιολογίας και έπρεπε να με μελετήσουν. Ήμουν έτοιμος να στείλω το σωτήριο πιστοποιητικό με το ταχυδρομείο, όταν ο φίλος του θείου Σάσα, ο Βάνο Νταρτσίγιεφ, τον οποίο εμείς αποκαλούσαμε Ιβάν Νικίτιτς, είπε ότι εκείνες τις ημέρες ήταν στη Μόσχα για υπηρεσιακούς λόγους ο φίλος του, πρόεδρος του παραρτήματος Γιακουτίας της Ακαδημίας Επιστημών, ο οποίος όχι μόνο θα πάει το πιστοποιητικό, αλλά και θα φροντίσει για την επιτυχή κατάληξη αυτής της υπόθεσης. Σε λιγότερο από ένα μήνα λάβαμε απαντητική επιστολή μαζί με το βιβλιάριο εργασίας και αναστενάξαμε ανακουφισμένοι. Δεν θα έπρεπε να ταλαιπωρηθώ άλλα δύο χρόνια. Δεν ανησυχούσα για το αν θα βρω νέα δουλειά, αφού η ναυσιπλοΐα δεν είχε ξεκινήσει ακόμη, ενώ δεν είχε καν περάσει από το μυαλό μου η σκέψη για δουλειά στη στεριά.

Ήρθε η νέα χρονιά, το 1957, την οποία προϋπαντήσαμε μαζί με τον Δημήτρη και την Βάλια Τιουκάγιεβα, στο γειτονικό σπίτι των Γκερσκόβιτς. Μόλις είχε έρθει από τον στρατό ο μεγαλύτερος αδελφός τους Βολόντια. Κάλεσαν και τη φίλη τους Ρίτα, μια γνήσια Ασσύρια, από το υπόγειό του, η οποία δούλευε μαζί με την Γκάλια Γκερσκόβις πωλήτρια στο γειτονικό φούρνο. Μαζί τους ήρθε και η συνάδελφός τους Γκάλια Τίλκινα. Γιορτάσαμε την Πρωτοχρονιά με χαρά, γλεντούσαμε μέχρι το πρωί.

Η ευτυχία μου δεν γνώριζε όρια. Ο τροχός της Τύχης, έκανε μισή στροφή κι εμείς από παρίες γίναμε άρχοντες. Μαζί με τον Δημήτρη, με νεανική αμεριμνησία, απολαμβάναμε τη ματαιόδοξη καθημερινότητα της πρωτεύουσας, η οποία ήταν σε τόσο μεγάλη αντίθεση από την ερημιά της Σιβηρίας. Η θορυβώδης παρέα μας ήταν τόσο αρμονική και αγαπημένη, που ακόμη και τα καθημερινά μας γλέντια με τραγούδια και χορούς δεν ενοχλούσαν τους συγκάτοικούς μας στο κοινοβιακό διαμέρισμα, αλλά στην αυλή ήμασταν όλοι γνωστοί, όπως και στο Τμπιλίσι. Θα έλεγε κανείς: τι άλλο θέλετε, μα η φτωχή μας μητέρα δεν συμμεριζόταν την αισιοδοξία μας. Δεν πρόλαβε να χαρεί τον ερχομό μου και κύλησε σιγά-σιγά ξανά στην κατάθλιψη. Με τον Δημήτρη νομίζαμε ότι το έπαθε, επειδή λαχταρούσε τον Λάζαρο, ο οποίος «εξέτιε» την θητεία του, στην καταραμένη από τον Θεό Καραγκαντά και στο Τζεζκαζκάν, αλλά η αιτία ήταν πολύ πιο ανησυχητική στην πραγματικότητα. Η ίδια στην αρχή κάτι υποπτεύτηκε, μας στη συνέχεια έμαθε πως ο πατέρας μας είχε σοβαρά προβλήματα. Έμαθε ότι κάθε ξένο ίδρυμα στην χώρα μας, είναι θύλακας των αιωνίως εχθρικών στην χώρας αόρατου μετώπου των ξένων μυστικών υπηρεσιών. Πολύ περισσότερο όταν γίνεται λόγος για την Πρεσβεία μιας εχθρικής χώρας--μέλους του ΝΑΤΟ. Λίγο αργότερα έμαθα γιατί τόσο πολύ νοσταλγούσε την ερημιά της Ζαβόντοβκα, όπου τελικά όλοι ήμασταν στον τόπο μας και, κυρίως, ζωντανοί... Αυτό όμως φίλοι μου, είναι μία άλλη ιστορία, στην οποία θα αναφερθώ στο δεύτερο μέρος της αφήγησής μου.

Κεφάλαιο δεύτερο

Η ζωή στην πρωτεύουσα

Ήρθε το 1957. Ο τροχός της Τύχης έκανε μισή περιστροφή και ο καθένας από εμάς προσαρμοζόταν στις νέες συνθήκες ζωής. Ο πατέρας δεν ήταν πλέον «εχθρός του λαού», αλλά ο κ. Διονυσιάδης. Συνόδευε τον πρέσβη ως μεταφραστής πότε στο Υπουργείο Εξωτερικών, πότε στα ιδιωτικά του ταξίδια στη χώρα. Συχνά ταξίδευαν οι δυο τους, ενώ, όταν πήγαν στη Γεωργία, πήραν μαζί τους και τη μητέρα. Όλα αυτά τη στεναχωρούσαν αρκετά, αλλά δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα, έπρεπε να συνηθίζει στον κοσμικό τρόπο ζωής. Δεν ήταν όπως φρόντιζε την αγαπημένη της αγελάδα την Μπουριόνουσκα στη Ζαβόντοβκα.

Με τον Δημήτρη είχαμε αρχίσει να αντιλαμβανόμαστε πως όλοι καταλάβαιναν αμέσως πως είμαστε επαρχιώτες. Δηλαδή, ότι είμαστε απλοί σοβιετικοί νέοι, αλλά σε σύγκριση με τους Μοσχοβίτες, ήμασταν «βλάχοι», όπως λένε σήμερα, δηλαδή περιθωριακοί. Ο Δημήτρης λιγότερο, εγώ περισσότερο. Παρόλα αυτά, ζούσαμε ήδη ένα χρόνο στη Μόσχα κι εγώ παρέμενα εντελώς «βλαχαδερό». Αυτό δεν συνέβαινε επειδή ήμασταν άνθρωποι δεύτερης κατηγορίας, αλλά είχαμε διαφορετική νοοτροπία. Κι εμείς βέβαια καταλαβαίναμε πως οι Μοσχοβίτες είναι η ελίτ της χώρας και η συμπεριφορά μας απέναντί τους διαπνεόταν από μεγάλο σεβασμό. Σε όλες τις περιπτώσεις, ακόμη και έναν απλό εργάτη από τη Μόσχα, τον θεωρούσαμε πολύ «προχωρημένο», παρόλο που την εποχή εκείνη δεν γνωρίζαμε τι σημαίνει αυτή η λέξη. Μαθαίναμε τη ζωή μέσα από κινηματογραφικές ταινίες, χωρίς όμως να γνωρίζουμε τότε πώς τις έφτιαχναν.

Ερχόταν η άνοιξη. Ο Δημήτρης υπό την προστασία της συζύγου του αείμνηστου φίλου του θείου Σάσα, της Κλαύδιας Πάβλοβνα Αζαρασβίλι, δούλευε στη βιομηχανία Καρατσάροφσκ, όπου πριν από λίγο καιρό, πάλι με δική της μεσολάβηση, είχε πιάσει δουλειά και ο θείος Σάσα. Εκείνος ήταν προϊστάμενος του τμήματος συντήρησης κτιρίων, ενώ ο Δημήτρης έπιασε δουλειά ως μαθητευόμενος τεχνίτης.

Στο σημείο αυτό θέλω να σημειώσω, προτρέχοντας, πως αυτό το εργοστάσιο, όπως έμαθα αργότερα, ανήκε στη Διεύθυνση Κατασκευών της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ της Ε.Σ.Σ.Δ. και η Κλαύδια Πάβλοβνα δεν ήταν μία απλή εργαζόμενη αυτής της Διεύθυνσης. Ωστόσο, δεν έμαθα ποτέ τι δουλειά έκανε ο μακαρίτης σύζυγός της Αντόν Μπαγκράτοβιτς Αζαρασβίλι.

Δεν με απασχολούσε ακόμη το ζήτημα της δουλειάς, γιατί η σεζόν της ναυσιπλοΐας δεν είχε αρχίσει ακόμη και δεν ήθελα καν να σκεφτώ πώς θα πιάσω δουλειά εκτός του ναυτικού.

Η φιλία μας με τις νέες γνωριμίες δυνάμωνε μέρα με τη μέρα. Μαζί με τον Δημήτρη σιγά-σιγά αρχίσαμε να φερόμαστε πιο εκλεπτυσμένα, αλλά και οι φίλοι μας δεν μας θεωρούσαν πια βάρβαρους επαρχιώτες. Εμείς πάλι, κατά τη σιβηριανή μας συνήθεια, κοκορευόμασταν ότι πίνουμε σαν αληθινοί άντρες, πράγμα που δεν τους σόκαρε πια τόσο πολύ, γιατί οι αδελφοί Γκερσκοβίτσι δεν πήγαιναν πίσω. Μα και οι κοπέλες, μπορεί να μην έπιναν λες κι ήταν από την Σιβηρία, αλλά στο κόκκινο κρασάκι δεν έλεγαν όχι.

Άρχισα να φλερτάρω τη Ρίτα. Ήταν πολύ όμορφη, τραγουδούσε ευχάριστα και χόρευε. Το δικό μου ρεπερτόριο ήταν το χιούμορ και τα αστεία. Γενικά, σημαντικό ρόλο έπαιζε το μικρό της ύψος. Ήταν μόλις λίγα εκατοστά πιο ψηλή από εμένα. Αυτό για το δικό μου κόμπλεξ έπαιζε, θα έλεγα, καθοριστικό ρόλο. Γενικά όμως, για να είμαι ειλικρινής, την εποχή εκείνη μου άρεσαν πολύ οι γυναίκες από τον Βορρά. Το λευκό τους δέρμα, από τα εφηβικά μου χρόνια ήταν για μένα ότι το κόκκινο πανί για τον ταύρο. Η Ρίτα όμως είχε κάτι το πολύ οικείο για τη δική μας καυκάσια ράτσα. Κάτι το οικείο, το συγγενές. Δεν θα το αποκαλούσα πάθος. Μα ούτε κι έκανα την εποχή εκείνη σοβαρές σκέψεις. Δεν είχε κλείσει ακόμη τα 17 και εγώ ήμουν ακόμα υπό εξάρτηση της οικογένειας. Εξάλλου, ο πατέρας της ήταν «θεριό ανήμερο» όπως λένε. Είχε θάψει ήδη την πρώτη του σύζυγο, μία πανέμορφη γυναίκα και τώρα κακομεταχειριζόταν τη δεύτερη που ήταν τριάντα χρόνια νεότερή του. Η Ρίτα ντρεπόταν που η μητέρα της σε «τόσο μεγάλη ηλικία» γέννησε τον πέμπτο της παιδί, την αδελφή της Λιουντμίλα. Όταν οι δάσκαλοι μιας σχολής χορού πρόσεξαν την έφεση της Μαργαρίτας στον χορό, προσπάθησαν να πείσουν τον πατέρα της να δώσει την άδειά του να μαθητεύσει σε αυτούς, αλλά θυμωμένος, με θράσος, ο Κισσάρ, παραλίγο να χτυπήσει τους απρόσκλητους επισκέπτες, λέγοντας: «Πουτάνα είναι η κόρη μου, για να χορεύει μπροστά σε ξένους;»

Η φιλία μου με τη Ρίτα ήταν σοβαρή. Ο πατέρας της δεν ήταν εμπόδιο για εμάς, αφού ζούσε έξω από την πόλη, σε ένα ξύλινο σπίτι που είχε αγοράσει πρόσφατα και από το πρωί μέχρι αργά το βράδυ καθόταν στη «θέση» του, κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό του Καζάν καθαρίζοντας τα παπούτσια των περαστικών, πουλώντας κορδόνια, σόλες, μπογιές, όλα δικής του παραγωγής. Έπρεπε να θρέψει την πολυάριθμη οικογένειά του. Η Μαργαρίτα ντρεπόταν πολύ για τη δουλειά του πατέρα της, αλλά δεν μπορούσε να κάνει τίποτα. Όλοι όσοι ανήκαν στη Διασπορά της φυλής τους έκαναν αυτή τη δουλειά. Και τι άλλο να έκαναν; Αυτοί οι άνθρωποι

είχαν χάσει το κράτος τους από τον 7ο αιώνα π.Χ., κατά τη διάρκεια πολλών αιώνων υπέστησαν τα πάνδεινα από τους ισχυρότερους γείτονές τους και αργότερα από τους φανατικούς μουσουλμάνους, αλλά, παρόλα αυτά, διατήρησαν την εθνική τους ταυτότητα, τη γλώσσα, τις παραδόσεις και παρέμειναν πιστοί στην Ορθοδοξία. Σαν τους συμπατριώτες του πατέρα μου, σώθηκαν από την ολοκληρωτική εξόντωση, βρήκαν καταφύγιο στους ομόθρησκούς τους και εγκαταστάθηκαν στη φιλόξενη γη της Αρμενίας, της Γεωργίας και της Ρωσίας.

Αρκετά σόγια έφτασαν μέχρι τη Μόσχα, την εποχή της ΝΕΠ. Αγράμματοι, χωρίς να ξέρουν καλά τη γλώσσα, εγκαταστάθηκαν, όπως και οι Κούρδοι, στο Τμπιλίσι σε άδεια υπόγεια και, όπως οι Τάταροι, την τσαρική εποχή που μονοπωλούσαν τη δουλειά του θυρωρού, έτσι κι αυτοί μονοπωλούσαν το νέο, την εποχή εκείνη για την Μόσχα, επάγγελμα του λούστρου. Το βασικό τους εισόδημα όμως δεν προερχόταν από το γυάλισμα των παπουτσιών, γιατί δεν ήταν τόσοι πολλοί Μοσχοβίτες που γυάλιζαν τα παπούτσια τους. Το βασικό τους εισόδημα προερχόταν από το μικροεμπόριο, το οποίο σιγά-σιγά μεγάλωνε, προσθέτοντας νέα προϊόντα, κάθε τι που ήταν της μόδας και διάφορα μικροπράγματα. Εκείνοι που είχαν πιο έντονο το επιχειρηματικό δαιμόνιο, έκαναν και μικροεπιδιορθώσεις παπουτσιών. Το εισόδημά τους δεν ήταν αμελητέο, έβγαζαν περισσότερα από έναν έμπειρο μηχανικό εργοστασίου. Εννοείται πως ένα μέρος του εισοδήματος το έδιναν σ' εκείνους που έπρεπε, γιατί όπως και οι τσιγγάνοι, είχαν τον δικό τους «βαρόνο». Αυτός έλυνε όλα τα προβλήματα με τις Αρχές της Μόσχας. Κάθε σόι είχε τον δικό του επικεφαλή, τον οποίο υπάκουαν χωρίς την παραμικρή αμφισβήτηση. Αυτός μάζευε από τους δικούς του τη μίζα, ένα μέρος της οποίας παρακρατούσε για την επίλυση προβλημάτων, θα λέγαμε, τοπικού χαρακτήρα, ενώ την μερίδα του λέοντος την «έστελνε» στον Καζμπέκ[25], ο οποίος εκτός από την άσκηση των καθηκόντων του τυπικού ηγέτη, ήταν προϊστάμενος ενός μανάβικου. Εννοείται, βέβαια, πως ο μέλλον πεθερός μου, όπως και όλοι οι συμπατριώτες του, «ήταν φίλος» και με τον χωροφύλακα της περιοχής αλλά και όλους τους χαμηλόβαθμους τοπικούς αξιωματούχους.

Τότε ακόμη, φυσικά, ήταν άγνωστη αυτή η απατεωνιά που ανθίζει στις μέρες μας. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, αυτούς τους λούστρους δεν τους επιστράτευσαν επειδή δεν ήξεραν Ρωσικά και έτσι πέρασαν καλά στην πιο

25 Ανδρικό όνομα. Στις αρχές του 19ου αιώνα στους πρόποδες δεύτερου ψιλότερου βουνού της οροσειράς του Καυκάσου βρισκόταν μικρό χωριό Καζιμπέγκι, που ήταν ομώνυμο του ιδιοκτήτη της Καζί Μπέγκ (Καζί – δικαστής, Μπεγκ – άρχοντας). Με αυτό το όνομα στη συνέχεια άρχισε να αποκαλείτε το βουνό, που είναι σήμερα γνωστό ως Καζμπέκ. (Σ.τ.Μ)

δύσκολη εποχή. Σε κάθε περίπτωση, η Ρίτα δεν πείνασε. Η αλήθεια είναι ότι δεν «πάχυναν», αλλά χορτάτοι ήταν. Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε πως, σε αντίθεση με εμάς τους Καυκάσιους, πρώτος έτρωγε ο άντρας της οικογένειας και ό,τι περίσσευε το έτρωγαν τα παιδιά. Πρόλαβα ακόμη και το κανελί παλτό από καλό ύφασμα που φορούσε ο πατέρας της Ρίτας, το οποίο φορούσαν στη συνέχεια όλα της τα αδέλφια, αρχίζοντας από τον μεγαλύτερο Μπορίς, το παιδί που είχε από την πρώτη του σύζυγο. Οι ρυθμοί της ζωής ενός μοσχοβίτη λούστρου ήταν απλή: από τις επτά η ώρα το πρωί, όταν οι πρώτοι εργαζόμενοι βγαίνουν από τα σπίτια τους, εκείνος είναι ήδη στο πόστο του, μέχρι αργά το βράδυ, όταν άρχιζαν να αδειάζουν οι δρόμοι. Χειμώνα και καλοκαίρι, όλο τον χρόνο, χωρίς να λείψει ούτε μία ημέρα. Είχε μαζί του και μία εστία για να ζεστάνει ή να μαγειρέψει το φαγητό του. Αν έπρεπε για κάποιο λόγο να λείψει λίγο, τότε τον αντικαθιστούσε η σύζυγός, τα παιδιά ή κάποιοι άλλοι συγγενείς. Όλοι τους ήταν άνθρωποι αγράμματοι, αλλά πολύ σοφοί, είχαν την πλούσια εμπειρία ζωής των προγόνων τους. Ήξεραν πως ποτέ δεν πρέπει να ξοδεύουν όλο το μεροκάματό τους. Πάντα, ακόμη και στις πιο δύσκολες εποχές, έπρεπε ένα μέρος του εισοδήματος να το βάζουν στην άκρη για μία δύσκολη στιγμή. Σε αντίθεση με εμάς τους γραμματιζούμενους, ήξεραν πως δεν έπρεπε να εμπιστευτούν ποτέ το κράτος. Ήταν άνθρωποι δεύτερης κατηγορίας, αν όχι τρίτης, και τίποτα εκτός από περιφρόνηση για τον τρόπο ζωής τους, το επάγγελμά τους, τα σπαστά τους Ρωσικά, οι μοσχοβίτες δεν είχαν να τους δώσουν. Οι νέοι τους ντρέπονταν για τη δουλειά των γονιών τους, αλλά τι να κάνουν; Δεν μπορούσαν να τους απαρνηθούν.

Δεν ήξεραν καλά Ρωσικά και μιλούσαν σε μία ανάμεικτη γλώσσα, με ρωσικές λέξεις και λέξεις από τη μητρική τους γλώσσα, τις παραδόσεις τους όμως τις τηρούσαν. Οι μεικτοί γάμοι ήταν απαράδεκτοι για τους γονείς και μάλιστα ορισμένες φορές αποκλήρωναν τα παιδιά τους και τα καταριόνταν, ιδιαίτερα οι πατεράδες. Μα πώς θα μπορούσαν αλλιώς να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα; Το ένστικτο της αυτοσυντήρησης σε εθνικό επίπεδο. Προτρέχοντας, θα πω πως η παράδοση είναι σωστή, κανείς όμως από τους πολλούς απογόνους του Κισσάρ, εκτός από τη μικρότερη θυγατέρα του Λιουντμίλα, δεν ενώθηκε με τα δεσμά του γάμου με κάποιον δικό τους και κανείς από αυτούς δεν κράτησε τον γάμο του. Η μικρότερη θυγατέρα όμως υπάκουσε στον πατέρα της και μέχρι σήμερα έχει έναν ευτυχισμένο γάμο με έναν άνθρωπο που δεν ήξερε μέχρι τη στιγμή που τον παντρεύτηκε. Έχουν γεράσει κι αυτοί πια, έζησαν την τραγωδία της απώλειας του μοναδικού τους γιου και βρίσκουν παρηγοριά μόνο στην εκκλησία, όπου δουλεύει αυτή ως καντηλανάφτισσα.

Οι γάμοι των Ασσύριων έχουν τεράστιο ενδιαφέρον. Όπως και στη Γεωργία και την Αρμενία, συγκεντρώνονται εκατοντάδες άνθρωποι. Στη Μόσχα, συνήθως, νοικιάζουν κάποιο εστιατόριο. Στα τραπέζια δεν υπάρχει η ποικιλία, όπως στον Καύκασο, μα δεν υστερούν σε αφθονία. Δεν συνηθίζουν να κάνουν δώρα, μα περιφέρεται ο μεγαλύτερος άντρας του σογιού με ένα δίσκο και φωνάζει δυνατά το ποσό που κάθε ένας δωρίζει. Οι «φτωχοί» λούστροι είναι πολύ περήφανοι και δεν τσιγκουνεύονται. Το ποσό που συγκεντρώνεται είναι λίγο μεγαλύτερο των εξόδων του γάμου. Το πρωί, μετά την πρώτη νύχτα του γάμου, όταν οι καλεσμένοι εξακολουθούν να γλεντούν, επιδεικνύεται το λερωμένο με αίμα σεντόνι, για να πεισθούν όλοι πως η νύφη ήταν παρθένα. Πώς αλλιώς; Αν δεν συμβεί αυτό, τότε διώχνουν τη νύφη και η ντροπή δεν είναι μόνο για την οικογένειά της, αλλά για ολόκληρο το σόι. Μια τέτοια «τσούλα» μπορεί να τη σκοτώσουν τα αδέλφια ή και ο πατέρας της. Οι γέροντες μας έλεγαν πως υπήρξαν τέτοια περιστατικά.

Όλα αυτά μου τα διηγήθηκε ο μεγαλύτερος αδελφός της Μαργαρίτας, ο Μπορίς, με τον οποίο στη συνέχεια, γίναμε στενοί φίλοι, μέχρι που μεγάλωσαν και οι άλλοι τρεις μικρότεροι αδελφοί του: ο Έντικ, ο Άλικ και ο Ζόρικ. Τους αναφέρω, βέβαια, όπως τους φώναζαν οι φίλοι τους, γιατί οι γονείς τους τούς φώναζαν με άλλα ονόματα, δικά τους, ασσυριακά.

Ο φτωχός Μπορίς ήταν ο πρώτος που παραβίασε την εντολή του πατέρα του και λίγο πριν φύγει για τον στρατό, συνδέθηκε με μία κοκκινομάλλα πανέμορφη κοπέλα, την Γκαλίνα και τότε από αγαπημένος γιος έγινε αποσυνάγωγος. Η Γκαλίνα δεν άντεξε τον χωρισμό. Όπως συνηθίζουν οι Βόρειοι, ο πόθος την κυρίευσε και δεν το έκρυβε καθόλου. Αμέσως μετά την απόλυση του Μπορίς από τον στρατό, την εγκατέλειψε, παρόλο που την αγαπούσε τρελά.

Ο σκληρός πατέρας του προδότη γιου δεν τον συγχώρεσε μέχρι που πέθανε. Ο πατέρας είχε κακομάθει τον Μπορίς από τα μικρά του χρόνια. Ο Μπορίς ήξερε ότι η μητέρα του, η οποία για την εποχή εκείνη είχε τη σπάνια για τα κορίτσια των Ασσυρίων, μέση μόρφωση, είχε πάθει φυματίωση και ο πατέρας του όχι μόνο δεν έκανε κάτι για να τη σώσει, αλλά τη χτυπούσε, επιπλέον, ανελέητα. Το μικρό αγόρι τα θυμόταν όλα κι ο πατέρας για να ελαφρύνει τα αισθήματα ενοχής που είχε, του έδινε πολλά χρήματα. Οι Ασσύριοι το συνηθίζουν αυτό: δεν κάνουν δώρα στα παιδιά τους, μα δίνουν χρήματα. Όταν όμως ένα μικρό παιδί έχει χρήματα, τότε μαζεύονται γύρω του και διάφοροι ύποπτοι φίλοι. Τα αγόρια που κυκλοφορούν μόνα τους και μάλιστα έχοντας χρήματα, πολύ συχνά αρχίζουν να παραφέρονται, ενώ μετά την παρεξήγηση με τον πατέρα και την απιστία

της αγαπημένης του, χάλασε εντελώς. Την εποχή εκείνη δεν έλεγα όχι στο πιοτό και στις γυναίκες, γι᾽ αυτό και γίναμε καλοί φίλοι. Ιδιαίτερα, μετά τον γάμο μου. Βέβαια, εγώ φλέρταρα την αδελφή του, αλλά δεν είχε τίποτα εναντίον αυτού. Βλέπετε, δεν ήμουν Ρώσος, αλλά Ελληνο-αρμένιος, σχεδόν δικός τους. Αν ήταν κάποιος άλλος, θα μου έσπαζε το κεφάλι που φλέρταρα μία ανήλικη.

Ξανά στα ποταμόπλοια

Έτσι, χωρίς να το καταλάβουμε, ήρθε η άνοιξη του 1957. Άρχισα να ψάχνω δουλειά, σε πλοία της ναυσιπλοΐας στους ποταμούς της Μόσχας, αλλά δεν βρήκα τίποτα. Τους φόβιζε το βιογραφικό μου. Εκτός από αυτό, ο πατέρας μου ήταν ξένος και μάλιστα εργαζόταν σε κάποια Βασιλική Πρεσβεία, πράγμα που τους έκανε όλους να με αποφεύγουν. Τελικά, κάτι βρήκα. Σε κάποιο συνεργείο αυτοκινήτων που ανήκε στη Γενική Διεύθυνση υποβρυχίων εργασιών στον υδάτινο ορίζοντα της Μόσχας, υπήρχε ένα τμήμα με φορτηγίδες που μετέφεραν άμμο στις οικοδομές. Εκεί ζητούσαν ένα βοηθό μηχανικού, γιατί οι μηχανικοί της ναυσιπλοΐας δεν καταδέχονταν να πάνε. Δεν είχαν άλλη επιλογή κι έτσι με προσέλαβαν. Το πρώτο μου ταξίδι ήταν στο κανάλι Μόσχα-Βόλγα στη μικρή πόλη Μπέλι. Ήμουν ενθουσιασμένος, όμορφες ακρογιαλιές, τεράστιες τεχνητές λίμνες.

Στο λιμάνι, στην τεχνητή λίμνη Χίμκι, είχε ένα πλοιάριο σαν εκείνο που δούλευα στο Βιτίμ, μόνο που αντί για δύο σαλόνια επιβατών είχε δύο τεράστιες στέρνες για μεταφορά γάλακτος. Οι συνάδελφοι μας κέρασαν με όλα τα καλούδια της γαλακτοκομίας, μας έδωσαν μέχρι και φρεσκότατο βούτυρο. Πού βρέθηκε το βούτυρο εδώ; Σε ένα δοχείο με γάλα, βάζουν μία φρατζόλα λευκό ψωμί και στο τέλος του ταξιδιού από το κούνημα του σκάφους, το ψωμί είναι σκεπασμένο με ένα παχύ στρώμα βουτύρου, ενώ κανείς δεν έδειχνε να ανησυχεί ότι ύστερα από όλα αυτά το γάλα θα ξίνιζε. Θα προλάβαιναν στο μεταξύ να το παραδώσουν.

Εκνευριζόμουν μέχρι τα βάθη της ψυχής μου από αυτή την επιζήμια συμπεριφορά, αλλά συγκρατήθηκα. Οι αρχαιότεροι συνάδελφοί μου δεν θα με καταλάβαιναν, δεν ήταν τόσο συνειδητοποιημένοι ιδεαλιστές, παρόλο που ήταν πολύ μεγαλύτεροι από ᾽μένα, και μάλιστα ο καπετάνιος έλεγε πως τα παλιά χρόνια μετέφερε τον ίδιο τον Στάλιν. «Πώς ήταν ο Ηγέτης; Δεν έχω δει καλύτερο άνθρωπο και πιο απλό από αυτό και όσα

λέει γι᾽ αυτόν ο Χρουστσόφ, είναι τεράστια ανοησία». Πώς μπορούσα να μην πιστέψω τον καπετάνιο μου, μία χαρά άντρας ήταν.

Όσο ταξίδευα, επέστρεψε από την Καραγκαντά και ο Λάζαρος. Δεν είχε πού να μείνει στην Μόσχα, αλλά και να βγάλεις άδεια παραμονής ήταν μεγάλο πρόβλημα. Με μεγάλη δυσκολία ο θείος Σάσα μου έβγαλε άδεια παραμονής στο σπίτι του στο Ουντέλνογιε, αν και ήταν παλιοί μπολσεβίκοι μαζί με τη σύζυγό του, τη θεία Νίνα. Τον Λάζαρο τον πήρε μαζί του στη δουλειά, στη Διεύθυνση Κατασκευών ως επιστάτη, ο φίλος της οικογένειας Αζαρασβίλι και του θείου Σάσα, ο Βάνο Νταρτσίγιεφ, ο οποίος έχτιζε τότε ένα συγκρότημα για την κυβέρνηση στο Ζαβίντοβο.

Το επόμενο ταξίδι μας ήταν στην πόλη Καλίνιν (Τβερ). Στο Ζαβίντοβο ρίξαμε άγκυρα κι εγώ πήρα μαζί μου πιστό και πήγα με τη βάρκα να συναντήσω τον αδελφό μου. Οι παλιότεροι συνάδελφοί μου έριξαν δίχτυα. Ήταν όλοι τους έμπειροι ψαράδες και αφεντικά του εαυτού τους όπως κι εμείς στο Βίτιμ. Αυτός ο στολίσκος έχει πολλά πλεονεκτήματα σε σχέση με τον στόλο, όπου κάθε ώρα καθυστέρησης στοιχίζει πολύ ακριβά.

Είχαμε να συναντηθούμε με τον Λάζαρο δύο ολόκληρα χρόνια και είχαμε να πούμε πολλά ο ένας στον άλλον. Ο Λάζαρος ήταν διανοούμενος, αλλά στο πιοτό δεν υστερούσε. Η Σιβηρία αλλάζει τους ανθρώπους. Η συζήτησή μας για τη ζωή, κράτησε μέχρι αργά το βράδυ. Είχαμε να ιδωθούμε καιρό κι είχαν συμβεί πολλές μεγάλες αλλαγές και σ᾽ εμάς, τους νεόκοπους Μοσχοβίτες αλλά και σε εκείνον στην Κεντρική Ασία.

Επέστρεφα μεθυσμένος με τη βάρκα, αλλά τα κύματα είχαν θεριέψει. Δεν ήξερα κολύμπι, μα το νερό δεν το φοβόμουν. Ήξερα καλά να κουμαντάρω τη βάρκα, αλλά με καλή θερμοκρασία και το «νερό να φτάνει στο γόνατο».

Η φορτηγίδα μας ΓΤ-450 ήταν τρόπαιο πολέμου, η οποία, αφού έκανε μερικά ταξίδια στον Βόλγα, αυτή τη φορά πήγαινε στον ποταμό Οκά, με προορισμό μία μικρή πολιτεία, την Ταρούσα. Σε εκείνο το ταξίδι κατάφερα να πάρω μαζί μου τη Ρίτα. Μου πήρε πολύ καιρό να την πείσω. Μας βοήθησαν όμως και οι κοινοί μας φίλοι. Στο πλήρωμα την παρουσίασα ως αρραβωνιαστικιά μου. Μας υποδέχτηκαν φιλικά, φιλόξενα, στο αμπάρι, στο μπροστινό μέρος του πλοίου είχα δική μου ξεχωριστή καμπίνα. Για καύσιμο είχε λιθάνθρακα, αλλά η τάξη και η καθαριότητα ήταν ανεπίληπτες. Στη συνέχεια θα έλεγε σε όλους πόσο καθαρός και τακτικός είμαι. Σε αντίθεση από τις γυναίκες, θα προσθέσω. Στη στρατιωτικού τύπου τεχνική σχολή που φοίτησα, από τα νεανικά μας χρόνια μάς μάθαιναν ότι οποιαδήποτε αβλεψία στο ποταμόπλοιο είναι θανατηφόρα, αφού αν σβήσει ξαφνικά η μηχανή, θα στερήσει από το σκάφος όχι μόνο την κί-

νηση, αλλά και τον έλεγχο του και τότε το ρεύμα μπορεί να το βουλιάξει μέσα σε μερικά λεπτά μαζί με τις μαούνες που ρυμουλκεί. Είσαι έρμαιο του ρεύματος και ταυτόχρονα θα κλείσει το ηλεκτρικό ρεύμα, οπότε μέσα στο σκοτάδι πρέπει να βρεις όποιο εργαλείο σου χρειάζεται. Οποιαδήποτε καθυστέρηση ισοδυναμεί με τον θάνατο. Γι' αυτό και μέχρι σήμερα ανέχομαι την σκόνη όμως κάθε πράγμα πρέπει να έχει τη δική του θέση. Ωστόσο, δεν κατάφερα να το μάθω αυτό στις γυναίκες μου. Δεν ανέχονται τη βρωμιά, αλλά όχι μόνο δεν είναι τακτικές, αλλά συνήθως είναι εκείνες που παρατούν όπου βρουν τα πράγματά τους.

Έτσι, απολαμβάναμε με τη Μαργαρίτα τις πανέμορφες όχθες και τις διώρυγες του ποταμού Μόσχοβα και με τον ερχομό της καλοκαιρινής νύχτας, πηγαίναμε για ύπνο. Η κουκέτα ήταν μεγάλη, μα και η Ρίτα δεν ήταν χειραφετημένη σαν τη Ζόγια από τη Σιβηρία. Νωρίς το πρωί, χωρίς να έχω αγγίξει ούτε με το δάχτυλο τη Ρίτα μου, την έβγαλα σε κάποιο κατοικημένο σημείο και πήρε τον προαστιακό. Δεν είχαμε ταξιδέψει ούτε καν εκατό χιλιόμετρα από τη Μόσχα. Με φορτηγίδα και μάλιστα μέσα από διώρυγες δεν μπορείς να αναπτύξεις ταχύτητα.

Συνεχίσαμε τον ταξίδι μας και φτάσαμε πια στον Οκά, απ' όπου η απόσταση μέχρι την Ταρούσα ήταν ένα τσιγάρο δρόμος. Πανέμορφη φύση, στην απέναντι όχθη το ξακουστό Πολενόβο, δεν μας ενδιέφεραν όμως αυτά, δεν τα καταλαβαίναμε. Είχαμε πιο απλά ενδιαφέροντα, δεν ήμασταν ποιος ξέρει τι διανοούμενοι.

Μόλις ξεφορτώσαμε, τρέξαμε όπως συνηθίζαμε, να δούμε την πόλη. Το ιστορικό κέντρο είχε πολύ μεγάλο ενδιαφέρον. Θα έλεγα, μάλιστα, πως ήταν όμορφο, οι συνοικίες όμως στην άκρη της πόλης ήταν άσχημες, μία κλασική ρωσική επαρχιακή πόλη. Περπατώντας στο τοπικό «Μπρόντγουει», συνάντησα τους μεγαλύτερους συναδέλφους μου. Όπως συνηθίζεται με τους ναυτικούς, ήταν ήδη σε καλή διάθεση και συνοδεύονταν από γυναίκες. Οι γυναίκες ήταν πολύ νεότερες των ανδρών και, όπως λένε, «τα είχαν όλα πάνω τους». Και οι γυναίκες ήταν πιωμένες. Συμπεριφέρονταν με σχετική ελευθεριότητα, αλλά χωρίς να γίνονται αναιδείς. Η φίλη του καπετάνιου ήταν ηθοποιός στο τοπικό θέατρο Δράματος και επειδή είχε ήδη πιει αρκετά, φερόταν «οριακά». Ο ναυτίλος μας με μουστάκι αλά Μπουντιόνι[26] με ρώτησε με ποια να με προξενέψει; Τι προτιμήσεις έχω; Όπως πάντα, έκρυψα την αμηχανία μου με επιτηδευμένη άνεση και κάτι του ψιθύρισα. Αστειευτήκαμε λίγο και χωρίσαμε. Έπρεπε να δω κι άλλο

26 Συμεών Μιχαήλοβιτς Μπουντιόνι (1883-1973), σοβιετικός στρατηλάτης, ένας από τους πρώτους αρχιστράτηγους της Ε.Σ.Σ.Δ., θρυλικός ηγέτης του Κόκκινου Ιππικού. (Σ.τ.Μ.)

την πόλη, να επισκεφτώ το μουσείο τοπικής ιστορίας, ενώ τα παιδιά πήγαιναν στο πλοίο να συνεχίσουν το γλέντι τους. Ύστερα από δύο, περίπου, ώρες, επέστρεψα αλλά το γλέντι ήταν στο αποκορύφωμά του... και, δήθεν τυχαία, μία γυναίκα ήταν μόνη της. Αμέσως κατάλαβα πως την προόριζαν για μένα. Η Μάσκα είχε μιάμιση φορά μεγαλύτερη ηλικία από εμένα. Τα έχασα και δεν ήξερα τι να κάνω. Εκείνοι όμως που είναι έμπειροι στις σχέσεις τους με τις γυναίκες, δεν έχουν τέτοια προβλήματα. Όπως πάντα όμως, με την καλή μου τη διάθεση για το άλλο φύλο, χαλαρώνω και αρχίζω να φέρομαι σαν να ᾽μουν μπαρουτοκαπνισμένος, ενώ στην πραγματικότητα φοβάμαι και προσπαθώ να καλύψω την απόσταση που με χώριζε στο πιοτό. Δεν ήθελα και πολύ όμως. Μετά το τρίτο ποτηράκι είχα πια φτιαχτεί και η Μάσκα έκανε το πρώτο βήμα. «Μήπως πάμε να μου δείξεις την καμπίνα σου; Λένε πως είναι μεγάλη σαν σαλόνι. Τι λευκό δέρμα που έχεις, Έλληνα!». Δεν μπορούσα να ξεγλιστρήσω, μα είχα ήδη ανάψει. Μόλις κατεβήκαμε τη στενή σκάλα, αμέσως πέσαμε στο κρεβάτι. Δεν έφερα την παραμικρή αντίσταση.

Το πρωί η Μάσκα έφυγε για τη δουλειά της, στο εστιατόριο, ενώ εμείς, μόλις συνήλθαμε λίγο από το μεθύσι, πήγαμε μία βόλτα «στη φύση». Στο κεντρικό μπακάλικο αγοράσαμε βότκα και μεζέδες και πήγαμε να συνεχίσουμε την «πολιτισμένη μας άδεια» σε ένα τοπικό νεκροταφείο. Στο δρόμο συναντήσαμε μία παρέα κοριτσιών. Τη μία απ᾽ αυτές, η ηθοποιός μας κάτι ρώτησε για την αδελφή της, που ήταν φίλη της, κι εγώ, παίρνοντας θάρρος έχοντας συνέλθει κάπως από το μεθύσι, της προτείνω να έρθει μαζί μας. Ποτέ δεν μου άρεσαν οι ώριμες γυναίκες, αλλά οι καυκάσιοι φίλοι μου έλιωναν από τον πόθο για αυτές. Δεν χρειάστηκε να το προτείνω για δεύτερη φορά. Έτσι, από το νεκροταφείο επιστρέψαμε μαζί στο πλοίο. Αφού κάτσαμε λίγο, παίρνοντας θάρρος όχι μόνο επειδή είχα πιει βότκα, αλλά και από τη χθεσινή μου εμπειρία, πρότεινα στην Γκαλίνα να της δείξω την καμπίνα μου, με μόνη διαφορά που αυτή τη φορά εγώ είχα την πρωτοβουλία. Η κοπέλα μου ήταν εξίσου θερμή και όλα θα πήγαιναν μία χαρά, αν δεν ερχόταν η Μάσκα. Την είχαμε ξεχάσει εντελώς, ενώ εκείνη είχε φύγει νωρίτερα από τη δουλειά κι ήρθε. Προκλήθηκε μεγάλο σκάνδαλο, που οι αμφότερες φέρθηκαν η μία πιο χυδαία από την άλλη.

Το πρωί ξεκινήσαμε το ταξίδι της επιστροφής στη Μόσχα και οι συνάδελφοί μου μού τα εξήγησαν όλα. Σε όλο το Τάρους, όπως και σε όλη την επαρχιακή Ρωσία, υπήρχε λειψανδρία, αλλά και εκείνοι που υπάρχουν, αν δεν είναι πιασμένοι, είναι αλκοολικοί κι έχουν από καιρό ξεχάσει τι θα πει γυναίκα. Τα παλικάρια, μετά τον στρατό, προσπαθούν να φύγουν για τις μεγάλες πόλεις. Θυμήθηκα τη γαλακτοκομική φάρμα στο Τουρουχάνσκ,

στις εκβολές του Γιενισέι. Οι γυναίκες ήταν πεινασμένες και χαίρονται κάθε φορά που βλέπουν ένα πλοίο να έρχεται. Οι εργάτριες της γαλακτοκομικής φάρμας έρχονταν να πουλήσουν την πραγμάτειά τους στο πλοίο που έπλεε αργά λόγω των μαούνων που έσερνε. Μόλις όμως ξεπουλούσαν, αμέσως χάνονταν μέσα στις καμπίνες. Το πλήρωμα αγόραζε γαλακτοκομικά προϊόντα και στη συνέχεια ικανοποιούσε τους σαρκικούς του πόθους. Την εποχή εκείνη ήμουν πολύ άπειρος και ζήλευα τους άλλους, τώρα όμως δοκίμασα κι εγώ τον απαγορευμένο καρπό.

Τότε κατέληξα στο συμπέρασμα πως, αν δύο θηλυκά μαλώνουν για έναν μικροσκοπικό τύπο σαν κι εμένα, αν μπορούν να μαλλιοτραβιούνται, πάει να πει πως το ύψος δεν παίζει κανέναν απολύτως ρόλο. Η πλούσια εμπειρία μου στη ζωή, επιβεβαίωσε αυτό το συμπέρασμα. Παρόλα αυτά όμως, μέχρι σήμερα, δεν περπατάω κρατώντας το άλλο μου μισό από το χέρι και γενικά ένιωθα σαν το ψάρι στο νερό με τις γυναίκες μόνο στο κρεβάτι ή στο αυτοκίνητο. Το σύμπλεγμα, είναι σύμπλεγμα.

Η επίσκεψη του Νίκου Καζαντζάκη

Όταν επέστρεψα στη Μόσχα, οι γονείς μου είπαν ότι έχασα πολλά όσο έλλειπα ταξίδι.

Επιστρέφοντας στην Ελλάδα από την Κίνα, ήρθε στη Μόσχα ο μεγάλος, σύγχρονος Έλληνας συγγραφέας Νίκος Καζαντζάκης. Την εποχή εκείνη του είχαν απονείμει στην Κίνα κάποιο διεθνές βραβείο. Επιστρέφοντας στην πατρίδα, έμεινε για λίγες ημέρες στην ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα, όπου συναντήθηκε με τον πατέρα μου. Μιας και ζούσαμε τότε εκεί, ο πατέρας μου τον κάλεσε σπίτι για να του κάνει το τραπέζι. Ο Καζαντζάκης από τη δεκαετία του 1920 ασχολήθηκε με τους Έλληνες που εξόντωναν οι Τούρκοι και ως εκπρόσωπος της κυβέρνησης είχε επισκεφτεί και την Τραπεζούντα και το Μπατούμι ως μέλος αντιπροσωπείας ανθρωπιστικής βοήθειας. Δεν ξέρω αν ο πατέρας μου τον είχε συναντήσει παλιά, αλλά την πρόσκλησή του ο Καζαντζάκης την αποδέχτηκε.

Διεθνώς αναγνωρισμένος συγγραφέας ο Καζαντζάκης, είχε προταθεί αρκετές φορές για το βραβείο Νομπέλ, αλλά εξαιτίας της σύγκρουσής του με την Εκκλησία, δεν τιμήθηκε, δυστυχώς. Σαν τον πατέρα μου, στα χρόνια της νιότης ήταν αριστερών πολιτικών πεποιθήσεων, μας κληροδότησε πλούσιο λογοτεχνικό έργο και, συγκεκριμένα, ένα μεγάλο και ειλικρινές βιβλίο για τα ταξίδια του στη Ρωσία, το οποίο δεν έχουν μετα-

φράσει ποτέ στα ρωσικά, αφού λέει την αλήθεια, πράγμα που δεν χρειαζόταν ούτε η λογοτεχνία μας, ούτε η τέχνη μας. Το διάβασα όταν ήμουν 75 χρονών και μπορώ να πω ότι μόνο γι᾽ αυτό άξιζε τον κόπο να μάθω, έστω και στη δύση της ζωής μου ελληνικά, αλλά τότε ήμουν πολύ ανόητος ώστε να με απασχολήσει αυτό το θέμα. Η μητέρα μου είπε ότι μετά το γεύμα, για ώρα πολλή συνομιλούσαν, αφού ο καλεσμένος της πρεσβείας έμενε στο ίδιο κτήριο και δεν είχαν να κάνουν κάτι άλλο. Πιο πολλά μιλούσε ο πατέρας, αλλά η μητέρα δεν ήξερε την γλώσσα και φυσικά δεν μπορούσε να καταλάβει τίποτα απ᾽ όσα έλεγαν. Ο Καζαντάκης, όπως και όλοι σχεδόν οι συγγραφείς, κρατούσε ημερολόγιο καθ᾽ όλη τη διάρκεια της ζωής του και, μάλλον, στη συνέχεια κατέγραψε πολλά απ᾽ όσα του είπε ο πατέρας. Θα πλήρωνα πολλά σήμερα για να διαβάσω αυτές τις σημειώσεις, μα δυστυχώς, δεν έχω καμία πρόσβαση στο αρχείο του. Εξάλλου, γνωρίζω τόσα λίγα για την ιστορία της οικογένειας του πατέρα μου και, ιδιαίτερα, για τον παππού μου που έφυγε τόσο νέος από τη ζωή. Ποιος ήταν, τι δουλειά έκανε, πότε και από τι πέθανε; Πέθανε ή τον σκότωσαν; Ήταν τρομακτική η περίοδος της γενοκτονίας.

Πολύ λίγο έζησα με τον πατέρα μου για λόγους ανεξάρτητους από τη θέλησή μας. Δεν μπορούσαμε να φανταστούμε ότι ο πατέρας μου θα πεθάνει τόσο ξαφνικά. Δεν μας πίεζε να μάθουμε τη μητρική μας γλώσσα, ούτε μας είπε πολλά για τα περασμένα. Εξάλλου κι εγώ ήμουν πολύ πρωτόγονος για να ενδιαφερθώ για όλα αυτά. Οι Μπολσεβίκοι κατέφεραν πολλά, αλλά και τώρα συνεχίζουν να δηλητηριάζουν τη συνείδηση των νεότερων γενιών με επιτυχία. Αρκεί να παρακολουθήσει κανείς την κρατική μας τηλεόραση. Τα ψεύδη των καναλιών είναι ομοιόμορφα και το μόνο που λένε πως για όλα μας τα προβλήματα φταίει μόνο η Αμερική, ενώ προστέθηκε και μία απίστευτη χυδαιότητα, η οποία δεν υπήρχε παλιότερα. Εκείνη την εποχή όμως δεν με απασχολούσαν αυτά. Ήμουν, ουσιαστικά, γενίτσαρος, πιστεύοντας φανατικά όλα όσα μας έλεγαν οι Μπολσεβίκοι. Η συνείδησή μου άρχισε να αφυπνίζεται πολύ αργά, ο πατέρας μου όμως καταλάβαινε πως δεν πρέπει να είναι κανείς βιαστικός με την αγωγή των παιδιών του, πως κάτι τέτοιο θα ήταν προβληματικό. Οι σημερινοί ήρωες είναι οι Πάβλικ Μαρόζοφ[27] που προδίδουν τους γονείς τους. Γενικά, η ζωή μου κυλούσε ομαλά, χωρίς να προμηνύει τίποτα το κακό.

27 Πάβλικ Μορόζοφ, σοβιετικός μαθητής, ο οποίος κατέδωσε τον πατέρα του ως πλούσιο αγρότη (κουλάκος) με αποτέλεσμα να τον εκτελέσουν. Ήταν το «παράδειγμα» του σοβιετικού μαθητή, μία μορφή με την οποία γαλουχήθηκαν γενιές ολόκληρες σοβιετικών πολιτών. (Σ.τ.Μ.)

Ένας πολύ παράξενος θάνατος

Στις 20 Ιουλίου 1957 γύρισα από το ταξίδι μου και δεν μπόρεσα να πάω σπίτι, αφού είχα βάρδια. Τηλεφώνησα στο σπίτι και ήρθε όλη η παρέα. Περάσαμε χαρούμενα το βράδυ μας και συμφωνήσαμε την επόμενη ημέρα να πάμε έξω από την πόλη για μπάνιο. Ο καιρός ήταν θαυμάσιος. Το πρωί, ο μηχανικός άργησε πολύ να έρθει στη δουλειά, πράγμα που δεν είχε ξανασυμβεί και εγώ δεν μπορούσα να φύγω χωρίς να έρθει ο αντικαταστάτης μου. Όταν πήγα στο σπίτι, ο αστυνομικός φρουρός της πρεσβείας μου είπε ότι τα παιδιά με περίμεναν για ώρα πολλή και μετά έφυγαν. Προφανώς, αποφάσισαν ότι μάλλον θα μας φόρτωσαν βιαστικά και θα ξεκινήσαμε για νέο ταξίδι. Δεν μπορούσαν να μου τηλεφωνήσουν, δεν είχαμε κινητά τηλέφωνα.

Η μητέρα δεν ήταν στη Μόσχα όταν γύρισα, είχε πάει στο Γιερεβάν να δει τις αδελφές της. Ο πατέρας εκμεταλλευόμενος την ευκαιρία είχε πάει κάπου. Του άρεσε να γυρνάει. Βαρέθηκα πολύ και άρχισα να περιφέρομαι άσκοπα στις γύρω περιοχές. Ξέσπασε μία δυνατή μπόρα. «Τώρα η βροχή θα τους κάνει να γυρίσουν στο σπίτι», σκέφτηκα, αλλά η παρέα μου δεν έλεγε να φανεί. Άρχισα να ανησυχώ. Και τα τρία αδέλφια, από τα μικρά μας χρόνια, ήμασταν πολύ καχύποπτοι και πάντα το μυαλό μας πήγαινε στο κακό. Θυμάμαι πως πολύ μικρός, έκανα διάφορες φρικτές σκέψεις, όταν η μητέρα καθυστερούσε λίγο να επιστρέψει σπίτι, για να μην αναφερθώ καν στην ίδια τη μητέρα μου. Όλη μας τη ζωή μάς τρομοκρατούσε. Όλοι σχεδόν οι φίλοι μου ήταν ανεξέλεγκτοι, εγώ όμως δεν μπορούσα να κάνω το παραμικρό χωρίς να μου πει πως έχει κακό προαίσθημα. Ακόμη και τώρα πιάνω τον εαυτό μου να σκέφτεται ότι η ανησυχία μου συχνά μετατρέπεται σε πανικό. Πού είναι; Σκοτεινιάζει. Α, να έρχονται... Ο Δημήτρης δεν είναι μαζί τους, κρατάνε όμως τα ρούχα του. Όλοι έδειχναν πως είχαν κλάψει, τα χείλη τους έτρεμαν. Κάτι μου έλεγαν, μα δεν τους άκουγα. Δεν θυμάμαι πως έφτασα μέχρι το μπαρ, αλλά ένα μεγάλο ποτήρι σκωτσέζικου ουίσκι δεν με βοήθησε καθόλου. Η Βάλια με παρακαλάει να συνέλθω, ενώ η ίδια κλαίει με λυγμούς. Ήπια ένα ακόμη ποτήρι και αποκοιμιέμαι στο δωμάτιο υπηρεσίας του υπογείου λίγο πριν το χάραμα. Ο πατέρας μου εμφανίστηκε το πρωί, μεθυσμένος για τα καλά. Τα μάτια του ήταν κόκκινα, δεν με κοιτούσε κατάματα, νιώθοντας ένοχος.

Σκεφτόμασταν τη μητέρα και πώς θα αντιδράσει όταν θα μάθει όλα. Ήξερα καλά τη μητέρα μου, το νόημα της ζωής της ήταν τα παιδιά της. Δεν μπορούσε η δυστυχισμένη να φανταστεί τι της έμελλε να ζήσει. Θα αντέξει; Ακόμη και τότε που η ζωή μου κρεμόταν από μία κλωστή, δεν σκεφτόμουν τον εαυτό μου, αλλά πώς θα το πάρει η μητέρα μου. Η ανθρώπινη φύση όμως, φαίνεται πως έχει μεγάλα αποθέματα αντοχής. Θα αντέξει και αυτή την απώλεια και την απώλεια του συζύγου της σε ηλικία 53 ετών και την απώλεια του μεγαλύτερου γιου της σε ηλικία 45 ετών. Η ζωή της μετατράπηκε σε τέτοια κόλαση που λίγο πριν πεθάνει με παρακάλεσε τη βέρα της, η οποία δεν της έφερε την ευτυχία στη ζωή, να την δώσω στην αρμενική εκκλησία του νεκροταφείου Βαγκάνκοσφκι, για να μην την πάρει κανείς από τα δισέγγονά της.

Την ημέρα που σκοτώθηκε ο Δημήτρης, μαζί με την οικογένεια της μεγαλύτερης αδελφής της Εγκρόπ, είχε πάει στην παλιά εκκλησιά του Ετσμιατζίν, όπου βρίσκεται η έδρα του Καθολικού[28] όλων των Αρμενίων. Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας, ένιωσε άσχημα και ακούστηκαν φωνές: «Πνίγηκε! Πνίγηκε!». Την έβγαλαν έξω στον καθαρό αέρα, όπου υπήρχε μία μεγάλη λίμνη. Είδε εκείνα τα νερά κι έχασε τις αισθήσεις της. Την επόμενη ημέρα έφτασε το τηλεγράφημα. Όταν άρχισαν να την προετοιμάζουν ότι πρέπει να πετάξει για τη Μόσχα κι έπρεπε να της πουν κάποια δικαιολογία, εκείνη το μόνο που έκανε ήταν να φωνάξει: «Ποιος;». Αμέσως σκέφτηκε εμένα, αφού η δουλειά μου είχε σχέση με το νερό και από ανοησία της είχα πει για τις περιπέτειές μου στη Σιβηρία. Οι γονείς μου με είχαν παρακαλέσει πολλές φορές να βρω μια δουλειά στην στεριά, αλλά δεν ήθελα καν να ακούσω κάτι τέτοιο. Αμέσως μετά το νεκροτομείο, στο οποίο είχαμε πάει από νωρίς το πρωί μαζί με τα αδέλφια Γκερσκόβιτς, πήγαμε στο δυτικό λιμάνι του ποταμιού, εκεί που ήταν το γραφείο και η φορτηγίδα μου. Έκανα αίτηση και αμέσως πήρα το βιβλιάριο εργασίας μου. Ήξερα ότι ποτέ ξανά δεν θα επιστρέψω στην αγαπημένη μου δουλειά και μέχρι σήμερα, όταν βλέπω να περνάει μπροστά μου κάποιο καράβι, θυμάμαι με νοσταλγία τη θυελλώδη νιότη μου και όλα όσα έζησα κατά τη διάρκεια της σύντομης σταδιοδρομίας μου στη Σιβηρία και στη Μόσχα.

Η κηδεία του Δημήτρη έγινε στην αίθουσα τελετών του Ινστιτούτου Σκλιφοσόφσκι που ήταν κοντά στην ελληνική πρεσβεία. Θυμόμουν πως τότε, ανεξάρτητα από την επίσημη επιστολή της πρεσβείας, δώσαμε μία μεγάλη μίζα για να βρούμε τάφο στο νεκροταφείο Βαγκανκόφσκι. Φυ-

28 Καθολικός της Αρμενικής Εκκλησίας, λέγεται ο πατριάρχης της Εκκλησίας των Μονοφυσιτών (Σ.τ.Μ)

σικά, όχι σαν αυτές που δίνουν σήμερα, αλλά η διαφθορά είχε αρχίσει να διαλύει τη χώρα αμέσως μετά τον θάνατο του Στάλιν, μόλις πέρασε λίγο ο μεγάλος τρόμος. Ναι, δεν μπορείς να «ξεπαγώσεις» τη Ρωσία, θ᾽ αρχίζει να σαπίζει και δεν θα γλιτώσεις από τη βρώμα.

Η αίθουσα ήταν γεμάτη κόσμο και λουλούδια. Μέχρι σήμερα δεν ανέχομαι τη μυρωδιά από τις ορτανσίες που είχε διαποτίσει τα πάντα. Ποτέ πριν δεν μου είχε περάσει η σκέψη από το μυαλό ότι η μυρωδιά των λουλουδιών μπορεί να προκαλέσει τόσο αρνητικούς συνειρμούς. Δεν θυμάμαι λεπτομέρειες από την κηδεία, αλλά και σε ποιον χρειάζονται. Θυμάμαι μόνο πως από το Τμπιλίσι και το Γιερεβάν είχαν έρθει πολλοί συγγενείς.

Η μητέρα βυθίστηκε στην κατάθλιψη. Κάναμε τα εννιάμερα, κάναμε τα σαράντα, αλλά εκείνη παρέμενε αμέτοχη σε όλα, στα όρια μιας ήρεμης τρέλας. Δεν έκανα βήμα μακριά της. Μουρμουρίζοντας επαναλάμβανε διαρκώς ότι, αν ο πατέρας της άκουγε, θα ζούσαμε στο Τμπιλίσι και δεν θα συνέβαινε αυτό. Φυσικά, δεν ήξερε ακόμη τι θα πει πρεσβεία σε οποιαδήποτε χώρα του κόσμου, αλλά από ένστικτο ήταν πάντα επιφυλακτική. Δεν εμπιστευόταν κανένα από αυτούς τους εξαιρετικά ευγενικούς ανθρώπους, ενώ μερικές φορές, όταν ξεσπούσε, αποκαλούσε την πρεσβεία φιδοφωλιά.

Θα πρέπει να πούμε πως κι εγώ, υπό την επίδραση των ταινιών που είχα δει και των βιβλίων που διάβασα, αντιμετώπιζα τους «κυρίους» με κάποια περιέργεια και συνάμα επιφυλακτικότητα. Πάντα με ενδιέφεραν όχι οι άνθρωποι σαν κι εμένα, αλλά αυτοί οι ψυχροί που μύριζαν γαλλικές κολόνιες, από την άλλη όμως, θυμάμαι πως αυτοί βασάνιζαν τα καλύτερα παλικάρια της Ελλάδας, τους κομμουνιστές που ήταν οι μόνοι που αντιστάθηκαν στους χιτλερικούς. Είχα διαβάσει και Γιάννη Ρίτσο και Κώστα Βάρναλη, αλλά και στις εφημερίδες μας την εποχή εκείνη έγραφαν πολλά. Μόλις πρόσφατα είχε τελειώσει ο Εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα κι εγώ ήμουν ένας ιδεολόγος μέλος της Κομσομόλ. Ωχ, πόσο λυπόμουν, όταν ήμουν μικρός, που δεν είχα τη δυνατότητα να πάω να γίνω Έλληνας αντάρτης.

...Και η ζωή συνεχίζεται...

Ζω περισσότερα από 80 χρόνια και όλη μου τη ζωή εκπλήσσομαι για το πόσο βλάκας ήμουν όχι μόνο όταν ήμουν μικρό παιδί και νέος, αλλά και πριν από 10, 15 χρόνια. Οι γιοι και τα εγγόνια μου, ιδιαίτερα εκείνοι που τυπικά έχουν καλύτερη εκπαίδευση από εμένα, θεωρούν πως οι γέροι με

την πάροδο του χρόνου ζουν με τις αναμνήσεις τους. Φυσικά, μπορεί να συμβαίνει και αυτό, αλλά από τις αναμνήσεις αντλούν και την ανεκτίμητη εμπειρία της ζωής, την οποία δεν μπορεί να σου προσφέρει κανένα Α.Ε.Ι.

Ούτε η φτωχή μου μητέρα είχε τελειώσει κάποιο πανεπιστήμιο, μα καταλάβαινε πολύ καλά τη θέση του πατέρα και όλης της οικογένειας. Όταν ο πατέρας έπιασε δουλειά στην πρεσβεία, είχε στα χέρια του την απάντηση για την τύχη της μητέρας του. Είχε πεθάνει στην πόλη της Θεσσαλονίκης στις 27 Σεπτεμβρίου 1954 από γερατειά. Στην επιστολή του Υπουργείου Εσωτερικών υπήρχε η ενημέρωση ότι το τελευταίο διάστημα ήταν υπό την προστασία του αδελφού της Νικόλαου Ποζάνη και μας πληροφορούσαν για τις διευθύνσεις των αδελφών της. Ο πατέρας μετά την πρόσληψή του, αμέσως έφυγε με αποστολή. Πρέπει να αποδώσουμε εύσημα στο πρώτο προϊστάμενο του, τον κ. Κουντουμά, ο οποίος προσέλαβε τον πατέρα. Ακόμη και η μητέρα μου, η οποία δεν αγαπούσε τους ανθρώπους της πρεσβείας, τον ανέφερε συχνά με λόγια αγαθά. Αντιλαμβανόμενος τη δύσκολη κατάστασή μας, συχνά, έστελνε τον πατέρα με τον διπλωματικό σάκο στην Ελλάδα, την Αγγλία, την Σουηδία. Ήξερε ότι από εκεί μπορούσε πάντα να φέρει καλά προϊόντα ευρείας κατανάλωσης για να τα πουλήσει. Με την πρώτη του αποστολή ο πατέρας έφερε μόνο ότι είχε απομείνει από την άτυχη μητέρα του: μία τρίπτυχη εικόνα, ένα χρυσό ρολόι χειρός και ένα τετράδιο με ποιήματα. Το ρολόι κάποιος μας το έκλεψε, το τετράδιο, εγώ ο βλάκας το δώρισα στο Ελληνικό Κέντρο μελέτης του Παραευξείνιου πολιτισμού «Μαύρη θάλασσα», και μόνο η μικρή τρίπτυχη εικόνα και η γαμήλια φωτογραφία του παππού μου Λάζαρου και της γιαγιάς με το νυφικό απέμειναν για να θυμίζουν σ' εμένα, στους γιους και στα εγγόνια μου ότι κάποτε στον κόσμο τούτο έζησαν ο προπάππους και η προγιαγιά τους, η οσιομάρτυρας Βιργινία, το γένος Ποζάνη, η οποία γεννήθηκε μόνο για να υποφέρει, ώστε, αν πάνε στην Ελλάδα, να βρουν τον τάφο της στη βόρεια πύλη του νεκροταφείου Καλαμαριάς στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Εγώ τον βρήκα μόνο κατά την τρίτη επίσκεψή μου σ' αυτή την πόλη.

Ήταν πια το 1957, ενώ η γιαγιά είχε πεθάνει από το 1954. Στην Ελλάδα είναι κάπως παράξενα τα πράγματα: πολλοί συγγενείς πεθαμένων δεν είναι σε θέση να αγοράσουν τάφο στο νεκροταφείο κι έτσι ύστερα από τρία χρόνια τους ξεθάβουν και ρίχνουν τα κόκαλα στο χωνευτήρι. Ο πατέρας έπρεπε να πάει στη Θεσσαλονίκη για να θάψει τη μητέρα του στον τάφο που είχε αγοράσει. Ήθελε να πάρει μαζί του και τη μητέρα, ώστε να ξεσκάσει λίγο, αλλά εκείνη ούτε που ήθελε να ακούσει κάτι τέτοιο. Θα πρέπει να πω πως το πρώτο ταξίδι του πατέρα στην Ελλάδα τον απογοήτευσε λίγο. Ο ίδιος είχε γεννηθεί στην Τουρκία και μόνο ονειρευόταν την

ιστορική του πατρίδα. Στην Ελλάδα έμαθε πόσο αφιλόξενα και μερικές φορές εχθρικά αντιμετώπιζαν οι Ελλαδίτες (οι γηγενείς Έλληνες) τους πρόσφυγες από τον Πόντο.

Η χώρα ήταν μικρή, φτωχή και κατεστραμμένη από τους δύο Βαλκανικούς και τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο. Εκεί κάθε γωνιά της γης είναι ποτισμένη με τον ιδρώτα και το αίμα των ανθρώπων. Όλος ο βιος των προγόνων είχε περάσει στα χέρια των Τούρκων και ο πατέρας, που δεν έτρεφε φιλοσοβιετικά αισθήματα όπως οι υπόλοιποι, εξεπλάγη λίγο από την ιδιοτέλεια των συγγενών. Φυσικά, τον δέχτηκαν με θέρμη, το σόι ήταν μεγάλο, αλλά δεν βρήκε εκείνη την εγκαρδιότητα την οποία είχε συνηθίσει στη Γεωργία.

Η μητέρα το ήξερε αυτό και δεν θέλησε να πάει, ο πατέρας όμως, παρόλα αυτά, την έπεισε. Ο πατέρας σκεφτόταν να μετακομίσουμε στην Ελλάδα και σύντομα θα αγοράσει εκεί διαμερίσματα στις καλές συνοικίες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, αλλά η μητέρα κατάφερε να γίνει το δικό της. Προς το παρόν τουλάχιστον. Αυτό το «προς το παρόν» έγινε «για πάντα». Δεν μετακομίσαμε στην Ελλάδα.

Στη Σοβιετική Ένωση έχουμε ένα σωρό συγγενείς και φίλους. Όλα μας είναι οικεία. Εκεί, έλεγε, όπου κι αν πας μόνο για χρήματα μιλάνε. Σ' εμάς, όπου κι αν πας, αμέσως στρώνουν τραπέζι, ενώ εκεί μόνο ένα φλιτζάνι μαύρο καφέ με παγωμένο νερό και λίγη βανίλια. Δεν το κάνουν από τσιγκουνιά, απλά έτσι συνηθίζεται εκεί, έλεγε ο πατέρας. Ας ζήσουν τότε με τα έθιμά τους, δεν θέλω, έλεγε η μητέρα. Όντως, στη Μόσχα, δεν πλήτταμε, μονίμως έρχονταν συγγενείς, φίλοι, πρώην γείτονες, οι οποίες μερικές φορές είναι καλύτεροι κι από τους συγγενείς. Καταλαβαίνετε, νομίζω.

Βέβαια, δεν μπορούσαμε να δεχόμαστε επισκέψεις στον χώρο της πρεσβείας. Ακόμα και αργότερα, όταν ζούσαμε στο υπηρεσιακό διαμέρισμα του Υπουργείου Εξωτερικών, σπανίως κάποιοι τολμηροί αποφάσιζαν να μας επισκεφτούν. Βλέπετε, στην είσοδο του κτιρίου όλο το εικοσιτετράωρο υπήρχε ένας υπαξιωματικός και κατέγραφε όλους τους επισκέπτες. Ο κόσμος δεν τολμούσε να κάνει αυτό το βήμα. Το σκοτεινό πνεύμα του Στάλιν είχε διαποτίσει όλη τη χώρα.

Φλερτάροντας με την τέχνη

Σε ένα από τα ταξίδια του ο γιος της Αρούς Έντικ μάς σύστησε τη συγγενή του από την πλευρά του παππού Μάρο Ερζινικιάν. Ξέρετε όμως

ότι οι Αρμένιοι, οι Γεωργιανοί και οι Εβραίοι δεν έχουν «μακρινούς συγγενείς». Η Μαρόσα ήταν μία νέα και πολύ ταλαντούχα δραματουργός του κινηματογράφου. Ο σύζυγός της, ο Πλατόν Ναμπόκοφ ήταν ποιητής, ο οποίος μόλις πρόσφατα είχε αποφυλακιστεί ως πολιτικός κρατούμενος. Και οι δύο τους ήταν άνθρωποι εξαιρετικά λαμπεροί και εγκάρδιοι. Νοίκιαζαν ένα πολύ μικρό δωμάτιο στην οδό Μετροστρόγιεφσκαγια (νυν Μαροσέικα), αλλά οι σπιτονοικοκύρηδες τους ήταν Εβραίοι και τους είχαν σαν συγγενείς. Στο σπίτι τους είχε πάντα μεγάλες παρέες που γλεντούσαν. Ο ανθός της κινηματογραφικής βιομηχανίας εκείνης της εποχής: σκηνοθέτες, σαν τον Σακέν Αϊμάνοφ (σήμερα έχουν δώσει το όνομα του στα κινηματογραφικά στούντιο της Άλμα Άτα), Βλαντίμιρ Μπάσοφ, ο Νικολάι Μοσκαλένκο· ηθοποιοί εκείνης της εποχής, πραγματικοί αστέρες, όχι σαν τους σημερινούς, οι οποίοι αυτοανακηρύσσονται αστέρια και μαντόνες.

Πάντα μπορούσαμε να πάμε σπίτι τους, να βρούμε ζεστασιά και να συναντήσουμε τους αγαπημένους μας που έρχονταν στη Μόσχα. Μας δέχονταν πάντα με χαρά. Το γλέντι κρατούσε πάντα μετά τα μεσάνυχτα και ποτέ δεν μεθούσε κανείς. Όλα γίνονταν με χάρη, μέσα σε μία μποέμ κατάσταση. Εξάλλου, ο θείος Σάσα ζούσε εκεί κοντά και η φιλοξενία του σε σκλάβωνε. Αυτό ίσχυε όχι μόνο για εμάς, αλλά και για τους φίλους μας που έρχονταν στη Μόσχα για δουλειές ή απλά για να ξεσκάσουν. Δεν αναφέρω καν τις γιορτές, όταν γύρω από ένα μεγάλο τραπέζι μαζεύονταν όχι μόνο οι δύο οικογένειές μας, αλλά όσοι από τους φίλους μας τύχαινε να βρίσκονται στην πρωτεύουσα. Οι φίλοι μας δεν ήταν μόνο από τον Καύκασο, αλλά και από τη Σιβηρία, τη Βαλτική και απ᾽ όλες τις γωνιές της αχανούς μας χώρας: «Μεγάλη είναι η πατρίδα μου!»

Γενικά, μετά τον θάνατο του Δημήτρη, η ζωή μας σταδιακά, άρχισε να παίρνει τον κανονικό της ρυθμό. Σιγά-σιγά, αρχίσαμε να συνηθίζουμε και τους συναδέλφους του πατέρα. Πολλοί έρχονταν να μας επισκεφτούν φιλικά, για να δοκιμάζουν τα κεράσματα της μητέρας. Επειδή έμεινα δίπλα στη μητέρα ένα μεγάλο διάστημα, άρχισα σιγά-σιγά να συζητώ με τους καλεσμένους μας. Μου άρεσε πολύ ο νεαρός Μάριος Χρίσακης, ο οποίος ερωτεύτηκε στη Μόσχα μία νεαρή μαθήτρια σχολής μπαλέτου, την Μαρίνα, και παντρεύτηκαν παρά την άρνηση των γονιών της. Την πήρε μαζί του στην Ελλάδα. Καλές σχέσεις είχαμε και με την ανιψιά του φημισμένου διευθυντή ορχήστρας και καλό φίλο του πατέρα μου, από τα χρόνια της νιότης Οδυσσέα Αχιλέσοβιτς Δημητριάδη, τη δεσποινίδα Λίζα. Την εποχή εκείνη ήταν πολύ μεγαλύτερη των τριάντα ετών, αλλά παρόλα αυτά ήταν «δεσποινίς» ή «μαντμαζέλ». Είχε έναν άτυχο έρωτα, ο οποίος, όπως μάθαμε αργότερα, είχε ευτυχή κατάληξη.

Μία φορά, λίγο πριν από το Παγκόσμιο Φεστιβάλ Νεολαίας και Φοιτητών, μαζί με τον πατέρα, πήγαμε στο εστιατόριο «Αράγκβι» για να συναντήσουμε ένα διάσημο διευθυντή ορχήστρας που είχε έρθει για τις προετοιμασίες των εορτασμών. Εκείνος, ο φτωχός ήθελε να συναντηθεί με την ανιψιά του και φοβόταν. Ζήτησε από τον πατέρα μου τη συμβουλή και βοήθειά του. Η εποχή ήταν τέτοια. Ύστερα από λίγο ξεκίνησε το Φεστιβάλ, το οποίο περιμέναμε με αγωνία εγώ κι ο Δημήτρης. Όλη η Μόσχα γιόρταζε κι εγώ στεκόμουν στο μπαλκόνι της πρεσβείας και έκλαιγα. Η επίσημη πορεία περνούσε από τους χώρους της Έκθεσης των επιτευγμάτων της λαϊκής οικονομίας, στη λεωφόρο Μεσάνσκαγια (νυν λεωφόρος Ειρήνης), ακριβώς μπροστά μου, σε απόσταση 10-15 μέτρων κυριολεκτικά. Για πρώτη φορά στη ζωή μου είδα τόσους πολλούς ξένους από διάφορες ηπείρους. «Παιδιά διαφορετικών λαών, με το όνειρο της ειρήνης ζούμε, τούτα τα δίσεκτα χρόνια, παλεύουμε για την ευτυχία», τραγουδούσαν σε διάφορες γλώσσες.

Κάποια στιγμή, τον Αύγουστο, ο πατέρας είχε αγοράσει «τυχαία» από τον προϊστάμενό του Πρωτονοτάριο που έφευγε, ένα σχεδόν καινούργιο αυτοκίνητο μάρκας Chevrolet το οποίο είχε κάνει λίγα μόλις χιλιόμετρα, πράγμα που με έκανε να χαρώ πολύ. Αρχίσαμε να ταξιδεύουμε με τους ανθρώπους της πρεσβείας πότε στη Γιάσναγια Πολιάνα[29], πότε στο Σέργιεφ Ποσάντ[30]. Εκεί μας υποδέχονταν με κάθε επισημότητα, θαρρείς κι ήμασταν επίσημη αντιπροσωπεία. Ντρεπόμουν πολύ που σχεδόν όλοι οι ιεράρχες μιλούσαν άνετα Ελληνικά, ενώ εγώ δεν είχα κάνει πρόοδο με τα ελληνικά σχολικά βιβλία που είχε φέρει ο πατέρας από την Ελλάδα. Πλησίαζε το φθινόπωρο και οικογενειακώς πήγαμε οδικώς στο Λένινγκραντ. Μείναμε στο ξενοδοχείο «Αστόρια». Τρεις γεμάτες ημέρες με ξεναγό. Ακόμη και ο οδηγός μας, ο Νικολάι Μακάροφ, ενθουσιάστηκε, μα η μητέρα μας παρέμενε αδιάφορη για όλα. Ο πατέρας με τη μητέρα πήγαν μαζί στην Ελλάδα τον Οκτώβριο. Σ' εμάς είχε λάσπες, εκεί όμως είχαν θαυμάσιο καιρό. Μετέφεραν τα κόκαλα της γιαγιά, έκαναν μία περιοδεία στα σημαντικότερα αξιοθέατα και μία κρουαζιέρα σε διάφορα νησιά.

Η μαμά δεν εντυπωσιάστηκε από όλα αυτά, εκτός από μία περίπτωση. Όταν μετά τον περίπατο που έκαναν σε κάποιο νησί οι γονείς μου, επέστρεψαν στο καράβι, ο καμαρότος κάλεσε τον πατέρα μου να δει τον καπετάνιο. Εκείνος του είπε:

29 Γιάσναγια Πολιάνα: το κτήμα του Λέοντα Τολστόι. (Σ.τ.Μ.)

30 Σέργιεφ Ποσάντ: η έδρα του Ρωσικού Πατριαρχείου, σε απόσταση 70 περίπου χιλιομέτρων από την Μόσχα (Σ.τ.Μ.)

- Αξιότιμε κ. Διονυσιάδη, το πλήρωμα μας είναι έμπιστο, το έχουμε ελέγξει λεπτομερώς, αλλά όλοι είναι άνθρωποι φτωχοί και δεν πρέπει να τους βάζουμε σε πειρασμό. Λέγοντας αυτά, έδωσε στον πατέρα μου ένα σημαντικό ποσό, το οποίο είχε αφήσει κάτω από το μαξιλάρι στην καμπίνα του.

Δουλεύοντας στην ελληνική πρεσβεία

Μετά το Παγκόσμιο Φεστιβάλ νεολαίας και φοιτητών, η ζωή άρχισε να κυλάει ξανά με τον συνηθισμένο της ρυθμό. Όλοι μου οι φίλοι δούλευαν, εγώ πάλι ήμουν άνεργος. Ο πατέρας μου έδινε συχνά χρήματα, μα δεν ένιωθα άνετα. Στα τέλη Αυγούστου βρήκα δουλειά ως πρώτος μηχανικός στο κτιριακό συγκρότημα του νεόδμητου «53ου αστικού νοσοκομείου» της Μόσχας. Ως μηχανικός, είτε είμαι στην Αφρική, είτε παντού, στη νέα μου δουλειά όμως εκτός από τον καυστήρα, τη λειτουργία του οποίου γνώριζα καλά ως μηχανικός του ναυτικού, είχα και ένα τεράστιο χώρο με πλυντήρια, στεγνωτήρια και σίδερα, ένα μαγειρείο με πολλές κουζίνες, διάφορα είδη ιατρικού εξοπλισμού και όλα αυτά έπρεπε να τα μελετήσω και να μάθω τη λειτουργία, τη χρησιμότητα και την επισκευή τους. Είχα βέβαια στη διάθεσή μου μία ολόκληρη ομάδα ηλεκτρολόγων, ξυλουργών, χτιστών, αλλά ο Θεός φυλάξοι μην είναι άσχετος ο πρώτος μηχανικός. Άρχισα να μελετάω και να μαθαίνω. Δεν είχα προβλήματα στη δουλειά, εκτός από τον άμεσο προϊστάμενό μου, τον αναπληρωτή αρχίατρο, ο οποίος μερικές φορές μου έκανε παρατηρήσεις:

— Να μην επιτρέπεις στους υφιστάμενούς σου να σε φωνάζουν Σάσα! Δεν είναι μόνο δική σου η δουλειά, σήμερα θα σε φωνάζουν εσένα Σάσα, αύριο εμένα Πέτια, θα αρχίσουν να μας χτυπάνε στον ώμο και μεθαύριο θα μας κάτσουν στο κεφάλι και πάει λέγοντας.

Αχ, πόσο δίκιο είχε ο γέροντας, η δημοκρατία που μετατρέπεται σε υπερβολική οικειότητα, τελειώνει πάντα άσχημα.

Ένα ακόμη επεισόδιο θα σας πω: έχοντας καταλάβει πως δεν μου αρέσει το γεγονός ότι του πήγαιναν πάντα στο γραφείο του το φαγητό, ενώ εγώ δεν άγγιζα ποτέ το φαγητό των ασθενών, με κοίταξε τρυφερά και μου είπε μία φορά:

— Σάσενκα, δεν κλέβω το φαγητό των ασθενών. Είμαι όμως υπεύθυνος για το μαγειρείο και έτσι πρέπει πάντα να δοκιμάζω τι δίνουν στους ασθενείς.

Στο υπόγειό μας ήταν ένα δωμάτιο που βάζαμε τους νεκρούς. Τους άφηναν πάνω στο τσιμεντένιο πάτωμα, άνοιγαν το ντους και για λίγη ώρα τους έριχναν παγωμένο νερό. Το νεκροτομείο δεν ήταν έτοιμο ακόμη. Μια φορά, ήρθαν για να τους δείξω το νοσοκομείο οι φίλες μου Ρίτα, Βάλια και Γκάλια. Τους έδειξα διάφορα κτίρια, σχεδόν όλο το νοσοκομείο, τις πήγα στο υπόγειο, τις οδήγησα στο σκοτεινό δωμάτιο με το νερό που έκανε θόρυβο και στη συνέχεια άνοιξα το φως και βγήκα τρέχοντας στο διάδρομο, κλείνοντας πίσω μου την πόρτα. Φαντάζεστε την αντίδρασή τους; Παραλίγο να με σκοτώσουν και μέχρι σήμερα θυμούνται το ανόητο αστείο μου. Ήμουν βλάκας την εποχή εκείνη, χωρίς αμφιβολία. Μία φορά, την ημέρα της μισθοδοσίας, οι εργάτες μου, αφού μου έδωσαν πίσω τα δανεικά, που τους έδινα πάντα αναντίρρητα, με έπεισαν να πάμε για ένα ποτηράκι σε κάτι «γνωστούς» τους. Ήμουν πολύ κοινωνικός, «δημοκράτης», οι νουθεσίες του προϊσταμένου δεν έπιασαν τόπο, παρόλο που, όταν εκείνος ήταν μπροστά, όλοι μου μιλούσαν στον πληθυντικό. Επέστρεψα σπίτι μου στις τρεις η ώρα μετά τα μεσάνυχτα, τύφλα μεθυσμένος, τραγουδώντας με όλη τη δύναμη της φωνής μου, το αγαπημένο ναυτικό μου τραγούδι:

«Και γιατί μας μαλώνετε που πίνουμε συχνά και γλεντάμε, να μάθετε όμως πως στη ναυτική μας ζωή με τα κύματα γλεντάμε. Είτε βρέχει, είτε χιονίζει, τρέχετε στα σπίτια σας, μα σαν έρθει η κακοκαιρία η μάχη αρχίζει για μας. Όταν πιάνουμε λιμάνι, αρχίζουμε τα γλέντια ξανά! Αχ, ομορφιά μου, δώσε μας κι άλλο κρασί. Ένα μήνα ταξιδεύαμε, ας μεθύσουμε για τα καλά!»

Ζούσαμε όμως σε κτίριο του Υπουργείου Εξωτερικών. Οι γείτονές μας στον όροφο, ήταν ο πρώτος γραμματέας της πρεσβείας της Ιταλίας, ο σύμβουλος της πρεσβείας του Βελγίου, ενώ στο διπλανό κτήριο ζούσε ο ανιψιός του τελευταίου αυτοκράτορα της Αιθιοπίας Χαϊλέ Σελασιέ ο Α΄, η σύζυγος του οποίου ήταν Ελληνίδα και μας επισκέπτονταν συχνά. Στο ίδιο κτίριο ζούσε και ο νέος προϊστάμενος του πατέρα Δημήτριος Φραγκίδης, ο οποίος υποπτευόταν όλη μας την οικογένεια ότι δεν διακατεχόταν από υγιείς πολιτικές αντιλήψεις. Λίγο καιρό πριν είχε πνιγεί ο Δημήτρης σε ένα μέρος όπου το βάθος του ήταν μέχρι το στήθος και τον βρήκαν ύστερα από 10 λεπτά, όχι εκεί που φάνηκαν για λίγο τα χέρια του έξω από το νερό, αλλά σε απόσταση 15 μέτρων, σε μία λίμνη όπου δεν υπήρχε καθόλου ρεύμα για να τον παρασύρει. Εγώ όμως δεν ήξερα ότι ο πατέρας μου είχε προβλήματα όχι μόνο με την ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ, αλλά και με τη «δική» μας Κρατική Ασφάλεια. Η φτωχή μου μητέρα έκλαιγε με λυγμούς σαν αγελάδα. Ο πατέρας μου χωρίς να πει τίποτα με χτύπησε για τρίτη όλο κι όλο φορά σε όλη μου τη ζωή. Ήταν το τελευταίο χαστούκι που μου έδωσε.

Αχ, αν δεν μου είχαν στερήσει από την ηλικία των τριών ετών τα ευλογημένα του χαστούκια, ίσως είχα γίνει άνθρωπος. Με την εκ γενετής ευφυΐα μου. Ήμουν έξι χρονών όταν διόρθωσα έναν μεγάλο κύριο, ο οποίος αποκάλεσε το κόκαλο του καρπού κοκαλάκι.

— Κοκαλάκια έχουν τα φρούτα, είπα, αυτό είναι κόκαλο!

Η μητέρα μου ήταν πολύ περήφανη για μένα.

Αργά το πρωί, όταν άνοιξα τα μάτια μου, ο πατέρας είχε ήδη φύγει για τη δουλειά του. Η μητέρα μου είπε πως είδε από το μπαλκόνι που είχα έρθει με ταξί. Για κάποιο λόγο έλειπε το ελβετικό μου ρολόι και μία κάλτσα. Φορούσα όμως παπούτσια. Και, φυσικά, δεν είχα καθόλου χρήματα. Μόλις όμως είχα πληρωθεί τον μισθό μου και είχα πάρει πίσω όλα τα δανεικά. Η υπηρέτριά μας η Τάνια μόλις και μετά βίας συγκρατούσε τα γέλια της. Δεν κάνει να πίνεις με τους υφιστάμενούς σου, ιδιαίτερα όταν είσαι ανόητος και εκείνοι έχουν την ίδια ηλικία με τον πατέρα σου. Τότε όμως δεν ήξερα για τα προβλήματα του πατέρα, για τις δυσκολίες και τις ατιμίες των μυστικών υπηρεσιών. Τόσο των σοβιετικών, όσο και των ελληνικών...

Μόλις τελείωσε η σεζόν της θέρμανσης, κατά την οποία είχαμε και τα περισσότερα προβλήματα λόγω της κακής ποιότητας του μοσχοβίτικου λιθάνθρακα, ήρθε στον χώρο του καυστήρα, κάποιος με πολιτικά για να κάνει έλεγχο. Εκείνη την εποχή, από το αστυνομικό τμήμα της περιοχής καθημερινά μου έστελναν διάφορους «Δεκεμβριστές», δηλαδή μέθυσους, οι οποίοι είχαν καταδικαστεί σε διάφορες μικρές ποινές. Πέντε, έξι άτομα μετέφεραν με χειράμαξες τον λιθάνθρακα, και μετά έβγαζαν έξω στον δρόμο και στη συνέχεια φόρτωναν τη σκωριά στο φορτυγό, έκαναν δηλαδή διάφορες τέτοιες βοηθητικές δουλειές. Όλοι είχαμε δει την ταινία «Επιχείρηση Υ» του Λεονίντ Γκαϊντάι.

Ανάμεσά τους υπήρχαν και πολύ ενδιαφέροντα υποκείμενα: διανοούμενοι αλκοολικοί. Άνθρωποι ασυνήθιστοι. Τιμωρούνταν με 10-15 ημέρες και με ορισμένους είχα προλάβει να αναπτύξω φιλικές σχέσεις. Μου έλεγαν τα εσώψυχά τους, νιώθοντας μία πνευματική συγγένεια, εγώ πάλι μερικές φορές τους μιλούσα για μένα για να μην με θεωρήσουν «παιδί της μαμάς».

Ένας από αυτούς ήταν στο παρελθόν προϊστάμενος ενός μεγάλου σχεδιαστικού γραφείου, ο οποίος όμως δεν άντεξε το «σύστημα» και σταδιακά κύλησε στον αλκοολισμό, δεν ήταν πια νέος, δεν θυμάμαι το όνομά του, ο οποίος μου είπε: Σάσα, είναι από την «υπηρεσία», τους μυρίζομαι αμέσως.

Τότε δεν ήξερα καν τι θα πει «υπηρεσία». Αντιμετώπιζα τα όργανα της τάξης με σεβασμό. Ήταν για μένα οι άριστοι των αρίστων, δεν είχα δει

μόνο σοβιετικές ταινίες, αλλά είχα και ζωντανά παραδείγματα, από ανθρώπους που ήταν σαν συγγενείς μας. Ο Γκούργκεν Αμπιγιάν στο Τμπιλίσι, ο σύζυγος της γειτόνισσάς μας στο κοινοβιακό διαμέρισμα, της Ζάννας, η οποία ήταν για μένα σαν μεγαλύτερη αδελφή. Με λάτρευε. Κατά τη διάρκεια του πολέμου έπαθε ελονοσία και οι γιατροί της είπαν πως πρέπει να πίνει ούρα. Συμφώνησε αλλά είπε πως θα πίνει μόνο τα δικά μου. Με ξυπνούσαν νωρίς το πρωί και με υποχρέωναν να κατουρήσω σε ένα γυάλινο δοχείο. Ο Βίκτωρ Αλεξάντροβιτς Πολούχιν από τη Ζαβόντοβκα. Ήταν όμως και ο μέθυσος Μπριάγκιν στη Ζαβόντοβκα και ο Σκαντάροφ από το Τμπιλίσι που τρομοκρατούσαν ακόμη και την ίδια τους την οικογένεια, αφού κάθε οικογένεια έχει το δικό της τέρας. Για λόγους αρχής όμως, θεωρούσα πως δεν ήταν επαγγελματικό, πως ήταν απαράδεκτο και ψευδές να υπογράφω την έκθεση ελέγχου που μου έδωσα. Τότε πήγαμε όχι στον άμεσο προϊστάμενό μου, αλλά στον αρχίατρο. Εκείνος τα κατάλαβε όλα και υποσχέθηκε πως, επειδή είναι πρώτη φορά δεν θα με τιμωρήσει, με κοίταζε με συμπόνια, εγώ όμως επέμενα να υπερασπίζομαι τις αρχές μου:

Δεν μπορώ να υπογράψω την Έκθεση Ελέγχου, την οποία έγραψε ένα άνθρωπος που δεν ξέρει τίποτα ούτε για τη θερμοδυναμική, ούτε για καυστήρες. Είδε τον απορροφητήρα και με ρωτούσε σε τι χρησιμεύει.

Κοντολογίς, στις 13 Μαρτίου 1958 παραιτήθηκα χωρίς να λυπηθώ καθόλου. Εξάλλου ήταν πολύ μεγάλη η διαδρομή να πάω και να έρθω σπίτι μου. Τότε το μετρό δεν είχε φτάσει ακόμη, ενώ δεν είχα βγάλει ούτε δίπλωμα οδήγησης. Μερικές φορές πήγαινα στο Κοζούχοβο με ποδήλατο, αλλά δεν ήταν λύση, παρόλο που τότε δεν είχε τόσο μεγάλη κίνηση στους δρόμους. Επιπλέον, βιαζόμουν να οδηγήσω το πανέμορφο τετράτροχό μου. Προφανώς με εξώθησαν σε παραίτηση. Ο πατέρας μου δεν ήθελε να πάρει οδηγό από το κράτος, γνωρίζοντας πως θα είναι της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. Είχε κάνει συμφωνία με ταξιτζήδες, οι οποίοι δούλευαν εναλλάξ μέρα παρά μέρα. Οι Αρχές όμως μπορούσαν να αξιοποιήσουν κρυφά τους ταξιτζήδες. Ο ίδιος ο πατέρας μου δεν έμαθε ποτέ να οδηγεί αυτοκίνητο, δεν μπορούσε να μάθει, εγώ όμως έμαθα αμέσως κι έπιασα το τιμόνι. Μία, δύο μέρες οδήγησα μέσα στο πάρκο της Έκθεσης επιτευγμάτων της λαϊκής οικονομίας και την τρίτη ημέρα πήγα στο Οστάνκινο. Την εποχή εκείνη δεν αλλάζαμε λάστιχα τον χειμώνα, είχαμε τα ίδια όλο τον χρόνο, ούτε όμως καθάριζαν καλά τους δρόμους από το χιόνι. Ο δάσκαλός μου ήταν σημαντικό πρόσωπο, ήταν ο οδηγός της οικογένειας του Υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας. Οι Έλληνες έφευγαν στο εξωτερικό για καλύτερα μεροκάματα. Ένας γεροδεμένος άντρας που φορούσε μία καμπαρντίνα, καθόταν στο αυτοκίνητο με τέτοιο ύφος λες κι ήταν, τουλάχιστον, υπουργός.

Εγώ ήξερα ότι ο Μάμης, έτσι τον έλεγαν, ήταν θυρωρός-φύλακας. Δύο χρόνια αργότερα, έμαθα πως ήταν αξιωματικός των μυστικών υπηρεσιών και μάλιστα όχι χαμηλόβαθμος. Υπήρχαν πολλοί τέτοιοι εκείνη την εποχή. Δεν ήξερα τη γλώσσα, αλλά έπρεπε να συναναστρέφομαι πλέον με πολλούς. Ήταν κι ένας ακόμη «θυρωρός», ένας γεροδεμένος κοιλαράς, ο Δημητρός. Ζούσαμε στην πρεσβεία όταν ήρθε. Πολύ συχνά βοηθούσα τον πατέρα μου να συμπληρώνει τις αιτήσεις για τις άδειες παραμονής. Την εποχή εκείνη ο πατέρας μου είχε τον βαθμό του ακολούθου Τύπου και είχε πολλή δουλειά. Εγώ πάλι, επειδή για ένα μεγάλο διάστημα δεν δούλευα, βοηθούσα τον πατέρα μου σε μικροδουλειές στο προξενικό τμήμα, το οποίο ήταν ακριβώς πάνω από το διαμέρισμά μας. Από καιρό πλέον οι Έλληνες με θεωρούσαν δικό τους. Ήταν και ένας παράξενος διανοούμενος, το γεροντοπαλίκαρο ο Παπαδόπουλος. Ήταν κι ένας πολύ έξυπνος, λίγο πιο ψηλός από εμένα, ο Παύλος Μεταλλίδης. Μόλις είχε έρθει στην πρεσβεία ο νέος «θυρωρός», ο οποίος όπως έμαθα αργότερα, ήταν πρώην δεσμοφύλακας και ήρθε για να κερδίσει πολλά χρήματα. Η Ρωσία θεωρούνταν χώρα επικίνδυνη και πλήρωναν μεγάλους μισθούς. Θα πρέπει να σημειώσω πως ήταν σωστό. Αυτός ο Δημητρός, όταν έμαθε ότι στη Ρωσία η μπύρα είναι σχεδόν δωρεάν σε σχέση με την Ελλάδα κι επειδή δεν μπορούσε να βγει έξω λόγω του ότι δεν ήξερε τη γλώσσα, κάθε μέρα μου ζητούσε τη χάρη να του φέρω δύο σακούλες μπύρας Ζιγκουλιόφσκογιε.

Πριν από λίγο καιρό είχε έρθει κι ένα άλλο ενδιαφέρον υποκείμενο, ο Κωνσταντόπουλος. Επαναλαμβάνω ότι μέχρι τον διορισμό του πατέρα μου σε αυτή τη δουλειά, όχι μόνο δεν ξέραμε τι θα πει Πρεσβεία, αλλά μέχρι να αγοράσουμε το ραδιόφωνο «Φίλιπς», δεν ξέραμε καν τι θα πει μαγνητόφωνο. Δεν γνωρίζαμε καν ότι γενικά υπάρχουν ένα σωρό μηχανήματα υποκλοπής. Για εμάς ένα συνηθισμένο μαγνητόφωνο ήταν ένα θαύμα της σύγχρονης τεχνολογίας, όπως και η τηλεόραση που είχαμε αποκτήσει πρόσφατα. Μας κρυφάκουγαν όμως.

Μια φορά ο πατέρας ανήσυχος μας είπε ότι στην Πρεσβεία είχαν βρει μηχάνημα υποκλοπής και πως υποπτεύονταν εμάς. Ζούσε ακόμη ο Δημήτρης όταν ο νέος προϊστάμενος του πατέρα, ο πρόξενος Δημήτριος Φραγκίδης τον «περιποιήθηκε» στις αναφορές που έστελνε τη μία μετά την άλλη προς το Υπουργείο Εξωτερικών:

— Ποιον προσλάβατε; Το ξέρετε πως και οι τρεις γιοι του είναι μέλη της Κομμουνιστικής Νεολαίας;

Για όλους αυτούς το να είσαι μέλος της οργάνωσης της Κομμουνιστικής Νεολαίας ήταν ό,τι ήταν για εμάς να είσαι μέλος της Χιτλερικής Νεολαίας. Ουσιαστικά έτσι είναι, μα εμείς δεν το καταλαβαίναμε ακόμη.

Έτσι λοιπόν, ήμασταν φίλοι, ανταλλάσσαμε επισκέψεις, αλλά έγραφαν εναντίον μας εκθέσεις. Ο πατέρας είχε έναν μακρινό συγγενή στην Αθήνα και συνέταιρο στις εμπορικές τους υποθέσεις έναν βουλευτή, τον Σταύρο Πιλίδη. Εκείνος είχε γνωριμίες στο Υπουργείο Εξωτερικών κι ανέλαβε να μάθει τι συμβαίνει και να το τακτοποιήσει. Μας βοήθησε και μας έδωσε μάλιστα και διπλωματική ασυλία. Κανείς από τους Έλληνες της Μόσχας δεν είχε αυτό το προνόμιο, δεν μπορούσε καν να ονειρευτεί κάτι τέτοιο.

Μία φορά ο πατέρας μού είπε ότι ήρθε να επισκεφτεί τον πρέσβη ο έφηβος γιος του, του αγόρασαν ένα ολόκληρο συναρμολογούμενο τραινάκι, το οποίο δεν μπορεί να συναρμολογήσει, δεν ξέρει τη γλώσσα και τα χέρια του δεν πιάνουν. Με ρώτησε αν μπορώ να τον βοηθήσω ως μηχανικός που τα ξέρω όλα. Δεν θυμάμαι πως συνεννοήθηκα στο διαμέρισμα του πρέσβη με όλους εκείνους τους ξένους, αλλά όλη την ώρα που ήμουν εκεί και ασχολιόμουν με την συναρμολόγηση, ο Κωνσταντόπουλος τριγυρνούσε εκεί γύρω και προσπαθούσε να συνεννοηθεί μαζί μου με χειρονομίες. Ο πατέρας μάς είχε πει πως δεν ήταν ένας απλός διπλωμάτης και ο γηραιός πρέσβης αντιμετωπίζει τον νεαρό του συνεργάτη όχι ως υφιστάμενο, αλλά ως προϊστάμενο. Αυτό ήταν εμφανές και για κάποιον άσχετο. Έκανα τη δουλειά μου και αφού με ευχαρίστησαν χαμογελαστά, έφυγα.

Ύστερα από λίγο καιρό, για κάποιο λόγο έπιασαν αυτόν τον «Τζέιμς Μποντ», ίσως και να ήταν προβοκάτσια και τον απέλασαν επιδεικτικά από τη χώρα. Νομίζω πως ο πατέρας μου είχε κάποια σχέση με αυτή την ιστορία. Γιατί μετά τον αδόκητο θάνατό του, βρήκα στο αρχείο του μία επιστολή, στην οποία ο πάντα ευγενικός και καλοπροαίρετος απέναντί μας πρέσβης απαιτούσε εξηγήσεις από τον πατέρα μου, γιατί είχε λείψει τρεις ημέρες από τη δουλειά χωρίς δικαιολογία. Έλεγξα την ημερομηνία και είδα ότι συμπίπτει με την απέλαση του Κωνσταντόπουλου. Κάηκε ο πατέρας;

Πολλά χρόνια αργότερα, την εποχή της Περεστρόικα, ο πρώην διευθυντής της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ στο Τζαμπούλ, Κοζίκε Μπισιμπάγιεφ, έγραψε ένα βιβλίο «Επ' αυτοφόρω σύλληψη», όπου αφηγείται αυτή την απέλαση και τα γεγονότα που άκουσε από τρίτους. Συγκεκριμένα, περιγράφοντας τα γεγονότα που έγιναν πολύ αργότερα, θα αποκαλέσει τον πατέρα μου κατάσκοπο. Το βιβλίο αυτό, όσο κι αν έψαξα, δεν το βρήκα, εντόπισε όμως τυχαία ένα απόσπασμα του στο διαδίκτυο, ο ανιψιός μου. Δεν έχω διαβάσει τίποτα πιο παράλογο στη ζωή μου, αλλά ας το κρίνει αυτό ο αναγνώστης.

Το γεγονός ότι ο πατέρας μου έπαιζε με τη φωτιά, η μητέρα μου το ήξερε από τη στιγμή της μετακόμισής τους στη Μόσχα, ενώ το έμαθα πολύ αργότερα, όταν έγινα συνεργάτης του. Όταν οι γονείς μου ήρθαν στη Μόσχα, δεν είχαν ποῦ τήν κεφαλήν κλίνῃ» κατά πώς λένε, ήταν μία δύ-

σκολη κατάσταση. Η εργοδοσία του δεν μπορούσε να ξέρει πως όσα χρήματα είχαν από την πώληση του νεόδμητου σπιτιού τους στη Ζαβόντοβκα, μετά βίας έφταναν για να καλυψούν τα έξοδα του ταξιδιού μέχρι τη Μόσχα αλλά και να ντιθούμε όπως αρμόζει. Στη συνέχεια έπρεπε κάθε μέρα να τρέχουν πότε στο Υπουργείο Εξωτερικών, πότε στην Αμερικανική Λέσχη, όπου οι διπλωμάτες περνούσαν τον ελεύθερο χρόνο τους. Η μαμά μάλιστα στις εθνικές γιορτές της Ελλάδας, στις πλούσιες δεξιώσεις με τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου μιλούσε, με τους «συμπατριώτες» της Μικογιάν και Γκεοργκάτζε, σχεδόν στον ενικό, όταν μιλούσαν στη μητρική τους γλώσσα. Ήταν απρεπές να εμφανιστεί χωρίς διαμάντια, πολύ περισσότερο δε φορώντας ρούχα από την φάμπρικα «Μπολσεβίκος». Επιπλέον είχε δύο γιους κάπου στα παρασκήνια.

Την εποχή εκείνη τα παλαιοπωλεία ήταν γεμάτα με πράγματα, τα οποία κατά τα χρόνια της πείνας του πολέμου δεν στοίχιζαν τίποτα. Μα και σήμερα ακόμη, σε σχέση με την χορτάτη Ευρώπη, στοιχίζουν ελάχιστα. Σχεδόν όλοι οι διπλωμάτες υπηρετούσαν στη θέση τους για δύο χρόνια. Πιθανόν, για να μην προλάβουν να τους στρατολογήσουν οι «γενναίοι» γκαγκεμπίτες μας, πολλές φορές όμως ακόμη και αυτός ο χρόνος ήταν αρκετός. Άλλους τους παγίδευαν με «μέλι», άλλους με διάφορα άλλα «γλυκίσματα», συχνά όμως λόγω της απληστίας τους. Εκείνοι που έφευγαν έπαιρναν μαζί τους διάφορα παλιά πράγματα με τα οποία γέμιζαν ολόκληρα κοντέινερ. Παλιά οικιακά σκεύη, πίνακες, χαλιά, έπιπλα και ολόκληρες εκδόσεις με αυτόγραφα σε μια γλώσσα που δεν ήξεραν. Όλα αυτά στην Ελλάδα, όπως και σε ολόκληρο τον «σάπιο καπιταλισμό», άξιζαν τεράστια χρηματικά ποσά. Η επίσημη τιμή του δολαρίου, στο οποίο εισέπρατταν τον μισθό τους, ήταν τέσσερις φορές μικρότερη της μαύρης αγοράς, αλλά τρελαίνονταν από τη χαρά τους, αν τα αντάλλασσαν με την αντιστοιχία ένα προς τρία. Αν με αυτά τα δολάρια μπορούσαν να μεταφέρουν με τον διπλωματικό σάκο χρυσά ρούβλια της τσαρικής εποχής, τα οποία απολαμβάνουν ιδιαίτερης εκτίμησης στους δικούς μας, τότε μία τέτοια επιχείρηση έχει 100% κέρδος, δηλαδή 1000 δολάρια είναι 100 χρυσά νομίσματα ή 75.000 χιλιάδες ρούβλια ή όσο στοίχιζε η νέα μας Chevrolet. Για εμάς ήταν απαγορευμένο οποιοδήποτε ξένο συνάλλαγμα. Για ένα πράσινο κομμάτι χαρτιού ή για ένα χρυσό νόμισμα μπορούσες να εισπράξεις πολλά χρόνια φυλάκισης, ενώ από το 1960 και μετά, όταν ξέσπασε η πολύκροτη υπόθεση του Ροκοτόφ και του Φαϊμπιστσένκο, μπορούσαν να σου επιμερίσουν και την ανωτάτη των ποινών, δηλαδή τη θανατική.

Φυσικά, εγώ ήμουν ένας ιδεολόγος κομσομόλος και μαξιμαλιστής ως προς τις ηθικές μου αρχές, αλλά ο πατέρας μου 17 ολόκληρα χρόνια

δούλευε για αυτό το κράτος. Του είχε τσακίσει τη ζωή ολόκληρο, τον είχε καταδικάσει σε τρομερά βάσανα. Η γιαγιά είχε πεθάνει από τον καημό της. Αρκεί να διαβάσετε τα γράμματά της: «Έχω τρία εγγόνια και κανείς δεν με φωνάζει γιαγιά, παρά μόνο γριούλα...»

Επιπλέον, ο πατέρας είχε διπλωματική ασυλία και στη χειρότερη των περιπτώσεων θα τον έδιωχναν με απέλαση. Αποδείχτηκε ότι μπορούν να κάνουν περισσότερα από μία απέλαση. Δεν τους ενδιέφερε αυτό, αλλά ήθελαν να τον στρατολογήσουν, να τον κάνουν να συνεργαστεί μαζί τους, πράγμα πολύ διαφορετικό. Για κάτι τέτοιο θα μπορούσε να παρασημοφορηθεί και να πάρει προαγωγή κάποιος. Ευκαιρίες υπήρχαν πολλές γιατί η οικογένεια ήταν ανυπεράσπιστη. Ο πατέρας είπε στην μητέρα πως μία φορά τον κάρφωσαν για ένα χρυσό δίσκο σε κάποιο ξενοδοχείο μαζί με τον διευθυντή εργοστασίου αναψυκτικών από την πόλη Τσιμκέντ κι εκείνος υπέγραψε κάτι χαρτιά. Ύστερα από αυτό είχα το ένα πρόβλημα μετά το άλλο στη δουλειά. Το φθινόπωρο του 1958 είχα πιάσει δουλειά στο τμήμα θέρμανσης μιας περιοχής, ως μηχανικός και θερμαστής, αλλά ξαφνικά την άνοιξη θυμήθηκαν πως δεν έχω άδεια εργασίας για καυστήρες φυσικού αερίου. Δούλεψα όλο τον χειμώνα εξυπηρετώντας επτά τεράστιους καυστήρες χωρίς το παραμικρό πρόβλημα λειτουργίας και ξαφνικά ξύπνησαν την άνοιξη. Μαζί με εμένα απέλυσαν άλλους δύο. Εγώ πάλι, «αγωνιστής υπέρ του δικαίου», πήγα στους ανώτερους να βρω το δίκιο μου, αλλά το μόνο που κατάφερα ήταν να γράψουν στο βιβλιάριο εργασίας μου πως παραιτήθηκα μόνος μου και δεν με απέλυσαν. Το πιο ενδιαφέρον ήταν όταν ύστερα από μερικά χρόνια συνάντησα στον δρόμο τα παιδιά, τους ρώτησα:

— Τι κάνετε; Πού δουλεύετε; και μου απάντησαν:

— Τι θα πει πού; Εκεί που δουλεύαμε, εκεί δουλεύουμε.

Τα έχασα:

— Πώς κι έτσι; Αφού σας απέλυσαν μαζί μου. - Εκείνοι γέλασαν:

— Ήταν για το θεαθήναι, για να μην καταλάβεις τίποτα. Θυμάσαι την πόρτα στο πανοσήκωμα της οικοδομής, όπου ούτε καν εσύ, ο επικεφαλής της βάρδιας, δεν είχες δικαίωμα εισόδου; - Τους απάντησα πως φυσικά και θυμάμαι.

— Το καινούργιο κτίριο απέναντι από τον καυστήρα μας, όπου ζούσαν ξένοι το θυμάσαι;

— Πώς να μην το θυμάμαι, αφού ζούσε εκείνος ο αντιπαθητικός από την Κεϋλάνη, ο οποίος χτυπούσε την υπηρέτριά του με αλυσίδα. Εκεί ζούσε και ο προϊστάμενος του πατέρα μου, ο οποίος του έδωσε ένα μεγάλο στερεοφωνικό σύστημα ως προίκα στο αυτοκίνητο όταν το αγόρασε. Τότε μου απάντησαν:

— Λοιπόν, σε εκείνο το δωμάτιο υπήρχαν όλα τα μηχανήματα καταγραφής των «κοριών», με τους οποίους ήταν γεμάτο εκείνο το κτίριο.

Συγκλονίστηκα από αυτά που άκουσα αλλά και από το πόσο καλά πληροφορημένοι ήταν. Θα μπορούσα να αμφιβάλλω για αυτά που μου είπαν, αν η σύζυγος ενός από αυτούς δεν εργαζόταν στο γραφείο διαχείρισης του κτιριακού συγκροτήματος στο οποίο υπαγόταν και ο τομέας των καυστήρων. Ζούσα, βλέπετε, ήδη σε ένα κτίριο του ΥΠΕΞ και πολύ σύντομα βεβαιώθηκα πως πάντα μας άκουγαν.

Αμέσως μετά την απόλυσή μου, ο πατέρας μου μού είπε:

— Είσαι μηχανικός, κερδίζεις τα μισά από την υπηρέτριά μας και τα μισά από τον οδηγό μας, ο οποίος δουλεύει μέρα παρά μέρα. Θα γίνεις οδηγός μου.

Δεν ξέρω γιατί ο πατέρας μου χρειαζόταν υπηρέτρια, αφού γνώριζε ότι μάλλον ήταν πράκτορας της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ, τη στιγμή που η μητέρα ήταν εξαιρετική νοικοκυρά, πολύ καλύτερη από οποιονδήποτε. Την ίδια στιγμή, ο πατέρας έπαιρνε ταξιτζήδες για οδηγούς, γι' αυτό και δούλευαν μέρα παρά μέρα. Με παραξενεύει η αφέλειά του, αν είναι δυνατόν να μην καταλάβαινε πως μπορούσαν να υποχρεώσουν κάθε ταξιτζή να τους δίνει πληροφορίες. Βέβαια, τότε ήταν ακόμη νέος, σε σύγκριση με τη δική μου ηλικία σήμερα. Τώρα οι γιοί μου είναι μεγαλύτεροι απ' όσο ήταν εκείνος τότε. Κι εγώ με τη σειρά μου, σε πολύ μεγάλη ηλικία έμαθα ότι υποχρέωναν ακόμη και πολύ κοντινούς μας ανθρώπους να μας κατασκοπεύουν.

Προφανώς, ο πατέρας καταλάβαινε πως με τους ταξιτζήδες διέτρεχε κίνδυνο και προσπαθούσε να με πείσει να μην ψάξω άλλη δουλειά. Ήξερε ότι ντρεπόμουν πολύ να με συντηρεί. Ήξερε, επίσης, ότι δεν ήμουν άπληστος. Κάθε φορά που πήγαινε ταξίδι και με ρωτούσε τι να μου φέρει στην επιστροφή, πάντα του ζητούσα έναν αναπτήρα-πιστόλι και πάντα μου έφερνε κάτι άλλο. Από πολύ μικρή ηλικία, όπως όλοι οι κάτοικοι του Τμπιλίσι, μου άρεσε να ντύνομαι καλά, αλλά ποτέ δεν ήμουν δανδής, όσον δε αφορούσε τις μόδες, ακόμη και σήμερα πιστεύω ότι τις έχουν σκεφτεί έξυπνοι άνθρωποι για να βγάζουν χρήματα εις υγείαν των κορόιδων. Είχα ένα καλοραμμένο, αγαπημένο κοστούμι που μου πήγαινε πολύ, το οποίο μου είχε φέρει ο πατέρας από τη Στοκχόλμη πριν ακόμη επιστρέψω από τη Σιβηρία. Είχα ένα εξαιρετικό μπουφάν και όλα όσα χρειαζόμουν. Από την άλλη πλευρά, όλα όσα μου έφερνε ήθελαν μετασκευή, πράγμα που δεν ήθελα να κάνω και τα οποία, αφού έμεναν κρεμασμένα για ένα διάστημα στην ντουλάπα, τα πετούσαμε.

Έτσι, έγινα οδηγός του πατέρα, αλλά λόγω ενός ανόητου τροχαίου δυστυχήματος, μου πήραν το δίπλωμα για ένα εξάμηνο. Ναι, ήταν δικό μου

το λάθος, δεν άφησα να περάσει ένα τρόλεϊ και του έσπασα τον προφυλακτήρα. Έφταιγα όμως για κάτι που προεξείχε 15 εκατοστά; Δεν ήταν όμως η πρώτη φορά, αλλά η τρίτη. Ο δικός μου προφυλακτήρας ήταν όπως στα τεθωρακισμένα, είχε πάχος 3 εκατοστά και ήταν από ατσάλι. Γιατί όμως μου πήραν το δίπλωμα, αφού δεν ήμουν πιωμένος; Δεν ξέρω. Ύστερα από δύο μήνες, θα με βοηθήσει ο «Σερεμπριακόφ» από τη Διεύθυνση Εξυπηρέτησης Διπλωματικού Σώματος του ΥΠΕΞ. Ο πατέρας ανέφερε συχνά το όνομα κάποιου Σερεμπριακόφ από αυτή τη Διεύθυνση. Τελικά, δεν υπήρχε ούτε Σερεμπριακόφ, και μάλιστα δεν ήταν από την προαναφερόμενη Διεύθυνση, αλλά έναν εντελώς άλλος άνθρωπος, από μία άλλη υπηρεσία, αλλά αυτό θα το μάθω αργότερα, τρεις εβδομάδες μετά τον ξαφνικό θάνατο του πατέρα μου. Προς το παρόν η ζωή κυλούσε και μου χαμογελούσε.

Ο Θεός προστάτευσε τον μεγαλύτερο μου αδελφό Λάζαρο από όλες αυτές τις περιπέτειες. Τον είχε πάρει κοντά του στην οικοδομή ο θείος Βανό κι δούλευε ήρεμα στην κατασκευή του θέρετρου «Ζαβίντοβο». Εκεί συνάντησε και τη σύζυγό του, την ανιψιά του κλασικού συγγραφέα της σοβιετικής λογοτεχνίας Νικολάι Οστρόφσκι.

Ήταν τόσο ρομαντικά όλα. Στο εστιατόριο του θέρετρου, κάθονταν τρεις τελειόφοιτες της Σχολής Φιλολογίας του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Στην μοναδική ελεύθερη θέση του τραπεζιού κάθισε ένας άντρας που φορούσε τα ρούχα του οικοδόμου και λερωμένες με λάσπες μπότες. Οι μέλλουσες καθηγήτριες φιλολογίας συζητούσαν ζωηρά τα λογοτεχνικά τους ζητήματα και μία από αυτές απαγγέλλοντας ένα ποίημα, έκανε λάθος. Ο άντρας, χωρίς να σηκώσει το βλέμμα από το πιάτο, μηχανικά, θαρρείς άθελα του, τη διόρθωσε. Τα κορίτσια άρχισαν να δίνουν προσοχή στον «εργάτη» και ξεκίνησαν να κουβεντιάζουν μαζί του. Έμαθαν πως είναι ο επιστάτης της διπλανής οικοδομής. Η γνωριμία εξελίχθηκε σε φιλία. Αποδείχτηκε πως αυτός ο τύπος, όχι μόνο γνωρίζει καλύτερα από τις ίδιες την κλασική λογοτεχνία, μα μπορεί να απαγγείλει ολόκληρα κεφάλαια από τον «Ευγένιο Ονέγκιν» και τον «Δόκιμο». Στη συνέχεια, μία από αυτές τις κοπέλες, η Σβετλάνα, έγινε νύφη μου. Οι δυο τους, πέρα από την αγάπη τους για τη λογοτεχνία, λατρεύουν τη μουσική. Κανείς τους όμως δεν μπορεί να τραγουδήσει. Δεν είναι ότι δεν έχουν «αυτί» όπως λέμε, απλά δεν μπορούν να τραγουδήσουν καμία μελωδία. Στη συνέχεια, έφτιαξα και μία ιστορία για τη γνωριμία τους, ότι τάχα στο θέρετρο ήθελαν να φτιάξουν χορωδία και είχαν μαζευτεί πολλοί υποψήφιοι, αλλά απέρριψαν μόνο αυτούς τους δύο. Έφυγαν, λοιπόν, πικραμένοι από τη λέσχη και η κοινή τους πίκρα ήταν η αιτία που ήρθαν κοντά ο ένας με τον άλλον. Δεν ξέρω πόσο έξυπνη ακούγεται αυτή η ιστορία, τότε όμως έκανε εντύπωση

σε όσους την άκουγαν. Το πιο ενδιαφέρον όμως συνέβη λίγο πριν από τον γάμο τους, όταν έφεραν τον μέλλοντα κουμπάρο τους στο σπίτι μας, στην πόλη Πέροβο.

Ο Ντμίτρι Οστρόφσκι, αδελφός του Νικολάι Οστρόφσκι, μετά τον θάνατο του διάσημου αδελφού του, παντρεύτηκε τη γυναίκα του, ενώ την Σβετλάνα τη μεγάλωσε και τη σπούδασε η μητέρα της, η παλιά Μπολσεβίκα Όλγα Μωϋσέγιεβα Νταστσέφσκαγια. Ο πατέρας της Σβετλάνα όλη του τη ζωή δούλεψε στον μηχανισμό του Ανωτάτου Σοβιέτ της Ε.Σ.Σ.Δ. επέζησε της σταλινικής εποχής χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα χάρη στον νεότερο αδελφό του. Ο ζωώδης τρόμος όμως που τον είχε κυριεύσει από την εποχή των εκκαθαρίσεων, του άφησε ίχνη βαθιά και όταν πήγαμε να τον πάρουμε και είδε ότι θα πρέπει να μπει σε ένα αμερικανικό αυτοκίνητο με διπλωματικές πινακίδες D3-13, παραλίγο να μοιάσει σε εκείνον τον ηρωικό μηχανοδηγό ατμομηχανής Αρτιόμ, ο οποίος ήταν αδελφός του Πάβελ Κορτσάγκιν, ήρωα του μυθιστορήματος «Πώς δενόταν τ᾽ ατσάλι». Ήξερε πολύ καλά πόσο δηλητηριώδης είναι γενικά για τον σοβιετικό άνθρωπο και ειδικά για τον αξιωματούχο, οποιαδήποτε σχέση με αλλοδαπούς. Στο τραπέζι, αυτός ο φτωχός καθόταν σαν αποσυνάγωγος. Μετά μας είπαν ότι βασάνιζε για πολύ καιρό την κόρη του με τις αμφιβολίες του αν κάνει καλά που παντρεύεται έναν ξένο.

Το ίδιο συνέβη, ένα χρόνο αργότερα, με έναν άλλο μεγάλο αξιωματούχο, μόνο που αυτή τη φορά ήταν στρατιωτικός. Ο φίλος μου από το Τμπιλίσι Ζόρα παντρεύτηκε την κόρη του ανεψιού του διάσημου Γεωργιανού επαναστάτη, παιδικού φίλου και συνοδοιπόρου του Στάλιν, του Αβέλ Ενουκίτζε. Η άκληρη θεία της, γνωστή καθηγήτρια νευροπαθολογίας της Γεωργίας Σοφίκο Γιανουκίτζε, η οποία ήταν σαν δεύτερη μητέρα της, είχε κάποτε παντρευτεί τον γενικό εισαγγελέα της Στρατιωτικής Περιοχής Υπερκαυκασίας Λιχοβίντοφ. Ήταν η εποχή που οι διαβόητες τρόικες έκαναν θηριωδίες στη Γεωργία. Τότε ο Λιχοβίντοφ ήταν απόστρατος στρατηγός και παρόλο που δεν ζούσε με τη Σοφίκο, είχαν εξαιρετικές σχέσεις μεταξύ τους. Απλά εκείνη δεν θέλησε να μετακομίσει στη Μόσχα, ενώ εκείνος είτε δεν ήθελε, είτε δεν μπορούσε να μείνει στο Τμπιλίσι. Ο Ζόρα λοιπόν με τη νεαρή του σύζυγο αποφάσισαν κατά το ταξίδι του μέλιτος να έρθουν να με επισκεφτούν στο σπίτι μας στο Πέροβο. Είχαμε καλέσει και τον Λιχοβίντοφ. Πήγαμε να τους πάρουμε και βγαίνοντας στον δρόμο, πήγαμε προς το αυτοκίνητό μου. Να βλέπατε το πρόσωπο του στρατηγού εκείνη τη στιγμή. Τέτοια έκφραση έχει μάλλον ο άνθρωπος που βαδίζει προς το ικρίωμα. Τέτοια όμως ήταν εκείνη η εποχή.

Δεν μίλησα όμως ακόμη για το ίδιο μας το σπίτι στο Πέροβο. Όταν την άνοιξη του 1958 πήρα το δίπλωμα οδήγησης, αποφασίσαμε να μαζευτούμε όλοι μαζί, σαν οικογένεια στο σπίτι του θείου Σάσα στην Ουντέλνογιε. Στο δρόμο, στη διασταύρωση Γιεγκογιέφσκαγια, μας σταμάτησε η τροχαία. Ρωτήσαμε τι συμβαίνει, αλλά δεν μας έδιναν καμία εξήγηση. «Γύριστε πίσω», μας είπαν μόνο. Μία άλλη φορά, πηγαίνοντας μόνος μου, συνέβη το ίδιο. Τους έδειξα τη σοβιετική μου ταυτότητα. Στο αυτοκίνητο δεν υπήρχε κανένας ξένος. Και πάλι όμως δεν μου έδωσαν καμία εξήγηση.

Ο πατέρας είχε στα χέρια του μια μεγάλη κατάσταση με τις τοποθεσίες που απαγορεύονταν να επισκεφτούν οι ξένοι. Ο σιδηροδρομικός σταθμός Ουντέλνογιε δεν αναφερόταν. Ο πατέρας αποφάσισε να αγοράσει δικό του σπίτι. Στη Μόσχα σπίτια δεν πουλούσαν. Ήταν ένα όμορφο διώροφο σπίτι φτιαγμένο με τούβλα, στην πόλη Χιμκί, αλλά δεν επέτρεψαν στον πατέρα μου να το αγοράσει και έτσι στη σιδηροδρομική γραμμή Μόσχας-Καζάν, λίγο πιο κοντά από την αγαπημένη μας Ουντέλνογιε, στην πόλη Πέροβο, βρήκαμε ένα σπίτι. Εξάλλου ήταν κοντά και ο σιδηροδρομικός σταθμός Κόσινο, όπου σε ένα τέτοιο σπίτι ζούσε ο πρώην κουρέας της Ζαβόντοβκα Γιάκοβ Ιβάνοβιτς Γκεβορκιάν με την πιστή του σύζυγο Βέρα Ιβάνοβνα, η οποία ήταν μία από τις ελάχιστες, όπως και η μητέρα, που προτίμησε τη σιβηριανή ερημιά από την πανέμορφη πόλη της το Κρασνοντάρ. Δεν είχαν δικά τους παιδιά και στη Σιβηρία υιοθέτησαν τη μικρή αδελφούλα του φίλου του Δημήτρη μας του Βάσια Ντρεβίν, τη Σβελτάνα. Όταν τους άφησαν να επιστρέψουν από τη Σιβηρία, η μητέρα της Σβετλάντας δεν τους επέτρεψε να πάρουν μαζί τους το κορίτσι κι έτσι ζούσαν χωρίς να έχουν παιδιά. Προστέθηκε μόνο η αδελφή του Γιάκοβ, μία ανάπηρη κοπέλα που δεν παντρεύτηκε ποτέ. Η μικρή απόσταση ανάμεσα στο Κόσινο και το Πέροβο είχε μεγάλη σημασία, αφού οι φίλοι μας από τη Σιβηρία ήταν η βασικοί συνέταιροι του πατέρα μου στις συναλλαγματικές του υποθέσεις.

Το σπίτι μας ήταν όπως και εκείνο που είχαμε στη Ζαβόντοβκα, γεροφτιαγμένο ξύλινο και αγοράσαμε το μισό που είχε εμβαδό 6×6. Είχε αποθήκη, βεράντα με τζαμλίκι και ένα μικρό κήπο με οπωροφόρα δέντρα. Κοντολογίς, ήταν εξοχική κατοικία, κάθε άλλο παρά κατάλληλη για να ζεις εκεί τον χειμώνα, δυστυχώς όμως το διαμέρισμά στη Μόσχα ήταν υπηρεσιακό και μάλιστα υπό το άγρυπνο βλέμμα των Αρχών. Επιπλέον, μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να μας διώξουν από εκεί. Προς το παρόν όμως ζούσαμε στη Μόσχα και στο Πέροβο πηγαίναμε τα σαββατοκύριακα ή απλά να «γλεντήσουμε» με φίλους και συγγενείς. Στην Ουντέλνογιε

εξακολουθούσαμε να πηγαίνουμε, όχι όμως με το αυτοκίνητο, αλλά με τον προαστιακό.

Η Ρίτα

Στις αρχές του 1959 η Ρίτα μου τηλεφώνησε από ένα τηλέφωνο δημόσιας χρήσης και μου είπε ότι έχει σοβαρά προβλήματα με τον πατέρα της, εξαιτίας της σχέσης μας. Ο Μπορίς δεν την υπερασπιζόταν, γιατί κι ο ίδιος είχε πέσει σε δυσμένεια. Η μητέρα και ο θείος Σάσα πήγαν στους γονείς της στην Ταϊνικά για να γνωριστούν κι εκείνος ο βάρβαρος τους έδιωξε. Ύστερα από λίγο μου ξανατηλεφώνησε και μου είπε: «Ο πατέρας με διώχνει από το σπίτι». Τότε οι καλοκάγαθοι και καλοπροαίρετοι γονείς μου είπαν πως, αφού την έδιωξε, ας έρθει να ζήσει σ' εμάς. Τότε ακόμη δεν σκόπευα να παντρευτώ. Ούτε λόγος για γάμος. Δεν με χωρούσε ο τόπος πουθενά. Μα και η Ρίτα δεν είχε κλείσει ακόμη τα 18. Από την άλλη πλευρά, δεν ήταν τόσο εύκολο να βρω νύφη που να μου ταιριάζει στο ύψος. Για τους γονείς μου, και ιδιαίτερα για τον πατέρα μου, ήταν ακαριαίο χτύπημα, αλλά τι να κάνουν, για τους ανθρώπους του Νότου μία λογική κοπέλα ήταν κάτι πολύ σημαντικό. Κοντά στην πρεσβεία, ήταν η στάση του μετρό «Βοτανικός κήπος» (σήμερα λέγεται Λεωφόρος Ειρήνης στο δακτύλιο), όπου γίνονταν πάρτι, κάθε μέρα μαζευόταν νεολαία, οι ορμόνες της οποίας χόρευαν, ενώ οι ηθικές αρχές μειώνονταν και εύκολα μπορούσες να βρεις ερωτικό σύντροφο. Αυτή ήταν η εικόνα και στις πολυάριθμες αίθουσες χορού. Δεν ισχύει βέβαια ότι στη Ρωσία όλες οι κοπέλες είναι αμφιβόλου ηθικής, ένα σημαντικό ποσοστό όμως από αυτές ικανοποιεί τις ανάγκες των φρενιασμένων επιβητόρων. Αυτές τις κοπέλες σε όλες τις εποχές τις αποκαλούσαν με ιδιαίτερα προσωνύμια, ανάλογα με τα χρόνια. «Φρατζόλες», «Στελέχη», «Μπαρόβιες», «Γκόμενες», «Αγελάδες», «Μούρες». Οι εποχές αλλάζουν, η φύση του ανθρώπου όμως όχι. Στον Καύκασο, για κάτι τέτοιο, τα αδέλφια ή ο πατέρας τους μπορούν να σε σφάξουν. Θυμάστε την ταινία «Οι νονοί του υπόκοσμου»; Έτσι λύνονται τα προβλήματα. Ό,τι κάνει ο Θεός είναι για το καλό. Πήραμε τη Ρίτα σπίτι μας. Ο εξαγριωμένος Κισσάρ, μόλις το έμαθε, ήρθε τρέχοντας να μας βρει, μα στην πύλη ο αστυνομικός βαράει προσοχή, και ρωτάει:

— Για πού το βάλατε;

Ο μέλλων πεθερός ξεροκατάπιε και, επειδή δεν έγινε το δικό του, ξέσπασε στην φτωχή Αδελαΐδα. Όταν όλα τακτοποιήθηκαν και ο Κισσάρ ηρέμησε, θα μου πει κομπιάζοντας:

— Ήρθε ο αστυνομικός και κατάλαβα ότι πήραμε το Βερολίνο.

Στις 22 Φεβρουαρίου 1959 η Ρίτα έγινε 18 ετών και ύστερα από λίγες ημέρες παντρευτήκαμε. Κάναμε τρεις γάμους. Ο πρώτος ήταν για την οικογένεια και τους στενούς φίλους στο αγαπημένο μας εστιατόριο «Αράγκβι», που είχε την καλύτερη κουζίνα εκείνης της εποχής. Ο δεύτερος, για τους συναδέλφους του πατέρα στο εστιατόριο «Πράγα» που την εποχή εκείνη ήταν πολύ της μόδας. Και ο τρίτος, όταν ο Κισσάρ συμβιβάστηκε και ηρέμησε, οργάνωσε στο νέο του διαμέρισμα γλέντι για τους συγγενείς του. Ο τελευταίος γάμος δεν είχε πολύ κόσμο, όπως συνηθίζεται στους Ασσύριους, αλλά όλοι σχεδόν οι συγγενείς έμειναν ευχαριστημένοι. Μόνο εκείνοι που ήταν μεγαλύτεροι σε ηλικία, μετά βίας έκρυβαν τη δυσαρέσκειά τους που η κόρη του Κισσάρ περιφρόνησε τις μακραίωνες παραδόσεις και παντρεύτηκε κάποιον που δεν ήταν Ασσύριος, ενώ οι νεότεροι και μορφωμένοι, απεναντίας, την παίνευαν που δεν παντρεύτηκε ένα «δικό» τους βάρβαρο. Φυσικά, αφού κανένας δεν πρόκειται να την χτυπάει, δεν θα την υποχρεώσει να καθαρίζει τα παπούτσια των περαστικών, ενώ σε όλη τη Μόσχα κυκλοφορούσαν φήμες από το «ράδιο αρβύλα» ό,τι η κόρη του Κισσάρ παντρεύτηκε πρέσβη. Αχ, αυτές οι γλωσσοφαγιές.

Θυμάμαι ένα ακόμη ενδιαφέρον επεισόδιο από αυτή την ιστορία. Επέστρεψε στο Τμπιλίσι από τη Μόσχα ένας συγγενής του φίλου μου Ζόρα, τον οποίο είχα εξυπηρετήσει. Εκείνος λοιπόν έλεγε:

Ήμασταν με τον Άλικ στο αυτοκίνητο, ακουμπάω το χέρι μου στον ώμο του κι από πίσω ήταν ο σωματοφύλακας, ο οποίος αμέσως μου είπε: «Μην τολμήσεις». Οι φίλοι μου γέλασαν πολύ, μα ο Ντζάνο Μικελάτζε παρεξηγήθηκε που δεν τον πίστεψαν. Θα του χαλούσαν την καλή του φήμη.

Έτσι, η Ρίτα ήρθε στο σπίτι μας, ήταν η «παράνομη αγάπη» μου. Οι γονείς μου και όλο μου το σόι, την αγάπησαν, νομίζω περισσότερο κι από εμένα. Δεν ήμουν ιδιαίτερα ερωτευμένος, δεν με διακατείχε κανένα πάθος. Η κοπέλα όμως ήταν όμορφη, τι να πεις. Δεν θα αυτοκτονούσα κιόλας όμως από έρωτα.

Λίγο πριν από τον γάμο μας, με σταμάτησε στον δρόμο ένας άγνωστος σε εμένα νεαρός:

— Άλικ, πες μου ξεκάθαρα, έχεις σοβαρό σκοπό για την Ρίτα. Κι εγώ Έλληνας είμαι, με λένε Ζόρα Ερμίδη, είμαστε από καιρό φίλοι με τα αδέλφια της Ρίτας και μου αρέσει πολύ.

Τον διαβεβαίωσα πως έχω σοβαρό σκοπό και από τότε είμαστε καλοί φίλοι μέχρι σήμερα. Λίγο ύστερα από εμένα παντρεύτηκε και ο Λάζαρος τη Σβετλάνα. Γιορτάσαμε τον γάμο τους στο ίδιο εστιατόριο, το «Αράγκβι». Ο Λάζαρος είχε ήδη μετακομίσει στη Μόσχα και εγκαταστάθηκε στο μοναδικό δωμάτιο της πεθεράς του, σε ένα κοινοβιακό διαμέρισμα. Τότε ελάχιστοι ζούσαν σε δικά τους διαμερίσματα. Ακόμη και οι διάσημοι λογοτέχνες και καλλιτέχνες ζούσαν σε κοινοβιακά διαμερίσματα. Το δικό μας διαμέρισμα, δύο μεγάλων δωματίων και κουζίνα δεκατεσσάρων τετραγωνικών μέτρων ήταν μεγάλη πολυτέλεια την εποχή εκείνη. Σε όλο τον αριστερό τοίχο του ευρύχωρου χολ είχαμε βιβλιοθήκες γεμάτες με βιβλία από συνδρομητικές εκδόσεις. Στην κρεβατοκάμαρα είχαμε έπιπλα αντίκες από κόκκινο ξύλο. Τη φτωχή μου Ρίτα, η μητέρα της δεν της είχε μάθει τίποτα άλλο από το να πλένει πατώματα και ρούχα. Έτσι, δεν ήξερε να κάνει τίποτα. Είπε στην μητέρα μου πως, όταν η δική της μητέρα έμαθε ότι οι φίλες της είπαν πώς να πλένεται κάθε πρωί, εκείνη θύμωσε και της είπε: «Γιατί; Πουτάνα είσαι;». Αυτή ήταν η οικογένειά της. Οι δικοί μου την αγάπησαν πολύ, ο πατέρας μου όλη του τη ζωή ονειρευόταν να αποκτήσει μία κόρη και μάλιστα όταν επέστρεψε από την Κολιμά στο Τμπιλίσι, ήθελε να υιοθετήσει την εξαδέλφη της Νέλκα, τη Ντόντο, στην οποία αναφέρθηκα πιο πάνω. Τον συνέλαβαν όμως για δεύτερη φορά κι έτσι δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει το όνειρό του. Να όμως που οι γονείς μου απέκτησαν δύο θυγατέρες ταυτόχρονα. Κι εκείνες όμως αγάπησαν τους γονείς μας πολύ, όπως κι εκείνοι τις νύφες τους.

Ο πατέρας τις κακομάθαινε και τις δύο, επιστρέφοντας πάντα από τα υπηρεσιακά του ταξίδια έφερνε γι᾽ αυτές πολλά δώρα. Η μητέρα τις μάθαινε να μαγειρεύουν με συνταγές του Καυκάσου και με πολύ μεγάλη δυσκολία κατάφερε να πείσει την Ρίτα πως δεν κάνει να πλένει το παρκέ. Με τρέλαινε το γεγονός ότι κάθε φορά που πηγαίναμε στο θέατρο, μόλις άρχισε η παράσταση με ρωτούσε:

— Τι ώρα είναι το διάλειμμα; Να πάμε στο κυλικείο, θέλω να φάω.

Στο σπίτι είχαμε όλα τα είδη χαβιαριού, εκείνη όμως ήθελε να πάει στο κυλικείο. Θυμάμαι τη φτωχή μου μητέρα να ρίχνει ελαιόλαδο στο χαβιάρι, για να μην ξεραθεί.

Ο βλάκας που σωπαίνει περνάει για έξυπνος

Σχετικά με τον πολιτισμό ας πω δύο λόγια: όταν πήγα στο Τμπιλίσι μετά την αποφοίτησή μου από την τεχνική σχολή, ένιωσα άβολα, είτε γιατί εγώ είχα αλλάξει, είτε γιατί αλλάξαν οι φίλοι μου. Όταν πια ήμουν στη Μόσχα, τηλεφώνησα στον Βολόντια Ακόποφ, ο οποίος τότε τελείωνε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο «Λομονόσοφ» και συμφωνήσαμε να συναντηθούμε. Εφόσον δεν μπορούσα να τον καλέσω στην πρεσβεία, πήρα μαζί μου ένα μπουκάλι αραιωμένο καθαρό αλκοόλ, όπως συνηθίζαμε στη Σιβηρία και πήγαμε στο πλησιέστερο καπηλειό. Δεν κατάλαβα αμέσως ότι ο καλλιεργημένος φίλος μου έπαθε σοκ με την πρότασή μου να «πιούμε που συναντηθήκαμε» και ένιωσα πως δεν επιθυμεί πλέον να συναναστρέφεται με έναν σουρτούκη όπως εγώ.

Όσο περνούσε ο καιρός, τόσο απομακρυνόμουν από τις συνήθειες της καθημερινής ζωής στη Σιβηρία. Έτσι όμως, άρχισα να παρατηρώ πως εδώ, στη Μόσχα, τα πράγματα δεν είναι όπως εκεί. Καθοριστική ήταν η επιρροή που είχε η παρέα που έκανα με τη Μαρόσα και τους φίλους της. Σιγά – σιγά, καταλάβαινα πως δεν είμαι τίποτα άλλο παρά ένας αγροίκος. Η Μαρόσα με αποκαλούσε Ανατολ Φρανς, ένα όνομα που δεν είχα καν ακούσει. Δεν θα ξεχάσω το βλέμμα της γυναίκας που στεκόταν δίπλα μου μπροστά στο κιόσκι που πουλούσαν τα εισιτήρια για όλα τα θεάτρα της πόλης, όταν ζήτησα εισιτήρια για το θέατρο Ρομέν Ρολάν. Σοκαρισμένη η ταμίας με διόρθωσε: «Το τσιγγάνικο θέατρο λέγεται Ρομέν, ο Ρομέν Ρολάν είναι Γάλλος συγγραφέας». Έφυγα τρέχοντας, ντροπιασμένος για την άγνοιά μου. Στο σπίτι της Μαρόσα, όταν ήταν εκεί οι φίλοι της, ποτέ δεν λησμονούσα την παροιμία «ο βλάκας που σωπαίνει περνάει για έξυπνος». Αυτό έκανε τους άλλους να με θεωρούν μυστηριώδη. Στις ερωτήσεις τους απαντούσα λακωνικά και μόνο ύστερα από ένα-δύο χρόνια άρχισα να συμμετέχω δειλά στις συζητήσεις. Προς το παρόν όμως, με μεγάλη δυσκολία υποχρέωνα τον εαυτό μου να διαβάσω κάποια βιβλία και κυρίως ότι δεν είχα διαβάσει τον καιρό που έπρεπε, στο σχολείο και στην τεχνική σχολή. Ακούγεται παράξενο, μα αγάπησα πολύ την ποίηση.

Κι έτσι, αν πριν περνούσα τις ώρες μου οδηγώντας και τραγουδώντας άριες από όπερες, τώρα άρχισα να διαβάζω ποίηση. Αγάπησα από μικρός το θέατρο, χάρη στους γείτονές μας στο Τμπιλίσι. Η Μόσχα προσφέρει τεράστιες ευκαιρίες για κάποιον που αγαπάει τις θεατρικές παραστάσεις.

Είχα στη διάθεσή μου επιστολόχαρτα της Πρεσβείας και μπορούσα να βρω εισιτήριο για οποιοδήποτε θέατρο ακόμη και δεκαπέντε λεπτά πριν από την έναρξη της παράστασης, αξιοποιώντας τις θέσεις που κρατούσαν για επισήμους μέχρι την τελευταία στιγμή. Τα εισιτήρια ήταν πολύ φτηνά, αλλά για μένα το κόστος δεν είχε την παραμικρή σημασία. Είχαν περάσει οι εποχές που προβληματιζόμουν στο εστιατόριο του Κρασνογιάρσκ, αν θα πρέπει να επιλέξω ένα πιάτο σούπας που στοίχιζε 20 ή 25 καπίκια. Η Ρίτα μου, για το μόνο πράγμα που έδειχνε ενδιαφέρον στο θέατρο, ακόμη κι όταν πηγαίναμε στο Μπολσόι, ήταν ο μπουφές κι έτσι σταμάτησα να την παίρνω μαζί μου. Είχαμε διαρκείς επαφές με τους ανθρώπους της πρεσβείας κι έτσι, σιγά-σιγά μαζί με τη μητέρα μου, αρχίσαμε να συνειδητοποιούμε πως όπως πάντα και παντού υπάρχουν διάφοροι άνθρωποι. Όλοι γνώριζαν πως η μητέρα μου είναι εξαιρετική μαγείρισσα και οι Έλληνες, όπως όλοι οι άνθρωποι του Νότου, αγαπούν την καλή κουζίνα. Δεν είναι, βέβαια, οπαδοί της εκλεπτυσμένης κουζίνας, μα καλοφαγάδες. Το φαγητό κάθε άλλο παρά την τελευταία θέση κατέχει στην κλίμακα των αξιών τους. Το αντίθετο δηλαδή από εμάς στη Σιβηρία. Μας αρκούσαν πατάτες τηγανισμένες σε λαρδί. Οι γονείς μου, συχνά πυκνά καλούσαν για φαγητό στο σπίτι μας διάφορους ανθρώπους και ποτέ κανείς δεν αρνήθηκε μία τέτοια πρόκληση. Βέβαια, ο καθένας από αυτούς συμπεριφερόταν διαφορετικά και ύστερα από ένα διάστημα ξέραμε με ποιους δεν πρέπει να έχουμε φιλικές σχέσεις.

Ένα γεγονός έμεινε ανεξίτηλα χαραγμένο στη μνήμη μου. Το καλοκαίρι του 1958 ήρθε στη Μόσχα ένας παλιός φίλος του πατέρα μου, στον οποίο είχε αναφερθεί πολλές φορές στα γράμματα που μας έστελνε από την Κολιμά. Ο Φιοντόρ Ιβάνοβιτς Καραγιανόπουλος κατά τη δεκαετία του 1930 εργαζόταν στην ελληνική πρεσβεία και όπως πολλοί άλλοι Έλληνες αγάπησε πολύ τη Ρωσία. Η σύζυγός του ήταν Μοσχοβίτισσα. Είχαν φύγει από τη Ρωσία πριν από τον πόλεμο και δεν είχαν έρθει από τότε. Μου ανέθεσαν να υποδεχτώ αυτούς τους γέροντες στο αεροδρόμιο Βνούκοβο και να τους φέρω στην πρεσβεία. Ο πατέρας μου δεν μπορούσε για κάποιο λόγο να πάει στο αεροδρόμιο. Αυτή η φτωχή γριούλα έκλαιγε κατά τη διάρκεια όλης της διαδρομής από το Βνούκοβο κι εγώ ένιωθα έναν κόμπο στο λαιμό μου, τα μάτια μου ήταν τόσο βουρκωμένα που με μεγάλη δυσκολία οδήγησα μέχρι την πρεσβεία. Αργότερα ο πατέρας μου μού εξήγησε ποια συναισθήματα πλημμύρισαν τη ρωσική ψυχή της συζύγου του Φιοντόρ Ιβάνοβιτς και τι σημαίνει να χάνεις την πατρίδα σου. Είχε πολλούς συγγενείς στη Ρωσία, με τον αγαπημένο της όμως γύρισε σχεδόν ολόκληρο τον κόσμο, παιδιά δεν έκανε και μάλιστα δεν θέλησε να μάθει

καμιά άλλη ξένη γλώσσα. Αρκετές ημέρες τους πήγαινα σε διάφορα μέρη της Μόσχας για να επισκεφτούν τους πολυάριθμους φίλους και συγγενείς. Στη συνέχεια, μπήκαν για να κάνουν εξετάσεις στο νοσοκομείο Μποτκίνσκαγια, όπου βρισκόταν ο ειδικός τομέας που εξυπηρετούσε το ΥΠΕΞ και αφού πέρασαν άλλες δέκα ημέρες, τους πήγα στο Βνούκοβο. Έκλαιγε σε όλη τη διαδρομή. Ήξεραν και οι δυο τους πως δεν θα ξαναδούν τη Ρωσία, είχαν περάσει πια τα 70 και οι δύο. Αλληλογραφούσαν με τον πατέρα μου και φυλάω σαν κόρη του ματιού τα γράμματά τους, όπως και κάθε τι που συνδέεται με την ιστορία της οικογένειάς μου μέχρι σήμερα. Δεν ξέρω αν θα χρειαστεί ποτέ αυτό το πακέτο με τις επιστολές, το οποίο κληροδοτώ στους απογόνους μου προς αιώνια φύλαξη. Μήπως όμως δεν το κάνουν;

Ο θάνατος του πατέρα

Το καλοκαίρι του 1959 ο πατέρας έφυγε για διακοπές. Δεν θυμάμαι πόσο έλειψε, μα έλεγε πως το ταξίδι είχε πολλή ένταση. Ταξίδεψε στην Αμερική, την Αγγλία, τη Γαλλία, τη Δανία και σε κάποιες άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Δεν ξέρω τι δουλειές είχε εκεί, ξέρω όμως πως και στη Μόσχα, παρά το γεγονός ότι στην πρεσβεία υπήρχε εμπορικός ακόλουθος, ο πατέρας μου βοηθούσε πολύ τους Έλληνες επιχειρηματίες να αναπτύξουν εμπορικές σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση. Συχνά δεχόμασταν επισκέψεις στο σπίτι μας Ελλήνων επιχειρηματιών από τον χώρο της κλωστοϋφαντουργίας, της καπνοβιομηχανίας αλλά και άλλων κλάδων. Είμαι σίγουρος πως ο πατέρας όχι μόνο βοηθούσε, αλλά έκλεινε και διάφορες συμφωνίες. Παρόλα αυτά, δεν ήταν από εκείνους που έλεγε όχι στις απολαύσεις. Σ' εμάς, τους γιους του, έλεγε κρυφά, πως ποτέ δεν έπεφτε να κοιμηθεί νωρίτερα από τις τρεις τα ξημερώματα. Μετά την επιστροφή του από αυτό το ταξίδι άρχισε να παραπονιέται για πόνους στο στήθος και στα τέλη Σεπτεμβρίου οι γιατροί τον έπεισαν να κάνει εξετάσεις. Ήμουν με τον φίλο μου Ζόρα, ο οποίος με είχε επισκεφτεί στο Πέροβο μαζί με τη σύζυγό του Νινούλα στο γαμήλιο ταξίδι τους, γι' αυτό και ο πατέρας μου δεν θέλησε να με ενοχλήσει, αφού εκείνη την ημέρα θα έπρεπε να τους αποχαιρετίσω. Την επόμενη ημέρα τον επισκεφτήκαμε με την μητέρα μου και τον είδαμε πολύ ανήσυχο. Είχε πάει στο νοσοκομείο με ταξί κι εκεί του απαγόρευσαν αμέσως να κινείται, δεν τον άφηναν ούτε στην τουαλέτα να πάει. Προσπάθησα να τον διασκεδάζω με άνοστα αστεία, λέγοντας πως του απαγόρευσαν να σηκώνεται από το κρεβάτι γιατί στο διπλανό θάλαμο, με το οποίο μοιράζονταν μια τουα-

λέτα, ήταν μία πολύ νεαρή γυναίκα, αλλά αυτός δεν είχε όρεξη για αστεία. Ζήτησε από τη μητέρα να μείνει μαζί του τη νύχτα, αλλά ο εφημερεύων γιατρός δεν το επέτρεψε, ενώ ο θεράπων γιατρός απουσίαζε. Το μόνο που καταφέραμε να μάθουμε ήταν πως ο πατέρας μας είχε μεγάλο πρόβλημα στενοκαρδίας. Επιστρέψαμε στο σπίτι μας με πολύ βαριά καρδιά. Πάντα ανησυχούμε όταν κάποιος δικός μας είναι άρρωστος, μα αυτό που συνέβη κανείς δεν μπορούσε να το φανταστεί. Το πρωί μας τηλεφώνησαν από την πρεσβεία και μου είπαν να πάω αμέσως εκεί, χωρίς να πω τίποτα στη μητέρα μου. Κατάλαβα πως συνέβη κάτι τρομακτικό. Εκεί μου ανακοίνωσαν πως νωρίς το πρωί δέχτηκαν ένα τηλεφώνημα από το νοσοκομείο Μποτκίνσκαγια και είπαν πως τη νύχτα ο πατέρας μου πέθανε από θρόμο που ξεκόλησε από το δωδεκαδάχτυλο και ότι ο θάνατος ήταν ακαριαίως. Η Κίρα Αμπράμοβνα Γραμματικοπούλου, Ελληνίδα της Μόσχας και στενή φίλη της οικογένειά μας, η οποία μετέφρασε τη συζήτηση, μου είπε κρυφά πως εξετάζεται το ενδεχόμενο να στείλουν στο εξωτερικό το πτώμα του πατέρα μου για νεκροψία και πως για να γίνει αυτό χρειάζεται η σύμφωνη γνώμη της οικογένειας αλλά πως εμείς δεν πρέπει να συμφωνήσουμε κι άρχισε να μου εξηγεί το γιατί, μόνο που εγώ δεν καταλάβαινα τίποτα πια, αφού όλα αυτά δεν είχαν καμιά σημασία. Προσπάθησα να φανταστώ την εικόνα του «ακαριαίου θανάτου», θυμήθηκα τον μυστηριώδη θάνατο του Δημήτρη, ο οποίος συνέπεσε με την αναχώρηση της μητέρας, το γλέντι του πατέρα και η καθυστέρηση του μηχανικού που έπρεπε να έρθει να με αντικαταστήσει στη βάρδια μου εκείνο το πρωί. Ήταν ξεκάθαρο ότι δεν έπρεπε να δώσουμε άδεια για μία ανεξάρτητη νεκροψία. Τον σκότωσαν σαν τον Δημήτρη, αλλά γιατί; Τι όφελος θα είχαν; Τι μας περιμένει από δω και πέρα; Τι θα αλλάξει αυτή η νεκροψία; Κανείς δεν θα φέρει πίσω ούτε τον Δημήτρη, ούτε τον πατέρα μου. Κι εμείς; Τι θα συμβεί σ' εμάς αν δεν υπακούσουμε; Ήδη καταλάβαινα πως με τα χείλη της Κίρα Αμπράμοβνα μιλάει η ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. Δεν θυμάμαι πως ανακοινώσαμε στη μητέρα το θλιβερό νέο, ούτε και ποιος ασχολήθηκε με τα ζητήματα της κηδείας. Θυμάμαι μόνο πως ήρθαν πολλοί συγγενείς από το Τμπιλίσι και το Γιερεβάν. Η μητέρα δεν οδυρόταν. Δεν έκλαψε σχεδόν, παρόλο που τα μάτια της ήταν διαρκώς βουρκωμένα. Κοιτούσε με ένα βλέμμα απλανές μπροστά της και κατά πάσα πιθανότητα σκεφτόταν τα ίδια που αναλογιζόταν μετά τον θάνατο του Δημήτρη. «Κατάρα σε τούτη την πρεσβεία και τους ενοίκους της! Καταραμένοι ας είναι όλοι αυτοί οι υποκριτές που χαμογελούν, όλη αυτή η σφηκοφωλιά!»

Μόλις θάψαμε τον πατέρα, μας ανακοίνωσαν από την πρεσβεία πως στο σπίτι μας υπήρχαν ορισμένα υπηρεσιακά έγγραφα της πρεσβείας, τα

οποία έπρεπε να πάρουν και πως για τον λόγο αυτό θα μας επισκεφτεί η κυρία Μπραντ. Ήταν μία Ελβετίδα, αλλά δεν ξέρω τι υπηκοότητα είχε, η οποία ήταν η οικονόμος του πρέσβη. Δεν ξέρω ποια ήταν τα καθήκοντα της «οικονόμου», αλλά με το νοικοκυριό εκεί ασχολιόταν μία ολόκληρη οικογένεια, με επικεφαλής τον Τηλέμαχο, τη σύζυγό του που ήταν μαγείρισσα, την άσωτη κόρη τους που ήταν υπηρέτρια και τον εξάχρονο γιο τους, ο οποίος, ήταν ο μόνος από όλη την οικογένεια που στα δύο χρόνια παρουσίας τους στη Μόσχα είχε μάθει να μιλάει τα Ρωσικά. Εξάλλου, στο σπίτι μας, όπου ζούσαν μόνο ξένοι, όλα τα παιδιά μιλούσαν μεταξύ τους βασικά στα ρωσικά.

Η κυρία Μπραντ, μια ξερακιανή που κόντευε τα 60, δεν έμοιαζε με ερωμένη, ο πρέσβης όμως ήταν πολύ ηλικιωμένος. Ο πατέρας δεν ήξερε ποιος ήταν ο ρόλος της, γνώριζε όμως πως πρόκειται για σημαντικό πρόσωπο και από τη στιγμή που κάποιος είναι σημαντικό πρόσωπο χωρίς να έχει κάποιου σπουδαίο αξίωμα, είναι εκπρόσωπος των μυστικών υπηρεσιών, πράγμα που όλοι αντιλαμβανόμασταν. Φυσικά, δεν είχαμε κανένα λόγο να αρνηθούμε αυτή την απολύτως φυσιολογική παράκληση και έτσι την δεχτήκαμε. Δεν με ενδιέφερε ποτέ το περιεχόμενο του τεράστιου ξύλινου γραφείου του πατέρα, αλλά από τη μητέρα μου έμαθα ότι στο κάτω αριστερό συρτάρι υπήρχαν σοβιετικά χρήματα σε χαρτονομίσματα μεγάλης αξίας. Το συρτάρι ήταν γεμάτο με χαρτονομίσματα. Η μητέρα που γνώριζε τις περιπέτειες του πατέρα και τις βίωσε πολύ άσχημα, έψαχνε τόσο αυτό το συρτάρι όσο και άλλες κρυψώνες μέσα στο σπίτι. Η κυρία ήρθε μόνη της, χωρίς καν να έχει μαζί της διερμηνέα και έκανε κανονική έρευνα. Με τη μητέρα νομίζαμε πως θα ψάξει μόνο το περιεχόμενο του γραφείου, το οποίο παρόλο που ήταν πολύ μεγάλο, δεν θα χρειαζόταν πολλή ώρα. Δεν ξέρουμε, φυσικά, τι πήρε μαζί της, αν και καταλάβαμε πως κανείς δεν εμπιστευόταν στον πατέρα μας κάποια απόρρητα έγγραφα της πρεσβείας. Προφανώς πίστευαν πως όλοι οι «μη πραγματικοί Έλληνες», δηλαδή όσοι ζούσαν στη Σοβιετική Ένωση, είτε είναι πράκτορες της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ, είτε, ακόμη κι αν δεν ήταν, θα τους υποχρέωναν να συνεργαστούν με τις τοπικές Αρχές. Ποιος θα ήταν σε θέση να αρνηθεί τη συνεργασία με την πανίσχυρη αυτή υπηρεσία; Εκείνο που εμείς απλά υποπτευόμασταν, οι επαγγελματίες των μυστικών υπηρεσιών το γνώριζαν πολύ καλά, αλλά προφανώς χωρίς «τοπικούς συνεργάτες» δεν μπορούσαν να κάνουν. Προφανώς, τέτοια θα είναι και η κατάσταση που αντιμετωπίζουν οι σοβιετικοί οργανισμοί στο εξωτερικό. Δεν μας περνούσε από το μυαλό η σκέψη σχετικά με το περιεχόμενο του γραφείου. Βασικά ο πατέρας μάζευε αποκόμματα σοβιετικών, ελληνικών και κυπριακών εφημερίδων. Αυτό ήταν το βασικό του καθήκον

ως ακόλουθος Τύπου. Να παρακολουθεί τον Τύπο και όλα όσα μπορεί να είχαν κάποιο ενδιαφέρον για την ελληνική κυβέρνηση, να τα μεταφράζει και να τα πηγαίνει στο γραφείο του πρέσβη και εκείνος με τη σειρά του, κατά την κρίση του, να τα στέλνει στην Ελλάδα. Ο πατέρας μού είχε δείξει άρθρα για τα διάφορα αριστερά κινήματα, για τους ήρωες του απελευθερωτικού κινήματος στην Κύπρο υπό την ηγεσία του θρυλικού Γρίβα, ο οποίος έμοιαζε πολύ με τον Μικογιάν. Ο πατέρας αντιλαμβανόταν πολύ καλά ότι εγώ στα βάθη της ψυχής μου μέχρι το μεδούλι των κοκάλων μου είμαι ένας σοβιετικός άνθρωπος και προσπαθούσε, χωρίς να προσβάλει τις πολιτικές μου προτιμήσεις, έστω και λίγο να διευρύνει τους ορίζοντές μου. Μου μιλούσε για τον ηρωισμό των κομμουνιστών, αλλά και για τις θηριωδίες που έκαναν τόσο οι κυβερνητικές «φιλοφασιστικές» δυνάμεις, όσο και οι «ηρωικοί παρτιζάνοι». Ένα μεγάλο άρθρο από την εφημερίδα Πράβντα με τις σημειώσεις του για τον Μπελογιάννη, το φυλάω προσεκτικά μέχρι σήμερα, καθώς επίσης και φωτογραφίες του ήρωα της Κύπρου Γρίβα. Ο πατέρας με λεπτότητα προσπαθούσε να μου ενσταλάξει την σκέψη ότι ανάμεσα στους κομμουνιστές υπάρχουν ανεπίληπτοι ιδεολόγοι, όπως ο θείος Σάσα, ο Φαλίς Γκεοργκίεβιτς και πολλοί άλλοι, οι οποίοι χάθηκαν στα σταλινικά στρατόπεδα και τις εξορίες, πραγματικοί ιππότες ατρόμητοι και ηθικοί, αλλά οι περισσότεροι είναι καθάρματα, όπως το ίνδαλμα της παιδικής μου ηλικίας Λαβρέντι Πάβλοβιτς Μπέρια και οι συνεργάτες του. Το κυριότερο όμως ήταν ότι μία δεκάδα λύκων είναι πάντα πιο δυνατή από ένα ολόκληρο κοπάδι αρνιών και πως πάντα η σκληρότητα και ισχύς κερδίζουν. Είχα αρχίσει να καταλαβαίνω ορισμένα πράγματα, μα τότε ακόμη δεν μπορούσα να συμφωνήσω με την ιδέα ότι τα καθάρματα είναι περισσότερα από τους καλούς ανθρώπους, προς το παρόν όμως...

Ο επίμονος Σεργκέι Πετρόβιτς

Λίγες εβδομάδες ύστερα από εκείνη την «έρευνα», μου τηλεφώνησε ένας άνδρας:

- Χαίρετε, είμαι φίλος του πατέρα σας από τη μυστική υπηρεσία. Με λένε Σεργκέι Πετρόβιτς. Ο πατέρας σας πρέπει να είχε στην κατοχή του έγγραφα κρατικής σημασίας και πρέπει να ερευνήσω το γραφείο του. Θα ήθελα μάλιστα να σας γνωρίσω και να σας βοηθήσω όπως μπορώ.

Να λοιπόν που εμφανίστηκε και ένας «γνωστός» του πατέρα από τη μυστική υπηρεσία.

Πώς μπορούσα να αρνηθώ; Εφόσον πρέπει, ας το κάνουμε.

Ο Σεργκέι Πετρόβιτς ήρθε σπίτι μας την επόμενη ημέρα. Ήταν ένας άντρας που είχε περάσει πια τα 50 του χρόνια. Με πολύ ξεθωριασμένα, θα έλεγα, κουρασμένα μάτια. Φυσικά, δεν του είπαμε τίποτα για την «έρευνα» που είχε ήδη γίνει, μόνο τον ρωτήσαμε γιατί ήταν τόσο καθυστερημένη η αντίδρασή του. Μας απάντησε πως έλειπε σε άδεια.

Την εποχή εκείνη πολλά ήταν αυτά που δεν καταλαβαίναμε. Τώρα, όμως, δεν έχω την παραμικρή αμφιβολία ότι τότε μπορούσαν όχι μία αλλά χιλιάδες φορές να κάνουν πολύ εύκολα έρευνα στο διαμέρισμά μας. Ακόμη και όταν ζούσε ο πατέρας. Βλέπετε, όταν λείπουν οι ένοικοι, οι πράκτορες θα μπορούσαν να κάνουν ό,τι θέλουν. Όπως, για παράδειγμα, να αφαιρέσουν διάφορα έγγραφα. Είναι σε θέση να ανοίξουν βαριά χρηματοκιβώτια και θα τους σταματούσε μία απλή πόρτα διαμερίσματος; Επιπλέον, όταν είχαμε μετακομίσει εκεί, δεν είχαμε αλλάξει τις κλειδαριές. Δεν ξέρω τι πήρε μαζί του εκείνη τη φορά ή αν πήρε κάτι ή απλά ήθελε να μας γνωρίσει, στη συνέχεια όμως δεν μπορούσαμε να βρούμε την ομαδική φωτογραφία των αποφοίτων του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, όπου ο πατέρας καθόταν δίπλα στον Δημήτρη Παρτσαλίδη, στο κέντρο της πρώτης σειράς. Η φωτογραφία ήταν σκισμένη στα δύο, ήταν οι δύο φίλοι που είχαν πάρει διαμετρικά αντίθετες πορείες στη ζωή. Δεν μπορώ να καταλάβω ποιος χρειαζόταν αυτό το οικογενειακό κειμήλιο. Άλλωστε, ούτε τότε, ούτε αργότερα, ούτε καν σήμερα, δεν μπορώ να καταλάβω πολλά από όσα συνέβησαν τότε.

Ο επισκέπτης κάθισε μαζί μας και μας ρώτησε αν γνωρίζουμε τίποτα για την περιουσία του πατέρα που μας άφησε. Εμείς πιστεύαμε ότι γνωρίζαμε. Ο πατέρας, κάθε φορά που έφευγε σε υπηρεσιακό ταξίδι ή για διακοπές, άφηνε στην μητέρα ένα κατάλογο εκείνων που μας χρωστούσαν χρήματα. Εγώ δεν είχα ξαναδεί τέτοιο κατάλογο, τον είδα για πρώτη φορά τότε. Ήταν ένας μεγάλος κατάλογος, μία σχεδόν ολόκληρη σελίδα, αλλά ποτέ δεν ενδιαφερθήκαμε γι᾽ αυτόν ούτε εγώ, ούτε η μητέρα. Απλά δεν περνούσε καν από το μυαλό μας.

Γενικά, θα πρέπει να πω πως όλους τους ξαφνικούς θανάτους που έπεσαν στο κεφάλι μας, τους συνειδητοποιούσα με μία σχετική καθυστέρηση. Αρχικά, συγκλονιζόμουν, στη συνέχεια όμως, τις νύχτες, ξαπλωμένος στο κρεβάτι, άρχιζα να συνειδητοποιώ ότι πρόκειται για μία οριστική απώλεια, πως ποτέ δεν θα ξαναδώ τον αγαπημένο μου άνθρωπο και τότε άρχιζα να κλαίω.

Ο Σεργκέι Πετρόβιτς μας αποκάλυψε ορισμένα «μυστικά της αυλής της Μαδρίτης». Αυτό τράβηξε την προσοχή μου. Όπως υποπτευόμουν από

καιρό, σχεδόν όλοι οι ξένοι ήταν εχθροί μας. Έτσι είχα μεγαλώσει. Αναφέρθηκε αρκετές φορές και σε εκείνη τη «σκύλα» την Κίρα Αμπράμοβνα. Με πρόσβαλε το γεγονός να ακούσω από τα χείλη ενός «τέτοιου ανθρώπου» μια τόσο άσχημη λέξη και μάλιστα αναφερόμενος σε γυναίκα, αλλά μάλλον υπέθεσε πως θα αρέσει στη μητέρα μου. Εκείνη όχι μόνο δεν αμφέβαλε ότι ήταν πράκτορας μυστικών υπηρεσιών, αλλά την κατηγορούσε διαρκώς πως ήταν υπεύθυνη για τις ασωτίες και διάφορες άλλες αμαρτίες. Εμένα πάλι, μου άρεσε πολύ αυτή η όμορφη γυναίκα με τον αντρικό τρόπο σκέψης. Η λατρεμένη μας μητέρα ήταν για μας η προσωποποίηση του καλού, της αγάπης και της τρυφερότητας, ενώ εκείνη ήταν μία χειραφετημένη, πάντα χαρούμενη που γελούσε δυνατά και ήταν στη φαντασία μου η προσωποποίηση του «πολεμιστή του αόρατου πολέμου». Δεν με αντιμετώπιζε σαν πιτσιρικά, παρόλο που ουσιαστικά ήμουν, αλλά ως ένα ενήλικα και μάλιστα μου έκανε παράπονα ότι ο γιος της έμεινε γεροντοπαλίκαρο και πως δεν πρόκειται να χαρεί εγγόνια από αυτόν. Είχα πάει στο σπίτι τους και ήμουν φίλος με τον Πατ και τους φίλους του Λάζαρο Σεϊτανίδη και Γιάννη Πολάντοφ. Ήταν λίγο μεγαλύτεροι από εμένα, καλλιεργημένοι και μορφωμένοι κι εγώ πάντα ήθελα να συναναστρέφομαι ανθρώπους που ήταν πιο κοινωνικοί από εμένα. Δυστυχώς, αργότερα αναγκάστηκα να σταματήσω κάθε επαφή με Έλληνες, αφού δεν ήμουν σίγουρος ότι δεν βρίσκονταν, όπως κι εμείς, υπό την «προστασία» της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ.

Ο Σεργκέι Πέτροβιτς, αφού έμεινε για λίγο μαζί μας και βλέποντας πως η μητέρα δεν είναι ιδιαίτερα ομιλητική, σηκώθηκε να φύγει λέγοντας πως έχει να μας πει ακόμη πολλά, αλλά αντιλαμβάνεται πως η μητέρα δεν είναι ακόμη σε θέση να ακούσει. Μας άφησε το υπηρεσιακό του τηλέφωνο και μας ζήτησε να μην διστάσουμε να του τηλεφωνήσουμε και πως πρέπει να ξέρουμε ότι μπορούμε να υπολογίζουμε πάντα στη βοήθειά του. Κι ακόμη πως φυσικά «από τα καθάρματα της πρεσβείας» μπορούμε να περιμένουμε διάφορα ατιμίες και πως πρέπει να τον ενημερώνουμε πάντα για όλες μας τις υποθέσεις. Στη συνέχεια μας είπε ακόμη πως θα μας καλεί να συναντηθούμε πότε εγώ και πότε η μητέρα σε διάφορα ξενοδοχεία της αλυσίδας Ιντουρίστ. Λίγο μετά την γνωριμία μας με τον «φίλο» του πατέρα, η Κίρα Αμπράμοβνα μας ανακοίνωσε πως στο χρηματοκιβώτιο του πατέρα στην πρεσβεία έχει πολλά χρυσά νομίσματα, τα οποία δεν ήξερε τι να τα κάνει ο πρόξενος Φραγκίδης, αφού ήταν αδύνατον να τα στείλουμε νομίμως στην Ελλάδα προς φύλαξη σε κάποια τράπεζα και πως το ΥΠΕΞ της Ελλάδας διέταξε να παραδοθούν με απόδειξη στους κληρονόμους του. Το «χαρούμενο» αυτό νέο προκάλεσε φρίκη στη μητέρα.

Γνωρίζαμε πως ο πατέρας είχε μεγάλες καταθέσεις στην Atlantic bank of New York, και Swiss Bank Corporation στη Ζυρίχη. Μεγάλα χρηματικά ποσά είχαμε και στο σπίτι, αλλά ο πατέρας δεν είχε πει τίποτα ποτέ σε κανέναν για τα χρυσά νομίσματα. Δεν χάρηκε, μα τρόμαξε η μητέρα κι άρχισε να φωνάζει υστερικά:

— Ας μας αφήσουν ήσυχους. Δεν θέλω τίποτα. Ας τα δώσουν σε ορφανοτροφεία!

Προσπαθούσαμε να την καθησυχάσουμε όπως-όπως. Τηλεφώνησα στον Σεργκέι Πετρόβιτς. Ο Λάζαρος δεν ήξερε σχεδόν τίποτα για την ύπαρξή του. Εκείνος πάλι στο πρώτο του κιόλας τηλεφώνημα μας προειδοποίησε να μην πούμε τίποτα σε κανέναν. Ούτε ο Λάζαρος, ούτε πολύ περισσότερο οι άλλοι συγγενείς και φίλοι, δεν πρέπει να μάθουν το παραμικρό. Έτσι πρέπει να κάνουμε σε τέτοιες υποθέσεις. Μας είπε ότι είναι απαραίτητο να πάρουμε το χρυσάφι: «δεν θα το αφήσουμε στους καπιταλιστές». Το τι θα το κάνουμε, θα το αποφασίζαμε αργότερα. Αυτά τα ζητήματα δεν πρέπει να λύνονται βιαστικά. Αυτό κάναμε. Την προκαθορισμένη από τον Φραγκίδη ημέρα, μαζί με την μητέρα και τον Λάζαρο, πήγαμε στην πρεσβεία. Η λεπτομερής καταγραφή 12,6 κιλών χρυσών νομισμάτων κράτησε αρκετές ώρες. Μετά μας έδωσαν μία απόδειξη. Φέραμε το χρυσάφι στο σπίτι και η μητέρα άρχισε να λέει:

— Πάρτο, δώστο. Δεν μου χρειάζεται. Είμαστε πολύ πλούσιοι και χωρίς αυτό.

Εγώ τα ρίχνω όλα στον Σεργκέι Πετρόβιτς, λέγοντας πως τάχα έτσι πρέπει να κάνουμε. Εκείνη όμως του τηλεφώνησε, συναντήθηκε μαζί του και μάλιστα, για κάποιο λόγο, πάλι σε ένα ξενοδοχείο. Εκείνος της είπε ότι δεν μπορεί να έρθει σπίτι μας άλλη φορά, αφού εκεί μπορούν να τον εντοπίσουν ξένοι πράκτορες, οι οποίοι είναι εξίσου ικανοί με τους δικούς μας.

Σ' εμένα συμπεριφέρεται λες κι ήμουν έμπιστο πρόσωπο. Μου λέει ότι ο Φραγκίδης είναι πράκτορας όχι των ελληνικών μυστικών υπηρεσιών, αλλά της CIA. Βλέπετε, αυτοί, χρησιμοποιούν ευρέως εκπροσώπους των μικρότερων συμμάχων τους, πιστεύοντας πως δεν τους παρακολουθούμε στενά, όπως τους Γιάνκηδες και κάνουν πολύ μεγάλο λάθος. Μου είπε ακόμη πως πριν καν έρθει ένα νέο στέλεχος στην πρεσβεία, γνωρίζουν αν είναι διπλωμάτης ή κατάσκοπος. Μοιράστηκε μαζί μου, «φιλικά» και ορισμένα μυστικά των συγχρόνων μεθόδων κατασκοπείας, γιατί όλα όσα δείχνουν στις ταινίες κατασκοπείας έχουν ήδη παλιώσει. Κανείς, ποτέ δεν αποκαλύπτει τις σύγχρονες μεθόδους. Όλα αυτά με κολάκευαν τρομερά, αφού λόγω ηλικίας ήμουν ανόητος και αθώος. Στη συνέχεια μου είπε πόσο διεφθαρμένος ηθικά ήταν ο Φραγκίδης, ότι τα χέρια του ήταν βουτηγμένα

στο αίμα μέχρι τους αγκώνες, ενώ ότι έγραφε κακές υπηρεσιακές εκθέσεις για τον πατέρα μου, το γνώριζα ήδη. Τέλος, έμαθα ότι συζεί με την υπηρέτρια. Εκείνο το τέρας με τα γκρίζα μάτια το γνώριζα καλά. Όπως την ήξεραν πολύ καλά και όλοι στη γειτονική αγορά Κρεστόφσκι. Χωρίς να ξέρει καθόλου τη γλώσσα, έκανε παζάρια μέχρι να εξαντληθεί ο πωλητής. Ήταν μία πολύτιμη υπηρέτρια, δεν μπορούσες να πεις τίποτα. Ζήλευα τον εχθρό μου γι᾽ αυτό.

«Χρυσές περιπέτειες»

Στις αρχές της άνοιξης του 1960, η μητέρα συνήλθε λίγο και ο Σεργκέι Πετρόβιτς με συμβούλεψε να την πείσω να πάμε το καλοκαίρι στην Ουντέλνογιε στον θείο Σάσα. Εκεί και η ατμόσφαιρα ήταν πιο καθαρή, αλλά ζούσε και ο αδελφός με τη νύφη της και την οικογένειά του. Αυτό με βόλευε πολύ, αφού στη Μόσχα έπρεπε να κάθομαι διαρκώς μαζί της μέσα στο σπίτι, ενώ ήθελα να περνάω πιο πολύ χρόνο με τον Μπορίς και τη χαρωπή του παρέα. Ο Λάζαρος ζούσε στο σπίτι της γυναίκας του στην περιοχή Νόβιε Τσερεμούσκι και μπορούσε να έρχεται να βλέπει τη μητέρα μόνο τις Κυριακές.

Σ᾽ εμάς, σαν μέλος της οικογένειας, ήταν η Ίνα Σαρηγιαννίδη, ανιψιά της Ντόρας Ιβάνοβνα, στη θέση της οποία προσέλαβαν στην πρεσβεία τον πατέρα. Ο μεγαλύτερος αδελφός της, ο Βίκτωρ Σαρηγιαννίδης ήταν γνωστός αρχαιολόγος που όλη του τη ζωή ήταν σε αρχαιολογικές ανασκαφές, ενώ η μητέρα της ήταν πολύ ηλικιωμένη και άρρωστη. Φεύγοντας στην Ελλάδα η Ντόρα Ιβάνοβνα, παρακάλεσε τον πατέρα μου να προσέξει την 17χρονη κοπέλα κι αν χρειαστεί να την βοηθήσει. Μετά τον θάνατο του πατέρα όμως δεν είδαμε, ούτε κι ακούσαμε ποτέ την Ίνα. Η Κίρα Αμπράμοβνα τη συμπαθούσε πολύ και ήθελε να την παντρέψει με τον Πατ, εκείνος όμως αρνιόταν πεισματικά. Οι κοινοί μας φίλοι όμως μόνο να ονειρεύονταν μπορούσαν μία τέτοια μνηστή, μα εκείνη τους αγνοούσε όλους επιδεικτικά. Οι υπόλοιποι φίλοι των γονιών μου, ο θείος Βανό Νταρτσίγιεφ και η Κλαύδια Πάβλοβνα μετά τον θάνατο του πατέρα ούτε μας τηλεφωνούσαν. Η μητέρα, βέβαια, δεν ήθελε να δει κανέναν, από καιρό είχε αρχίσει να υποφέρει από μία μανία καταδίωξης. Πίστευε πως όλοι είναι πράκτορες των μυστικών υπηρεσιών και, όπως θα μάθω ύστερα από τρεις δεκαετίες, δεν είχε άδικο. Τότε όμως δεν υποπτευόμουν τίποτα. Ούτε τους Μοσχοβίτες φίλους μας, ούτε εκείνους τους δύο οδηγούς, τους

οποίους αντιμετωπίζαμε ως μέλη της οικογένειάς μας. Δεν θυμάμαι να είχαμε πάει στο εστιατόριο και να μας περιμένουν στο αυτοκίνητο, όπως αρμόζει σε «κυρίους». Ακόμη και η υπηρέτριά μας η Τάνια που δεν καθόταν μαζί μας στο τραπέζι, παρά μόνο όταν είχαμε ξένους καλεσμένους. Θα νόμιζε κανείς πως μας αγαπούσε όλους τόσο πολύ, παραιτήθηκε λίγο πριν από τον θάνατο του πατέρα, τάχα γιατί ήθελε να παντρευτεί, ούτε μια φορά δεν μας τηλεφώνησε στη συνέχεια. Αυτοί ήταν οι φίλοι μας. Ο πατέρας όμως τους έφερνε ολόκληρες βαλίτσες με ρούχα. Πιστή στη φιλία μας έμεινε μόνο η γλυκιά Μαρόσα. Ήταν όμως; Και για πόσο; Ύστερα από τριάντα χρόνια θα μου τα πει όλα κλαίγοντας, δύο μέρες πριν το εγκεφαλικό επεισόδιο που έπαθε.

Έχω όμως ξεφύγει από το θέμα. Με τον θείο Σάσα και τη Ρίτα, πείσαμε την μητέρα να πάει στην Ουντέλνογιε. Τα χέρια μου ήταν πια λυμένα. Μετά τον θάνατο του πατέρα ήμουν ανεξέλεγκτος, ενώ ο κουνιάδος μου Μπορίς, πανέμορφος και εγκάρδιος, μην υπολογίζοντας πως είμαι παντρεμένος με την αδελφή του, με παρέσυρε διαρκώς. Είχε γύρω του διαρκώς ένα σωρό κοπέλες, εγώ είχα ένα πανάκριβο αυτοκίνητο, άδειο σπίτι στο Πέροβο αλλά και χρήματα. Το γεγονός ότι απατούσα τη σύζυγό μου και αδελφή του δεν τον απασχολούσε καθόλου, όπως άλλωστε και όλους τους Ασσύριους. Στον άντρα όλα επιτρέπονται.

Ένα πρωινό μου τηλεφώνησε ο Σεργκέι Πετρόβιτς και ζήτησε να συναντηθούμε στο γειτονικό σοκάκι. Ήρθε με ένα ολοκαίνουργιο αυτοκίνητο μάρκας Βόλγκα, τα νέα σοβιετικά αυτοκίνητα που μόλις είχαν αρχίσει να κατασκευάζονται. Καιγόμουν από την περιέργεια να μάθω τι είχε συμβεί;

— Πολύ απλά, τελειώνει η θητεία του Φραγκίδη στη Μόσχα και σύντομα θα φύγει. Χρειάζεται ένα μεγάλο ποσό σε ρούβλια. Δεν θέλει να ανταλλάξει δολάρια με ρούβλια σύμφωνα με την επίσημη ισοτιμία, αλλά στη μαύρη αγορά. Ξέρει ότι γνωρίζεις για τις δουλειές του πατέρα σου και θα σου ζητήσει μία χάρη. Να μην αρνηθείς. Όσο χρυσά νομίσματα κι αν σου δώσει να ανταλλάξεις, να τα πάρεις. Είναι πολύ σημαντική αυτή η δουλειά. Δεν χρειάζεται να τα πας στον γέρο στο Κόσινο, μην ταράζεσαι.

Ήξερε ακόμη και για τον Γιάκοβ Ιβάνοβιτς, και παρόλα αυτά ο γέρος ήταν ελεύθερος. Πάει να πει πως ο πατέρας δούλευε γι᾽ αυτούς, όπως και ο Γιάκοβ Ιβάνοβιτς. Πώς όμως γνώριζε ότι ο Φραγκίδης θα στραφεί σ᾽ εμένα; Πώς γνωρίζει πως αυτός ο γεροξεκούτης κοιμάται με την υπηρέτριά του; Τα κατάλαβα όλα όταν ύστερα από μερικούς μήνες, οι πρώην συνάδελφοί μου στη δουλειά θα μου πουν για τα μηχανήματα υποκλοπής.

Λίγες ημέρες αργότερα, όντως, ο γείτονας ήρθε σπίτι μας, έχοντας προηγουμένως τηλεφωνήσει και με ρώτησε αν μπορώ να ανταλλάξω 200

χρυσά τσαρικά νομίσματα. Του είπα πως δεν ξέρω. Πρέπει να πάω στην πόλη και να μάθω και θα του απαντήσω σε μερικές ημέρες. Ύστερα από τρεις ημέρες του απάντησα καταφατικά και μου έφερε δύο μασούρια προσεκτικά τυλιγμένα σε χαρτί. Ήξερα πολύ καλά αυτή την τραπεζική συσκευασία και δεν χρειάστηκε να τα μετρήσω. Πήρα το χρυσάφι και τηλεφώνησα στον Σεργκέι Πετρόβιτς, ο οποίος μου έστειλε έναν συνεργάτη του για να μου πει το «παραμύθι».

— Είμαι ένας εξάδελφός σου από τη Γεωργία ή την Αρμενία, δώσε μου το όνομα κάποιου υπαρκτού εξαδέλφου σου και στο εξής να με φωνάζεις έτσι, ώστε να μπεις στο πετσί του ρόλου σου. Έχω έρθει στη Μόσχα για δουλειές και τυχαία έμαθα ότι ο αγαπημένος, ανεύθυνος εξάδελφός μου έχει σοβαρά προβλήματα με τη δικαιοσύνη. Για τον λόγο, παρά την οργή μου, μαζεύω χρυσάφι και θέλω να έρθω σ' επαφή με αυτό το κάθαρμα.

Τον βάπτισα Σεργκέι και τον φώναζα έτσι, αλλά το πραγματικό του όνομα δεν το έμαθα ποτέ. Είχα όντως έναν εξάδελφο που τον έλεγαν έτσι, ήταν 15 χρόνια μεγαλύτερος από εμένα. Το θέατρο άρχισε. Κοκκίνισα από την ντροπή μου, αλλά δεν μπορούσα να κάνω αλλιώς. Όχι μόνο εγώ, μα ολόκληρη η οικογένεια μου ήταν στα χέρια τους. Γνώριζαν τα πάντα, ενώ μαζί με τη μητέρα μου ήμασταν συνεργάτες του πατέρα μου στις περισσότερες δουλειές του. Τα δολάρια αρχικά και στη συνέχεια τα χρυσά νομίσματα, τα πήγαινε στο Κόσινο ο πατέρας μου, ενώ τα ρούβλια μέσα σε μεγάλες τσάντες, τα έφερνα πίσω βασικά εγώ. Την εποχή εκείνη δεν ήξερα, φυσικά, ότι ο πατέρας μου δούλευε «υπό προστασία» και δεν μπορούσα να καταλάβω πως μπορεί να μας βάζει σε τέτοιο κίνδυνο. Είχε διπλωματική ασυλία, ενώ εμείς ήμασταν εντελώς ανυπεράσπιστοι. Ο «Σεργκέι» μου σε αντίθεση με εμένα ήταν επαγγελματίας, ήξερε καλά Αγγλικά και στη συνέχεια έκανε παιχνίδι μόνος του. Μόνο μία φορά πήγαμε μαζί στο σπίτι των Φραγκίδη για να πιούμε καφέ με κονιάκ και φοβόμουν μήπως μας δηλητηριάσει αυτός ο πράκτορας της CIA, αλλά ο «Σεργκέι» με καθησύχασε:

— Γιατί να μας δηλητηριάσει; Αυτός πρέπει να πάρει όλο το χρυσάφι. Χτίζει ένα ξενοδοχείο στην Αυστραλία και δεν θέλει να χάσει ένα τόσο μεγάλο ποσό. Είναι πολύ άπληστος για να πνίξει την κότα που κάνει τα χρυσά αυγά.

Μιλούσαν στα Αγγλικά, γι' αυτό και δεν κατάλαβα τι είπαν, ο «Σεργκέι» όμως του άφησε να εννοηθεί ότι θα πάρει πίσω το χρυσάφι του. Έπαιζαν με τον Φραγκίδη, χωρίς τη δική μου συμμετοχή και, τελικά, του έκλεισε ραντεβού στο πάρκο Σοκόλνικι. Εκ των προτέρων μου έδειξαν πού να πάω τον Φραγκίδη. Ήταν μία μικρή περιφραγμένη αυλή της Διεύθυνσης Διεθνών Εκθέσεων. Εγώ, κόκκινος από ντροπή, συνάντησα τον Φρα-

γκίδη στην αυλή μας. Ήξερε ότι θα πάμε στο πάρκο Σοκόλνικι, στο οποίο πριν από λίγο καιρό είχε γίνει μία αμερικανική έκθεση, αλλά το συγκεκριμένο σημείο το γνώριζα μόνο εγώ. Μόλις πέρασε το αυτοκίνητο μέσα από την πόρτα της μικρής αυλής, κατάλαβε ότι πρόκειται για παγίδα και προσπάθησε να ανοίξει την πόρτα και να βγει, μα δεν πρόλαβε. Η ποντικοπαγίδα είχε κλείσει ερμητικά. Τέσσερις γεροδεμένοι άντρες τον άρπαξαν από το αυτοκίνητο και, χωρίς να δώσουν την παραμικρή σημασία στις οργισμένες κραυγές και την αντίσταση του «προσώπου με ασυλία», τον οδήγησαν σε κάποιο γραφείο του δευτέρου ορόφου. Εκεί, καθόταν ένας μεγαλόσωμος άντρας με πολιτικά. Ο «Σεργκέι» μου, στάθηκε μπροστά του προσοχή και χαιρετώντας στρατιωτικά, είπε με κοφτό στρατιωτικό ύφος, άγνωστο σ᾽ εμένα μέχρι εκείνη τη στιγμή:

— Σύντροφε συνταγματάρχη, η επιχείρηση για την αποτροπή εγκληματικής συναλλαγής με χρυσό, ολοκληρώθηκε!

Όλα αυτά με συγκλόνισαν. Φανταζόμουν τον πατέρα μου στη θέση αυτού του Φραγκίδη. Με έβγαλαν από το γραφείο και ο Σεργκέι Πετρόβιτς θέλοντας κάπως να με καθησυχάσει μου είπε πως όταν συνέλαβαν τον Κωνσταντόπουλο, είχε έρθει να τον απελευθερώσει ο Φραγκίδης και πως με εκείνον τον «υπάλληλο του ΥΠΕΞ» είχαν ξανασυναντηθεί. Κι εγώ όμως σκεπτόμουν πως κάπου είχα ξαναδεί αυτόν τον συνταγματάρχη, αλλά δεν μπορούσα να θυμηθώ πού και πότε. Γενικά, δεν θυμάμαι εύκολα τα πρόσωπα.

Νόμιζα πως θα στρατολογήσουν τον Φραγκίδη και έτσι θα τον κάνουν να σωπάσει. Την επόμενη ημέρα τον είδα από μακριά στην αυλή μας, ενώ λίγο αργότερα, η υπηρέτρια ενός άλλου Έλληνα διπλωμάτη, του Μητσακόπουλου, που ζούσε στο διπλανό κτίριο, συναντώντας με, μου είπε ενθουσιασμένη πως «απέλασαν αυτό το κάθαρμα και μαζί με αυτόν και τον Μαμάη, για τον οποίο είχαν συγκεντρώσει σημαντικό ενοχοποιητικό υλικό». Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο, αυτή η Ελληνίδα από την Μόσχα, θεία μιας στενής μου φίλης, μου έδωσε να καταλάβω ότι είναι ενθουσιασμένη με την «ηρωική μου πράξη» και πως η ίδια «δεν είναι άσχετη» αλλά γνωρίζει την κατάσταση. Στη συνέχεια και η Κίρα Αμπράμοβνα μου έδωσε να καταλάβω πως γνωρίζει τα πάντα, όπως και όλοι οι υπόλοιποι στην πρεσβεία. Ντρεπόμουν πολύ, αλλά το αίσθημα της εκδίκησης με παρηγορούσε. Ο Φραγκίδης είχε φαρμακώσει τη ζωή του πατέρα μου. Επιπλέον, δεν ήταν μόνο εχθρός της χώρας μας, αλλά και των Ελλήνων κομμουνιστών. Η συνείδησή μου αφυπνίστηκε ύστερα από ένα τέταρτο του αιώνα. Όταν πήγα για πρώτη φορά στην Ελλάδα, από τη σύζυγο του Ζόρα Ηλιόπουλου Αριάδνη, η οποία ήταν στενή φίλη της Κίρας Αμπράμοβνα, έμαθα ότι ο

γιος του Φραγκίδη κατέστρεψε τους γονείς του. Αυτός ο ανεπρόκοπος είχε αγοράσει στην Κρήτη ένα εργοστάσιο τσιμέντου, χρεοκόπησε και παραλίγο να βρεθεί στη φυλακή, ενώ τον δυστυχή Φραγκίδη τον είχαν απολύσει από το ΥΠΕΞ και του στέρησαν τη σύνταξη. Ύστερα από λίγο έπαθε παράλυση και πέθανε.

Ωστόσο, από όλη αυτή την ιστορία έμαθα μερικά πράγματα κι έβαλα μυαλό.

Αυτός ο άνθρωπος ήταν πιστός στο υπηρεσιακό του χρέος, παρόλο που καταλάβαινε πολύ καλά πόσο ακριβά θα το πληρώσει, ενώ εγώ ήμουν άθλιος και προβοκάτορας, παρόλο που κατέβαλα το τίμημα στο ακέραιο. Για είκοσι πέντε χρόνια δεν μου επέτρεπαν να πάω στην Ελλάδα, για την οποία έκανα τόσα πολλά όνειρα, μέχρι που πέθαναν όλοι οι συγγενείς που θα μπορούσαν να μου μιλήσουν για τη γιαγιά Βιργινία, για τον παππού Λάζαρο και για την ιστορία της οικογένειάς μου. Δεν αναφέρομαι στο γεγονός πόσες φορές μου έκλεψε τη ζωή το «δικό» μου κράτος και το πόσο ταπεινωμένος έζησα τον αιώνα μου.

Πολύ αργότερα κατάλαβα επίσης ότι, κατά πάσα πιθανότητα, ήμουν πολύ τυχερός που δεν κατάφεραν να τον στρατολογήσουν. Οι ζωντανοί μάρτυρες τέτοιων σημαντικών επιχειρήσεων δεν χρειάζονται σε κανένα. Ας είναι ελαφρύ το χώμα που σκεπάζει αυτόν τον «καταραμένο εχθρό» και ας με συγχωρήσει ο Θεός!

Μετά την ολοκλήρωση της βρώμικης επιχείρησης με τον Φραγκίδη, η μητέρα έφυγε από την Ουντέλνογιε και άρχισε πάλι να ζητάει από εμάς να παραδώσουμε το χρυσάφι στο κράτος. Στο σπίτι μας στο Πέροβο άρχισε να έρχεται ο Σεργκέι Πετρόβιτς, ο οποίος μας «έδινε το λόγο της τιμής του ως κομμουνιστής και αξιωματικός» ότι το χρυσάφι είναι δικό μας, μόνο που δεν έχουμε το δικαίωμα να το πουλήσουμε στην μαύρη αγορά, αλλά να το παραδώσουμε στο κράτος και σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία για κάθε χρυσό νομίσμα αξίας 10 ρουβλίων θα μας έδιναν μόνο δέκα σοβιετικά ρούβλια. Η μητέρα ήταν ανυποχώρητη και ύστερα από μία συνάντηση με τον Σεργκέι Πετρόβιτς δήλωσε σ᾽ εμένα και τον Λάζαρο ότι, αν δεν κάνουμε το θέλημά της, τότε θα αυτοκτονήσει. Δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα με τον Λάζαρο μπροστά σε μία τέτοια απειλή κι υποχωρήσαμε. Μάλλον η μητέρα ήξερε κάτι που δεν γνωρίζαμε εμείς. Ούτε ο Λάζαρος, ούτε η μητέρα μου γνώριζαν τους αστυνομικούς μου «άθλους». Ο Λάζαρος γενικά δεν γνώριζε τίποτα για τις δουλειές με το συνάλλαγμα, ούτε για τη σκευωρία με τον Φραγκίδη και όλα τα γεγονότα που ακολούθησαν. Δεν έμαθε τίποτα μέχρι τον θάνατό του, παρά το γεγονός ότι ήθελα

να ξελαφρώσω την ψυχή μου και να εξομολογηθώ. Το κάνω τώρα, ύστερα από μισό αιώνα.

Τελικά, τηλεφώνησα στον Σεργκέι Πετρόβιτς και του είπα κατηγορηματικά ότι θα παραδώσουμε το χρυσάφι. Όρισε μία ημερομηνία και πήγα το πολύτιμο σακουλάκι, φτιαγμένο από χοντρό πανί που έμοιαζε με τεντονόπανο στην αίθουσα υποδοχής της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ στην όδο «Κουζνέτσκι μόστ». Κάποιος λογιστής ή ταμίας αυτής της υπηρεσίας καταμέτρησε επιμελώς την κατάθεση και στη συνέχεια οι τρεις μας πήγαμε στην πλατεία Μαγιακόφσκι. Εκεί, στο τεράστιο κτίριο με τη γρανιτένια πρόσοψη, μπήκαμε σε κάποια είσοδο από μία βαριά δρύινη πόρτα, όπου παρέλαβαν το σακούλι και μας έδωσαν ένα χαρτί. Όταν καταμετρούσαμε τα νομίσματα, ο Σεργκέι Πετρόβιτς μου είπε να κρατήσω μερικά. Ίσως να μου χρειαστούν για να βάλω χρυσές θήκες στα δόντια και διέταξε να κρατήσω 50 νομίσματα των δέκα ρουβλίων. «Δεν είναι ανάγκη να το πεις στη μητέρα και να τη στεναχωρήσεις». Ο ταμίας μάλιστα με παρακάλεσε να του πουλήσω ένα νόμισμα για να φτιάξει μία θήκη για τα δόντια του. Του απάντησα πως δεν έχω αυτό το δικαίωμα, αλλά μπορώ να του το χαρίσω και του έδωσα ένα χρυσό νόμισμα των δέκα ρουβλίων. Ο Σεργκέι Πετρόβιτς κουνούσε επιτιμητικά το κεφάλι του.

Το χαρτί που μου έδωσαν, δεν το ξαναείδα. Στην αρχή απλά δεν με ενδιέφερε, μετά όμως, όταν συνήλθα, δεν κατάφερα να το βρω πουθενά. Ύστερα από ένα διάστημα, ο Σεργκέι Πετρόβιτς μας ανακοίνωσε πως το ζήτημα του χρυσού μας εξετάστηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο της Ε.Σ.Σ.Δ. και εξέδωσε μυστική απόφαση για την παραλαβή χρυσών νομισμάτων με ευνοϊκούς όρους, ανάλογα με το βάρος του. Η μητέρα γενικά δεν ήθελε τα χρήματα και ζητούσε να τα δώσουμε σε ιδρύματα απόρων, αλλά στον λογαριασμό μου στο ταμιευτήριο μεταφέρθηκε ένα τεράστιο ποσό, όπως πιστεύαμε τότε, περίπου μισού εκατομμυρίου ρουβλίων. Λίγο αργότερα, ένας δικηγόρος της Διεθνούς Νομικής Εταιρείας, ο οποίος ασχολήθηκε με τα κληρονομικά μας ζητήματα, μας ανακοίνωσε πως το Υπουργείο Οικονομικών της Ελλάδας, μας καταλόγισε ένα τεράστιο ποσό φόρων για το χρυσάφι που παραλάβαμε, που έπρεπε να πουλήσουμε ένα από τα δύο διαμερίσματά μας, προκειμένου να το ξοφλήσουμε. Μας συμβούλεψε μάλιστα, να πουλήσουμε το διαμέρισμα που είχαμε στη Θεσσαλονίκη, γιατί ήταν μακριά από την Αθήνα και ήταν πολύ δύσκολο για τον γέρο Ανδρέαδη που φρόντιζε τις υποθέσεις μας στην Ελλάδα να πηγαινοέρχεται. Σε εκείνο το διαμέρισμα, από τη στιγμή που άρχισε να χρησιμοποιείται, ζούσε ο εξάδελφος του πατέρα, ο Διονύσης, μαζί με την οικογένεια του κι έτσι αναγκαστήκαμε να δώσουμε συγκατάθεση για την έξωσή τους. Φυ-

σικά, δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα, ούτε καν να τους εξηγήσουμε τον λόγο. Από τη μία πλευρά, υπήρχε το γλωσσικό φράγμα, από την άλλη το πανίσχυρο Κράτος στο πρόσωπο της Διεθνούς Νομικής Εταιρείας. Καταλαβαίναμε πολύ καλά πως κανείς δεν ενδιαφέρεται για τη γνώμη μας. «Έτσι πρέπει» μας έλεγαν, τελεία και παύλα. Δεν πιστεύαμε ότι οι Έλληνες που αγαπούσαν την ελευθερία τόσο πολύ θα μας καταλάβαιναν κι έτσι μας έμεινε η πίκρα. Βλέπετε, τους πέταξαν ουσιαστικά στον δρόμο, σε μία περίοδο που δεν ήταν πλούσιοι και ο πατέρας μου τους είχε βοηθήσει οικονομικά πολλές φορές. Βοηθούσε όχι μόνο αυτούς αλλά και την εξαδέλφη του Σούλα και ορισμένους άλλους συγγενείς της μητέρας του. Ο ίδιος δεν είχε αδελφούς και αδελφές, είχε όμως χρήματα κι επιπλέον είχε συνηθίσει να φέρεται στους συγγενείς με βάση τα ήθη του Καυκάσου. Δυστυχώς, ελάχιστοι τα γνωρίζουν όλα αυτά ή τα θυμούνται.

Τώρα που οι γιοι του Διονύσιου, ο Γιάννης και ο Ξενοφών έγιναν πολυεκατομμυριούχοι, δεν τους ενδιαφέρουμε πια. Η μητέρα μου όμως έλεγε πως τα χρήματα καθορίζουν τα πάντα, τον έρωτα και τη φιλία. Αυτό το κατάλαβα σύντομα. Το «τεράστιο» ποσό μας αποδείχτηκε πολύ μικρότερο των φόρων που μας έβαλαν οι Έλληνες. Τότε, δεν ανησυχούσαμε για το μέλλον, αφού πιστεύαμε πως ό,τι μας απέμεινε ήταν υπέρ αρκετό για την υπόλοιπη ζωή μας. Και έτσι ήταν. Έναν σωρό ρούβλια, περίπου 1000 δολάρια μετρητά, την εποχή που το δολάριο τότε άξιζε δέκαδες φορές περισσότερο απ᾽ ό,τι σήμερα, αφού μέχρι τη δεκαετία του 1970 ήταν συνδεδεμένο με το χρυσό και 1 δολάριο ήταν ίσο με 1 γραμμάριο χρυσού 99% καθαρότητας.

Καινούργιο σπιτικό, καινούργια ζωή

Δεν μας περνούσε καν από το μυαλό η σκέψη ότι δεν έχουμε ένα σπιτικό κατάλληλο για τον χειμώνα. Εγώ επειδή ήμουν ανόητος, η μητέρα επειδή ήταν πολύ ταλαιπωρημένη. Μόλις απαλλαχτήκαμε από το καταραμένο για τη μητέρα χρυσάφι, η Διεύθυνση Διαχείρισης διπλωματικού προσωπικού μας θύμισε πως το διαμέρισμά μας ήταν υπηρεσιακό. Στις 15 Ιουνίου 1960 λάβαμε επιστολή έξωσης.

«Ευχάριστο» νέο! Μας απειλούσαν με άμεση έξωση μετά την πάροδο τριών ημερών.

Στο σπίτι μας στο Πέροβο είχαμε μόνο δύο δωματιάκια και μία ξυλόσομπα. Η τουαλέτα ήταν στη αυλή, κοινόχρηστη. Γενικά, αμέσως θυμηθήκαμε τη Σιβηρία.

Αναγκαστήκαμε να μετακομίσουμε κατεπειγόντως. Δώσαμε τα πολύτιμα έπιπλά μας στο πλησιέστερο ενεχυροδανειστήριο, φυσικά, μισοτιμής. Μαζί μας πήραμε μόνο το ραδιόφωνο, την προσωπική ντουλάπα της μητέρας που ήταν φτιαγμένη από ξύλο σημύδας της Καρέλιας και μερικά βιβλία.

Η ζωή μας άρχισε να κυλάει σε άλλους ρυθμούς. Το Πέροβο ήταν τότε μία επαρχιακή πολιτεία, το σοκάκι Κριβοκολένι με την πρώτη βροχή πλημμύριζε και κολλούσαν στις λάσπες τα αυτοκίνητα. Αναγκαζόμασταν να το αφήνουμε εκατοντάδες μέτρα μακριά από το σπίτι. Ο δυστυχής χωροφύλακας ανησυχούσε πιο πολύ από εμένα. Ήμουν ένας ανεύθυνος ανόητος, δεν το έκλεινα καν και έπαιζαν μέσα τα παιδάκια. Το αυτοκίνητο όμως ήταν πανάκριβο, είχε και διπλωματικές πινακίδες. Μου έδινε την μία κλήση μετά την άλλη, αλλά πού να το πήγαινα; Την εποχή εκείνη δεν έκλεβαν ακόμη τα αυτοκίνητα. Εξάλλου, ποιος θα τολμούσε να κλέψει ένα αυτοκίνητο ξένης παραγωγής; Σε όλη την περιοχή του Πέροβο, τότε κυκλοφορούσαν μόνο τρία ιδιωτικής χρήσης αυτοκίνητα, ένα παλιό μάρκας Πομπέντα, του τοπικού αξιωματούχου, ένα μάρκας Μοσκβίτς, το οποίο ανήκε στον πατέρα του γείτονά μου και μελλοντικού φίλου Γιούρι Ριαμπόφ. Αμέσως έγινα διάσημος στο Πέροβο και όλοι με φώναζαν «Μαύρο Έλληνα», λες και υπάρχουν κόκκινοι, λευκοί ή γκριζοκόκκινοι. Στη συνέχεια αυτό μου το παρατσούκλι ξεχάστηκε.

Εξακολουθούσα να μην δουλεύω και να γλεντοκοπάω. Όταν δεν γλεντούσα, φρόντιζα να μορφώνομαι. Έκανα διαρκώς παρέα με τη Μαρόσια και τους φίλους της. Άρχισα να απελευθερώνομαι. Μερικές φορές τους έλεγα ιστορίες από την πραγματική Σιβηρία, για την οποία δεν είχαν τότε την παραμικρή ιδέα. Αυτό που έδειχναν στην ταινία «Αφήγημα για τη γη της Σιβηρίας» ήταν ανοησίες και το γνώριζαν καλύτερα από εμένα, αφού κι οι ίδιοι τέτοιες ανοησίες έφτιαχναν. Εκείνο τον καιρό, η Μαρόσα με τον σύζυγό της έγραφαν το σενάριο για την ταινία «Η ζωή προσπέρασε», την οποία ανέλαβε να σκηνοθετήσει ο Βλαντίμιρ Μπάσοφ, ο πιο επιτυχημένος εκείνα τα χρόνια σκηνοθέτης κινηματογράφου. Ήταν ένα ακόμη «αριστούργημα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού» για την αναδιαπαιδαγώγηση ενός ποινικού εγκληματία, για τη δημιουργία του οποίου χρησίμευσαν πολύ οι δικές μου εμπειρίες από τη Σιβηρία.

Η Μαρόσα με τους φίλους τους μου έλεγαν διαρκώς πως πρέπει οπωσδήποτε να δώσω εξετάσεις για τη Σχολή Σεναρίου του Κινηματο-

γραφικού Ινστιτούτου της Μόσχας, από το οποίο είχαν πρόσφατα αποφοιτήσει. Με βοήθησε να πιάσω δουλειά ως εξωτερικός συνεργάτης στο περιοδικό «Σοβιετική οθόνη» και μάλιστα κατάφερα να δημοσιευτεί εκεί η κριτική μου για το ντοκιμαντέρ «Συν εξηλεκτρισμός» που είχε αρχίσει να προβάλλεται πριν από λίγο καιρό, σχετικά με τις επιτυχίες του σοβιετικού ηλεκτροδοτικού συστήματος. Πώς μπορούσα τότε να σκεφτώ ότι ύστερα από λίγο θα αφιερώσω 25 χρόνια εργασίας στον πιο πετυχημένο τομέα εκείνης της εποχής. Η Μαρόσια είχε παντού καλούς φίλους και γνώριζε καλά πως χωρίς «μέσο» ήταν αδύνατο να με πάρουν στο Κινηματογραφικό Ινστιτούτο. Έτυχε όμως να φύγει για ένα μήνα σε υπηρεσιακό ταξίδι και παραλίγο να μην υποβάλω καν αίτηση. Κυριολεκτικά δύο ημέρες πριν από τη λήξη της προθεσμίας, έγραψα τρία μικρά διηγήματα και χωρίς κανένα απολύτως μέσο έγινα δεκτός για εξετάσεις, όπου για μία θέση υπήρχαν είκοσι υποψήφιοι. Δεν είχα όμως την αναγκαία προϋπηρεσία και ο Σεργκέι Πετρόβιτς μου έδωσε μία ψεύτικη βεβαίωση ότι εργάστηκα για έξι μήνες σε κάποιο εργοστάσιο της αμυντικής βιομηχανίας ή σε κάποιο μυστικό οργανισμό. Φυσικά, εκείνη τη χρονιά δεν πέρασα εξετάσεις, γιατί με πρόδωσαν τα σημεία στίξης στα κείμενα. Δεν πέρασα ούτε και την επόμενη χρονιά. Κάπου είχα διαβάσει μία φράση ενός κλασικού συγγραφέα: «Αν μπορείτε να μην γράφετε, τότε καλύτερα να μην γράφετε» και έτσι παράτησα τη σταδιοδρομία του σεναριογράφου, αφού όχι μόνο μπορούσα να μη γράφω, αλλά ακόμη τώρα γράφω αυτές τις γραμμές υπό την πίεση της αφυπνισμένης μου συνείδησης και της ανάγκης να εξομολογηθώ πριν από τον θάνατό μου. Είναι, θα έλεγα «Η διαθήκη μου στους απογόνους» ώστε η προπαγάνδα του κράτους να μην μπορέσει να τους μετατρέψει σε ηλίθιους, όπως έκανε μ᾽ εμένα. Εξάλλου, γνώριζα πολύ καλά τι θα πει σεναριογράφος στη Σοβιετική Ένωση και δεν ένιωθα καμία γοητεία.

Γενικά, στην τέχνη, είτε θα είσαι μεγαλοφυής, είτε ο κανένας. Η μοίρα των μετριοτήτων είναι βαθιά τραγική και τελειώνει είτε με αλκοολισμό είτε με αυτοκτονία.

Πολλά χρόνια αργότερα έμαθα ότι στα προνομιούχα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα δεν δέχονταν απλούς ανθρώπους, πολύ δε περισσότερο με αμφίβολο βιογραφικό σαν το δικό μου. Μέχρι την ανάληψη της εξουσίας από τον Χρουστσόφ, δεν δέχονται παιδιά «εχθρών του λαού», ούτε καν στα απλά, αλλά λιγότερο αξιοσέβαστα ινστιτούτα. Τα περιττά σημεία στίξης μπορεί να τα έβαλαν στο γραπτό μου οι ίδιοι οι εξεταστές. Όλοι οι διάσημοι του κινηματογραφικού κλάδου είχαν τα δικά τους παιδιά, ανίψια και γενικά τους «δικούς» τους κι εγώ ο βλάκας, ντράπηκα να «κινητοποιή-

σω» τους φίλους καθηγητές σε αυτό το Ινστιτούτο της Μαρόσα που είχαν επιρροή, πολλούς από τους οποίους γνώριζα προσωπικά.

Το 1961 έγινε δεκτός στο Κινηματογραφικό Ινστιτούτο και συγκεκριμένα στη Σχολή Εικονοληψίας ο σύζυγος της συμφοιτήτριας και στενής φίλης της Μαρόσα, Μαράτ Βαρζαπετιάν. Ο φτωχός Μπορίς, ο αδελφός της Ρίτας, είχε στο μεταξύ καταντήσει αλκοολικός και ύστερα από λίγο πέθανε από κίρρωση του ήπατος. Έκανα ολοένα και συχνότερη παρέα με τον Μαράτ. Για τους ενοίκους της φοιτητικής εστίας του Κινηματογραφικού Ινστιτούτου ήμουν πια ένας από τους δικούς τους ανθρώπους. Βέβαια, ο κόσμος εκεί είχε πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον από τις παρέες του κουνιάδου μου. Συνεχίζαμε να ξεσαλώνουμε με ιδιαίτερο ταλέντο. Ιδιαίτερο ταλέντο σε αυτές τις περιπέτειες είχε ένας πολιτικός πρόσφυγας από την Περσία, κομμουνιστής, καταδικασμένος σε θάνατο στην πατρίδα του και ιδιαίτερα διάσημος σκηνοθέτης στο μέλλον, ως δημιουργός μιας θαυμάσιας τριλογίας για τους νεαρούς ήρωες του Εμφυλίου πολέμου. Εντωμεταξύ, για τη ζωή της δημιουργικής ελίτ της χώρας θα μπορούσα να γράψω ένα μεγάλο μυθιστόρημα, αλλά είμαι φυγόπονος.

Στον βαθμό που η μητέρα μου άρχισε σιγά-σιγά να συνέρχεται, δεν πήγαινα τόσο συχνά στο σπίτι, αλλά ζούσα στη φοιτητική εστία μαζί με τον Μαράτ στο Ροστόκινο ή μαζί του στο διαμέρισμα της Μαρόσια. Εκείνη, βέβαια, επειδή δεν είχε δικό της σπίτι, είχε μετακομίσει στο διαμέρισμα της θείας της Ευγενίας Αλαμπιάν, αδελφή του επικεφαλής αρχιτέκτονα της πόλης της Μόσχας. Ζούσε αυτή η θεία στο παλιό εργαστήριο του διάσημου, μακαρίτη πια αδελφού της, το οποίο το κράτος γενναιόδωρα παραχώρησε στην αδελφή του νεκρού κατοίκου των ουρανών. Η κόρη της θείας Ευγενίας, μια νεαρή τραγουδίστρια σε χορωδία, η Ίρα, λίγο μεγαλύτερη από εμένα, ήταν μία γυναίκα με την οποία δεν έπληττες ποτέ, το σπίτι της είχε πάντα κόσμο, που γλεντούσε και ήταν εξαιρετικά ενδιαφέροντες άνθρωποι. Την εποχή εκείνη με γοήτευαν άνθρωποι έξυπνοι, ενδιαφέροντες, ενώ η Ρίτα, απεναντίας, συνειδητοποιώντας πως είναι πληκτική, απέφευγε την επικοινωνία με ανθρώπους που δεν ήταν του κύκλου της. Η μητέρα μου χαιρόταν πάντα που έρχονταν επισκέπτες, γιατί έτσι δεν έμενε μόνη, βυθισμένη στις μελαγχολικές της σκέψεις. Είναι δύσκολο να πω αν ζούσα πιο πολύ στη φοιτητική εστία στο δωμάτιο του Μαράτ ή αν αυτός μαζί με τους φίλους του έρχονταν σπίτι μας. Στη Μαρόσια άρεσε πολύ να φέρνει στο Πέροβο τους φίλους της, αστέρια του κινηματογράφου, σκηνοθέτες και δραματουργούς. Κάποια άλλη θα ήταν ευτυχισμένη αν γνώριζε προσωπικά τέτοιους ανθρώπους, μα η Ρίτα κλεινόταν στον εαυτό της και φερόταν σαν άξεστη. Ήταν φιλόξενη, μα «ξένη». Ήταν πολύ καλή, γλυ-

κιά, υπάκουη, μα άξεστη. Ο πατέρας, η μητέρα, ο Λάζαρος με την Σβέτα, τη λάτρευαν, αλλά εμένα αυτή η ψυχρότητα με αποξένωνε. Ύστερα από λίγα χρόνια την υποχρέωσα να πάει σε νυχτερινό σχολείο και να τελειώσει τουλάχιστον το γυμνάσιο, αλλά δεν μπόρεσα να την αλλάξω τελικά. Η αποξένωσή μας μεγάλωνε διαρκώς, μα ζούσαμε ειρηνικά. Οι γείτονες μάλιστα μας ζήλευαν. Στο σπίτι μας δεν γίνονταν ούτε μεγάλα μεθύσια, ούτε φασαρίες, όπως σε πολλούς άλλους και ένας τρίτος δεν μπορούσε να καταλάβει ότι κάτι δεν πήγαινε καλά στην οικογένειά μας. Ο τρόπος ζωής μου εκείνη την περίοδο της ασωτίας μου ήταν αποκρουστικός. Από τη μία πλευρά, συναναστρεφόμενος του φίλους και συναδέλφους της Μαρόσια, ρουφούσα κυριολεκτικά την εμπειρία της ζωής των άλλων. Βελτίωνα το μορφωτικό μου επίπεδο, μάθαινα για την προσωπική ζωή εκείνων που τους αποκαλούσαν «μηχανικούς των ανθρώπινων ψυχών». Έμαθα ότι οι άνθρωποι που δημιούργησαν όλες αυτές τις μορφές των «ηρώων του σοσιαλισμού», γνωρίζουν πολύ καλά ότι λένε ψέματα στον θεατή, στον αναγνώστη αλλά παρόλα αυτά είχαν για μένα πολύ μεγάλο ενδιαφέρον. Είχαν εξαιρετική μόρφωση και σε αντίθεση από εμένα είχαν πολύ καλή αγωγή. Είχα να μάθω πολλά από αυτούς. Ακόμη και ένας αχαλίνωτος γλεντζές όπως ο Μαράτ, διάβαζε ολόκληρη τη νύχτα ό,τι είχε απομείνει από την πλούσια βιβλιοθήκη μας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε για την «Ιστορία των τεχνών». Και παρόλα αυτά, συνεχίσαμε να ξεσαλώνουμε τόσο που σήμερα ντρέπομαι όταν το θυμάμαι.

Προσωπικά πίστευα πως η επονομαζόμενη δημιουργική διανόηση στο σύνολο της ήταν κυριευμένη από τον Έρωτα. Είχαμε τόσο αρμονικές συζητήσεις για την υψηλή τέχνη και ταυτόχρονα να συμμετέχουμε σε πάρτι ακολασίας. Η νεανική μας σάρκα πάλευε με την ηθική και σχεδόν πάντα κέρδιζε. Θυμάστε τους στίχους της Άννας Αχμάτοβα: «Αν ξέρατε από ποια σκουπίδια γεννιούνται οι στίχοι, ξεδιάντροπα...»;

Κάποια στιγμή, τον Αύγουστο του 1961 έλαβα μία επίσημη επιστολή από την δημοτική αρχή του Πέροβο με την ευγενική παράκληση να συναντήσω τον πρόεδρό της. Δεν μου είχε ξαναγίνει τέτοια «τιμή». Οι σχέσεις που είχα με την αστυνομία δεν ήταν ιδιαίτερα καλές, με τη σοβιετική εξουσία όμως σε αυτό το επίπεδο δεν είχα καθόλου σχέσεις. Η περιέργειά μου ικανοποιήθηκε με έναν γλαφυρό μονόλογο: «Αξιότιμε Αλεξάντρ Νικολάγιεβιτς, από τα μέσα Μαΐου 1959 δεν εργάζεστε πουθενά και στη χώρα μας, όπως γνωρίζετε, έχει ψηφιστεί ο «Νόμος περί αλητείας». Θα σας παρακαλούσα πολύ να μην μας φέρετε σε δύσκολη θέση. Χαλάτε τα στατιστικά στοιχεία της περιοχής μας και οι ανώτεροί μας δεν μπορούν να μας καταλάβουν, ό,τι κι αν τους πούμε». Μουρμούρισα κάτι δικαιολογίες

σχετικά με την ψυχολογική κατάσταση της μητέρας, αλλά κατάλαβα πολύ καλά πως τελείωσε για μένα η εποχή της ανεμελιάς.

Ο θείος Σάσα, δούλευε στο εργοστάσιο Καρατσάροφσκι ως υπεύθυνος συντήρησης κτιρίων, ήταν φίλος με τον προϊστάμενο του τμήματος εξορθολογισμού, εφευρέσεων και πατεντών, τον Ακοπιάν Ακόπ Αρτασεσόβιτς, ο οποίος μόλις είχε αναλάβει τη θέση του διευθυντή του εργοστασίου №1 του Ομίλου Κρατικών Κατασκευών, το οποίο πρόσφατα είχε μεταφερθεί από την αρμοδιότητα της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. της Ε.Σ.Σ.Δ. στη Γενική Διεύθυνση Κατασκευών της Μόσχας. Το πιο ενδιαφέρον ήταν ότι ο Δημήτρης μας δούλευε μαζί με τον θείο Σάσα στο ίδιο εργοτάξιο την εποχή που πήγε μαζί με τους φίλους του στη λίμνη όπου πνίγηκε. Οι φίλοι μας ήθελαν να πάνε στο Σερέμπριανι Μπορ. Τόσο τον θείο Σάσα, όσο και τον Δημήτρη, τους είχε βοηθήσει να βρουν αυτή τη δουλειά, η σύζυγος του φίλου του θείου Σάσα Αντόν Μπαγκράτοβιτς Αζαρασβίλι, η Κλαύδια Πάβλοβνα, η οποία ήταν πια στενή φίλη της οικογένειάς μας. Ο Ιβάν Νικίτις Νταρτσίγιεφ, ο οποίος πήρε κοντά του στη δουλειά τον Λάζαρο στο Ζαβίντοβο δούλευε κι αυτός για εκείνο το σύστημα και μόνο ένας Θεός ξέρει τι ρόλο έπαιζε στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Επαναλαμβάνω πως με την ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. συνεργάζονταν όλοι όσοι τους το «ζητούσαν», πολύ περισσότερο αν ήταν ταυτόχρονα και μέλη του Κομμουνιστικού κόμματος. Εκείνη την εποχή, μπορούμε να πούμε, παραφράζοντας το παλιό σύνθημα: «Λέμε κόμμα και εννοούμε ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. Λέμε ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. και εννοούμε κόμμα».

Στις 28 Αυγούστου 1961 προσλήφθηκα στο εργοστάσιο №1, που βρισκόταν στην οδό Μιρόνοφσκαγια. Με διόρισαν στο τμήμα προμηθειών ως εμπειρογνώμονα εμπορευμάτων. Δεν ασχολήθηκα όμως ποτέ με κάτι τέτοια, παρά μόνο κάθε πρωί πήγαινα από νωρίς το πρωί σε διάφορες αποθήκες μεταλλουργίας ως επιθεωρητής. Μου άρεσε η δουλειά που έκανα, περιφερόμουν στην πόλη οδηγώντας και είναι γνωστό ότι μου αρέσει πολύ να οδηγώ αυτοκίνητο. Είτε με το πλοίο, είτε με το τραίνο, είτε με το αυτοκίνητο μπορώ να δουλεύω, απεχθάνομαι τη χειρωνακτική δουλειά όμως. Δεν είναι για μένα. Όλα ήταν μία χαρά, με εξαίρεση την κολεκτίβα μας... σχεδόν όλοι ήταν πρώην καγκεμπίτες, οι οποίοι έπεσαν σε δυσμένεια κατά τη διάρκεια των «εκκαθαρίσεων των φιλικά προς τον Μπέρια στοιχείων της υπηρεσίας». Πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους ήταν. Ο προϊστάμενός μου, υπεύθυνος του τμήματος προμηθειών Ολέφσκι, ήταν φωνακλάς και πολύ φιλόδοξος, αλλά έξυπνος και άκακος. Το δεξί του χέρι, ο Ιβανόφ, ένα γεροντοπαλίκαρο αντιμετώπιζε με μίσος όλον τον κόσμο, ήταν λίγο βλάκας και δεν μπορούσε να καταλάβει για ποιο λόγο τον έδιωξαν από

την υπηρεσία, την οποία υπηρέτησε πιστά και ειλικρινά. Η Βάλια Τσικόβα, η αποθηκάριος ήταν μία νεαρή και ερωτευμένη παράφορα με τον Ιβανόφ, ο οποίος θα μπορούσε να ήταν πατέρας της, εκείνος όμως την εκμεταλλευόταν και δεν σκόπευε να την παντρευτεί, ενώ στη δουλειά δημιουργούσε συνεχώς προβλήματα. Ο Ακοπιάν δεν ήταν κακός άνθρωπος. Έβαζε τις φωνές στους υφισταμένους του, όπως άλλωστε έκαναν όλοι εκείνη την εποχή. Ήταν η μετασταλινική εποχή, αλλά όλα στηρίζονταν στον τρόμο. Όποιος δεν αντιδρούσε στον τρόμο, έβρισκαν άλλους τρόπους να τον ταρακουνήσουν και συγκεκριμένα χτυπώντας τα πόδια ή με τη γροθιά το τραπέζι ή πετώντας εναντίον του ότι πρόχειρο βρισκόταν γύρω τους. Η κολεκτίβα μας είχε λογής-λογής ανθρώπους, ιδιαίτερα μοχθηροί ήταν ο γραμματέας της κομματικής οργάνωσης Μπουτίρκιν και πρόεδρος του εργοστασιακού σωματείου Βασίλιεφ. Αυτοί οι μέθυσοι είχαν φάει τους παλιούς και τώρα ετοιμάζονταν να καταβροχθίσουν και τον καινούργιο. Η αιτία; Πρώτον, ήταν αψίκορος, αλλά του περνούσε γρήγορα, δεν ήταν κακός, αλλά κάθε βρωμιάρης σέβεται μόνο εκείνον που φοβάται. Δεύτερον, ήταν Αρμένιος και όχι Ρώσος. Τρίτον, ήταν τεχνικός και όχι καγκεμπίτης. Για όλους αυτούς, όσοι δεν ήταν της υπηρεσίας, ήταν «καθυστερημένοι». Επιπλέον τακτοποίησε έναν αράπη, του οποίου ακόμη δεν στεγνώσει το γάλα στο στόμα, οδηγούσε αμερικανικό αυτοκίνητο, που ήταν τόσο μεγάλο που ο ίδιος μετά βίας διακρινόταν μέσα. Φυσικά, τη λιμουζίνα την πρόσεχαν όλοι αμέσως. Τότε στη Μόσχα ήταν μετρημένα στα δάχτυλα ενός χεριού τέτοια αυτοκίνητα. Μόνο διασημότητες είχαν, χωρίς να υπολογίζω τους ξένους που είχαν αυτοκίνητα πολυτελείας, όπως Μπιούικ, Κάντιλακ, Μερσεντές και ορισμένοι από αυτούς Ρολς Ρόις. Εκείνα τα χρόνια, ο ιδιοκτήτης ενός ψωραλέου «Μοσκβίτς» θεωρούνταν μπουρζουάς. Μόλις σταματούσα κάπου, αμέσως το πλήθος περικύκλωνε το αυτοκίνητο. Στη Μόσχα βέβαια υπήρχαν πολλοί ξένοι, αλλά στο Λένινγκραντ ήταν κάτι απίστευτο. Θυμάμαι πως αμέσως μετά τον πόλεμο, επέστρεψε ο ήρωας εξάδελφός μου Οβίκ Αρουτιούνοφ, γιος του Αρτάς. Είχε φέρει τότε μαζί του μία BMW τρόπαιο πολέμου. Ξέσπασε σάλος. Ήμουν τόσο περήφανος γι᾽ αυτόν στο σχολείο, στους γείτονες, σαν να ήθελα να πω : κοιτάξτε, εμείς δεν είμαστε «εχθροί του λαού», μα ήρωες. Στη συνέχεια έφυγε για δουλειά στην Άπω Ανατολή, ήρθε να μας επισκεφτεί στη Ζαβόντοβκα και με την ευφυΐα του ξετρέλανε όλες τις νεαρές δασκάλες μας. Ήταν πανέμορφος και πανέξυπνος, αιωνία του η μνήμη.

Ανέφερα ήδη πως αμέσως μετά την αγορά του αυτοκινήτου, ο πατέρας έπεισε τη μητέρα να πάμε για τρεις ημέρες στο Λένινγκραντ. Μείναμε στο πολυτελέστατο ξενοδοχείο «Αστόρια». Είχαμε κλείσει τρία δωμάτια. Ένα

για τους γονείς, ένα για μένα και τον Λάζαρο κι ένα για τον οδηγό μας. Διανύσαμε την απόσταση Μόσχα—Λένινγκραντ μέσα σε μία ημέρα. Το πρωί που ξυπνήσαμε, είδαμε γραμμένο στα γεμάτα λάσπες πλαϊνά του αυτοκινήτου τη φράση: Γιάνκηδες Go home! Γύρω από το αυτοκίνητο είχε συγκεντρωθεί τέτοιο πλήθος που δεν μπορούσαμε όχι μόνο να φύγουμε, αλλά ούτε καν να το πλησιάσουμε. Τα χρόνια εκείνα στο Λένινγκραντ δεν κυκλοφορούσαν καθόλου ξένοι. Στην αρχή μου άρεσε, μετά όμως βαρέθηκα. Και αυτό για πολλούς λόγους: πρώτον, ξεχώριζε πολύ και εγώ τότε δεν ήθελα να με γνωρίζουν όλοι οι άντρες της τροχαίας στην περιοχή μου. Δεύτερον, είμαι μηχανικός και ήξερα πολύ καλά πως με την παραμικρή βλάβη θα μείνω χωρίς αυτοκίνητο. Είχαν περάσει οι εποχές που πήγαινα με άνεση στο συνεργείο της αμερικανικής πρεσβείας. Ωχ, τι έκανα τότε! Ντρέπομαι που τα θυμάμαι αλλά συνάμα τρομάζω κιόλας. Μία φορά ερχόμουν από το αεροδρόμιο Βνούκοβο από τον καταπληκτικό, χωρίς καθόλου κίνηση δρόμο. Μπροστά μου σε κάποια απόσταση στεκόταν ένας άντρας της τροχαίας.. Λόγω ύψους μου, δεν μπορούσε κανείς να με δει να οδηγώ και κοιτούσα στον δρόμο μέσα από το τεράστιο τιμόνι. Οδηγούσα με ταχύτητα 150 χιλιομέτρων την ώρα, έγειρα προς τα πίσω και πάτησα το πεντάλ. Κοίταξα μέσα από το τιμόνι και είδα τον άντρα της τροχαίας να γουρλώνει τα μάτια, προσπάθησε να φέρει τη σφυρίχτρα στα χείλη του, μα δεν σφύριξε. Αυτό μου το κόλπο όμως το πλήρωσα. Η πρεσβεία έλαβε μία οργίλη επιστολή της τροχαίας και ο πατέρας μου αναγκάστηκε να μου πάρει τα κλειδιά και να προσλάβει ξανά έναν ταξιτζή ως οδηγό. Τα αυτοκίνητα με διπλωματικές πινακίδες δεν τα σταματούσαν σχεδόν ποτέ, αν όμως το έκαναν, τότε εγώ υποκρινόμουν πως ήμουν ξένος και δεν γνώριζα Ρωσικά.

Μία φορά, κάπου πηγαίναμε με τον Σεργκέι Πετρόβιτς στο υπηρεσιακό του αυτοκίνητο μάρκας Βόλγα, στο μπροστινό κάθισμα του οποίου είχε ένα πολύ δυνατό καλοριφέρ. Εξεπλάγην και τον ρώτησα γιατί το είχαν τοποθετήσει.

- Όταν θα αποκτήσεις Βόλγα, τότε θα καταλάβεις το γιατί. Εσύ οδηγείς τη λιμουζίνα σου μέσα στο καταχείμωνο φορώντας ένα ελαφρύ κοστούμι, εμείς όμως χωρίς αυτό το καλοριφέρ τον χειμώνα παγώνουμε στα πόδια μας παρακολουθώντας τους κατασκόπους με τις ώρες.

Ναι, δεν είναι εύκολη η δουλειά σας, σκέφτηκα εκείνη τη στιγμή. Μια φορά τον επισκέφτηκα σπίτι του στο Ιζμαίλοβο, περιοχή στην οποία τότε ζούσαν πολλά στελέχη της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. Ήταν ένα μικρό διαμέρισμα δύο δωματίων, με μία μικροσκοπική κουζίνα και μαζί του, εκτός από τη σύζυγό του, ζούσαν και οι δύο ενήλικες γιοι του. Μήπως, όντως, να ήταν τολμηροί

και ανεπίληπτοι ιππότες; Μέχρι σήμερα δεν ξέρω πώς να αντιμετωπίσω αυτούς τους ανθρώπους.

Όσον αφορά τους καγκεμπίτες του εργοστάσιου μας, επιβεβαίωσα για άλλη μια φορά ότι υπάρχουν πολλά καθάρματα σε αυτή την υπηρεσία. Μήπως όμως τώρα έχουν απαλλαγεί από όλους αυτούς τους άθλιους κι έχουν απομείνει καλύτεροι; Δεν το ξέρω. Μέχρι σήμερα δεν το ξέρω. Παρόλο που μεταξύ εκείνων που γνωρίζω υπάρχουν ορισμένοι εξαιρετικοί άνθρωποι. Μήπως πρόκειται όμως για το στρατιωτικό τους χρέος;

Μπορεί να υπάρχει δίπλα σου κάποιος που σαν άνθρωπος να μην είναι χειρότερος από εσένα, αλλά ξαφνικά να λάβει εντολή και... να σφάξει τη μάνα του; Τρομακτικό πράγμα ο όρκος. Ιδιαίτερα σε χώρες όπου ένας άνθρωπος διατάζει και οι υπόλοιποι σιωπηλά υπακούν. Πρόβατα; Όλη η χώρα έγλειφε έναν κώλο και μόλις πέθανε όλοι τον απαρνήθηκαν με τον ίδιο ακριβώς ενθουσιασμό. Στη συνέχεια άρχισαν να γλείφουν τον επόμενο. Μήπως όλα αυτά τα τελειώσουν όταν έρθει το τέλος του κόσμου;

Ένας κύκνος που τον έλεγαν Λήδα

Ευτυχώς, στο εργοστάσιο № 1 δεν ήταν όλοι «πρώην». Ήταν η ξανθιά δαχτυλογράφος Λήδα, η οποία κάθε φορά που με συναντούσε στο διάδρομο ή την αυλή του εργοστασίου απέστρεφε το βλέμμα της από μένα και χαμογελούσε ανόητα. Μάλλον ειρωνευόταν το ύψος μου. Εγώ όμως δεν ήμουν πλέον εκείνος ο κομπλεξικός νέος που ήμουν στη Σιβηρία και ξέρω ότι το ύψος μου δεν είναι το σημαντικότερο πράγμα στις ερωτικές σχέσεις. Για μένα έλιωνε ήδη μία νεαρή μανούλα, σύζυγος ενός αλκοολικού από το διπλανό σπίτι, αλλά και μία δεκαεξάχρονη Εβραιοπούλα από το απέναντι σπίτι. Ωχ, θα σου δείξω εγώ που γελάς. Η Λήδα μόλις είχε γίνει δεκαοκτώ ετών και είχε ήδη ένα μωρό τεσσάρων μηνών. Ο άντρας της ήταν ξυλουργός, αδελφός ενός υψηλόβαθμου στελέχους της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. μέλος του κόμματος αλλά εκτός του ότι έπινε, ήταν πολύ άξεστος όχι μόνο απέναντι στη σύζυγό του, αλλά και απέναντι στους γονείς της, οι οποίοι τον δέχτηκαν ξυπόλητο στην οικογένειά τους. Ξανθός κι αυτός ως Ρώσος, ενώ σε εκείνη άρεσαν οι μελαχρινοί. Ύστερα από λίγο γίναμε φίλοι και στο «μικρό καλοκαιράκι» μέσα στο φθινόπωρο, έγινε δική μου. Είναι μερικές φορές που βλέποντας πως σε κοιτάζει μία γυναίκα, αμέσως καταλαβαίνεις ότι ταιριάζεις μαζί της. Δεν την ενδιέφερε ούτε το ύψος και η ηλικία, ούτε η οικογενειακή και οικονομική κατάσταση. Μάλλον ήταν η μυρωδιά που

κάνει τις πεταλούδες από μακριά να βρίσκουν το ταίρι τους. Επιπλέον, ένα καλό αυτοκίνητο απλοποιεί τη γνωριμία και αυξάνει τις πιθανότητες μιας επιτυχούς συνάντησης.

Τον Οκτώβριο του 1961 γέννησε, επιτέλους, ύστερα από αρκετές αποβολές και η Ρίτα μου. Πράγμα που έβγαλε από βαθιά κατάθλιψη τη μητέρα μου. Ο Δημήτρης ήταν ένα γεροδεμένο μωρό. Πριν από ενάμιση χρόνο η Σβετλάνα του Λάζαρου είχε φέρει στον κόσμο τον Νικολάκη, αλλά, εφόσον ζούσαν μακριά μας, η μητέρα δεν μπορούσε να ασχοληθεί τόσο πολύ, όπως έκανε με τον Δημήτρη. Ύστερα από λίγο καιρό μετακόμισαν κοντά στο Ιζμαΐλοβο, όταν αγόρασαν ένα διαμέρισμα δύο δωματίων σε ένα συνεταιριστικό συγκρότημα κατοικιών και ο Λάζαρος αγόρασε ένα αυτοκίνητο μάρκας Βόλγα. Τότε πια μας επισκέπτονταν πολύ συχνά.

Τελικά, αντάλλαξα την Chevrolet μου με ένα Βόλγα, πράγμα που εξέπληξε και στεναχώρησε τους φίλους μου. Έφτασε ο χειμώνας. Ανεξάρτητα από τα πολλά χρήματα που επενδύσαμε στο ξύλινο σπίτι μας, ήταν πολύ δύσκολα να ζήσουμε εκεί μαζί με το μωρό. Κουβαλούσαμε νερό από ένα πηγάδι που ήταν εκατό μέτρα μακριά από το σπίτι, η τουαλέτα ήταν στην αυλή, κοινόχρηστη για αρκετές οικογένειες, το τζάκι κάπνιζε, το ξύλινο σπίτι ήταν αδύνατο να το ζεστάνουμε, δεν μπορούσαμε να απαλλαγούμε από τα ποντίκια, τα οποία είχαν τόσο αποθρασυνθεί που κυκλοφορούσαν ακόμη και κατά τη διάρκεια της ημέρας.

Ο πεθερός μου ευγενικά μας πρότεινε να μετακομίσουμε έστω για τον χειμώνα στο διαμέρισμα τους στη Μόσχα, αφού εκείνοι έμειναν να ξεχειμωνιάσουν στην Ταϊνίνκα, μόνο που εκεί είχαν όλες τις ευκολίες αλλά και καλούς γείτονες.

Αυτό ήταν ένα μεγάλο δώρο για μένα και τον Μαράτ, αφού το σπίτι στο Πέροβο μετατράπηκε ξανά σε καταγώγιο. Νέος μέλος της παρέας μας έγινε ο γείτονάς μου στο Πέροβο Γιούρι Ριαμπόφ αλλά κι ένας από τους μικρότερους αδελφούς της Ρίτας, ο οποίος συχνά εκεί επιδιδόταν στα όργια. Η φτωχή γιαγιά του Γιούρι, βλέποντας πως ο νεαρός εγγονός της κινδυνεύει από τη «σαρκοβόρα» επιρροή μου, δημιουργούσε σκάνδαλα, απειλούσε να φωνάξει την αστυνομία και έλεγε πως δεν είμαι «Έλληνας, μα αμαρτία». Είχε δίκιο η σοφή γριούλα από τον «παλιό κόσμο».

Μία άρνηση

Κάποια στιγμή μέσα στην άνοιξη του 1962 τα όρια της Μόσχας μετακινήθηκαν και η κωμόπολη Πέροβο έγινε μέρος του διαμερίσματος Καλίνινσκι της Μόσχας. Γίναμε δημότες της Μόσχας, τη στιγμή που όλα τα σπίτια ήταν ξύλινα, ενώ μπορούσες να μετρήσεις στα δάχτυλα του ενός χεριού τις πολυκατοικίες. Ένα χωριό στη μέση του πουθενά. Από την πλατεία του Ιλίτς και από τις δύο πλευρές της εθνικής οδού Εντουζιάστοφ υπήρχαν αναρίθμητα ξύλινα σπίτι με αναμμένα τζάκια.

Μία φορά με ειδοποίησαν να παρουσιαστώ σε κάποιο γραφείο του διαμερισματικού συμβουλίου του Καλίνινσκ. Τι είχε συμβεί όμως; Δεν ήξεραν πως εδώ και έξι μήνες εργαζόμουν και δεν μπορούσαν να ανεχτούν την αλητεία μου. Έχετε κάποια αντίρρηση, τους ρώτησα. Τότε όμως άρχισα να καταλαβαίνω πως οποιαδήποτε επαφή με τις Αρχές, τίποτα το καλό δεν προμηνύει. Πήγα, βρήκα το γραφείο, στην πόρτα του οποίου υπήρχε μόνο το νούμερό του. Μπήκα. Ένας ξερακιανός σύντροφος ασκητικής εμφάνισης ήταν υπεύθυνος για τη συνάντησή μας, μου είπε το ονοματεπώνυμό του και με πληροφορεί ότι βρίσκομαι στο τοπικό παράρτημα της ΚΑ.ΓΚΕ. ΜΠΕ. της Ε.Σ.Σ.Δ. Ζεματίστηκα. Εκείνα τα χρόνια την Επιτροπή Κρατικής Ασφαλείας, ο λαός την αποκαλούσε Επιτροπή Κρατικής Φρίκης. Άρχισε να ψάχνει κάτι πάνω στο γραφείο του. Ακολούθησε μία παύση μέχρι που βρήκε ένα χαρτί.

— Αλεξάντρ Νικολάγιεβιτς, πού βρήκατε αυτή τη βεβαίωση;

Μου έδειξε εκείνη την πλαστή βεβαίωση που μου είχε δώσει ο Σεργκέι Πετρόβιτς για να καταθέσω τα δικαιολογητικά μου στο Κινηματογραφικό Ινστιτούτο. Αμήχανος του είπα πως δεν μπορώ να απαντήσω, μέχρι να τηλεφωνήσω στους συναδέλφους του. Ευτυχώς, ο Σεργκέι Πετρόβιτς ήταν στο γραφείο του. Τυχαία; Μίλησαν για λίγη ώρα και ο καγκεμπίτης μου δήθεν ικανοποιήθηκε από αυτή τη συζήτηση. Κανονικά έπρεπε να με αφήσει να φύγω, αλλά δεν το έκανε. Κοιτάζοντάς με τρυφερά στα μάτια, ζήτησε να «βοηθήσω την υπηρεσία» σε μία πολύ σημαντική κρατική υπόθεση. Ήξερε πως η σύζυγός μου ήταν Ασσύρια και πως μεταξύ των μελών αυτής της κοινότητας γίνονται σοβαρές παραβιάσεις των σοβιετικών νόμων. Βλέπετε, μου είπε, δεν εμπιστεύονται το σοβιετικό ρούβλι και μετατρέπουν όλες τις αποταμιεύσεις τους σε χρυσά τσαρικά νομίσματα. Μήπως θα μπορούσατε, συνέχισε, να μας βοηθήσετε να συλλάβουμε αυτούς τους εγκληματίες; Ταράχτηκα. Ήξερε ότι γνωρίζω καλά την «αγορά συναλλάγματος». Μήπως όμως το τμήμα της υπηρεσίας του Σεργκέι Πετρόβιτς, αφού με χρησιμοποίησε στις βρώμικες επιχειρήσεις τους και σιγουρεύτηκε πως είμαι ικανός για παλιανθρωπιές, «με προξένεψε» στο παράρτημα της περιοχής μας;

Πριν από λίγο καιρό είχε αποκαλυφθεί η μεγάλη υπόθεση που έμεινε γνωστή με τα ονόματα των πρωταγωνιστών της «Ροκότοφ-Φαϊμπισένκο». Είχε ψηφιστεί νέος νόμος που επανέφερε στον Ποινικό Κώδικα τη θανατική ποινή για παράνομες συναλλαγματικές πράξεις και μάλιστα, με αναδρομική ισχύ, πράγμα που οδήγησε στην εκτέλεση αυτών των φουκαράδων. Με άλλα λόγια, σίγουρα είχαν όλες τις αποδείξεις πως εγώ και η μητέρα μου βοηθούσαμε τον πατέρα μου. Ένιωσα έναν κρύο ιδρώτα τα τρέχει στη σπονδυλική μου στήλη. Όλοι οι Ασσύριοι είχαν χρυσάφι. Αυτί οι αγράμματοι άνθρωποι, σε αντίθεση με τη συντριπτική πλειοψηφία των σοβιετικών πολιτών, ήξεραν πολύ καλά ποια ήταν η πραγματική αξία των «ξύλινων ρουβλίων». Είχαν ήδη βιώσει στον δικό τους αιώνα δυο νομισματικές μεταρρυθμίσεις και για τον λόγο αυτό μετέτρεπαν σε χρυσάφι όλες τους τις αποταμιεύσεις. Ο πεθερός μου, για παράδειγμα, το είχε θάψει στην αυλή κάτω από το σπιτάκι του σκύλου και μάλιστα για τον λόγο αυτό είχε πάντα μερικά πολύ άγρια σκυλιά. Γιατί όμως το φυλούσε έξω στην αυλή; Γιατί σε περίπτωση που έκαναν έρευνα, μπορούσε να πει «δεν είναι δικό μου». Αντιλήφθηκα πως θέλουν να με μετατρέψουν σε επαγγελματία προβοκάτορα. Ναι, μπορεί να είμαι ένας άθλιος τύπος, αλλά όχι σε τέτοιο βαθμό που να συμβάλω στη θανατική καταδίκη αυτών των φτωχών ανθρώπων. Ο καθένας από αυτούς είχε πέντε ή και περισσότερα παιδιά. Δεν θυμάμαι πώς εξελίχτηκε η «συζήτησή» μας, είπα όμως ότι στην περίπτωση που συμφωνήσω για μία τέτοια παλιανθρωπιά, δεν θα έχω κανένα λόγο να ζω. Συνεπώς, αν με πιέσουν, το μόνο που μου απομένει είναι να αυτοκτονήσω, αφήνοντας πίσω μου μία επιστολή, στην οποία θα εξηγώ την αιτία. Τουλάχιστον έτσι, δεν θα με θυμούνται οι άνθρωποι σαν παλιάνθρωπο. Τους ρώτησα αν τους βολεύει κάτι τέτοιο.

— Μα, γιατί αντιδράτε έτσι; Είναι χρέος κάθε σοβιετικού πολίτη να βοηθάει τη μυστική υπηρεσία!, μου απάντησε.

Μου ζήτησε να ηρεμήσω, να τα ξανασκεφτώ όλα ψύχραιμα και στη συνέχεια να του τηλεφωνήσω. Έφυγα από το γραφείο του κι αμέσως τηλεφώνησα στον Σεργκέι Πετρόβιτς. Έτρεμα ολόκληρος:

— Σεργκέι Πετρόβιτς, η υπηρεσία σας θέλει να με κάνει επαγγελματία προβοκάτορα και να βοηθήσω να εκτελεστούν δυστυχισμένοι άνθρωποι; Οι μισοί από αυτούς είναι συγγενείς μου, ενώ ο Φραγκίδης ήταν εχθρός δικός μου, της χώρας μου και των Ελλήνων κομμουνιστών.

— Μην ταράζεσαι, ηρέμησε, ηρέμησε... Δεν θα σε ενοχλήσουν ξανά και μην τους τηλεφωνήσεις. Θα τα ρυθμίσω όλα. Θα μας χρειαστείς για πολύ σημαντικότερες και ευγενέστερες υποθέσεις.

Δεν είδα, ούτε άκουσα ποτέ τον Σεργκέι Πετρόβιτς, η σκιά όμως των συναδέλφων του με ακολουθούσε σε όλη μου τη ζωή και ένιωθα σαν χρησιμοποιημένο προφυλακτικό. Ιδιαίτερα βαριά ήταν η αίσθηση ότι δεν μπορούσα να μιλήσω σε κανέναν για όλα αυτά, ότι δεν μπορούσα να τα μοιραστώ. Με είχαν προειδοποιήσει πολύ αυστηρά γι᾽ αυτό και μάλιστα είχα υπογράψει μία «δήλωση εμπιστευτικότητας». Σώπασα. Σώπαινα σαν το ψάρι στο νερό για μισό αιώνα και για όλα αυτά δεν έμαθε ποτέ τίποτα ούτε ο Λάζαρος, ούτε η μητέρα μου. Η μανία καταδίωξης όμως που τυραννούσε τη μητέρα μου, άρχισε να βασανίζει κι εμένα. Ήξερα ήδη πολλά και την εποχή εκείνη η ανθρώπινη ζωή δεν άξιζε τίποτα. Πολύ περισσότερο, η ζωή ενός ανθρώπου που αρνήθηκε να βοηθήσει την υπηρεσία. Δεν ξέρω ποιος από τους ηγέτες της χώρας έδωσε εντολή να σταματήσει αυτή η διαβολική επιχείρηση της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ, αλλά δεν έμαθα αν συνέλαβαν ποτέ και εκτέλεσαν κάποιον Ασσύριο για κατοχή χρυσού. Τότε ήμουν σχεδόν σίγουρος πως εκείνα τα 50 χρυσά νομίσματα που μας επέτρεψαν να κρατήσουμε, το έκαναν επίτηδες, ώστε ανά πάσα στιγμή να μπορούν να μας εκβιάσουν. Η μητέρα δεν είχε καμία περί αυτού αμφιβολία. Λίγους μήνες μετά από αυτό το περιστατικό ο θείος Σάσα μας είπα ότι στο πηγάδι του είχε κρύψει άλλα 160 νομίσματα των 5 ρουβλίων και δεν μας είχε πει τίποτα μέχρι τότε, για να μην τρομάξει η μητέρα. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της αφήγησής μου, θα σας πω πώς τα έκρυψα μέχρι τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης.

Νέα σταδιοδρομία

Δούλευα ήδη ένα χρόνο ανάμεσα σε πρώην καγκεμπίτες, όταν ο δυστυχής Ακοπιάν βαρέθηκε εντελώς, παραιτήθηκε και πήγε να δουλέψει στη Διεύθυνση Μηχανολογίας № 4, που βρισκόταν στα περίχωρα της Μόσχας και συγκεκριμένα στο Καλόσινο. Μου ζήτησε να τον ακολουθήσω, εγώ όμως δεν ήθελα να χωρίσω με τη Λήδα.

Ο νέος γενικός μας διευθυντής Μιχαήλ Τίχονοβιτς Κοντράστσοφ, είχε ξεκινήσει κι αυτός από το εργοστάσιο Καρατσαρόφσκι. Ήξερε πολύ καλά τον θείο μου Σάσα, ο οποίος αρνήθηκε κατηγορηματικά την «αργόμισθη» θέση του προϊσταμένου συντήρησης κτιρίων και δέχτηκε τη θέση του εργατοτεχνίτη στη δούλεψη του Κοντράστσοφ. Η διεύθυνση του εργοστασίου εντυπωσιάστηκε από την κρυστάλλινα αξιοπρεπή στάση και ανεξάρτητα από την ταπεινή του θέση με μεγάλη ευχαρίστηση τον επι-

σκέπτονταν για «να ψήσουν σουβλάκια», είτε ήταν ο γενικός διευθυντής, είτε απλοί εργάτες. Αυτό σημαίνει να σ' έχουν οι άλλοι σε υπόληψη. Το σπίτι του θείου στην Ουντέλνογιε επισκέφτηκε πολλές φορές και ο ίδιος ο Κοντράστσοφ, ο οποίος τον αντιμετώπιζε με μεγάλο σεβασμό. Εμένα με αντιμετώπιζε καλά κι επειδή δεν είχε ούτε υπηρεσιακό, ούτε δικό του αυτοκίνητο, συχνά με παρακαλούσε να τον μεταφέρω για διάφορες δουλειές, λέγοντάς μου διαρκώς πως στο εργοστάσιο δεν πρέπει να εμπιστεύομαι κανένα. Ήξερα όμως να κρατάω το στόμα μου κλειστεί. Είχα πάρει το μάθημα μου! Έτσι, τον επισκεπτόμουν τόσο στο σπίτι, όσο και στο εξοχικό του. Δεν του άρεσαν καθόλου οι αλκοολικοί τύποι. Σε αντίθεση με τον προκάτοχό του, δεν ύψωνε ποτέ τον τόνο της φωνής του, ήταν όμως πολύ αυστηρός. Επιπλέον, η σύζυγός του ήταν αδελφή της συζύγου του διευθύνοντα συμβούλου της κοινοπραξίας Καναχίστοφ, ο οποίος προηγούμενος ήταν διευθυντής του εργοστασίου Καρατσαρόφσκι και γνώριζε πολύ καλά τη φιλοξενία και την κρυστάλλινη εντιμότητα του θείου Σάσα.

Ο Κοντράστσοφ με μετέθεσε από το τμήμα προμηθειών στο τεχνικό τμήμα, δεν κατάφερα όμως να προσαρμοστώ. Ο άχρηστος είναι παντού άχρηστος. Ο νέος μου προϊστάμενος, ο Γιάσα Γκουρέβιτς, ένας θαυμάσιος άνθρωπος, πολλές φορές μου είπε διακριτικά πως όλοι γνωρίζουν τη σχέση μου με τη Λήδα και πως δεν είναι σωστό να διαλύσω μία νεαρή οικογένεια με παιδί, εγώ όμως συμπεριφερόμουν σαν τον «γάτο Βάσκα» στο γνωστό παραμύθι του Κριλόφ. Ο καημένος Γιάσα δεν κατάφερε να με φέρει στο φιλότιμο, η συνείδησή μου κοιμόταν και μάλιστα πολύ βαριά. Συμβαίνει πολύ συχνά, μαξιμαλιστές και ιδεολόγοι όπως εγώ στα πολιτικά ζητήματα, να μην κρίνουν πολύ αυστηρά τον εαυτό τους στην προσωπική τους ζωή. Γι' αυτούς, η ιδεολογία είναι ένα ζήτημα, ενώ η ερωτική ζωή ένα άλλο και δεν πρέπει να τα ανακατεύει κανείς.

Μία φορά ο Κοντράστσοφ με παρακάλεσε να μεταφέρω τον ξυλουργό για να επισκευάσει την πόρτα του διαμερίσματος του προσωπικού φίλου του Καναχίστοφ, του πρώην υπουργού Αγροτικής Οικονομίας Μακτσκέβιτς. Εκεί, στον ουρανοξύστη στις όχθες του ποταμού Κοτελνίτσκαγια, ζούσε τότε η κόρη του πρώην υπουργού με το σύζυγό της Βολόντια Καριάκιν. Ο πατέρας του Βολόντια, ήταν στρατηγός που σκοτώθηκε κατά την διάρκεια της εξέγερσης στην Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας και τον είχε υιοθετήσει ο φίλος της οικογένειάς τους Ματσκέβιτς, οι οποίοι στη συνέχεια πάντρεψαν τον θετό γιο τους με την κόρη τους. Ο Βολόντια έγινε πολύ φίλος μου και ήταν πολύ ειλικρινής μαζί μου. Μου είπε πως τον πεθερό του τον απέλυσε από υπουργό ο Χρουστσόφ και τον έστειλε να αναλάβει τη διοίκηση της περιοχής Τσελινογκράντ, γιατί ήταν σφοδρός

πολέμιος της τσελινά[31], προσπαθώντας να πείσει τον Νικίτα Σεργκέγιεβιτς ότι η απόδοση των πόρων που θα επενδυθούν εκεί, θα ήταν πολύ αποτελεσματικότερη αν γινόταν στις ευρωπαϊκές περιοχές, παρά στο Βόρειο Καζακστάν. Κατά τη διάρκεια της έντονης συζήτησης που είχαν, είπε:

— Με αυτή την τσελινά, θα αφήσετε τη Ρωσία χωρίς ψωμί...

— Εντάξει λοιπόν, θα πας εσύ να το κάνεις!, απάντησε ο Χρουστσόφ και έστειλε τον άνθρωπο σε μία νέα θέση στο Καζακστάν, ενώ οι νεόνυμφοι έμειναν στην πρωτεύουσα. Ζώντας σε ένα πολυτελές διαμέρισμα πέντε δωματίων, παραλαμβάνοντας τακτικά από τα ειδικά καταστήματα για κομματικά στελέχη τις παραγγελίες που έκαναν στο όνομα του πεθερού του, μισούσε το πολιτικό μας σύστημα με ένα πρωτόγονο μίσος. Γνωρίζοντας, σε αντίθεση με εμένα και τον υπόλοιπο λαό, όλη εκείνη τη βρωμιά, μου έλεγε για τη «χρυσή νεολαία» και συγκεκριμένα για την κόρη του Χρουστσόφ και πολλών άλλων μελών της κυβέρνησης, τέτοια πράγματα που στο τέλος άρχισα να τον υποπτεύομαι σαν προβοκάτορα. Γιατί όμως αναφέρομαι σε αυτόν με τόσες λεπτομέρειες; Ήμουν σχεδόν 27 χρονών και παρέμενα βλάκας. Η συνείδησή μου είχε διαμορφωθεί από το σχολείο, από την οργάνωση των Πιονιέρων, από τη σοβιετική λογοτεχνία, τον σοβιετικό κινηματογράφο και θέατρο, κοντολογίς, από τον περιλάλητο «σοσιαλιστικό ρεαλισμό».

Από πολύ νωρίς είχα αρχίσει να διακρίνω πως στη ζωή τα πράγματα δεν είχαν καμία σχέση με το πώς τα περιέγραφαν στα βιβλία και στις ταινίες. Όσο ζούσα στη Γεωργία, πίστευα πως εκεί δεν βασίλευε η τάξη, γιατί δεν ήταν Ρωσία. Τη Ρωσία, τόσο εγώ όσο και η πλειοψηφία των φίλων μου στο Τμπιλίσι τη θεωρούσαμε υπόδειγμα σοσιαλιστικού κράτους. Όταν γνώρισα τη Σιβηρία, η οποία κάθε άλλο παρά ήταν όπως την έδειχναν στην ταινία «Αφήγηση για τη γη της Σιβηρίας», απογοητεύτηκα λίγο, αλλά ήμουν σχεδόν πεισμένος ότι στη Μόσχα πια... Θυμάμαι ακόμη πόσο με συγκλόνισε το γεγονός ότι στην πρωτεύουσα έδιναν ρέστα ακόμη κι αν πρόκειται για καπίκια. Στο Τμπιλίσι δεν το έκαναν. Αν κάποιος που δεν γνώριζε τα τοπικά ήθη ζητούσε τα ρέστα στο τραμ, μπορούσαν να του πετάξουν με περιφρόνηση μία χούφτα νομίσματα και κανείς από τους επιβάτες να μην δυσανασχετήσει. Τι φτήνια! Φτάνοντας στη Μόσχα, μέχρι τότε ζούσα στον κλειστό περίγυρο ξένων και μποέμ τύπων από τον χώρο του κινηματογράφου. Ξαφνικά όμως, έπρεπε να αντιμετωπίσω ένα τσουνάμι απογοητεύσεων. Οι ηγέτες των κομματικών και συνδικαλιστικών ορ-

31 Τσελινά ήταν πρόγραμμα εκμετάλλευση μεγάλων εκτάσεων ελεύθερων γαιών για την καλλιέργεια των σιτηρών (Σ.τ.Μ.)

γανώσεων δεν ήταν οι άριστοι των αρίστων, αλλά ορισμένοι από αυτούς ήταν τα κατακάθια της κοινωνίας. Στις υψηλές θέσεις εξουσίας, ένας Θεός ήξερε τι γινόταν, αν βέβαια, ο Βολόντια έλεγε αλήθεια και δεν ήταν προβοκάτορας.

Μετά τους μυστηριώδους θανάτους του Δημήτρη και του πατέρα, άρχισα να έχω μανία καταδιώξεως σαν τη μητέρα μου. Έτσι δυστυχώς, διέκοψα τις επαφές μου με τον Βολόντια.

Το γεγονός ότι σε όλη τη διάρκεια της ζωής μου είχα καλά αυτοκίνητα μου πρόσφερε μεγάλες ευκαιρίες για να αναπτύξω φιλικές σχέσεις με «χρήσιμους» ανθρώπους, μα θα πρέπει να πω πως εγώ ήμουν εκείνος που όχι μόνο δεν τις επιζητούσε, αλλά, απεναντίας, τις απέφευγε. Για κάποιο λόγο εμπιστευόμουν πιο πολύ ανθρώπους με τους οποίους μπορούσα να συζητήσω εγκάρδια, να συμμετέχουμε μαζί σε κοινά γλέντια και αμφιλεγόμενες δουλειές. Υπήρξαν, βέβαια, και υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι, μέχρι και υφυπουργοί, αλλά και σεβάσμιοι ποινικοί με μεγάλη επιρροή. Δεν επιδίωξα ποτέ την φιλία τους, δεν επωφελήθηκα από αυτή, αλλά απεναντίας, προσπάθησα όσο μπορούσα να την αποφύγω. Το αυτοκίνητο μου χρειαζόταν για να διευρύνω τις αμαρτωλές ερωτικές μου σχέσεις, αφού μόνο στο αυτοκίνητο ένιωθα ελεύθερα με το γυναικείο φύλο, πράγμα που για μένα ήταν το σημαντικότερο εκείνη την εποχή. Πιθανόν, να ένιωθα έτσι, επειδή δεν αγάπησα στα νιάτα μου. Παρόλο που γνώριζα «πως μία σκέψη με κυριαρχεί και ένα φλεγόμενο πάθος». Μήπως ήταν ένα παιχνίδι της φύσης ή κάποια ηθική αναπηρία; Σε όλη μου τη ζωή αντιμετώπιζα πολύ κριτικά τον εαυτό μου, αλλά αυτά που μάθαινα για τους άλλους μου φαινόταν βαρβαρότητες.

Γνώρισα τον επικεφαλής της οργάνωσης της Κομσομόλ του γειτονικού εργοστασίου Ηλεκτρικού Αυτοματισμού, ο οποίος με υπερηφάνεια μου έλεγε τα όργια που οργάνωναν στο γραφείο της επιτροπής της Κομσομόλ. Για το πώς κατά τη διάρκεια της εφημερίας τους ως «λαϊκοί πολιτοφύλακες» έκλεβαν τους μεθυσμένους. Πώς από τα παιδικά του χρόνια έκλεβε χρήματα από τον πατέρα του. Ήταν ένας γηγενής Μοσχοβίτης που είχε τελειώσει πανεπιστήμιο. Εγώ σε σύγκριση με όλους αυτούς ήμουν απλά ένα αγγελούδι με «μικρές αδυναμίες». Στη συνέχεια είδα πως είχε μία πολύ καλή σταδιοδρομία.

Συνάντησα στη ζωή μου πολλούς τέτοιους υποκριτές σε υπεύθυνες και υψηλές θέσεις. Με θεωρούσαν δικό τους άνθρωπο, μου προκαλούσαν όμως αισθήματα βαθιά περιφρόνησης αλλά συνάμα και περιέργειας. Ένα καλό αυτοκίνητο εκείνα τα χρόνια άνοιγε πολλές πόρτες όχι μόνο για τις γυναικείες καρδιές, αλλά και για ανθρώπους με ιδιαίτερη επιρροή.

Όλοι αυτοί έλεγαν εξαιρετικά ανέκδοτα για το Κόμμα και την κυβέρνησή. Δεν άντεχα τον κυνισμό τους. Κατάφερα να τηρήσω ορισμένες αρχές μου, το άχθος των οποίων κουβαλούσα και φέρω μέχρι σήμερα, ανεξάρτητα από τα ανομήματά μου.

Το φθινόπωρο του 1962 το εργοστάσιό μας εντάχθηκε σε πρόγραμμα αναδιοργάνωσης. Με μία διοικητική απόφαση ενώθηκε με ένα άλλο, πολύ μικρότερο, που βρισκόταν σε μία άλλη περιοχή της Μόσχας και εμένα δίνοντας μου μία καλή προαγωγή, με μετέθεσαν ως επικεφαλής μηχανικό ενός τμήματος της γενικής τεχνικής διεύθυνσης. Θέλησαν να με κάνουν να χωρίσω από τη Λήδα παρά τη θέλησή μου. Απέρριψα την προαγωγή και ζήτησα να μετατεθώ στη Διεύθυνση Μηχανολογίας № 4 του Ακοπιάν. Ύστερα από ένα μήνα, πήρε μετάθεση και η Λήδα, η οποία παραιτήθηκε από το εργοστάσιο. Η δουλειά μου ήταν μηχανικός μιας σειράς κινητών σταθμών παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος. Οι κινητήρες που είχαν ήταν ίδιοι με των σκαφών μικρού εκτοπίσματος, δηλαδή κινητήρες από τεθωρακισμένα ή τρακτέρ. Τους γνώριζα πολύ καλά, ήξερα καλά τη λειτουργία τους και μπορούσα να τους επισκευάζω. Στη νέα μου δουλειά, έγινα πολύ φίλος με έναν εξαιρετικά ενδιαφέροντα άνθρωπο, τον Μπορίς Λεβαντόφσκι. Ήταν γιος υψηλόβαθμου κομματικού στελέχους και φίλου του Βοροσίλοφ[32], τον οποίο είχαν τουφεκίσει στις αρχές της δεκαετίας του 1930 μετά τη διαβόητη δίκη που έμεινε στην ιστορία ως «Δίκη του Βιομηχανικού Κόμματος»[33]. Δεν γνωρίζω την ουσία αυτής της υπόθεσης, γνωρίζω όμως ότι ο Κλεμέντ Γιεφρέμοβιτς διέκοψε αμέσως σχέσεις με την οικογένεια και η δυστυχισμένη μητέρα του Μπορίς, με καταγωγή από σόι ευγενών, δεν κατάφερε να προστατεύσει τον μονάκριβο γιο της από την επιρροή των κακών συναναστροφών. Οι δύο αδελφές της κατάφεραν «να ξεφύγουν» και από χρόνια πια ζούσαν στο Παρίσι, στέλνοντας από εκεί οικονομική βοήθεια όσο μπορούσαν, μα δεν ήταν σε θέση που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην διαπαιδαγώγηση ενός έξυπνου και υπερδραστήριου αγόριου. Ως έφηβος, γόνος μιας καλλιεργημένης οικογένειας, άρχισε να κάνει παρέα με τους πιτσιρικάδες της αυλής, άρχισαν να τον επηρεάζουν άσχημα και τελικά βρέθηκε σε αναμορφωτήριο ανηλίκων. Εκεί, όχι μόνο δεν τον αναμόρφωσαν, αλλά, απεναντίας, τον βοήθησαν να βελτιώσει τη νεανική εγκληματική του δράση. Δεν προλάβαινε να αποφυλακιστεί και τον φυ-

32 Κλιμέντ Εφρέμοβιτς Βοροσίλοφ (1881-1969) Ρώσος Μπολσεβίκος, στρατηλάτης, πολιτικός, στενός συνεργάτης του Ι. Β. Στάλιν (Σ.τ.Μ.)

33 Βιομηχανικό Κόμμα, η δίκη των «μελών» του επονομαζόμενου Βομηχανικού Κόμματος έγινε από τις 25 Νοεμβρίου μέχρι τις 7 Δεκεμβρίου 1937 με χαλκευμένες κατηγορίες, ύστερα από απεργίες εργαζομένων στους κλάδους της βιομηχανίας και των μεταφορών. (Σ.τ.Μ.)

λάκιζαν ξανά. Όταν γνωριστήκαμε, είχε περάσει τα τριάντα και ένα μεγάλο μέρος της ζωής του το είχε περάσει στις φυλακές. Δεν είχε καν προλάβει να τελειώσει το σχολείο, αλλά δεν θα έλεγες ποτέ ότι δεν είχε αποφοιτήσει από το πανεπιστήμιο. Διαβασμένος, αγαπούσε τη μουσική, σαν τον μεγαλύτερο αδελφό μου Λάζαρο. Ήταν πάντα ντυμένος στην τρίχα, χάρη στα δέματα που έστελναν οι «θείες του από το Παρίσι». Δούλευε ως χειριστής κινητού κομπρεσέρ, αλλά σχεδόν ποτέ δεν πήγαινε σε εργοτάξια. Η δουλειά με το κομπρεσέρ δεν είναι απαιτητική, ο οποιοσδήποτε ανειδίκευτος εργάτης μπορεί να την κάνει, εκείνος όμως ερχόταν σε συνεννόηση με τους επιστάτες κι εκείνοι έλεγαν πως μέσα σε μία βάρδια έβγαζε δουλειά για δύο. Είχε ένα αυτοκίνητο μάρκας Μοσκβίτς και ζήλευε τον δικό μου που ήταν Βόλγκα. Τελικά, ανακαλύψαμε πως είχαμε κοινά ενδιαφέροντα και μάλιστα όχι μόνο αυτοκινητιστικά. Ήταν πολύ άσωτος και το σόι του δεν κατάφερε να τον παντρέψει. Ο καθηγητής θείος του μου παραπονιόταν ότι πολλές πολύφερνες νύφες τον ήθελαν, αλλά εκείνος δεν ήθελε. Ο Μπορίς ορκιζόταν ότι «μπορεί» μόνο με πόρνες. Η δύστυχη μητέρα του υπέφερε από κάποια τρομακτική αρρώστια. Παραμορφώθηκαν οι κλειδώσεις των χεριών της σε τέτοιο βαθμό που δεν μπορούσε να κάνει τίποτα κι υπέφερε από φρικτούς πόνους. Πολύ συχνά, για διαστήματα μέχρι και έξι μηνών, ήταν στα νοσοκομεία και εμείς οι βρωμεροί τύποι κάναμε απίστευτες ακολασίες στο διαμέρισμα του ενός δωματίου μαζί με τα αδέλφια της Ρίτας, τον Μαράτ, τον Γιούρι Ριάμποφ, τις οποίες όμως θεωρούσαμε πταίσματα. Πηγαίναμε στο ξενοδοχείο «Μόσχα» και ζητούσαμε από τους αστυνομικούς που συλλάμβαναν πόρνες που δούλευαν με συνάλλαγμα, να μας φέρουν εκείνες που μας άρεσαν. Όταν πηγαίναμε στο σούπερ μάρκετ για τις αναγκαίες προμήθειες, ξοφλούσαμε το χρέος μας στους φύλακες της τάξης με βότκα, ενώ φαινόμασταν απελευθερωτές στα μάτια των «πεταλούδων». Ήξεραν πως θα περάσουν τη νύχτα στο αστυνομικό τμήμα, ενώ εμείς τις πηγαίναμε σε μία γιορτή που έκανε την καρδούλα τους να πεταρίζει. Ο Μπορίς αντιμετώπιζε με την ίδια αγάπη και τις απλές πόρνες που «εργάζονταν» γύρω από τους σιδηροδρομικούς σταθμούς με ελάχιστα χρήματα, αλλά και το επάγγελμα του προστάτη. Ευτυχώς η φιλία μας δεν κράτησε πολύ, αφού παραιτήθηκα από τη Διεύθυνση Μηχανολογίας No 4. Δύο ήταν οι αιτίες: πρώτον, εξαιτίας της φιλίας μου με τον Μπορίς έχασα τη Λήδα, η οποία ήταν πάντα για μένα η πιο ακριβή και γλυκιά από όλες τις «φίλες» μου. Με ιδιαίτερη ευχαρίστηση τη συνέκρινα με άλλες, αλλά δεν ήθελα να αλλάξω. Η φτωχούλα είχε κακοπάθει μαζί μου και ήταν στα πρόθυρα της αυτοκτονίας. Ανεξάρτητα από τις προσπάθειές μου να την πείσω, χώρισε τον άντρα της παρά τις διαρκείς μου διαβεβαιώσεις ότι

δεν θα αφήσω την οικογένειά μου, και συνέχισε να με βλέπει. Δεύτερον, ο Ακοπιάν μετατέθηκε σε άλλη δουλειά παίρνοντας προαγωγή κι εμένα η νέα διεύθυνση μου ανέθεσε καθήκοντα «μηχανικού πύλης», δηλαδή ήμουν εκείνος που υπέγραφε τα φύλλα πορείας των οδηγών που πήγαιναν στα εργοτάξια και έρχονταν στο αμαξοστάσιο. Η ευθύνη ήταν τεράστια. Ήμουν υπεύθυνος για την τεχνική αρτιότητα του αυτοκινήτου που έβγαινε δρομολόγιο, μα αυτό ήταν ιδιαίτερα επικίνδυνο. Ταυτόχρονα, έπρεπε να παραλαμβάνω τα αυτοκίνητα που επέστρεφαν στο αμαξοστάσιο, τα οποία καμιά φορά οι οδηγοί οδηγούσαν τόσο μεθυσμένοι που μετά βίας δεν έπεφταν από τις ανοιχτές πόρτες. Ήμουν υποχρεωμένος να τα καταγράφω όλα αυτά, αλλά ήμουν πολύ ψυχοπονιάρης και λυπόμουν τους συναδέλφους μου. Επιπλέον, είχα μάθει πως κοντά στο σπίτι μου υπήρχε εργαστήριο της κοινοπραξίας «ΜοσΕνεργκοΣτροϊ», όπου χρειαζόταν ειδικός στις πετρελαιομηχανές.

Το φθινόπωρο του 1963 δούλευα πια κοντά στο σπίτι μου. Οι επαφές μου με τον Μπορίς αραίωσαν, αλλά θα πρέπει να πω πως αυτός ο άνθρωπος δεν με ενδιέφερε μόνο ως παρέα στα μεθύσια και τα όργια. Ήταν ένας πολύ περίεργος τύπος, με την παρέα του οποίου πήρα ορισμένα πολύ χρήσιμα μαθήματα. Εξίσου ενδιαφέρουσες ήταν και ορισμένες από τις «φίλες» του. Η «φιλοσοφία» τους άξιζε να μελετηθεί. Η ουσία της ότι «όλοι είμαστε πόρνες σε αυτόν τον κόσμο. Απλά κάποιος πουλιέται για εκατομμύρια, κάποιος άλλος για ένα δεκάρικο. Αυτό ισχύει και για τους άντρες. Εκείνοι όμως που πουλάνε τη συνείδησή τους δεν είναι καλύτεροι από εκείνους που πουλάνε το κορμί τους». Ο Μπορίς μετά τη Διεύθυνση Μηχανολογίας δούλευε ταξιτζής και συμπλήρωνε το εισόδημά του σαν νταβατζής. Μου έλεγε με λεπτομέρειες πως λειτουργεί το σύστημα διαφθοράς στο αμαξοστάσιο των ταξί. Την μερίδα του λέοντος από τα πουρμπουάρ που άφηναν οι πελάτες στους ταξιτζήδες, στη συνέχεια πήγαιναν για το πλύσιμο του αυτοκινήτου, για την υπογραφή των φύλλων πορείας, για τα ανταλλακτικά και τις επισκευές, για να πάρουν κατά προτεραιότητα ένα καινούργιο ή νεοεπισκευασμένο αυτοκίνητο κ.λπ. Σε κάθε στάδιο, ο κάθε εργαζόμενος έδινε τα μισά χρήματα και παραπάνω σε αυτό το σκιώδες σύστημα και τα πουρμπουάρ μας έφταναν τόσο ψηλά, που ο θνητός άνθρωπος ούτε που το υποπτεύεται. Τόσο η διεύθυνση του αμαξοστασίου, όσο και όλο το σύστημα λειτουργίας της, ήταν μία ολόκληρη μαφία. Τα μεγαλύτερα εισοδήματα ήταν για τα μέλη της Κομματικής επιτροπής, της επιτροπής της Κομσομόλ και του συνδικάτου. Οι λαϊκοί τροχονόμοι και οι πετυχημένοι οδηγοί εξυπηρετούνταν πριν από τους ελεγκτές των ταξί. Ο Μπορίς είχε καταφέρει να γίνει μέλος αυτής της «ελίτ». Οι ελεγκτές στους σιδηροδρο-

μικούς σταθμούς του Καζάν, του Λένινγκραντ, του Γιαροσλάβ και όλων των υπόλοιπων, των σταθμών των υπεραστικών λεωφορείων, των αεροδρομίων κ.λπ. είχαν ο καθένας μία κάστα ταξιτζήδων, οι οποίοι δεν περίμεναν τους πελάτες στη σειρά, αλλά βρίσκονταν μαζί τους, χωρίς να τους πειράζει κανείς. Η αστυνομία έπαιρνε το μερίδιό της. Ο οδηγός διάλεγε ποιους επιβάτες θα πάρει και τους πρότεινε με 1 ρούβλι να τους μεταφέρει από τον σταθμό του Καζάν στον σταθμό του Κούρσκ. Η διαδρομή κόστιζε 75 καπίκια, αλλά αυτός έπαιρνε τέσσερις επιβάτες με ένα ρούβλι. Από αυτά τα μισά τα έπαιρνε ο ελεγκτής και τα υπόλοιπα ήταν δικά του. Ο ελεγκτής, με τη σειρά του, το μισό μεροκάματο το έδινε στον επικεφαλής, ο οποίος είχε από 5 μέχρι 10 ελεγκτές στην ομάδα. Ο προϊστάμενος βάρδιας είχε κι αυτός αρκετούς επικεφαλής των ομάδων των ελεγκτών και αυτό το σύστημα έφτανε μέχρι την κορυφή. Θυμόμουν τις αφηγήσεις των αδελφών της Ρίτας, οι οποίοι δούλευαν στην αλυσίδα λιανεμπορίου ενδυμάτων και ντύνονταν σαν «κόμηδες». Για ένα κοστούμι φινλανδικής η ολλανδικής κατασκευής έπρεπε κάποιος να πληρώσει επιπλέον 20-30 ρούβλια, τα οποία στη συνέχεια μοιράζονταν με τον ίδιο τρόπο σε όλο το «σύστημα» μέχρι την κορυφή του. Αναλογιζόμουν γιατί παραιτήθηκε από την «αργομισθία» του προϊσταμένου του τμήματος συντήρησης κτιρίων του εργοστασίου που δούλευε ο θείος Σάσα. Εκεί έπρεπε να έχει τέτοιου είδους δοσοληψίες, γι᾽ αυτό και προτίμησε να πάει να δουλέψει ως μάστορας στο τμήμα ελαιοχρωματισμών. Αυτός ο άνθρωπος κάποτε ήταν επικεφαλής των μεγαλύτερων επιχειρήσεων του Τμπιλίσι. Για τον ίδιο λόγο θα οδηγείτο σε παραίτηση από τη θέση του επικεφαλής αρχιτέκτονα της πόλης Ερεβάν ο Έντικ Παπιάν. Ήταν ο άνθρωπος που θυσίασε την υγεία του για να σώσει την πρωτεύουσα της Αρμενίας από τις «χρουστσοφικές πολυκατοικίες-κουτιά». Είναι από τις ελάχιστες πόλεις της χώρας που κατάφερε να σώσει τον χαρακτήρα της και δεν έγινε σαν μία οποιαδήποτε άλλη επαρχιακή πόλη, σαν την Τούλα ή το Ριαζάν. Είχε τεράστια δύναμη, αλλά ήταν πολύ έντιμος και πολλοί του έλεγαν ότι «κακώς κρατάει μία τόσο επικερδή θέση». Παραιτήθηκε από τη θέση του επικεφαλής αρχιτέκτονα της πρωτεύουσας της Αρμενίας και πήγε σε ένα αρχιτεκτονικό γραφείο όπου εργάστηκε ως απλός επικεφαλής έργων.

Λίγα χρόνια αργότερα, θα βρεθώ κι εγώ μπροστά σε μία τέτοια επιλογή, αλλά θα αναφερθώ παρακάτω σε αυτό. Στα μηχανολογικά εργαστήρια της Διεύθυνσης Μηχανολογίας της κοινοπραξίας κατασκευής ηλεκτροπαραγωγικών έργων του Υπουργείου Ενέργειας της Ε.Σ.Σ.Δ. μου ανέθεσαν να δημιουργήσω στους χώρους που μας παραχώρησε το γειτονικό Εργοστάσιο Σιδηρομπετόν, το τμήμα επισκευών και συντήρησης ντιζελοκινη-

τήρων. Τους γνώριζα καλά αυτούς τους κινητήρες. Ήταν ίδιοι με εκείνους που είχαν τα σκάφη μικρού εκτοπίσματος και οι κινητοί σταθμοί ηλεκτροπαραγωγής. Το αντικείμενο το γνώριζα, η δουλειά ήταν ενδιαφέρουσα. Έπρεπε να φτιάξω το τμήμα από το μηδέν και στη συνέχεια να το αναλάβω ως προϊστάμενος. Το σπίτι μου ήταν κοντά, το αυτοκίνητο πάντα στη διαθεσή μου. Η απόσταση ήταν 10-15 με τα πόδια, αλλά εγώ δεν μπορούσα να αποχωριστώ το αυτοκίνητό μου. Είχα ταυτιστεί μαζί του. Η μητέρα έλεγε ότι, αν μπορούσα, θα πήγαινα ακόμη και στην τουαλέτα με το αυτοκίνητο. Στο εργοτάξιο της Διεύθυνσης Μηχανολογίας με είχε συγκλονίσει η ανθρώπινη ποταπότητα και αθλιότητα ενός τοπικού αξιωματούχου. Στο γειτονικό εργοστάσιο, το οποίο ανήκε σε άλλο υπουργείο, έκλειναν ένα ίδιο με το δικό μας εργαστήριο. Εκεί υπήρχε εξοπλισμός που χρειαζόμουν, αλλά ο διευθυντής του εργοστασίου Ζίσμαν δήλωσε πως μπορεί να μας δώσει τον εξοπλισμό όλο μαζί και όχι μεμονωμένα εργαλεία και μηχανήματα. «Μετά, αποφασίστε μόνοι σας τι θα κρατήσετε και τι θα διαγράψετε στην απογραφή». Συζήτησα με τον προϊστάμενό μου και υπογράψαμε το συμβόλαιο. Όταν είχαμε μεταφέρει σχεδόν τα πάντα, μου δήλωσε πως τον τόρνο τον νοίκιασε στο γειτονικό αμαξοστάσιο, το οποίο του δίνει αυτοκίνητα και δεν πρόκειται να τον ζητήσει πίσω. Εμείς όμως πήραμε όλον εκείνο τον εξοπλισμό εξαιτίας εκείνου του τόρνου.

Ήταν όμως διευθυντής μεγάλου εργοστασίου, μέλος του γραφείου της επιτροπής περιοχής του κόμματος. Εγώ δεν ήμουν όμως κάποιος πιτσιρικάς που θεωρούσε τους αξιωματούχους ως το καλύτερο τμήμα της ανθρωπότητας, μα τέτοια ποταπότητα δεν την περίμενα. Είχα συγκλονιστεί με την απάτη του, είπα κάτι περί εντιμότητας, εκείνος υπό τα ειρωνικά γέλια των υφισταμένων του, μου είπε:

— Σ' εμένα πας να κάνεις μάθημα ηθικής, γαμώ τη μάνα σας!

Δεν μπορούσα να μιλήσω, οι κόλακες που τον περιτριγύριζαν ξέσπασαν σε βροντερά γέλια. Το βράδυ μας έκανε το τραπέζι ο θείος Σάσα. Είχε έρθει από το Τμπιλίσι ο εγγονός της αδελφής της Νίνας Σεργκέγιεβνα, ο Βαντίμ Αναστασιάδης, ο οποίος είχε από χρόνια χάσει τον πατέρα του και ο θείος Σάσα είχε πάρει, ουσιαστικά, τη θέση του, όπως άλλωστε είχε κάνει και για εμάς. Τρώγοντας διηγήθηκα αυτή την ιστορία. Ο Βαντίμ όμως ήταν τελειόφοιτος της Σχολής Δημοσιογραφίας και είχε έρθει για να κάνει την πρακτική του άσκηση στην εφημερίδα Ιζβέστια. Μου ζήτησε να γράψει γι' αυτό. Ένας ακόμη αθώος ιδεαλιστής. Μιλήσαμε για λίγο και στη συνέχεια λησμόνησα τη συζήτησή μας, παρόλο που εκείνος σημείωσε τα στοιχεία μου. Το πρωί, όπως συμβαίνει πάντα μετά από ένα γερό μεθύσι, άργησα να πάω στη δουλειά, μα μόλις έφτασα είδα στον προθάλαμο πολύ κόσμο

συγκεντρωμένο. Ήταν έτοιμοι να έρθουν σπίτι μου να με βρουν. Τι συμβαίνει; «Να, ήρθαν από την Ιζβέστια», μου είπαν. Για εκείνους που δεν ξέρουν, απλά να θυμίσω πως τα χρόνια εκείνα ακόμη και μια δευτέρας κατηγορίας εφημερίδα μπορούσε να καταστρέψει τη σταδιοδρομία ακόμη και μεγάλων αξιωματούχων. Στην περίπτωσή μας είχαμε την Ιζβέστια, τη δεύτερη μεγαλύτερη μετά την Πράβντα, εφημερίδα της χώρας. Ένα δημοσίευμά της αρκούσε για να τελειώσει η σταδιοδρομία υπουργών της Σοβιετικής Ένωσης. Πήγα στο γραφείο του διευθυντή. Κι εκεί τα ίδια. Ήρθε ένας δημοσιογράφος για να υπερασπιστεί το δίκιο του, αλλά ο Ζίσμαν ήταν μέλος της επιτροπής περιοχής του κόμματος. Ο καημένος ο Πιατάχιν έτρεμε ολόκληρος. Γενικά όμως, κανείς δεν με ρώτησε γιατί άργησα να πάω στη δουλειά. Πήγαμε στο γραφείο του Ζίσμαν. Ο Βαντίμ του λέει ποιος είναι κι εκείνος αρχίζει να ουρλιάζει υστερικά. Μας έκανε ψυχολογική επίθεση:

— «Πιτσιρίκια. Σαλιάρηδες! Έφερε τον γνωστό του για να με εκβιάζει!» Άρπαξε το τηλέφωνο και φώναξε στη γραμματέα του:

— Φώναξε την αστυνομία αμέσως.

Τρόμαξα για τα καλά. Αυτή η ιστορία θα μπορούσε να καταλήξει στην οριστική αποβολή του Βαντίμ από την σχολή, εκείνος όμως τον άκουγε ήρεμος. Νόμιζα πως ήταν μία πρωτοβουλία του Βαντίμ, εκείνος όμως είχε πάρει την έγκριση της διεύθυνσης της εφημερίδας. «Ποιος σας έστειλε; Όνομα και τηλέφωνο». Ο Βαντίμ του έδωσε ένα χαρτάκι. Εκείνος τηλεφώνησε και... ακολούθησε μία απίστευτη σκηνή. Αυτός ο σκυθρωπός αναιδής άνθρωπος άλλαξε μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα. Λούφαξε, μεταμορφώθηκε, άρχισε να χαμογελάει αμήχανα και διερευνητικά. Πήγε κάτι να πει δειλά-δειλά. Θεέ μου, πόσο απαίσιος:

— Μα, τι λέτε... τι λέτε... εγώ... αύριο θα σας ενημερώσω. Μην αμφιβάλλετε... καθόλου...

Δυστυχώς δεν είμαι ο Γκόγκολ ως προς την περιγραφική δεινότητα. Χρειάζεται η γραφίδα ενός μεγαλοφυούς συγγραφέα για να περιγραφεί αυτή η σκηνή.

Το πρωί της επόμενης ημέρας, πήγα στη δουλειά μου στις εννέα η ώρα. Ο τόρνος που χρειαζόμουν είχε ήδη μεταφερθεί από το γειτονικό αμαξοστάσιο από έξι εργάτες.

Οι φήμες για την επιρροή που έχω πολύ γρήγορα έφτασε στα αυτιά της διεύθυνσης και θέλησαν να με χρησιμοποιήσουν στα παιχνίδια τους οι εχθροί του διευθυντή του εποπτεύοντος οργανισμού Γιέλσιν, αλλά απέρριψα κατηγορηματικά την πρόταση των δολοπλόκων. Παλιότερα, υπήρχαν και πολλοί άλλοι που πίστευαν πως διαθέτω μία μυστηριώδη δύναμη

και επιρροή. Βλέπετε, οι απλοί θνητοί δεν οδηγούν αυτοκίνητα Βόλγα, ενώ εγώ...

Ύστερα από ένα διάστημα, συνάντησα τον Ζίσμαν στο αμαξοστάσιο από όπου είχα πάρει τον τόρνο. Εκεί ο ηλεκτρολόγος άλλαζε το καρμπιρατέρ του αυτοκινήτου μου. Αχ, πόσο μισούσε όταν έλεγε στον ηλεκτρολόγο:

— Μίσα, φτιάχνεις το αυτοκίνητό του; Και βρίζοντας συνέχιζε: Με συκοφάντησε στην εφημερίδα κ.λπ., κ.λπ.

Τότε όμως δεν ένιωθα ούτε οργή, ούτε περιφρόνηση, παρά χαμογέλασα σιωπηλά. Ήξερα πια ότι αυτό το κάθαρμα μπορούσε να μεταμορφωθεί. Αργότερα έμαθα ότι δεν ήταν τόσο κακός άνθρωπος και πως οι εργαζόμενοι τον σέβονταν. Τους άρεσε μάλιστα ιδιαίτερα το γεγονός ότι στην επικοινωνία του μαζί τους έβριζε διαρκώς. Αυτό, βέβαια, το έκανε με τους υφιστάμενούς του και όχι με τους προϊσταμένους του. Είχα αρχίσει να νιώθω τύψεις που του φέρθηκα τόσο σκληρά. Έξι μήνες αργότερα τον συνάντησα στο γραφείο του διευθυντή μου, τον οποίο περίμενε, συζητώντας με τη γραμματέα του. Χαιρετηθήκαμε. Με κοίταξε και με ρώτησε ποια είναι η ειδικότητα και ο μισθός μου.

— Εγώ δουλεύω μηχανικός του τεχνικού τμήματος, ο μισθός είναι 120 ρούβλια και έχουμε μπόνους 40%.

— Έλα σε μένα, έχω ανάγκι από διευθυντή προπαρασκευαστικού εργαστηρίου, ο μισθός είναι 150 ρούβλια και τα ίδια 40% μπόνους. Επίσης υπάρχουν και διάφορα πριμ.

— Μα, τι με χρειάζεστε; Αν το κάνω, μετά θα με λιώσετε.

— Μα τι λες, τι λες; Μου αρέσουν οι μαχητικοί και οι έντιμοι.

Δεν παρασύρθηκα από τον μεγαλύτερο μισθό, παρόλο που στη δουλειά μου είχα κουραστεί πολύ. Οργάνωσα το εργοτάξιο, είχα μάλιστα σχεδιάσει μόνος μου και κατασκεύασα με το συνεργείο μου μία ειδική κατασκευή για να πλένουμε τους κινητήρες πριν από την επισκευή τους. Η κατασκευή αυτή λειτουργούσε κανονικά χωρίς κανένα πρόβλημα μέχρι που έκλεισε το εργαστήριο, ύστερα από 20 χρόνια. Εκεί δούλεψα ως μηχανικός του τμήματος τεχνικής υποστήριξης, τεχνίτης και επικεφαλής τεχνίτης του εργοταξίου, υπεύθυνος για την επισκευή των εκσκαφέων. Ένιωθα όμως μεγάλη πίεση από τη συνήθεια που είχαν πολλοί να πίνουν. Ορισμένοι από αυτούς δεν μπορούσαν να ξεκινήσουν τη βάρδια τους χωρίς να πιουν νωρίς το πρωί ένα ποτήρι βότκα, ενώ στο μεσημεριανό διάλειμμα έπιναν κι άλλο. Υπήρχε πολύ βρωμιά γύρω μου, ήμουν όμως εστέτ και μου άρεσε η τάξη και η καθαριότητα. Η Λήδα συχνά αναφέρει μέχρι σήμερα πως πάντα μου άρεσε η καθαριότητα, κυκλοφορούσα διαρκώς με νάιλον λευκά πουκάμισα που τα χρόνια εκείνα ελάχιστοι είχαν.

Ύστερα από λίγο, μετέθεσαν τον άμεσο προϊστάμενό μου, τον γενικό τεχνικό διευθυντή Μπραγκίνσκι στη Διοίκηση ως γενικό τεχνικό διευθυντή, αυτός θέλησε να με πάρει μαζί του στη θέση επικεφαλή μηχανικού. Ο μισθός ήταν καλύτερος, δεν με περιτριγύριζαν μέθυσοι, ούτε ζούσα μέσα στη βρωμιά. Βέβαια, πίνουν πολύ παντού, ακόμη και μέσα στα γραφεία μετά τη λήξη του ωραρίου. Στην υπηρεσία του Γιέλσιν όμως δεν γίνονταν τέτοια πράγματα. Ήταν κέρβερος! Στην θέση που με ήθελε ο Μπραγκίνσκι δούλευε ένας νεαρός, ο οποίος πάρα πολύ ήθελε να πάρει μετάθεση, αλλά ο Γιέλσιν δεν τον άφηνε. Ο Μπραγκίνσκι είχε πάει δύο-τρεις φορές στον Γιέλσιν για να συζητήσουν την υποψηφιότητά μου... τελικά αναγκάστηκε να του πει πως έτσι κι αλλιώς θα φύγω και πως ψάχνω δουλειά. Κάποια στιγμή ο Γιέλσιν έμαθε πως αντιμετώπισα τον Ζίσμαν που ήταν μέλος του γραφείου της επιτροπής του κόμματος και πως αρνήθηκα να βοηθήσω τους δολοπλόκους που στρέφονταν εναντίον και θέλησε να μάθει «ποιος είναι αυτός ο Έλληνας». Στο παρελθόν, κατά τη διάρκεια υπηρεσιακών ταξιδιών σε διάφορα εργοτάξια, είχα γνωρίσει τον γενικό τεχνικό διευθυντή της υπηρεσίας μας, τον Φαρμανιάν, ο οποίος έλεγε πολύ καλά λόγια για εμένα. Τότε, έκπληκτος ο διευθυντής μου Πιατάχιν, με ενημέρωσε πως ο Γιέλσιν θέλει να μας δει μαζί. Εξεπλάγην πιο πολύ από εκείνον. Πήγαμε. Ο Γιέλσιν με ρώτησε αν όντως ψάχνω άλλη δουλειά και γιατί. Του είπα πως γεννήθηκε το δεύτερο παιδί μου και πως η κληρονομιά που μου άφησε ο πατέρας μου δεν θα διαρκέσει για πάντα, κυρίως όμως στην τωρινή μου δουλειά δεν είχα προοπτικές εξέλιξης. Δεν του έκρυψα το γεγονός πως είχα κουραστεί αφόρητα από τους μέθυσους συναδέλφους μου, του επεσήμανα επίσης πως παρόλο που δεν είμαι από εκείνους που δεν πίνουν καθόλου, ωστόσο ένιωθα πολύ άσχημα που αναγκαζόμουν να επιπλήττω τον συνδικαλιστικό υπεύθυνο και τον γραμματέα της κομματικής οργάνωσης, όντας υφιστάμενοί μου. Ο γραμματέας μάλιστα είχε την διπλάσια ηλικία από εμένα.

— Μπορείτε να κάνετε λίγη υπομονή;

— Φυσικά!

Ο Πιατάχιν και πολύ περισσότερο ο Μπραγκίνσκι κοιτούσαν αμήχανοι. Δεν ήξεραν ότι ο Γιέλσιν είχε αναλάβει να φτιάξει εκ του μηδενός ένα μεγάλο τραστ πανεθνικής σημασίας, μοναδικής ως προς το μέγεθος και τις λειτουργίες της και ως εκ τούτου ήθελε κοντά του ανθρώπους έξυπνους και χρήσιμους. Ο ίδιος, εξάλλου, ήξερε πως ο Μπραγκίνσκι ποτέ δεν θα διάλεγε ανάξιους και τυχαίους συνεργάτες κι εγώ δεν ήμουν ούτε κουμπάρος, ούτε αδελφός, ούτε συμπέθερος, ούτε καν Εβραίος.

Κατάλαβα πως σύντομα θα μου προτείνουν κάποια άλλη, νέα θέση και αποφάσισα όσο ακόμη δούλευα στην παλιά μου δουλειά, να επισκευάσω τον κινητήρα του αυτοκινήτου μου.

Παρά το γεγονός ότι ήμουν μηχανικός, όταν αντάλλαξα τη λιμουζίνα μου με αυτό το αυτοκίνητο με ξεγέλασαν. Ουσιαστικά, είχε κάνει περισσότερες από εκατό χιλιάδες χιλιόμετρα, από την ένδειξη που έγραφε στο ταμπλό, δηλαδή πολύ περισσότερα από όσα αντέχει ένα Βόλγα. Οι «ειδικοί» που αλλοιώνουν αυτές τις ενδείξεις, είναι όλοι πολύ τσαπατσούληδες.

Εκείνα τα χρόνια μου άρεσε πολύ να ασχολούμαι με τη συντήρηση του αυτοκινήτου μου και σχεδόν έκανα μόνος μου όλες τις αναγκαίες εργασίες. Αποσυναρμολόγησα λοιπόν τον κινητήρα μου, τον μετέφερα στο εργαστήριο και τα απογεύματα τον επισκεύαζα και τον συναρμολόγησα ξανά αντικαθιστώντας τα φθαρμένα εξαρτήματα. Οι συνάδελφοί μου ήταν ενθουσιασμένοι με την υψηλή εξειδίκευση του προϊσταμένους τους, τον οποίο παλιότερα θεωρούσαν άπειρο και δυσαρεστούνταν όταν δεν τους ανέθετα υπεύθυνες εργασίες. Τους είπα ότι είχα κουραστεί να ντρέπομαι για την τσαπατσουλιά τους και να τρέχω στα εργοτάξια να τους δικαιολογώ.

Στις αρχές του καλοκαιριού του 1966 το σπίτι που μέναμε το κατεδάφισαν και μας έδωσαν ένα μικρό σε εμβαδόν διαμέρισμα τριών δωματίων σε ένα νεόδμητο προκατασκευασμένο κτίριο, από εκείνα που τα αποκαλούσαν «του Χρουστσόφ», αφού η κατασκευή τους είχε ξεκινήσει με πρωτοβουλία του Χρουστσόφ.

Τα πενταώροφα αυτά κτίρια, σήμερα κατεδαφίζονται, τότε όμως εμείς πετούσαμε στα ουράνια από την ευτυχία μας. Στο ξύλινο σπίτι, από το οποίο μετακομίζαμε, είχαμε επενδύσει τεράστια χρηματικά ποσά, χωρίς αποτέλεσμα. Το πάτωμα είχε σαπίσει τόσο πολύ που μία φορά η φτωχή μου μητέρα έπεσε κι έσπασε το πόδι της. Τα ποντίκια περιφέρονταν θαρραλέα μέσα στο σπίτι σαν πραγματικοί σπιτονοικοκύρηδες και δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα. Όνειρό μας ήταν ένα διαμέρισμα δύο δωματίων, να όμως που μας έδωσαν ένα με τρία. Υποπτευόμουν πως παρενέβη ατύπως ο Σεργκέι Πετρόβιτς, αλλά δεν ξέρω αν ήθελε να το μάθω. Το σπίτι μου πλέον ήταν ακόμη πιο κοντά στη δουλειά μου. Αν παλιά έπρεπε να περπατήσω 15 λεπτά, τότε ήθελα μόνο 10, αλλά παρόλα αυτά πήγαινα στη δουλειά με το αυτοκίνητο. Ήταν ανόητο, αλλά ήμουν πολύ νέος. Δεν είχαμε προλάβει να μετακομίσουμε στο νέο μας σπιτικό και να γιορτάσουμε το γεγονός, ότι ο διευθυντής μου με ενημέρωσε πως μας καλεί ο διευθυντής της υπηρεσίας.

Εκείνη την φορά ο Γιέλσιν με αιφνιδίασε. Μπορούσα να περιμένω τα πάντα, εκτός από ένα πράγμα. Το υπουργείο του είχε αναθέσει να οργανώσει ένα νέο Πανενωσιακό παραγωγικό τραστ Ενεργκομεχανιζάτσια. Εκείνη την εποχή στη χώρα μας δεν υπήρχαν ανάλογες επιχειρήσεις. Επρόκειτο για τον βασικό οργανισμό του υπουργείου που θα ήταν υπεύθυνος για τον τεχνικό μηχανολογικό εξοπλισμό. Είχαμε συγκεντρώσει στα χέρια μας διάφορες λειτουργίες. Σήμερα, πριν από την κατασκευή κάποιου μεγάλου κτιρίου, ενός σταθμού ηλεκτροπαραγωγής ή ενός μεγάλου βιομηχανικού συγκροτήματος, πρέπει να χτίσεις μία ολόκληρη πόλη. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η μηχανοποίηση της εργασίας είναι πλέον σε ποσοστό 90%, το μικρό ποσοστό που υπολείπεται πρέπει να πραγματοποιηθεί με χειρωνακτικές εργασίες, για την εκτέλεση των οποίων απαιτούνται χιλιάδες εργάτες. Κάθε εργάτης όμως έχει οικογένεια, παιδιά, γονείς και πρέπει να δημιουργηθούν οι κατάλληλες υποδομές. Εκεί που κάποτε ήταν έρημος, φυτρώνουν τώρα ολόκληρες πόλεις. Αποστολή μας ήταν η μείωση της χειρωνακτικής εργασίας. Ήμασταν λοιπόν και επιχείρηση και επιστημονικό ερευνητικό ινστιτούτο και σχεδιαστικό γραφείο και παραγωγείς και διανομείς και εφευρέτες και οικοδόμοι. Εφόσον την εποχή εκείνη στη Σοβιετική Ένωση δεν υπήρχαν ακόμη τέτοιοι οργανισμοί, όπως δεν υπήρχαν και οι λέξεις, εταιρεία, κοινοπραξία, συνεταιρισμός, μας βάφτισαν Πανενωσιακό Παραγωγικό Τραστ. Ήταν ένα πείραμα που γινόταν για πρώτη φορά στη χώρα. Οι εργασίες γίνονταν υπό τον έλεγχο της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης και της κυβέρνησης. Αρχικά, είχαμε στην αρμοδιότητά μας αρκετά εργοστάσια, το δικαίωμα να κατανέμουμε τις παραγγελίες σε όλα τα εποπτευόμενα εργοστάσια ανεξάρτητα αν ανήκαν σε άλλες υπηρεσίες του υπουργείου. Στην αρμοδιότητά μας επίσης ήταν όλοι οι πόροι του υπουργείου για την προμήθεια εργαλείων και μέσων ελαφράς μηχανοποίησης, τα οποία παρήγαγε η σοβιετική βιομηχανία και η κατανομή τους στους κατασκευαστικούς οργανισμούς του υπουργείου.

Μου πρότειναν να αναλάβω υπεύθυνος του τμήματος συναρμολόγησης και συνεργασίας. Να αναλάβω την ευθύνη να προμηθεύω όλα τα εργοστάσια με ανταλλακτικά, προμήθειες, χυτοσίδηρο και σφυρήλατων εξαρτημάτων, καθώς επίσης και την ανταλλαγή έτοιμων προϊόντων μεταξύ των διαφόρων οργανισμών και η κατανομή των πόρων του υπουργείου, μετά τη χορήγησή τους από τη Γενική Διεύθυνση Εφοδιασμού της Ε.Σ.Σ.Δ.

Ζαλίστηκα. Για να γίνει αντιληπτό, θα πρέπει να ξέρει ο αναγνώστης πως σχεδόν κάθε απλός συνεργάτης του εποπτεύοντος οργανισμού είναι πλέον προϊστάμενος του εποπτευόμενου, δηλαδή η διεύθυνσή μας με

τον τεράστιο τίτλο Μηχανολογική Υποστήριξη Ενεργειακών Εργων της Μόσχας ήταν ο επικεφαλής οργανισμός όλων των μηχανολογικών εργοταξίων, ενώ η κοινοπραξία Ενεργειακές Κατασκευές Μόσχας ήταν για την διεύθυνσή μας η κορυφή του ουρανοξύστη στην ιεραρχία. Κοντολογίς, μου πρότειναν τη θέση όχι ενός απλού αξιωματούχου στη διεύθυνση, αλλά ένα επίπεδο παραπάνω, στην κοινοπραξία και μάλιστα ως υπεύθυνος τμήματος. Δεν τους ενοχλούσε πως δεν είχα πτυχίο ανώτατης εκπαίδευσης, ούτε ότι δεν είμαι μέλος του Κ.Κ.Σ.Ε. Εκείνα τα χρόνια αυτά τα πράγματα ήταν αδιανόητα. Ομολογώ πως ποτέ στη ζωή μου δεν είχα ασχοληθεί με κάτι τέτοιο, ο Γιέλσιν όμως μου είπε πως κι ο ίδιος πριν από μερικά χρόνια ήταν ένας απλός επιστάτης στο εργοτάξιο κατασκευής του Θερμοηλεκτρικού Σταθμού του Λιουμπερέτσκ, ύστερα από λίγο έγινε προϊστάμενος εργοταξίου και λίγο αργότερα διευθυντής. Το σημαντικό είναι, συνέχισε, να κόβει το μυαλό σου, να έχεις καλό χαρακτήρα, να έχεις τη διάθεση και να αναλαμβάνεις πρωτοβουλίες, ενώ βασικό ρόλο παίζει και η εξειδίκευση. «Όλη μας τη ζωή μαθαίνουμε!», κατέληξε κι εγώ θυμήθηκα τα λόγια του προϊσταμένου ναυπηγικής στην τεχνική σχολή που φοίτησα, ο οποίος έλεγε διαρκώς: «Θα σας μάθουμε πώς να αποκτάτε γνώσεις μόνοι σας, γιατί θα μαθαίνετε σε όλη σας τη ζωή!». Θα πρόσθετα ότι αυτό δεν αφορά μόνο στην επαγγελματική ζωή.

Πριν από εμένα, η κοινοπραξία διέθετε μόνο τον διευθύνοντα σύμβουλο, τον αναπληρωτή του, τον διευθυντή λογιστηρίου και έναν προσωρινό σύμβουλο συνταξιούχο, παλιό στέλεχος του υπουργείου, ο οποίος είχε εμπειρία στην εκ του μηδενός δημιουργία νέων μονάδων. Δηλαδή, ήμουν ο πέμπτος κατά σειρά. Μας έδωσαν τρία γραφεία στο ίδιο διώροφο κτίριο. Στη συνέχεια ο Γιέλσιν προσπάθησε να βρει πιο ευρύχωρες εγκαταστάσεις για τον «μητρικό» του οργανισμό κι έτσι καταλάβαμε όλο τον πρώτο όροφο.

Στη συνέχεια, ανοίξαμε παράθυρα στα τοιχία της πρόσοψης με την μέθοδο κοπής με ηλεκτρόδια και μετακομίσαμε στο ημιυπόγειο, όπου μέχρι τότε μοναδικά αφεντικά ήταν τα ποντίκια.

Η πρωτοφανής την εποχή εκείνη μέθοδος κοπής εντυπωσίασε και έτσι κατάφερα να προσλάβουμε την εφευρέτη της, ο οποίος διψούσε για αναγνώριση, εκτός βέβαια από τον καλό μισθό που του έδωσαν. Αυτή η επιχείρηση ήταν η πρώτη πανθομολογούμενη επιτυχία μου.

Κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους λειτουργίας μας προγραμματίζαμε την παραγωγή νέων τεχνικών μέσων στα εργοστάσιά μας, μέσα τα οποία είχαν μεγάλη ανάγκη τα εργοτάξιά μας, μα, ως γνωστό, στη «σχεδιαζόμενη σοσιαλιστική λαϊκή οικονομία» χωρίς πόρους δεν μπορείς να

προμηθευτείς τίποτα, ενώ εμείς είχαμε μεγάλη ανάγκη από διάφορα πράγματα, από μέταλλα και ρουλεμάν μέχρι ηλεκτρολογικό εξοπλισμό κ.λπ.

Δαμόκλειος σπάθη πάνω από τα κεφάλια μας το Πλάνο, η αποτυχία του οποίου ήταν εγκληματική πράξη. Το σύστημα υλοποίησης του σχεδίου ήταν τελείως ηλίθιο. Τα πάντα είχαν κοστολογηθεί σε ρούβλια, δηλαδή η υλοποίηση του σχεδίου υπολογιζόταν όχι με βάση όσα είχαν γίνει, αλλά και με βάση το κόστος για τα υλικά και τα ανταλλακτικά. Όσο πιο ακριβό ήταν το κόστος των προϊόντων, τόσο πιο συμφέρουσα ήταν η παραγωγή τους. Δεν είχαμε πρόβλημα με την πώλησή τους, γιατί όλα αυτά ανήκαν στα προϊόντα τα οποία ήταν δυσεύρετα και όλη η οικονομία ήταν κοστοβόρα. Αν ένας ιδιώτης προσπαθεί να φτιάξει κάτι χρήσιμο πιο φτηνά και να το πουλήσει πιο ακριβά, στη σοσιαλιστική μας οικονομία όλα τα κάναμε ανάποδα, σαν ηλίθιοι.

Πρότεινα στο αφεντικό μου μία λύση. Στις Δημοκρατίες του Νότου είχα ένα καλό δίκτυο γνωριμιών και ήξερα πως είχαν πλεόνασμα τρακτέρ. Πώς προέκυψε αυτό το πλεόνασμα; Έκαναν τις παραγγελίες τους σύμφωνα με μια «βάση», γιατί, αν μία φορά έκανες μικρότερη παραγγελία, απ' ότι τα προηγούμενα χρόνια, όταν θα χρειαζόσουν μεγαλύτερη ποσότητα, κανείς δεν θα σου την έδινε. Στις διευθύνσεις αγροτικών μηχανημάτων των Δημοκρατιών υπήρχε κολοσσιαίο πλεόνασμα, ενώ απεναντίας στα εργοτάξια χρειαζόμασταν κατεπειγόντως μπουλντόζες μικρού μεγέθους. Αγοράζαμε έναντι πέντε χιλιάδων ρουβλίων ένα τρακτέρ και με 500 ρούβλια το μετασκευάζαμε σε μπουλντόζα, υπερτιμολογούσαμε τα έξοδα και εκπληρώναμε τις υποχρεώσεις μας έναντι του πλάνου πωλώντας το για έξι χιλιάδες.

Σωθήκαμε, δεν θα μας έδιωχναν από τη δουλειά μας, θα παίρναμε τόσο το γενικό μπόνους όσο και ένα ειδικό «για την εφεύρεση και εκμετάλλευση νέων τεχνολογιών».

Άρχισα να ταξιδεύω σε όλη τη χώρα για υπηρεσιακούς λόγους. Εκείνοι που είχαν παραγγείλει πλεονασματικά τρακτέρ, ακύρωναν την παραλαβή των εκσκαφέων που είχαμε φτιάξει, λέγοντας πως δεν έχουν τα αναγκαία χρήματα. Αυτό με βόλευε, ένα μέρος των έτοιμων εκσκαφέων τα αντάλλασσα με υπηρεσίες άλλων υπουργείων και έπαιρνα έτοιμα προϊόντα. Αυτό αποκαλείται συνέργεια. Το κράτος, στο πρόσωπο των υπουργείων του, εξαπατάει τον εαυτό του.

Πώς όμως θα προμήθευα τα εργοστάσια μας με ρουλεμάν και χυτοσίδηρο; Μας χορηγούσαν πόρους για την αγορά τόνων χυτοσίδηρου και ατσαλιού, για ρουλεμάν και διάφορα άλλα υλικά. Οι παραγγελίες ήταν πολύ περίπλοκες, κανείς δεν ήθελε να ασχοληθεί με την κατασκευή μι-

κρών ανταλλακτικών όπως είναι σωλήνες υδρορροής, μα προτιμούσαν ογκώδη και πρωτόγονα πράγματα σε μεγάλες ποσότητες. Το δικό τους πλάνο υπολογιζόταν σε τόνους, επίσης.

Μπορώ να γράψω ολόκληρη διδακτορική διατριβή για την ηλιθιότητα της σοβιετικής οικονομίας. Οι επιτυχίες που είχαν, οφείλονταν στο γεγονός ότι όλοι, από τον απλό εργάτη μέχρι τον υπουργό, είχαν εκείνες τις απολαβές που χρειάζονταν για να μην καλοπερνούν. Είναι αλήθεια πως η «νομενκλατούρα» έκανε διάφορες πονηριές, αλλά σε σύγκριση με τους σημερινούς ήταν φτωχοί όλοι εκτός από το ίδιο το κράτος.

Αν είναι δυνατόν μια τέτοια χώρα να φτάσει στο σημείο της έλλειψης των πιο βασικών προϊόντων διατροφής. Λίγο πολύ καλύτερα προμηθεύονταν οι πόλεις-βιτρίνες όπως η Μόσχα, το Λένινγκραντ και το Κίεβο όπου διέμεναν πολύ ξένη διπλωμάτες και δημοσιογράφοι. Η νομενκλατούρα παντού προμηθευόταν μέσω ειδικών κλειστών χώρων, ενώ οι απλοί άνθρωποι για να αγοράσουν κάποια από τα είδη διατροφής πήγαινε σ᾽ αυτές τις πόλεις από΄ όλη την ευρωπαϊκή επικράτεια διανύοντας εκατοντάδες χιλιόμετρα. Καλά που τουλάχιστον τα εισιτήρια για τα υπεραστικά μέσα ήταν φτηνά.

Τα πήγαινα πολύ καλά στη δουλειά. Είχα αρχίσει να συνηθίζω τον ρόλο του μεσαίου στελέχους και μάλλον τα κατάφερνα καλά. Απλά, έπαιρνα μεγάλες πρωτοβουλίες και για πρώτη φορά στη μέχρι τότε ζωή μου, συνειδητοποίησα τι θα πει ευθύνη. Για να γίνει όμως πιο ενδιαφέρουσα η καθαρά γραφειοκρατική μου δουλειά, πρόσθετα κάποια δημιουργικά στοιχεία.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσω πως τα μέλη της ομάδας μας είχαν καλές φιλικές σχέσεις.

Από την αρχή ο Γιέλσιν δημιούργησε τον «στενό του κύκλο» αποτελούμενο από έμπιστους ανθρώπους. Στη συνέχεια, ο κάθε ένας από τους αναπληρωτές του άρχισε να σχηματίζει τη δική του «ομάδα» από γνωστούς και προσωπικά σε εκείνους αφοσιωμένους και έξυπνους. Γενικά, στα ανώτερα κλιμάκια, δεν προσλάμβαναν «αγνώστους», κανείς σχεδόν δεν γνώριζε ποιος είναι ο συνάδελφός του, τίνος συγγενής ήταν, αν ήταν φίλος ή απλά γνωστός του «κατάλληλου ανθρώπου».

Είχαμε καλές σχέσεις μεταξύ μας. Σχεδόν ποτέ, οι υπηρεσιακές αντιθέσεις δεν επηρέαζαν τις προσωπικές σχέσεις. Μπορεί σε κάποια σύσκεψη να ανέβαιναν οι τόνοι και να γρυλίζαμε σαν σκυλιά, στη συνέχεια όμως βγαίναμε έξω από την αίθουσα για να καπνίσουμε και λέγαμε ανέκδοτα. Μέχρι την έναρξη της «εκστρατείας κατά του αλκοολισμού» του Γκορμπατσόφ, σε όλες τις γιορτές οργανώναμε μεγάλα γλέντια. Οι απλοί εργαζόμε-

νοι των τμημάτων γλεντούσαν σχεδόν από το μεσημεριανό διάλειμμα, οι προϊστάμενοι και οι διευθυντές μετά την λήξη του ωραρίου. Με την οργάνωση αυτών των γιορτών ασχολούνταν τα μέλη της Διεύθυνσης Προσωπικού. Συγκέντρωναν εκ των προτέρων χρήματα, αγόραζαν τρόφιμα και ποτά και έστρωναν τα τραπέζια. Τιμούσαμε τα ιωβηλαία των διευθυντών στα καλύτερα εστιατόρια της Μόσχας, σε πολύ στενό κύκλο βέβαια, αλλά ποτέ χωρίς εμένα, αφού πάντα ήμουν ο προεξάρχων της γιορτής.

Μία ακόμη αστυνομική περιπέτεια

Ο Λάζαρος όμως αρρώστησε κι αυτό ήταν ένα ακόμη χτύπημα για την οικογένειά μας. Το φθινόπωρο του 1968 στη Μόσχα ξέσπασε επιδημία γρίπης και δεν υπήρχαν αρκετοί παθολόγοι για επισκέψεις κατ' οίκον. Οι πολυκλινικές ανάθεταν τις επισκέψεις, χωρίς να λογαριάζουν τη στενή εξειδίκευση των γιατρών. Ο Λάζαρος παραπονιόταν για πόνους στο στήθος και ο οφθαλμίατρος που ήρθε μετά από κλήση μας, αποφάσισε πως είναι γρίπη και εφόσον δεν είχε πυρετό, δεν του έδωσε άδεια από τη δουλειά. Εκείνη την εποχή ο Λάζαρος εργαζόταν στο Επιστημονικό Ερευνητικό Ινστιτούτο Οικοδομικού Σχεδιασμού και έγραφε τη διδακτορική του διατριβή. Τον τυραννούσε πολύ η σκέψη ότι, εξαιτίας της εξορίας μας, αποφοίτησε πολύ αργά από τη σχολή, ενώ οι φίλοι και συνομήλικοί του ήταν ήδη διδάκτορες και ορισμένοι έγραφαν και την επί υφηγεσία διατριβή τους. Αντιμετώπιζε πολύ σοβαρά τη δουλειά του, όπως και όλα στη ζωή και έτσι, αν και άρρωστος, πήγε επί τρεις ημέρες στο ινστιτούτο. Η θεία της Σβετλάνας, έμπειρη γιατρός που δούλευε στο Υπουργείο Υγείας της Ε.Σ.Σ.Δ. όταν έμαθε για τα συμπτώματά του, πρόσταξε να κάνει αμέσως καρδιογράφημα. Σοκαριστήκαμε. Είχε πάθει έμφραγμα του μυοκαρδίου και εξακολουθούσε να εργάζεται. Πήγε να κάνει ηλεκτροκαρδιογράφημα και από εκεί τον πήγαν κατευθείαν στη μονάδα εντατικής θεραπείας.

Η θεία Λιάλια μπορούσε να τον στείλει στο νοσοκομείο του Κρεμλίνου, αλλά μας είπε πως εκεί μπορεί να είχαν καλό παρκέ τα δωμάτια, οι γιατροί όμως δεν ήταν καλοί, γιατί όλους τους προσλάμβαναν με μέσο. Ο Λάζαρος έπρεπε να μείνει τρεις εβδομάδες στο νοσοκομείο κι εγώ έτυχε να ζήσω μία αστυνομική περιπέτεια. Μου τηλεφώνησε κάποιος με έντονη γεωργιανή προφορά και μου είπε πως ήταν από το Υπουργείο Εσωτερικών της Ε.Σ.Σ.Δ. Το πρώτο πράγμα που σκέφτηκα ήταν πως κάποιοι από τους φίλους μου αστειεύονται μαζί μου. Οι υφιστάμενοί μου, φυσικά, δεν ήξε-

ραν Γεωργιανά κι έτσι άρχισα να διαφημίζω τις γνώσεις μου όχι μόνο «στη μεγάλη και ισχυρή γλώσσα», αλλά και σε πολύ εκλεπτυσμένες βρισιές. Ακολούθησε μία παύση και στη συνέχεια άκουσα να μου λέει η ίδια φωνή:

Μπορώ κι εγώ να βρίσω έτσι, μα είμαι ο εισαγγελέας ειδικά σημαντικών υποθέσεων από τη Γεωργία και το επίθετό μου είναι Κουρασβίλι.

Δεν θυμάμαι το όνομα και το πατρώνυμό του.

Ο Κουρασβίλι στη συνέχεια μου είπε:

— Πρέπει να συναντηθούμε.

— Παρακαλώ.

— Ερχόμαστε τώρα από εκεί.

Δεν με ρώτησε καν σε ποια διεύθυνση να έρθει. Ύστερα από μισή ώρα ήταν στο γραφείο μου και μου είπαν ότι πρέπει να τους ακολουθήσω στο Υπουργείο. Σκεφτόμουν πως θα μπορούσαμε να μιλήσουμε στο γραφείο μου, αλλά μάλλον θέλουν να καταγράψουν τη συζήτησή μας στο μαγνητόφωνο.

— Είμαι έτοιμος, μόνο που πρέπει να ενημερώσετε τον διευθυντή μου, γιατί είμαι υπάλληλος. Τότε πήγε στο γραφείο του άμεσου προϊσταμένου μου, του αναπληρωτή γενικού διευθυντή Ντουμπόφ, και εκείνος, μόλις βγήκαν, πρόλαβε να μου ψιθυρίσει:

— Πρόκειται για μία δολοφονία, είσαι ύποπτος ως ηθικός αυτουργός. Ξέρουν τα πάντα για εσάς, για τον πατέρα σας, η υπόθεση έγινε στο Βολγογκράντ.

Πήγαμε στο Υπουργείο Εσωτερικών της Ε.Σ.Σ.Δ. με το δικό μου αυτοκίνητο, για να μην υποχρεωθούν να με φέρουν εκείνοι πίσω. Ήταν τρεις και κρίνοντας από την ηλικία τους, δεν ήταν χαμηλόβαθμοι. Σε ένα από τα γραφεία του Υπουργείου έγινε η κατ' αντιπαράσταση ανάκριση.

— Πέρσι το καλοκαίρι είχατε ταξιδέψει για υπηρεσιακούς λόγους στο εργοστάσιο τρακτέρ του Βολγογκράντ, πείτε μας για αυτό σας το ταξίδι και με λεπτομέρειες μιλήστε μας για το ξενοδοχείο που μείνατε, για τις επαφές που είχατε εκεί.

Ταξίδεψα για να παραλάβω για τα εργοστάσια μας ένα μεγάλο αριθμό τρακτέρ. Από την υπηρεσία είχαν κλείσει μονόκλινο δωμάτιο στο ξενοδοχείο «Βόλγα», που είναι κοντά στο διάσημο μνημείο. Το πρωί της επόμενης ημέρας, βγαίνοντας από το ξενοδοχείο, είδα κάποιον συμπατριώτη μου, Γεωργιανό που δεν μπορούσε να βρει δωμάτιο. Έχοντας ζήσει έξι χρόνια στη Σιβηρία, για μένα κάθε Γεωργιανός είναι σχεδόν συγγενής μου. Πρότεινα στον υπεύθυνο να βάλει ένα πτυσσόμενο κρεβάτι στο δωμάτιό μου και να δεχτεί τον άνθρωπο αυτό, γιατί διαφορετικά θα έπρεπε να διανυκτερεύσει στον δρόμο. Το βράδυ, σύμφωνα με τις παραδόσεις φι-

λοξενίας του Καυκάσου, έδωσα στο Τζουμπέρ το κρεβάτι μου κι εγώ, παρά τις διαμαρτυρίες του, ξάπλωσα στο πτυσσόμενο κρεβάτι, είμαι μικρόσωμος και μου έφτανε. Κάποιος φοιτητής ήρθε να δει στον Τζουμπέρ, αλλά προς μεγάλη μου έκπληξη δεν αντάλλαξαν σχεδόν παρά λίγες κουβέντες. Στη συνέχεια ο Τζουμπέρ μου είπε ότι είναι αξιωματικός της αστυνομίας από την πόλη Τσχακάγια και το παλικάρι ήταν απλά συγχωριανός του. Γιατί όμως αυτός ο συγχωριανός του ήρθε να τον δει και δεν μιλούσαν; Την τελευταία ημέρα παραμονής μου στη πόλη, καθόμασταν στην φουαγιέ του ορόφου μας και βλέπαμε τηλεόραση. Χτύπησε το τηλέφωνο και εκείνος που καθόταν δίπλα έδωσε το ακουστικό στον Τζουμπέρ. Εκείνος το έφερε στο αυτί του και χωρίς να απαντήσει, το άφησε λέγοντας: «Δεν είναι για μένα». Κι αμέσως έφυγε με τον άλλο.

Το τηλέφωνο χτύπησε ξανά και το σήκωσα.

— Εκεί κάθονται δύο Γεωργιανοί, πείτε, σας παρακαλώ, στον μεγαλύτερο πως τον ζητούν.

Η φωνή στην άλλη άκρη της γραμμής είχε έντονη γεωργιανή προφορά.

Μόλις βγήκαν, απάντησα έκπληκτος από τη συμπεριφορά του Τζουμπέρ, αφού ήταν προφανές ότι αυτόν ζητούσαν στο τηλέφωνο. Πήγα γρήγορα στο εστιατόριο του ξενοδοχείου. Παρήγγειλα. Έφεραν βότκα με μεζέδες, είδα όμως πως δεν αφήνουν τον συγκάτοικό μου να μπει. Το εστιατόριο έκλεινε. Παρακάλεσα τη σερβιτόρα να του επιτρέψει να μπει κι εκείνη έφερε τον Τζουμπέρ στο τραπέζι μου. Γέμισα τα ποτήρια μας και τον ρώτησα σχετικά με το τηλεφώνημα. Μου είπε ότι κάτι συμπατριώτες μας ήθελαν να τον καλέσουν να πάνε κάπου όλοι μαζί, αλλά δεν είχε όρεξη. Το υπηρεσιακό του ταξίδι τελείωσε και αύριο θα φύγει. Το ίδιο κι εγώ. Εξέφρασε την ανησυχία του πως ο συγχωριανός του έμπλεξε σε κάποια παρέα με πιωμένες κοπέλες. Τον καθησύχασα. Το παλικάρι ήταν ενήλικας και απλά περνούσε καλά στην πόλη. Ωστόσο, για άλλη μία φορά, αυτή του η ανησυχία με παραξένεψε. Δεν υποπτευόμουν όμως τίποτα. Κάναμε μία μικρή βόλτα στην όχθη του Βόλγα, το πρωί ανταλλάξαμε τηλέφωνα και χωρίσαμε. Αυτό ήταν όλο.

Δεν θυμάμαι για ποιον λόγο, αλλά όλοι μαζί, πήγαμε στο ξενοδοχείο «Μοσκβά», όπου ο εισαγγελέας ζούσε μαζί με έναν ακόμη ανακριτή σε ένα πολυτελές δωμάτιο που είχε και πιάνο. Ο τρίτος ήταν υψηλόβαθμος αξιωματούχος του Υπουργείου Εσωτερικών της Ε.Σ.Σ.Δ., η σύζυγος του οποίου ήταν Γεωργιανή και με τους επισκέπτες από την Γεωργία τον συνέδεαν όχι μόνο υπηρεσιακές υποχρεώσεις, αλλά μία παλιά γνωριμία. Οι ντετέκτιβ με

ρώτησαν αν θα ήθελα να πάω στη Γεωργία με έξοδα του κράτους και τους απάντησα πως θα το κάνω με μεγάλη ευχαρίστηση.

Χαιρετηθήκαμε και επέστρεψα στην κοινοπραξία, στον προϊστάμενό μου Ντουμπόφ. Πριν έρθει στην κοινοπραξία ήταν σύμβουλος του υπουργού μας και είχε εκτεταμένο δίκτυο σχέσεων. Ήταν περίπου δυο χρόνια νεότερός μου, είχε παντού δικούς του ανθρώπους και με όλους μιλούσε στον ενικό. Όταν βρεθήκαμε μόνοι μας, μου είπε με λεπτομέρειες την ουσία της υπόθεσης και πως στον βαθμό που κατηγορούμενοι είναι υψηλόβαθμα στελέχη της αστυνομίας, η ανάκριση διενεργείται υπό την εποπτεία της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ και συγκεκριμένα η διαδικασία επιβλέπεται από έναν γνωστό του, υψηλόβαθμο αξιωματικό της υπηρεσίας αυτής, τον Ζόρα Γκεγκέλια, πράγμα που σημαίνει πως, αν χρειαστώ κάποια βοήθεια, να απευθυνθώ σ' αυτόν. Λεπτομέρειες για την υπόθεση έμαθα μόνο όταν έφτασα στο Τμπιλίσι. Τα πράγματα είχαν ως εξής: ο γιος του αστυνομικού διευθυντή της πόλης Τσχακάγια μάλωσε στο Βολγογκράντ με έναν άλλο φοιτητή, αρμενικής εθνικότητας, για κάποια κορίτσια. Ο Γεωργιανός ήταν πιο μεγαλόσωμος από τον Αρμένιο και θέλησε να «περιποιηθεί» τον ανταγωνιστή του.

Ο φοιτητής που είχα γνωρίσει, ήταν συγχωριανός και φίλος του γιου και όχι μόνο δεν απέτρεψε τον καυγά, αλλά, όταν τα πράγματα πήγαν να ηρεμήσουν, εκείνος έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του, ώστε ο φίλος του να πλακώσει τον Αρμένιο. Πήγαν στην όχθη του Βόλγα και ο Αρμένιος κατάφερε να υπερασπιστεί την τιμή του με το μαχαίρι στα χέρια. Ο γιόκας του αστυνομικού διευθυντή δολοφονήθηκε με ένα χτύπημα στην καρδιά.

Όταν ο πατέρας του έμαθε λεπτομέρειες του φονικού του μοναδικού του γιου, θεώρησε ένοχο τον φίλο του, ο οποίος όχι μόνο δεν απέτρεψε τη δολοφονία, αλλά έριξε και λάδι στη φωτιά, όταν ο καυγάς τελείωνε κι ορκίστηκε να πνίξει τον ένοχο πάνω στον τάφο του γιου του με τα ίδια του τα χέρια.

Για τον λόγο αυτό οργάνωσε επιχείρηση απαγωγής του δύστυχου νέου. Επικεφαλής της επιχείρησης ήταν ο Τζουμπέρ. Ήρθαν από την Γεωργία με αυτοκίνητο. Ο Τζουμπέρ οδήγησε το παλικαράκι στους συνεργάτες του αστυνομικούς και εκείνοι τον απήγαγαν, ενώ ο ίδιος πήγε να δειπνήσει κι έτσι βρεθήκαμε να συζητάμε ήρεμα πριν πάμε για ύπνο. Το έγκλημα αποκαλύφθηκε, όταν στο τοπικό ποταμάκι ανακαλύφθηκε το πτώμα του νεαρού.

Την εποχή εκείνη η υπόθεση Μπέντια συγκλόνισε όλη την Γεωργία. Με ενημέρωσαν πως δεν θα με καθυστερήσουν για πολύ, αλλά οι μέρες περνούσαν. Μία φορά, ο ανακριτής μου μιλούσε στο τηλέφωνο με κάποιον

Ζόρα. Κατάλαβα πως είναι ο Γκεγκέλια και ζήτησα να του μιλήσω. Του είπα πως είμαι συνεργάτης του Ντουμπόφ, του είπα πως με κάλεσαν για τρεις ημέρες και πως ήδη έχει περάσει μία εβδομάδα. Εκείνος τότε έδωσε διαταγή και την επόμενη ημέρα με πήγαν στη φυλακή για κατ᾽ αντιπαράσταση εξέταση με τον γνωστό μου από το Βολγογκράντ και από εκεί κατευθείαν στον σιδηροδρομικό σταθμό χωρίς να με αφήσουν ούτε μία στιγμή από τα μάτια τους μέχρι που ξεκίνησε το τραίνο. Δεν πρόλαβα καν να χαιρετήσω ούτε τους φίλους, ούτε τους συγγενείς μου.

Ξαναπήγα όταν έγινε η δίκη κι έμαθα ορισμένες λεπτομέρειες της υπόθεσης. Δεν κατάλαβα όμως ποτέ γιατί με υποπτεύτηκαν και μάλιστα στην αρχή πίστευαν πως το παλικάρι τον είχαν ήδη σκοτώσει στο Βολγογκράντ. Ο Ντουμπόφ μου είπε πως υποπτεύονταν ότι για τρία μερόνυχτα είχαν κρύψει το πτώμα στο δωμάτιο του ξενοδοχείου. Σκέτη τρέλα.

Ύστερα από λίγο καιρό συνέβη μία μεγάλη τραγωδία στην κοινοπραξία μας. Στο ίδιο γραφείο, μαζί με το δικό μου τμήμα ήταν και το τμήμα προγραμματισμού με επικεφαλής τον εξαιρετικό Γκάι Νικολάγιεβιτς Κέλμπερερ. Είχε μία γοητευτική συνεργάτιδα, τη Ληδία Πετρόβνα, ετών 27. Τα τμήματά μας είχαν πολύ φιλικές σχέσεις, μπορεί να μην πίναμε παρέα βότκα τα απογεύματα, όπως πολλοί άλλοι συνάδελφοί μας, αλλά μας ένωνε η αγάπη μας για τα τραγούδια των βάρδων μας. Έφερνα συχνά στη δουλειά το φορητό γιαπωνέζικο μαγνητόφωνό μου και κατά τη διάρκεια του μεσημεριανού διαλείμματος ή μετά τη λήξη του ωραρίου στις παραμονές των γιορτών απολαμβάναμε τα τραγούδια του Οκουτζάβα, του Βισότσκι, του Γκάλιτς και άλλων βάρδων.

Κάποια στιγμή μάθαμε το τραγικό νέο. Η Λυδία Πετρόβνα μπροστά στα μάτια του πεντάχρονου γιου της έσφαξε με ναυτικό μαχαίρι τον σύζυγό της, ταγματάρχη της διεύθυνσης δίωξης εγκλήματος της περιοχής τους. Ήταν κεραυνός εν αιθρία. Η Λυδία Πετρόβνα ήταν κόρη υψηλόβαθμου στελέχους των μυστικών υπηρεσιών. Ήταν εξίσου καλλιεργημένη, σεμνή και επαγγελματίας όπως ο προϊστάμενός της. Έναν ολόκληρο μήνα σχεδόν η κοινοπραξία μας συζητούσε αυτό το συμβάν. Παρακολούθησα τη δίκη. Η δύστυχη γυναίκα ύστερα από μία συνάντηση με συμφοιτητές της, δεν αντιστάθηκε στον πειρασμό, στο πρόσωπο ενός φίλου από τα φοιτητικά χρόνια. Της ζήτησε να τη συνοδεύσει στο σπίτι μετά τη γιορτή κι εκείνη πιωμένη έκανε έρωτα μαζί του στην είσοδο κάποιας πολυκατοικίας. Όντας πολύ έντιμη, δεν μπορούσε να το κρύψει από τον σύζυγο της, τον οποίο υπεραγαπούσε. Εκείνος, παρόλο που την αγαπούσε πολύ, δεν μπόρεσε να την συγχωρήσει, αλλά δεν της έδινε και διαζύγιο. Άρχισε να πίνει και να τρομοκρατεί την άπιστη, αλλά παρόλα αυτά έντιμη γυναίκα.

Πότε της ζητούσε να πιει φαρμάκι, το οποίο στη συνέχεια αποδεικνυόταν πως δεν ήταν δηλητήριο. Άλλοτε της έβαζε το πιστόλι στο χέρι για να αυτοπυροβοληθεί, εκείνη τραβούσε τη σκανδάλη αλλά το πιστόλι δεν ήταν οπλισμένο. Ζούσαν σε οριακή κατάσταση και εκείνος ήταν σχεδόν κάθε βράδυ μεθυσμένος. Ένα βράδυ, η γυναίκα δεν άντεξε, άρπαξε από τον τοίχο το μαχαίρι και σε κατάσταση παράκρουσης χτύπησε τον αγαπημένο της 18 φορές μπροστά στο συγκλονισμένο παιδάκι. Οι γείτονες άκουσαν μόνο την κραυγή του. «Λυδία, με σκοτώνεις!». Άγνωσται αι βουλαί του Κυρίου. Καταδικάστηκε σε 7 χρόνια κάθειρξης.

Ας επιστρέψουμε όμως στο θέμα μας.

Αποχαιρετώντας έναν πνεύμονα

Στις αρχές Μαΐου 1969 πήγα υπηρεσιακό ταξίδι στην Τασκένδη, στο εργοστάσιο κατασκευής τρακτέρ, για διαπραγματευτώ την αγορά αρκετών δεκάδων τρακτέρ. Έλυσα όλα τα ζητήματα μέσα σε μία ημέρα και σκέφτηκα να πεταχτώ στην Καρά-Κουλ, επειδή στην Κιργιζία ζούσε ο εξάδελφός μου Ραφίκ, αναπληρωτής τεχνικός διευθυντής του εργοταξίου του νέου υδροηλεκτρικού σταθμού. Το ταξίδι αυτό χαράχτηκε στη μνήμη μου για πάντα. Για πρώτη φορά βρέθηκα σε ένα τεράστιο εργοτάξιο, το οποίο ύστερα από λίγο θα γίνει το μέρος όπου θα περάσω τον υπόλοιπο εργασιακό μου βίο. Ενθουσιάστηκα απερίγραπτα όταν πήγαμε για ψάρεμα σε μία ορεινή λίμνη. Απίστευτο φυσικό περιβάλλον. Ήταν αναρίθμητα τα ψάρια Μαρίνκα, της συνομοταξίας της πέστροφας, νόμιζες πως ήσουν σε ενυδρείο. Η αλήθεια, βέβαια, ήταν ότι αυτό το ψάρι ευθυνόταν για πολλές δηλητηριάσεις. Ο καλός ψαράς γνωρίζει πως, όταν καθαρίζεις αυτό το ψάρι, πρέπει να βγάλεις τη μαύρη λωρίδα που έχει στο στομάχι της, πράγμα που δεν το γνώριζαν όμως όλοι και έτσι πάθαιναν δηλητηρίαση. Έζησα στο σπίτι του Ραφίκ τρεις ημέρες και θέλησα να επισκεφτώ τη γνωστή μας οικογένεια των Ονουφριάδη, την οποία το 1949 εξόρισαν από το Τμπιλίσι στο Καζακστάν. Έμεινα κοντά τους άλλες τρείς ημέρες. Τα πλινθόκτιστα σπίτια με τα περιβόλια σήμερα τους φαίνονται πολυτέλεια.

Τους μετέφεραν στην έρημη στέπα και σήμερα ο σιδηροδρομικός σταθμός Τουρκεστάν είναι μία μεγάλη πόλη. Δεν πρόκειται να αφηγηθώ τις ιστορίες που μου είπαν, γιατί έχω αναφερθεί εκτενώς σε παρόμοια περιστατικά. Επέστρεψα αεροπορικώς στη Μόσχα βυθισμένος στις σκέψεις μου. Τι είδους χώρα είναι αυτή; Από τη μία πλευρά, μεγαλειώδεις επιτυ-

χίες και, από την άλλη, εξίσου μεγαλειώδη δεινά για τον λαό. Μυστήρια πράματα.

Στη Μόσχα με περίμενε μία δυσάρεστη έκπληξη. Λίγο πριν από την αναχώρησή μου, όλοι οι εργαζόμενοι στην κοινοπραξία κάναμε φθοριογραφία στο ιατρείο του Θερμοηλεκτρικού Σταθμού 11, όπου βρισκόταν η έδρα της κοινοπραξίας μας. Μόλις επέστρεψα από το υπηρεσιακό μου ταξίδι, ο αναπληρωτής μου μού είπε ότι από όλους τους εργαζόμενους της κοινοπραξίας, μόνο για εκείνον και για εμένα ήρθε εντολή να κάνουμε συμπληρωματικό έλεγχο. Ήξερε πως έπασχε από φυματίωση, πως είχε σπήλαια, εγώ όμως τι πρόβλημα είχα;

— Δεν είχα, δεν έχω κι ούτε πρόκειται να έχω κανένα πρόβλημα, είπα.

Πήγα να κάνω ακτινογραφία στο τοπικό κέντρο ελέγχου φυματίωσης και η διάγνωση επιβεβαιώθηκε.

— Και τώρα; ρώτησα.

— Πρέπει να αφαιρεθεί.

— Πώς γίνεται;

— Με νυστέρι, με νυστέρι, μου απάντησαν.

Πάγωσα. Βλέπετε, δεν είμαι ήρωας. Ο ακτινολόγος μου εξήγησε εκλαϊκεύοντας τα λόγια του. Αν είναι φυματίωση ή απόστημα, ανά πάσα στιγμή μπορεί να προκληθεί ρήξη και αυτό σήμαινε βέβαιο θάνατο. Αν είναι καλοήθης όγκος, τότε σίγουρα θα γίνει κάποια στιγμή κακοήθης. Βγήκα από το ακτινολογικό εργαστήριο και αμέσως τσαλάκωσα το πακέτο τσιγάρων που είχα μαζί μου. Δεν τα άγγιξα για τα επόμενα δέκα ολόκληρα χρόνια.

Μπήκα στο αυτοκίνητο και δεν μπορούσα να ξεκινήσω. Η εγχείριση στους πνεύμονες δεν είναι τόσο απλή όσο μία εγχείριση σκωληκοειδίτιδας. Η δική μου περίπτωση αφορούσε τον αριστερό πνεύμονα, δηλαδή ήταν κοντά στην καρδιά. Δεν μπορούσα να μιλήσω γι᾽ αυτό ούτε με τη μητέρα, ούτε με τον Λάζαρο. Την επόμενη ημέρα μου δίνουν παραπεμπτικό για το Ινστιτούτο Βισνιέφσκι. Με ανέλαβε ένας νεαρός Αρμένιος χειρουργός. Μου είπε ότι δεν κάνει να καθυστερούμε, πως πρόκειται για πολύ σοβαρή υπόθεση και ορίζει την ημέρα εισαγωγής μου. Δεν ένιωσα καμία εμπιστοσύνη στον χειρουργό λόγω της ηλικίας του, ήταν πολύ νεαρός.

Πήγα στη Μαρόσα, με την ελπίδα ότι θα έχει κάποιους γνωστούς, οι οποίοι θα έχουν κάποιους άλλους γνωστούς στο Ινστιτούτο Βισνέφσκι. Εκείνη αφού πήρε το παραπεμπτικό, μου είπε:

Δεν θα πας σε κανένα Ινστιτούτο Βισνιέφσκι και τηλεφώνησε αμέσως στον καθηγητή Μιντς. Εκείνος της είπε:

— Μόνο στον καθηγητή Πέρελμαν. Ελάτε να σας δώσω παραπεμπτικό.

Την επόμενη ημέρα, στις δύο η ώρα το μεσημέρι, ήμουν στην κλινική Πετρόφσκι, στο γραφείο του διευθυντή Μιχαήλ Ισραήλιεβιτς Πέρελμαν. Είχε σύσκεψη. Το γραφείο του ήταν γεμάτο κόσμο, ενώ μία νοσοκόμα έφερε σε μία λεκάνη, σκεπασμένο με μία πετσέτα, έναν πνεύμονα που είχαν αφαιρέσει εκείνο το πρωινό. Μπορεί να ήταν σκεπασμένο, αλλά εγώ το είδα από τα πλάγια. Ο γκουρού, σιωπηλός, κοίταξε τις ακτινογραφίες και έδωσε εντολή να μπω το επόμενο πρωί για νοσηλεία.

— Τι συμβαίνει; ρώτησα.

— Θα κόψουμε ένα κομμάτι και θα μάθουμε.

Την παραμονή η Λήδα μέσω μίας φίλης της με πήγε σε έναν άλλο καθηγητή να με εξετάσει. Ήταν ο Μούχιν, ο οποίος με καθησύχασε κάπως.

— Δεν μοιάζει με καρκίνο, το σχήμα του δείχνει πως μάλλον πρόκειται για κύστη.

Ηρέμησα κάπως. «Η ελπίδα πεθαίνει τελευταία». Στους δικούς μου είπα ότι μπαίνω στο νοσοκομείο για να κάνω εξετάσεις, ενώ τη Ρίτα, για να μην με θάψει πριν από την ώρα μου με τις προλήψεις της, την έστειλα μαζί με τον μικρούλη μας Ανδρέα στο Μπατούμι, στη θεία Γιαννούλα Ηλιοπούλου. Τη μητέρα με τον Δημήτρη τους έστειλα στο Ουντέλνογιε. Οι μόνοι που ήξεραν την αλήθεια ήταν η Μαρόσα, η Σβέτα και η Λήδα. Πήγα στο νοσοκομείο με το αυτοκίνητό μου, δεν μ᾽ άφησαν όμως να μπω στο περίβολο. Μπορούσα όμως να βλέπω την οδό Πιρογκόφ από το παράθυρο του δωματίου κι έτσι το άφησα εκεί, έξω από τον φράχτη. Λόγω γνωριμιών, με έβαλαν σε ένα μονόκλινο δωμάτιο με παράθυρο εκεί που μου χρειαζόταν. Θέλησαν να με διασκεδάσουν λέγοντας:

— Χθες εδώ ήταν ο Μαρκ Μπερνές![34]

Είχα ακούσει πως ήταν στο τελευταίο στάδιο του καρκίνου και, όντως, ύστερα από μερικές ημέρες πέθανε στο σπίτι του. Σε ένα άλλο μονόκλινο δωμάτιο ήταν μία γριούλα που είχε μπει με γνωριμία, η οποία είχε αρχίσει πια να λιώνει και η μυρωδιά απλωνόταν σε όλο τον διάδρομο. Το περιβάλλον ήταν πολύ καταθλιπτικό. Για δύο ολόκληρες εβδομάδες μου έκαναν εξετάσεις και με ετοίμαζαν για την εγχείριση. Στις πέντε η ώρα κάθε απόγευμα, οι γιατροί έφευγαν για τα σπίτια τους, εγώ έβγαινα στον περίβολο, πράγμα που δεν απαγορευόταν. Κάτω από τις πιτζάμες του νοσοκομείου φορούσα τα ρούχα μου και πήγαινα πότε στη Λήδα, πότε στη

34 Μάρκ Μπερνές (1911-1969), ιδιαίτερα δημοφιλής σοβιετικός ηθοποιός και τραγουδιστής (Σ.τ.Μ.)

μητέρα και τον Δημήτρη στην Ουντέλναγια. Είχα πάρει μαζί μου στην κλινική το φορητό μου μαγνητόφωνο και απολάμβανα τα βράδια τη μουσική, διασκεδάζοντας ταυτόχρονα τις νοσοκόμες και τους άλλους ασθενείς με τραγούδια των βάρδων μας. Μία φορά έβαλα το πολύ δημοφιλές εκείνα τα χρόνια τραγούδι «Ξαφνικά το τραμ στις γραμμές σταμάτησε, ένας Εβραίος είχε πέσει. Εβραίοι, Εβραίοι, παντού Εβραίοι». Εκείνη τη στιγμή μπήκε στον θάλαμο ο Πέρελμαν που είχε καθυστερήσει να φύγει από τη δουλειά. Εγώ τρόμαξα, εκείνος όμως χαμογελούσε. Ήταν έξυπνος άνθρωπος και κατάλαβε πως δεν είχα τίποτα εναντίον των Εβραίων. Απεναντίας, είμαι εναντίον των αντισημιτών.

Μία εβδομάδα αργότερα, έφεραν στο δωμάτιο μου έναν ηλικιωμένο οδηγό, αλλά ύστερα από τρεις ημέρες του έδωσαν εξιτήριο. Ο γιος του μου είπε πως είναι πλέον πολύ αργά. Μέσα σε δύο εβδομάδες που έζησα εκεί, είδα πάρα πολλά. Πολλούς τους άνοιγαν κι αμέσως τους έραβαν και σε αυτές τις περιπτώσεις η εγχείριση δεν διαρκούσε περισσότερο από μία ώρα. Μία φυσιολογική εγχείριση κρατούσε περισσότερες από τέσσερις ώρες. Είμαι άνθρωπος πολύ προσεκτικός και τότε άρχισα πια να αντιμετωπίζω την εγχείριση όχι ως σωτηρία, αλλά απλά ως τη μοναδική μου ευκαιρία. Τα βράδια στην πτέρυγά μας έρχονταν «νεκροφόρες» και από το υπόγειο πετούσαν σαν σακιά με σκουπίδια τα πτώματα. Είχε πολλές κλινικές και ως εκ τούτου πολλά πτώματα. Ήταν η χειρουργική πτέρυγα και παντού κυκλοφορούσαν ασθενείς. Γι' αυτό και αυτή τη δουλειά μπορούσαν να την κάνουν μόνο τις νύχτες, αφού έτσι κι αλλιώς τα πτώματα δεν θα πήγαιναν πουθενά. Μία φορά, κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, τα μεγάφωνα έπαιζαν το τραγούδι «Γερανοί» σε στίχους του Ρασούλ Γκαμζάτοφ. Τραγουδούσε ο Μαρκ Μπερνές. Σκέφτηκα με πίκρα πως ύστερα από τρεις ημέρες μπορεί κι εγώ να πάθω το ίδιο. Δάκρυα άρχισαν να κυλάνε αβίαστα, από μόνα τους. Έκλαψα με λυγμούς τόσο πολύ που δεν ήξερα πού να κρυφτώ από τα ξένα βλέμματα. Από τότε έχουν περάσει περισσότερα από 40 χρόνια και κάθε φορά που ακούω αυτό το τραγούδι, ένα κόμπος κάθεται στον λαιμό μου και τα μάτια μου πλημμυρίζουν με δάκρυα. Ντρέπομαι, αλλά είμαι τόσο συναισθηματικός που δεν μπορώ να κάνω τίποτα. Ίσως θα έπρεπε να γεννηθώ γυναίκα, γιατί μάλλον έχω πολλές θηλυκές ορμόνες. Μπορεί, όμως, η μητέρα μου να με έχει κακομάθει. Τι άλλο μπορούσε όμως η δυστυχής να κάνει με τα μονίμως πεινασμένα παιδιά της από το να τα χαϊδεύει; Η εγχείριση ορίστηκε για τη Δευτέρα. Είχα στη διάθεση μου το Σαββατοκύριακο. Πιθανόν το τελευταίο. Στο τεσσαρακοστό χιλιόμετρο της εθνικής οδού Γκόρκι, είχα μία κρυφή γωνιά, την οποία αποκαλούσαμε «νησί της ελευθερίας», ένα μικρό δασάκι μέσα στο

λιβάδι. Μπαίνεις εκεί μέσα και είσαι ασφαλής. Σε απόσταση μισού χιλιομέτρου βλέπεις τους πάντες, ενώ εσένα κανείς δεν βλέπει. Σε κάθε περίπτωση, κανείς δεν πρόκειται να σε καταλάβει εξαπίνης. Εκείνη την εποχή από τις πιο επικερδείς δραστηριότητες των αστυνομικών ήταν το «κάρφωμα» των ζευγαριών που έκαναν έρωτα και τα χρήματα που έπαιρναν εκβιαστικά υπό την απειλή της προσαγωγής τους στο αστυνομικό τμήμα και την ταυτόχρονη ενημέρωση της υπηρεσίας τους. Δεν ήταν τίποτα άλλο από μικρές σκευωρίες. Επιπλέον, η σεξουαλικά πεινασμένη νεολαία των γύρω χωριών, συνήθιζε να κρυφοκοιτάζει τις ερωτικές περιπτύξεις των άλλων. Με είχαν πιάσει πολλές φορές. Το αυτοκίνητό μου ήταν έξω από το νοσοκομείο και οι γιατροί είχαν φύγει. Η Λήδα δεν δούλευε και αποφασίσαμε να περάσουμε δύο μέρες στην εξοχή. Γύρισα πίσω την Κυριακή λίγο πριν από το σιωπητήριο. Ο γείτονάς μου στον θάλαμο μου ενημέρωσε πως ήρθε ένας φίλος μου από τα παιδικά χρόνια, ο οποίος ήταν στη Μόσχα για το ταξίδι του μέλιτος και θέλησε να με αποχαιρετήσει. Μόλις έμαθε πως την επομένη θα έκανα εγχείριση άρχισε να κλαίει σαν μικρό παιδί:

— Ξέρετε, Άλικ, μου είπε το γλυκό γεροντάκι, με έντονη εβραϊκή προφορά, συγκρατώντας μετά βίας τα δάκρυά του, δεν είδα ποτέ ξανά στη ζωή μου ένα τόσο μεγαλόσωμο άντρα να κλαίει τόσο πολύ. Έτρεχαν κάτι μεγάλα κροκοδείλια δάκρυα, συνέχισε, δείχνοντας την πρώτη φάλαγγα του δείκτη του. Ήταν ο μικρότερος αδελφός του φίλου μου Ζόρα Γκορντεζιάνι από το Τμπιλίσι, ο συνομήλικός και συνονόματός μου Άλικ. Πώς μπορούσα όμως να εξηγήσω σε ένα γηγενή Μοσχοβίτη τι θα πει αντρική φιλία στον Καύκασο; Δεν ανησυχούσα καθόλου και σιωπηλός πήγα στο δωμάτιό μου, τραγουδώντας την άρια του Λένσκι. «Τι ετοιμάζει για μένα το μέλλον αύριο;».

Τη Δευτέρα το πρωί, πολύ νωρίς, με μετέφεραν με φορείο. Γιατί; Το χειρουργείο ήταν σε απόσταση 15 μέτρων.

— Έτσι πρέπει, μου απήντησαν.

Να ᾽μαι λοιπόν στο τραπέζι του χειρουργείου. Μου έβαλαν ορό κι αρχίσω να αποκοιμιέμαι.

Μπήκε ο καθηγητής:

— Πώς νιώθετε;

— Λες κι έχω πιει 150 γραμμάρια, απάντησα, προσπαθώντας να κρύψω τον φόβο μου με κάποιο αστείο. Αμέσως μετά αποκοιμήθηκα.

Ξύπνησα όταν κάποιος άρχισε να με χαστουκίζει τα μάγουλα κι ένιωσα ότι μου ανοίγουν τα δάχτυλα, τα βλέφαρα κι εξετάζουν τις κόρες των ματιών μου. Είμαι ζωντανός; Θέλω να μιλήσω, μα δεν μπορώ. Η πρώτη σκέψη που πέρασε από το μυαλό μου είναι ότι παρέλυσα. Η τομή της εγ-

χείρισης ξεκινούσε από τη σπονδυλική στήλη κι έφτανε μέχρι τη μέση του στήθους. Μετακινούν τα πλευρά, βγάζουν τον πνεύμονα και αφού αφαιρέσουν τον μισό, τοποθετούν το υπόλοιπο στη θέση του. Όλες αυτές τις ώρες η καρδιά μου χτυπούσε στα χέρια του θεράποντος ιατρού, ο οποίος βοηθούσε τον καθηγητή. Έλεγαν, μάλιστα, πως υπήρξαν περιστατικά που πειράχτηκαν τα νεύρα που περνούσαν από τη σπονδυλική στήλη. Ένας βαθύς ύπνος με απάλλαξε από αυτές τις τρομακτικές σκέψεις.

Συνήλθα στον θάλαμο εντατικής θεραπείας το επόμενο πρωί, διψώντας τρομερά. Όλοι τη νύχτα έβλεπα στον ύπνο μου όνειρα με μπουκάλια του φημισμένου μεταλλικού νερού του Καυκάσου «Μπορζόμ».

Θέλω να πιω..., ψιθύρισα. Αντί να μου δώσουν να πιω, κάποιος σφούγγιζε νερό στα χείλη μου. Απαγορεύεται να πιεις νερό μετά την εγχείριση. Επιτρέπεται μόνο ύστερα από ένα εικοσιτετράωρο. Δίπλα στο κρεβάτι μου, καθόταν μία νεαρή, πανέμορφη κοπέλα, φοιτήτρια της Ιατρικής Σχολής, την οποία είχε προσλάβει η Μαρόσα, επειδή η μονάδα εντατικής θεραπείας είχε συνολικά τρεις νοσοκόμες. Δυο εικοσιτετράωρα αργότερα είχα συνέλθει. Μπορούσα να συζητήσω και μάλιστα να αστειεύομαι με την Όλια. Η φτωχούλα όλη τη νύχτα, μετά τα μαθήματα, έμενε ξάγρυπνη για 10 ρούβλια. Παραπονιόταν και μου έλεγε:

— Με πόση ευχαρίστηση θα ξάπλωσα τώρα εδώ δίπλα σου.

— Τώρα δεν χρειάζεται..., της απαντούσα. Καλύτερα όταν θα συνέλθω πλήρως.

Χαμογελούσαμε... μπορούσα πια να χαμογελάω. Ύστερα από τρία εικοσιτετράωρα με μετέφεραν στον θάλαμό μου. Η δύσκολη περίοδος μετά την εγχείριση διαρκεί περίπου 6-7 ημέρες. Άρχισα να σκέφτομαι ότι απλά με άνοιξαν και μετά με έραψαν. Αυτό ήξερα πως έκαναν σε εκείνους που δεν είχαν καμία ελπίδα. Όχι όμως, η Μαρόσα με τη Σβέτα στέκονταν έξω από το παράθυρο του θαλάμου εντατικής θεραπείας. Η εγχείριση διήρκησε 4,5 ώρες. Οι εγχειρίσεις εκείνων που δεν είχαν καμία ελπίδα δεν διαρκούσαν πάνω από 1 ώρα. Εντάξει, θα δούμε τι συμβαίνει, σκέφτηκα. Στον θάλαμο μου έφεραν τον πρόεδρο του δημοτικού συμβουλίου της Βορκουτά. Διακομίστηκε την προηγούμενη νύχτα αεροπορικώς και εγχειρίστηκε μαζί με εμένα στο διπλανό χειρουργικό τραπέζι. Ύστερα από τέσσερις ώρες θέλησα να ουρήσω, αλλά ντρεπόμουν να ζητήσω την «πάπια», μιας και όλες οι νοσοκόμες ήταν νεαρές κοπέλες κι έτσι αναγκάστηκα να συρθώ στην τουαλέτα. Επιστρέφοντας η εφημερεύουσα με είδε και τρόμαξε. Άρχισε να με μαλώνει, ενώ ο αναισθησιολόγος που στεκόταν δίπλα της μου είπε:

Μπράβο, όσο νωρίτερα σηκωθείς από το κρεβάτι, τόσο πιο γρήγορα θα γίνεις καλά. Άντε να βρεις άκρη με τους γιατρούς. Ύστερα από δύο ημέρες αρχίσαμε να κουβεντιάζουμε με τον εκπρόσωπο της σοβιετικής εξουσίας. Ήταν ένας εξαιρετικά γοητευτικός άνθρωπος που παραλίγο να σκοτώσει με τα ανέκδοτα που έλεγε. Μας είχαν κόψει στη μέση, μετά βίας ανασαίναμε με τη βοήθεια φιαλών οξυγόνου, εκείνος όμως μου είπε ένα ανέκδοτο για τη «σοβιετική εξουσία» το οποίο θα παραθέσω συνοπτικά.

Διεθνές χειρουργικό συμπόσιο. Όλοι αναφέρονται στα επιτεύγματά τους. Κάπου έραψαν ένα κομμένο χέρι, κάπου αλλού έκαναν μεταμόσχευση καρδιάς. Οι δικοί μας είπαν:

— Έχουμε κι εμείς να επιδείξουμε κάποια επιτεύγματα. Μάθαμε να αφαιρούμε τις αμυγδαλές μέσω της πίσω οδού... Ακολούθησε μακρά σιωπή και στη συνέχεια κάποιος ρώτησε:

— Και γιατί το κάνετε αυτό;

— Γιατί στη χώρα μας όλα μέσω του κώλου γίνονται.

Είχε ακούσει κάπου αυτό το ανέκδοτο, όταν ήταν υγιής και παραλίγο να πεθάνει στα γέλια, αυτός ο «φίλος μου στη δυστυχία». Μου είπε πολλά, τις δύο εβδομάδες που νοσηλευτήκαμε μαζί μετά την εγχείριση. Και για τη σοβιετική εξουσία και για τον ρόλο που διαδραματίζει σε αυτή το Κ.Κ.Σ.Ε., αλλά και για, όπως έλεγαν τότε, το «διευθυντικό όργανο».

Η Επιτροπή Πόλης του κόμματος μεταβιβάζει με τρόπο ανόητο τις εντολές που έρχονται «άνωθεν», ενώ το δημοτικό συμβούλιο έχει την ευθύνη για όλα. Όλος, σχεδόν, ο μηχανισμός επανδρώνεται από ατάλαντους, με μοναδικό κριτήριο την αφοσίωσή τους στον αμέσως ανώτερο προϊστάμενό τους. Η κολακεία και η έλλειψη ηθικών αρχών είναι η βασική αρχή λειτουργίας. Έτσι, λοιπόν, όλη η χώρα το μόνο που κάνει είναι να κρέμεται από το στόμα του ιεραρχικά ανώτερου προϊσταμένου. Είχα ήδη αρχίσει να αντιλαμβάνομαι πολλά απ' όσα μου είχε πει εκείνος ο άνθρωπος. Η ειλικρίνεια όμως του εκπροσώπου του «συστήματος» ήταν για μένα αποκάλυψη. Δεν είχε να χάσει τίποτα, είχε μεταστατικό καρκίνο και, συνεπώς, η σταδιοδρομία του, κατά πώς λένε, ολοκληρωνόταν.

Όταν πήραμε εξιτήριο, έπιασα το τιμόνι στα χέρια μου και κατευθείαν από το νοσοκομείο, μαζί με την Λήδα πήγαμε στο εξοχικό της φίλης της. Εκείνο το Σαββατοκύριακο το περάσαμε σαν «αξιοπρεπείς» άνθρωποι στο όμορφο εξοχικό του πεθερού της Έμμας, ενός πρώην στελέχους της μυστικής αστυνομίας. Δεν μπορούσαμε πια να ευχαριστηθούμε τον έρωτά μας μέσα σε θάμνους ή στο πίσω κάθισμα του αυτοκινήτου μου. Το εξοχικό βρισκόταν μέσα σε ένα πευκοδάσος έκτασης μισού εκταρίου και

ήταν ένα πανέμορφο και άνετο ξύλινο σπίτι. Ήταν για μένα με την Λήδα κάτι σαν σαββατοκύριακο του μέλιτος. Τη Δευτέρα, τα κορίτσια έπρεπε να πάνε στη δουλειά τους κι έτσι γυρίσαμε στη Μόσχα. Εγώ ήθελα να ευχαριστήσω τον «διεθνή φωστήρα», μα ντρεπόμουν μήπως προσβληθεί. Βλέπετε, ο «μεγαλοφυής χειρούργος» κυκλοφορούσε με αυτοκίνητο μάρκας Πομπέντα, ενώ εγώ ο σαλιάρης με ένα ολοκαίνουργιο Βόλγα. Εκείνα τα χρόνια δεν υπήρχε ούτε καν δείγμα διαφθοράς στο σύστημα υγείας, αλλά οι ασθενείς προσπαθούσαν να δείξουν την ευγνωμοσύνη τους στους γιατρούς, οι οποίοι με τη σειρά τους πολλές φορές δεν αρνούνταν τα δώρα για να μην κακοκαρδίσουν τους ασθενείς. Όλα γίνονται με καλή καρδιά. Στη δουλειά μας, μία εργάτρια πτηνοτροφείου από την ευρύτερη περιοχή της Μόσχας είχε φέρει στο νοσοκομείο ένα σακί με ξεπουπουλιασμένα κοτόπουλα. Έκανε παγωνιά, μα δεν την κακοκάρδισαν. Εγώ ακολούθησα άλλη τακτική, πρόλαβα με το αυτοκίνητό μου τον καθηγητή στον δρόμο, τον στρίμωξα στο πεζοδρόμιο, όπως κάνει η αστυνομία, και τρομερά αμήχανος ψιθύρισα:

Με συγχωρείτε, δεν το κάνω με δική μου πρωτοβουλία, αλλά με ανάγκασε η μητέρα μου... και του έδωσα ένα φάκελο που περιείχε ένα ποσό μεγαλύτερο του μηνιαίου μισθού του. Έφυγα τρέχοντας.

Έτσι, τελείωσε προς το παρόν η ιστορία με την αρρώστια μου. Στο μέλλον ήμουν πολύ προσεκτικός, αφού για ένα μεγάλο διάστημα δεν ήμουν σίγουρος αν ο καλοήθης όγκος μου δεν έγινε κακοήθης. Εκείνη την εποχή δεν έλεγαν στους ασθενείς πως έχουν καρκίνο. Βίωσα όμως αυτή την λέξη, κυριολεκτικά. Ο καταδικασμένος σε θάνατο, μπορεί να ελπίζει στη χάρη, ο καταδικασμένος με διάγνωση ποτέ, ακόμη κι αν όλος ο κόσμος θέλει να τον σώσει. Αυτά που βίωσα τότε άφησε ανεξίτηλο ίχνος στη μετέπειτα ζωή μου, εξίσου οδυνηρό με εκείνα που άφησαν οι θάνατοι των οικείων και το έμφραγμα του Λάζαρου. Η ζωή μας κρέμεται από μία κλωστή και κανείς δεν ξέρει πότε θα κοπεί. Όσο όμως η ζωή συνεχίζεται, θα πρέπει να προσέχουμε. Τουλάχιστον μέχρι τα παιδιά μας να σταθούν στα πόδια τους. Για εμάς, είτε λεγόμασταν Αρουτιούνοφ, είτε Διονυσιάδη, το νόημα της ζωής ανέκαθεν ήταν τα παιδιά μας. Γι᾽ αυτό και λαοί που εξοντώνονταν ανελέητα κατά τη διάρκεια της ζωής τους, επιβίωναν και ισχυροποιούνταν, γιατί σε εμάς, το πιο δυνατό ένστικτο, είναι εκείνος της συνέχισης του γένους, το οποίο είναι το θεμέλιο του ενστίκτου αυτοσυντήρησης. Μήπως γι᾽ αυτό μας αρέσει τόσο πολύ ο έρωτας;

Μετά την εγχείριση είχα άδεια ασθενείας για δύο εβδομάδες. Η Ρίτα με τον Ανδρέα ήρθαν από το Μπατούμ και αρχικά μείναμε στο εξοχικό του θείου Σάσα, όπου για πρώτη φορά έκανα τόσες πολλές βόλτες με τα

παιδιά. Όταν ζούσαμε στην Μόσχα, δεν περνούσα μαζί τους πολλή ώρα, γιατί συχνά έλεγαν πίσω από την πλάτη μου «Λιλιπούτειος!» ή «Μαμά, κοίτα πόσο μικρούλης είναι αυτός ο κύριος». Ήταν συνηθισμένα πράγματα για μένα, παρόλο που ήταν ταπεινωτικά, αλλά όταν συνέβαιναν μπροστά στα παιδιά, το τραύμα τους ήταν πολύ βαθύτερο από την ουλή που άφηνε. Τα παιδιά μου δεν το κατάλαβαν αυτό μέχρι σήμερα και συνήθως μου θυμίζουν πως δεν τους πήγα στα μουσεία και θέατρα, αλλά έχω απαιτήσεις από αυτά. Δεν μπορώ όμως να κάνω τίποτα πια για όλα αυτά, «η ζωή δεν γυρίζει πίσω».

Και ξανά στη δουλειά

Δύο εβδομάδες αφότου βγήκα από το νοσοκομείο, επέστρεψα στη δουλειά μου. Το καλοκαίρι τελείωνε, οι γιατροί μου είχαν απαγορεύσει να πηγαίνω υπηρεσιακά ταξίδια, αλλά στη δουλειά μου αυτά τα ταξίδια ήταν το σημαντικότερο πράγμα. Εξάλλου, μου άρεσε πολύ να ταξιδεύω. Δεν μπορούσα να κάνω αλλιώς. Ανέφερα, νομίζω, την ηλιθιότητα του «σοσιαλιστικού σχεδιασμού» της οικονομίας εκείνης της εποχής. Θα μπορούσα, βέβαια, να γράψω ένα πολύτομο έργο για το σύστημα υλικο-τεχνικής υποστήριξης.

Όλα γενικά ανήκαν σε ένα κεντρικά διευθυνόμενο σύστημα. Έπρεπε να βρω πόρους για χυτοσίδηρο, ρουλεμάν, τυποποίηση, ανταλλακτικά όχι μόνο για τα οκτώ εργοστάσια μας, αλλά και για τα υπόλοιπα που ανήκαν στη δικαιοδοσία του υπουργείου μας, τα οποία παρήγαγαν προϊόντα με βάση τις δικές μας παραγγελίες. Έτσι λειτουργούσε το σύστημα. Τα ποσά για χυτοσίδηρο και ελάσματα υπολογίζονταν με βάση τον τόνο, ενώ τα ανταλλακτικά με το νομισματικό τους ισοδύναμο. Το σχέδιο του προμηθευτή υπολογιζόταν σε τόνους ή σε χρήματα. Για να δώσεις παραγγελία για κάποιο μικροπράγμα έπρεπε να ικετεύσεις. Για να παραγγείλεις κάτι περίπλοκο, έπρεπε να ασκήσεις τρομακτική πίεση εξ ονόματος «υψηλών

προσώπων». Οι υφυπουργοί πολλών υπουργείων είχαν ακούσει για τον «επίμονο Έλληνα» του Υπουργείου Ενέργειας της ΕΣ.Σ.Δ. Και ορισμένοι εξ αυτών με γνώριζαν προσωπικά. Οι προμηθευτές στη Σοβιετική Ένωση ήταν η βασική κινητήρια δύναμη της λαϊκής οικονομίας. Δεν είναι τυχαίο ότι σε αυτόν τον κλάδο εργάζονταν άνθρωποι με ιδιαίτερες ικανότητες. Ήξεραν να «δίνουν» αλλά και να «παίρνουν». Χωρίς αυτό δεν κινούνταν τίποτα. Φανταστείτε ότι πήγα αεροπορικώς στην πόλη Τομσκ της Σιβηρίας προκειμένου να φέρω για το εργοστάσιο μας στα περίχωρα της Μόσχας χυτοσίδηρο, προκειμένου να έχουν πρώτη ύλη για την κατασκευή ηλεκτροκινητήρων που δεν ήταν της «ειδικότητάς» του. Στα τέλη του μήνα, η Επιτροπή Σχεδιασμού της Λαϊκής Οικονομίας, όταν έβλεπε ότι πιθανόν δεν θα υλοποιούνταν το πρόγραμμα, αντιμετώπιζε το θέμα ως μία καταστροφή που δεν θα αφορούσε μόνο την ηγεσία. Δεν θα έπαιρνε κανένας πριμ. Συνεπώς, χυτοσίδηρο ευτελή φέρναμε αεροπορικώς από τη Σιβηρία. Έτσι, μπορείτε να καταλάβετε πόσο στοίχιζε η επονομαζόμενη «σχεδιαζόμενη οικονομία». Στο Υπουργείο συζητούσαν τη μεταβίβαση στην κοινοπραξία μας όλων των μηχανολογικών προϊόντων και εργαλείων που κατασκεύαζε η σοβιετική βιομηχανία, δηλαδή ένα αντικείμενο που ανήκε στην αρμοδιότητα του δικού μας υπουργείου. Αυτό ήταν ένα επιπλέον βάρος για τους αδύναμους ώμους μου, μα και συνάμα σήμαινε τη σημαντική διεύρυνση αρμοδιοτήτων του τμήματός μου. Παρόλο που η προοπτική ήταν μία γενναία αύξηση του μισθού μου, δεν ένιωθα την παραμικρή χαρά. Χάρη στην προνοητικότητα του πατέρα μου, είχα μία οικονομική άνεση, πράγμα που έθετε τη σταδιοδρομία μου σε δεύτερη μοίρα. Εξάλλου, για ποια σταδιοδρομία μπορούσε να γίνει λόγος από τη στιγμή που δεν ήμουν μέλος του κόμματος και δεν είχα πανεπιστημιακό δίπλωμα; Το πανεπιστημιακό δίπλωμα, μάλιστα, το αποκαλούσαν τότε «καλάμι» σαν εκείνα του ψαρέματος και δεν ήταν λίγοι οι «διπλωματούχοι» αξιωματούχοι που ήταν πολύ περήφανοι γι᾽ αυτό. Τους ιδιαίτερα ταλαντούχους τους απορροφούσαν οι μυστικές επιχειρήσεις της στρατιωτικής βιομηχανίας ή της βιομηχανίας του διαστήματος. Η δική μου γενιά εργάστηκε όλη της τη ζωή στη στρατιωτική βιομηχανία, παρά το γεγονός ότι πιο επικίνδυνη από τον εχθρό ήταν η ανοησία μας. Κάπως έτσι διέλυσαν μία μεγάλη αυτοκρατορία. Για μία σχεδόν χιλιετία έχτιζαν μεγαλοπρεπείς ναούς, στη συνέχεια τους κατεδάφισαν και τώρα τους ξαναχτίζουν. Δεν αναφέρομαι καν στον αριθμό εκείνων που χάθηκαν στον αλληλοσπαραγμό. Παρόλα αυτά όλοι πιστεύουν πως φταίνε οι «ξένοι».

Εφόσον αποφάσισα να μειώσω την περίοδο της αποθεραπείας μου και να προετοιμαστώ καλύτερα για την επίλυση πολύ πιο σύνθετων προ-

βλημάτων, σε επίπεδο πλέον του υπουργείου μας και όχι απλά της κοινοπραξίας μας, πήγα να βελτιώσω τη θεωρητική μου κατάρτιση στην Ανώτατη Σχολή της Επιτροπής Κρατικών Προμηθειών της Ε.Σ.Σ.Δ. Όπως και να το δει κανείς, οι επιπλέον γνώσεις χρειάζονται. Δεν είναι τυχαίο που στη χώρα μας λένε: «Χωρίς χαρτί είσαι έντομο, με χαρτί γίνεσαι άνθρωπος».

Οι τρεις μήνες πέρασαν χωρίς να το καταλάβω και, ταυτόχρονα, απέκτησα διάφορες νέες, χρήσιμες, επαγγελματικές γνωριμίες, μελέτησα σε βάθος το κρατικό σύστημα υλικοτεχνικών προμηθειών της χώρας. Σχεδόν όλα όσα έχουμε, τα έχουν προγραμματίσει επιτροπές όπως εκείνη του Κρατικού Σχεδιασμού, των Κρατικών Προμηθειών, στις πολυάριθμες διευθύνσεις τους και στα ακόμη περισσότερα γραφεία τους. Είναι ένα απίστευτα περίπλοκο σύστημα. Δεκάδες υπουργεία, εκατοντάδες εργοτάξια, διευθύνσεις, υπηρεσίες. Εκατομμύρια γυναικών παραλαμβάνουν αιτήματα και εγκρίνουν ή απορρίπτουν δισεκατομμύρια κάθε πιθανού αιτήματος. Χωρίς πόρους, μπορείς να διαγράψεις και να παραχώσεις στο έδαφος ό,τι θέλεις και την ίδια στιγμή, αν τα δώσεις στην διπλανή υπηρεσία που τα χρειάζεται, έχεις νομική ευθύνη. Με όλα αυτά ασχολούνται διάφορες κυρίες, οι οποίες, επιεικώς, δεν είναι κατάλληλες, ενώ πολλές από αυτές απλά μισούν αυτό που κάνουν.

Γύρισα στη θέση μου στα μέσα του χειμώνα. Είχε διπλασιαστεί ο όγκος δουλειάς, απέκτησα και δεύτερο αναπληρωτή. Τώρα πια εγώ ήμουν εκείνος που είχε τους πόρους, όχι μόνο για ό,τι παρήγαγαν τα εργοστάσια της κοινοπραξίας και του υπουργείου μας, αλλά και όλων των προϊόντων του οργανισμού Γενική Διεύθυνση Μηχανολογικής Υποστήριξης της Ε.Σ.Σ.Δ. Ήταν όλα τα μηχανολογικά εργαλεία: ηλεκτρικά κομπρεσέρ, πιστόλια ψεκασμού, δρέπανα, τρυπάνια, ηλεκτρικά πριόνια και μερικές ακόμη εκατοντάδες άλλα εργαλεία. Ήμουν υποχρεωμένος να συγκεντρώνω όλες τις αιτήσεις του υπουργείου, να βρω τους αναγκαίους πόρους από την Επιτροπή Κρατικών Προμηθειών και να τους κατανείμω έτσι ώστε να μην αδικήσω κανένα. Πώς όμως μπορείς να μην αδικήσεις κανένα, όταν όλα είναι τόσο αναγκαία για το εξοχικό και το γκαράζ κάθε «οικοδόμου του κομμουνισμού»; Δεν έλεγαν, βέβαια, όχι, όταν είχαν ανάγκη κάτι και για το σπίτι τους. Όσο κι αν έδινα, δεν έφταναν, επειδή σε ελάχιστο χρονικό διάστημα όλα έπρεπε να διαγραφούν ως απαξιωμένα και να μοιραστούν στους «δικούς» μας. Είναι γνωστή η φράση: «Όλα είναι σοβιετικά, όλα είναι δικά μου».

Οι οικοδόμοι απαιτούσαν διαρκώς, έπρεπε να τους προμηθεύω τα πάντα. Όλοι απειλούσαν ότι θα απευθυνθούν τον υφυπουργό που ήταν υπεύθυνος για το συγκεκριμένο εργοτάξιο. Δεν ήθελαν να ακούσουν τί-

ποτα. Όλοι χτυπούσαν το χέρι στο τραπέζι και σήκωναν σκόνη. Επί της ουσίας όμως, δεν έκαναν απολύτως τίποτα.

Τώρα θα αναφερθώ σε ένα ακόμη «διαμάντι» του γραφειοκρατικού παραλόγου. Κάθε υφυπουργός περιοδικά ζητάει εκθέσεις: πόσα τεμάχια μηχανολογικού εξοπλισμού παραδόθηκαν στο εποπτευόμενο από τον ίδιο εργοτάξιο, πόσα διαφορετικά εργαλεία, πόσες μονάδες και για ποιο ποσό. Περισσότεροι από δέκα αξιωματούχοι προσθέτουν με τις ώρες, με βάση άνισους δείκτες. Βλέπετε, τα προϊόντα αυτά είναι πολύ διαφορετικά το ένα από το άλλο, με βάση διάφορους δείκτες. Πώς μπορείς να αθροίζεις ένα μηχανολογικό εργαλείο με έναν μικρό εκσκαφέα; Όλα αυτά όμως περιλαμβάνονταν στο κατάλογο των προϊόντων μας. Είναι σαν να προσπαθήσεις να αθροίσεις κιλοβατώρες με κιλά ή κιλομπάιτ. Ήταν όμως μορφωμένοι και θα έπρεπε να καταλαβαίνουν περί τίνος πρόκειται. Οι επιστήμονες όμως που έγιναν αξιωματούχοι προφανώς αποκτούσαν ένα παχύ στρώμα λίπους στον εγκέφαλό τους. Δεν τυραννούσα τους συνεργάτες μου, έβγαζα τα νούμερα από το μυαλό μου, ποτέ δεν με ανακάλυψαν, ενώ στο γειτονικό τμήμα η ανόητη και σκληρή προϊσταμένη τρομοκρατούσε τους υφισταμένους της με κρίσεις υστερίας.

Μπορούσα και έβρισκα συμπληρωματικούς πόρους στην Επιτροπή Κρατικών Προμηθειών με το κατάλληλο «δωράκι». Μικροπράγματα. Στον ένα έδινα ένα κουτί σοκολατάκια, στον άλλο ένα μπουκάλι καλό κονιάκ. Βέβαια, αυτοί ήταν πολλοί κι εγώ ήμουν μόνος μου.

Υπήρχαν όμως κι εκείνοι που ήθελαν να με «λαδώσουν», αφού ήξερα πως εκείνος που μου ζητούσε πράγματα, στη συνέχεια έκανε τη διανομή τους στο εργοστάσιο, έναντι «ανταλλάγματος». Δεν είχα ανάγκη όμως να κάνω τέτοια πράγματα. Γιατί, πρώτον, στην κοινοπραξία μας με θεωρούσαν ως παράνομο εκατομμυριούχο και μάλιστα όχι άδικα. Δεύτερον, δεν ήμουν άγγελος, αλλά ποτέ δεν θα έπεφτα τόσο χαμηλά, γιατί ντρεπόμουν. Και τέλος, δεν ήθελα να διακινδυνεύσω με τίποτα μία μακρόχρονη φυλάκιση. Ο αναπληρωτής μου πρόσφατα αποφυλακίστηκε, αφού έμεινε στη φυλακή για έξι χρόνια. Εξάλλου, για αυτό και εκείνος ήταν αναπληρωτής και όχι προϊστάμενος. Γνωρίζει επίσης ότι στη φυλακή πηγαίνουν εκείνοι που ξεπουλιούνται για πενταροδεκάρες και όχι εκείνοι που ενθυλακώνουν μεγάλα ποσά, γιατί το μόνο που κάνουν είναι να εξασφαλίζουν τον εαυτό τους και τη σταδιοδρομία τους. Πρόκειται για ανθρώπους που έπαιρναν δώρα από έμπιστους αναπληρωτές που οι ίδιοι επέλεγαν. Η επιλογή τους είναι πολύ ιδιόμορφη. Το ζήτημα της διαφθοράς στο σύστημα των προμηθειών της Σοβιετικής Ένωσης είναι ιδιαίτερο και πολύ σημαντικό.

Όλοι οι πόροι ήταν συγκεντρωμένοι στη Μόσχα. Είχα πολλούς φίλους και γνωστούς. Όλοι έρχονταν στη Μόσχα, στους εποπτεύοντες οργανισμούς για να δικαιολογήσουν τις «αστοχίες» τους ή να βρουν συμπληρωματικούς πόρους. Φυσικά, δεν έρχονταν με άδεια χέρια. Από το Αζερμπαϊτζάν έφεραν μαύρο χαβιάρι, από την Αρμενία κονιάκ, από τη Γεωργία κρασιά, ο καθένας ό,τι είχε. Έφερναν σε μεγάλες ποσότητες. Για τον σκοπό αυτό είχαν φτιάξει μάλιστα ειδικό μαύρο ταμείο. Ο φτωχός προϊστάμενος του εργοταξίου μας στη Γεωργία παραπονέθηκε σ' εμένα, τον συμπατριώτη του:

— Άκου, έρχονται εκεί και εγώ τους ταΐζω και τους ποτίζω. Έρχομαι εδώ, τους ταΐζω και τους ποτίζω επίσης. Μέχρι πότε; Δεν αναφερόταν στους άμεσα προϊσταμένους του, αλλά σε απλούς υπαλλήλους του εποπτεύοντος οργανισμού.

Το μόνο πλεονέκτημα που είχαν ήταν ότι ζούσαν στη Μόσχα και εργάζονταν σε διάφορους εποπτεύοντες οργανισμούς. Αυτό ήταν αποτέλεσμα της συγκέντρωσης όλης της εξουσίας στη Μόσχα.

Αυτό μου λέει η εμπειρία μου. Όταν πήγαινα υπηρεσιακό ταξίδι, όλοι οι διευθυντές εργοστασίων ή οργανισμών φέρονταν με λεπτότητα, παρόλο που ήμουν μεσαίο στέλεχος της ιεραρχίας, ενώ εκείνοι ήταν επικεφαλής πολυάριθμων μονάδων. Επιπλέον, τόσο η εξειδίκευση όσο και η εμπειρία τους ήταν αναμφίβολα μεγαλύτερες από τη δική μου, μόνο που εγώ προερχόμουν από τον εποπτεύοντα οργανισμό. Αυτό δεν μου άρεσε καθόλου, αλλά άρεσε πολύ στην πλειοψηφία των συναδέλφων μου, ορισμένοι από τους οποίους «φούσκωναν σαν γαλοπούλες». Γενικά, άρχισα να αφήνω υπονοούμενα στον προϊστάμενό, ότι με φοβίζει η επιτυχία μου. Δόξα τω Θεώ, είχα μάθει πια να δίνω καθώς το επέτρεπαν τα προσωπικά αποθέματα, είναι όμως και το ότι ποτέ δεν με στερούσαν από τα πριμ. Ήξεραν τι σημαίνει να διαχειρίζεσαι πόρους, εγώ δεν ήθελα όμως να με δωροδοκούν, αλλά διαφορετικά δεν γινόταν η δουλειά. Εκείνοι που ανέχονταν να τους δωροδοκούν, έλεγαν ότι «χαλάω θέση που έχει πολύ ψωμί».

Η επιστημονικο-τεχνική προπαγάνδα

Ο Γιέλσιν δεν αμφέβαλε ποτέ για την ακεραιότητά μου. Δεν είναι τυχαίο ότι για πολλά χρόνια με ψήφιζαν ομόφωνα ως πρόεδρο του ταμείου αλληλοβοήθειας. Βέβαια, πολλοί έρχονταν και μου ζητούσαν βοήθεια να βγάλουν τον μήνα, μέχρι να πάρουν τον μισθό τους. Την άνοιξη του 1970

ήθελα πια να φύγω και τελικά ο προϊστάμενός μου αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Στην αρχή με απάλλαξε από τη γεμάτη φροντίδες θέση και αφού με κράτησε για λίγο στο σχεδιαστικό τμήμα, μου πρότεινε να αναλάβω το τμήμα επιστημονικο-τεχνικής ενημέρωσης και προπαγάνδας.

Είχε «βάλει στο μάτι» από καιρό τον προκάτοχό μου. Γενικά, ο προκάτοχός μου ήταν ένας άνθρωπος που έκανε καταχρήσεις και δεν μπορούσε να συνεννοηθεί με τον προϊστάμενό μου. Η κοινοπραξία όντως ήταν καινοτόμα στο σοσιαλιστικό σύστημα οικοδομικών έργων και ο νεαρός διευθύνων σύμβουλος ήθελε να αναπτύξει τις δημόσιες σχέσεις, παρόλο που τότε εμείς δεν ξέραμε καν ότι υπάρχει τέτοιος όρος. Αντιλαμβανόταν την επιστημονικο-τεχνική ενημέρωση ως διαφήμιση ή, καλύτερα, ως αυτοδιαφήμιση και ο προκάτοχός μου δεν δικαίωνε τις προσδοκίες του. Εγώ πάλι, έτσι όπως ήμουν αφελής και αναλάμβανα πρωτοβουλίες, θυμήθηκα πως δούλεψα στη σύνταξη του περιοδικού «Σοβιετική οθόνη», έγραψα ένα μεγάλο άρθρο και πήγα να βρω τη Μαρόσα. Εκείνη με πήρε, και μαζί πήγαμε στο διευθυντή σύνταξης της εφημερίδας «Πράβντα της Μόσχας» που ήταν γνωστός της και ύστερα από λίγες ημέρες δημοσιεύτηκε σε μια ολόκληρη σελίδα με τίτλο «Στους πρόποδες ενός πύργου». Τρελάθηκαν όλοι τόσο στην κοινοπραξία, όσο και στη Γενική Διεύθυνση. Ο συγκαιρινός μας δεν μπορεί να καταλάβει πόση δύναμη είχε τότε μία εφημερίδα. Ο Γιέλσιν δεν είχε ξεχάσει όμως την ιστορία με την «Ιζβέστια».

Τότε ήταν που ο Γιέλσιν αποφάσισε το ποιός πρέπει να αναλάβει αυτό το τμήμα, και για να μην φανεί ότι εξ ετίας μου απέλυσαν τον άνθρωπο, δεν μου είπε τίποτα σχετικά με τα μελλοντικά του σχέδια, παρά μόνο ικανοποίησε το αίτημά μου και με μετέθεσε προσωρινά στην ομάδα σχεδιασμού. Είχα καθαρή τη συνείδησή μου. Μου πρότειναν τη νέα θέση, ένα μήνα μετά την απόλυση του προηγούμενου προϊστάμενου. Δεν μου είχε καν περάσει από το μυαλό μία τέτοια θέση. Γενικά, δεν με απασχολούσε πολύ το ζήτημα της καριέρας μου, γιατί, δόξα τω Θεώ, δεν είχα τέτοια ανάγκη. Το μόνο που ήθελα ήταν να απαλλαγώ από τη ρουτίνα της δουλειάς του αξιωματούχου. Στην προηγούμενη δουλειά μου, με κολάκευε πολύ το γεγονός των επαγγελματικών ταξιδιών, αλλά δεν είχα ιδέα για την ουσία της δουλειάς και όλα τα μάθαινα στην πορεία. Εξάλλου, είχα τα χέρια μου λυμένα. Σε οποιοδήποτε σημείο της χώρας μπορούσα να ταξιδέψω για υπηρεσιακούς λόγους και κανείς ποτέ δεν μου ζητούσε να εξηγήσω τους λόγους. Ο μοναδικός περιορισμός ήταν ότι για τα ταξίδια με τραίνο έπρεπε να πάρω ειδική άδεια της διεύθυνσης, ενώ τα αεροπλάνα τα αποφεύγω μέχρι σήμερα. Φοβάμαι τα ύψη, παρόλο που έχω κάνει πολλές δεκάδες χιλιάδες χιλιομέτρων αεροπορικά ταξίδια. Υπήρξαν περιπτώσεις

που προτίμησα να ταξιδέψω τρεις ημέρες με λεωφορείο για να πάω στην Ελλάδα, παρά να πάρω το αεροπλάνο και να είμαι εκεί σε τρεις ώρες. Έτσι κι έκανα. Είχα τουλάχιστον ένα υπηρεσιακό ταξίδι τον μήνα. Η κοινοπραξία είχε μεγαλώσει, ήδη σε αυτήν δούλευαν περισσότεροι από δεκαέξι χιλιάδες άνθρωποι. Είχαμε μονάδες σε ολόκληρη τη χώρα. Περίπου πεντακόσιες μονάδες παραγωγής και αναρίθμητες ομάδες σχεδιασμού. Γενικά, ήμασταν μία Υπερ-επιχείρηση, όπως λένε σήμερα.

Μπορούσα να κάνω μία δουλειά που είχε στοιχεία δημιουργικά και, φυσικά, δεν μου έλλειπαν οι ιδέες. Είμαι περίεργος άνθρωπος, ράθυμος, αλλά μου αρέσει να αναλαμβάνω πρωτοβουλίες. Μπορώ να είμαι ξαπλωμένος όλη την ημέρα στον καναπέ (καλύτερα όχι μόνος) και να γεννάω ιδέες και πρωτοβουλίες. Αποφάσισα, όπως βλέπετε, να γράψω ένα βιβλίο στα τέλη της ζωής μου, όταν κανονικά θα έπρεπε να ετοιμάζω το σάβανο μου, αλλά εγώ… «Δεν ξέρω ύπνος τι θα πει, μήτε ανάπαυλα στη βασανισμένη μου ψυχή».

Όλα πήγαιναν μία χαρά, αλλά… χωρίς «αλλά» δεν γίνεται τίποτα στη ζωή. Ο προηγούμενος προϊστάμενος του τμήματος είχε φιλόδοξο αναπληρωτή τον Βλαντίμιρ Ανατόλιεβιτς Κονακόφ. Αυτός είχε πάρει το πτυχίο του με αριστείο, ήταν μέλος του Κ.Κ.Σ.Ε. και, τρομακτικό σαν το ακούς, εξωτερικός συνεργάτης της τοπικής επιτροπής του κόμματος, μα το σημαντικότερο ήταν ότι θεωρούνταν προστατευόμενος της διευθύντριας του τμήματος προσωπικού, η οποία ήταν σύζυγος του διευθύνοντος συμβούλου μιας συνεργαζόμενης με την δική μας κοινοπραξίας. Κατά το παρελθόν, ήταν διοικητής μιας αντάρτικης ομάδας και εκείνη ήταν κομισάριος «και φίλη τον καιρό του πολέμου». Για να το κατανοήσει κανείς αυτό, θα πρέπει να μπορεί να γνωρίζει έστω και λίγο τη νεότερη ιστορία. Ο άνθρωπος ήταν μορφωμένος, έντιμος, είχε εκπληκτική μνήμη, αλλά ήταν περίεργος. Πλησίαζε τα 40 και μπορούσε να ανοίξει ξαφνικά την πόρτα ενός γραφείου μέσα στο οποίο κάθονταν και δούλευαν δέκα ενήλικες να φωνάξει: «Κου-κου!» και να φύγει τρέχοντας. Συμβαίνει όμως ένα πρόσωπο να είναι ταυτόχρονα ξεχωριστό αλλά και ανόητο. Δεν μπορούσε να με συγχωρήσει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα που πήρα τη θέση, την οποία θεωρούσε δική του, αλλά με τον καιρό του πέρασε. Τελικά, όλοι είχαν καλές σχέσεις μαζί μου. Όταν είχα κάποιες διαφωνίες με τους υφισταμένους μου ήμουν άγγελος, συγκρούσεις όμως είχα πάντα με τους προϊσταμένους μου, αλλά χωρίς προσωπικές προσβολές. Ήξεραν πως έχω αρχές και πως, αν θεωρώ πως κάτι δεν είναι σωστό, τότε «συγκρούομαι με την εντιμότητα του κομσομόλου και την ευθύτητα του Μπολσεβίκου». Με χτυπούσαν συχνά, μα με σέβονταν. Απευθυνόμουν πάντα στους υφισταμένους μου στον πλη-

θυντικό, πράγμα που δεν συνηθιζόταν στους κύκλους μας. Μία από τις βασικές αρχές του αξιωματούχου είναι η αντίληψη: «είμαι προϊστάμενος, εσύ βλάκας, είσαι προϊστάμενος, τότε εγώ είμαι βλάκας». Μία άλλη είναι: «μην ανακατεύεσαι», «η πρωτοβουλία τιμωρείται» κ.λπ. Γι᾽ αυτό φτάσαμε μέχρι του σημείου να ζήσουμε τη διάλυση της χώρας. Σε αυτό όμως θα αναφερθώ στο τέλος του τρίτου κεφαλαίου.

Έτσι, ξεκίνησα να δουλεύω με μεγάλο ενθουσιασμό. Όλη μου τη ζωή σπούδαζα, βασικά όμως στο τεχνικό πεδίο, τώρα όμως έπρεπε να περάσω στο επιστημονικό. Αρχικά άρχισα να μελετάω το κάθετο και νέο, για τη χώρα μας, σύστημα. Το σύστημα της επιστημονικο-τεχνικής ενημέρωσης. Το τμήμα είχε ιδρυθεί, μόνο που η διεύθυνση δεν ήξερε ποιο ήταν το αντικείμενό του. Καινούργια πράγματα, μα η ουσία είναι πάντα απλή. Αν έχω ένα μήλο και το δώσω σε εσένα, τότε αυτό τώρα πια το έχεις εσύ και όχι εγώ. Αν έχω μία πληροφορία, την οποία μοιράζομαι μαζί σου, τότε και οι δύο γνωρίζουμε αυτό το πράγμα. Αυτά σε θεωρητικό επίπεδο. Στο πρακτικό όμως; Στο υπουργείο πριν από λίγο καιρό είχε ιδρυθεί μία υπηρεσία, η Ενεργειακή Ενημέρωση, η οποία μόλις τότε μάθαινε πώς να συντονίζει τη δουλειά των εποπτευόμενων οργανισμών. Ήταν βασικά τα επιστημονικά ερευνητικά ινστιτούτα, τα σχεδιαστικά γραφεία, ων ουκ έστι αριθμός σε κάθε υπουργείο. Κάθε γενική διεύθυνση έχει τα δικά της επιστημονικά ερευνητικά ινστιτούτα, τα δικά της σχεδιαστικά γραφεία, τα δικά της τεχνικά γραφεία κ.λπ. Ο δικός μας οργανισμός είχε το δικό του σχεδιαστικό και τεχνικό γραφείο. Οι κοινοπραξίες δεν είχαν δικαίωμα να έχουν τα δικά τους σχεδιαστικά τμήματα, αλλά ο δικός μας οργανισμός ήταν ιδιαίτερος, υβριδικός. Όπως αναφέρθηκα πιο πάνω, ήμασταν ο πρώτος οργανισμός στη χώρα που είχε πολλαπλές λειτουργίες, πράγμα που είχε κάνει πολύ δύσκολη υπόθεση να βρεθεί η κατάλληλη ονομασία. Γι᾽ αυτό και στην αρχή τη βάπτισαν Πανενωσιακή Παραγωγική Κοινοπραξία, στη συνέχεια όμως, για να αυξηθεί ο προϋπολογισμός της, την μετονόμασαν σε Πανενωσιακή Κατασκευαστική Κοινοπραξία.

Μόλις έμαθα την αλφαβήτα της επιστημονικό-τεχνικής πληροφόρησης και προπαγάνδας, αποφάσισα να προμηθευτώ αντιγραφικά μηχανήματα. Μόλις είχαμε αρχίσει εκείνα τα χρόνια να κατασκευάζουμε τέτοια μηχανήματα, κυρίως για την αμυντική βιομηχανία.

Τα μηχανήματα ήταν άθλια, «κακέκτυπα», όπως έλεγαν τότε, των δυτικών μηχανημάτων. Τα πρώτα φωτοαντιγραφικά μηχανήματα ΕΡΑ, ΒΕΓΚΑ, ΡΕΜ δεν ήταν καλής ποιότητας και, επιπλέον, ήταν πολύ δύσκολο να τα βρούμε. Αυτή η λέξη «να βρούμε» ήταν καθοριστικής σημασίας για ολόκληρη τη σοβιετική οικονομία, γιατί, όπως ανέφερα ήδη, η διανομή γι-

νόταν «άνωθεν». Εξάλλου, εμείς δεν ήμασταν κάποιο ινστιτούτο ή σχεδιαστικό γραφείο, αλλά μια κοινοπραξία που κανείς δεν γνώριζε την ύπαρξή της. Τότε, αναγκάστηκα να ξεδιπλώσω όλες τις ικανότητές μου και να αξιοποιήσω την εμπειρία μου στο ζήτημα των προμηθειών. Διασχίζοντας το κατώφλι των γραφείων υψηλών αξιωματούχων διαφόρων υπουργείων και υπηρεσιών και έχοντας μαζί μου το άρθρο που δημοσιεύτηκε στην «Πράβντα της Μόσχας», τα κάστρα της γραφειοκρατίας έπεφταν. Σιγά-σιγά αποκτήσαμε τον πολυπόθητο εξοπλισμό. Κατάφερα να πείσω τους ανωτέρους μου να μας διαθέσουν μερικά γραφεία στο ημιυπόγειο. Δεν ήταν καθόλου εύκολο αυτό. Ήταν πολύ στενάχωρα, αφού μερικά τμήματα μοιραζόμασταν μία αίθουσα. Αρχικά, η έδρα της κοινοπραξίας ήταν ένα διώροφο κτίριο και στον πρώτο όροφο είχε παραμείνει ο οργανισμός από τον οποίο προερχόταν ο διευθύνων σύμβουλός μας. Στη συνέχεια, αναγκαστήκαμε να ανοίξουμε παράθυρα στα τοιχία φάρδους μισού μέτρου, όπως ανέφερα πιο πάνω. Ύστερα από δύο δεκαετίες οι εργάτες μας θα κόβουν σαν βούτυρο το «βαρύ σκυρόδεμα» κάτω από τον πυρηνικό αντιδραστήρα του Τσέρνομπιλ. Έχουν πεθάνει όλοι εδώ και χρόνια. Αιωνία τους η μνήμη! Βέβαια, χιλιάδες τυχάρπαστοι, θεωρούνται σήμερα «θύματα», ιδίως από τους κόλπους της γραφειοκρατίας.

Είχαμε λοιπόν έναν ακόμη όροφο. Ένα χρόνο αργότερα ο άλλος οργανισμός μεταφέρθηκε αλλού και έτσι όλο το κτίριο περιήλθε στην κοινοπραξία μας. Το μεγαλύτερο πρόβλημα, εκείνη την εποχή, ήταν να πάρει το τμήμα μας αυτόν τον όροφο. Ήταν τα χρόνια τέτοια, υπήρχε αυστηρός έλεγχος για τις γραφομηχανές, ενώ ο νέος εξοπλισμός ήταν υπό τον αόρατο έλεγχο της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ και του Υπουργείου Εσωτερικών.

Το καλό ήταν ότι όλοι οι εποπτεύοντες οργανισμοί χρειάζονταν τέτοιο εξοπλισμό για τη δική τους καθημερινή λειτουργία, μόνο που δεν είχαν δικαίωμα να τον αποκτήσουν. Έτσι, τους υποσχέθηκα πως θα εκτελώ όλες τις παραγγελίες τους και μάλιστα με δικό μας χαρτί. Ποιος το υπολόγιζε το χαρτί εκείνα τα χρόνια; Η ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ και το Υπουργείο Εσωτερικών, πραγματοποίησαν ενδελεχή έλεγχο της ζωής μου και, αφού δεν βρήκαν τίποτα το επιλήψιμο, έδωσαν την άδειά τους. Αυτό όμως δεν τους εμπόδιζε περιοδικά να κάνουν «εφόδους» για να δουν αν κάνω αντίγραφα απαγορευμένων κειμένων. Τα απαγορευμένα κείμενα ήταν τόσο πολλά που ήταν αδύνατο σε κάποιον να τηρεί απαρέγκλιτα όλες τις οδηγίες. Εξάλλου, ήταν αδύνατον να παρακολουθείς όλους τους εργαζόμενους κι αν κάποιος ήθελε να κάνει φωτοτυπίες για προσωπική χρήση κάποιου ασήμαντου κειμένου, όπως για παράδειγμα, στίχους του Βισότσκι ή του Μπάρκοφ ή κάποιου κλασικού συγγραφέα, όπως το πορνογραφικό διήγη-

μα του Α. Τολστόσι «Στο μπάνιο». Δεν αναφέρομαι καν στις αντισοβιετικές εκδόσεις «Σαμιζντάτ» ή «Ταμιζντάτ», η αναπαραγωγή των οποίων σήμαινε πολυετή φυλάκιση. Συνεπώς, έπρεπε να υπάρχει ο «δικός» μου άνθρωπος που να τον εμπιστεύομαι απολύτως. Η Λήδα μόλις είχε τελειώσει σχολή στενογραφίας και δούλευε στην Υπηρεσία Κατασκευών της Ρωσικής Ομοσπονδίας, θέση επίζηλη για πολλούς, ως γραμματέας δαχτυλογράφος ενός υψηλόβαθμου αξιωματούχου, αλλά δεν ήθελε να εγκαταλείψει τη δουλειά της για να έρθει να δουλέψει σε αυτό το «μπουντρούμι» και να κάνει μία τόσο βρώμικη και επιβλαβή εργασία στο ημιυπόγειο. Ο πατέρας της την πίεζε πολύ, αλλά τελικά δεν μπόρεσε να πει όχι στον άνθρωπο που αγαπούσε.

Με ένα χτύπημα όμως πέτυχα τρεις λαγούς: βρήκα έναν εξαιρετικό συνεργάτη, έδιωξα διάφορους ανεπιθύμητους που έπεσαν σαν τις μύγες στο μέλι φλερτάροντας την όμορφη γραμματέα του υψηλόβαθμου αξιωματούχου και δεν ήμουν πλέον υποχρεωμένος κάθε βράδι να πηγαίνω στο κέντρο της Μόσχας, προκειμένου να την βγάζω «στην εξοχή». Για να είμαστε δίκαιοι, πρέπει να ομολογήσω πως δεν είχα καλύτερο συνεργάτη από αυτή. Παρά το γεγονός ότι ήταν η μόνη χαμηλόβαθμη και είχε τον μικρότερο μισθό στο τμήμα μας, είχε αναλάβει το πρωτόκολλο, τη στενογραφία, την δακτυλογράφηση, τον χειρισμό όλων των φωτοαντιγραφικών μηχανημάτων και στη συνέχεια του τηλέτυπου, ο οποίος δεν ανήκε αρχικά στη δικαιοδοσία του τμήματός μας. Όλοι τη λάτρευαν, όπως άλλωστε κι εγώ. Οι μόνοι που γνώριζαν τη σχέση μας ήταν δύο συνάδελφοί μου, με τους οποίους είχα φιλικές σχέσεις. Ήταν ο προϊστάμενος του Σχεδιαστικού γραφείου Σλάβα Φολομέγιεφ, η ερωμένη του οποίου δούλευε στο τμήμα μου μαζί με τη Λήδα και ο αναπληρωτής και φίλος του Ρομάν Αντσιπολόφσκι, με τους οποίους γλεντούσαμε εγκάρδια πολλές φορές. Και οι δύο ήταν απόφοιτοι μέσης τεχνικής σχολής. Ο Σλάβα ήταν μηχανικός του ναυτικού, ενώ ο Ρομάν σπούδαζε ακόμη δια αλληλογραφίας.

Θα πρέπει να σημειώσω πως ο Γιέλσιν μόλις είχε αποφοιτήσει από την Ανώτατη Σχολή Μηχανικών και όπως η συντριπτική πλειοψηφία των σοβιετικών αξιωματούχων δεν συμπαθούσε καθόλου τους «αυγουλοκέφαλους» και προσπαθούσε να τους περιορίζει σε υποδεέστερους ρόλους. Οι «πρωτότοκοι» προτιμούν τις μετριότητες, για να λάμπουν οι ίδιοι στο περιβάλλον, ενώ οι «έξυπνοι» παραμένουν πάντα «στη σκιά», είναι τα «μουλάρια αχθοφόροι». Αυτό ισχύει για όλα τα επίπεδα.

Αργότερα, η συντροφιά μας συμπληρώθηκε με ένα ακόμη υποκείμενο, αλλά γι' αυτό θα μιλήσω παρακάτω. Ήταν ο σύζυγος της αναπληρώτριας του γενικού οικονομικού διευθυντή Βαλέρι Ντιορντίτσα. Είχε

έρθει στην κοινοπραξία και εντάχθηκε στην παρέα μας με δική μου πρωτοβουλία, πράγμα για οποίο κατέβαλα πολύ μεγάλο τίμημα. (Έτρεφα φίδι στον κόρφο μου).

Μετά την ολοκλήρωση του σχεδίου μου για τον εξοπλισμό του τμήματος με φωτοαντιγραφικά μηχανήματα και έχοντας ορίσει ως υπεύθυνο δικό μου άνθρωπο, αποφάσισα να συνεχίσω τις σπουδές μου κατά την παλιά μου συνήθεια. Στο Πανενωσιακό Ινστιτούτο Τεχνολογικής ενημέρωσης, διοργάνωναν τρίμηνης διάρκειας σεμινάρια για την επιμόρφωση των υπευθύνων των μονάδων. Έγινα δεκτός. Καινούργια πράγματα, πολύ προοδευτικά και, κυρίως, εξαιρετικά ενδιαφέροντα. Δεν ήταν όπως αλλού όπου μουτζουρώναμε χαρτιά και εκτελούσαμε τις εντολές των ανωτέρων μας. Τώρα είχαμε ελεύθερο το πεδίο να ξεδιπλώσουμε όλα τα δημιουργικά στοιχεία στη δουλειά μας, πράγμα για οποίο διψούσα. Μελέτησα τη δομή αυτού του συστήματος, καθώς επίσης και τον τρόπο να αποκτώ τη χρήσιμη πληροφορία και να τη διαχέω στις μονάδες μας, απέκτησα γνώσεις χειρισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών και ανακάλυψα τις δυνατότητες αυτής της νέας εφεύρεσης, την οποία κατάφερα να αποκτήσω με πολύ κόπο ύστερα από 15 χρόνια. Νέες γνώσεις, νέες γνωριμίες, χρήσιμες επαγγελματικές επαφές κι εγώ, παρόλο που είμαι τεμπέλης, είμαι πολύ δημιουργικός. Οι νέες ιδέες με γοητεύουν τόσο πολύ που αρχίσω να γεννώ με τη σειρά μου άλλες.

Μετά την υποστήριξη της διπλωματικής μου εργασίας με θέμα «Ο Βλαδίμηρος Λένιν για τους συνεταιρισμούς», η οποία βαθμολογήθηκε με άριστα, με νέα όρεξη και έμπνευση ξεκίνησα να δουλεύω.

Τα άλλα υπουργεία και υπηρεσίες αρχίζουν να πληροφορούνται για την καινοτόμα προσέγγιση στην επίλυση του προβλήματος για τη μείωση της χειρωνακτικής εργασίας. Αυτό κολακεύει τους προϊσταμένους μου, έμενα αρχίζουν να με προσκαλούν σε διάφορες Πανενωσιακές συσκέψεις και Σχολές πρωτοποριακής εμπειρίας σε όλη τη χώρα. Έγινα δημόσιο πρόσωπο, ήμουν και εύγλωττος, μακάρι να ήταν έτσι οι προϊστάμενοί μου, ορισμένοι από τους οποίους ακόμη και στη μητρική τους γλώσσα δεν μπορούν να πουν δυο κουβέντες δίχως να βρίσουν, παρόλο που είναι θαυμάσιοι επαγγελματίες στον τομέα τους. Απλά υστερούσαν πολιτιστικά.

Ο γραφικός μου, όμως, χαρακτήρας είναι άθλιος και γενικά γράφω χωρίς σημεία στίξης. Η Λήδα όμως ήταν πάντα δίπλα μου. Ο προϊστάμενός μου με χρησιμοποιεί ως λογογράφο του. Είμασταν τέτοιοι τρεις και κανείς από μας δεν ήταν Ρώσος. Ο ένας ήταν Γερμανός, ο άλλος Εβραίος και μετά του προέκυψε ένας Ελληνο-αρμένιος γεωργιανής κοπής. Ήταν λεπτολόγος και μπορούσε επί μισή ώρα να μας τρομοκρατεί για το πώς

είναι σωστό να γράψουμε «εκτός από αυτό», «πέραν τούτου» ή «στο μεταξύ». Στο καπνιστήριο ήμασταν εξοργισμένοι, αλλά δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα. Ο προϊστάμενος μπορεί να φέρεται με αναίδεια στη «σάπια διανόηση» που τον υπηρετεί. Δεν είχε ούτε την κατά φύση αγωγή, ούτε καλή μόρφωση, ήταν «ένας μουζίκος», αλλά ταλαντούχος και αυτοδίδακτος. Η χώρα μας έχει πολλούς τέτοιους. Μπορούμε να πούμε πως είναι «το άλας της Ρωσίας», «ο Τσαπάγιεφ των οικοδόμων». Ύστερα από λίγο, ένας από εκείνους που συγγράφαμε μαζί άρθρα και ομιλίες, πέθανε από καρδιακή προσβολή, ένας άλλος αποδείχτηκε πολύ ευαίσθητος, δεν άντεχε τις προσβολές και παραιτήθηκε, παρά το γεγονός ότι ήταν ο καλύτερος προϊστάμενος του τμήματος προγραμματισμού της Γενικής Διεύθυνσης. Απέμεινα μόνο εγώ και δεν μπορούσα να ξεφύγω. Το διπλό σύμπλεγμα κατωτερότητας. Δεν είχα ούτε πτυχίο ανώτατης σχολής, ούτε κομματικό βιβλιάριο. Επιπλέον, πέραν της ευθύνης που είχαμε για την προετοιμασία και έκδοση καταλόγων για τα προγράμματα που δημιουργούσε το υπουργείο μας, τη συγγραφή και έκδοση διαφόρων ενημερωτικών δελτίων, οδηγών κλπ. είχαμε την ευθύνη ακόμη για τη συγγραφή άρθρων σε διάφορα κλαδικά περιοδικά, τα οποία, εννοείται, υπέγραφαν οι προϊστάμενοί μας. Μόνο που αυτοί ήταν πολλοί κι εγώ ένας. Βέβαια, όπου και όταν μπορούσα έβαζα αγγαρεία στον αναπληρωτή μου. Μπορεί να ήταν βλάκας, αλλά ήταν εξαιρετικός εκτελεστικός συνεργάτης. Ήταν πολύ μορφωμένος και φιλότιμος. «Υπολογιστής χωρίς καλά προγράμματα». Οι πληροφορίες ήταν πολλές, αλλά ο μαθηματικός επεξεργαστής δεν μπορούσε να τις επεξεργαστεί, δεν είχε την κατάλληλη δομή.

Οι εποπτεύοντες οργανισμοί, μη έχοντας δικαίωμα σε προσλήψεις, συχνά δανείζονταν υπαλλήλους μας και συγκεκριμένα δαχτυλογράφους. Τη Λήδα, μάλιστα, ως εξαιρετική στη δουλειά της πολύ συχνά την έπαιρναν για μερικές ημέρες πότε στο υπουργείο, πότε στην τοπική κομματική επιτροπή, πότε στο δημοτικό συμβούλιο. Όταν κάποια συνεργάτις της τοπικής επιτροπής του κόμματος γνώρισε από κοντά τη Λήδα και μάλιστα έγιναν φίλες, άρχισε να τη ρωτάει για εμένα. Η Λήδα της είπε πως είμαι ο προϊστάμενός της, άνθρωπος σεβαστός σε όλη την κοινοπραξία, αλλά δεν έδωσε καμία σημασία στην ερώτηση, αφού θεώρησε πως πολλοί μπορεί να ενδιαφέρονται για εμένα.

Έτσι λοιπόν, μία ημέρα, όταν η Λήδα δούλευε στην τοπική επιτροπή του κόμματος, της έκαναν κουβέντα για εμένα και της έδειξαν διάφορες καταγγελίες όπου με κατηγορούσαν για «παράνομο εκατομμυριούχο με ύποπτη καταγωγή». Όλες οι καταγγελίες είχαν γίνει από τον πιστό μου βοηθό, τον εξωτερικό συνεργάτη της τοπικής κομματικής επιτροπής. Η

Λήδα τους εξήγησε τα πάντα και το ζήτημα έκλεισε, γιατί κατάλαβαν πως ο καταγγέλων ήταν απλά ένας ανόητος άνθρωπος.

Μία φορά ο Γιέλσιν, όπως συνήθιζε, με διέταξε να γράψω ένα άρθρο στο κλαδικό περιοδικό «Μηχανολογία των οικοδομών». Έφτιαξα ένα προσχέδιο, έδωσα τις «κατάλληλες οδηγίες» στον αναπληρωτή μου και ασχολήθηκα με άλλες υποθέσεις. Είχα πάρα πολλές δουλειές να κάνω. Στη συνέχεια έλεγξα το κείμενο, έκανα κάποιες διορθώσεις και το πήγα στον προϊστάμενό μου. Ύστερα από λίγες εβδομάδες το άρθρο δημοσιεύτηκε και τότε με κάλεσε ο «συγγραφέας» κατακόκκινος σαν παντζάρι από την οργή του. Μου έβαλε τις φωνές:

— Αν δεν μαζέψεις αυτόν τον ηλίθιο, θα σας διώξω και τους δύο!, μου φώναζε, χτυπώντας τη γροθιά του στο γραφείο.

Τι είχε συμβεί; Είχε πάει ο ίδιος το άρθρο στο περιοδικό και είπε στον διευθυντή σύνταξης:

— Ξέρετε, το άρθρο το γράφω εγώ, την αμοιβή όμως την εισπράττει ο Γιέλσιν.

Ο διευθυντής σύνταξης όμως ήταν παιδικός φίλος του Γιέλσιν.

Ο Γιέλσιν με ρώτησε: Και τι σκέφτεσαι να κάνεις;

— Βλαντίμιρ Βασίλιεβιτς, απάντησα, τι μπορεί να κάνεις κανείς με έναν βλάκα; Είναι εξαίρετος στη δουλειά του. Πού θα βρω κάποιον ισάξιό του με τέτοιο μισθό που δίνουμε;

Του μίλησα και για τις καταγγελίες που είχε κάνει εναντίον μου. Κατάλαβα πως το ήξερε. Μόλις είδα ότι του περνάει ο θυμός του είπα:

— Ξέρετε κι εγώ δεν είμαι άγιος, μα δεν θέλετε να με απολύστε.

— Εσένα, μου απάντησε ήρεμα, σε έχω ελέγξει δέκα φορές και ξέρω τι είσαι ικανός να κάνεις και τι όχι. Αυτός ο βλάκας όμως, γαμώ τη μάνα του, είναι απρόβλεπτος και ποτέ δεν μπορείς να ξέρεις τι ατιμία μπορεί να κάνει, όπως και η προστάτιδά του. Μόλις πιει λιγάκι, αρχίζει να κοκορεύεται πως, όταν ήταν με τους αντάρτες, σκότωνε με τα ίδια της τα χέρια ανθρώπους. Και σήμερα ακόμη έχει ένα μπράουνινγκ. Κρίμα που τον υπεύθυνο του προσωπικού τον διορίζουν οι μυστικές υπηρεσίες και όχι ο δικός μου μηχανισμός.

Θέλησα να του πω πως στη χώρα μας όλη τη χώρα διορίζουν οι μυστικές υπηρεσίες, αλλά κρατήθηκα. Συχνά φλυαρώ και δεν είναι καλό. Το θεωρώ μεγάλη αδυναμία. Ο προϊστάμενός μου πήγε στην αίθουσα αναψυχής, έβγαλε από το ψυγείο ένα μπουκάλι βότκα Στολίτσναγια και με ρώτησε:

— Θα πιεις;

— Όχι, γιατί θα οδηγήσω μετά.

— Τότε είσαι ελεύθερος, εγώ θα πιω, γιατί πάλι μου ανέβηκε η πίεση.

Έτσι ζούσαμε και δουλεύαμε. Ο Βλαντίμιρ Βασίλιεβιτς ήταν πολύ έξυπνος. Με κυνήγησε πολύ, αλλά μου πρόσφερε πολλά, πολύ περισσότερα από όλους τους προϊσταμένους που είχα στη ζωή μου. Αιωνία του η μνήμη.

Ύστερα από αυτή την εγκάρδια συζήτηση που είχαμε, αναπτερώθηκε το ηθικό μου. Η κοινοπραξία μας δόξασε τη χώρα. Σε όλες τις συσκέψεις της Κρατικής Επιτροπής Κατασκευαστικών Έργων της Σοβιετικής Ένωσης που αφορούσαν το δικό μας αντικείμενο εγώ εκπροσωπούσα το Υπουργείο Ενέργειας. Καθόμουν «αξιοπρεπώς» δίπλα στους επικεφαλής γενικών διευθύνσεων και υφυπουργούς του υπουργείου Έργων, Ειδικών κατασκευαστικών έργων, Γενικών κατασκευαστικών έργων. Ξεχώριζα, εκείνος που με έβλεπε μία φορά, με θυμόταν για όλη του τη ζωή, ενώ πάλι έχω πρόβλημα, δεν θυμάμαι πρόσωπα.

Η κοινοπραξία μας μεγάλωσε πολύ. Το διώροφο κτίριο με τον ανακαινισμένο ημιυπόγειο, απέκτησε άλλους δύο ορόφους, στη συνέχεια έναν ακόμη κι έτσι έγινε πενταώροφο. Στη συνέχεια έκτισαν άλλη μία πενταώροφη πτέρυγα. Η αντοχή των θεμελίων στη Σοβιετική Ένωση ήταν δεκαπλάσια της κανονικής. Από τη μία πλευρά οι άνθρωποι φρόντιζαν για την προσωπική τους ασφάλεια και, από την άλλη, ήταν κοστοβόρος ο χαρακτήρας της οικονομίας μας, αφού πίστευαν πως όσο περισσότερα χρήματα ξοδεύεις, τόσο πιο πολύ αυτό συνέφερε στην υλοποίηση του πλάνου. Αυτό εξηγεί εν μέρει γιατί σε εμάς είτε παιδικό σταθμό έχτισαν, είτε σχολείο, έφτιαχναν πάντα περίφραξη από σκυρόδεμα. Όλη η χώρα είναι κλεισμένη σε τέτοιες περιφράξεις.

Ιδιαίτερη ανάπτυξη είναι το τμήμα σχεδιασμού. Μετά την μετεκπαίδευσή μου προσπάθησα να εξηγήσω στη διεύθυνσή μας ότι η συντριπτική πλειοψηφία αυτών που σχεδιάζουν οι σχεδιαστές μας έχει ανακαλυφθεί και σχεδιαστεί από καιρό. Μπορώ μέσω των δικών μου σχέσεων να φέρω έτοιμα σχέδια. Αρνήθηκαν όμως γιατί αλλιώς έπρεπε να έχουν ένα συγκεκριμένο αριθμό εργαζομένων τόσο για την εικόνα της κοινοπραξίας, όσο και τους μισθούς.

Τα εργοστάσιά μας δεν ήταν τόσο καλά επανδρωμένα ούτε είχαν τον κατάλληλο εξοπλισμό. Δεν ήταν ικανά να παράγουν τίποτα το αξιόλογο, ενώ οι ενδοϋπηρεσιακοί φραγμοί υποχρέωναν τους κατασκευαστές να κατασκευάζουν μόνο για τη δική τους υπηρεσία σχετικά πρωτόγονα μηχανήματα σε μικρές ποσότητες. Εννοείται πως το κόστος κατασκευής αυτών των μηχανημάτων είναι πολύ υψηλό, ενώ η ποιότητά τους πολύ χαμηλή. Αυτό ήταν το μεγαλύτερο μειονέκτημα της σοσιαλιστικής οικονομίας, εκτός της αμυντικής βιομηχανίας.

Παρόλα αυτά, σε σχέση με άλλες κατασκευαστικές υπηρεσίες ήμασταν πρωτοπόροι και προσπαθούσαμε όσο ήταν δυνατόν να προβάλουμε τον εαυτό μας. Αυτό κολάκευε τη διοίκηση και, συνάμα, οι εργαζόμενοι έπαιρναν διαρκώς πριμ, πότε γιατί υλοποίησαν το πλάνο, πότε γιατί κατασκεύασαν νέο μηχάνημα, πότε για την ικανότητά τους να λύσουν κάποιο πρόβλημα, πότε γιατί ένας Θεός ήξερε. Δεν ήμασταν εμείς εκείνοι που επέβαλαν αυτό το σύστημα. Προφανώς, ο ανορθολογισμός είναι στα γονίδιά μας.

Γενικά όμως, αποφασίσαμε πως για να βελτιώσουμε την εκλαΐκευση της καινοτόμας εμπειρίας μας, θα πρέπει να φτιάξουμε στο περίβολο ένα εκθεσιακό περίπτερο από πάνελ πολυουρεθάνης. Στη χώρα μας μόλις τότε είχαν αρχίσει να το χρησιμοποιούν στη βιομηχανία, τη στιγμή που εγώ από το 1957 πήγαινα για επισκευές και συντήρηση την Chevrolet με τις διπλωματικές πινακίδες, στο συνεργείο που βρισκόταν στον περίβολο της πρεσβείας των ΗΠΑ. Είχα συγκλονιστεί από την τεράστια, ελαφρά κατασκευή, μέσα στην οποία με τη βοήθεια υπερσύγχρονου εξοπλισμού λίγοι άνθρωποι εξυπηρετούσαν όλα τα αυτοκίνητα του διπλωματικού σώματος και των ξένων δημοσιογράφων. Εκεί, ήμουν σαν το ψάρι μέσα στο νερό. Στο ίδιο μέρος γνώρισα και τον μεγάλο συλλέκτη Γεώργιο Κωστάκη, για τον οποίο μου είχε μιλήσει ο πατέρας μου αλλά και η Κίρα Αμπράμοβνα. Ήξεραν πολύ καλά τον πρώην οδηγό της ελληνικής πρεσβείας.

Φτιάξαμε γρήγορα στον περίβολο το περίπτερο. Μέσω των γνωριμιών μου βρήκα μερικούς τόνους προφίλ αλουμινίου που τόσο ήταν δυσεύρετο. Με τα ίδια μας τα χέρια το σχεδιάσαμε, κόψαμε και συναρμολογήσαμε. Φτιάξαμε όμορφες προθήκες από φιλανδική ξυλεία και τζάμια. Όσα από τα εκθέματα ήταν μικρού μεγέθους τα τοποθετήσαμε στις προθήκες, ενώ όσα ήταν μεγάλων διαστάσεων, προτιμήσαμε να εκθέσουμε τα σχέδιά τους. Το ένα τρίτο του εμβαδού του περιπτέρου αφορούσε τον σύγχρονο σχεδιαστικό εξοπλισμό και είχαμε επιπλέον μία κινηματογραφική αίθουσα 60 θέσεων με οθόνη, μηχανήματα προβολής και όλο τον απαραίτητο εξοπλισμό για την προβολή σχεδίων, σκίτσων και σχημάτων. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα έγραψα τα σενάρια και το καλοκαίρι ως σκηνοθέτης έκανα τα γυρίσματα στα σημαντικότερα κατασκευαστικά έργα εκείνης της εποχής. Τώρα πια δεν με καλούσαν σε άλλες πόλεις για να εκλαϊκεύσω την καινοτόμα εμπειρία μας, αλλά έρχονταν ολόκληρα λεωφορεία με σπουδαστές διαφόρων σχολών καινοτομίας, οι οποίοι λειτουργούσαν στην οικοδομική-κατασκευαστική έκθεση στους χώρους της Έκθεσης Επιτευγμάτων Λαϊκής Οικονομίας.

Με βάση τη μόνιμη έκθεσή μας, διοργανώσαμε διάφορες περιοδικές εκθέσεις και σεμινάρια καινοτόμας εμπειρίας, πανεθνικά συνέδρια στα εργοτάξια σημαντικών και μεγάλων έργων. Συμμετείχα ενεργά στην κατασκευή του εργοστασίου αυτοκινήτων στην πόλη Τολιάτι, στο εργοστάσιο κατασκευής φορτηγών KAMAZ, στο εργοστάσιο κατασκευής εξοπλισμού για πυρηνικούς σταθμούς ATOMMASH, των πυρηνικών ηλεκτρικών σταθμών Κόλσκαγια, Τσέρνομπιλ, Ζαπορόσκαγια και πολλών άλλων θερμοηλεκτρικών σταθμών. Το ένα τέταρτο του χρόνου μου εκείνη την εποχή ταξίδευα και το αποτέλεσμα της διατροφής μου στα εργατικά εστιατόρια ήταν έλκος δωδεκαδαχτύλου.

Τα χρόνια εκείνα με διακατείχαν αντιφατικά συναισθήματα. Από τη μια πλευρά, είχα την αίσθηση του μεγαλειώδους χαρακτήρα και της σημασίας των έργων, το πατριωτικό αίσθημα ότι «η δουλειά μου ωφελεί την πατρίδα» και, από την άλλη, η σπατάλες, η ανοργανωσιά, η διαφθορά, οι δολοπλοκίες των αξιωματούχων και η ασωτία της πλειοψηφίας των «ηρώων οικοδόμων του κομμουνισμού». Μπορεί να μην είμαι άγγελος και να έχω τις «αδυναμίες» μου, αλλά σε εκείνα τα έργα η βρωμιά και η ατιμία είχαν λάβει καταστροφικές διαστάσεις. Λυπόμουν μόνο τη μοίρα όλων εκείνων των «ρομαντικών» που πήγαιναν εκεί, κυνηγώντας χίμαιρες. Τα βιβλία και οι κινηματογραφικές ταινίες των ταλαντούχων υπηρετών του Σοσιαλιστικού ρεαλισμού, δικαίωναν τον μισθό τους.

Ορκίζομαι στον Θεό πως αγαπούσα πολύ τη δουλειά μου, όπως αγαπούσα να ταξιδεύω με πλοία, απολαμβάνοντας τις ομορφιές της αχανούς χώρας. Πολλά όμως με ενοχλούσαν. Οι ίδιοι οι προϊστάμενοί μου μού έβαζαν τρικλοποδιές. Δεν ήταν δυνατόν για κάθε ασήμαντο ζήτημα να καταφεύγεις στον επικεφαλή, έπρεπε να απευθύνεσαι στους αναπληρωτές του, που ήταν σκυλιά λυσσασμένα. Δεν είχαν καμία απολύτως γνώση του αντικειμένου μου, όπως κι εγώ για τη δική τους, αλλά μου έδιναν διαρκώς εντολές. Όλοι οι τοίχοι του γραφείου μου ήταν γεμάτοι διπλώματα και βεβαιώσεις, είχα κατακτήσει τα μισά από το σύνολο των μεταλλίων που κερδίζαμε στις εκθέσεις, είχα τρία ασημένια (πρότεινα τους διευθυντές για τα χρυσά) και ερχόταν κάθε ασήμαντος να μου κάνει υποδείξεις για πράγματα που δεν ήξερε, παρόλο, επαναλαμβάνω, ότι ορισμένοι από αυτούς ήταν καλοί στο αντικείμενό τους. Μας υποχρέωναν να χρησιμοποιούμε μοναδικά στο είδος τους αντιγραφικά μηχανήματα, για να τυπώσουμε ό,τι σκεφτόταν ο καθένας, μέχρι τυποποιημένες σελίδες στατιστικών στοιχείων. Ήταν ανώφελο να τους εξηγήσουμε πως κάθε φωτοαντίγραφο στοίχιζε δεκάδες φορές περισσότερο από το τυπωμένο σε τυπογραφείο. Δεν πλήρωναν από την τσέπη τους. Εξίσου ανώφελο ήταν να τους εξηγήσουμε πως

το Υπουργείο Εσωτερικών ενέκρινε τις εκτυπώσεις υπό τη δική μου νομική ευθύνη. Οι ίδιοι δεν θα πάθαιναν τίποτα, εμένα όμως θα μου επέβαλαν και πρόστιμο και φυλάκιση. Έτσι είχαν τα πράγματα. Η ανατύπωση ορισμένων πραγμάτων μπορούσε να καταστρέψει τον πανάκριβο εξοπλισμό. Αδιαφορούσαν, αφού δεν ήταν δικός τους. Τέλος, εκείνο που με εξόργιζε περισσότερο από όλα ήταν ότι μου ανέθεσαν να τυπώνω φακέλους με τα προσωπικά στοιχεία υψηλόβαθμων αξιωματούχων, να γράψω κολακευτικά κείμενα και, το χειρότερο απ' όλα, είναι οι εκατοντάδες ευχετήριες κάρτες διαφόρων αξιωματούχων με ευκαιρία γιορτών και στις 8 Μαρτίου σε γυναίκες αξιωματούχους και στις γραμματείς των αξιωματούχων.

Ένιωθα μεγάλη αποστροφή για όλα αυτά, θαρρείς και η διοίκηση γλείφει με τη δική μου γλώσσα κατουρημένες ποδιές. Η αλήθεια, βέβαια, ήταν ότι δεν έβαζα τη δική μου υπογραφή, παρόλα αυτά μου ήταν απο-κρουστικό. Κάποια στιγμή, έπαψε να με ενοχλεί πια όταν έπρεπε να γράψω ένα κείμενο για τον υφυπουργό μας, με το οποίο με συνέχαιρε κατά την απονομή του μεταλλίου της Κόκκινης σημαίας. Εγώ, κάποιος που δεν ήταν μέλος του κόμματος, έπρεπε να γράψω την εισήγηση που θα έκανε ο προϊστάμενός μου στην ολομέλεια της περιφερειακής επιτροπής του κόμματος. Όταν του ανέφερα, μεταξύ μας, ότι σ' εμάς εργάζεται ο γραμματέας του κομματικού γραφείου, για τον οποίο είχαν θεσμοθετήσει ειδικά τη θέση του προϊσταμένου του εργαστηρίου επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας και του έδωσαν δικό του γραφείο, εκείνος με κοίταξε φαρμακερά και μουρμούρισε:

— Γιατί λες ανοησίες; Γνωρίζεις τις ικανότητές του; Και συνέχισε με άλλο ύφος:

— Μήπως θέλεις να βάλεις τον γραμματέα του κομματικού γραφείου και τον πρόεδρο του σωματείου να δουλέψουν; Δεν μου χρειάζονται γι' αυτό τον λόγο, αλλά για να μπορώ να τον κοιτάζω απλά και να ψηφίζουν αμέσως «υπέρ» των προτάσεών μου.

Αργομισθία!

Τυπικά, την εποχή εκείνη, όλα τα προβλήματα τα έλυναν τα λεγόμενα «τρίγωνα», αυτό όμως αφορούσε μόνο τους ανίσχυρους επικεφαλής.

Σε ορισμένες μάλιστα συσκέψεις, ο διευθυντής μου με επέπληξε για τη λειτουργία του τμήματος επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας, θαρρείς κι έτσι έπρεπε να κάνει. Αυτό με εξόργιζε, μα έβλεπα πως ο διευθυντής επίτηδες με πίεζε. Δεν αναφέρομαι καν στο γεγονός ότι, στις εκθέσεις μου, έπαιρναν εκθέματα και τα χάριζαν στους «κατάλληλους ανθρώπους» ή τα δάνειζαν χωρίς επιστροφή, δηλαδή έδιναν τρυπάνια, πριόνια, δονητές ή ψεκαστικά και διάφορα άλλα χρήσιμα εργαλεία. Αυτό, όμως, είχε ως απο-

τέλεσμα να μου φέρουν από διάφορα εργοτάξια, δώρα. Είχαν, βλέπετε, τη δυνατότητα να διαγράφουν από τα πάγια ό,τι ήθελαν. Τότε, ο προϊστάμενός μου Ιβάν Κοντράτιεβιτς Σκλιάρ, αναπληρωτής του διευθύνοντος συμβούλου, μου είπε:

— Νικολάγιεβιτς, μην είσαι βλάκας, παίρνε ό,τι χρειάζεσαι και βάζε τα στο γκαράζ, μέχρι να φτιάξεις εξοχικό.

Έπαιρνα φυσικά και τα χρησιμοποιώ μέχρι σήμερα και πάντα έχω ένα καλό λόγο όταν θυμάμαι αυτόν τον άνθρωπο. Αιωνία του η μνήμη! Ήταν μεγάλος ερωτύλος. Η σύζυγός του εργαζόταν στην κοινοπραξία μας, αλλά, παρόλα αυτά, μόλις του γυάλιζε μία γυναίκα, αμέσως της έλεγε πως πρέπει να τον συνοδεύσει σε ένα επαγγελματικό ταξίδι. Όταν η διοίκηση πήγαινε κάπου, την υποδεχόταν με «ψωμί κι αλάτι» και φυσικά, καλά οργανωμένο γλέντι. Δεν υπήρχε περίπτωση να ξεγλιστρήσει καμία από τις πιέσεις ενός φορτικού προϊσταμένου. Πολύ περισσότερο αν της άρεσαν αυτά και είχε από καιρό διώξει τον σύζυγο από το κρεβάτι τους. Στον ερωτικό τομέα διακρίνονταν πολλοί, άντρες και γυναίκες, όλοι γνώριζαν τα πάντα για όλους, ενώ ορισμένες προστατευόμενες των διευθυντών κοκορεύονταν για τις «επιτυχίες» τους. Δεν αναφέρομαι καν στην εκτόξευση των σταδιοδρομιών μερικών από τις εκλεκτές. Για τη σχέση μου με τη Λήδα όμως γνώριζαν μόνο δύο συνάδελφοί μου.

Ξέφυγα όμως και πάλι από το θέμα μου. Ήξερα καλά τη δουλειά μου, την ήξερα και την αγαπούσα. Είχα φτιάξει μία πολύ καλή ομάδα, αλλά είχα την αίσθηση ότι εκτός από εμάς και τον οργανισμό Ενεργειακή Ενημέρωση, κανείς άλλος δεν χρειαζόταν αυτά που κάναμε.

Η αδιαφορία και ο ωχαδελφισμός της διεύθυνσης μάς ταπείνωνε όλους. Η παράνοια της διεύθυνσης, η οποία είχε πολύ θολή εικόνα για το τι σημαίνει «Επιστημονικο-τεχνική Ενημέρωση», ενώ ο καθένας ήθελα να μας μάθει τι και πώς πρέπει να κάνουμε, σιγά-σιγά μετατράπηκε σε ανυπέρβλητο εμπόδιο και έτσι άρχισα να χάνω πολύτιμους συνεργάτες. Είχα όμως κι εγώ πολλά παράπονα από τη διεύθυνση. Πλησίαζε το τέλος του 1984. Στις 18 Δεκεμβρίου είχα τα 50ά μου γενέθλια. Η διεύθυνση αποφάσισε να γιορτάσει το ιωβηλαίο μου, κατά πώς συνηθιζόταν τότε. Στις 18 Δεκεμβρίου θα έκαμνα την αναφορά σχετικά με το έργο του διεύθυνσής, στη διευρυμένη συνεδρίαση θα έκαναν ακροθιγώς αναφορά σε ορισμένες ελλείψεις στη δουλειά μας, θα με παίνευαν, στη συνέχεια θα με χαιρετούσαν και θα έπιναν στην υγεία του εορταζόμενου. Πήρα άδεια στη μέση του χειμώνα για να ψάξω να βρω άλλη δουλειά. Οργάνωσα ένα καλό γλέντι στο υπόγειο για τους δικούς μου και ετοίμασα τη δική μου εισήγηση...

Η Λήδα αρνήθηκε κατηγορηματικά να δακτυλογραφήσει αυτό το μανιφέστο. Ο Ανδρέας Ηλιόπουλος κανόνισε να έρθει για επαγγελματικούς λόγους στη Μόσχα την ημέρα των γενεθλίων μου και έμενε στο σπίτι μας. Όταν διάβασε τον λόγο μου, είπε κοφτά:

— Αν τον έλεγες στη δεκαετία του 1930, θα σε έστηναν στον τοίχο. Μην κάνεις ανοησίες!

Εγώ όμως είμαι μεγάλος πεισματάρης. Για τα γενέθλιά μου είχαν έρθει φίλοι μου από το Τμπιλίσι. Στο σπίτι μας στήθηκε ένα αδιάκοπο γλέντι. Στη δουλειά, ξεκίνησα την ομιλία μου με τη δηλητηριώδη φράση:

Μέχρι πρόσφατα στα σοβιετικά εγκυκλοπαιδικά λεξικά έλεγαν πως η κυβερνητική και η γενετική είναι μπουρζουάδικες ψευτο-επιστήμες και τώρα πληρώνουμε μεγάλο τίμημα για την υστέρηση που έχουμε σε αυτούς τους τομείς. Το ίδιο συμβαίνει σήμερα και με την επιστημονικό-τεχνική ενημέρωση, πράγμα για το οποίο θα πληρώσουμε πολύ ακριβά ύστερα από 10-15 χρόνια.

Κοίταξα τον Γιέλσιν, είχε αρχίσει να κοκκινίζει... Τα μάτια του γέμισαν με αίμα.... στη συνέχεια χτύπησε με τη γροθιά του το τραπέζι... κι αρχίζει να βρίζει... όχι εμένα... μα τον γραμματέα του κομματικού γραφείου.

— Εσύ... εσύ φταις..., του φώναξε με κομμένη την ανάσα από την οργή, πού είχες το μυαλό σου, γερο-βλάκα; Γιατί δεν το έλεγξες πριν; Και τρελαμένος από τον θυμό του βγήκε από το γραφείο.

Ο δυστυχής γραμματέας του κομματικού γραφείου, παρόλο που ήταν «δικός» μας, είχε πολεμήσει, φοβόταν τρομερά τον διευθυντή μας. Ήταν καλός άνθρωπος, αλλά είχε συναίσθηση της ασήμαντης παρουσίας του κι αμέσως χλώμιασε.

Έχω κάνει πολλές ανοησίες εκείνη την εποχή. Ξέσπασα για όλα όσα είχα υποφέρει κατά τη διάρκεια της ζωή μου σε αυτόν τον άθλιο κόσμο του ανορθολογισμού, του ψεύδους και της υποκρισίας. Μαζεύτηκαν και ξέσπασα, έβγαλα όλη την πίκρα που είχα μέσα στη ψυχή μου. Παιδιάστικη συμπεριφορά, γιατί, ενώ ήξερα πώς θα αντιδράσουν, έκανα αυτό που ήθελα.

Αφού ολοκλήρωσα την ανάγνωση της ομιλίας μου, πέταξα τα χαρτιά στο μακρύ τραπέζι, γύρω από το οποίο κάθονταν όλα τα ανώτατα στελέχη της επιχείρησης και μαζί με όλους τους συναδέλφους μου στο τμήμα, το οποίο προσφάτως είχε μετονομαστεί σε Ομάδα Επιστημονικό-τεχνικής Ενημέρωσης, πήγαμε στο ημιυπόγειο, όπου μας περίμενε το στρωμένο τραπέζι. Οι συνάδελφοί μου μού απένειμαν με κάθε επισημότητα το δώρο μου που ήταν ένα σιδερένιο αγαλματίδιο του Δον Κιχώτη, ενώ είχαν αναρτήσει ένα πανό με "περιπαικτικό" φιλικό μήνυμα. Ήρθαν μερικοί ακόμη

συνάδελφοι από τα διπλανά τμήμα, με τους οποίους είχα φιλικές σχέσεις, αλλά κανείς δεν είπε τίποτα για το «σκάνδαλο». Ήπιαμε από ένα ποτήρι κρασί και φύγαμε.

Στο σπίτι είχαν ήδη στρώσει το τραπέζι. Είχαν συγκεντρωθεί πολλοί φίλοι και συγγενείς. Εκείνα τα χρόνια, τα αεροπορικά εισιτήρια ήταν φτηνά και έτσι οι καλεσμένοι μου μπορούσαν να ξεφύγουν από τη ρουτίνα τους και να έρθουν για δύο- τρεις ημέρες στη Μόσχα να δουν τον αγαπημένο τους φίλο.

Το γλέντι κράτησε μέχρι το πρωί. Στη συνέχεια, χρειάστηκαν τρεις ημέρες για να συνέλθουμε συνεχίζοντας το γλέντι, μα όλα έχουν ένα τέλος. Όσοι ήταν από άλλες πόλεις έφυγαν κι εγώ σιγά-σιγά συνερχόμουν. Στη συνέχεια άρχισα να σκέφτομαι πως πρέπει να βρω καινούργια δουλειά. Γενικά, ήθελα να γίνω ταξιτζής με ελεύθερο ωράριο. Λάτρευα την οδήγηση, τη συναναστροφή με άγνωστους ανθρώπους. Τότε ακόμη οι δρόμοι δεν είχαν τόση κίνηση. Τα αυτοκίνητα ήταν σχετικά λίγα και η οδήγηση στη νυχτερινή Μόσχα ήταν σκέτη απόλαυση. Δεν φοβόμουν τις περιπέτειες. Το μοναδικό που με ανησυχούσε ήταν πως δεν θεωρούνταν αξιοπρεπής εργασία. Δεν πειράζει! Θυμήθηκα τον φίλο μου Μακούσικ Κόφμαν από το σχολείο, ο οποίος για πολλά χρόνια ήταν προϊστάμενος ενός μεγάλου τμήματος στο εργοστάσιο μηχανοκατασκευών Μιτίτστνισκι. Μου είχε τηλεφωνήσει το καλοκαίρι και μου είπε:

— Άλικ, αν στέκεσαι, κάθισε, γιατί θα πέσεις.

— Τι συνέβη;

— Παρέδωσα το κομματικό μου βιβλιάριο, παραιτήθηκα και έκανα αίτηση για να μεταναστεύσω στο Ισραήλ. Δεν μπορώ άλλο. Προς το παρόν δουλεύω σαν ταξιτζής.

Πού να είσαι, άραγε, τώρα καλέ μου παιδικέ φίλε Μακούσικ;

Δύο εβδομάδες αργότερα μου τηλεφώνησε ο Σκλιαρ.

— Δεν κουράστηκες να πίνεις βότκα; Πρόσεχε, θα χάσεις τα νεφρά σου. Άντε έλα, έχουμε δουλειές. Ο διευθυντής έχει υπογράψει ήδη την εντολή για τη διακοπή της άδειάς σου.

— Μα, σχεδόν έχω βρει άλλη δουλειά.

— Μην κάνεις ανοησίες. Σήκω κι έλα, σου έχω μία δουλειά. Αύριο το πρωί σε περιμένω.

Την επόμενη ημέρα πήγα.

— Σάσα, άρχισε να μου λέει εμπιστευτικά και συντροφικά, για πρώτη φορά δεν μου μίλησε στον πληθυντικό.

—Αυτό που έκανες ήταν πολύ ευγενικό, μα έπρεπε να σκεφτείς κι εμάς. Είναι σαν να πέταξες σε όλους μας τα σκατά κατάμουτρα. Πιστεύεις

πως είμαστε πιο ανόητοι από σένα; Ότι δεν καταλαβαίνουμε τι συμβαίνει; Όλη η χώρα είναι μία κωμωδία. «Το Κόμμα είναι ο Νους, η Τιμή και η Συνείδηση της εποχής μας». Προσγειώσου, είσαι ιδεαλιστής και έχεις αρχές. Δεν μπορείς όμως να σώσεις τον κόσμο. Που θα βρεις καινούργια δουλειά; Σε προσβάλει ότι αναγκάζεσαι να υποκλίνεσαι μπροστά στον «στρατηγό»; Να ξέρεις ότι αυτοί που είναι κατώτεροι του σε αξίωμα θα σε εξαναγκάσουν να σκύβεις τη ράχη και θα σε ταπεινώνουν ακόμη χειρότερα. Σε ενοχλεί που δεν σου φέρονται πάντα με λεπτότητα; Δεν έχεις ακούσει πως μιλάει η διεύθυνση μαζί μας; Δεν έχεις καταλάβει πως όλοι μας σ' αυτή τη χώρα είμαστε μουζίκοι και μόνο ένας είναι ο Αυτοκράτωρ, ανεξάρτητος και αναμάρτητος. Και αυτό όμως όσο είναι ζωντανός! Όταν «συγχωρεθεί», τότε όλα τα κακά του κόσμου θα του αποδώσουν οι χθεσινοί του υποτακτικοί, οι οποίοι όχι μόνο έσκυβαν, αλλά έγλειφαν και τις μπότες του «Αφέντη». Στην Ασία είμαστε φιλαράκο.

Θυμήθηκα, όντως, τους «Χάνους» από την Κεντρική Ασία που αυτοαποκαλούνταν «Μπολσεβίκοι-Λενινιστές». Η κολακεία πλέον ήταν η ύψιστη αρχή. Από την εποχή του Ομάρ Χαγιάμ δεν είχε αλλάξει τίποτα. Εμείς μπορεί να αλλάξαμε λίγο, αλλά Ευρώπη δεν είχαμε γίνει, από την εποχή του «Μεγάλου πατέρα όλων των λαών Στάλιν», τον οποίον πέταξαν στα σκουπίδια μόλις πέθανε και στη συνέχεια τον «Αγαπητό και αγαπημένο Νικίτα Σεργκέγιεβιτς», τον οποίο αμέσως μετά την απονομή του «βραβείου Λένιν» στο βιβλίο με αυτόν τον τίτλο, τον καθαίρεσαν. Αυτή θα είναι η μοίρα και των υπολοίπων.

Εκείνη τη στιγμή, δήθεν τυχαία, μπήκε ο Γιέλσιν και θαρρείς και δεν είχε συμβεί τίποτα, με χαιρέτησε, μου έδωσε το χέρι του και κάτι είπε για μία υπόθεση στον αναπληρωτή του. Στη συνέχεια μου είπε:

— Σταμάτα να πίνεις, το καλοκαίρι θα συνεχίσεις στη θάλασσα. Βρήκες καιρό να πάρεις άδεια, εξυπνοπούλι...

Είπε και μερικές ακόμη τρυφερές αλλά ακατανόμαστες λέξεις, σε συντροφικό τόνο.

Αυτό το ευτυχισμένο τέλος είναι κι αυτή η ιστορία.

Τώρα θέλω να διηγηθώ την ιστορία για το πώς το τμήμα μας μετονομάστηκε σε Ομάδα και ανέλαβα καθήκοντα αναπληρωτή διευθυντή του τμήματος σχεδιασμού, παραμένοντας ωστόσο ιεραρχικά υπόλογος στον Γενικό Τεχνικό Διευθυντή, παίρνοντας και μία γενναία αύξηση.

Πώς δεν έγινα μέλος του κόμματος

Στην κοινοπραξία δεν ήμουν μόνο ο μοναδικός λογογράφος, αλλά και άξιος απόγονος των αρχαίων ρητόρων. Μέχρι τότε είχα καταφέρει να αποφύγω τις συζητήσεις για την αναγκαιότητα να γίνω μέλος του Κ.Κ.Σ.Ε. Έλεγα πως δεν είμαι ώριμος ακόμη, πως πρέπει να δουλέψω κι άλλο με τον εαυτό μου, πως δεν είμαι ηθικά άξιος, «έχω αδυναμία στις γυναίκες» κι έτσι ξεγλιστρούσα. Εκείνοι, βέβαια, μου έλεγαν: «και ποιος δεν έχει αδυναμίες; Μόνο οι αλκοολικοί και οι ανίκανοι». Αρχικά δεν είχα τίποτα εναντίον του κόμματος, παρόλο που πολλά μου προκαλούσαν αποστροφή και κάπου μέσα στα βάθη της ψυχής μου θεωρούσα πως είμαι κομμουνιστής μη μέλος του κόμματος. Βλέπετε, από τα μικρά μου χρόνια με γαλουχούσαν με διάφορες ανοησίες κι έτσι θεωρούσα πως όλα αυτά τα καθάρματα που έμπαιναν στο κόμμα, το έκαναν για να διευκολύνουν τη σταδιοδρομία τους. Βασική αιτία ήταν ότι όταν κάποιος δεν ήταν μέλος του κόμματος, αν θελήσει να αναλάβει κάποια αξιοπρεπή θέση, δεν θεωρείται επαρκής. Υπήρχαν βέβαια όρια στην εισδοχή νέων μελών στο κόμμα αλλά και ποσόστωση, που δεν αφορούσε όμως τους αγρότες και τους προλετάριους, οι οποίοι απλά αδιαφορούσαν γι᾽ αυτό και θεωρούσαν άχρηστη την κομματική ιδιότητα. Στις κομματικές επιτροπές ασχολούνταν μόνο με δολοπλοκίες, τους απασχολούσαν ποιος απάτησε τη σύζυγό του και ποιος κάνει φασαρίες με τους γείτονες. Δέχονταν με ανοιχτές αγκάλες του εργάτες και τους αγρότες, με μεγάλη δυσκολία όμως κάποιον που εργαζόταν για την επιστημονικο-τεχνική ενημέρωση. Ιδιαίτερα, αν σε αυτόν, η πέμπτη παράγραφος του ερωτηματολογίου, δεν είχε τη σωστή απάντηση. Ο νεαρός συνάδελφός μου, που μόλις είχε απολυθεί από τον στρατό, ο Ντίμα Λέρερ, είχε υποσχεθεί ένα κιβώτιο με μπουκάλια κονιάκ για να τον δεχτούν στο κόμμα, όταν ήταν ακόμη ένας απλός σχεδιαστής, ενώ εμένα συνέχιζαν να με πιέζουν, παρόλο που απέφευγα αυτές τις συζητήσεις. Η βασική αιτία ήταν όταν, αν δεν είσαι μέλος του κόμματος, δεν είσαι ισότιμος με τους άλλους, ενώ, αν σε είχαν διαγράψει, τότε όλοι σε θεωρούσαν σκουλήκι. Βέβαια, ήταν πολύ σπάνιες οι περιπτώσεις των διαγραφών, μπορούσαν όμως να σε τιμωρήσουν με διάφορες αφορμές, εγώ όμως ήμουν πολύ ανεξάρτητος και δεν ήθελα να μπλέξω με όλα αυτά. Φανταστείτε, λοιπόν, τι πιέσεις δέχτηκα μετά από εκείνο το περιστατικό με το κομματικό γραφείο. Προς το παρόν δεν ήμουν μέλος του κόμματος, αλλά ήμουν υποχρεωμένος ως μεσαίο στέλεχος να συμμετέχω στις κομματικές συνελεύσεις. Εφόσον όμως με υποχρέωναν να τις παρακολουθώ, δεν μπορούσα πάντα να συγκρατηθώ και όταν άκουγα διάφορες ανοησίες, να μην μιλήσω. Όταν όμως ανέβαινα στο βήμα, τα μέλη του κόμματος

που λαγοκοιμόταν αμέσως ξυπνούσαν, επειδή ήξεραν ότι θα μιλήσω με ζήλο και ειλικρίνεια. Στον διευθυντή μου άρεσε το γεγονός ότι δεν ήμουν αδιάφορος, μόνο που μερικές φορές το παράκανα. Έβραζε το αίμα μου. Σε κάθε περίπτωση, όμως, είχα τη φήμη του πραγματικού ρήτορα και όταν σε διάφορες τελετές απονομής στην κοινοπραξία μας του Λάβαρου της κόκκινης σημασίας του υπουργείου, έρχονταν υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι, μου ανέθεταν όχι μόνο να γράψω το κείμενο του χαιρετισμού των ομιλητών, αλλά και το κείμενο της απάντησης με την προϋπόθεση ότι θα το διάβαζα εγώ. Τα πήγαινα καλά σε αυτό το ζήτημα, λες και το είχα εκ γενετής, παρόλο που γνώριζα πολύ καλά ότι δεν ήμασταν τόσο καινοτόμοι και πως είχαμε πολλές ανεπάρκειες στη δουλειά μας, από τις οποίες ορισμένες θα μπορούσαν να θεωρηθούν εγκληματική συμπεριφορά. Ήξερα όμως και ότι οι άλλοι οργανισμοί είχαν πολύ περισσότερες ανεπάρκειες, μόνο που η συμμετοχή στη σοσιαλιστική άμιλλα ήταν υποχρεωτική. Ήταν ένα παιχνίδι για μεγάλα παιδιά. Όλοι το κορόιδευαν, μα όλοι συμμετείχαν. Όλη η χώρα. Όταν άρχισε η διαπόμπευση των μη πολιτικά ορθών συγγραφέων-αποστατών, αρχικά του Ντάνιελ με τον Σινιάφσκι, στη συνέχεια των Ντουντίτσεφ, Παστερνάκ και Σολζενίτσιν, προσπάθησαν να με κάνουν να συμμετάσχω σε αυτήν, αλλά αρνήθηκα. Υπάρχουν διάφορα στάδια ατιμίες και πρέπει να ξέρεις πότε θα αρνηθείς. Στη διεύθυνση δεν άρεσε καθόλου η υπερβολική μου προσήλωση στις αρχές, αλλά έδειχνε κατανόηση. Εγώ με τη σειρά μου σε ιδιωτικές στιγμές, προσπαθούσα να τους εξηγήσω ότι οι αποστάτες είναι «ο Νους, η Τιμή και η Συνείδηση της εποχής μας» και όχι το σάπιο μέχρι το μεδούλι των κοκάλων του Κ.Κ.Σ.Ε. Τους έλεγα για τον Ραντίστσεφ και τον Τσερνισέφσκι, για τους άλλους κλασικούς μας συγγραφείς, αλλά και για τον καταδικασμένο σε θάνατο Ντοστογιέφσκι. Ήταν όμως ξένοι προς όλα αυτά, όπως εγώ από τον Μαρξισμό-Λενινισμό. Ήξεραν πως είμαι ένας παθητικός αντιφρονών, μερικές φορές με μάλωναν, αλλά στα βάθη της ψυχής τους με σέβονταν. Τι μπορεί όμως να κάνει κανείς με έναν γεννημένο ιδεαλιστή; Θεωρούσαν πως είμαι ικανός μερικές φορές να κάνω φασαρία, αλλά είμαι έτοιμος να αναλάβω την ποινική ευθύνη γι᾽ αυτό. Με εμπιστεύονταν προσωπικά, μου είχαν δώσει ειδική άδεια, με έλεγχαν τακτικά, αλλά ευτυχώς ποτέ δεν βρήκαν τίποτα, γιατί διαφορετικά θα μου είχαν κόψει το κεφάλι.

Βέβαια, φοβόμουν πολύ μήπως κάποιος από τους συνεργάτες μου κάνει το οτιδήποτε για να βγάλει ένα επιπλέον εισόδημα... Μόνο ένα τσέχικο φωτοαντιγραφικό μηχάνημα μπορούσε να κάνει 5.000 φωτοαντίγραφα την ώρα και έτσι μαζί με τη Λήδα ήμασταν διαρκώς σε επιφυλακή. Κάθε γραφείο μετά το τέλος της εργάσιμης ημέρας σφραγιζόταν και μόνο

εγώ μπορούσα να το ανοίξω εκτός ωραρίου, αλλά και πάλι έπρεπε να το σφραγίσω ξανά.

Γενικά, όλα κυλούσαν ομαλά, μέχρι που αντικαταστάθηκε ο παλιός γραμματέας της τοπικής επιτροπής του κόμματος και ήρθε ένας καινούργιος. Είναι γνωστό ότι κάθε καινούργιος θέλει να αφήσει τη σφραγίδα του. Είναι υποχρεωμένος να δείξει στην ανώτερη κομματική αρχή, στην Επιτροπή Πόλης, ότι είναι ικανός, δεν είναι αδιάφορος σαν τον προκάτοχό του. Μαζί με διάφορες άλλες παράλογες απαιτήσεις, απαίτησε όλοι οι εποπτευόμενοι από αυτόν οργανισμοί να μην έχουν προϊσταμένους τμημάτων που δεν είναι μέλη του κόμματος. Άρχισαν να με πιέζουν αφόρητα κι εγώ προσπαθούσα να ξεφύγω. Η περιοχή μας ήταν μεγάλη, πίστευα ότι θα γλιτώσω, δεν τα κατάφερα όμως. Δεν είχε περάσει ούτε ένας μήνας, όταν με κάλεσε ο Γιέλσιν και πολύ αυστηρά μου είπε:

— Σταμάτα τις ανοησίες, μόλις γύρισα από την επιτροπή περιοχής. Ο πρώτος γραμματέας μου είπε χτυπώντας το χέρι του στο γραφείο: Είτε θα απολύσεις όλους τους προϊσταμένους που δεν είναι μέλη του κόμματος, είτε θα σε απολύσω μαζί τους. Έτσι ταρακουνούσαν τότε τους μουζίκους. Άντεξα όμως.

— Είμαι έτοιμος, ακόμη και σήμερα να παραδώσω τη θέση μου στον εξωτερικό συνεργάτη με δίπλωμα αριστείας, εννοώντας το κομματικό βιβλιάριο, είπα κατηγορηματικά και σηκώθηκα από την καρέκλα μου.

— Αχ, Σάσα, Σάσα.., μουρμούρισε εκείνος σκεπτικά και με έδιωξε. -Άντε πήγαινε. Θα το σκεφτούμε.

Δεν είχα ακούσει ποτέ από αυτόν ένα καλό λόγο. Γενικά, ήταν πολύ σκληρός άνθρωπος και τους υφισταμένους του τους αντιμετώπιζε πάντα υπεροπτικά. Γι᾽ αυτό και όλοι εκτιμούσαν το αγαθό του βλέμμα. Ήταν το εντελώς αντίθετο από τον γενικό τεχνικό διευθυντή, ο οποίος ήταν ευπροσήγορος και καλοπροαίρετος, σε βαθμό που η καλοσύνη του είχε υποτιμηθεί. Ο κόσμος στη χώρα μας σέβεται μόνο εκείνους που φοβάται, γι᾽ αυτό και ο Γιέλσιν θεωρούσε πως το μεγαλύτερο μειονέκτημά μου ήταν ότι ήμουν πολύ μαλακός με τους υφισταμένους μου. Δεν ήξερε ότι πίσω από το μαλακό παρουσιαστικό μου, οι υφιστάμενοί μου ένιωθαν το σταθερό χέρι και γνώριζαν πως έτσι και προσθέσω τη λέξη «σας παρακαλώ» στην εντολή μου, αυτό δεν σημαίνει πως μπορούν να μην την εκτελέσουν. Απλά ήμουν παιδί των γονιών μου, ενώ οι διευθυντές μου ανήκαν σε άλλη φυλή. Όχι χειρότερη φυλή, μα άλλη. Θα τη χαρακτήριζα ως εργατο-αγροτική. Τους σεβόμουν γιατί κατάφεραν, ενώ κατάγονταν από απλές, συνηθισμένες οικογένειες, και να σπουδάσουν και να κάνουν μεγάλη καριέρα. Γι᾽ αυτό και θεωρούσα πως η επανάσταση είναι μεγάλο πράγμα. Βέβαια,

η μόρφωση και η αγωγή είναι έννοιες διαφορετικές, αλλά κάπου ύστερα από τρεις γενιές οι απόγονοι του «ηγεμόνα της επανάστασης» θα καθιερωθούν, ενώ ορισμένοι απόγονοι της ελίτ μπορεί να εκφυλιστούν και να μην επιβιώσουν.

Προκειμένου να λυθεί το πρόβλημά μου, ο Γιέλσιν επέλεξε μία σολομώντεια λύση και απλά έκανε κάποιες αλλαγές στο οργανόγραμμα. Με υποβάθμισαν τυπικά και να αποκαταστήσουν την ηθική βλάβη, μου αύξησαν τον μισθό. Έγινα αναπληρωτής προϊστάμενος του σχεδιαστικού τμήματος, επικεφαλής της Ομάδας Επιστημονικο-τεχνικής Ενημέρωσης και αναφερόμουν, όπως και παλιά, στον γενικό τεχνικό διευθυντή.

Η εταιρεία μας είχε μεγαλώσει πολύ. Τα περισσότερα εργοστάσια και διευθύνσεις ήταν υπό καθεστώς των τραστ. Κάθε διεύθυνση είχε δεκάδες μεγάλα εργοτάξια. Οι μονάδες μας ήταν περισσότερες από τετρακόσιες και απλώνονταν σε ολόκληρη τη χώρα. Κάθε μονάδα είχε στην αρμοδιότητά της μερικές δεκάδες οχήματα. Σύστημα τεχνικής υποστήριξης ανύπαρκτο. Προμήθεια ανταλλακτικών σε πρωτόγονο επίπεδο. Τέτοια κατάσταση επικρατούσε σε όλα τα υπουργεία και σε όλες τις υπηρεσίες. Η κυβέρνηση της χώρας, «εκτελώντας τις εντολές της Κ.Σ. του Κ.Κ.Σ.Ε.» αποφάσισε ότι όλα αυτά πρέπει να συστηματοποιηθούν, κάπου είδη το έκαναν, και έτσι ήρθε η σειρά να διαδοθεί η πρωτοπόρα πρακτική σε ολάκερη τη χώρα.

Στα περίχωρα της πόλης Ντμιτρόφ είχαμε ένα εργοστάσιο σε μία τεράστια αχρησιμοποίητη έκταση. Αποφασίστηκε να φτιάξουμε υποδομές και να μεταβιβάσουμε έστω και τυπικά, όλα τα μεταφορικά μέσα στο Κεντρικό Αυτοκινητιστικό Γραφείο. Ήταν κάτι καινούργιο για εμάς, κάτι που δεν ήταν της ειδικότητάς μας. Ο υπουργός όμως είχε υπογράψει την εντολή και έπρεπε να την εκτελέσουμε. Χρειαζόταν ένας άνθρωπος που δεν φοβόταν να αναλάβει πρωτοβουλίες και που, τουλάχιστον, γνώριζε τι σημαίνουν οδικές μεταφορές και γενικά τι είναι μηχανήματα, κι εγώ είχα ήδη σοβαρή εμπειρία στη Διεύθυνση Μηχανολογίας και στα αμαξοστάσια, πέραν του ότι είχα οδηγήσει στη ζωή μου πολλών ειδών αυτοκίνητα.

Το γεγονός ότι αναλάμβανα πρωτοβουλίες και αξιοποιούσα τις δυνατότητες που μου έδινε ένα εκτεταμένο δίκτυο γνωριμιών ήταν γνωστό και εκτός της κοινοπραξίας. Έτσι, μου πρότειναν τη θέση του διευθυντή. Υποσχέθηκαν να μου δώσουν διαμέρισμα στο Ντμιτρόφ, για να μην πηγαινοέρχομαι 100 χιλιόμετρα κάθε μέρα στη Μόσχα, καθώς επίσης και διάφορα άλλα προνόμια, ειδικά για τον «πρώτο», όπως αποκαλούσαν τότε τους επικεφαλής διαφόρων οργανισμών. Ο διευθύνων σύμβουλος μαζί με τον τεχνικό διευθυντή και τον αναπληρωτή γενικών υποθέσεων μου περιέγραφαν όλα τα πλεονεκτήματα αυτής της πρότασης. Μεγάλο γραφείο με δω-

μάτιο για να ξεκουράζομαι, όπως είχαν κι αυτοί, γραμματέα, υπηρεσιακό αυτοκίνητο μάρκα Βόλγα με δύο οδηγούς για να εναλλάσσονται, εξοχικό κτήμα δίπλα στο κανάλι και πολλά άλλα. Εννοείται πως δεν χρειάζεται να μιλήσουμε για τον μισθό, ο οποίος δεν μπορούσε καν να συγκριθεί με εκείνον που έπαιρνα. Υπήρχε όμως ένα μικρό ζήτημα που έπρεπε να διευθετηθεί: έπρεπε να γίνω μέλος του κόμματος. Ήμουν συγκλονισμένος, το ζήτημα με το κόμμα ήταν κάτι συνηθισμένο, ούτε ο πρώτος, ούτε ο τελευταίος θα ήμουν μα... τέτοιο βάρος στους μικροκαμωμένους ώμους μου; Και όλα αυτά με την υπερτροφική αίσθηση καθήκοντος; Θα έπρεπε να μην κοιμάμαι καθόλου. Ήξερα πολύ το σινάφι των οδηγών. Ξέρω για τις κλοπές και τη μαύρη αγορά της βενζίνης. Γενικά, είχα ήδη αποφασίσει, αλλά για να κρατήσω τους τύπους, ζήτησα 2-3 ημέρες για να ρωτήσω τους γιατρούς μου. Μου είχαν αφαιρέσει, βλέπετε, τον μισό πνεύμονα. Φυσικά, όχι μόνο δεν ρώτησα τους γιατρούς μου, αλλά είπα ότι μου το απαγόρευσαν κατηγορηματικά. Έτσι και το καλό μου πρόσωπο κράτησα και δεν προσπάθησαν να με μεταπείσουν. Η ουσία αυτών που τους είπα ήταν απλή: δεν είναι πως δεν θέλω να γίνω μέλος του κόμματος, αλλά η υγεία μου δεν μου επιτρέπει να αναλάβω τέτοιες ευθύνες. Πόσο σοφά φέρθηκα. Μέχρι να οργανωθεί αυτό το ημιεπίσημο Γραφείο Οδικών Μεταφορών, ο πρώτος διευθυντής του παραιτήθηκε, δύο απολύθηκαν με επίπληξη στο κομματικό βιβλιάριο, ενώ έναν άλλο τον έβαλαν στη φυλακή.

Εγώ όμως συνέχιζα να εργάζομαι στην ταπεινή θέση του επικεφαλής της Ομάδας επιστημονικό-τεχνικής Ενημέρωσης και προπαγάνδας.

Η προδοσία μιας φιλίας

Υποσχέθηκα να αφηγηθώ μία ιστορία που έχει σχέση με τη σταδιοδρομία ενός από τους «φίλους» μου. Η ιστορία αυτή είναι, δυστυχώς, συνηθισμένη στην εποχή μας.

Ανέφερα παραπάνω ότι, με βάση τη μόνιμη έκθεση, ουσιαστικά κάθε χρόνο διοργανώναμε σε μεγάλα εργοτάξια του υπουργείου εκθέσεις με αντικείμενα μεταποιητικής βιομηχανίας και πανενωσιακές συσκέψεις για διάχυση της εμπειρίας μας. Οι τοπικές μας διευθύνσεις ετοίμαζαν τον κατάλληλο χώρο στις μονάδες τους, ενώ οι ομιλίες γίνονταν στα Μέγαρα πολιτισμού. Κάθε μεγάλο εργοτάξιο ήταν μια κανονική πόλη και κάθε πόλη έπρεπε να διαθέτει το δικό της Μέγαρο πολιτισμού. Για να μεταφερθούν εκεί τα εκθέματα από τη δική μας έκθεση, συνήθως μισθώναμε

ένα αυτοκίνητο μάρκας «Καμάζ» με συρόμενο και κάποιο άλλο μικρότερο όχημα, αλλά οπωσδήποτε σκεπαστό, ενώ σ' εμένα έδιναν γι' αυτό το ταξίδι μερικούς γεροδεμένους άντρες από άλλα τμήματα για να φορτώνουν και να ξεφορτώνουν.

Κατά τη διάρκεια ενός τέτοιου ταξιδιού μού έδωσαν ένα νέο συνεργάτη από το Τμήμα εφαρμογών, τον Βαλέρι Ντιορντίτς, ο οποίος ήταν σύζυγος της αναπληρώτριας και προσωπικής φίλης της γενικής οικονομικής διευθύντριας, η οποία με τη σειρά της ήταν σύζυγος του γενικού οικονομικού διευθυντή της κοινοπραξίας. Μόνο όταν ήμουν με ανωτέρους μου, αναγκαζόμουν να θυμάμαι τη θέση που κατείχα, προκειμένου να κρατάω τις αποστάσεις και να μην φανώ στα μάτια τους αναιδής ή κόλακας. Ποτέ δεν επέτρεπα στον εαυτό μου να έχει οικειότητα με τους ανωτέρους μου, ακόμη κι όταν έδειχναν φιλική διάθεση και εμπιστοσύνη στο πρόσωπό μου. Όσον αφορά εκείνους που ήταν νεότεροι από μένα, τους φερόμουν πολύ δημοκρατικά, όπως συνηθίζαμε στην οικογένειά μου. Τον υπάλληλο του τμήματος του γενικού διευθυντή ενέργειας Βίκτορ Τιμοφέγιεφ τον ήξερα καιρό. Ο Βαλέρι όμως ήταν καινούργιος. Έτσι έγινε και στα ταξίδια, ζούσαμε μαζί, τρώγαμε, πίναμε, γίναμε φίλοι. Ο Βαλέρι ήταν ένας καλοπροαίρετος εργαζόμενος και μάλιστα θα έλεγα πως ήταν πολύ περιποιητικός και γοητευτικός άνθρωπος. Τον συμπαθούσα πολύ. Την ημέρα που κάποτε επιστρέφαμε στη Μόσχα, συνέπεσε με τα δέκατα γενέθλια της πρωτότοκης κόρης του και την είδηση της γέννησης της δεύτερης κόρης του. Επιστρέψαμε τα εισιτήρια το τραίνου και αποφασίσαμε να επιστρέψουμε με το φορτηγό μαζί με τα εκθέματα. Με τα χρήματα που πήραμε πίσω, όπως ήταν φυσικό, γιορτάσαμε τα γενέθλια των δύο κοριτσιών, πράγμα που μας έφερε πολύ κοντά. Ο Βαλέρι ήταν καλός υπάλληλος και με τη βοήθεια της συζύγου του ανέβαινε γρήγορα τα σκαλιά της ιεραρχίας. Μέσω εμού ο Βαλέρι έγινε φίλος και με τον προϊστάμενο του Σχεδιαστικού Τμήματος Σλάβα Φαλαμέγιεφ που ήταν φίλος μου, αλλά και με τον αναπληρωτή του Ρομάν Αντσιπολίφσκι. Πολύ συχνά, γλεντούσαμε όλοι μαζί παρέα.Ύστερα από ένα διάστημα στη γενική διεύθυνση που είχαμε στο εργοστάσιο Καμάζ, χήρεψε η θέση του γενικού τεχνικού διευθυντή και ο Βαλέρι ζήτησε να πάει εκεί. Δεν έμεινε όμως για πολύ. Ο αυταρχικός διευθυντής αυτής της υπηρεσίας Σαμπούροφ έθεσε ευθέως το ζήτημα: ή αυτός ή εγώ. Εκ των υστέρων μάθαμε πως ο Βαλέρι υπονόμευε τον διευθυντή του.

— Τι πράγματα είναι αυτά, έλεγε δυσαρεστημένος. - Δεν προλαβαίνω να φύγω για επαγγελματικό ταξίδι και αυτός ως εκτελών χρέη διευθυντή, συγκαλεί αμέσως με κάποια πρόφαση, κομματική συνέλευση. Πίσω από την πλάτη μου οργανώνει «αντιπολίτευση», όταν είναι γνωστό πως είμαι

ικανός, ενώ δεν λείπουν οι καλοθελητές. Δεν ανέχομαι όμως τέτοια πράγματα.

Ο Σαμπούροφ εργαζόταν πολλά χρόνια στο εργοτάξιο του Καμάζ, έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και έτσι ο Βαλέρι έχασε τη δουλειά του.

Ο διευθυντής μας ήταν πολύ αυταρχικός και γι᾽ αυτό προσπαθήσαμε πολύ με τον Σλάβα, προκειμένου να τον πείσουμε να συγχωρήσει τον νεαρό, τα μυαλά του οποίου πήραν αέρα, μόλις απέκτησε λίγη εξουσία. Τελικά τα καταφέραμε. Τον έστειλαν δοκιμαστικά να αναλάβει ένα τμήμα στην κατασκευή του θερμοηλεκτρικού σταθμού στο Ριαζάν. Με τον Σλάβα τον επισκεπτόμασταν με πρόσχημα τα «υπηρεσιακά ταξίδια» για να ψαρέψουμε και να ξεκουραστούμε. Η δουλειά στο εργοτάξιο είναι σκέτη κόλαση. Από νωρίς το πρωί μέχρι αργά το βράδυ, κυκλοφορείς μέσα στις λάσπες και τις βρωμιές των οικοδομών. Για να είμαστε δίκαιοι, ο Βαλέρι ζούσε κυριολεκτικά μέσα στη λάσπη. Ύστερα από ένα χρόνο τον επιβράβευσαν, διορίζοντάς τον διευθυντή στη Μόσχα, στη διεύθυνση που επανίδρυσαν. Και σε αυτή τη θέση διακρίθηκε. Στο Κονάκοβο, στις όχθες του ποταμού Βόλγα είχε ένα ξενώνα που διέθετε ρωσικό μπάνιο. Τέτοιες γωνιές είχε στη διάθεσή του κάθε διευθυντής που σεβόταν τον εαυτό του. Στις αργίες και τα Σαββατοκύριακα πηγαίναμε εκεί με τον Σλάβα και τις «φίλες» μας. Η ερωμένη του Βαλέρι είχε μαθητεύσει στη Λήδα και δούλευε στο απέναντι κτίριο, σε ένα τμήμα αναπαραγωγής εντύπων, τον εξοπλισμό του οποίου τον είχα βοηθήσει να αποκτήσει. Έτσι κάνουν οι φίλοι. Ο Βάλερι εργαζόταν πολύ φιλότιμα και έφτασε μέχρι τον βαθμό του αναπληρωτή διευθύνοντα συμβούλου της κοινοπραξίας. Είχε αρχίσει όμως να είναι αμετροεπώς φιλόδοξος και όταν έγινε ανώτερος από εμάς, στην αρχή δεν έκανε τίποτα, παρά μόνο παραπονιόταν ότι ο Γιέλσιν με εμπιστεύεται περισσότερο από τον αναπληρωτή. Προσπάθησα να του εξηγήσω ότι με ήξερε πάρα πολύ καλά και γνωρίζει ότι είμαι ικανός να κάνω ανοησίες, μα όχι ατιμίες. Αναγκάστηκα μάλιστα να του θυμίσω τη συμπεριφορά του στο Σαμπούροφ. Αυτό τον εκνεύρισε, αλλά κατάφερε να το κρύψει.

Μία φορά πήγαμε μαζί με άλλους υπαλλήλους της «Ενεργειακής Ενημέρωσης» στο Ντονέτσκ για κάποια σύσκεψη και εκεί είχε μία ερωτική ιστορία με κάποια υπάλληλο. Λίγες ημέρες μετά την επιστροφή μας μου είπε ότι θα δημιουργήσει μία νέα οργανική θέση, για να την φέρει κοντά του. Τρελάθηκα. Πριν από ένα χρόνο έφυγα από τον ερευνητικό Ινστιτούτο Γαστρεντερολογίας, όπου νοσηλευόμουν με έλκος, όταν έμαθα ότι θέλουν να μεταθέσουν στο τμήμα μου από την «Ενεργειακή Ενημέρωση» την ερωμένη του πρώην προϊσταμένου μου Ντουμπόφ, ο οποίος σήμερα ήταν διευθύνων σύμβουλος μιας άλλης κοινοπραξίας, όπου εργαζόταν ως

βιβλιοθηκάριος η σύζυγος του Γιέλσιν. Στην περίπτωση εκείνη υπερασπίστηκα τις αρχές μου με επιτυχία. Ήξερα πολύ καλά το ποιόν αυτών των κυριών εδώ και πολλά χρόνια. Ήταν παντελώς ανίκανες προς εργασία, τις δε ερωτικές τους ικανότητες ας τις ανέπτυσσαν μακριά από εμένα. Δεν είχα πολλούς υπαλλήλους, ώστε να επιτρέψω στον εαυτό μου την πολυτέλεια να έχω αργόμισθους. Αντιστάθηκα. Η ρωγμή στις σχέσεις μας ήταν γεγονός, μα δεν ήταν τόσο βαθιά, παραμέναμε φίλοι. Παρά τις φιλικές μας σχέσεις, ποτέ δεν παραβίασα την ιεραρχία. Μπροστά σε άλλους του μιλούσα στον πληθυντικό, γιατί έτσι πρέπει να φερόμαστε στη δουλειά. Κάνοντας ένα άλμα, θα πω πως τελείωσε αυτή η ιστορία. Όταν ξεκίνησε η Περεστρόικα, ο Γιέλσιν μας είχε ερωτευθεί, αν δεν με απατά, η μνήμη μου την πέμπτη προστατευόμενη του. Λίγα χρόνια πριν από αυτό, μην αντέχοντας την κακή του συμπεριφορά, είχε παραιτηθεί ένας από τους δύο λογογράφους που είχαν απομείνει, ο προϊστάμενος του Γραφείου Σχεδιασμού της κοινοπραξίας Κέλμπερερ. Αμέσως στη θέση του διορίστηκε η νεαρή ερωμένη του Σκλαιρ. Λίγους μήνες αργότερα ο Σκλαιρ σκοτώθηκε σε ένα τραγικό αυτοκινητιστικό δυστύχημα στη γενέθλια πόλη του το Νοβοσιμπίρσκ, ενώ πήγαινε στο αεροδρόμιο ύστερα από ολονύχτιο γλέντι με μία συμπατριώτισσά του. Η νεαρή καριερίστα ξελόγιασε γρήγορα τον Γιέλσιν. Τα πράγματα ήρθαν έτσι που αναγκάστηκε να χωρίσει τη σύζυγό του, να παραιτηθεί από τη θέση του και να μετακομίσει στο σπίτι των γονιών του στην περιοχή της Μόσχας.

Ήταν η εποχή της Περεστρόικα και είχαμε την ανόητη μόδα της εκλογής των διευθυντών. Καταβάλαμε μεγάλη προσπάθεια με τον Σλάβα και το Ρόμα, αφού μόνο το τμήμα σχεδιασμού είχε περισσότερους υπαλλήλους από όλα τα άλλα μαζί τμήματα της κοινοπραξίας.

Προωθήσαμε τον Βαλέρι και τότε μας έδειξε το αληθινό του πρόσωπο, μας πούλησε. Θα έπρεπε να είχαμε μάθει να ξεχωρίζουμε τους ανθρώπους. Είμαι όμως ρομαντικός και πάντα τους υπερεκτιμούσα, ιδιαίτερα όταν ήμουν πλούσιος. Τον Σλάβα και τον Ρόμα τους εβρίζε μπροστά στους υφισταμένους τους, έτσι όπως άρεσε στον Γιέλσιν. Με εμένα ήταν λίγο πιο προσεκτικός, αφού γνώριζε τον εκρηκτικό μου χαρακτήρα, αλλά και επειδή ήμουν μεγαλύτερός του.

Άρχισε να κάνει διάφορες ατιμίες. Το χειρότερο απ' όλα ήταν ότι προσπαθούσε να εκμεταλλευτεί το φιλότιμο ή καλύτερα το αίσθημα της αξιοπρέπειας. Ουσιαστικά, γνώριζα από τα υπηρεσιακά ταξίδια και τις διάφορες εκδηλώσεις σχεδόν όλους τους προϊσταμένους ακόμη και τους διευθυντές του Υπουργείου, συμμετείχα μαζί τους σε όλα τα γλέντια χωρίς οποία σπάνια περνούσαν οι επισκέψεις των διευθυντών στους υπαγο-

μενους οργανισμούς. Κατά κανόνα με πρόσχημα το ψάρεμα, το κυνήγι ή κάποιο άλλο «πολιτιστικό πρόγραμμα» οργανώναμε γλέντια. Στον ανώτερο πάντα προσπαθούν να γνωρίσουν κάποια γκόμενα, οι οποίες υπήρχαν παντού σε όλες της υπηρεσίες. Έπειτα τέτοιον ανώτερο μπορείς να τον προσεγγίζεις φιλικά και να επωφεληθείς. Ο ένας ήθελε επιπλέον πόρους, ο άλλος ζητούσε ένα ακόμη πριμ για τους συνεργάτες του, ένας τρίτος επιθυμούσε να αποκτήσει δικό του αυτοκίνητο ή, στο κάτω-κάτω «ένα σπάνιο ταξίδι». Όταν οι σχέσεις σου με τους ανωτέρους είναι φιλικές και μιλάς μαζί τους στον ενικό, έχεις πολλά οφέλη. C'est la vie!, που λένε και οι Γάλλοι.

Με πάρα πολλούς διευθυντές των μονάδων μας, αλλά και των εποπτεύοντων οργανισμών ήμουν «κολλητός» όπως λένε, τέτοιο κάθαρμα όμως σαν τον Βαλέρι που αναρριχήθηκε στη θέση του διευθύνοντα συμβούλου με τη δική μας βοήθεια, δεν είχα συναντήσει ποτέ ξανά στη ζωή μου. Θεέ μου συγχώρα με.

Αρκετά όμως γι' αυτόν. Ένα ακόμη ανεπούλωτο τραύμα που δεν έλεγε να κλείσει στο στήθος μου, αφορά την αθλιότητα της σοβιετικής μας εξουσίας.

Τα πρώτα ταξίδια στο εξωτερικό

Μετά τον θάνατο του πατέρα, όπως ανέφερα πιο πάνω, πέραν των αναρίθμητων χρυσών νομισμάτων που χάθηκαν άδικα, υπήρχαν ακόμη και τα διαμερίσματα σε καλά προάστια της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, αλλά και σεβαστές καταθέσεις σε τράπεζες της Αμερικής και της Ελβετίας. Με όλα αυτά τα θέματα ασχολούνταν η «Διεθνής Νομική Εταιρεία». Δεν νομίζω πως ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις. Οι δικηγόροι που ασχολούνταν με αυτά στην Ελλάδα, άλλαζαν πριν προλάβουν να μάθουν την ουσία των υποθέσεων. Ένας, επονομαζόμενος «δικηγόρος» στην Ελλάδα, ο κ. Ανδρεάδης δεν είχε πτυχίο νομικής, αλλά για λόγους που μόνοι αυτοί γνωρίζουν, τον επέλεγαν οι σοβιετικοί προξενικοί υπάλληλοι. Αυτός, με τη σειρά του, προσλάμβανε άλλους, πραγματικούς δικηγόρους και έτσι μας ταλαιπωρούσαν για πολλά χρόνια. Ωστόσο, σιγά-σιγά τα χρήματα ξοδεύονταν και το μόνο που καταφέραμε με τον Λάζαρο ήταν να αγοράζουμε κάθε 4-5 χρόνια καινούργιο αυτοκίνητο και πουλώντας το παλιό δύο φορές πιο ακριβά από την ονομαστική του αξία να συμπληρώνουμε το εισόδημά μας. Δεν ζούσαμε φτωχά, παρόλο που δεν υπολογίζαμε τα

χρήματα. Το σπίτι μας ήταν ανοιχτό για όλους πάντα. Εκείνη την εποχή όλοι οι δρόμοι οδηγούσαν στη Μόσχα ή περνούσαν μέσα από αυτή, είτε για υπηρεσιακά ταξίδια, είτε για διακοπές. Αυτό ίσχυε και για τα ρούχα, αφού μόνο στην πρωτεύουσα μπορούσες να αγοράσεις όχι μόνο αξιοπρεπή ρούχα, αλλά και έπιπλα, πιάνο και, εν γένει, όλα τα καταναλωτικά προϊόντα μακράς διάρκειας. Δεν προλαβαίναμε να ξεπροβοδίσουμε κάποιους επισκέπτες κι έρχονταν άλλοι. Μερικές φορές μάλιστα, χωρίς καν να μας προειδοποιήσουν έρχονται ολόκληρες παρέες τριών, τεσσάρων ατόμων. Εννοείται πως κανείς δεν έρχεται από τον Καύκασο με άδεια χέρια, μα κι εμείς με την μητέρα ήμασταν ιδιαίτερα φιλόξενοι. Δεν λογαριάζαμε αν είναι συγγενείς ή φίλοι, φίλοι συγγενών ή συγγενείς φίλων. Σαν εκείνη τη σκηνή από την ταινία «Μιμίνο», όπου ένας ήρωας λέει στον πρωταγωνιστή «Με στέλνει η θεία Νίνα». Είχαμε πάντα εξαιρετικές σχέσεις με τους γείτονες και πάντα αντιμετώπιζαν με κατανόηση τον τρόπο ζωής μας, επειδή όμως δεν γνώριζαν καλά την οικογένειά μας, αποκαλούσαν το διαμέρισμά μας «Ξενοδοχείο ο Καύκασος» και μάλιστα υπήρξαν καταγγελίες εκ μέρους τους στην αστυνομία. Θεωρούσαν ύποπτο το γεγονός ότι έρχονταν άνθρωποι κρατώντας μικρές βαλίτσες και έφευγαν με κάτι τεράστια μπαούλα.

Μάλλον ήταν μαυραγορίτες. Εκείνη την εποχή όπου υπήρχαν τεράστιες ελλείψεις σε όλα τα προϊόντα, ήταν πολύ διαδεδομένη τόσο η μαύρη αγορά, όσο και ο εντατικός πόλεμος εναντίον της. Στη Ρωσία, βλέπετε, η καταγγελία είναι ιερό πράγμα. Είναι μία χώρα καταγγελιών. Λένε πως στην εποχή των σταλινικών εκκαθαρίσεων είχαν γραφτεί 4 εκατομμύρια καταγγελίες αλλά εμείς κατηγορούμε μόνο τον Στάλιν. Εξάλλου, δεν ήταν ο Στάλιν εκείνος που τουφέκισε εκατομμύρια ανθρώπους. Στη χώρα μας τα χρόνια εκείνα οι Αρχές ήταν υποχρεωμένες να αντιδράσουν σε μία ανώνυμη καταγγελία, αν μάλιστα η καταγγελία ήταν ενυπόγραφη και συλλογική, τότε ο Θεός να βάλει το χέρι του. Έτσι συνέβη και σ' εμάς, στην αρχή μας έλεγξαν, μετά προσπάθησαν να βρουν άκρη και στο τέλος ηρέμησαν. Φυσικά, οι γείτονές μας τελικά υποχώρησαν, παρόλο που ο φθόνος για τα καινούργια μου αυτοκίνητα, φαρμάκωνε τις ψυχές των «εργαζόμενων του χωριού και των προλετάριων». Φθονερός είναι ο λαός μας. Εννοείται πως ποτέ δεν έλεγα όχι στις μικρές εξυπηρετήσεις, ιδίως όταν κάποιος είχε μεγάλη ανάγκη. Γενικά, δεν πλήτταμε. Το καλοκαίρι συνήθως έπαιρνα το αυτοκίνητο, ένα αντίσκηνο, μία γκαζιέρα, πιατικά και πήγαινα μακρινά ταξίδια. Κάτω από το πίσω παρμπρίζ είχα πάντα ένα γεμάτο δίκαννο. Το βράδυ στο δάσος πολλά μπορούν να συμβούν. Στα ταξίδια

αυτά πότε έπαιρνα μαζί μου τη Λήδα, πότε φίλους και πότε την οικογένειά μου. Είναι οι καλύτερες διακοπές για μένα. Σταματούσα όπου μου άρεσε κι έστηνα το αντίσκηνο. Όλη την ημέρα κυκλοφορούσα με το μαγιό. Έτσι, γύρισα όλο τον κόσμο. Είδα την μισή Ευρώπη ταξιδεύοντας με το αυτοκίνητό μου. Έκανα τον γύρο της μισής Ευρώπης με κρουαζιερόπλοιο. Είχα όμως ένα παλιό όνειρο να δω έστω και για λίγο την «πατρίδα των προγόνων», την Ελλάδα. Την έβλεπα συχνά στον ύπνο μου, όπως όταν ζούσαμε στη Σιβηρία, έβλεπα το Τμπιλίσι. Ο αναπληρωτής του διευθύνοντος συμβούλου μας ήταν γιος του υφυπουργού, ο οποίος έχοντας δουλέψει για τρία χρόνια στην Ελλάδα είχε καταγοητευτεί. Η πρώην γραμματέας του διευθύνοντος συμβούλου είχε εργαστεί εκεί μαζί με τον νεαρό της σύζυγο και ήταν ενθουσιασμένη. Μου έδειχνε φωτογραφίες, μου έλεγε διάφορες ιστορίες, αλλά όλα αυτά ήταν απαγορευμένος καρπός για μένα. Σύμφωνα με τη σοβιετική νομοθεσία, πριν ζητήσεις βίζα για μία καπιταλιστική χώρα, έπρεπε να πας σε μία σοσιαλιστική, ώστε να ελέγξουν τη «νομιμοφροσύνη» σου. Εγώ όμως δεν ήθελα απλά να ταξιδέψω, αλλά να πάω με το αυτοκίνητό μου. Η παρέα μας συγκεντρωνόταν στην πόλη Βίντογιε και όλοι ανήκαμε στην περιφερειακή επιτροπή του σωματείου. Είχαν όλα κι όλα τέσσερα ιδιωτικής χρήσης αυτοκίνητα κι έτσι πήραν μαζί τους κι εμένα. Εγώ είχα πάρει μαζί μου δύο συναδέλφους μου που δεν ανήκαν στη διευθυντική ομάδα, γιατί είμαι δημοκράτης. Όπως λέει και η παροιμία: «Η κότα δεν είναι πουλί, η Βουλγαρία δεν βρίσκεται στο εξωτερικό». Ήταν όμως ένα τεράστιο δώρο για μένα. Διασχίσαμε τη Ρουμανία, μετά τη Βουλγαρία και ξεκουραστήκαμε στη Χρυσή αμμουδιά. Τι άλλο θα μπορούσα να ονειρευτώ; Δεν είχα δει τέτοια εξυπηρέτηση ποτέ άλλοτε στη ζωή μου. Με την παρέα αυτή είχα πολύ καλές σχέσεις, ιδιαίτερα με τον επικεφαλής του ειδικού τμήματος του πετροχημικού εργοστασίου και την κόρη του. Ταξίδευε με την ερωμένη του, ενώ η κόρη του μαζί με τη φίλη του μαζί μας. Με συμπάθησαν και την επόμενη χρονιά μου πρότειναν να συνταξιδέψουμε στην Ουγγαρία και την Τσεχοσλοβακία και να περάσουμε τις διακοπές μας στη λίμνη Μπαλατόν. Η μητέρα με πίεζε να μην πάρω μαζί μου ξένους, μα τη μάνα των υιών μου, και τελικά την άκουσα. Εκείνη τη φορά όλα θα πήγαιναν μία χαρά, αν δεν ήταν ο παράξενος χαρακτήρας της Ρίτας μου. Με ταλαιπωρούσε διαρκώς για ασήμαντα πράγματα. Για να την τιμωρήσω κι εγώ, στο δρόμο της επιστροφής πέρασα από την πόλη Κισινιόφ της Μολδαβίας, την έβαλα σε ένα αεροπλάνο και την έστειλα στο σπίτι. Στη θέση της κάλεσα την Λήδα που ήρθε αεροπορικώς. Ταξιδεύαμε κοντά στην Οδησσό, όπου κάποτε στο Ντοφίνοβκα κάναμε διακοπές με φίλους. Την πέμπτη ημέρα του οδοιπορικού μας μάς βρήκε η κακή είδηση. Μας πήρε

και μας σήκωσε. Μόλις είχαμε αφήσει πίσω μας το λιμάνι Χατζημπέη και αμέσως η περιοχή αποκλείστηκε με καραντίνα. Περάσαμε τις υπόλοιπες διακοπές μας ταξιδεύοντας ανάμεσα στο Κίεβο και το Τσερνίγκοφ, κατά μήκος του ποταμού Ντέσνα.

Κατάφερα να πάω κρουαζιέρα στον γύρο της Ευρώπης, χωρίς όμως να πιάσουμε λιμάνι στην Ελλάδα.

Πρώτο ταξίδι στην Ελλάδα

Ήταν πολύ όμορφα, εγώ όμως ήθελα να πάω στην Ελλάδα κι αντί γι᾽ αυτό την είδα από μακριά, από το κατάστρωμα του κρουαζιερόπλοιου «Λιθουανία». Πολλές φορές κατάφερα «να αποκτήσω» την πολυπόθητή άδεια, αλλά η τοπική επιτροπή του κόμματος, λέγοντας διάφορες απίστευτες δικαιολογίες μου το απαγόρευε. Προσέφυγα σε μία φίλη μου, την Σβέτα, η οποία ήταν γειτόνισσα του δεύτερου γραμματέα της τοπικής επιτροπής του κόμματος, η οποία έμαθε ότι η εμπλοκή δεν οφείλεται σ᾽ αυτή. Πάνω στην απόγνωσή μου τηλεφώνησα στον Σεργκέι Πετρόβιτς, παρά το γεγονός ότι δεν είχαμε την παραμικρή επαφή για ένα τέταρτο του αιώνα. Κάποιος στην άλλη άκρη της γραμμής μου είπε:

— Είναι σε αποστολή, αλλά θα εξετάσουμε το ζήτημα.

Την επόμενη ημέρα μου τηλεφώνησαν.

— Δεν είμαστε εμείς, αλλά τα κομματικά όργανα.

Ήξερα πως λένε ψέματα, αλλά δεν μπορούσα να κάνω τίποτα, ήταν ένας αδιαπέραστος τοίχος. Στο Κρεμλίνο όμως ο Γκορμπατσόφ είχα αρχίσει να μιλάει για εκδημοκρατισμό. Έγραψα ένα σπαραξικάρδιο γράμμα στο προεδρείο του Ανωτάτου Σοβιέτ της Ε.Σ.Σ.Δ. Το περιεχόμενο της επιστολής ήταν πολύ επικριτικό: «Γιατί μας ζαλίζετε με την Περεστρόικα σας. Δεν έχει αλλάξει απολύτως τίποτα...». Το επόμενο καλοκαίρι όμως οι ίδιοι μου έδωσαν την άδεια. Δεν μπορούσα να το πιστέψω, μετρούσα τους μήνες, στη συνέχεια τις μέρες. Όλα κυλούσαν ομαλά, εγώ όμως περίμενα πως όπου να ᾽ναι θα τύχει κάτι. Ακόμη και όταν ανέβηκα στο αεροπλάνο, με βασάνιζαν οι αμφιβολίες. Δεν ήθελα να το πιστέψω. Νόμιζα πως θα μπουν μέσα και θα με κατεβάσουν κάτω. Επιτέλους, κάποια στιγμή έκλεισε η πόρτα του αεροπλάνου, απογειωθήκαμε και τότε έβαλα τα κλάματα. Δεν ήθελα να το πιστέψω. Οι διπλανοί μου νόμιζαν πως φοβάμαι και προσπαθούσαν να με ηρεμήσουν. Τι να τους έλεγε όμως; Γιατί έπρεπε να ζήσω όλες αυτές τις ταπεινώσεις; Ας μου τηλεφωνούσαν τα παλικάρια του

Σεργκέι Πετρόβιτς, αν μου εξηγούσαν νομίζουν πως δεν θα καταλάβαινα; Γιατί πρέπει να ταπεινώνουν έτσι τον άνθρωπο; Στο αεροδρόμιο της Αθήνας είδα ένα μικρό τεθωρακισμένο όχημα. Σκέφτηκα μήπως το έφεραν για μένα, θεωρώντας πως είμαι πράκτορας της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. Όχι, για μένα κανείς δεν είχε το παραμικρό ενδιαφέρον. Πέρασαν όλα. Μία ολόκληρη γενιά έφυγε από το προσκήνιο.

Οι μέρες μου ήταν γεμάτες. Μία ημέρα γυρίσαμε την πόλη, μετά πήγαμε ημερήσιες εκδρομές στους Δελφούς, στο ακρωτήριο Σούνιο, στην Πελοπόννησο, είδαμε τρία νησιά και είχαμε μια ημέρα ελεύθερη στη διάθεσή μας. Τις νύχτες δεν μπορούσα να κοιμηθώ, δεν με άφηνε το αίσθημα της ελευθερίας. Ακόμη και ο ξεναγός μας, μάλλον πράκτορας της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ, κοιμόταν, εγώ όμως δεν μπορούσα. Περιφερόμουν στη νυχτερινή πόλη αξιοπρεπώς, «χωρίς συνοδούς». Την ελεύθερη ημέρα που είχαμε στη διάθεσή της πήγα στο σπίτι του συνονόματού μου γιου του Ζόρα Ηλιόπουλου. Ήρθε και με πήρε, με πήγε σπίτι του και μετά πήγαμε μαζί στο σπίτι της μητέρας του Αριάδνης. Για λίγο, επισκεφτήκαμε και το διαμέρισμά μας, στο οποίο ζούσε κάποιος εργάτης, μέλος του Κ.Κ.Ε., με τη σύζυγο και τις δύο θυγατέρες του. Σύμφωνα με το συμβόλαιο πλήρωνε ενοίκιο πέντε φορές μικρότερο από το κανονικό για ένα τέτοιο διαμέρισμα. Κι επιπλέον, δεν υπήρχε κανείς να το εισπράξει. Ο παλιός δικηγόρος είχε πεθάνει, ο καινούργιος δεν είχε ακόμη αναλάβει. Θέλησε να μου δώσει τα ενοίκια, αλλά εγώ αρνήθηκα. Τον αποχαιρέτησα και έφυγα.

— Άκου Άλικ, μου είπε ο άλλος Άλικ, εδώ όλοι οι δικηγόροι είναι απατεώνες και μάλλον σε αυτόν που ανέθεσαν την υπόθεσή σας είναι απατεώνας στο τετράγωνο ή στον κύβο. Κατάλαβες; Δεν υπάρχουν τέτοια ενοίκια εδώ.

Ακόμη όμως κι αν αυτά τα ψίχουλα ήταν δεσμευμένα στην τράπεζα με ετήσιο ρυθμό πληθωρισμού 10-20% και απαξιώνονταν, τι θα μπορούσα να κάνω; Όλο το βράδυ περπατούσαμε στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, στην Πλάκα. Ήταν η αρχή του Τριωδίου. Ο κόσμος κυκλοφορούσε και χτυπούσαν ο ένας τον άλλον με πλαστικά ρόπαλα και σφυριά, ψεκάζονταν με αφρούς και κανείς δεν έδειχνε την παραμικρή διάθεση να μαλώσει. Απλά ζούσαν.

Τι κακό ριζικό με κατατρέχει και γεννήθηκα στη «Ζώνη»; Για ποιο λόγο ο πατέρας μας ήθελε τόσο πολύ να δει την «αυγή της επανάστασης»; Δεν ήταν αυγή, μα η ανταύγεια μιας πυρκαγιάς. Η ανταύγεια μιας φρικαλέας πυρκαγιάς. Οι επτά ημέρες του ταξιδιού πέρασαν χωρίς να το καταλάβω. Εις το επανιδείν Ελλάδα, είπα μέσα μου, θα ξανανταμώσουμε. Θα σε ξαναδώ πολλές φορές ακόμη. Ήθελα να την δω όχι μόνο ως «πρόσοψη»

αλλά και στο εσωτερικό της. Ήθελα να την δω με άλλα μάτια. Επέστρεψα στη Μόσχα.

Η Περεστρόικα

Πίστεψα στην Περεστρόικα. Έστειλα κι άλλη επιστολή στο προεδρείο του Ανωτάτου Σοβιέτ και ζητούσα την αποκατάσταση του πατέρα μου. Άρχισε η επιστροφή των μέχρι χθες «αποστατών», του Σάχαροφ και του Σολζενίτσιν. Για άλλη μια φορά «η συνείδηση του έθνους» στην οποία μέχρι πριν από λίγο καιρό πετούσαμε λάσπες, κυριαρχεί στις καρδιές των σκεπτόμενων ανθρώπων, οι οποίοι είναι όμως μία μικρή μειοψηφία στη χώρα μας.

Στο Μέγαρο Πολιτισμού του εργοστασίου κατασκευής λαμπτήρων της Μόσχας, διοργανώθηκε η «Εβδομάδα Συνείδησης». Η γοητευτική Γιλένα Καμπουρόβα απήγγειλε το «Ρέκβιεμ» της Άννας Αχμάτοβα. Μέχρι σήμερα είναι αποτυπωμένη στη μνήμη μου η φωνή της. Με τα έργα των Οκουτζάβα, Βισότσκι, Γκάλιτς και άλλων βάρδων επιβίωνα στον κόσμο της υποκρισίας, αυτή όμως την Ελληνίδα την άκουσα για πρώτη φορά. Γιατί; Μα γιατί έπνιγαν τον λαό με φτηνιάρική ποπ μουσική, έτσι όπως η τα αγριοχόρτα πνίγουν τα λουλούδια.

Στη συνέχεια έμαθα ότι ο Αντρέι Ντμίτριεβιτς Σάχαροφ με τους ομοϊδεάτες του ίδρυσαν το Ιστορικό Πολιτικό Ίδρυμα «Μεμοριάλ». Έγινα μέλος. Ίδρυσα στη γειτονιά μου στο Πέροβο το «Σωματείο θυμάτων των πολιτικών διώξεων». Δημοσίευσα στην τοπική εφημερίδα το κάλεσμα «Ταπεινοί και καταφρονεμένοι ενωθείτε!». Τελικά, δεν ήμουν μόνος. Με το ίδιο θέμα είχε ασχοληθεί και ο Ρουβίμ Αμπράμοβιτς Ποντραμπίνεκ, θείος του γνωστού αντιφρονούντα, ο οποίος έζησε πολλά χρόνια έγκλειστος στα στρατόπεδα. Ταυτόχρονα με την ίδρυση του σωματείου μας οι «νομιμόφρωνες» ίδρυσαν τις δικές τους εθνικιστικές ομάδες. Ήταν ήδη διάσημος ο «Ρώσος εθνικιστής» με το γεωργιανό επίθετο Αστασβίλι. Προσπάθησα να τον γνωρίσω καλύτερα, μου ορκιζόταν πως δεν είναι «μυστικός συνεργάτης» και με κάλεσε για τσάι σπίτι του. Στο πάρκο Τεριέλετσκιε προυντί, κοντά στη γωνιά που διασκέδαζε η τοπική επιτροπή του κόμματος, είχε αρχίσει ήδη να λειτουργεί η διαβόητη εθνικιστική οργάνωση «Μνήμη». Μαζί με τον Ρουβίμ Αμπράμοβιτς, διοργανώναμε στη βιβλιοθήκη συγκεντρώσεις των διωχθέντων, ενώ πίσω από την πλάτη μας στέκονταν τρομακτικοί νεαροί με φυσιογνωμίες ηλιθίων, γεμάτοι κακία

και μοχθηρία. Φυσικά, δεν νιώθαμε άνετα. Ήμασταν όλοι γέροι και γριές που είχαμε χορτάσει από τη «σοσιαλιστική δικαιοσύνη». Πολλοί μάλιστα φοβούνταν να ομολογήσουν πως είχαν διωχθεί και προσπαθούσαν να μάθουν αν θα τους παραχωρηθούν κάποια προνόμια. Για ποια προνόμια όμως μπορούσε να γίνει λόγος όταν οι δημοτικές Αρχές έθεταν διαρκώς εμπόδια για την ίδρυση της Δημοτικής Ένωσης Θυμάτων στο ίδρυμα Μεμοριάλ; Ξέθαψαν από τους «μυστικούς τους συνεργάτες» μία αμφιλεγόμενη προσωπικότητα και ίδρυσαν το δικό τους σωματείο, ενώ σ' εμάς για «δόλωμα» πρότειναν να δώσουν τα πάντα, αρκεί να μην ενταχθούμε στο ίδρυμα «Μεμοριάλ». Η πλειοψηφία, φυσικά, γράφτηκε στο σωματείο τους, ενώ εκείνοι που ήταν πιο σταθεροί στις αρχές τους στο «Μεμοριάλ». Στην περιοχή μας φτιάξαμε ενιαίο σωματείο, εμένα με έπεισαν να γίνω μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Ένωσης θυμάτων αναιτιολόγητων διώξεων, στο οποίο έλαβα ενεργό μέρος για περισσότερο από τέσσερα χρόνια, μέχρι που τελικά έπεσε θύμα επιδρομής των εκπροσώπων της τα πάντα βλέπουσα και πανταχού παρούσας υπηρεσίας.

Θα είμαι υπερήφανος σε όλη μου τη ζωή που η τύχη μου φέρθηκε τόσο γενναιόδωρα να είμαι μέλος του Μεμοριάλ και πως έστω και για μικρό χρονικό διάστημα εργάστηκα δίπλα σε φωτεινές προσωπικότητες, όπως ο Αντρέι Ντμιτριεβιτς Σάχαροφ και οι στενοί του συνεργάτες.

Στις τελευταίες ημέρες του Οκτωβρίου 1989 ο Αντρέι Ντμίτριεβιτς κάλεσε τα στελέχη του Μεμοριάλ Μόσχας και δήλωσε πως ενημέρωσε τον Γκορμπατσόφ ότι σκοπεύει στις 30 του μηνός, την Ημέρα μνήμης των θυμάτων πολιτικών διώξεων, να διοργανώσει εκδήλωση μπροστά στο κτίριο των κεντρικών γραφείων της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. Θα στεκόμασταν στο σκοτάδι με αναμμένα κεριά, γύρω από το τεράστιο κτίριο στην Λιουμπιάνκα, το οποίο ο λαός αποκαλούσε «Κρατική φρίκη». Η συμμετοχή ήταν εθελοντική, οι επιπτώσεις απρόβλεπτες. Πριν από λίγο καιρό στρατιώτες των ενόπλων δυνάμεών μας, σακάτεψαν με φτυάρια σκαπανέων δεκάδες ειρηνικούς διαδηλωτές στο Τμπιλίσι. Γνωρίζαμε πως θα βάλουν το χέρι τους και οι ντόπιοι προβοκάτορες, αλλά με αυτούς δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα. Παρόλο που ο Μιχαήλ Σεργκέγιεβιτς Γκορμπατσόφ μας διαβεβαίωσε πως οι άντρες των μυστικών υπηρεσιών δεν θα πυροβολήσουν, ούτε θα χρησιμοποιήσουν στειλιάρια. Σε κάθε περίπτωση, όμως, θα έπρεπε να έχουμε μαζί μας την ταυτότητα και να φοράμε άνετα ρούχα. Τα κεριά θα τα μοιράζαμε επί τόπου.

Δεν πρόκειται να ξεχάσω ποτέ αυτή την εκδήλωση και θα είμαι πάντα πολύ υπερήφανος που έλαβα μέρος σε αυτή, ανεξάρτητα από την πορεία που θα πάρουν τα πράγματα.

Ύστερα από μερικούς μήνες, κατεδαφίστηκε το άγαλμα του ιδρυτή αυτής της φρικαλέας οργάνωσης, του Φέλιξ Ντζερζίνσκι. Ωστόσο, δεν πιστεύω πως δεν θα το επαναφέρουν κάποια στιγμή. Λίγο μετά την εκδήλωση αυτή, στο ίδιο μέρος το Μεμοριάλ τοποθέτησε ένα βράχο από τα νησιά Σολοφκί, όπου κάθε χρόνο τιμούμε αυτή την πένθιμη επέτειο. Κάθε χρόνο είμαστε ολοένα και λιγότεροι, ενώ η εξουσία συνεχίζει, χρόνο με τον χρόνο, να μας ταπεινώνει πιο πολύ. Μία φορά τον χρόνο, το Άγιο Πάσχα μας δίνουν ένα τσουρέκι. Μία-δύο φορές τον χρόνο ένα μικρό πακέτο με τρόφιμα.

Εξίσου σημαντική ήταν η συνέχεια αυτής της εκδήλωσης. Όταν όλοι σχεδόν οι δικοί μας είχαν φύγει, οι ακτιβιστές που συμμετείχαν στη δράση μας και τα μέλη της Δημοκρατικής Ένωσης της Βαλέρια Νοβοντρόρσκαγια, αποφάσισαν να πάνε συντεταγμένα στην πλατεία Πούσκιν, για να κάνουν εκεί τη δική τους συγκέντρωση. Από περιέργεια τους ακολούθησα. Κάπου στα μέσα της διαδρομής, πήγα σε ένα μικρό σοκάκι όπου υπήρχε δημόσια τουαλέτα. Εκεί, ανάμεσα σε ένα μεγάλο πλήθος «πολιτοφυλάκων» με κόκκινα περιβραχιόνια στα μανίκια και αστυνομικούς με στειλιάρια στα χέρια, συνάντησα ένα γείτονά μου, ένα νέο που ήταν φοιτητής δια αλληλογραφίας και τον οποίο βοηθούσα κάποτε στο μάθημα του σχεδίου. Τον χαιρέτησα και από ευγένεια τον ρώτησα: «Πώς από δω;» «Φροντίζουμε για την τάξη», μου απάντησε και χαμογέλασε μοχθηρά. Γύρω του είχαν μαζευτεί μερικοί «Κοζάκοι». Τα κατάλαβα όλα όταν βγήκα από την τουαλέτα, όπου ο φύλακας-άγγελός μου με προστάτευσε για μία ακόμη φορά. Τα ΜΑΤ άφησαν να περάσει μόνο η κεφαλή της πορείας και απέκοψε τους υπόλοιπους χτυπώντας ανελέητα όσους ακολουθούσαν. Οι πολιτοφύλακες και οι Κοζάκοι τους βοηθούσαν.

Σήμερα, ο πρώην γείτονάς μου είναι υψηλόβαθμος αξιωματούχος στον δήμο της Μόσχας. Τώρα πια δεν κοιτάζει φθονερά τον Βόλγα μου, αλλά μετακινείται με Audi και προσωπικό οδηγό. Η εξουσία δεν άλλαξε καθόλου. Έτσι ήταν πάντα, έτσι θα είναι. Διαβάστε τον Γκριμπογιέντοφ, τον Γκόγκολ, όλους τους κλασικούς. Ανάμεσα στους συγκαιρινούς μας υπάρχουν μερικοί που είναι ισάξιοί τους. Δείτε ποιον διαπομπεύουν. Συχνά σκέφτομαι αν είναι δυνατόν να πετύχει κανείς στη ζωή χωρίς να προσφύγει σε ατιμίες. Φυσικά και μπορεί, μα πολύ δύσκολα. Θα πρέπει να είναι είτε μεγαλοφυΐα, είτε άγιος. Κι αν ποτέ καταφέρεις να πετύχεις στη ζωή, κανέναν δεν ενδιαφέρει ποιο τίμημα έχεις καταβάλει. Σκότωσες, έκλεψες, πρόδωσες; Είσαι ένας αξιοσέβαστος άνθρωπος, αν δεν το έκανες είσαι απλό ένας αποτυχημένος, ένας χαμένος.

Όταν ο Γιέλτσιν καταφέρθηκε στο Πολιτικό Γραφείο κατά του Γκορμπατσόφ κι άρχισε να καλπάζει προς την εξουσία, εμείς οι βλάκες, ενθουσιαστήκαμε — αυτός είναι ότι πρέπει. Αγωνίζεται κατά των προνομίων της «νομενκλατούρας», μετακινείται με τα τρόλεϊ και πηγαίνει στα τοπικά νοσοκομεία. Αλλά δεν μας ερχόταν η σκέψη ότι πίσω απ᾽ όλα αυτά δούλευε ολόκληρη δημοσιογραφική ομάδα. Στην κοινοπραξία μας έγινε κοινή συνεδρίαση με το τοπικό γραφείο του κόμματος και μας έδειξαν ένα βίντεο για το πως ο Γιέλτσιν μεθυσμένος μιλούσε στις Η.Π.Α. Εγώ ο βλάκας, «με τον ενθουσιασμό του κομσομόλου» επιτέθηκα κατά του διαφωτιστή της τοπικής κομματικής επιτροπής.

— Και γιατί πρέπει να σας πιστέψουμε; Εσείς διαπομπεύσατε τον Σολζενίτσιν, τον Σάχαροφ, τους καλύτερους συγγραφείς της εποχής μας αλλά και πολλούς άλλους αξιοπρεπείς ανθρώπους, τους πιέζατε, τους εξορίζατε, τους κλείνατε στα «τρελοκομεία» και τους στέλνατε στα στρατόπεδα.

Ο Βαλέρι Γιάκοβλεβιτς έτρεμε από φόβο και οργή, ενώ ο νέος γραμματέας του κομματικού γραφείου απλά χαμογελούσε. «Τι να κάνεις τον βλάκα;». Όπως και εγώ στον Κονακώφ. Πιθανόν να τον αντιμετώπιζα έτσι γιατί και ο ίδιος ήμουν ένας ηλικιωμένος έφηβος. «Αλλοπαρμένοι» – δημοκρατο-σχιζοφρενείς, όπως σωστά μας αποκάλεσαν αργότερα οι πραγματιστές. Ο δε νέος γραμματέας του κομματικού γραφείου, επιλεγμένος κι αυτός από τον Ντιορντίτσα, με θεωρούσε παράξενο. Εξάλλου, δουλεύαμε μαζί 15 χρόνια στην κοινοπραξία. Είχε έρθει πιτσιρικάς, όπως όλοι οι προστατευόμενοι του Ντιορντίτσα και έφτασε μέχρι τον βαθμό του διευθυντή του Τεχνικού τμήματος. Καλό παλικάρι.

Με κάλεσαν να συναντηθώ με τον υποψήφιο βουλευτή του Ανωτάτου Σοβιέτ διευθυντή του εργοστάσιο «Λιχατσόφ», Μπράκοφ, ανταγωνιστή του Γιέλτσιν, τον οποίο προωθούσε η παλιά «εξουσία». Η είσοδος στη συνάντηση επιτρεπόταν μόνο με ειδική άδεια και κατά τη διάρκειά της μίλησαν διάφοροι κόλακες του αχτιδικού γραφείου. «Εγώ έκανα την επιλογή μου, έλεγαν, θα ψηφίσω τον Μπράκοφ». Ορισμένοι εργάτες από το εργοστάσιο Κομπρέσορ, στη Λέσχη Πολιτισμού του οποίου γινόταν η συνάντηση, δυσανασχέτησαν και προσπάθησαν να μιλήσουν υπέρ του Γιέλτσιν, αλλά δεν τους άκουγε κανείς. Χειροκροτούσαν και χτυπούσαν τα πόδια τους στο πάτωμα συγκεκριμένοι τύποι που είχαν έρθει για τον σκοπό αυτό. Ύστερα από λίγες ημέρες έγινε μία παρόμοια συγκέντρωση στη Λέσχη Πολιτισμού του εργοστασίου «Προζέκτορ». Ο γραμματέας της κομματικής μας επιτροπής με κάλεσε και μου είπε:

— Άκου, σου αρέσουν τέτοιες εκδηλώσεις. Πήγαινε και μετά μας λες τι έγινε. Έχω πολλή δουλειά και δεν προλαβαίνω.

Ήταν, βλέπετε, σε αντίθεση με τον Ροντιόνοφ του Γιέλσιν, εκτός από κομματικό στέλεχος και προϊστάμενος τμήματος. Μία ολόκληρη ώρα πριν από την έναρξη της εκδήλωσης, είχαν φέρει με λεωφορεία τους δικούς τους ανθρώπους, όλοι τους ήταν δημόσιοι υπάλληλοι. Δάσκαλοι, γιατροί, υπάλληλοι μικρών υπηρεσιών. Κάθε σειρά καθισμάτων είχε τον δικό της επικεφαλής. Είχε πολλές άδειες θέσεις, αλλά δεν άφηναν κανένα να μπει. Στην δωδέκατη σειρά είδα την δασκάλα Βάλια Μαμπουρίδη. Προσπάθησα να την πλησιάσω, αφού είχε πολλές θέσεις κενές. Δεν με άφησαν.

— Από πού είστε; με ρώτησε η επικεφαλής τους, η υποδιευθύντρια του σχολείου.

Από την αχτιδική επιτροπή του κόμματος, της λέω ψέματα και χωρίς να της δώσω σημασία πέρασα. Στους διαδρόμους είχαν βάλει μερικά μικρόφωνα. Δίπλα τους στέκονταν κάτι γεροδεμένοι, αθλητικοί τύποι. Παρακολούθησα όλη την παράσταση. Μίλησαν μόνο «δικοί» τους και πρότειναν τους «κατάλληλους» υποψηφίους, τους υπόλοιπους ούτε που τους άφησαν να πλησιάσουν τα μικρόφωνα, όπως είχαν κάνει και στη Λέσχη Πολιτισμού του εργοστασίου Κομπρέσορ. Έβραζα από τα νεύρα μου, μα οι υπόλοιποι αδιαφορούσαν εντελώς. Προσπάθησα να βρω κατανόηση εκ μέρους της Βάλιας Μαμπουρίδη, η οποία, έστω και μακρινή, ήταν συγγενής μου κι επιπλέον σύζυγος ενός πολύ καλού μου φίλου, του Γιούρι Ριαμπόφ. Εκείνη όμως γέλασε.

— Άλικ, προσγειώσου.

Τότε δεν ήξερα τι σημαίνει «διοικητικοί πόροι» και τη δύναμή τους.

Ύστερα από λίγες εβδομάδες τα πράγματα χειροτέρεψαν. Στη Μικρή αίθουσα του κτιρίου της αχτιδικής επιτροπής του κόμματος, ο πρώτος γραμματέας Βαλέρι Παβλίνοβιτς Στσάντσεφ είχε οργανώσει μία συνάντηση των στελεχών της περιοχής με τους δημοσιογράφους της εφημερίδας «Πράβντα της Μόσχας». Ο Σουτούγιεφ μου πρότεινε να πάω και το αποδέχτηκα με χαρά. Ας μην έχω να φάω ψωμί, αρκεί να μπορώ να εκφράζω τις πολιτικές μου θέσεις. Τα καταραμένα γονίδιά μου φταίνε γι᾽ αυτό. Οι συγκαιρινοί δεν γνωρίζουν την εξουσία που είχε τότε κάποιος που ήταν πρώτος γραμματέας της αχτιδικής επιτροπής του κόμματος. Μπροστά του στέκονταν προσοχή υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι και διευθυντικά στελέχη επιχειρήσεων που απασχολούσαν χιλιάδες εργάτες. Μίλησε λοιπόν ο γραμματέας και μας παρουσίασε τους επικεφαλής του δημοσιογραφικού κομματικού οργάνου της Μόσχας. Εκείνοι μας είπαν για τη δουλειά τους, για τη σημασία που έχει η εφημερίδα τους. Αναφέρθηκαν, επίσης, στο γε-

γονός ότι μειώνεται η κυκλοφορία της κ.λπ. Όταν περάσαμε στις ερωτήσεις, σηκώθηκα, και δεν ξέρω αν θα γελάσετε ή αν θα κλάψετε με αυτό που θα περιγράψω παρακάτω:

— Ας μας πει, σας παρακαλώ πολύ, κάποιος από τους παρόντες, αν θα ήθελε μετά τον θάνατό του οι ευγνώμονες απόγονοί του να φτιάξουν ένα σκιάχτρο με το πτώμα του;

Νεκρική σιγή. Στη συνέχεια ένας δυο προσπάθησαν να ψελλίσουν κάτι. «Εγώ»... «Εγώ».

Ο πρόεδρος της συγκέντρωσης κατάλαβε τι ήθελα να πω και αφού περίμενε λίγο με ρώτησε:

— Και τι δουλειά έχει αυτό που ρωτάτε;

— Πώς δεν έχει. Είστε όλοι μορφωμένοι άνθρωποι και καταλαβαίνετε πως η μούμια στην κεντρική πλατεία της χώρας είναι βαρβαρότητα. Δεν ζούμε στην αρχαία Αίγυπτο και κανείς από εσάς δεν τολμάει να το παραδεχτεί αυτό, μέχρι να το αποφασίσουν οι υψηλά ιστάμενοι. Αυτό κάνει και η εφημερίδα σας. Μπορεί να μην συμφωνούμε με ορισμένες απόψεις των δημοσιογράφων του περιοδικού «Ογκονιόκ», της εφημερίδας «Τα νέα της Μόσχας», της «Ιζβέστια» και ορισμένων άλλων εντύπων, αλλά γνωρίζουμε τις απόψεις του Καρότιτς, του Γιεγκόρ Γιάκοβλεφ και του Γκολεμπιόφσκι, η εφημερίδα σας όμως «περί άλλων τυρβάζει». Ποιος χρειάζεται μία τέτοια εφημερίδα; Πέρασαν οι εποχές που μας υποχρέωναν να γραφτούμε συνδρομητές σε μία οργάνωση, όχι μόνο σε οργανώσεις αλλά και σε διευθύνσεις διαφόρων επιχειρήσεων. Τώρα, Βαλέρι Παβλίνοβιτς, ως προς την ερώτησή σας, τι τρέχει με το «Μεμοριάλ»; Είμαι μέλος ενός εκ των διοικητικών του συμβουλίων και γνωρίζω την υπόθεση. Εδώ και έξι μήνες μας ταλαιπωρούν με την έγκριση του Καταστατικού μας. Μας υποχρεώνουν διαρκώς να «κάνουμε αλλαγές» στο κείμενο του Καταστατικού και ύστερα από κάθε διόρθωση πρέπει να οργανώσουμε συνδιάσκεψη. Υπόσχονται πως θα μας παραχωρήσουν αίθουσα γι᾽ αυτό, αλλά λίγο πριν από την έναρξη της εκδήλωσης, με άνωθεν εντολή μάς την αρνούνται. Την τελευταία μας συνδιάσκεψη την πραγματοποιήσαμε υπό βροχή και χιονόνερο στον περίβολο του Ινστιτούτου Οδικών Μεταφορών της Μόσχας. Ξέρετε όμως, είμαστε όλοι ηλικιωμένοι, «σύντομα θα μας πάρει κοντά του ο Θεός». Τελικά, για να μας εμποδίσετε, επινοήσατε κάποια Ένωση, με επικεφαλής τον εκλεκτό σας. Παρόλα αυτά, πετύχαμε την έγκριση του Καταστατικού μας και λειτουργούμε κανονικά, μαζί μας πλέον, δεν είναι μόνο ο Σάχαροφ, αλλά και οι Γιέλτσιν, Ποπόφ, Ριζόφ και Αφανάσιεφ, οι λογοτέχνες Γιεβγκένι Γιεφτουσένκο και Αλές Ανταμόβιτς, αν βέβαια τους έχετε ακουστά. Αυτή η οργάνωση λοιπόν είναι η Συνείδηση της χώρας σήμερα.

Ορισμένοι προσπάθησαν να με κάνουν να σωπάσω, αλλά το προεδρείο της συγκέντρωσης δεν τόλμησε να πει τίποτα. Βγαίνοντας από την αίθουσα, ήρθαμε πρόσωπο με πρόσωπο με τον δεύτερο γραμματέα της αχτιδικής επιτροπής του κόμματος. Με κοίταξε, νομίζω με συμπόνια. Σήμερα τον κατανοώ, πριν από 30 χρόνια όμως δεν τον καταλάβαινα.Ύστερα από λίγες ημέρες ήρθε στο γραφείου μου η πρώην, τέταρτη κατά σειρά, προστατευόμενη του Γιέλσιν από το τμήμα προσωπικού και σε φιλικό ύφος μου είπε εμπιστευτικά:

— Ήρθε στο τμήμα μας ένα καγκεμπίτης, πήρε τον «Ατομικό φάκελο» σας, κλείστηκε στο γραφείο του Ειδικού τμήματος και τον μελετάει.

— Ολόκληρη ημέρα θα το μελετάει; Όλο κι όλο 10-12 σελίδες περιέχει. Μία εύφημο μνεία, τρία ασημένια μετάλλια από τις εκθέσεις, τιμητικό δίπλωμα και εύφημο μνεία του υπουργού Πολιτικής Άμυνας. Υπάρχει ακόμη ευχαριστήρια επιστολή της Αστυνομίας γιατί απέτρεψα τη ληστεία μιας υπαλλήλου της Ανώτατης Σχολής Στελεχών της Κομσομόλ και έπιασα τον ένοχο.

Ναι, είχα κάνει κάτι τέτοιο. Θυμήθηκα και την περίπτωση που έγινε στο πάρκο δίπλα στο σπίτι μας. Ένας αλκοολικός είχε αρπάξει από μία γυναίκα το γούνινο καπέλο της και το έβαλε στα πόδια. Αυτή έβαλε της φωνές. Εκείνη τη στιγμή έκανα βόλτα με το λυκόσκυλό μου.

— Στάσου! φώναξα. - Θα αμολήσω το σκυλί!, ενώ στο μεταξύ τον κυνηγούσα και σκεφτόμουν τι θα κάνω αν σταματήσει. Ο Ντινάρ μου, το αγαπημένο μου σκυλί, ήταν πιο αγαθό κι από αρνάκι, ενώ ο κλέφτης ήταν ένα κεφάλι πιο ψηλός από εμένα και γεροδεμένος. Ευτυχώς, από την απέναντι μεριά άρχισαν να τρέχουν προς τον κλέφτη οι γείτονές μου. Γεροδεμένα παλικάρια τον έπιασαν και τον πήγαν στην αστυνομία.Ύστερα από τρεις ημέρες ήρθε στην κοινοπραξία η ευχαριστήρια επιστολή. Ο ηρωισμός μου ήταν αντικείμενο συζητήσεων για αρκετές ημέρες. Μου έδωσαν μάλιστα και μπόνους.

Η Ραίσα μου είπε τα νέα κι έφυγε, εγώ όμως έβραζα μέσα μου. Προς το βράδυ χαλάρωσα λίγο. Την επόμενη ημέρα μου τηλεφώνησε ο προϊστάμενος του τμήματος προσωπικού Μπορίς Μούσιν, άνθρωπος του νέου διευθύνοντος συμβούλου, ένας από εκείνους που τον περιτριγύριζαν διαρκώς για να κάνουν τα θελήματά του.

— Αλεξάντρ Νικολάγιεβιτς, ένας σύντροφος θέλει να μιλήσει μ᾽ εσάς.

Θυμήθηκα τη χθεσινή ημέρα και αμέσως κατάλαβα. Μα δεν μπορούσε να μιλήσουμε χθες, σκέφτηκα.

Πήγα. Σε μία καρέκλα καθόταν ένας νεαρός, συμπαθητικός άντρας. Δεν ήταν κακομούτσουνος σαν εκείνους που έρχονταν για έλεγχο από την Περιφερειακή Διοίκηση Εσωτερικών Υποθέσεων.

— Είμαι από την υπηρεσία και ήρθα να συζητήσουμε το θέμα των φωτοαντιγραφικών.

— Τα φαντάστηκα, παρακαλώ ελάτε, του είπα και τον οδήγησα στο γραφείο μου. - Θα είμαστε μόνοι μας, δεν θα μας ενοχλήσει κανείς.

Και συνέχισα: Γενικά, όταν έρχονται για τα φωτοαντιγραφικά, συνήθως αρχίζουν κάνοντας έρευνα. Και κάθε άλλο παρά ευγενικοί, όπως εσείς είναι, τους γνωρίζω όλους φυσιογνωμικά, τους ξέρω σαν ανόητους, εσάς όμως μάλλον η αχτιδική επιτροπή του κόμματος σας έστειλε να ελέγξει την αξιοπιστία μου. Αργήσατε όμως, πέρασαν αυτές οι εποχές. Αναφορικά με την αναξιοπιστία, καλύτερα να την αναζητήσετε στα γραφεία της εξουσίας... και λέγοντας αυτά άρχισα να φουντώνω. Εξερράγη το ηφαίστειο. Θόλωσε το βλέμμα μου. Έβγαλα όλα όσα βασάνιζαν τη συνείδησή μου για πολλά χρόνια. Είπα για την εξόντωση του έθνους μου, για την αριστοκρατία, την μπουρζουαζία, τους χωρικούς, τη διανόηση, για τους καλύτερους όλων μας που σκοτώθηκαν στους πολέμους και για όλους εκείνους τους βρωμιάρηδες που ήξεραν πως να προσαρμόζονται σε όλες τις καταστάσεις, για το πως επιβίωσαν και νίκησαν. Του είπα για τα στρατόπεδα και τα τρελοκομεία που έστελναν τους αξιοπρεπείς ανθρώπους αυτής της χώρας.

— Εσείς, «ως αιχμή του δόρατος του κόμματος», ασπίδα και ξίφος του, ποιον υπηρετείτε; Τους γέροντες που από καιρό πάσχουν από άνοια. Όλος ο κόσμος γελάει με τα μέλη του Πολιτικού σας Γραφείου. Γνωρίζετε πολύ καλά ποιος γονάτισε τη χώρα. Ξέρετε κι εγώ, στα μαθήματα Πολιτικής Αγωγής μελετούσα τα «μεγαλειώδη αφηγήματα» του Λεονίντ Ιλιτς. Θυμάστε πως μία ομάδα κολάκων πρότεινε για το βραβείο Λένιν το βιβλίο «Ο αγαπημένος και ακριβός μας Νικίτα Σεργκέγιεβιτς Χρουστσόφ»; Λίγες ημέρες αργότερα τον έριξαν κι όλοι άρχισαν να τον βρίζουν. Έτσι η εξουσία βίασε τη συνείδησή μας κι αυτή η βία είναι χειρότερη από τη φυσική, αν φυσικά, υπάρχει ακόμη αυτή η «συνείδηση». Σε τούτο το υπόγειο αναξιόπιστοι δεν υπάρχουν, έχει μόνο κοπέλες που δουλεύουν για ελάχιστα χρήματα και κάνουν μία βρώμικη και επικίνδυνη για την υγεία τους δουλειά.

Με άκουγε μόνο και χαμογέλαγε. Όταν ξεσπάθωσα, του είπα:

— Πάμε τώρα να δείτε έστω και προσχηματικά πού αντιγράφω κατά χιλιάδες, ενάντια στις οδηγίες σας, χιλιάδες λευκά επιστολόχαρτα της αχτιδικής επιτροπής του κόμματος, της τοπικής στρατολογίας, της τοπικής αστυνομίας και άλλων οργανισμών.

Τότε είχα στο τμήμα μου πολλά εισαγόμενα μηχανήματα τελευταίας τεχνολογίας, φωτοαντιγραφικά και πλότερ. Ήξερα πώς να τα προμηθεύομαι και δεν ντρεπόμουν καθόλου να παινεύομαι γι᾽ αυτό. - Όχι, όχι, ευχαριστώ, δεν χρειάζεται. Είμαι ήσυχος ότι το τμήμα σας βρίσκεται στα κατάλληλα χέρια, είπε και μου έδωσε το τηλέφωνό του. Το όνομά του ήταν Γκενάντι Βασίλιεβιτς Μπρέζνιεφ. Αφού χαιρετηθήκαμε ευγενικά, ανέβηκε τη σκάλα. Τον κοίταξα καθώς έφευγε και ήμουν σίγουρος πως δεν θα ξαναπήγαινε στο τμήμα προσωπικού. Λίγους μήνες αργότερα, ήθελα να πληροφορηθώ κάτι σχετικά με την λειτουργία του Σωματείου θυμάτων πολιτικών διώξεων, που είχαμε ιδρύσει μαζί τον Ποντραμπίνεκ, του τηλεφώνησα και τον ρώτησα:

— Μήπως θυμάστε έναν Διονυσιάδη από την κοινοπραξία Ενεργομηχανική;

— Μα, φυσικά Αλεξάντρ Νικολάγιεβιτς, πώς θα μπορούσα να σας ξεχάσω;

Ομολογώ πως εξεπλάγην, όταν μου μίλησε αναφέροντας το όνομα και το πατρώνυμό μου. Βλέπετε, δεν υπάρχουν πολλοί βλάκες σαν κι εμένα.

Με άκουσε, μου ευχήθηκε καλή επιτυχία και έδωσε το τηλέφωνο στον υπεύθυνο για το ζήτημά μου συνάδελφό του. Για άλλη μία φορά πείστηκα πως σε αυτή την υπηρεσία εργάζονται πολλοί έντιμοι και αξιοπρεπείς άνθρωποι. Νομίζω όμως πως θα είναι πολύ δύσκολη η δουλειά τους, κυρίως εξαιτίας των αναξιοπρεπών προϊσταμένων τους. Προφανώς, η επιλογή τους γίνεται με κάποια ειδικά κριτήρια, πράγμα που ισχύει παντού και όχι μόνο στη χώρα μας. Οι τυχάρπαστοι πάντα επιβιώνουν.

Η κοινοπραξία μας, στην οποία είχα μείνει ο μόνος βετεράνος από την πρώτη φουρνιά προσλήψεων, είχε αρχίσει να διαλύεται. Ο Ντιορντίτσα, έχοντας απαλλαγεί σχεδόν από όλους όσους αποτελούσαν τη φρουρά του Γιέλσιν, είχε αρχίσει να περιβάλλεται από κόλακες, οι οποίοι πουλούσαν δεξιά κι αριστερά ό,τι μπορούσαν για να πλουτίσουν. Πουλούσαν ακόμη και τις εγκαταστάσεις που είχαμε φτιάξει με τα ίδια μας τα χέρια. Εγώ προσπαθούσα να πιάσω δουλειά στο Μεμοριάλ. Εκεί, πάντα υπό την καθοδήγηση του Αντρέι Ντμίτριεβιτς Σάχαροφ, έκαναν σπουδαία δουλειά, ενώ στη «Δημοτική Ένωση Θυμάτων Αναιτιολόγητων Διώξεων» τα πράγματα δεν πήγαιναν τόσο καλά. Τα βλαστάρια υψηλόβαθμων στελεχών του κόμματος των Μπολσεβίκων όπως ο Κοσιόρ, ο Σμίλγκα, ο Φέλντμαν, ο Αντόνοφ-Οβσέγιενκο και πολλών άλλων ιστορικών προσώπων, τα οποία δεν θυμούνταν καν τους γονείς τους, αφού ήταν πολύ μικροί όταν τους εκτέλεσαν, μεγάλωσαν σε ορφανοτροφείο, είχαν όλοι τους βαριά ψυχικά

τραύματα. Δεν είχαν οργανωτικές ικανότητες, ενώ συχνά ξεσπούσαν σε επιθετική συμπεριφορά χωρίς αιτία. Θεέ μου, σκεφτόμουν ώρες-ώρες, τι κάνω εδώ; Είναι τα παιδιά εκείνων οι οποίοι χωρίς έλεος εκτελούσαν και στη συνέχεια εκτελέστηκαν από τους «συντρόφους» τους. Εμφανίστηκαν και ορισμένα ύποπτα πρόσωπα, τα οποία με σχεδόν επαγγελματική δεξιότητα πίεζαν εκείνους που είχαν ιδρύσει αυτό το σωματείο. Έπειτα, ήρθε η εποχή της πείνας. Από το εξωτερικό ερχόταν ανθρωπιστική βοήθεια. Αυτοί οι νεοφερμένοι άρχισαν να συκοφαντούν όλους εκείνους που δεν ευθύνονταν για τίποτα και να θέλουν να γίνουν επικεφαλής. Ως πλέον οργανωτικός και νεαρός, από τις πρώτες ημέρες σύστασης της οργάνωσης, αντιμετώπιζα τις πιέσεις των υπολοίπων να εκλεγώ πρόεδρος Συμβουλίου Πόλης, αλλά αρνήθηκα λέγοντας πως θέλω να παραμείνω απλός μέλος. Δόξα τω Θεώ που εισακούστηκα. Τελικά, οι νεοφερμένοι με τη βοήθεια της συκοφαντίας αθώων ανθρώπων, οι οποίοι με κόπο ίδρυσαν αυτό το σωματείο, κατάφεραν σταδιακά να τους απομακρύνουν και οι ίδιοι ανέλαβαν την ηγεσία όλων των Συμβουλίων Πόλης και αντίστοιχα διαχειρίστηκαν την ανθρωπιστική βοήθεια που ήταν και ο πραγματικός τους στόχος. Είχα καταλάβει ποιοι ήταν και ποιος βρισκόταν πίσω τους και αφού εργάστηκα εκεί για τέσσερα και πλέον χρόνια, στην τακτική εκλογο-απολογιστική συνέλευση δήλωσα την αποχώρησή μου. Αμέσως άρχισαν να προσλαμβάνουν ύποπτους τύπους. Λαμβάναμε ανθρωπιστική βοήθεια από το εξωτερικό, την οποία μοιράζαμε σ' αυτούς που έχουν ανάγκη. Αλλά τα άθλια υποκείμενα με γαμψά νύχια επιδίωκαν να γίνουν επικεφαλής της Ομοσπονδίας κατηγορώντας εμάς πως διαχειριζόμαστε τα τρόφιμα προς όφελός μας. Εν πάσει περιπτώσει όσο ήμουν εκεί ποτέ δεν πήρα τίποτα, και κανείς δεν θα μπορέσει να λερώσει το όνομά μου.

Η οδική περιπλάνηση στην Ελλάδα

Μπήκε το 1990, ο εκδημοκρατισμός της χώρας άρχισε να φέρνει τους πρώτους καρπούς. Ανεξάρτητα από την αντίσταση των αξιωματούχων του κόμματος και των μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων, η ατμόσφαιρα στη χώρα καθάρισε σε τέτοιο βαθμό που εγώ με θράσος σκέφτηκα να πάω στην Ελλάδα με πρόσκληση, οδηγώντας το αυτοκίνητό μου μάρκας Ζιγκουλί. Ήταν το πρώτο αυτοκίνητο μικρού κυβισμού μετά την Chevrolet και έξι αυτοκίνητα μάρκας Βόλγα. Πήρα μαζί μου τον γιο της Κίρας Αμπράμοβνα Παντελή και τη σύζυγό του Ίρα. Η Κίρα Αμπράμοβνα είχε

ζητήσει από την παλιά της φίλη Αριάδνη Ηλιοπούλου να μας κάνει την πρόσκληση στην Ελλάδα. Στην ελληνική πρεσβεία δεν αντιμετωπίσαμε κανένα πρόβλημα με την έκδοση βίζας, το «μέσο» είναι μεγάλη υπόθεση και η Κίρα Αμπράμοβνα είχε εργαστεί σε αυτή την «εχθρική» πρεσβεία για περισσότερα από τριάντα χρόνια. Στο μεταξύ, στο Ντονέτσκ, όπου μετά την εξορία είχε μετακομίσει το 1972 η οικογένεια Ονουφριάδη είχαν βγάλει τα χαρτιά για να ταξιδέψει με το αυτοκίνητό του ο Λάζαρος Ιβάνοβιτς με την αδελφή του Όλα Ιβάνοβνα και τη σύζυγό του Ρίμα. Είχαν κάτι εξαδέλφια στην Αθήνα και την Κατερίνη. Στη Μόσχα ήταν Μάρτιος μήνας και η άνοιξη ήταν στο απόγειό της. Η τριάδα μας με το ολοκαίνουργιο Ζιγκουλί ξεκίνησε για το Ντονέτσκ. Από εκεί θα συνεχίζαμε παρέα. Όσο πλησιάζαμε στον Νότο, τόσο πιο πολύ αισθανόμασταν τη ζέστη. Παραδείσιος καιρός. Για δύο μέρες μείναμε στο Ντονέτσκ και συνεχίσαμε το ταξίδι μας. Στο Γκουνταούτι ζούσε η αδελφή της Κίρα Αμπράμοβνα και ο ανιψιός της Ζόρα Παναγιώτοβ. Εκεί διανυκτερεύσαμε. Την θεία του Πατ ο γιος της είχε ήδη πάει στην Ελλάδα με το αυτοκίνητό του και μας μιλούσε με μεγάλο ενθουσιασμό για όλα. Το πρωί φύγαμε. Στο Μπατούμι μείναμε μαζί με την οικογένεια Ουνουφριάδη σε κάτι συγγενείς μας. Εκεί ήταν και ο θείος Σοφός Ηλιόπουλος, η σύζυγός του αδελφού του Χαρίκο η θεία Ζένια και η κόρη της αδελφής η Ντίτα. Ο Πάτ είχε πολλούς συγγενείς στη Γεωργία. Στον δρόμο προς το Μπατούμ το Ζιγκουλί μας έστριψε προς το Κουταίσι, όπου ζούσε ο αδελφός της Κίρας Αμπράμοβνα, διανυκτερεύσαμε και εκεί. Οι Ουνουφριάδη δεν ήρθαν στο Κουταίσι και συμφωνήσαμε να συναντηθούμε στο Μπατούμ.

Βρήκα την οικογένεια Μουστακόπουλου, οι οποίοι ήταν γείτονές μας στην εξορία. Η Βιολέτα που ήταν συμμαθήτριά μου και πάντα «προσυλωμένη στις αρχές της Κομσομόλ» μου ασκούσε κριτική για τα λάθη μου, βρισκόταν στο Ομπνίνσκ για θεραπεία. Η μικρότερη αδελφή της Τατιάνα είχε ακούσει από τους συγγενείς της για την οικογένειά μας. Ο Θαλής Γκεοργκίεβιτς δεν ήταν και τόσο γέρος, αλλά δεν μπορούσε να με θυμηθεί πια, έπασχε από Αλτζχάιμερ. Τι κρίμα! Ήταν ένας άνθρωπος κρυστάλλινης εντιμότητας. Στα νιάτα του ήταν στέλεχος της Κομσομόλ. Νομίζω πως ήταν γραμματέας της Επιτροπής Πόλης της Κομσομόλ στο Μπατούμ. Διηγήθηκα στην κόρη του πως μπροστά σε ξένους στη Ζαβόντοφκα έκανε παρατηρήσεις στον πατέρα μου για τα «λάθη» του.

— Νίκο, πάλι τα μπέρδεψες όλα, την εργασία που έγραψες στα έγγραφα, ότι την έκανα εγώ, δεν την έκανα.

Μετά, όταν ήταν οι δύο τους, ο πατέρας μου, τον μάλωνε.

— Τρελάθηκες; Θέλεις να με βάλουν φυλακή! Αφού γράφω ότι έκανες παραπάνω δουλειές για να μην ψοφήσουν από την πείνα τα παιδιά σου, και με εκθέτεις μπροστά σε όλους!

Ο πατέρας έγραφε πως έκανε περισσότερες δουλειές όχι μόνο ο συμπατριώτης του, αλλά και όλοι όσοι ήταν αδύναμοι και ηλικιωμένοι. Γι' αυτόν τον λάτρευαν οι εργάτες, όπως και στο οικοδομικό του συνεργείο στο Αχαλσένι. Προσπαθούσαν να τον ευχαριστήσουν όπως μπορούσε ο καθένας. Μία φορά ένας Λιθουανός μας έφερε ένα μεγάλο κομμάτι καπνιστού μπέικον. Εγώ θύμωσα πολύ.

— Πατέρα, αυτό είναι δωροληψία.

— Και θέλεις να τον προσβάλω; Εδώ που είμαστε κανείς άλλος δεν φτιάχνει καπνιστό μπέικον εκτός από αυτόν και ήθελε να μου δείξει πόσο μεγάλος τεχνίτης είναι σ' αυτό.

Συμβιβάστηκα. Δεν βρήκα κάποια επιχείρημα να του αντιτείνω, αλλά μία πίκρα στην ψυχή μου έμεινε. Η Τατιάνα μου είπε ότι ο πατέρας της και εδώ ήταν διάσημος σε όλη την πόλη σαν Δον Κιχώτης, ως ο άνθρωπος που αναζητούσε πάντα την αλήθεια. Φρόντιζε για όλους, «διεκδικούσε τα δικαιώματά» τους. Η τοπική γραφειοκρατία τον ειρωνευόταν, αλλά τον σεβόταν. Ήταν αδύνατον, ακόμη και ο πιο σκληροπυρηνικός γραφειοκράτης να αρνηθεί οτιδήποτε σε αυτόν τον άγιο άνθρωπο. Η πόλη δεν ήταν μεγάλη κι έτσι όλοι γνωρίζονταν μεταξύ τους. Παντού συντεχνίες και νεποτισμός γύρω μας. Αυτός είναι όμως ο Καύκασος, είναι φιλόξενος ο λαός του. Την τρίτη ημέρα παραμονής μας στο Μπατούμ ξεκινήσαμε για τα σύνορα με την Τουρκία. Τα σύνορα είναι κοντά, σε απόσταση μερικών χιλιομέτρων, μα βρήκαμε... συνωστισμό. Για να δωροδοκούνται, υποχρέωναν τον κόσμο να στέκεσαι στην ουρά, ο χρυσός κανόνας της σοβιετικής γραφειοκρατίας. Η σοβιετική Γεωργία ήταν πρωταθλητής στη διαφθορά.

Για εμάς όμως είχαν φροντίσει άνθρωποι με επιρροή. Ο εξάδελφος του Πάτα, ο Στάλικ Μαζμανίδης ήταν σημαντικός άνθρωπος, μεγάλος και διάσημος βιολόγος. Η δε Κίρα Αμπράμοβνα, παρόλο που ήταν συνταξιούχος, είχε μεγάλη επιρροή. Το απόγευμα οι συνοριοφύλακες και οι τελωνιακοί, αφού έκαναν πως κάνουν εξονυχιστικό έλεγχο, μας άφησαν να περάσουμε. Η πρώτη εντύπωση από την Τουρκία ήταν το άρωμα του καπνού και η δεύτερη η εκτεταμένη διαφθορά. Δεν ήταν σημαντικό αν μετέφερες κάποια πράγματα αξίας ή όχι, έπρεπε να δώσεις ένα μικρό δωράκι. Τελικά, αφού περάσαμε από έλεγχο, ξεκινήσαμε το ταξίδι μας σε έναν θαυμάσια ασφαλτοστρωμένο δρόμο, σε αντίθεση με εκείνον της Γεωργίας. Είχε ήδη σκοτεινιάσει όταν πάθαμε το πρώτο σοκ, βλέποντας κάπου μπροστά μας μία ανταύγεια. Θαρρείς κι ήταν λουσμένο στο φως ένα ολόκληρο κέντρο

εξυπηρέτησης αυτοκινήτων. Βενζινάδικο, τεχνική εξυπηρέτηση, ξενοδοχείο, καφετέρια, καταστήματα και ένας διάολος ξέρει τι άλλο, ενώ τα μεγάφωνα μετέδιδαν το δημοφιλές εκείνη την εποχή τραγούδι «Λαμπάντα». Το τραγούδι αυτό θα μας συνοδεύει σε όλο μας το ταξίδι στην Τουρκία, αλλά και στην Ελλάδα. Ένας τεράστιος ασφαλτοστρωμένος χώρος, προορισμένος για τις στάσεις των φορτηγών, οι οδηγοί των οποίων διανυκτέρευαν εκεί. Αφού μείναμε για λίγο, συνεχίσαμε το ταξίδι μας, μιας και δεν θέλαμε να κοιμηθούμε. Εξάλλου, δεν είχαμε χρήματα για να πάμε στο ξενοδοχείο. Τα χρήματα που είχαμε μαζί μας μόλις και μετά βίας έφταναν για να πληρώνουμε τη βενζίνη και τα απολύτως απαραίτητα. Θέλαμε, εξάλλου, να φέρουμε και μερικά αναμνηστικά πίσω στο σπίτι. Το ταξίδι μας ήταν μεγάλο και μερικές φορές μπορεί το αυτοκίνητο να πάθει κάποια βλάβη. Αντιμετωπίζαμε με πολύ προσοχή τα χρήματά μας. Φτώχεια. Ήταν περίπου μεσάνυχτα όταν φτάσαμε στην πατρίδα των προγόνων μας την Τραπεζούντα. Διανυκτερεύσαμε δίπλα σε ένα κτίριο. Από ένα παράθυρο κάποιος μας μιλούσε στα Γεωργιανά. Γνωριστήκαμε και είδαμε ως είναι ένας Γεωργιανός που από τα παιδικά του χρόνια ζούσε στην Τουρκία και ήθελε να μιλήσει με τους «δικούς» του στη μητρική του γλώσσα.

Δεν μπορείς να κοιμηθείς σε ένα γεμάτο αυτοκίνητο. Δεν μπορούσαμε όμως να κάνουμε αλλιώς, δεν είχαμε ούτε περισσευούμενα χρήματα, ούτε την υπομονή να δούμε αργότερα την Ελλάδα. Αυτά τα δύο δεν μας επέτρεπαν καν να σκεφτούμε το ξενοδοχείο ως λύση, καθιστός όμως δεν μπορούσες να κοιμηθείς. Λίγο μετά τα μεσάνυχτα ο Μορφέας είπε την τελευταία του λέξη κι έτσι αποκοιμηθήκαμε για λίγο. Μόλις άρχισε να φωτίζει, τα δυνατά μεγάφωνα από τους μιναρέδες μας θύμισαν πως βρισκόμασταν σε μουσουλμανική χώρα. Ξεκινήσαμε, απολαμβάναμε την πατρίδα των προγόνων μας για την οποία είχαμε ακούσει τόσα πολλά από τους γονείς μας και διαβάσαμε σε βιβλία. Ο δρόμος ήταν θαυμάσιος και ύστερα από 15 ώρες, ύστερα από μία παρόμοια διανυκτέρευση, μπήκαμε στην Κωνσταντινούπολη. Απίστευτα μποτιλιαρίσματα στους δρόμους. Οι Τούρκοι δεν έχουν σαφή αντίληψη για τους κανόνες οδικής κυκλοφορίας ακόμη και στην ίδια την πρωτεύουσά τους. Σαν πιο πονηρός από τον Λάζαρο, τον άφησα να περάσει μπροστά και εγώ κολλημένος πίσω του οδηγούσα έτσι που κανείς δεν μπορούσε να μπει ανάμεσά μας. Τελικά, φτάσαμε στο κέντρο της πόλης και... χαθήκαμε εντελώς. Σταματήσαμε δίπλα σε ένα σημείο όπου ήταν μαζεμένοι πολλοί ντόπιοι και προσπαθούσαμε με νοήματα να τους εξηγήσουμε πως πηγαίνουμε στην πατρίδα των προγόνων μας την Ελλάδα. Μας κατάλαβαν, αφού δεν ήμασταν οι πρώτοι που ρωτούσαν. Μπήκαν στο παλιό τους αυτοκίνητο και μας είπαν να τους ακολουθήσου-

με. Ωραίοι άνθρωποι. Άραγε οι πατεράδες και παππούδες τους έσφαζαν τους δικούς μας; Εγκάρδια παλικάρια ήταν και παραλίγο να δακρύσουμε από την καλοσύνη τους. Περάσαμε από μία κρεμαστή γέφυρα πάνω από τον Βόσπορο, αποχαιρετήσαμε εγκάρδια τους φίλους μας, οι οποίοι μας έδειξαν την τελευταία ευθεία για τον προορισμό μας. Το απόγευμα είχαμε φτάσει στα σύνορα. Δεν μας έκαναν σχεδόν κανένα έλεγχο και είχε πια αρχίσει να ξημερώνει όταν φτάσαμε στο σπίτι των συγγενών του Πάτα στην Κομοτηνή. Πριν από πέντε χρόνια η Κίρα Αμπράμοβνα, όταν ακόμη δούλευε στην πρεσβεία, τους είχε εντάξει σε κάποιο κρατικό πρόγραμμα και είχαν επαναπατριστεί. Το κράτος τους έδωσε ένα ωραίο διαμέρισμα σε μία διώροφη μεζονέτα με μακροχρόνιο δάνειο. Αφού ήπιαμε για να γιορτάσουμε τη συνάντηση και γευματίσαμε με τηγανητά καλαμαράκια, πέσαμε να κοιμηθούμε και να χορτάσουμε ύπνο. Στη συνέχεια, ύστερα από μία μικρή περιήγηση στις τουρκικές γειτονιές της πόλης, συνεχίσαμε το ταξίδι μας. Λίγες ώρες αργότερα μπήκαμε στη Θεσσαλονίκη, όπου ύστερα από παράκληση του Βίκτωρ Ιβάνοβιτς Σαρηγιαννίδη, του θρυλικού μας αρχαιολόγου, αδελφού της Ίνα, έπρεπε να δώσω το βιβλίο του σε κάποια συνάδελφό του. Στο κέντρο της πόλης σταματήσαμε στο νεόδμητο πολυτελές ξενοδοχείο «Μακεδονία Παλάς» και από εκεί τηλεφώνησα στην παραλήπτρια του βιβλίου για να έρθει. Μετά κοίταξα στον τηλεφωνικό κατάλογο τους συνδρομητές με το επίθετο Διονυσιάδη και αμέσως βρήκα τη συγγενή μας. Ήταν πολλοί λίγοι στην Ελλάδα εκείνοι που είχαν το ίδιο επίθετο με εμάς. Κυριολεκτικά, μετρημένοι στα δάχτυλα. Ο θείος Διονύσης είχε πεθάνει πριν από τρία χρόνια. Η σύζυγος του θείου ήταν πολύ εγκάρδια και μας έδωσε τη διεύθυνσή της. Ήρθε στο μεταξύ η συνάδελφος του Βίκτωρ Ιβάνοβιτς, πήρε το βιβλίο και ήρθε μαζί μας για να μας δείξει τον δρόμο. Μπήκα μαζί με την Όλγα Ιβάνοβνα, η οποία γνώριζε λίγα Ποντιακά. Η θεία Πόπη είναι τόσο χαρούμενη που μας είδε που μας πρότεινε να διανυκτερεύσουμε σπίτι της. Το διαμέρισμα είχε τρία δωμάτια. Δεν ξέρει ότι είμαστε πολλοί. Αφού συζητήσαμε λίγο, τρόπος του λέγειν, την αποχαιρετήσαμε και φύγαμε. Ίσως κατά την επιστροφή να δεχτούμε την ευγενική της πρόσκληση. Αφού διασχίσαμε όλη την πόλη, βγήκαμε στην εθνική οδό. Ήταν εξαιρετική, μόνο που έπρεπε να πληρώνουμε ένα δολάριο κάθε 100 χιλιόμετρα. Ακόμη και αυτό το ποσό όμως ήταν μεγάλο για εμάς. Η νύχτα μάς βρίσκει σε ένα πανέμορφο μέρος κι αποφασίσαμε να κοιμηθούμε εκεί και με το πρώτο φως να δούμε τις ομορφιές της ελληνικής φύσης. Γύρω μας πανέμορφα δασωμένα βουνά, πεδιάδες γεμάτες ανθισμένες παπαρούνες. Άξιζε άραγε τον κόπο να διασχίσουμε νύχτα αυτά

τα μέρη; Κοιμηθήκαμε όπως και στην Τουρκία. Αν μπορείς να πεις, βέβαια, ότι ήταν ύπνος αυτός.

Το πρωί βρισκόμασταν ήδη στις θρυλικές Θερμοπύλες. Ο Πατ, η «κινούμενη εγκυκλοπαίδειά μας», είναι ένας θαυμάσιος ξεναγός. Εγώ δεν είμαι μορφωμένος, το ίδιο και οι συγγενείς μας, αν και οι πρόγονοί μας ανήκαν στην ελίτ του Πόντου.

Το μεσημέρι ήμασταν ήδη στο σπίτι της Αριάδνης μαζί με τον Πατ και την Ίρα, στη συνοικία της Καλλιθέας. Η οικογένεια Ουνουφριάδη πήγε να μείνει στους συγγενείς της, κάπου εκεί κοντά. Ο ένας εξάδελφός τους είναι μουσικός, ο άλλος πολιτικός. Ύστερα από μερικές ημέρες είχαν εκλογές. Τριγυρίζουμε ολόκληρες ημέρες. Ο Άλικ έρχεται να μας βρει μετά τη δουλειά του. Δέκα ημέρες πέρασαν χωρίς να το καταλάβουμε. Οι Ουνουφριάδη φεύγουν για την Κατερίνη, προκειμένου να επισκεφτούν κάποιους συγγενείς τους. Εμείς, είμαστε καλεσμένοι στο πατρικό σπίτι του Αθηναίου δικηγόρου Ιορδάνη Προυσανίδη, τον οποίο κάποτε είχε θεραπεύσει ο Πατ στην κλινική «Μπάκουλεβο». Το Πάσχα στο χωριό είναι μία μεγάλη γιορτή.

Κατά την επιστροφή, αποφασίσαμε να ταξιδέψουμε όχι από τον εθνικό δρόμο, αλλά να τραβήξουμε δυτικά. Θέλαμε πάρα πολύ να δούμε όσες περισσότερες περιοχές μπορούσαμε, αλλά και τη μοναστική πολιτεία στους βράχους των Μετεώρων. Μας προειδοποίησαν πως ο δρόμος δεν είναι καλός, αλλά εμείς ως Ρώσοι δεν τρομάζουμε με κάτι τέτοια. Ο δρόμος όντως δεν ήταν μεγάλος, έξι επτά μέτρα φαρδύς, μια συνηθισμένη επαρχιακή οδός. Εμείς τρέχαμε λες κι ήμασταν στην καλύτερη εθνική οδό. Στον δρόμο μας συναντήσαμε ένα συνεργείο επισκευών. Δύο εργάτες με ένα μικρό φορτηγάκι, άνοιγαν προσεκτικά τις τρύπες στα σημεία που είχε φθαρεί ο δρόμος και αφού έριχναν το μπετόν, στη συνέχεια τις ασφαλτόστρωναν. Από το μυαλό μου πέρασε η σκέψη πώς το κάνουν αυτό στη Ρωσία. Αναστενάξαμε βαθιά και συνεχίσαμε τον δρόμο μας. Ομορφιά. Κάθε κομμάτι γης ήταν περιποιημένο, δεν υπήρχαν παρατημένα μέρη και το κάθε χωράφι είναι τον ιδιοκτήτη του που το φρόντιζε. Τα χωριά ήταν θαρρείς και κάποιος τα είχε ζωγραφίσει. Όχι σαν τις σκεβρωμένες ίζμπες, τους γκρεμισμένους φράχτες και περιφράξεις. Δεν είδαμε ούτε μεθυσμένους άντρες, ούτε γυναίκες να κάθονται στα χαλάσματα και να μασουλούν ηλιόσπορους. Τυχεροί οι Έλληνες, που δεν νίκησε ο «αναπτυγμένος σοσιαλισμός», όπως ονειρευόμουν στη νιότη μου. Δεν θα αναφερθώ στα Μετέωρα, μπορείτε να τα δείτε στο Διαδίκτυο.

Στο Λιτόχωρο φτάσαμε μόλις άρχισε να σουρουπώνει κι ήταν ήδη έτοιμο το κοκορέτσι στη σούβλα. Τα παϊδάκια θα τα φάμε το πρωί. Είχε

τελειώσει η νηστεία της Σαρακοστής και μπορούσαμε να απολαύσουμε τα φαγητά. Το κρασί που ήταν δικής τους παραγωγής ήταν απλά φανταστικό. Στην εκκλησία είχαν φτιάξει μία εξέδρα, είχαν προβολείς, πυροτεχνήματα, μουσική. Η Λειτουργία γίνεται στον περίβολο που είναι δίπλα μας. Είμαι αγνωστικιστής, αλλά πήγα να την παρακολουθήσω. Οι οικοδεσπότες μας ήταν κομμουνιστές και δεν ήθελαν να ακούσουν λέξη για όλα αυτά. Το πρωί, ο φιλόξενος οικοδεσπότης, ο πατέρας του Ιορδάνη μάς πήγε στην Έδεσσα να δούμε τους περίφημους καταρράκτες της. Καθ' οδόν πήγαμε στο νοσοκομείο. Χθες είχαν μεταφέρει εκεί τη σύζυγο του Ιορδάνη με πόνους στη μέση. Ευτυχώς ήταν καλύτερα. Επιστρέφουμε σπίτι, όπου είχαν έρθει ήδη οι συγγενείς και οι φίλοι τους. Το Πάσχα κάνουν επισκέψεις ο ένας στον άλλον. Συνεχίσαμε την κουβέντα που είχαμε ξεκινήσει χθες για τον κομμουνισμό. Ο Πατ, όπως και εγώ, ήμασταν παθητικοί αντιφρονούντες, εκείνοι όμως σχεδόν όλοι ήταν ιδεολόγοι κομμουνιστές, όχι σαν τους δικούς μας τους καριερίστες. Ήταν μία πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση. Την επόμενη ημέρα τους αποχαιρετήσαμε και πήγαμε στην Κατερίνη, όπου μας φιλοξένησαν συγγενείς των Ουνουφριάδη. Μας δέχτηκαν με ζεστή καρδιά, διανυκτερεύσαμε και επιστρέψαμε. Πήγαμε ξανά στη θεία Πόπη. Αυτή τη φορά δεν μας πρότεινε να μείνουμε σπίτι, αλλά, απεναντίας, μας είπε πως σε λίγο θα έρθει ο γιος της και θα την πάρει να πάνε κάπου επίσκεψη. Προφανώς, τα παιδιά της τής εξήγησαν ότι δεν έχει καμιά δουλειά να προτείνει φιλοξενία σε τυχαίους ανθρώπους. Ποιοι είναι; Δεν τους ξέρουμε. Δεν ήταν σαν την Ευγενία Πετρόβνα που είχε διαρκώς το σπίτι της ανοιχτό. Η Ελλάδα δεν είναι σαν την Γεωργία και την Αρμενία. Εκεί όμως έμαθα ότι η γιαγιά μου η Βιργινία είναι θαμμένη στο νεκροταφείο της Καλαμαριάς. Πού όμως; Πήγαμε κι αρχίσαμε να ψάχνουμε. Συναντήσαμε ένα εργάτη που ήταν από το Σουχούμι. Μας είπε ότι θυμάται πως είδε ένα τέτοιο επώνυμο, μα δεν θυμάται τον τάφο. Ήταν Κυριακή και δεν υπήρχε κανείς από το διοικητικό προσωπικό. Εξάλλου, θέλαμε να φτάσουμε στην Κομοτηνή με το φως της ημέρας, ώστε να προλάβουμε να ξεκουραστούμε πριν από το μακρινό μας ταξίδι. Φύγαμε νωρίς το πρωί. Όλη την επόμενη ημέρα κάναμε βόλτα στην τουρκική συνοικία. Αγοράσαμε μερικά αναμνηστικά και ξεκινήσαμε για τη Μόσχα, ακολουθώντας τον ίδιο δρόμο. Στην Κωνσταντινούπολη κοιμηθήκαμε στον δρόμο, μπροστά στο Καραβάν Σαράι. Το πρωί κάναμε μερικά ψώνια και συνεχίσαμε τον δρόμο μας. Τη νύχτα, φτάνοντας σε μία κωμόπολη, αποφασίσαμε να κοιμηθούμε κανονικά σε ένα ξενοδοχείο. Τουλάχιστον μόνο οι γυναίκες. Πληρώσαμε 3 δολάρια και οι γυναίκες μας τάισαν μέχρι σκασμού τους κοριούς, ενώ οι άντρες κοιμηθήκαμε μία χαρά στο αυτοκίνητο.

Στην Τραπεζούντα κάναμε μία μεγάλη εκδρομή, αλλά δεν τολμήσαμε να πάμε στο ιερό για όλους εμάς τους Ποντίους μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά. Δεν είχαμε πολύ συνάλλαγμα και όσο είχε απομείνει μετά δυσκολίας έφτανε για τη βενζίνη. Για μας σε εκείνο το ταξίδι ακόμη και ένα μπουκάλι νερό ήταν πολυτέλεια, αφού στοίχιζε ένα δολάριο. Επιπλέον, ο μόνος που γνωρίζει καλά την ιστορία αυτού του αγίου τόπου είναι ο Πατ, οι υπόλοιποι είχαμε πλήρη άγνοια. Τελικά, φτάσαμε στα σύνορα, συναντήσαμε την ίδια ουρά, αλλά νιώσαμε πως σχεδόν είχαμε φτάσει στο σπίτι. Διανύσαμε την απόσταση μέχρι τη Μόσχα μέσα σε δύο ημέρες. Η μητέρα μου, μόλις μας είδε, ένιωσε πως έφυγε ένα βουνό από πάνω της. Ανησυχούσε διαρκώς. Τις επόμενες ημέρες ζούσαμε με τις αναμνήσεις αυτών που είδαμε, ακούσαμε και συζητήσαμε, αλλά η άδεια τελείωνε κι έπρεπε να γυρίσω στη δουλειά. Είχαν ήδη συσσωρευτεί πολλά προβλήματα εκεί. Η καθημερινότητα μας απορρόφησε ξανά.

Η απώλεια της Μαρόσα

Σε τούτη την ερασιτεχνική μου αφήγηση λησμόνησα να μιλήσω για ένα πολύ σημαντικό και, συνάμα, τραγικό περιστατικό, το οποίο είχε προηγηθεί του ταξιδιού μου. Λίγες ημέρες πριν να ξεκινήσουμε για το ταξίδι, μου τηλεφώνησε η Μαρόσα και μέσα σε βαθιά θλίψη μου είπε ότι ο Τόλικ την παράτησε. Επρόκειτο για τον Τόλικ Μορόζοφ, έναν ταλαντούχο ζωγράφο και θαυμάσιο άνθρωπο. Δεν μπορείς να βγάλεις άκρη με ό,τι συμβαίνει σε άλλες οικογένειες, μα πρέπει πάντα να στέκεσαι δίπλα στους φίλους σου με ένα καλό λόγο. Ο Τόλικ ήταν πολύ νεότερος από τη Μαρόσα, αλλά είχαν ήδη ζήσει μαζί περισσότερα από είκοσι χρόνια. Και οι δύο ήταν ταλαντούχοι και οι δύο δεν κατάφεραν να αναδείξουν το ταλέντο τους όπως έπρεπε. Η Μαρόσα από καιρό είχε κουραστεί να παλεύει διαρκώς με την παντοδύναμη γραφειοκρατία στην Κρατική Εταιρεία Κινηματογράφου, ζούσε κάνοντας διάφορες δουλειές, ενώ όταν κάποια στιγμή μία υψηλόβαθμη αξιωματούχος της είπε ότι θα έχει δουλειά μόνο αν της δίνει το 50% της αμοιβής της, ξέχασε για πάντα την κλίση της. Είμαι αυτόπτης μάρτυρας του αγώνα που έκανε σε όλη της τη ζωή με αξιωματούχους του πολιτισμού. Μα δεν ήταν η μόνη. Επιβίωσαν τελικά μόνο μερικοί μεγαλοφυείς και ένα πλήθος ατάλαντων κομφορμιστών.

Ιδιαίτερα δυσκόλεψαν τα πράγματα μετά τον θάνατο των φίλων της Σακέν Αϊμάνοφ και Βλαντίμιρ Μπάσοφ, που ήξεραν πώς να ελιχθούν στα

γρανάζια της γραφειοκρατίας. Ούτε ο Τόλικ είχε κάποιο αξιοπρεπές εισόδημα. Για να κάνεις μεγάλη τέχνη, πρέπει να βρεις έναν πλούσιο που να την εκτιμάει, διαφορετικά η συνείδησή σου δεν σου επιτρέπει να κάνεις τσαπατσουλιές. Αν φυσικά έχεις φιλότιμο. Η Μαρόσα μου είπε για την τραγωδία της. Μία νεαρή «φίλη της οικογένειας» την οποία η εύπιστη Μαρόσα έθρεψε σαν φίδι στον κόρφο της, έκλεψε τον Τόλικ. Αυτή, βέβαια, ήταν η δική της εκδοχή, μα εγώ ήξερα πως αυτός ο καλοκάγαθος άνθρωπος είχε μεταμορφωθεί από τις δυσκολίες της ζωής σε έναν εξαιρετικά νευρικό άνθρωπο, πράγμα που με υποχρέωσε να αραιώσω τις επισκέψεις μου. Η Μαρόσα είχε γίνει πολύ εκδικητική και πολύ οξύθυμη. Πίσω από κάθε φράση έβλεπε επίκριση ή μομφή. Γενικά, έπρεπε να την δει όχι μόνο ψυχολόγος, όπως έλεγε ο πρώην άντρας της Πλατών, αλλά ψυχίατρος. Εκείνη την ημέρα της έκανα παρέα για πολλές ώρες, ήπιαμε πολλά φλιτζάνια καφέ και είχαμε αδειάσει για δεύτερη φορά το σταχτοδοχείο. Ετοιμαζόμουν να φύγω όταν ξαφνικά ξέσπασε. Έκλαιγε με λυγμούς για αρκετά λεπτά, μη μπορώντας να αρθρώσει λέξη. Στη συνέχεια ξεκίνησε.

— Θυμάσαι την πρώτη χρονιά της γνωριμίας μας, όταν για κάθε σενάριο που έγραφα έπαιρνα τρελά λεφτά;

— Μα, φυσικά...

— Ο πατέρας σου συχνά δανειζόταν για λίγες ημέρες από εμένα πολύ μεγάλα ποσά.

— Φαντάζομαι για ποιον λόγο..

— Μία φορά με κάλεσαν στην Κ.Ε. του Κ.Κ.Σ.Ε. στην πλατεία Στάραγια, για να μιλήσουμε σχετικά με τα σχέδιά μου. Πήγα. Ήξερα όλους όσους είχαν σχέση με τον κινηματογράφο, αλλά βλέπω ένα άγνωστο που αντί να με ρωτήσει για το σινεμά, να με ρωτάει για τον πατέρα μου.

Ήξερα από παλιά πως ο πατέρας της, ο Σουρέν Ερζινκιάν, ήταν κάποτε υψηλόβαθμος σοβιετικός αξιωματούχος που δούλευε κάπου στην Ευρώπη. Όταν κατάλαβε πως τον ανακαλούν πίσω για να τον εκτελέσουν, αποστάτησε. Ο δίδυμος αδελφός της Μαρόσα σκοτώθηκε στον πόλεμο. Η μητέρα της, στρατιωτικός γιατρός, πέθανε λίγο μετά τον πόλεμο και η φτωχή Μαρόσα όλη της τη ζωή έφερε το βάρος της κόρης του «εχθρού του λαού», όπως όλη της τη ζωή έτρεφε την ελπίδα πως στον βαθμό που δεν άγγιξαν την οικογένειά της, πάει να πει πως ο πατέρας της ήταν σημαντικός πολεμιστής του «αόρατου πολέμου». Η γενιά μας παραληρούσε με τέτοιους ήρωες. Πολλές φορές είχαμε επισκεφτεί μαζί με την Τατιάνα Λιοζνόβαγια στο Μπόλσεβο τον Ιουλιανό Σιμενόφ, όταν έγραφαν μαζί το σενάριο για την τηλεοπτική σειρά «Δεκαεπτά στιγμές της άνοιξης». Ως σεναριογράφος η Μαρόσα ήταν εξαιρετική. Δεν είναι μόνο δική μου γνώμη

αυτή, αλλά των συναδέλφων, των δασκάλων της και πολλών άλλων που γνώριζα προσωπικά. Σε αυτήν κατέφευγαν πολλοί σκηνοθέτες και ποτέ δεν αρνήθηκε να βοηθήσει κανέναν Πολύ σπάνια ένας συγγραφέας μπορεί να γράψει σενάριο βασισμένο σε μυθιστόρημά του. Το σενάριο έχει πολλές ιδιαιτερότητες και η Μαρόσα ήξερε καλά την τέχνη της, μόνο που η ίδια παρέμενε πάντα στη σκιά.

Λοιπόν, συνέχισε, αυτό το στέλεχος, στην αρχή μου είπε ξανά το βιογραφικό του πατέρα που δεν γνώρισα, αφού δεν είχα ποτέ καμία επαφή μαζί του και ούτε τον θυμόμουν. Στη συνέχεια άρχισε να μου λέει για την οικογένειά σας και κυρίως για τον πατέρα σας. Ο τόνος της φωνής του γινόταν ολοένα και πιο αυστηρός και, στο τέλος, χτυπώντας τη γροθιά του στο τραπέζι, είπε οργισμένος: Έχασε τον ένα του γιο, αν δεν αλλάξει, θα χάσει και τους υπόλοιπους!

Όταν είδε ότι ψυχολογικά καταρρέω, χαμήλωσε τον τόνο της φωνής του και μου ζήτησε να τον ενημερώνω για κάθε περίπτωση οικονομικής δοσοληψίας της Νίκα. Ήθελε να σας κατασκοπεύω, κατάλαβες; μου φώναξε κι άρχισε ξανά να κλαίει με λυγμούς. Στη συνέχεια... ύστερα από λίγες ημέρες οι άνθρωποι του με πήγαν στο προαύλιο της φυλακής Ταγκάνκα και εκεί... μου είπε τέτοια πράγματα που δεν θα επαναλάβω για να την ατιμάσω τη μνήμη ενός ανθρώπου που αγαπώ πολύ.

— Θα κάνεις καριόλα ό,τι σου λέμε..., είπε ολοκληρώνοντας την αφήγησή της με κομμένη, κυριολεκτικά, την ανάσα από τους λυγμούς.

Προσπάθησα να την ηρεμήσω και για να είμαι πειστικός της είπα πως ούτε κι εγώ είμαι αναμάρτητος.

— Τι μπορούσες να κάνεις Μαρόσα... η εποχή ήταν τέτοια. Δόξα τω Θεώ πέρασαν όλα. Βλέπεις, και εμένα άρχισαν να μ' αφήνουν να πηγαίνω στην Ελλάδα.

Όταν ηρέμησε λίγο, τη ρώτησα πως έλεγαν αυτόν τον άνθρωπο.

— Νομίζεις πως σου λένε τα πραγματικά τους ονόματα; Μου συστήθηκε ως Σεργκέι Πετρόβιτς.

Προσπάθησα να αλλάξουμε κουβέντα, αλλά η μνήμη μου ανακάλεσε τα λόγια της μητέρας που είχε πει σ' εμένα και στον Λάζαρο εκείνη την εποχή: «Αν δεν δώσετε αυτό το χρυσάφι στο κράτος, θα αυτοκτονήσω».

Ύστερα από αυτή τη συζήτηση για μερικές ημέρες ζούσα υπό την επήρεια της, αλλά το επικείμενο ταξίδι στην Ελλάδα, είχε ήδη επισκιάσει αυτό το τρομακτικό ζήτημα, όταν μου τηλεφώνησε στη δουλειά η αρραβωνιαστικιά ενός φίλου της Μαρόσα, η Μάσα Μπασόβα.

— Η Μαρό Σουρένοβνα έπαθε εγκεφαλικό. Ήταν ξαπλωμένη για πολλές ημέρες στο διαμέρισμά της, μέχρι οι γείτονες, ακούγοντας το σκυλί

να γαβγίζει, κατάλαβαν πως κάτι συνέβη, κάτι τρομακτικό. Τώρα βρίσκεται σε ένα κρεβάτι στον διάδρομο του Α' νοσοκομείου, όπου αρνούνται ακόμη και να την πλύνουν δωρεάν. Μήπως θα μπορούσατε να βοηθήσετε; Εγώ δεν έχω καθόλου χρήματα.

Στο χρηματοκιβώτιο του γραφείου μου είχα πάντα ένα ποσό για έκτακτες καταστάσεις κι έτσι εξήγησα στη Μάσα πώς θα έρθει να με βρει. Την επόμενη ημέρα, αμέσως μετά τη δουλειά, πήγα να την δω. Την είχαν ήδη πλύνει και αλλάξει ρούχα και την είχαν βάλει σε ένα κανονικό δωμάτιο τεσσάρων κρεβατιών. Το στόμα της είχε στραβώσει, το ένα της μάτι ήταν γουρλωμένο. Δεν μπορούσε να μιλήσει, μόνο έκλαιγε και με τα χείλη της έδειχνε κάτι. Κατάλαβα πως ήθελε να καπνίσει. Άναψα τσιγάρο και της το έβαλα στο στόμα. Οι άρρωστοι από τα διπλανά κρεβάτια είχαν πάει στην τραπεζαρία για το βραδινό τους.

Έτσι σιωπηλά, επικοινωνήσαμε. Μετά το δείπνο άρχισαν να επιστρέφουν οι ασθενείς στο δωμάτιο. Τη φίλησα για τελευταία φορά και με δάκρυα στα μάτια έφυγα. Πέθανε σε εκείνο το δωμάτιο, όταν ήμουν ήδη στην Ελλάδα. Είκοσι χρόνια αργότερα, στο ίδιο δωμάτιο βρισκόμουν κι εγώ άρρωστος, με καρδιακό επεισόδιο. Λίγο καιρό μετά την επιστροφή μου από την Ελλάδα μου τηλεφώνησε ο Τόλικ και μου είπε ότι θα κάνουν τα σαράντα της και πως θα είναι ευτυχείς, αν θα πάω. Φυσικά και πήγα. Ο Τόλικ, θέλοντας να δικαιολογηθεί, μου έλεγε πόσο δύσκολη ήταν η ζωή μαζί της τα τελευταία χρόνια, πως η φίλη της οικογένειας δεν φταίει σε τίποτα, απλά δεν είχε πού αλλού να πάει και, ομολογώ, πως τον καταλάβαινα. Ιδιαίτερα τώρα, ένα τέταρτο του αιώνα μετά, όταν πια ο φτωχός Τόλικ έχει πεθάνει. Τουλάχιστον πρόλαβε να κάνει πραγματικότητα του παλιό του όνειρο και να ζωγραφίσει μερικές εικόνες στη ρωσική μονή του αγίου Παντελεήμονα στον Άθωνα. Αιωνία η μνήμη και των δυο τους!

Βγαίνοντας στη σύνταξη

Ήταν πολύ δύσκολη η επιστροφή στη δουλειά, ύστερα από τέτοιες διακοπές. Η κατάσταση στην κοινοπραξία χειροτέρευε μέρα με την ημέρα. Ο Ντιορντίτσα άρχισε να απαλλάσσεται από την «παλιά φρουρά», τα μέλη της οποίας τον ήξεραν από την εποχή που ήταν ακόμη «παιδί για θελήματα» και να περιβάλλεται από νεαρούς βλαστούς. Ο Μπορίς Μούσιν, ο αδελφός του οποίου ήταν προϊστάμενος του τμήματος προσωπικού της γενικής διεύθυνσης, έγινε από απλός μηχανικός, διευθυντής του τμήμα-

τος. Η σταδιοδρομία του είχε ιλιγγιώδη ταχύτητα και προσπαθούσε με κάθε τρόπο να δικαιώσει την τιμή που του έκαναν. Ο Ντίμα Λέρερ, τον οποίο ανέφερα παραπάνω, δεν έγινε τελικά δεκτός στο κόμμα, εξαιτίας του πέμπτης ερώτησης του ερωτηματολογίου που αφορούσε την εθνικότητα, αλλά έχοντας καλό μέσο στην Γενική προμηθειών του Υπουργείου, γρήγορα προχωρούσε και έτσι έγινε αναπληρωτής του διευθύνοντος συμβούλου. Ήταν ένα καλό, όμορφο και έξυπνο παλικάρι. Είχε υφιστάμενές του μερικές ερωμένες, τις οποίες προσέφερε στους κατάλληλους ανθρώπους με το αζημίωτο. Αυτή ήταν μία πολύ διαδεδομένη πρακτική κατά τη σοβιετική περίοδο. Απαλλαγμένος από τα «γερόντια» ο Βαλέρι προωθούσε στις διευθυντικές θέσεις νεαρούς και στον βαθμό που αυτοί σε αντίθεση με εμάς τους βετεράνους, ήταν πιο κοντά στην ηλικία, ενώ ως προς τη θέση υφιστάμενοί του, μπορούσε να συμπεριφέρεται μαζί τους όπως έκανε ο Γιέλσιν με εμάς, δηλαδή με αναίδεια. Κατά πώς λένε όμως «κι η μυλωνού τον άντρα της με τους πραματευτάδες».

Ο Γιέλσιν όντως ήταν ένας ταλαντούχος ηγέτης και δίκαιος άνθρωπος, γι᾽ αυτό και η αναίδειά του στο πλαίσιο του γενικότερου κλίματος, που υπήρχε στον οικοδομικό κλάδο, δεν εκλαμβανόταν τόσο οδυνηρά. Ήταν ο πατέρας που φρόντιζε την ομάδα του, παρόλο που ήταν μόνο τρία χρόνια μεγαλύτερός μου. Εμείς που υπηρετήσαμε μαζί του περισσότερο από δύο δεκαετίες θυμόμασταν πάντα το καλό που έκανε για εμάς. Προσωπικά εμένα, κατά παράβαση της σοβιετικής νομοθεσίας, κατάφερε να βοηθήσει να μετακομίσω από ένα μικροσκοπικό διαμέρισμα τριών δωματίων της εποχής του Χρουστσόφ, σε ένα κανονικό διαμέρισμα τριών, επίσης, δωματίων, με τεράστια κουζίνα και αίθριο, εκτός από το κανονικό μπαλκόνι. Ήξερε πολύ καλά ότι ήμουν σε θέση να αγοράσω ένα τέτοιο διαμέρισμα, αλλά οι ηλίθιοι νόμοι μας μου το απαγόρευσαν, αφού δεν επέτρεπαν περισσότερα από πέντε τετραγωνικά μέτρα ανά μέλος της οικογένειας. Γνώριζε επίσης ότι ξοδεύω πολλά προσωπικά μου χρήματα για υπηρεσιακές ανάγκες, από φακέλους μέχρι δώρα για την προμήθεια σύγχρονου εξοπλισμού, τον οποίο έδινα στις μονάδες μας. Εν μέρει προσπαθούσαν όλα αυτά να μου τα ανταποδώσουν δίνοντάς μου μπόνους, αλλά τα ποσά δεν μπορούσαν να συγκριθούν. Έτσι, αποφάσισε να με βοηθήσει για το διαμέρισμα πριν από 15 χρόνια. Είναι αδύνατο να περιγράψω πόσα έκανε για τους συνεργάτες του, αλλά και η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων τα θυμόταν και τον εκτιμούσε πολύ. Ο άλλος όμως δεν διακρίθηκε καθόλου ως ηγέτης, δεν είχε καν ανθρωπιά, παρά μόνο θεωρούσε πως είναι ο απόλυτος κυρίαρχος της τύχης μας. Οι φιλόδοξοι νεαροί τα εξέλαβαν ως παιχνίδια, εκείνοι όμως που τον θυμούνταν άπειρο, ένιωσαν

βαθιά απογοήτευση και αποστροφή συνάμα. Με τον Φολομέγιεφ τον δεχτήκαμε στον στενό κύκλο μας ως ίσο και περνούσαμε μαζί του τον ελεύθερο χρόνο μας, ακούγαμε τα παράπονά του για τον Γιέλσιν και, όπως μπορούσαμε, τον βοηθούσαμε. Τα θυμόταν όλα πολύ καλά , αλλά ήθελε πάρα πολύ να τον φοβούνται και να δείχνουν πόσο πολύ τον σέβονται.

Αργότερα, έμαθα πως με ζήλευε. Ήμουν ένα προσωπικό δημιούργημα του Γιέλσιν, αλλά ήμουν ταυτόχρονα πολύ πλούσιος και με σέβονταν όλοι, ανεξάρτητα από την εμφάνισή μου. Εξάλλου, ήμουν κατά δέκα χρόνια μεγαλύτερός του και δεν μπορούσε να μου βάλει τις φωνές. Άρχισε να κάνει παλιανθρωπιές. Στην αρχή δήλωσε δημοσίως πως δεν θα πηγαίνω πια σε συσκέψεις, στον βαθμό που σύμφωνα με το οργανόγραμμα δεν ήμουν προϊστάμενος τμήματος, παρά μόνο αναπληρωτής προϊστάμενος. Στη συνέχεια, άρχισα να μαθαίνω ότι κατά την απουσία μου έλεγε διάφορες βρωμιές για μένα και μάλιστα υπαινίχθηκε πως ασχολήθηκα με την αναπαραγωγή απαγορευμένων κειμένων. Βέβαια, δεν είπε ότι το έκανα εγώ για την ερωμένη του Ιρίνα και ύστερα από δική του παράκληση για να κάνω χάρη στον ίδιο. Στη συνέχεια εξαφανίστηκε η φωτογραφία μου από τον Πίνακα Τιμής. Όμως δεν άρμοζε να πηγαίνω στο Τμήμα Προσωπικού για να μάθω τι συμβαίνει. Για πολλά χρόνια μαζί με την προεδρεία του Ταμείου Αρρωγής ήμουν μέλος του Εργοστασιακού Συμβουλίου. Σε μία συνέλευση μίλησε μία από τις πρώην προστατευόμενες του Γιέλσιν, η οποία είχε περάσει ήδη στη δούλεψη του νέου διευθύνοντα συμβούλου και δήλωσε με αυθάδεια κοιτάζοντάς με κατάματα:

— Υπάρχει η πρόταση, τον σύντροφο Διονυσιάδη να μην επανεκλέξουμε στο Συμβούλιο.

— Τίνος είναι η πρόταση, πετάχτηκα οργισμένος.

— Της Διεύθυνσης.

Δεν πρόκειται να λάβω μέρος σε μία τέτοια ατιμία!, είπα και έκλεισα με θόρυβο την πόρτα πίσω μου. Ωστόσο, με επανεξέλεξαν σε αντίθεση με τη θέληση αυτού του βλάκα. Στη συνέχεια έμαθα κι άλλα πολλά. Όταν ήμασταν μαζί με τον Σλάβα και μας διηγιόταν ό,τι είχε ακούσει από τη σύζυγό του για τις σεξουαλικές επιδόσεις του διευθύνοντα με την τότε προϊσταμένη και φίλη της, γελούσαμε επιπόλαια και δεν μας είχε καν περάσει από το μυαλό ότι τις ίδιες φήμες θα διαδώσει και για εμάς. Μας είχε δώσει τα κλειδιά της «φωλίτσας» του στον Βόλγα, αλλά την ίδια στιγμή μας «κάρφωνε» στον Γιέλσιν. Για καλή μας τύχη ο διευθύνων σύμβουλος μας ήταν αρσενικό και αντιμετώπιζε τα πειράγματά μας με κατανόηση. Μία φορά κάποιος μέσα στην αυλή μας χτύπησε με γροθιές τον Βαλέρι. Κάτι είχε κάνει πάλι. Σε μία από τις συσκέψεις δήλωσε πως εγώ, όταν είδα

αυτό το περιστατικό από το παράθυρο, γελούσα μοχθηρά. Μα, τότε εγώ έλειπα και δεν είμουν στην κοινοπραξία. Δεν πήγα όμως στην επόμενη σύσκεψη για να αποδείξω το άλλοθί μου και να ξεσκεπάσω τη συκοφαντία. Μάθαμε πολλά για τις ατιμίες που έκανε κι αποφασίσαμε ότι στο μέλλον θα είμαστε πιο προσεκτικοί στις φιλίες μας. Πολύ συχνά έκανα λάθη με τους ανθρώπους. Προσπαθούσα πάντα να συμπεριφέρομαι με τους νεότερους σύμφωνα με τη θέση μου, έτσι όπως θα ήθελα να μου φέρονται αν ήμουν στη θέση τους και πάντα έκανα λάθος. Είχα εκ γενετής αναπτυγμένη την αίσθηση της ευγένειας και της αφοσίωσης προς τον άνθρωπο, ο οποίος μου έκανε καλό ή με εμπιστεύτηκε και προσπαθώ πάντα να δείξω διπλά την ευγνωμοσύνη μου, τη στιγμή που η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων έχει πολύ ανεπτυγμένη την αντίληψη της δουλικότητας προς τους ισχυρούς. Ας μου γίνει μάθημα. Η κατάσταση χειροτέρευε διαρκώς. Ήμουν έτοιμος να εκραγώ και όταν συμβαίνει αυτό δεν σκέφτομαι λογικά.

Εκείνη την εποχή χτίζαμε ένα πολυτελές συγκρότημα κατοικιών στη στάση του μετρό Νοβογκιρέγιεβο. Ήμουν ανάμεσα σε εκείνους που πρώτοι θα έπαιρναν νέο διαμέρισμα. Ο μεγαλύτερος γιος μου Δημήτρης είχε ήδη γίνει πατέρας, ενώ ο μικρότερος ετοιμαζόταν να παντρευτεί. Κάτι έπρεπε να κάνω.

Είμαι πολύ ευαίσθητος και όπως όλοι οι κοντοί αρρωστημένα εγωιστής. Σε πολλές συσκέψεις, διάφοροι συνάδελφοί μου, παρά το γεγονός ότι τους πρόσβαλαν πολύ, μόλις έβγαιναν από το γραφείο του Γιέλσιν, έκαναν σαν να μην είχε συμβεί τίποτα. Τους είχαν φτύσει κι εκείνοι έλεγαν πως βρέχει. Ήξεραν πως από τη στιγμή που δεν τους τιμωρούσαν, θα έπαιρναν μπόνους, οπότε δεν τους ενδιέφερε τίποτα άλλο.

Εγώ όμως ο βλάκας, με τον παραμικρό υπαινιγμό και με την παραμικρή άδικη παρατήρηση, αμέσως φούντωνα. Δεν μπορούσα να κοιμηθώ τις νύχτες και μέσα μου έβραζα. Αχ, αυτό το εκρηκτικό μείγμα του ελληνικού και του αρμενικού αίματος, γεωργιανής προέλευσης. Θυμάμαι πως διαπόμπευσαν μέχρι που πέθανε από τον καημό του τον μεγαλύτερο αδελφό μου Λάζαρο. Εγώ είμαι τουλάχιστον πιο πονηρός σε ένα βαθμό και μπορώ να εκδικηθώ, εκείνος όμως ήταν ένας εκλεπτυσμένος διανοούμενος. Γαλουχημένος με τη ρομαντική λογοτεχνία του 19ου αιώνα, δεν θα πουλούσε ούτε καν το αυτοκίνητό του αν δεν τον βοηθούσε. Στεναχωριόταν πολύ ότι εξαιτίας της καταραμένης εξορίας υποστήριξε πολύ αργά τη διδακτορική του διατριβή. Η υποστήριξη της διατριβής του ήταν θαυμάσια, αλλά... δύο συνάδελφοι από το γενικό τμήμα, τα βρήκαν με τον επιστημονικό του υπεύθυνο και έστειλαν καταγγελία στην Ανωτάτη Επικυρωτική

Επιτροπή ότι τάχα είχε αντιγράψει. Ο διευθυντής του κατασκευαστικού τομέα της Ανώτατης Επικυρωτικής Επιτροπής, ήταν ο διευθυντής του Ινστιτούτου που εργάζονταν. Εκείνος, θέλοντας να διασφαλίσει τη φήμη του, όρισε επανεξέταση και μάλιστα στο Νοβοσιμπίρσκ. Ο Λάζαρος είχε ήδη πάθει ένα έμφραγμα σε ηλικία 37 ετών. Οι άθλιες δολοπλοκίες των συναδέλφων του υπέσκαψαν οριστικά την υγεία του και, παρά τις δικές μας παροτρύνσεις να τα παρατήσει όλα και να σκεφτεί μόνο την υγεία και την οικογένειά του, πήγε αεροπορικώς με τη Σβέτα στην επανεξέταση. Φυσικά, υπερασπίστηκε την τιμή και την αξιοπρέπειά του. Η επανεξέταση τελείωσε θριαμβευτικά, όπως άλλωστε και η πρώτη υποστήριξη, αλλά δύο εβδομάδες αργότερα, στις 17 Απριλίου 1977, έπαθε δεύτερο έμφραγμα που αποτελείωσε τον «αιχμάλωτο της τιμής». Ήταν μόλις 44 ετών.

Εγώ, φυσικά, δεν ήμουν τόσο ιδεαλιστής και ευαίσθητος.

Στα 50ά μου γενέθλια δήλωσα ευθαρσώς πως έρχεται η εποχή της πληροφοριακής επανάστασης. Δεν έκανα άδικα τόσες σπουδές. Ήξερα πολύ καλά τι θα πει υπολογιστική μηχανή και υπολογιστές. Ο Λάζαρος σχεδόν όλη του διατριβή την ετοίμασε σε μηχανήματα της IBM. Ήξερα τις μεγάλες δυνατότητες που ανοίγονταν για το τμήμα μου με τους υπολογιστές. Μόλις το υπουργείο μας παρέλαβε την πρώτη εισαγόμενη παρτίδα, χρησιμοποίησα όλες μου τις γνωριμίες και κατάφερα να πάρουμε τρία υπερσύγχρονα μηχανήματα. Τα ονειρευόμουν από καιρό και ήξερα πολύ καλά τι θα κάνω μ᾽ αυτό, αλλά δεν εκτίμησα σωστά την επιμονή των αξιωματούχων, τους οποίους κάποτε προειδοποιούσα ότι έρχεται ο αιώνας της επιστημονικο-τεχνικής πληροφόρησης. Παρόλα αυτά, οι ανώτεροί μου, μη γνωρίζοντας ακόμη περί τίνος πρόκειται, κράτησαν αυτά τα μηχανήματα στα γραφεία τους για το θεαθήναι.

Θεσμοθέτησαν άλλη μία θέση εργασίας στο τμήμα μου και έτσι προσέλαβα έναν ειδικό, ο οποίος θα έπρεπε να διδάξει σε όλους τους χρήστες, μόνο που οι «χρήστες» μας δεν έδειξαν κανένα ενδιαφέρον για την καινοτομία, εκτός από έναν αναπληρωτή διευθυντή. Μετά τη δουλειά καθόταν επί ώρες στο γραφείο του για να παίξει. Ο νέος μου συνεργάτης ήταν παθιασμένος με τη δουλειά του και προσβλήθηκε από την συμπεριφορά τόσο σεβάσμιων ανθρώπων, ρύθμισε τον υπολογιστή του έτσι που κάθε φορά που ο «προϊστάμενος» του τον άνοιγε, εμφανιζόταν το κείμενο: «Η ημέρα στη χώρα των ηλιθίων άρχισε και τελείωσε με παιχνίδια». Ο διευθύνων σύμβουλός μας δεν ήταν τόσο βλάκας και τα κατάλαβε όλα. Απέλυσαν τον συνεργάτη μου, αλλά τους υπολογιστές δεν μας τους έδωσαν. Αυτό δεν μπορούσα να το ανεχτώ. Έμαθα από τον ενδοκρινολόγο μου ότι έχω δικαίωμα για πρόωρη συνταξιοδότηση. Αδιαφόρησα για το καινούριο διαμέρι-

σμα που ήταν η σειρά μου να πάρω και, ικανοποιημένος με το διαμέρισμα των δύο δωματίων σε ένα προκατασκευασμένο κτίριο, υπέβαλα την αίτηση για να πάρω σύνταξη. Ο Ντιορντίτσα ήταν πολύ χαρούμενος που ένας ακόμη από εκείνους που τον γνώριζαν από την αρχή της σταδιοδρομίας του και ήξερε την ατιμία του απέναντι στον Σαμπούροφ, τον απάλλασσε από την παρουσία του και έδωσε εντολή να ετοιμάσουν μία μεγάλη γιορτή για να με ξεπροβοδίσουν. Εγώ όμως έφυγα χωρίς να τον χαιρετήσω...

Είχε τελειώσει μία ολόκληρη εποχή για μένα.

Κεφάλαιο τρίτο

Η τελευταία μεγάλη απάτη της Σοβιετικής Ένωσης

1η Σεπτεμβρίου 1990. Ξύπνησα με μία πρωτόγνωρη αίσθηση. Για πρώτη φορά στη ζωή μου δεν είχα να σηκωθώ από το κρεβάτι βιαστικά και να τρέξω: δεν είχα να πάω στο σχολείο, στην τεχνική σχολή ή στη δουλειά. Δεν ήμουν καν εξήντα χρονών και ήμουν ήδη συνταξιούχος. Γεμάτος ενέργεια, δύναμη και υγεία, μα συνταξιούχος. Λένε πως οι δραστήριοι άνθρωποι, βγαίνοντας στη σύνταξη, δεν ζουν πολύ. Θα το δούμε. Η σύνταξη που πήρα ήταν η ανώτατη, 132 ρούβλια, αλλά μετά τα 397 που ήταν ο μέσος μισθός μου τα τελευταία χρόνια, ήταν μόλις το ένα τρίτο. Τα παιδιά μου είχαν μεγαλώσει πια, αλλά δεν στεκόταν γερά στα πόδια τους.

Τα παιδιά των άλλων είναι σαν παιδιά: κλέφτες, ληστές, απατεώνες. Τα δικά μου κάτι έχουν: ο Δημήτρης είναι μουσικός και ο Ανδρέας ζωγράφος. Και οι δύο είναι απίστευτα ταλαντούχοι, όπως λένε, «έχουν θείο χάρισμα», αλλά... Σε αυτή τη ζωή δεν επιβιώνεις αν δεν έχεις γερούς αγκώνες. Τα παιδιά μου ανήκουν στη «σάπια διανόηση». Δεν ένιωσαν ποτέ τι θα πει ανάγκη, ούτε βίωσαν σκληρές σωματικές δοκιμασίες. Βέβαια, ποτέ δεν τους κακομάθαινα, μα η γιαγιά και η μητέρα τους φρόντισαν γι᾽ αυτό.

Δεν τους αφιέρωνα πολύ χρόνο. Ήμουν αφοσιωμένος στα προβλήματα της δουλειάς. Φταίνε τα κόμπλεξ μου. Δεν είχα πτυχίο ανώτατης σχολής, δεν ήμουν μέλος του κόμματος, δεν είχα σημαντικά πρόσωπα ως προστάτες. Και εκτός από όλα αυτά, είχα έναν πολύ αμφιλεγόμενο προσωπικό φάκελο. Υπάρχουν δύο δρόμοι για να κατακτήσεις μία λίγο ή πολύ αξιοσέβαστη θέση και να έχεις ένα καλό μισθό: είτε θα είσαι κόλακας και θα κάνεις ατιμίες, είτε θα έχεις καλή φήμη και υψηλή επαγγελματική εξειδίκευση. Θα πρέπει να σε χρειάζεται ο εργοδότης σου. Αν δεν θέλεις να είσαι κόλακας, τότε σκύψε το κεφάλι και δούλευε. Εγώ δούλευα και για μένα και για όλους εκείνους που δεν τους ενοχλούσε να κολακεύουν.

Υπάρχουν πολλοί τέτοιοι γύρω μας. Όλη μου τη ζωή δούλευα ανάμεσά τους και πάντα φοβόμουν μήπως τελικά τους μοιάσω. Τι κατάφερα όμως; Ο βλάκας είναι πάντα βλάκας. Υπάρχουν πολλοί άχρηστοι σε καίριες θέσεις και εσύ είσαι υποχρεωμένος να προσφεύγεις σε αυτούς για διάφορα θέματα: να πάρεις ένα διαμέρισμα, ένα ταξίδι, μία συστατική επιστολή για να πας στο εξωτερικό, πολυάριθμες «άδειες» και τα «προνόμια» που νόμιμα δικαιούσαι. Αυτοί όμως, ακόμη κι όταν γνωρίζουν πως δεν είναι στο χέρι τους να αποφασίσουν, ότι είναι απλά ασήμαντα πιόνια, μαριο-

νέτες, σε κοιτάζουν με το παγωμένο βλέμμα τους, θαρρείς και λένε: «Ταπεινώσου, παρακάλεσε κι άλλο, βλέπεις δεν θα νιώθουμε τόσο χολερικοί, τόσο βρωμεροί». Και τότε παρακαλάς, ταπεινώνεσαι. Τι μπορείς όμως να κάνεις όταν στο διαμέρισμά σου ζουν ήδη τρεις οικογένειες κι εσύ δεν έχεις δικαίωμα να αγοράσεις καινούργιο διαμέρισμα με τα δικά σου λεφτά, δεν μπορείς να γίνεις μέλος οικοδομικού συνεταιρισμού, ούτε καν για δέκα εκατοστά μεγαλύτερο διαμέρισμα από τα προσήκοντα πέντε τετραγωνικά ανά άτομο;

Έτσι, μέχρι σήμερα δεν ξέρω τι είναι πιο αποκρουστικό: να γίνω κάθαρμα ή να εξαρτιέμαι από αυτούς; Δεν ξέρω καν τι να πω στα εγγόνια μου. Πού είναι το όριο; Πού είναι η χρυσή τομή;

Θυμάμαι μία γειτόνισσά μου. Υπόδειγμα αξιοπρέπειας. Ο σύζυγός της σκοτώθηκε σε αυτοκινητιστικό ατύχημα. Εκείνη έμεινε μόνη, χωρίς πτυχίο και ειδικότητα, μεγάλωσε όμως τις δύο θυγατέρες της, πουλώντας χειμώνα-καλοκαίρι, με παγωνιά ή καύσωνα, λαχανικά και φρούτα στον δρόμο. Την συνέλαβαν, είτε γιατί έκλεβε το ζύγι, είτε γιατί χρέωνε παραπάνω, δηλαδή για πενταροδεκάρες, και στη συνέχεια της ζητούσαν μία τεράστια μίζα, την οποία δεν μπορούσε να βρει. Την καταδίκασαν σε τρία χρόνια φυλακή. Τα φτωχά ορφανά, κατά πώς λένε «έπεσαν στα κατάλληλα χέρια». Πρώτα η μεγαλύτερη άρχισε να φέρνει φαντάρους, μετά ξελόγιασαν και τη μικρή. Η μητέρα αποφυλακίστηκε και ύστερα από λίγο ξαναμπήκε φυλακή. Ως υπότροπος πλέον. Η μεγαλύτερη κόρη κατέληξε αλκοολική και χάθηκε, η άλλη «κατάφερε να γίνει άνθρωπος» και να γλυτώσει από την πορνεία. Τώρα είναι μία «κυρία του επιχειρηματικού κόσμου» και ο γιος της ζει κάπου στο εξωτερικό. Ποιος μπορεί να λιθοβολήσει αυτή την πόρνη πρώτος; Οι πραγματικές πόρνες είναι πάντα εξουσία. Είναι τόσες πολλές. Όλη σχεδόν η χώρα είναι μία τεράστια αποικία.

Κάπου όμως φάνηκε μία αχτίδα ελπίδας. Ο Γιέλτσιν, σαν μπουλντόζα, κατέστρεψε όλο το σύστημα διοίκησης. Ο ίδιος ήταν σαρξ εκ σαρκός αυτού του συστήματος, αλλά, δήθεν, πήρε κοντά του νεαρούς μεταρρυθμιστές. Ποιος διάολος ξέρει; Ίσως τα καταφέρει.

Εγώ, στο μέτρο των δυνατοτήτων και των δυνάμεών μου, συνεχίζω να εργάζομαι για το Ίδρυμα Μεμοριάλ. Χρόνο έχω άφθονο στη διάθεσή μου, δεν ξέρω τι να κάνω και, εκτός από αυτό, από τη φύση μου είμαι πολύ δραστήριος. Εκτός όλων των άλλων, ο Μπορίς Νικολάγιεβιτς, ήταν κι αυτός μέλος του Μεμοριάλ. Προς το παρόν η οικονομική μας κατάσταση ήταν ανεκτή, είχαν απομείνει κάποιες αποταμιεύσεις. Τότε όμως συνέβη κάτι πρωτόγνωρο. Στις 22 Ιανουαρίου 1991 ξεκίνησε η τελευταία νομισματική μεταρρύθμιση στην ιστορία της Ε.Σ.Σ.Δ., την οποία ο λαός αποκάλε-

σε «Παβλόφσκαγια» προς τιμή του εμπνευστή της, υπουργό Οικονομικών της χώρας Βαλεντίν Παβλόφ.

Ήταν η τελευταία απάτη της σοβιετικής εξουσίας. Έτσι πιστεύαμε τότε. Στη συνέχεια γράφτηκαν πολλά για αυτή τη μεταρρύθμιση και από εκείνους που την εμπνεύστηκαν και εφάρμοσαν, αλλά και από εκείνους που την υπέστησαν. Δεν είναι τυχαίο που λένε πως η «απλότητα είναι χειρότερη από την κλοπή». Οι μεγάλες απάτες όμως της νομενκλατούρας θα γίνουν στο μέλλον. Ο συνασπισμός των αξιωματούχων και των ποινικών κάλπαζε προς το οριστικό στάδιο της «πρωτογενούς συσσώρευσης του κεφαλαίου».

Σχεδόν όλα όσα είχαν αποταμιεύσει οι άνθρωποι για να αγοράσουν ένα διαμέρισμα, ένα αυτοκίνητο, κάποια έπιπλα, για μία δύσκολη στιγμή ή απλά για τα γεράματα, τα επονομαζόμενα «του σαβάνου», κυριολεκτικά εξανεμίστηκαν σαν το φτερό στον άνεμο. Ο πληθωρισμός ήταν πλέον ασυγκράτητος. Ο κόσμος αγόραζε ό,τι έβρισκε μπροστά του, είτε το χρειαζόταν είτε όχι. Τα ράφια στα μαγαζιά άδειαζαν, οι τιμές κάλπαζαν.

Έβλεπα ό,τι είχε απομείνει από το κληροδότημα του πατέρα, αλλά και την «ανώτατη» σύνταξη που έπαιρνα να γλιστράνε μέσα από τα χέρια μου. Τα χρήματα δεν έφταναν ούτε για τα απολύτως αναγκαία.

Τα τελευταία χρυσά νομίσματα που είχα, τα έδωσα για να αγοράσει συνθεζάιζερ ο γιος μου Δημήτρης. Έπαιζε πιάνο σε εστιατόρια. Ένα καλό μουσικό όργανο ήταν το «εργαλείο» του για να μπορέσει απλά να επιβιώσει, γιατί ακόμη κι αν είσαι μεγαλοφυής μουσικός, χωρίς υψηλής ποιότητας μουσικό όργανο, δεν σε θέλει κανένας. Καμία ορχήστρα που σέβεται τον εαυτό της δεν θα σε δεχτεί. Το συγκρότημά του όμως έπαιζε στα καλύτερα εστιατόρια της Μόσχας και είχε πάρα πολύ καλή φήμη.

Ο Δημήτρης έχει κάνει τη δική του οικογένεια, έχει και μία κορούλα, τη Ζένια. Έπρεπε να συντηρήσει την οικογένεια του και, δόξα τω Θεώ, έβγαζε καλά χρήματα, μόνο που η δουλειά του γινόταν ολοένα και πιο επικίνδυνη. Σχολούσε αργά μετά τα μεσάνυχτα και η πελατεία τους δεν ήταν από εκείνους που τηρούσαν τον νόμο. Ήταν πάρα πολύ εγκληματίες. Πριν από λίγο καιρό είχαν μαχαιρώσει τον ντράμερ τους γιατί μπέρδεψε τις παραγγελιές, ανάμεσα σε μία παρέα Γεωργιανών και σε μια άλλη Αρμενίων κακοποιών. Ευτυχώς, τον τραυμάτισαν ελαφρά. Οι ληστές αποδείχτηκαν «ευγενικοί» και την επόμενη ημέρα ζήτησαν συγγνώμη και μάλιστα τον «φιλοδώρησαν», επειδή το θύμα δεν απευθύνθηκε στην αστυνομία. Αν το είχε κάνει, θα έπρεπε να πληρώσουν πολύ περισσότερα.

Την εποχή εκείνη η τσετσενική μαφία διέπραττε θηριωδίες. Έκανε ό,τι ήθελε και η αστυνομία δεν ανακατευόταν, λέγοντας απλά «βρείτε τα μεταξύ σας, εμάς δεν μας πληρώνουν για να κάνουμε τέτοια δουλειά».

Οι γιοι μου, όπως κι εγώ, δεν είναι ήρωες. Και οι δύο, σε αντίθεση με εμένα, είναι καλοφτιαγμένοι, ενώ ο Δημήτρης θα μπορούσε να θεωρηθεί ψηλός. Και οι δύο από μικροί ασχολήθηκαν με το καράτε στην Κεντρική Αθλητική Λέσχη του Στρατού (ΤΣ.ΕΣ.ΚΑ.), μόνο που είναι ήρεμοι άνθρωποι που πάντα απέφευγαν τους καβγάδες. Όπως έλεγε και ο Βισότσκι «από μικρός που ήμουν, δεν μπορώ άνθρωπο στο πρόσωπο να χτυπώ».

Πριν από λίγο καιρό, με την βοήθεια του Υπουργείου Εσωτερικών είχε αρχίσει να κυκλοφορεί η έκφραση: «πρόσωπα καυκάσιας εθνικότητας», μόνο που αντί να συλλαμβάνουν τους κακοποιούς, τρομοκρατούσαν αξιοπρεπείς ανθρώπους των «εθνικών μειονοτήτων».

Μία φορά, κάποιοι παρενόχλησαν τους γιους μου μπροστά στην είσοδο της πολυκατοικίας μας. Η αστυνομική περίπολος βλέποντας τους μελαχρινούς από μακριά, μπήκαν με το αυτοκίνητο στην αυλή και τους ζήτησε τις ταυτότητες, ενώ εκείνοι είχαν κατέβει για να επισκεφτούν ένα γείτονα. Ήθελαν να τους πάρουν στο αστυνομικό τμήμα για εξακρίβωση στοιχείων. Καλά που ο γείτονας πετάχτηκε στον έκτο όροφο και έφερε τις ταυτότητές τους. Έτσι μας «προστάτευε» η αστυνομία. Είχα όμως ένα φτωχό συγγενή που μετά βίας πρόλαβε να φύγει από την Αρμενία που πολεμούσε με το Αζερμπαϊτζάν, τον οποίο συνεχώς συλλάμβαναν στον δρόμο και του ζητούσαν μίζα. Αυτά όμως ήταν πταίσματα.

Ένας γνωστός μου αστυνομικός μου μίλησε για πολλές σοβαρές περιπτώσεις. Ήταν γαμπρός ενός φίλου μου, καταγόταν από ένα χωριό της Λευκορωσίας, υπηρέτησε σε κάποια στρατιωτική μονάδα της Μόσχας και όταν απολύθηκε από τον στρατό, παντρεύτηκε, εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα και έγινε αστυνομικός. Την εποχή εκείνη, πολλοί από τους Μοσχοβίτες δεν ήθελαν να δουλέψουν στην αστυνομία, ωστόσο βρίσκονταν και άλλοι που κάθε άλλο παρά καλές προθέσεις είχαν, για να επανδρώσουν τα αστυνομικά τμήματα. Η εποχή του «καλού αστυνομικού» είχε περάσει ανεπιστρεπτί, θα έλεγε κανείς, αν και αυτός υπήρχε πάντα μόνο στα βιβλία της παιδικής λογοτεχνίας.

Κάποτε στο σπίτι του πεθερού του, ήπιαμε λίγο παραπάνω και ο «ήρωας» άρχισε τις εξομολογήσεις: «Πιάνεις τον πελάτη από τον καρπό και αφού τον στριμώξεις, τον πονάς. Αυτός, φυσικά, αντιστέκεται και τότε μαζί με τον συνάδελφο του τσακίζουμε τα χέρια πίσω από την πλάτη και του περνάμε χειροπέδες. Εκείνος, πονάει πολύ και βρίζει, αυτό βέβαια μας δίνει το δικαίωμα να τον πάμε στο αστυνομικό τμήμα, να τον δείρουμε

και να τον τυλίξουμε σε μία κόλλα χαρτί για «αντίσταση κατά της αρχής». Αυτό πλέον σημαίνει ποινή φυλάκισης κι έτσι οι συγγενείς του, όμορφα και γλυκά, ξηλώνονται. Νομίζεις πως υπηρετώ στην αστυνομία για τον μισθό που δίνουν; Ξέρω πως αυτό που κάνω είναι άτιμο, αλλά πώς θα τα βγάλω πέρα στη ζωή; Έχω, βλέπεις, οικογένεια και, όπως ξέρεις, οι ανώτεροι δεν πολυσυμπαθούν τους μαμμόθρεφτους, αφού από τα «κονομάνε από εμάς».

Αυτό είναι το αιώνιο σύστημα της διαφθοράς και της επιλογής στελεχών με αρνητικά χαρακτηριστικά. Αυτό το σύστημα υπήρχε παντοδύναμο σε όλους τους κλάδους της οικονομίας. Έτσι, ήταν πολύ καλύτερο να έχεις να κάνεις με κλέφτες, παρά με τους κακοποιούς που εκπροσωπούσαν την εξουσία.

Ακολούθησαν εποχές γεμάτες ταραχές, οι «ασφαλίτες» προετοίμαζαν τον πληθυσμό κατά τέτοιο τρόπο, ώστε όλοι να εκλιπαρούν τον «Νόμο και την Τάξη».

Παρόλα αυτά όμως, έκανα ό,τι περνούσε από το χέρι μου, προκειμένου να βοηθήσω τον Δημήτρη. Του βρήκα διαμέρισμα, του αγόρασα καλά μουσικά όργανα, ουσιαστικά, του έδωσα το τελευταίο μου αυτοκίνητο, γιατί του χρειαζόταν για την δουλειά του, αφού επέστρεφε από αυτή πολύ μετά τα μεσάνυχτα.

Το διαζύγιο με τη Ρίτα

Άρχισα να σοβαρεύω. Αρκετά αμάρτησα στη ζωή μου. Διέλυσα μία ξένη οικογένεια και στη συνέχεια τη δική μου. Ήρθε ο καιρός να γευτώ τους καρπούς της ασωτίας μου.

Η Ρίτα με είχε εγκαταλείψει το 1979. Υπέμενε τις «αδυναμίες» μου, όπως συνήθιζαν να κάνουν οι υποταγμένες γυναίκες της Ανατολής. Αυτό της είχε μάθει ο πατέρας της. Όντας μεγαλύτερος κατά τριάντα χρόνια από τη δεύτερη γυναίκα του, όχι μόνο την απατούσε, αλλά την ταπείνωνε κι από πάνω.

Η υπομονή της Ρίτας εξαντλήθηκε, όταν έπαψα να τριγυρνάω με διάφορες και έκανα την επιλογή μου. Η φτωχή μου μητέρα, η οποία αγαπούσε πολύ την Ρίτα, προσπαθούσε να την καθησυχάσει: «Να λες ευχαριστώ στο Θεό που τον έκανε κοντό, αλλιώς δεν θα τον έβλεπες καθόλου. Τι να κάνουμε; Έμοιασε τον πατέρα του. Κληρονομικότητα. Κι εγώ δέκα χρόνια τον περίμενα, όπως αρμόζει σε μία γυναίκα του Καυκάσου. Στην Τιφλίδα ζούσαμε βλέπεις κι όχι στη Μόσχα. Εκεί, όλοι σε παρατηρούν σε

κάθε σου βήμα, όπως κάνουν στα χωριά. Κι εγώ νέα ήμουν και δεν υπέφερα μόνο από την πείνα. Μαζί με τρία παιδιά τον ακολούθησα στη Σιβηρία, στου διαβόλου τη μάνα, μακριά από τους συγγενείς μου, ο Νίκος όμως όπως ήταν γυναικάς πριν τον συλλάβουν, έτσι κι έμεινε. Πότε έμπλεκε με μία νεαρή από τη Λιθουανία, πότε με μία δασκαλίτσα που μόλις είχε τελειώσει την Παιδαγωγική Σχολή, η οποία θα μπορούσε να ήταν κόρη του. Αυτή η τσούλα στη συνέχεια κοιμήθηκε με έναν μαθητή της. Τον διευθυντή εκείνου του σχολείου τον έστειλαν φυλακή γιατί ασέλγησε σε μία ψυχολογικά καθυστερημένη μαθήτρια. Στη Μόσχα πια, όταν άρχισε να έχει πολλά λεφτά, τότε ο Νίκος έχασε τελείως τα λογικά του. Την πρόλαβες εκείνη την περίοδο, τα θυμάσαι. Αυτές οι αδυναμίες τελικά τον σκότωσαν. Τον προειδοποιούσα, αλλά δεν μ᾽ άκουγε. Ο Άλικ, σε αντίθεση με τον μεγαλύτερο αδελφό του που ήταν μονογαμικός, έμοιασε τον πατέρα του. Δεν μπορείς να κάνεις τίποτα. Δεν μπορείς να πας κόντρα στη φύση».

Η φτωχή Ρίτα, σαν την μητέρα μου, υπέμενε τις αταξίες μου, όσο τα παιδιά ήταν μικρά. Ήξερε πως και τα αδέλφια της ήταν σαν κι εμένα, «γάτοι» και πως συχνά μαζί τους παραδίδομαι στις ακολασίες.

Άλλαξε απότομα απέναντι στις απιστίες μου, όταν, για να μην χάσω τη Λήδα, προσπάθησα να χαλιναγωγήσω τις ορέξεις μου. Μάντευε από καιρό πως είχα σχέσεις με άλλη γυναίκα, δεν είχε όμως πειστεί απολύτως, μέχρι που μία συγγενής μας της άνοιξε τα μάτια και τις έφερε αποδείξεις.

Αρχικά η Ρίτα μου έθεσε ένα τελεσίγραφο: ή αυτή ή εγώ. Δεν της υποσχέθηκα τίποτα και της άφησα να καταλάβει πως δεν μου χρωστάει τίποτα. Έξι μήνες αργότερα μου δήλωσε πως με εγκαταλείπει. Της πρότεινα τότε να μείνει με τα παιδιά, καθώς εγώ είχα πού να πάω να μείνω, αλλά ήταν πολύ περήφανη για να δεχτεί κάτι τέτοιο. Εξάλλου, είχε ήδη ένα φίλο, πολύ μεγαλύτερο από εμένα στην ηλικία. Αυτό το είχα μάθει από ένα φίλο μου στην τροχαία αλλά όχι μόνο δεν ζήλεψα, παρά την κατάλαβα, αφού την ένιωθα σαν αδελφή και μητέρα των παιδιών μου. Ήξερα πολύ καλά πόσο δυστυχισμένες γίνονται οι γυναίκες όταν γερνούν. Είχα ήδη μεγάλη εμπειρία. Αυτές οι φτωχές γυναίκες πέφτουν στην αγκαλιά διαφόρων τυχάρπαστων, οι οποίοι κάνουν πως τις αγαπούν και τους υπόσχονται πως θα τους είναι πιστοί και δεν μπορούμε να τις κατακρίνουμε γι᾽ αυτό, παρά μόνο να καταλαβαίνουμε τη λογική τους. Είναι οι νόμοι της φυσιολογίας, οι οποίοι είναι πολύ πιο δυνατοί από τα ηθικά θεμέλια της κοινωνίας.

Η εμπειρία μου ήταν ιδιαίτερη, γιατί, αν για τους φίλους μου από τον Καύκασο ήταν πανεύκολο να ξελογιάσουν μία γυναίκα και οι μισές από εκείνες που φλέρταραν «τσιμπούσαν», εγώ, λόγω του ύψους μου, έπρεπε να επενδύσω πολύ περισσότερο χρόνο, προκειμένου να κατακτήσω την

καρδιά (και το κορμί) μιας όμορφης γυναίκας και όχι κάποιας κακομούτσουνης. Δεν είναι πολλές εκείνες που τσιμπούσαν το δόλωμα, ωστόσο ποτέ δεν μου έλειψαν οι γυναίκες. Δεν ξέρω καν τι έβρισκαν σ' εμένα. Πιθανόν, να ένιωθαν με τη σάρκα τους ότι είμαι ένας ειλικρινής και παθιασμένος εραστής της ομορφιάς τους.

Έπαψα να τις αγοράζω αμέσως μόλις έπαψα να κάνω παρέα με τον Μπορίς Λεβαντόφσκι. Δεν υπολογίζω βέβαια τα ποτά και τα φαγητά, ήταν λεπτομέρειες. Εξάλλου εγώ δεν πήγαινα σε εστιατόρια, όχι γιατί ήμουν τσιγκούνης, αλλά γιατί ντρεπόμουν για το ύψος μου. Ήμουν κομπλεξικός.

Ο εκλεκτός της Ρίτα αποδείχτηκε εξαιρετικός άνθρωπος. Θεώρησε μάλιστα αναγκαία να με γνωρίσει για να πειστεί ότι δεν έχω την παραμικρή αντίρρηση για τον δεσμό τους. Τον διαβεβαίωσα πως η Ρίτα αξίζει ένα καλύτερο ταίρι από εμένα και του ευχήθηκα να της προσφέρει ό,τι δεν μπόρεσα εγώ. Το μοναδικό που ήθελα, του είπα, είναι να μην αλλάξει το επίθετο που έχουν οι γιοι της, αλλά τελικά, δεν το έκαναν, γιατί έπρεπε να αλλάξει επίθετο, προκειμένου να γίνουν μέλη σε έναν οικοδομικό συνεταιρισμό. Έτσι, έγινε Σαμάρινα, αλλά οι μεταξύ μας σχέσεις παρέμειναν εγκάρδιες, θα έλεγα, μάλιστα, αδελφικές όπως ήταν πριν από το διαζύγιο. Η μητέρα μου συνέχισε να την αγαπάει και η Ρίτα το ανταπέδιδε.

Για τα παιδιά, φυσικά, ήταν ένα τραύμα, ήταν όμως ενήλικες και μας καταλάβαιναν και τους δύο. Τώρα πια, όταν και οι δύο αποκτήσουν τα δικά τους παιδιά, δεν μπορούν να καταλάβουν πως εμείς, τόσο διαφορετικοί μεταξύ μας, καταφέραμε να ζήσουμε μαζί τόσα χρόνια.

Η Ρίτα από καιρό έχει χηρέψει, ζει δύο βήματα από τα σπίτια των γιων της και πολύ συχνά συναντιόμαστε και είμαστε σαν δύο καλοί συγγενείς. Έχει βρει καταφύγιο στη θρησκεία και μαζί με την αδελφή της την Λιούντα συχνά και ανιδιοτελώς διακονούν στον ορθόδοξο ναό της πόλης Μιτίστσι, όπου ζει η αδελφή της και απολαμβάνουν μεγάλου σεβασμού τόσο μεταξύ των ιερών, όσο και μετά των αστέγων, τους οποίους ταΐζουν δωρεάν. Εγώ πάλι, τώρα στα γηρατειά κατάλαβα ότι μπορεί να μην είχε μόρφωση, αλλά ήταν σχεδόν αγία. «Μακάριοι οι έχοντας καρδία καθαρή και απλή ψυχή». Το ίδιο είναι και τα παιδιά που μου χάρισε.

Η αγωνία για το μέλλον των παιδιών μου

Εγώ είμαι αμαρτωλός και τώρα που γέρασα κατάφερα να ολοκληρώσω την πορεία μου και από μαχητικός άθεος, στον οποίο με είχε μετατρέψει το ολοκληρωτικό κράτος, να γίνω ανεκτικός προς όλες τις δοξασίες αγνωστικιστής. Με μεγάλο σεβασμό και ενδιαφέρον αντιμετωπίζω όλες τις παραδοσιακές θρησκείες. Κατάφερα να διαβάσω την Καινή Διαθήκη από την αρχή μέχρι το τέλος στη γλώσσα που είχε γραφτεί, την ελληνική. Ελπίζω αυτός ο άθλος να ανοίξει για μένα την πύλη του Παραδείσου. Εξάλλου, όπως έλεγε και ο Βισότσκι σε ένα τραγούδι του: «έχω τι να τραγουδήσω όταν μπροστά στον Ύψιστο σταθώ, εχώ πώς και να δικαιολογηθώ».

Είναι όμως τεράστιο ζήτημα το αν σήμερα μπορούν να δικαιωθούν οι χθεσινοί «Μπολσεβίκοι-Λενινιστές», οι οποίοι από τα παιδικά μου χρόνια μόλυναν τα μυαλά μου, ενώ τώρα πηγαίνουν και προσκυνούν τις εικόνες και κάνουν μεγάλους σταυρούς μπροστά στις τηλεοπτικές κάμερες.

Ιδιαίτερα εκείνοι που ήταν η «Ασπίς και Ξίφος», η προκεχωρημένη μονάδα, η οποία σφετερίστηκε την εξουσία, την «ιδιωτικοποίησε» και γαλουχεί σήμερα τους Ορθόδοξους Ταλιμπάν στον Ρωσικό κόσμο.

Νομίζω όμως ότι έχω παρεκκλίνει για άλλη μία φορά, πράγμα που δεν είναι τίποτα άλλο παρά ο ερασιτεχνισμός μου στο λογοτεχνικό είδος της επιστολογραφίας.

Επανέρχομαι λοιπόν. Για τον Δημήτρη έκανα όλα όσα ήταν αναγκαία για να έχει μία φυσιολογική οικογενειακή ζωή. Δηλαδή, όλα όσα μπορούσα. Η μεγαλύτερη εγγονή μου η Ζένια, η οποία γεννήθηκε το 1989, προς το παρόν δεν με είχε ανάγκη. Η σύζυγος του Δημήτρη, η Μαρίνα, είχε αποφοιτήσει από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, δεν εργαζόταν ακόμη και μεγάλωνε το παιδί. Ο Δημήτρης είχε ένα καλό εισόδημα από τη δουλειά του, πράγμα που επαρκούσε για τη σεμνή αλλά εξασφαλισμένη ζωή. Οι γονείς της Μαρίνας βοηθούσαν και αυτοί, όπως μπορούσαν.

Τότε πια, έπρεπε να βοηθήσω τον Ανδρέα που είχε ανάγκη. Λίγο μετά τον Δημήτρη, παντρεύτηκε κι αυτός το 1990 και ζούμε μαζί με εμένα και τη γιαγιά του.

Αναφέρθηκα ήδη πως ο Θεός ήταν πολύ γενναιόδωρος με τα παιδιά μου, αφού τους χάρισε ταλέντα. Ο Δημήτρης είχε γεννηθεί με μια απόλυτη αίσθηση του ήχου, ενώ ο Ανδρέας ήταν ένα φαινόμενο. Σε αντίθεση με

τον πολύ εκφραστικό του αδελφό, ήταν πολύ ισορροπημένος και υπομονετικός άνθρωπος. Σε κάθε περίπτωση, ποτέ δεν είχαμε κανένα πρόβλημα μαζί του. Οι παιδαγωγοί στον παιδικό σταθμό δεν είχαν κανένα παράπονο. Βέβαια, στα μαθήματα, όπως και ο Δημήτρης, δεν ήταν καλός μαθητής, αλλά κι εγώ όταν πήγαινα σχολείο περνούσα μόνο με τη βάση, παρόλο που ήμουν πολύ ικανό παιδί. Ήμουν πολύ άτακτος και, συνάμα, δεν είχα την αυστηρή παρουσία του πατέρα για να με βοηθήσει. Μία ολόκληρη γενιά μεγάλωσε χωρίς τους πατεράδες τους. Ο πόλεμος με τη Γερμανία αλλά και του κράτους μας κατά του ίδιου του λαού, «θέρισε τους πατεράδες μας και τους μεγαλύτερους αδελφούς μας» («Και το μόνο που μας έδωσαν ήταν ένα σηματάκι, άλλος από τον Στάλιν κι άλλος από τον Χίτλερ», όπως λέει και ο τροβαδούρος Αλεξάντρ Γκάλιτς).

Από τη σχολική μας παρέα, όλοι όσοι περνούσαμε μετά βίας τις τάξεις, στη συνέχεια καταλάβαμε υψηλόβαθμες θέσεις, ενώ ο φτωχός Βλαντίμιρ Ακόποφ, ο αριστούχος της τάξης και αριστούχος απόφοιτος του Πανεπιστημίου «Λομονόσοφ» της Μόσχας, διδάκτωρ, έζησε σχεδόν μέχρι να πάρει σύνταξη με τον μικρό μισθό του επιστημονικού συνεργάτη του Ινστιτούτου Πυρηνικών Ερευνών στα περίχωρα της Μόσχας.

Ο Ανδρέας είχε ένα πάθος, του άρεσε να φτιάχνει πράγματα με πλαστελίνη. Δεν τον ενδιέφεραν άλλα παιχνίδια. Επί ώρες μπορούσε να κάθεται στο τραπέζι και να ασχολείται με αυτό, να φτιάχνει διάφορα ζωάκια, ινδιάνους και ό,τι άλλο σκεφτόταν. Είχε πολύ πλούσια φαντασία ή όπως λένε τώρα πολύ υψηλή Συναισθηματική Νοημοσύνη EQ. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη, σε αντίθεση με το IQ, είναι ιδιαίτερα υψηλή στους ζωγράφους, τους ηθοποιούς, τους ποιητές και, εν γένει, στους δημιουργικούς ανθρώπους. Μερικές φορές λειτουργεί σε βάρος του IQ. Ο λαός την αποκαλεί «φαντασία», την οποία, εν μέρει, δεν διαθέτουν οι διανοούμενοι. Να γιατί, νομίζω πως οι «αυγουλοκέφαλοι» αριστούχοι σχεδόν πάντα διοικούνται από «έξυπνους» μέτριους μαθητές. Ευτυχώς, βέβαια, δεν είναι πάντα ευρυμαθείς στην καθημερινή τους ζωή. Ο ένας έχει πολύ ανεπτυγμένο το αριστερό ημισφαίριο του εγκεφάλου του, ο άλλος το δεξιό και σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις και τα δύο.

Είναι εκ γενετής δώρα, η αγωγή και η μόρφωση είτε μόνο αναπτύσσουν τα δώρα της φύσης και της κληρονομικότητας, είτε τα σκοτώνουν.

Γράφουν ότι οι επιστήμονες ανακάλυψαν και τον Δείκτη πνευματικότητας στη σκοτεινή πλευρά του εγκεφάλου και τον αποκάλεσαν SQ.

Δεν αμφιβάλλω ότι πολύ σύντομα θα ανακαλύψουν και τον Δείκτη σεξουαλικότητας κάπου στον σβέρκο και την μονάδα μέτρησης της σεξουαλικής ορμής, κάτι σαν την ισχύ του ηλεκτρικού ρεύματος. Τότε θα κα-

ταλάβουν οι άνθρωποι γιατί αυτή η μονάδα έχει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά της, καθώς και γιατί τα ετερώνυμα έλκονται, αλλά με διαφορετική ισχύ. Ίσως καταλάβουν γιατί το μέγεθος αυτής της δύναμης δεν είναι σταθερή. Τότε, μπορεί να διαχωρίσουν τη φυσιολογία από την ηθική και την επιστήμη από τη θρησκεία και θα σταματήσουν να βρίζουν εκείνους τους οποίους η φύση προίκισε τόσο γενναιόδωρα. Θα καταλάβουν ότι οι βροντές και οι κεραυνοί, όπως και οι σπίθες, δεν έρχονται μόνο από τους ουρανούς και τα μπουζί των αυτοκινήτων, αλλά και από τη θνητή μας σάρκα.

Αν οι παιδαγωγοί στον παιδικό σταθμό βολεύονταν με τον πάθο του γιου μου, δεν συνέβη το ίδιο στο σχολείο, όπου οι δάσκαλοι είχαν πολλά παράπονα από αυτόν. Κατάφερνε να πλάθει πλαστελίνη την ώρα των μαθημάτων. Στη συνέχεια έγινε μέλος του κύκλου «Επιδέξια χέρια» και άρχισε να πλάθει πηλό. Μετά τον πήραν στο τμήμα Κεραμικής στον Οίκο Πιονιέρων του Πέροβο.

Κάποια φορά, μία συνάδελφός μου στον κοινοπραξία με ρώτησε: «Αλεξάντρ Νικολάγιεβιτς, ποιος είναι ο Ανδρέας Διονυσιάδης; Χθες ήμουν στο νέο Οίκο Πιονιέρων της Μόσχας, εκείνον που έχτισαν πρόσφατα στη λεωφόρο Βερνάντσκι. Εκεί, στην έκθεση των νικητών του διαγωνισμού που διοργάνωσε ο Δήμος της Μόσχας είδα ένα γλυπτό που είχε κατασκευάσει». Ντράπηκα πολύ να παραδεχτώ πως είναι γιος μου, γιατί δεν το ήξερα ότι συμμετείχε στον διαγωνισμό. Ο Ανδρέας, επειδή ήταν πολύ σεμνός, δεν μας είχε πει τίποτα.

Όταν πήγε στον στρατό για να υπηρετήσει τη θητεία του, ήταν δραστήριο μέλος της συντακτικής επιτροπής της εφημερίδας τοίχου της μονάδας του. Κάθε φορά που κατάφερνε να βρει λίγο ελεύθερο χρόνο, αφιερωνόταν στην αγαπημένη του ασχολία.

Η εποχή ήταν πολύ ανήσυχη. Ανά πάσα στιγμή μπορούσαν να τους στείλουν όλους στο καμίνι του Αφγανιστάν. Έτσι όμως κατάφερνε να καταπνίξει τις μαύρες σκέψεις. Γενικά, δεν έπρεπε να στρατευτεί για δύο λόγους: είχε νοσηλευτεί σε ψυχιατρική κλινική και η διευθύντρια της έλεγε πως θα «τον καλέσουν μόνο πάνω από το πτώμα μου», αλλά οι στρατιωτικοί γιατροί, παρόλο που δεν το ήθελαν, αγνόησαν τους νόμους, τον θεώρησαν ικανό για στρατιωτική θητεία και τον στρατολόγησαν.

Δεν κατάφερναν να στρατεύσουν όσους έπρεπε στην περιοχή μας, τη στιγμή που η συμπλήρωση του αναγκαίου αριθμού θεωρούνταν ιερή υπόθεση. Κανείς δεν τολμούσε να τους φέρει αντιρρήσεις σε μία αυταρχική χώρα σαν τη δική μας. Υποσχέθηκαν πως θα κάνει άοπλη θητεία σε μη «μάχιμη» μονάδα και τελικά, τον υποχρέωσαν να στέκεται τη νύχτα

με θερμοκρασίες 20 βαθμών υπό το μηδέν, με ένα Καλάσνικοφ στο χέρι, τρέμοντας από την παγωνιά και τον φόβο.

Δόξα τω Θεώ, η μονάδα του τελικά ήταν καλή. Βλέπετε, οι πέντε από τους γνωστούς και συγγενείς μου, έστειλαν τα παιδιά τους στον στρατό και πήραν πίσω τα πτώματά τους. Όλοι τους είχαν σκοτωθεί όχι σε μάχες, αλλά σε ατυχήματα και μάλιστα ένας από τα χέρια συναδέλφων τους. Ίσως όμως και όχι μόνο ο ένας, ποιος μπορεί να βγάλει άκρη με αυτά τα πράγματα. Δεν ήταν, άλλωστε, μυστικό ότι πολλοί διοικητές εκπαίδευαν με σκληρές μεθόδους τους στρατιώτες στους στρατώνες, οι συνθήκες στους οποίους δεν διέφεραν και πολύ από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στις μάχες, οι στρατιώτες δεν θυσιάζουν τη ζωή τους, αλλά τους θυσιάζουν οι διοικητές.

Μία φορά έπλασε ένα γλυπτό με το κεφάλι του διοικητή του και ήταν τόσο περίτεχνο που του ανέθεσαν να φτιάξει ένα άγαλμα στρατιώτη για την «Κόκκινη γωνιά»[35] του στρατώνα. Τότε έκανε πονηριά, τους είπε ότι του χρειάζονται ειδικά υλικά και εργαλεία και αμέσως χωρίς δεύτερη σκέψη του έδωσαν μία εβδομάδα άδεια «για τα επιτεύγματά του στη στρατιωτική και πολιτική εκπαίδευση».

Πρόσφατα, στα πεντηκοστά γενέθλια του Ανδρέα ήρθε ένας φίλος του από το Τσερεποβέτς, όπου υπηρέτησαν μαζί στην Ανώτατη Σχολή Επικοινωνιών ως οδηγοί ειδικών οχημάτων. Αυτός μερικές φορές επισκεπτόταν τον παλιό τους διοικητή και του είπε πως εκείνο το αγαλματίδιο βρίσκεται ακόμη στην ίδια θέση, ενώ όλοι θυμούνται τον δημιουργό του και του στέλνουν χαιρετίσματα. Τον είδανε και στην τηλεόραση.

Όταν αποστρατεύτηκε ο Ανδρέας, θέλησε να πάει σε εκείνο το αμαξοστάσιο αυτοκινήτων, όπου δούλευε πριν πάει στον στρατό και είχε καλή φήμη. Είχα μάθει στους γιους μου να οδηγούν αυτοκίνητο μόλις είχαν το ίδιο ύψος μ᾽ εμένα και μπορούσαν με τα πόδια τους να φτάσουν τα πετάλια. Είχαν το ίδιο ύψος με εμένα, όταν ήταν περίπου δέκα χρονών. Απέκτησαν δίπλωμα οδήγησης πριν αποκτήσουν άδεια οδήγησης, δηλαδή πριν γίνουν δεκαοκτώ χρονών. Και οι δύο γιοι μου, είναι εξαιρετικοί οδηγοί και οδηγούν αυτοκίνητα με μεγάλη ευχαρίστηση. Ο Ανδρέας όμως δεν έμελλε να δουλέψει ως οδηγός.

Ένας γείτονας μας τον πήγε σε ένα γνωστό του καλλιτέχνη που έφτιαχνε πράγματα από πορσελάνη και είχε μία ομάδα έξι ατόμων, κατασκευάζοντας γυναικεία κοσμήματα. Εκείνος έδειξε στον δυνητικό μαθη-

35 «Κόκκινη γωνιά»: μία γωνία σε πολυσύχναστο σημείο του στρατώνα με προπαγανδιστικό υλικό του σοβιετικού καθεστώτος (εφημερίδες τοίχου, φωτογραφίες, συνθήματα κ.λπ.) (Σ.τ.Μ.)

τή του πώς να φτιάχνει ένα τριαντάφυλλο, του έδωσε λίγη πορσελάνη, και είπε να πάει να εξασκηθεί στο σπίτι του, και όταν θα καταφέρει να το φτιάξει, να ρθει και να του το δείξει. Όμως ο μαθητής έφτιαξε ένα ακριβές αντίγραφο, επιτόπου χωρίς καν να πάει σπίτι του και έτσι λύθηκε το πρόβλημα της εργασίας. Ελάχιστοι καταφέρνουν σε αυτή τη ζωή να κάνουν αυτό που αγαπούν δουλειά τους.

Όλα ήταν μία χαρά, μα... ο δάσκαλος κατάλαβε ότι πολλαπλασιάζει τους ανταγωνιστές του, είχε ένα διαβολικό ταλέντο, μα ήταν και πολύ φηλοχρήματος. Η δε σύζυγός του ήταν πολύ όμορφη, χειραφετημένη και σπάταλη. Κάτι σαν ηρωίδα του Τσέχωφ δηλαδή τη Τζίτζικα. Ο δάσκαλος πρόσταζε σ' έναν μαθητή να φτιάχνει μόνο τριαντάφυλλα, στον άλλο μη με λησμόνει και καθ' εξής. Δεν επέτρεπε στους ανθρώπους να αναπτυχθούν δημιουργικά κι επιπλέον ένα πολύ ταλαντούχο ζευγάρι αποφάσισε να εγκαταλείψει τον δάσκαλο και να ξεκινήσει δική του δουλειά. Ξελόγιασαν και τον Ανδρέα, ο οποίος πίστεψε πως θα τα καταφέρουν, μα πολύ γρήγορα κατάλαβε πως το μόνο που ήθελαν ήταν να τον εκμεταλλευτούν κι έτσι αποφάσισε να ανεξαρτητοποιηθεί και να εργαστεί ως «ελεύθερος καλλιτέχνης».

Τον βοήθησα να έρθει σε επαφή με κατασκευαστές φούρνων και άλλου αναγκαίου εξοπλισμού και το ένα από τα τρία μικροσκοπικά μας δωμάτια μετατράπηκε όχι μόνο σε κρεβατοκάμαρα αλλά και σε εργαστήριό του.

Μετά τον γάμο του, ο Ανδρέας άρχισε να διδάσκει την τέχνη του στη σύζυγό του Ιρίνα και σιγά-σιγά μα με μεγάλη αυτοπεποίθηση, έγινε ένας πραγματικός καλλιτέχνης. Έτσι, ύστερα από λίγο, σιωπηλά, έγινε αρχικά δεκτός στην Ένωση καλλιτεχνών της Μόσχας και στη συνέχεια στην Ένωση καλλιτεχνών της Ρωσίας, η οποία είναι μέλος της ΟΥΝΕΣΚΟ.

Ιμπρεσάριος και μάνατζερ του Ανδρέα

Όντας συνταξιούχος, μπορούσα πια να τον βοηθάω όχι μόνο ως προς το τεχνικό μέρος, αλλά έγινα κυριολεκτικά ένας πολύ πετυχημένος μάνατζερ στον εμπορικό τομέα. Ύστερα από την πρώτη μικρή έκθεση των έργων του σε μία εκδήλωση της Σωματείου των Ελλήνων της Μόσχας, τράβηξε την προσοχή των δημοσιογράφων και ένας τηλεοπτικός σταθμός της πόλης πρόβαλε μία δεκαπεντάλεπτη ταινία για τον νεαρό αυτοδίδακτο και την οικογένειά του. Ο ελληνόφωνος σταθμός της «Φωνής της

Ρωσίας» μετέδωσε αρκετές ημίωρες εκπομπές για την πολυεθνική μας οικογένεια. Οι δημοσιογράφοι ενοχλούσαν διαρκώς, ο Ανδρέας όμως ήταν πολύ ντροπαλός. Ήξερε πως δεν ήταν ευφραδής και ντρεπόταν πολύ.

Είχα συμφωνήσει να έρθει σπίτι μας ένας δημοσιογράφος μαζί με φωτογράφο από την εφημερίδα «Η Πράβντα της Μόσχας», αλλά ο γιος μου θύμωσε κι έκανε σκηνή επειδή δεν τον ρώτησα. Έγραψαν και για αυτό στο ρεπορτάζ τους. Την εποχή της άγριας διαφθοράς στην τηλεόραση, όταν ένα λεπτό δημοσιότητας με γκρίζα διαφήμιση στοίχιζε χίλια δολάρια, στις εκπομπές τέχνης, έδειχναν δωρεάν ρεπορτάζ για τον Ανδρέα και το έργο του. Δεν μου στοίχιζε τίποτα, αλλά είχα τους καβγάδες με τον παράξενο.

Αν δεν είχε αυτές τις παραξενιές, σήμερα θα τον ήξεραν όλοι στη χώρα μας και όχι μόνο. Ένας τύπος με επιχειρηματικό πνεύμα άρχισε να εξαγάγει τα έργα του στο Ισραήλ και την Ιταλία, όπου σε εργαστήρια αργυροχρυσοχοΐας τα συνδύαζαν με ασημένια και χρυσά κοσμήματα. Στην ιταλική πόλη Καποντεμόντε, υπήρχε ολόκληρο εργοστάσιο πορσελάνινων κοσμημάτων, το οποίο όμως δεν μπορούσε καν να συγκριθεί με αυτά που έφτιαχνε ο Ανδρέας.

Ένας γνωστός και πετυχημένος Αρμένιος επιχειρηματίας, ο οποίος είχε καιρό πως μετακόμισε από τη Μόσχα στο Λονδίνο, με βρήκε και μου πρότεινε να πάρει μαζί του τον Ανδρέα στην Αγγλία. «Εδώ το παλικάρι θα θάψει το ταλέντο του». Τι μπορούσα όμως να κάνω, όταν ο γιος μου ήταν τόσο ξεροκέφαλος;

Προς το παρόν όμως άρχισα να βοηθάω το ζευγάρι στις πωλήσεις των προϊόντων. Ήταν μία πραγματικά δύσκολη εποχή, έπρεπε να φάμε.

Το πρώτο πράγμα που έκανα ήταν να διευκρινίσω στον Ανδρέα ότι πρέπει να ξεκαθαρίσει τι θέλει να κάνει. Αν ήθελε να βγάζει το ψωμί του, θα έπρεπε να φτιάχνει κοσμήματα για γυναίκες: δαχτυλίδια, βραχιόλια, σκουλαρίκια και άλλα, ενώ για την τέχνη, θα έπρεπε να φτιάχνει πράγματα άξια να μπουν σε μουσεία. Μπορεί στο θέμα της διαφήμισης του ονόματός του ο Ανδρέας να είχε αντιρρήσεις, ως προς τις πωλήσεις όμως δεν είχε καμία.

Άρχισα να πουλάω τα έργα του όχι μόνο σε γκαλερί, δεν δίσταζα, παρά το γεγονός ότι κοκκίνιζα από ντροπή, να τα πουλάω από το καβαλέτο, είτε στους δρόμους και τις υπόγειες διαβάσεις, είτε στο πάρκο Ιζμαϊλοβο είτε στον Κεντρικό Οίκο των καλλιτεχνών.

Στον Κεντρικό Οίκο Καλλιτεχνών η αστυνομία δεν μας έδιωχνε, αφού την είχε υπό έλεγχο η συμμορία Σολντσέφσκαγια. Τα μέλη αυτής της συμμορίας έλυναν όλα τα ζητήματα με τις Αρχές. Εδώ η εμπορική δραστηριότητα είχε βέβαια ένα κύρος, έπρεπε όμως να πληρώσεις για προστασία.

Στο Ιζμαϊλοβο ήταν πολύ καλύτερα σε όλα τα επίπεδα, αλλά στοίχιζε πιο πολύ. Εκεί, κουμάντο έκανε άλλη συμμορία.

Ήθελα να ανοίξει η γη και να με καταπιεί, όταν συναντούσα γνωστούς, πρώην γείτονες ή συναδέλφους. Ιδιαίτερα όταν πουλούσα σε υπόγειες διαβάσεις. «Αυτός είναι ο Αλεξάντρ Νικολάγιεβιτς, τον οποίο κάποτε θεωρούσαν εκατομμυριούχο; Πουλάει μπιχλιμπίδια τώρα;» Και όλα αυτή, τη στιγμή που οι χθεσινοί μαυραγορίτες γίνονταν εκατομμυριούχοι. Δεν μπορούσα όμως να κάνω διαφορετικά. Ο τροχός της Τύχης έκανε άλλη μία μισή στροφή. Έπρεπε να προσαρμοστώ στην εποχή.

Αστυνομικές ιστορίες στο κέντρο της Μόσχας

Βέβαια, δεν ήταν μόνο το αίσθημα της ντροπής που ένιωθα, αλλά και του τρόμου. Διάφορες μικροσυμμορίες νεαρών, αλλά και η αστυνομία, τρομοκρατούσαν τους πάντες και τους εκβίαζαν, ακόμη και για μικροποσά. Ήταν πιο τρομακτικοί από τις μεγάλες συμμορίες. Δεν είχαν κανένα φραγμό. Με τις μεγάλες συμμορίες τα πράγματα ήταν ξεκάθαρα, πλήρωνες για το σημείο όπου στεκόσουν και κανείς δεν σε ενοχλούσε. Ήσουν προστατευμένος. Οι μικρές συμμορίες όμως δεν πάλευαν μόνο για την περιοχή τους, αλλά, κυρίως, για τις περιοχές των άλλων. Αναφέρομαι, φυσικά, στις περιπολίες που έκαναν με τα αυτοκίνητά τους μέσα στην πόλη.

Θα σας αφηγηθώ λοιπόν ένα περιστατικό.

Στην συνοικία Παλιό Αρμπάτ, σε ένα κατάστημα, του οποίου ιδιοκτήτρια ήταν μία παλιά γνωστή μας Ελληνίδα, υπήρχε ένα ολόκληρος πάγκος με προϊόντα μας, δηλαδή με γυναικεία κοσμήματα και αρκετά έργα διακόσμησης.

Λίγο πιο πέρα, στο μουσείο Πούσκιν είχε την έκθεση «Πασχαλινά αυγά της Ρωσίας», όπου παρουσιάζαμε μία μεγάλη συλλογή μας. Έφευγα από εκεί με ένα χαρτοφύλακα, γεμάτο κοσμήματα, σε πολυτελή συσκευασία με το λογότυπό μας, την οποία είχαμε φτιάξει με δική μου παραγγελία.

Γύρω μου υπήρχε πλήθος κόσμου που πουλούσαν διάφορα, από πλεκτές κάλτσες μέχρι φασιστικές στολές αλλά και μετάλλια.

Σκέφτηκα να προσπαθήσω να πουλήσω κι εγώ. Στα σκαλοπάτια μιας εισόδου πολυκατοικίας άνοιξα τον χαρτοφύλακά μου. Πλησίασαν διάφοροι και περιεργάζονταν τα έργα. Ξαφνικά όμως ξέσπασε η καταιγίδα. Δεν είχαν περάσει ούτε δέκα λεπτά, όταν θαρρείς και μέσα από τη γη εμφανίστηκε κάποιος με πολιτικά και ένας αστυνομικός που κρατούσε αυτόματο.

«Τα στοιχεία σας», μου είπαν. Τους έδωσα την ταυτότητά μου και υπό την απειλή του αυτόματου με πήγαν στον 5ο αστυνομικό τμήμα. Ήταν λίγα μέτρα πιο πέρα, μέσα σε μία αυλή.

Μ᾽ άφησαν σ᾽ ένα χοντρό φρουρό δίπλα στο υπερπλήρες κρατητήριο κι ο ίδιος με την ταυτότητά μου ανέβηκε στον επάνω όροφο για να ετοιμάσει το πρωτόκολλο σύλληψης. Σιγά-σιγά, βγήκα πρώτα στην αυλή, μετά τον δρόμο, έτρεξα μέχρι το μουσείο, άφησα το εμπόρευμά μου σε μία έμπιστη γνωστή μου και γύρισα τρέχοντας στο αστυνομικό τμήμα. Σε λίγο με πλησίασε ο αστυνομικός με το πρωτόκολλο σύλληψης για να το υπογράψω και με ρώτησε: «Πού είναι η βαλίτσα;». «Την πήρε ο ιδιοκτήτης της. Αφού σας είπα ότι δεν είναι δική μου». Ωχ, πόσο θύμωσε! «Θα σε τυλίξω σε μία κόλλα χαρτί για απόπειρα απόδρασης!». «Ποια απόδραση, αφού είμαι εδώ;», του απάντησα αδιάφορα. Με έκλεισε αμέσως στο κρατητήριο.

Το κρατητήριο ήταν ένα μεγάλο κλουβί με σίδερα πάχους δεκαέξι χιλιοστών. Κάθισα. Πέρασαν τρεις ώρες και τότε ζήτησα να πάω στην τουαλέτα. Ο χοντρός δεσμοφύλακας μου είπε: «Μείνε εκεί, μέχρι να κατουρήσεις από τα αυτιά». «Ξέρετε όμως, αν κατουρήσω εδώ, εσείς θα τα μυρίζετε. Εγώ έτσι κι αλλιώς θα βγω, δεν έχω κάνει κάτι επιλήψιμο». Το κατάλαβε και με οδήγησε στην τουαλέτα.

Και τι δεν είδα εκεί. Είχαν φέρει μία κοπέλα δεκαέξι χρονών που κρατούσε ένα γατάκι. Έκλαιγε, ορκιζόταν ότι δεν το πουλούσε: «Έψαχνα έναν καλό άνθρωπο για να το δώσω», έλεγε, και της απαντούσαν: «Αν δεν υπογράψεις, θα σε στείλω στο δικαστήριο για εξύβριση». Προσπάθησα να την υπερασπιστώ λέγοντας: «Εγώ εδώ δεν άκουσα βρισιές ούτε από τον μεθυσμένο άστεγο, παρά μόνο από εσάς τους «φύλακες της τάξης» που χωρίς να βρίζετε δεν μπορείτε να συζητήσετε ο ένας με τον άλλο. Στο κέντρο της πρωτεύουσάς μας». Εκείνος μου απάντησε: «Συνέχισε να μιλάς "συνήγορε" και θα σε στείλω στο κελί με τους πούστηδες». Δεν έλαβε καν υπόψη του ότι είχα την ηλικία του πατέρα του.

Με άφησαν να φύγω μόνο αφού παρέδωσαν στην επόμενη βάρδια. Δεν είδα ποτέ ξανά τον τύπο με τα πολιτικά. Με εκδικήθηκε που τον ξεγέλασα και δεν πλήρωσα προστασία, γι᾽ αυτό και έφυγε προς αναζήτηση άλλου θύματος. Βρήκα έναν τηλεφωνικό θάλαμο και τηλεφώνησα στο σπίτι. Η μητέρα ήταν σε κατάσταση υστερίας. Την ήξερα καλά, γιατί σε όλη μου τη ζωή, αν καθυστερούσα κάπου, αμέσως της τηλεφωνούσα. Εκείνη τη φορά όμως δεν μπόρεσα να το κάνω. Βλέπετε, τότε δεν υπήρχαν κινητά τηλέφωνα. Έφτασα στο σπίτι λίγο μετά τα μεσάνυχτα. Η μητέρα ήταν πολύ ταραγμένη, ηρέμησε μετά από πολύ ώρα. Το χέρι που κρατούσε το τσιγάρο έτρεμε.

Σε αυτή τη χώρα μέλλει να ζήσουν όχι μόνο τα παιδιά και τα εγγόνια, αλλά και όλοι οι απόγονοι;

Ήξερα καλά πως η αστυνομία μας ήταν ίδια με τις συμμορίες. Την εποχή που διατηρούσα στενές σχέσεις με το αστυνομικό τμήμα της γειτονιάς μας, με σόκαρε πάντα ότι καθόλα αξιοπρεπή παλικάρια, ακόμη και παρουσία άλλων, δεν μπορούσαν να ανταλλάξουν δυο κουβέντες χωρίς να βρίζουν. Στο οικοδομικό κλάδο είχα συνηθίσει να ακούω βρισιές από τους εργάτες, μα και στην αστυνομία γίνονταν τα ίδια;

Θα πρέπει να ήταν μετά την Περεστρόικα, όταν στη στάση του μετρό συνάντησα δύο τελείως μεθυσμένους ένοπλους αξιωματικούς, την άλλη φορά δύο βήματα από την πολυκατοικία μας με ρώτησαν πού είναι το νεόδμητο κτίριο του αστυνομικού τμήματος. Πήγαιναν σε κάποια σύσκεψη. Ο ένας σταμάτησε ένα αυτοκίνητο και, ανοίγοντας την πόρτα, παραλίγο να βρεθεί κάτω από τις ρόδες. Ο δεύτερος που δεν ήταν τόσο μεθυσμένος, έσπρωξε τον συνάδελφό του. Ο δύστυχος οδηγός μόλις και μετά βίας απαλλάχθηκε από αυτούς.

Στις 20 Αυγούστου 1991 πήγαινα στα οδοφράγματα μπροστά στον Λευκό Οίκο, την έδρα της ρωσικής κυβέρνησης και στο βαγόνι του μετρό ήταν δύο νεαροί αστυνομικοί, οι οποίοι μιλούσαν δυνατά μεταξύ τους βρίζοντας. Γύρω τους στέκονταν άνθρωποι. Δίπλα ήταν κάποιες κοπέλες. Να πού φτάσαμε!

Το αυγουστιάτικο πραξικόπημα του 1991

Στο πραξικόπημα όμως θα πρέπει να αναφερθώ λεπτομερώς. Για την ιστορία αυτή έχουν γραφτεί πολλά, θα γραφτούν κι άλλα. Η χώρα μας έχει απρόβλεπτο παρελθόν, εγώ όμως θέλω να μιλήσω για την προσωπική μου εμπειρία.

Από νωρίς το πρωί της 19ης Αυγούστου όλοι οι τηλεοπτικοί σταθμοί μετέδιδαν το μπαλέτο του Τσαϊκόφσκι «Λίμνη των κύκνων». Όλοι καταλάβαμε ότι αυτό δεν προμηνύει τίποτα καλό και πως κάτι μοιραίο είχε συμβεί. Στη συνέχεια ανακοίνωσαν: «Ο Γκορμπατσόφ αρρώστησε κατά την παραμονή του στην εξοχική του έπαυλη στο Φόρος της Κριμαίας». Ακολούθησε συνέντευξη Τύπου όπου είδαμε όλη τη χούντα με επικεφαλής τον αντιπρόεδρο Γκενάντι Γιανάγιεφ. Η προβοκατόρικη ερώτηση μιας νεαρής δημοσιογράφου προς πρόεδρο της Επιτροπής Έκτακτης Ανάγκης: «Γιατί

τρέμουν τα χέρια σας;», μεταδόθηκε απευθείας σε ολόκληρο τον κόσμο. Μάθαμε ότι τεθωρακισμένα κινούνται στην πόλη.

Όλη τη νύχτα έμεινα ξάγρυπνος. Αναζητώντας «τις φωνές του εχθρού» για πρώτη φορά έπεσα στη συχνότητα του ραδιοσταθμού «Ηχώ της Μόσχας» και από τότε δεν ακούω κανέναν άλλον ραδιοσταθμό. Στο προσκέφαλο μου είχα ένα μπουκάλι ελληνικού κονιάκ «Μεταξά» το οποίο άδειαζε. Ποτέ πριν δεν έπινα μόνος μου.

Το πρωί κοιμήθηκα λίγο και στη συνέχεια έφυγα για το κέντρο της πόλης, προκειμένου να κάνω προπαγάνδα στους στρατιώτες. Πόσο χαζός ήμουν! Ήμουν τότε σχεδόν 60 χρονών.

Ένα γερασμένο παιδί, ένας βλάκας. Βλέπετε, ανάμεσα στους στρατιώτες υπήρχαν πολλοί από τις εθνότητες του Καυκάσου και θα καταλάβαιναν καλύτερα ένα συμπατριώτη τους να τους μιλάει στη μητρική τους γλώσσα.

Έφτασα μέχρι τον Λευκό Οίκο όπου υπήρχε συγκεντρωμένο ένα τεράστιο πλήθος και λόγω τους ύψους μου δεν μπορούσα να δω τίποτα. Αναγκάστηκα να ανέβω στο βάθρο ενός γλυπτού μνημείου, αλλά κι εκεί είχε συνωστισμό. Δεν ήμουν ο μόνος έξυπνος. Κάποιος με έσπρωξε, έχασα την ισορροπία μου κι πάρα λίγο θα έπεφτα πάνω σε κάτι κομμάτια μπετόν από τα οποία προεξείχαν τα σίδερα της αρματωσιάς, αλλά κάποιος με κράτησε. Μάλλον, για άλλη μία φορά ο φύλακας-άγγελός μου με έσωσε, διαφορετικά θα με είχαν τρυπήσει τα σίδερα. Ήταν ό,τι είχε μείνει από τα οδοφράγματα που είχαν από το πρωί διαλυθεί.

Μαζί τους υπόλοιπους ήμουν ενθουσιασμένος με τον Γιέλτσιν, τον οποίο προστάτευαν με τα στήθη τους οι πιστοί συνοδοιπόροι του με επικεφαλής τον «ένοπλο» σωματοφύλακά του Κορζακόφ. Μερικές φορές οι καγκεμπίτες είναι γενναίοι. Μπορούν μάλιστα να στραφούν κατά των ανωτέρων τους. Ηρωισμός!

Μέσα στις χαρούμενες κραυγές του πλήθους ακούστηκε από τα μεγάφωνα: «Ο διοικητής της μονάδας τεθωρακισμένων Αλεξάντρ Λέμπεντεφ, πέρασε με το μέρος μας». Είναι αλήθεια, φώναζαν, φώναζαν, μα πουθενά δεν υπήρχε ο νεοεμφανισθείς ήρωας. Εξαφανίστηκε. Μήπως εξαϋλώθηκε; Προφανώς όμως όχι για πολύ. Στη συνέχεια ήταν μαζί με τον οργισμένο «πατριώτη» Ρογκόνζιν διαρκώς στις τηλεοπτικές εκπομπές, χειραγωγώντας αποτελεσματικά τους εντυπωσιασμένους βλάκες.

Ο ήρωας Κορζακόφ, ύστερα από λίγο, θα προαχθεί σε στρατηγό και θα γίνει ο δεύτερος σε ισχύ άνθρωπος στη χώρα, ύστερα από μία δεκαετία ο κύριος κατήγορος της «οικογένειας», η οποία του έριξε σφαλιάρα , όταν

τόλμησε να αμφισβητήσει το ιερό της δικαίωμα να «ιδιωτικοποιήσει» όλα όσα είχαν δημιουργήσει οι σημερινοί συνταξιούχοι.

Τώρα πια όλοι έχουν ηρεμήσει και λουφάξει. Όλοι ζουν τη γλυκιά ζωή, μέσα στα χρυσάφια και τα διαμάντια. Σήμερα μία άλλη συμμορία έχει αρχίσει να βυζαίνει τους αγωγούς πετρελαίου και φυσικού αερίου. Θα δούμε ποιος θα πάρει τη θέση της. Θα ζω άραγε; Άγνωσται αι βουλαί του Κυρίου.

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στα δικά μας. Στη δική μας τσακισμένη ζωή και θλιβερή ιστορία.

Δύσκολη ζωή

Το καλοκαίρι του 1990 ήρθε από την Ελλάδα ο γιος του Ζόρα Ηλιόπουλου και της Αριάδνης, ο Αλέξανδρος. Τότε ακόμη δούλευα, αλλά τον ελεύθερο χρόνο μου τον αφιέρωσα σε αυτόν. Ζούσε στο σπίτι μας, παρόλο που η εξαδέλφη του Λίνα, κόρη του Χάρη Ηλιόπουλου, θα χαιρόταν πολύ να τον φιλοξενήσει. Δούλευαν όμως και οι δύο και ο γιος τους ήταν ακόμη έφηβος.

Στο σπίτι μας, φυσικά, περνούσε καλά. Η μητέρα μου είναι θαυμάσια νοικοκυρά και συνομιλήτρια. Έπαιζε χαρτιά όταν έλειπα στη δουλειά. Βέβαια, «κλέβει» αλλά κι εκείνος δεν πήγαινε πίσω. Εξάλλου, κοντά στο σπίτι μας ζούσε ο εγγονός του Σοφοκλή Ηλιόπουλου Ανδρέας, φοιτητής στο τελευταίο έτος του Ινστιτούτου Διοίκησης, ο οποίος μας επισκεπτόταν συχνά στον ελεύθερο χρόνο του. Επιπλέον, είχε στη διάθεσή του όλο το εικοσιτετράωρο το αυτοκίνητό μου, πράγμα πολύ σημαντικό.

Όταν με άφησαν για πρώτη φορά να πάω στην Ελλάδα, με γύρισε παντού και έτσι ήταν η σειρά μου να του δείξω την ευγνωμοσύνη μου.

Η οικογένειά του, όπως και όλων των άλλων Ελλήνων, εκτοπίστηκε το 1949 από το Μπατούμ στις στέπες του Καζακστάν. Ήταν το δεύτερο κύμα διώξεων κατά των Ελλήνων. Εκείνη τη φορά, κάτω από τον «κόκκινο τροχό» βρέθηκαν και εκείνοι που είχαν εκτίσει ποινές στα στρατόπεδα και επιβίωσαν μετά το 1937, αλλά και εκείνοι που δεν είχαν συλληφθεί τότε. Εκτόπισαν ολόκληρες οικογένειες, μαζί με τους γέροντες και τα παιδιά. Είναι γνωστή αυτή η ιστορία.

Η οικογένειά τους όμως κατάφερε να επαναπατριστεί το 1956 στην Ελλάδα. Σε μεγάλο βαθμό τους βοήθησε ο πατέρας μου με τις γνωριμίες του. Εδώ πρέπει να σημειώσω, πως εκείνα τα χρόνια ήταν πολύ δύσκολο στους εκτοπισθέντες Έλληνες να παλιννοστήσουν στην Ελλάδα. Η Ελ-

ληνική Κυβέρνηση έβαζε διάφορα εμπόδια, διότι η υποδοχή των συμπατριωτών προϋπόθετε μεγάλα έξοδα για την αποκατάστασή τους, καθώς η χώρα ήταν αποδυναμωμένη από την τριπλή κατοχή αλλά και τον εμφύλιο πόλεμο. Εκτός απ᾽ αυτό υπήρχε κίνδυνος της επέλασης των κομμουνιστικών στοιχείων, διότι στην Κεντρική Ασία εκτόπισαν όχι μόνο τα θύματα της τουρκικής και της σοβιετικής γενοκτονίας, αλλά και τους ηττημένους στον εμφύλιο κομμουνιστές «πιστούς λενινιστές».

Σε ό,τι αφορά την Σοβιετική κυβέρνηση, αυτή δεν ήθελε να χάσει εργατικό δυναμικό που δούλευε σχεδόν δωρεάν και δεν είχε κανένα δικαίωμα. Πριν από μερικά χρόνια, βρήκα στο διαδίκτυο απόσπασμα από απομνημονεύματα του πρώην διοικητή της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ της περιοχής Κιζίλ-Ορντα, του παρασημοφορημένου ταγματάρχη Κοζικέ Μπισιμπάγιεβ, ο οποίος στο έργο του με προκλητικό τίτλο «Συλληφθέντες επ΄ αυτοφώρω» με έντονα χρώματα περιέγραφε πως αγωνιζόταν «κατά των πρακτόρων που οχυρώθηκαν στην Ελληνική πρεσβεία και οι οποία παρότρυναν τους Έλληνες να εγκαταλείψουν τις παραδεισένιες συνθήκες ζωής στο Νότιο Καζαχστάν». Αυτό το κάθαρμα αποκαλούσε προσωπικά τον πατέρα μου πράκτορα. Κατά των δυστυχών αυτών Ελλήνων, που ήδη είχαν γνωρίσει τα «καλοπέραση» των στρατοπέδων της Κολιμά, των εκτοπίσεων στην Σιβηρία και στις άγονες στέπες του Καζαχστάν, οι αρχές με διάφορα προσχήματα δίωκαν ποινικά και φυλάκιζαν ξανά. Δημιουργούσαν τεχνητά διάφορα σκάνδαλα για να απελάσουν αμέσως τους Έλληνες διπλωμάτες.

Οι κακόμοιροι Έλληνες, όπως και όλοι σοβιετικοί πολίτες, απέφευγαν λόγω φόβου να επισκέπτονται την Πρεσβεία. Λίγοι ήταν αυτοί που το τολμούσαν.

Εκείνα τα χρόνια ο πατέρας μου βοήθησε πολλά άτομα να ετοιμάσουν τα απαραίτητα έγγραφα και αιτήσεις για την παλιννόστηση, πολλές φορές μάλιστα το έκανε κρυφά από τους προϊσταμένους του. Δεν ήταν λίγες οι φορές που τον βοήθουσα κι εγώ, στο μικρό διαμέρισμα που ζούσαμε το οποίο βρισκόταν κάτω από το Προξενικό τμήμα. Έτσι, τα βράδια κάναμε παρανομίες, μα με ευγενικό σκοπό.

Μια τέτοια ιστορία με λεπτομέρειες περιέγραψε στο μπεστσέλερ του 2017 «Σέρρα, η ψυχή του Πόντου» ο γνωστός Έλληνας συγγραφέας Γιάννης Καλπούζος. Ο πατέρας μου συνάντησε στο στρατόπεδο της Κολιμά τον δάσκαλό του από το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας και τον βοήθησε να επιβιώσει. Πολλά χρόνια αργότερα, όταν ήδη υπηρετούσε στην Ελληνική Πρεσβεία, παρά τις αντιρρήσεις των προϊσταμένων του, βοήθησε κρυφά τον δάσκαλό του, αλλά και την Αρμένισα σύζυγό του, να

ετοιμάσουν όλα τα απαραίτητα έγγραφα και να τα δώσουν στον ήρωα του προαναφερόμενου μυθιστορήματος.

Όταν διάβασα το μυθιστόρημα «Σέρρα η ψυχή του Πόντου», δεν πίστεψα στα μάτια μου, και επικοινώνησα τηλεφωνικά με τον συγγραφέα. Αυτός επιβεβαίωσε, ότι στο έργο εκτός από φανταστικά πρόσωπα υπάρχουν και πραγματικά, ενώ την ιστορία για τον πατέρα μου του διηγήθηκε άνθρωπός που πλέον έχει φύγει από τη ζωή.

Εδώ ας κλείσουμε την παρένθεση και να επιστρέψουμε στα δικά μας. Οι δύο σύζυγοι, όπως και όλοι οι Ηλιόπουλοι του Μπατούμ, ήταν εξαιρετικοί οδοντίατροι. Πολύ γρήγορα εντάχθηκαν στην κοινωνία, άνοιξαν οδοντιατρείο και, κατά πώς λένε, στάθηκαν στα πόδια τους. Σε κάθε περίπτωση, έδωσαν θαυμάσια παιδεία στον μονάκριβο γιο τους.

Ο Αλέξανδρος ήταν καθηγητής χειρουργικής και παθολογοανατομίας στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών, από το οποίο είχε αποφοιτήσει. Τρεις φορές την εβδομάδα δεχόταν ασθενείς στο ιδιωτικό του ιατρείο, το οποίο ήταν ένα διαμέρισμα δύο δωματίων. Ήταν παντρεμένος, είχε δύο πανέμορφες θυγατέρες και ζούσε μία μονοκατοικία σε μία παραθαλάσσια συνοικία. Ο πρώτος όροφος του άνετου σπιτιού του ήταν προίκα της γυναίκας του. Σύμφωνα με την παράδοσή τους, οι γονείς της νύφης πρέπει να εξασφαλίσουν στο νεαρό ζευγάρι κατοικία. Γενικά, όπως λέμε, τον τύλιξαν για τα καλά.

Κι εμείς; Εμείς, φυσικά, προς το παρόν τα καταφέρνουμε, μόνο που εκείνος τα βλέπει. Λάτρευε τη Μόσχα, αλλά την έβλεπε πως μεταμορφώνεται σε σκουπιδότοπο. Στο σπίτι μαγειρεύαμε και τον ταΐζαμε σαν θεό, αλλά χρήματα για να πάμε σε εστιατόριο δεν είχαμε. Του άρεσε να τρώει καλά και όχι όπου κι όπου. Ήταν λάτρης της καλής κουζίνας. Στην Ελλάδα, με μηνιαίο μισθό ίσο με δύο χιλιάδες δολάρια, μπορούσε να τρώει κάθε μέρα στις ταβέρνες, οι οποίες είναι αναρίθμητες. Είναι λίγο πιο ακριβά από το να τρως στο σπίτι, αλλά δεν έχεις άλλες έγνοιες. Είναι και άλλοι που παραγγέλνουν φαγητό στο σπίτι, αλλά έξω, σε κάποια αυλή είναι πιο άνετα και χαρούμενα. Στην γειτονιά του όλοι γνωρίζονται μεταξύ τους. Ο μπακάλης, ο μανάβης, ο κρεοπώλης, ο φούρναρης, όπως και ο ταβερνιάρης είναι όλοι γνωστοί από χρονιά, σχεδόν φίλοι και μάλιστα οι σχέσεις αυτές αφορούν πολλές γενιές.

Σε εμάς όλα είναι αλλιώς. Αγόραζε με συνάλλαγμα ένα κιβώτιο μπύρες Δανίας κι εγώ ντρεπόμουν. Δεν είχα συνηθίσει να ξοδεύεται ο φιλοξενούμενός μου, αλλά για μένα 24 δολάρια ήταν πια μία ολόκληρη περιουσία.

Ο συνονόματός μου ήταν πολύ καλός κι όπως εγώ συμπεριφερόταν λίγο παιδιάστικα. Πίστευε ακόμη στην «κοινωνική δικαιοσύνη» και αντιμετώπιζε τη νέα του πατρίδα με πολύ σκεπτικισμό. Μιλούσε διαρκώς για όλες τις ανεπάρκειες του καπιταλιστικού συστήματος, θυμούνταν όλα όσα του είχαν διδάξει στο σοβιετικό σχολείο, μα δεν είχε λησμονήσει ούτε την εξορία. Μας έλεγε πως τα παιδιά αντί να πάνε σχολείο τον Σεπτέμβριο, τα έστελναν στα χωράφια να μαζεύουν βαμβάκι, όταν η θερμοκρασία υπό σκιά άγγιζε τους 40 βαθμούς. «Ευχαριστώ τον σύντροφο Στάλιν για τα ευτυχισμένα παιδικά χρόνια!»

Επισκεφτήκαμε την Κίρα Αμπράμοβνα. Ξεφυλλίζαμε ένα σπάνιο βιβλίο που είχε εκδοθεί λίγο μετά τον θάνατο του Λένιν σε ελάχιστα αντίτυπα. Είχε τίτλο «Στο φέρετρο του ηγέτη». Σε μια σελίδα είχε το χειρόγραφο σημείωμά του, για μία μπροσούρα που έστειλε παράνομα στη Ρωσία: «Μοιράστε το στους εβραϊκούς κύκλους. Στην Ρωσία οι μισοί έξυπνοι είναι είτε Εβραίοι είτε έχουν εβραϊκό αίμα». Ήξερε από πριν το κόστος που θα κατέβαλαν οι συμπατριώτες του και οι απόγονοι αυτών των «έξυπνων» σήμερα κερδοσκοπούν όπως μπορούν. Ο δυστυχής Ανδρέας Ηλιόπουλος την παρακαλούσε να του δώσει έστω και για λίγη ώρα αυτό το βιβλίο, για να βγάλει φωτοτυπίες, αλλά δεν την έπεισε τελικά. Βλέπετε, του είχε προτείνει ήδη να αγοράσει πολύ παλιές εικόνες της, αλλά δεν θέλησε να του δώσει αυτό το σπάνιο βιβλίο, όσες εγγυήσεις κι αν έδινε. Ο Πατ πριν από λίγο καιρό μου είχε πει ότι στην Ελλάδα κάποιος από τους συγγενείς του τον ξεγέλασε. Μόλις είχαν αρχίσει τις προετοιμασίες για τον επαναπατρισμό τους κι εκείνη ήταν ήδη ογδόντα χρονών. Στην ερώτηση του Αλέξανδρου γιατί φεύγει, του απάντησε με ένα σύντομο αλλά πολύ διαδεδομένο ανέκδοτο: «Τι θα γίνει μετά την Περεστρόικα; Εκτελέσεις!» Ήξερε καλά τι έλεγε, ποτέ δεν μιλούσε τυχαία.

Της ζήτησα να γράψει τα Απομνημονεύματά της. Χαμογέλασε πικρά. Υπέθεσα τον λόγο, αλλά τον έμαθα πολύ πρόσφατα. Ρώτησα τον Πατ: «Είναι αλήθεια;». Απάντησε: «Και πώς αλλιώς θα επιβίωνε;»

Σκληροτράχηλοι άνθρωποι.

Ο Αλέξανδρος έμεινε στη Μόσχα περισσότερο από μία εβδομάδα. Ενθουσιαζόταν με τις νεόδμητες περιοχές, με τα πολλά πάρκα και το άφθονο αστικό πράσινο. Στην Αθήνα δεν υπάρχουν τόσο τεράστια κτίρια σαν τα δικά μας. Τα οικοδομικά τετράγωνα είναι μικρά, όλοι οι δρόμοι της πόλης είναι στενοί, μονοδρομημένοι, γεμάτοι αυτοκίνητα. Μερικές φορές για να βρεις να παρκάρεις κάπου, πρέπει να γυρίζεις για ώρα πολλή γύρω-γύρω το τετράγωνο. Η φτωχή μητέρα του Αλέξανδρου, η Αριάδνη, για εβδομάδες ολόκληρες αφήνει το αυτοκίνητό της στο ίδιο σημείο, γιατί, αν

το πάρει, μπορεί να μην ξαναβρεί θέση να το παρκάρει. Γενικά όμως, δεν υπάρχει παράδεισος επί της γης, αν δεν είσαι πολυεκατομμυριούχος. Εννοείται πως ο Αλέξανδρος ήταν ενθουσιασμένος με τις Ρωσίδες. Αυτό όμως είναι σωστό, γιατί δεν υπάρχουν ομορφότερες γυναίκες σε όλο τον κόσμο.

Έκανα τα πάντα, ώστε ο επισκέπτης μας να φύγει με καλές αναμνήσεις από τη Μόσχα και, νομίζω ότι τα κατάφερα, αλλά η επερχόμενη καταστροφή δεν ήταν στο χέρι μου να την κρύψω. Παντού όλα τα ράφια στα καταστήματα ήταν άδεια, βρωμεροί τύποι και καυγάδες στις ουρές, σκουπίδια στους κεντρικούς δρόμους και παντού αποτσίγαρα. Αλλαντικά, λαρδί και γαλακτοκομικά πωλούνταν σχεδόν στο κατάστρωμα των οδών σε ορισμένους σιδηροδρομικούς σταθμούς. Αυτά δεν μπορεί κανείς να τα κρύψει.

Ο Αλέξανδρος μας μιλούσε τα βράδια για τα παιδικά του χρόνια στο Καζακστάν και για τη νιότη του στην Ελλάδα. Μας έλεγε πόσο γενναιόδωρος ήταν ο πατέρας μου όταν πήγαινε να τους επισκεφτεί. Πόσο μεγάλο λάθος κάναμε τότε που δεν φύγαμε. Και τώρα; Και τώρα όμως μία τόσο ηλικιωμένη γυναίκα φεύγει. Ήδη έχουν φύγει πάρα πολλοί.

Ναι, ξέρω. Κάποτε, όταν κάναμε την αίτηση στο προξενείο της Ελλάδας για να πάρούμε βίζα εγώ και ο Πατ, είχαμε συναντήσει τυχαία την Ίννα Σαρηγιαννίδη η οποία κάποτε ήταν σαν μέλος της οικογένειάς μας. Δεν είχαμε την ευκαιρία να πούμε πολλά γιατί ήταν στη δουλειά της, αλλά ήθελε πολύ να δει τη μητέρα. Την έφερα ύστερα από λίγες ημέρες στο σπίτι. Η μητέρα έβαλε τα κλάματα, το ίδιο κι εκείνη. Στο κατώφλι, την ώρα του αποχωρισμού της είπε: «Φεύγω, Ευγενία Πετρόβνα, για χάρη του παιδιού. Εδώ δεν έχουμε να περιμένουμε τίποτα πια». Ο Δημήτρης το κατέγραψε.

Μετά ο Αλέξανδρος, κάποια στιγμή μου είπε: «Σκέψου τα παιδιά».

Σκεπτόμουν. Σκεπτόμουν από καιρό, αλλά εξακολουθούσα να πιστεύω, να πιστεύω στην ομάδα του Γιέλτσιν. Ήξερα όμως και τα δικά μου παιδιά. Δεν είναι μαχητές, στην Ελλάδα όμως χωρίς μαχητικότητα δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν. Ο Ανδρέας είναι πολύ σεμνός, ενώ ο Δημήτρης είναι γενικά πολύ νευρικός, πολύ αυθόρμητος, σχεδόν εκρηκτικός. Ευαίσθητος, παραπονιάρης, οξύθυμος. Ένα αυτοκίνητο χτύπησε το αδέσποτο σκυλάκι αυτός άρχισε να δακρίζει. Ποτέ δεν έχει πολλά λεφτά, μα, αν συναντήσει στο δρόμο μία γριούλα να ζητιανεύει, θα της δώσει οπωσδήποτε. Καλά παιδιά, αλλά τον κόσμο δεν τον ξέρουν.

Ο Δημήτρης από καιρό ονειρευόταν να βρει μία δουλειά με καλές συνθήκες. Στην αχαλίνωτη φαντασία του έβλεπε νυχτερινά κέντρα χωρίς κακοποιούς και αστυνομικούς, για τα οποία του είχε μιλήσει ο Αλέξανδρος. Ο Λάζαρος Ουνουφριάδης, μαζί με τον οποίο και τον Πατ είχαμε

πάει στην Ελλάδα, του έλεγε για τα εξαδέλφια του στα οποία έμεινε όταν ήμασταν στην Αθήνα. Ο ένας εξάδελφος ήταν σημαντικός πολιτικός, ενώ ο δεύτερος «μουζικάντης». Είχε γυρίσει όλο τον κόσμο παίζοντας σε κρουαζιερόπλοια και μετά άρχισε να παίζει κάπου κοντά στο σπίτι του. «Όνειρα, όνειρα, πού είναι η γλύκα σας;»

Ο καλοκάγαθος Αλέξανδρος μας ξεσήκωσε και έφυγε, ενώ ο Δημήτρης άρχισε να με τρομοκρατεί: «Να μου βγάλεις διαβατήριο, αν δεν θέλεις να με σκοτώσουν τυχαία. Δεν ξέρεις τι γίνεται. Δεν σας λέω τίποτα, επειδή δεν θέλω να σας ταράξω κι εσύ είσαι σαν τη στρουθοκάμηλο, βάζεις το κεφάλι σου στο χώμα».

Έκανε μεγάλο λάθος, τα ήξερα όλα, ήξερα πολύ περισσότερα κι από τον ίδιο, αλλά τι μπορούσα να κάνω; Τον είχα υποχρεώσει αμέσως μετά το σχολείο να γραφτεί σε μία οικονομική μέση σχολή, του βρήκα δουλειά σε δικούς μου ανθρώπους που τον δέχτηκαν σαν συγγενή τους. Εκείνος όμως σπούδασε σε μουσικό σχολείο, αποφοίτησε και άρχισε να παίζει μουσική σε εστιατόρια. Κανείς δεν μπόρεσε να τον κάνει χαρτογιακά. Δεν ήταν άλλωστε σωστό. Ήταν δύσκολος σαν χαρακτήρας. Παράτησε πολλές φορές την ορχήστρα του, αλλά επέστρεφε πάντα. Κάποια στιγμή ρώτησα τον επικεφαλής τους: «Πώς τον αντέχετε;». Μου απάντησε: «Από όλους τους πιανίστες που είχαμε, κανείς δεν έπαιζε σαν κι αυτόν». Αυτή είναι η κλίση του πάει να πει.

Στο έλεος της μαφίας

Ήξερα πολύ καλά τι συμβαίνει στη χώρα. Είχα ένα πολύ μεγάλο κύκλο γνωριμιών. Παντού είχα δικούς μου ανθρώπους, τόσο ανάμεσα σε μεσαίους αξιωματούχους όσο και ανάμεσα στους «φύλακες της τάξης» και των ποινικών. Επιπλέον, είχα πλήθος γνωστών και συγγενών σε όλη τη Σοβιετική Ένωση. Ένα τέταρτο του αιώνα έκανα υπηρεσιακά ταξίδια. Ήταν μεγάλο και το σόι μου.

Ένας από τους εξαδέλφους μου μαζί με τη σύζυγό του, σχεδόν όλη του τη ζωή δούλευε στην υπηρεσία εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων του Υπουργείου Εσωτερικών της Γεωργίας και με μεγάλη ειλικρίνεια μου μιλούσε για τα εγκλήματα που διέπρατταν οι δεσμοφύλακες στις φυλακές και τα σωφρονιστικά καταστήματα, τη στιγμή που ο γιος του ήταν σημαντική φιγούρα στους κύκλους του εγκλήματος μιας μικρής πόλης κοντά στο Ροστόβ. Ήταν ο επιτηρητής της. Στα γλέντια του είχε για συνδαιτυ-

μόνες υψηλόβαθμα στελέχη της αστυνομίας και της εισαγγελίας, παρά το γεγονός ότι είχε στην πλάτη του δύο δολοφονίες. Στον κόσμο του εγκλήματος ο ανταγωνισμός είναι σκληρός και το ξέρουν όλοι.

Θυμάμαι κάποτε στα νιάτα μου, εκεί στον Μεγάλο Βορρά, ήταν ένας πολύ καλά ενημερωμένος τύπος από τους «πρώην» (κρατούμενους) που έλεγε: «Σύμφωνα με το σχέδιο του Ηγέτη οι ποινικοί πρέπει να αλληλοεξοντωθούν». Δεν το έβλεπα όμως να συμβαίνει. Προς το παρόν πολλαπλασιάζονταν σαν κουνέλια και κάλπαζαν προς την εξουσία. Διαρκώς μαθαίναμε πως άλλοτε έκαναν κυβερνήτη έναν εκατομμυριούχο, άλλοτε υπουργό. Οι δε αιρετοί όλων των βαθμίδων, από τα δημοτικά συμβούλια μέχρι και βουλευτές, αν δεν ήταν οι ίδιοι μέλη συμμοριών, ήταν οι συνεργάτες τους.

Γιατί όμως να πάμε τόσο μακριά; Δίπλα στο σπίτι μου ήταν μία ίδια ακριβώς πολυκατοικία. Ήταν η εστία των εργαζομένων της μονάδας μιας κοινοπραξίας στο Πέροβο. Σε αυτήν ζούσε το περιθώριο, εργάτες από την ενδοχώρα, οι οποίοι έρχονταν στη Μόσχα να δουλέψουν, όπου υπάρχει τεράστια έλλειψη ανειδίκευτων εργατών κι έτσι οι Αρχές τούς δίνουν προσωρινή άδεια παραμονής. Σε εκείνο τον στάβλο ζούσαν αστυνομικοί με τέτοια άδεια παραμονής, μερικές ερωμένες υψηλόβαθμων αξιωματούχων, αλλά και ο προστάτης μιας φωλιάς εγκληματιών, ποινικός ο ίδιος, αλλά θαμώνας «σημαντικών γραφείων». Όλοι αυτοί, εκτός από τους μπάτσους, φυσικά, τυπικά είχαν δηλωθεί ως εργάτες, έπαιρναν τον μισθό, δωρεάν στέγη και γλεντούσαν. Το κτίριο διέθετε ειδικό σύστημα για τα απορρίμματα, αλλά πάντα βρισκόταν κάποιος καθυστερημένος που τα πετούσε από το παράθυρο. Η θυρωρός ήταν γειτόνισσά μας και σχεδόν κάθε μέρα με φόβο για τη ζωή της, μάζευε ένα τσουβάλι σκουπίδια. Πετούσαν όχι μόνο άδεια κουτιά γάλακτος και κονσέρβες, αλλά και γυάλινα αντικείμενα, μπουκάλια βότκας και φτηνού κρασιού. Τα μπουκάλια της μπύρας δεν τα πετούσαν, γιατί τα επέστρεφαν και έπαιρναν χρήματα. Ζούσαν τότε εκεί και πολύ αξιοπρεπείς οικογενειάρχες άνθρωποι. Τα παιδιά τους πήγαιναν στο ίδιο σχολείο με τα δικά μου και με ορισμένα από αυτά ήταν συμμαθητές. Έπαιζαν στην αυλή, έρχονταν στο σπίτι μας. Την ημέρα ήταν ήρεμα τα πράγματα, τα βράδια όμως, ιδιαίτερα τα Σαββατοκύριακα, γίνονταν Σόδομα και Γόμορρα και όλα αυτά σε απόσταση δεκαπέντε μέτρων από τα παράθυρά μας. Ήταν ένας Αρμένιος ποινικός, με τον οποίο γνωριζόμασταν και με κάλεσε σε ένα γλέντι. Δεν είχε την παραμικρή αμφιβολία για την «εντιμότητά» μου, ήξερε πως δεν ήμουν φλύαρος. Κατά τη διάρκεια του γλεντιού, άρχισε να κοκορεύεται για τις γνωριμίες που είχε στις υπηρεσίες τήρησης της τάξης. Δεν αμφέβαλα καθόλου, αφού είχα κι εγώ γνω-

στούς σε αυτές. Με εμπιστεύονταν όλοι, γιατί είχα καλή φήμη. Η μαφία της γειτονιάς μας ήταν όντως πολύ ικανή. Όταν οι ιθαγενείς «δημοκράτες» μας άρχισαν να κάνουν θόρυβο σχετικά με την πώληση διαμερισμάτων του δημοσίου του νεόδμητου συγκροτήματος κατοικιών στην γωνία της λεωφόρου Ζελιόνι και της οδού Νοβογκιρεγιέφσκαγια, σκοτώθηκε ο αναπληρωτής πρόεδρος του διαμερισματικού συμβουλίου Κοστένκο, ο οποίος πολύ πρόσφατα μου είχε δώσει το παραχωρητήριο του διαμερίσματος, στο οποίο μετακόμισε ο Δημήτρης με την οικογένειά του. Ήταν ένας όμορφος άνδρας, η δε γραμματέας και ερωμένη του ακόμη πιο όμορφη, με μακριά πόδια ελαφίνας. Σκέτη ζάλη.

Τα πρωινά πήγαινε για τρέξιμο γύρο από την πολυκατοικία του. Μία μέρα του τηλεφώνησαν πριν πάει να τρέξει και κανόνισαν να συναντηθούν για λίγο σε κάποια πολυκατοικία-κοινόβιο. Συναντήθηκαν στον δέκατο--τέταρτο όροφο, του έριξαν σπρέι πιπεριού στα μάτια και αφού χτύπησαν τον κεφάλι του με ένα σωλήνα, τον πέταξαν από τη σκάλα. Το πτώμα του το μετέφεραν σε ένα νεκροτομείο στην άλλη άκρη της πόλης και η οικογένειά του κατάφερε να το εντοπίζει μόνο ύστερα από τρεις ημέρες. Δεν είχε μαζί του ταυτότητα, βλέπετε. Έτσι, χάθηκαν τα ίχνη για όλες τις απάτες σχετικά με τα διαμερίσματα. Κι όμως, δεν ήταν ούτε ο μόνος, ούτε ο πρωταγωνιστής αυτής της απάτης με δημόσια περιουσία.

Όταν ένα αυτοκίνητο χτυπούσε κάποιον άστεγο, αμέσως έφτανε η αστυνομία, οι δημοσιογράφοι, σε αυτή όμως την περίπτωση της δολοφονίας ενός εκπροσώπου της σοβιετικής εξουσίας, ένα πέπλο σιωπής κάλυψε τα πάντα. Οι υπόλοιποι αξιωματούχοι καταλάβαιναν πολύ καλά πως δεν μπορούν ούτε καν ψιθυριστά σε στενό κύκλο να μιλήσουν γι᾽ αυτή την υπόθεση.

Λίγο αργότερα χάθηκε ο διευθυντής του εργοστασίου κλιματιστικών. Ένα από τα πρώτα εργοστάσια που «ιδιωτικοποίησε» δια επιδρομής η μαφία της περιοχής ήταν αυτό. Προφανώς, κάπου, τα χάλασαν στη μοιρασιά. Μία εβδομάδα αργότερα, βρήκαν το τυμπανιαίο πτώμα του στο πορτμπαγκάζ υπηρεσιακού του αυτοκινήτου μάρκας Βόλγα σε κάποιο σοκάκι.

Όταν ο Γιέλτσιν ανέλαβε την εξουσία, νόμιζα πως θα κονιορτοποιήσει τον διευθύνοντα σύμβουλό μας για τα πεπραγμένα του όσον αφορά τις συκοφαντίες του μεταρρυθμιστή που έπεσε σε δυσμένεια. Αντί γι᾽ αυτό όμως, του έδωσε προαγωγή, πρώτα στα όργανα της περιοχής και μετά τον έκανε αντιδήμαρχο της Μόσχας, και στη συνέχεια κυβερνήτη μίας ολόκληρης πολύ σημαντικής περιοχής.

Αυτή είναι η Μαφία, η οποία όντως είναι αθάνατη. Τουλάχιστον στη Ρωσία. Τα χρόνια εκείνα, σε όλη την πρωτεύουσα, αλώνιζαν, οι συμμο-

ρίες του οργανωμένου εγκλήματος, οι ονομασίες των οποίων προέρχονταν από τον τόπο καταγωγής των μελών τους: Μπαλασιχίνσκιε, Λιουμπερέτσκιε, Μεντβέντκοφσκιε, και λοιπά. Το ίδιο ίσχυε σε όλη την χώρα: συμμορίες από το Ταμπόφ, το Τολιάτι και άλλες πόλεις. Η αστυνομία είτε αδρανούσε, είτε συμμετείχε. Οι άντρες της μυστικής αστυνομίας βρέθηκαν σε διαφορετικές πλευρές των οδοφραγμάτων και εκεί φάνηκε το μεγαλείο των προσλήψεων ανθρώπων με αρνητικά στοιχεία στον χαρακτήρα τους. Θυμόμουν πολύ συχνά τα λόγια του Μιχαήλ Νόζκιν: «Στους έξυπνους λένε: βλάκες, βλάκες, γιατί έτσι κανείς δεν προσέχει τους πραγματικούς βλάκες». Όπως πάντα βλάκες ήταν οι έντιμοι άνθρωποι, οι οποίοι είναι πάντα μειοψηφία. Χάος επικράτησε σε όλη τη χώρα, ήταν όμως ένα χάος πολύ καλά οργανωμένο και ελεγχόμενο από ορισμένους. Ο λαός εκλιπαρούσε για την επαναφορά της τάξης. Αυτό ζητούσε. Στα θολά νερά όμως πάντα, υπάρχει καλή ψαριά. Για εκείνους, φυσικά, που ξέρουν να το κάνουν και να ζουν καλά.

Στις αρχές του 21ου αιώνα η πιο ισχυρή ομάδα, τελικά, κατάφερε να νικήσει σχεδόν όλες τις μικρότερες εγκληματικές συμμορίες. Ορισμένους τους εξόντωσε, άλλους όμως τους δίδαξε καλά και τους έκανε επιχειρηματίες. Σήμερα, η ομάδα αυτή φτιάχνει τους νόμους, συλλαμβάνει και δικάζει και μοιράζει όλα τα πλούτη μεταξύ των μελών της. Πρόκειται για την ίδια εκείνη «Ένωση αξιωματούχων, ποινικών και των ασφαλίτων». Υπήρχε όμως περίπτωση να είχαμε άλλη εξέλιξη των πραγμάτων στη χώρα μας; Μπορεί, άραγε, ύστερα από εκατό χρόνια να γίνουμε μία πραγματικά πολιτισμένη χώρα; Αρκεί να μην νικήσουν ξανά οι «δημοκράτες». Αυτοί οι «διανοουμενίσκοι» δεν μπορούν να τα βγάλουν πέρα με τη Ρωσία. Αρκεί να θυμηθούμε τον τσάρο ή την Προσωρινή κυβέρνηση. Θεός φυλάξοι. Η Ρωσία χρειάζεται τη «Σιδηρά χείρα». Αρκεί να είναι έντιμη. Η Ρωσία σέβεται μόνο την ισχύ. Το ίδιο και οι γείτονές της. Ασία.

Δεν μπορώ να μην αφηγηθώ ένα ακόμη περιστατικό με έναν «βαρόνο ναρκωτικών με επωμίδες».

Μία φορά ήρθε ένας φίλος και μου είπε πως την προηγούμενη ημέρα ένας Ουζμπέκος στο εστιατόριο «Τουρκμενία», όπου γιόρταζαν τα γενέθλια μιας δεκαοκτάχρονης γειτόνισσάς του, ερωτεύτηκε μια φίλη της και πλήρωσε τον λογαριασμό για όλους τους καλεσμένους. Στη συνέχεια πήρε πολλούς ακριβούς μεζέδες, δώδεκα φιάλες ακριβού κρασιού και συνέχισαν το γλέντι στο σπίτι του.

Στη συνέχεια, πότε στα εστιατόρια, πότε στα δημόσια λουτρά, ξόδευε πολλά χρήματα. Τηλεφωνούσε σε κάποιον και ζητούσε κρατικό αυτοκίνητο μάρκας «Τσάικα», για να πάει με την παρέα του στην πλαζ Σερέμπιανι

Μπορ. Ήθελε να με γνωρίσει με αυτό το υποκείμενο, εγώ όμως τον συμβούλεψα να μείνει μακριά από αυτόν τον ύποπτο εκατομμυριούχο. «Δεν υπάρχει δωρεάν γεύμα σε αυτό τον κόσμο. Μόνο ποντικοπαγίδες». Παρόλα αυτά δεν με άκουσε.

Ο φίλος μου είχε την οικογένειά του στον Νότο και με δελέασαν ότι θα μου κάνουν το τραπέζι με πιλάφι από το Ουζμπεκιστάν. Πήγα και είδα όλη την παλιοπαρέα του. Ήταν έξι πολύ συμπαθητικά παλικάρια και μία πολύ νεαρή πόρνη μαζί με μία άλλη φίλη της. Η αλήθεια είναι ότι η δεύτερη δεν ήταν τόσο νέα, αλλά δεν ήταν κι άσχημη. Το πιλάφι ήταν εκπληκτικό, δεν είχα ξαναφάει κάτι τέτοιο στη ζωή μου, αλλά έφυγα μόλις τελείωσε το φαγητό. Αφού έφυγα, ένας γνωστός τους, νταβατζής, έφερε δύο ακόμη «καλλονές» και το γλέντι συνεχίστηκε.

Δύο εβδομάδες αργότερα ήρθε ο φίλος μου κι άρχισε να μου λέει τρέμοντας: «Χθες, στο εστιατόριο «Οχότνιτσι», η Δίωξη Κοινού Εγκλήματος μαζί με τις ειδικές δυνάμεις, έκαναν επιδρομή και τους μάζεψαν όλους. Εκείνο που είχε ενδιαφέρον είναι πως, όταν κατάλαβαν πως θα τους μαζέψουν με έδιωξαν. Εγώ, πάλι, δεν είπα τίποτα, γιατί έτσι κι αλλιώς μπορούν να με βρουν όποτε θέλουν, με έχουν στο στόχαστρο. Κοιμήθηκα στους συγγενείς μου και τώρα φοβάμαι να πάω στο σπίτι μου».

Του είπα: «Πήγαινε, αν θελήσουν να σε βρουν, είναι εύκολο γι' αυτούς, αφού ξέρουν πως δεν είσαι συνέταιρος στις δουλειές του, παρά μόνο υπερφίαλος. Θα σε καλέσουν για μάρτυρα, αλλά εσύ θα πεις πως δεν ξέρεις απολύτως τίποτα».

Μία εβδομάδα αργότερα, ο «ήρωάς» μας, πήγε στο διαμέρισμα φίλου μου, μαζί με δύο «δεσμοφύλακες» από το Ουζμπεκιστάν, οι οποίοι έπρεπε να τον «συνοδεύσουν» στην πατρίδα του, μαζί με πολλά τρόφιμα και κρασιά. Η οικογένειά του ήταν ακόμη στον Νότο. Τα πιστόλια των δεσμοφυλάκων ήταν κάτω από τα μαξιλάρια, οι χειροπέδες μέσα στους χαρτοφύλακες. Άρχισαν να τρώνε ανελέητα, να πίνουν και γλεντούν, ενώ ο «κρατούμενος» τριγυρνούσε στη Μόσχα κι έκλεινε τις υποθέσεις τους. Στη συνέχεια αυτοί έφυγαν αεροπορικώς ενώ τον φίλο μου τον ταλαιπώρησαν πολύ σε διάφορα ανακριτικά γραφεία.

Αποδείχτηκε, βλέπετε, πως ήταν υψηλόβαθμος αξιωματικός, ο οποίος τάχα είχε εισχωρήσει στη συμμορία για να ανακαλύψει το δίκτυό τους και οι Μοσχοβίτες «χάλασαν τη μυστική επιχείρηση των συναδέλφων τους από το Ουζμπεκιστάν». Ξέσπασε μεγάλο σκάνδαλο στο υπουργείο Εσωτερικών.

Ένα μήνα αργότερα ήρθε με τη σύζυγό του, η οποία ήταν ανιψιά του υφυπουργού Εσωτερικών του Ουζμπεκιστάν και τον γιο του. Τότε έμαθα

ότι κυκλοφορούσε πάντα οπλισμένος, γιατί ήταν μάχιμο στέλεχος. Όλους τους άλλους τους φυλάκισαν, εκείνος όμως πέρασε αβρόχοις ποσί και μάλιστα πήρε προαγωγή. Άντε μετά να καταλάβεις ποια είναι η αστυνομία και ποια η εγκληματική συμμορία. Δύσκολα. Πριν τον συλλάβουν κοκορευόταν ότι κάποτε με το ΤΤ του (ένα βαρύ αυτόματο πιστόλι) διέλυσε το κεφάλι ενός Γεωργιανού μαφιόζου. «Τα μυαλά του πετάχτηκαν στο διπλανό τραπέζι», έλεγε ο "ήρωας".

Κατά τα επόμενα χρόνια, αυτός ο τύπος ήρθε αρκετές φορές στη Μόσχα και ήθελε να γίνουμε στενοί φίλοι, αλλά εγώ τον απέφευγα. Δεν άντεχα άλλο τις επαφές με ανθρώπους που ήταν ταυτόχρονα και μαφιόζοι και αστυνομικοί.

Γιατί όμως τα λέω όλα αυτά; Ήξερα πολύ καλύτερα την πραγματικότητα από τον Δημήτρη μου, μόνο που κάπου βαθιά μέσα μου είχα την ελπίδα πως τα πράγματα θα βελτιωθούν κάπως. Είμαι εκ φύσεως αισιόδοξος. Ήμουν καλύτερα!

Ήξερα ακόμη ότι η Ελλάδα δεν είναι παράδεισος. Ήξερα πως τους «Ρωσοπόντιους» δεν θα τους περιμένουν με ανοιχτές αγκάλες, γιατί στο μεταξύ πολλοί είχαν φύγει για εκεί και είχαν προλάβει να δημιουργήσουν μία άσχημη φήμη μεταξύ των Ελλαδιτών, δηλαδή των ντόπιων. Οι συγγενείς του πατέρα, όλοι όσοι ανήκαν στην παλιά γενιά είχαν πεθάνει πια, ενώ οι νεότεροι, ίσως να μην είχαν καν ακούσει για εμάς. Οι γνωστοί και οι φίλοι μας που μετακόμισαν, είχαν τα δικά τους προβλήματα. Γνώριζα επίσης ότι οι γιοι μου δεν μπορούν να προσαρμοστούν, να υποκρίνονται, να λένε ψέματα. Είναι καλό αυτό; Μάλλον, αλλά δεν σε βοηθάει να επιβιώσεις. Επιπλέον, δεν ήξερε καν τη γλώσσα, παρά μόνο είχε αρχίσει να κάνει μαθήματα. Φυσικά, ο Αλέξανδρος θα μπορούσε στην αρχή να μας βοηθήσει, αλλά κανείς δεν μπορεί να κάνει την γκουβερνάντα για πολύ.

Τότε, ευτυχώς, ανακατεύτηκε η μητέρα μου: «Θέλετε να με σκοτώσετε; Αφήστε με να πεθάνω ήρεμη και μετά κάντε ό,τι θέλετε. Αρκετά υπέφερα, δεν θα ζήσω για πολύ ακόμη. Κάντε υπομονή».

Ο θάνατος της μητέρας

Όντως, δεν της έμελλε να ζήσει ακόμη για πολύ. Όταν, με υψηλή αρτηριακή πίεση, έπαθε την πρώτη αποφρακτική κρίση, άρχισε να πνίγεται. Στις Πρώτες Βοήθειες την βοήθησαν, αλλά η γιατρός της περιοχής που καλέσαμε την επόμενη ημέρα, μας είπε: «Να είστε έτοιμοι». Πράγματι, στις

11 Μαρτίου 1992 μόλις είχα επιστρέψει από την κηδεία της θείας Πόλας, της μητέρας των Γκερσκόβιτς, με την οποία μας συνέδεαν πολλές καλές αναμνήσεις από τους πρώτους μήνες της ζωής μας στην πρωτεύουσα. Ήταν οι πιο ευτυχισμένες ημέρες της οικογένειάς μας. Όλοι ήμασταν ζωντανοί, όλοι ήμασταν και πάλι μαζί.

Μαζί με τον Δημήτρη και τη Βάλια, κόρη της οικογένειας Τιουκάγιεφ που φρόντιζαν το κτίριο της πρεσβείας, επειδή δεν είχαμε την ευκαιρία να καλούμε τους φίλους μας στο σπίτι, περνούσαμε όλο τον ελεύθερο χρόνο μας στο μεγάλο, μα μοναδικό δωμάτιό τους στο κοινοβιακό διαμέρισμα της διπλανής πολυκατοικίας. Η θεία Πολιούνια, όπως την αποκαλούσαμε τρυφερά, μεγάλωσε μόνη της τέσσερα παιδιά, δούλευε ως μαγείρισσα σε ένα εστιατόριο και επέστρεφε αργά τη νύχτα στο σπίτι. Ο μοναδικός τους γείτονας δούλευε κι αυτός στο εστιατόριο κι έτσι, πρακτικά, είχαμε όλο το διαμέρισμα στη διάθεσή μας. Και οι δυο τους μας αντιμετώπιζαν με υπομονή και, θα έλεγα, με μεγάλη αγάπη.

Αμέσως πρόσεξα πως η μητέρα ήταν ανήσυχη. Κάτι είχε υποπτευτεί. Πρέπει να σημειώσω πως όλοι οι γέροντες με την πάροδο του χρόνου, αποκτούν κάποιες «παραξενιές», τις οποίες οι νεότεροι δεν τις αντιμετωπίζουν πάντα με κατανόηση και υπομονή. Έτσι, ξεκινούν οι παρεξηγήσεις. Εγώ, έτσι κι αλλιώς, δεν ήμουν εύκολος χαρακτήρας και, για να μην ξεσπάω στα παιδιά και τα εγγόνια μου, έγραψα απέναντι από το γραφείο μου με μεγάλα γράμματα: «Να θυμάσαι πως ήσουν». Σας διαβεβαιώνω πως βοηθάει. Πάντα, όταν τους κάνω παρατηρήσεις, επαναλαμβάνω: «Ήμουν πολύ χειρότερος από εσάς σε αυτή την ηλικία, αλλά δεν θέλω να επαναλάβετε τα λάθη μου. Μην ξεχνάτε πως μεγάλωσα χωρίς πατέρα και πως υπέφερα όλα τα παιδικά χρόνια και τη νιότη μου από χρόνιο υποσιτισμό. Δεν με γαλούχησαν μόνο η μητέρα, οι συγγενείς, οι καλοί γείτονες και οι δάσκαλοι, αλλά και ο δρόμος, το ολοκληρωτικό κράτος, το οποίο χρειαζόταν μόνο εργατικά χέρια και κρέας για τα κανόνια της παγκόσμιας επανάστασης, ενώ εσείς μεγαλώσατε μέσα στις ανέσεις και κάθε άλλο παρά στους κόλπους μιας κακής οικογένειας».

Προσπάθησα όσο μπορούσα να διασκεδάσω τη μητέρα από τις βαριές σκέψεις, αλλά δεν τα κατάφερα. Κάποια στιγμή την έπεισα να αφήσει να της μετρήσω την πίεση και τότε κατάλαβα πως χειροτερεύει. Φώναξα τις Πρώτες Βοήθειες. Εκείνη στάθηκε μπροστά στο παράθυρο κι έλεγε: «Πνίγομαι! Πνίγομαι!», με κομμένη την ανάσα. Όταν ήρθαν οι γιατροί, ήταν σχεδόν αναίσθητη. Της έκαναν μία ένεση. Στη συνέχεια την ξάπλωσαν στο πάτωμα κι άρχισαν να της κάνουν τεχνητή αναπνοή. Κοίταξαν τις κόρες των ματιών της και μας είπαν να βγούμε έξω. Ήταν η τρίτη κρίση και

κατάλαβα πως ήταν και η τελευταία. Ύστερα από λίγα λεπτά βγήκε ο γιατρός και επιβεβαίωσε την υποψία μου, λέγοντας: «Το μοναδικό που μπορώ να κάνω για να σας βοηθήσω είναι να σας δώσω το τηλέφωνο ενός καλού ειδικού για ταρίχευση, αν δεν θέλετε να τη στείλετε στο νεκροτομείο».

Φυσικά, δεν την στείλαμε στο νεκροτομείο, αλλά, αφού την ταριχεύσαμε και διευθετήσαμε όλα τα τυπικά ζητήματα, την παραμονή της κηδείας την μεταφέραμε στην αρμενική εκκλησία στο νεκροταφείο Βαγκάνκοφσκι, όπως είχαμε κάνει με τον Δημήτρη, τον πατέρα και τον Λάζαρο. Εκπλήρωσα και το τελευταίο της θέλημα και έδωσα τη βέρα της στον Επίσκοπο. Δεν μπορούσε να καταλάβει γιατί το κάνω, προσπάθησε να με μεταπείσει, αλλά επέμενα. Έτσι, γύρισε άλλη μία τραγική σελίδα στο βιβλίο της ιστορίας της οικογένειάς μας.

Ο αυτοδίδακτος Ανδρέας

Η Ιρίνα από το άγχος δεν είχε πια γάλα για να θηλάζει τη φτωχή Ντιάνα και έτσι άρχισαν να την ταΐζουν με παιδική τροφή. Ήταν μόλις τριών μηνών. Στην κηδεία της μητέρας δεν ήρθε κανείς από εκείνους που έμεναν σε άλλες πόλεις, ζούσαμε πια σε μία άλλη εποχή. Όλοι προσπαθούσαν να επιβιώσουν όπως μπορούσαν. Μετά τα σαράντα, μετακόμισα στο σπίτι της Λήδας και το Πέροβο πήγαινα για να κάνω διάφορες αναγκαίες δουλειές.

Βοηθούσα όπως μπορούσα τον Ανδρέα. Έφτιαχνα δαχτυλίδια από πορσελάνη, γέμισα με υγρό υλικό τα καλούπια διαφόρων έργων. Σταδιακά, είχε αρχίσει να κάνει και άλλα έργα. Εκτός από διάφορες κασετίνες και πασχαλινά αυγά, άρχισε να φτιάχνει και πολυτελή μικροσκοπικά δέντρα Μπονσάι, διάφορες συνθέσεις με λουλούδια Εκιμπάνα και μικροσκοπικά ανθοδέσμες σε βαζάκια. Άφησε ελεύθερη τη φαντασία του.

Ένα από τα καλύτερα έργο του, την «Ανθοδέσμη» την πήγα στο Ιστορικό Μουσείο της Μόσχας για να το δείξω στην επικεφαλής εμπειρογνώμονα σε έργα πορσελάνης Μαρίνα Αλεξάντροβνα Μπουμπτσίκοβα. Με είχε και περίμενα πολλή ώρα στην είσοδο και δεν ερχόταν από το γραφείο της, επικαλούμενη φόρτο εργασίας, αλλά όταν τελικά ήρθε και είδε το έργο, δεν το άφηνε από τα χέρια της και το έδειχνε σε όλους τους συναδέλφους της που περνούσαν από μπροστά μας. Όταν χωρίζαμε μου είπε: «Φυσικά, αυτό πρέπει να βρίσκεται στο μουσείο μας, αλλά εμείς

παίρνουμε τον λιγοστό μισθό μας με καθυστέρηση πολλών μηνών. Δεν υπάρχουν χρήματα».

Με αναπτερωμένο το ηθικό από την εκτίμησή της, πήγα στο Υπουργείο Τοπικής Βιομηχανίας της Ρωσικής Ομοσπονδίας, προκειμένου να τους παρακαλέσω να μας βοηθήσουν τουλάχιστον με τα αναγκαία υλικά, για να μην αγοράζουμε κλεμμένα ή αμφίβολης ποιότητας από διάφορους «πωλητές». Ο γενικός τεχνικός διευθυντής της κοινοπραξίας Ροσφαρφόρ μου είπε ότι η ηγεσία του κλάδου του απαγόρευσε να βοηθάει τους αυτοαπασχολούμενους, αλλά με έστειλε στον γενικό καλλιτεχνικό διευθυντή της υπηρεσίας, Νόνα Ιβάνοβνα Βερχόφσκαγια. Εκείνη, ετοίμαζε στο Κεντρικό Οίκο Καλλιτεχνών μια έκθεση με τίτλο «Αυθεντικά έργα πορσελάνης στη Ρωσία», που ήταν αφιερωμένη στα 250 χρόνια από την ίδρυση του αυτοκρατορικού εργοστασίου πορσελάνης, το οποίο μετά την επανάσταση ονόμασαν Λομονόσοφ και μας κάλεσε να λάβουμε μέρος σε αυτήν. Τα έχασα από την αναπάντεχη αυτή πρόταση, εκείνη όμως μιλούσε πολύ σοβαρά.

Λίγο καιρό αργότερα, με την κάλυψη πολυάριθμων τηλεοπτικών σταθμών, έγιναν τα εγκαίνια της έκθεσης. Συμμετείχαν οι κορυφαίοι διεθνώς καλλιτέχνες σχεδιαστές και ζωγράφοι. Παρουσιάζοντας τον Ανδρέα και την Ιρίνα, η σημαντικότερη καλλιτέχνης της χώρας στην πορσελάνη, είπε συγκεκριμένα τα παρακάτω: «Σήμερα στην έκθεσή μας συμμετέχει ένας νεαρός και πολύ ενδιαφέρων καλλιτέχνης. Νομίζω πως από σήμερα μπορούμε να τον αποκαλούμε καλλιτέχνη. Είναι ένας άνθρωπος που κάνει πολύ εκλεπτυσμένα γλυπτά, τα οποία δεν γνωρίζαμε ούτε στη Μόσχα, ούτε στη Αγία Πετρούπολη και δεν συναντάμε ανάμεσα σε άλλους σύγχρονους καλλιτέχνες. Είναι ο Ανδρέας Διονυσιάδης. Νομίζω πως είναι διάδοχος και συνεχιστής του μεγάλου Ρώσου καλλιτέχνη Πάβελ Ιβανόφ, ο οποίος στα μέσα του 19ου αιώνα κατασκεύαζε πολυτελείς ανθοδέσμες, οι οποίες τιμήθηκαν με διεθνή βραβεία και τα έργα του βρίσκονται στο Ρωσικό Κρατικό Μουσείου του Ερμιτάζ αλλά και στο μουσείο του πρώην αυτοκρατορικού εργοστασίου στην Αγία Πετρούπολη. Αυτές οι λεπτές, γλυπτές ανθοδέσμες, αυτά οι σκαλιστά πασχαλινά αυγά και οι κασετίνες με τα εκπληκτικά σκαλίσματα, είναι όλα έργα του Ανδρέα Διονυσιάδη. Βοηθός του είναι η σύζυγός του Ιρίνα. Μπορούμε λοιπόν να πούμε πως πρόκειται για ένα ντουέτο».

Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι στην έκθεση υπήρχαν ως εκθέματα δύο πανέμορφες γλυπτές φιγούρες γυναικών, τις οποίες ο δημιουργός τους Κωνσταντίν Πάτοφ αποκαλούσε «Αργυρός αιώνας». Τα λουλούδια που κρατούσαν αυτές οι φιγούρες ήταν έργο του Ανδρέα.

Είχαμε εκθέσει πολλά έργα και την πρώτη κιόλας ημέρα της έκθεσης δύο από αυτά τα αγόρασαν ξένοι συλλέκτες, ενώ μέχρι να τελειώσει η διοργάνωση είχε σχεδόν ξεπουλήσει όλη τη συλλογή. Οι συνάδελφοι του Ανδρέα τον κατηγόρησαν ότι εκτιμούσε πολύ φτηνά την τέχνη του, είχαμε όμως μεγάλη ανάγκη.

Προσπαθούσα να νουθετήσω τον γιο μου λέγοντας: «Είναι δύσκολη η μοίρα ενός ταλέντου στη Ρωσία. Αυτοί που το εκτιμούν είναι συνήθως διανοούμενοι, χρήματα όμως έχουν οι κλέφτες κι οι ληστές. Αυτοί όμως προτιμούν να κρεμάσουν στον λαιμό τους μία βαριά χρυσή αλυσίδα, παρά να αγοράσουν έργα τέχνης».

Λίγες ημέρες αργότερα, η Νόνα Ιβάνοβνα πήρε τον νεαρό αυτοδίδακτο και με δικά της έξοδα πήγαν στην Πετρούπολη για να του δείξει τα αριστουργήματα του Ιβανόφ στο μουσείο πορσελάνινης αλλά και στο Μουσείο Ρωσικής τέχνης. Είχαν σωθεί τρία όλα κι όλα. Ένα μήνα αργότερα ο Ανδρέας έφτιαξε ένα μεγάλο εκμαγείο και έφτιαξε το δικό του «αριστούργημα», όπου σε ορισμένα μπουμπούκια ήταν πολύ πιο φυσικά από ό,τι του Ιβανόφ. Στη συνέχεια πήγα μερικά έργα στο Μουσείο Πορσελάνης στο Κουσκόφ και τα έδειξα στους επιστημονικούς του συνεργάτες. Ύστερα από λίγες ημέρες ήρθε και μας βρήκε η Λαρίσα Γκεόργκιεβνα Καραγκοντίνα, ένας κριτικός της τέχνης. Ομολόγησε πως δεν είχε δει ποτέ ξανά σε όλη της τη ζωή κάτι παρόμοιο και μας πρότεινε να καλέσουμε μία συνάδελφό της, την διδάκτορα Ναταλία Βλαντίμιροβνα Σιπόφσκαγια, η οποία ήταν η διευθύντρια του περιοδικού «Αντικβάρ». Εκείνη ήρθε σπίτι μας μαζί με το τηλεοπτικό συνεργείο μιας ιδιαίτερα δημοφιλούς τηλεοπτικής εκπομπής και είπε μπροστά στην κάμερα: «Θέλω να πω πως κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκατό ετών κανείς δεν έκανε με βάση τη ρωσική ύλη τέτοια εκλεπτυσμένα και υψηλής ποιότητας έργα. Πρόκειται για μία ιδιαίτερα περίπλοκη τεχνικά δουλειά».

Η εκπομπή προβλήθηκε αρκετές φορές στην τηλεόραση, ενώ στη συνέχεια ο Ανδρέας κατέλαβε τη δεύτερη θέση στον διαγωνισμό «Χρυσά χέρια της Ρωσίας».

Ο αυτοδίδακτος δεν έχει ειδική μόρφωση. Όλα τα κατακτούσαμε μαζί με τη «μέθοδο των δοκιμών και των λαθών». Τελικά τον έπεισα να πάει στην Ανωτάτη Σχολή Τεχνών «Στρογγάνοφ». Εκεί, ένας από τους καθηγητές είδε τα έργα του, τον χτύπησε στον ώμο φιλικά και του είπε με πικρή ειρωνεία: «Λοιπόν, όταν θα θελήσεις να μάθεις Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε., Μαρξισμό-Λενινισμό και Πολιτική Οικονομία, έλα, αυτά που κάνεις όμως κανείς δεν θα στα μάθει εδώ». Τις μέρες εκείνες δεν φοβόταν κανείς να πει τέτοια πράγματα και να κάνει τόσο «τολμηρά» αστεία.

Το σημαντικότερο πρόβλημά μας ήταν η ποιότητα των υλικών. Στα εργοστάσια πορσελάνης της περιοχής της Μόσχας βρίσκαμε κάποια υλικά, αλλά δεν ήταν καλή η ποιότητά τους. Σε ένα απόρρητο εργαστήριο βρήκαμε μία ηλικιωμένη κυρία που αγαπούσε τη δουλειά της και μας βοήθησε πολύ να βρούμε υλικό. Στο Κίεβο είχαμε βρει καλές χρωστικές ουσίες, κλεμμένες, αλλά πάλι δεν ήταν αυτό που θέλαμε.

Σε όλες τις τηλεοπτικές εκπομπές που μας έδειχναν απευθύναμε έκκληση στον «πατριωτισμό» των κρατούντων: «Βοηθήστε μας, συμβάλλουμε στην αναγέννηση της δόξας της πατρίδας. Δεν θέλουμε παρά ελάχιστες ποσότητες». Ήταν όμως φωνή βοώντος εν τη ερήμω. Όλοι οι αξιωματούχοι ήταν απασχολημένοι με την «πρωτογενή συγκέντρωση κεφαλαίου». Τότε η νομενκλατούρα τους είχε ρίξει το σύνθημα: «Πλουτίστε!»

Άνοιξε λοιπόν η τύχη μας. Η περιλάλητη «αγορά» έφερε τους καρπούς της. Στον όμιλο «Γκζελ» ένας επιτήδειος επιχειρηματίας έφερε από τη Γερμανία εξαιρετική πρώτη ύλη, ενώ πηκτικές ουσίες εισήγαγε από την διεθνώς γνωστή γαλλική εταιρεία «Ντεγκουσά», καθώς και τα αναγκαία άλατα βαρέων μετάλλων που χρειάζονταν για να γίνουν εκείνες οι απίθανες αποχρώσεις. Το ξέραμε πως ήταν πολύ επικίνδυνες για την υγεία, αλλά δουλεύαμε στο σπίτι μας και ξέραμε πολύ καλά πως «η τέχνη θέλει θυσίες». Και τι δεν κάνεις γι᾽ αυτήν; Ευτυχώς που μπορέσαμε να τοποθετήσουμε στο αίθριο τον φούρνο. Επιτέλους, ήμασταν σε θέση να φτιάχνουμε έργα για μουσεία.

Ευτυχώς, εκείνη την εποχή ο Ανδρέας Ηλιόπουλος ήταν ένας ήδη πετυχημένος και ταχύτατα αναπτυσσόμενος επιχειρηματίας. Είχε ιδρύσει και ήταν ο ιδιοκτήτης της μεγάλης εταιρείας, «Οικόνικα» και μπορούσε να μας βοηθήσει όχι μόνο οικονομικά, αλλά και με τις γνωριμίες του.

Το πρώτο πράγμα που έκανε ήταν να αγοράσει για να χαρίσει στη διάσημη σύντροφο του μία πανέμορφη ανθοδέσμη με γλαδιόλες σε ένα βάζο. Εκεί, κυριολεκτικά έμεινε με το στόμα ανοιχτό όταν την είδα και τότε άθελά της είπε: «Τρέλα σκέτη είναι!». Ένα τηλεοπτικό συνεργείο κινηματογραφούσε τη συνάντησή μας, η οποία ξεκινούσε από την άφιξη της τραγουδίστριας μέσα σε μία τεράστια Κάντιλακ, αλλά ο Ανδρέας έκρυψε την κασέτα για να μην την δείχνω σε άλλους και κοκορεύομαι.

Στη συνέχεια ο νεαρός επιχειρηματίας άρχισε να αγοράζει τα καλύτερα έργα για να τα δωρίζει σε φίλους και γνωστούς, για να τα δίνει στις βραβεύσεις των καλύτερων εργαζομένων στην εταιρείας του, καθώς επίσης και κοσμήματα για τις συνεργάτιδες του στη γιορτή της 8ης Μαρτίου. Θα πρέπει να πω πως είχε τέτοιους φίλους που το 1994 διοργάνωσε ατομική πρωτοχρονιάτικη έκθεση του Ανδρέα σε φουαγιέ ενός από τα μεγαλύτερα

κτίρια της προεδρίας της Ρωσίας, όπου είχε και ένα τεράστιο πανέμορφα στολισμένο χριστουγεννιάτικο δέντρο. Στα εγκαίνια έδωσε και μία μικρή δεξίωση με επίλεκτα στελέχη διαφόρων μέσων μαζικής ενημέρωσης. Ο Ηλιόπουλος την εποχή εκείνη ήταν χορηγός όχι μόνο του μακρινού του συγγενή και πολύ στενού του φίλου, αλλά και της τηλεοπτικής εκπομπής «Πρωινό αστέρι» και ορισμένων προς το παρόν όχι ιδιαίτερα γνωστών, μα πολύ ταλαντούχων τραγουδιστών.

Στη συνέχεια ο δήμαρχος της Μόσχας Γιούρι Μιχαήλοβιτς Λουζκόφ καθιέρωσε μία πολύ καλή συνήθεια. Κάθε φορά που έφευγε στο εξωτερικό επικεφαλής αντιπροσωπείας του Δήμου, με πόρους της Πολιτιστικού Οργανισμού διοργάνωνε στο εξωτερικό ομαδικές εκθέσεις των καλύτερων καλλιτεχνών της Μόσχας και επειδή ήδη γνώριζε το έργο του Ανδρέα, συμπεριλάμβανε πάντα κι αυτόν ως αυτοδίδακτο. Είχε ακούσει για τον Ανδρέα, όταν η Ένωση Ελλήνων Μόσχας είχε αγοράσει από εμάς ένα δώρο για τον προηγούμενο δήμαρχο, τον Γαβριήλ Χαριτόνοβιτς Ποπόφ, ο οποίος είχε ελληνική καταγωγή και τότε ήταν πρόεδρος της Ομοσπονδίας Ελληνικών Συλλόγων Ρωσίας, για τα πεντηκοστά γενέθλιά του. Το δώρο ήταν ένα πανέμορφο Μπονσάι μέσα σε κρυστάλλινη γυάλα. Τότε ο Λουζκόφ ήταν αντιδήμαρχος του Ποπόφ και είχε εντυπωσιαστεί από το δώρο που είχε λάβει ο προϊστάμενός του.

Από τότε δεν υπήρχε καμία έκθεση στο εξωτερικό χωρίς δικά μας εκθέματα. Οι εκθέσεις αυτές γύρισαν όλο τον κόσμο μαζί με τον επιφανή πολιτικό. Μία εκ των διοργανωτών μου έλεγε ότι ακόμη και στην Κίνα, η πατρίδα της πορσελάνης, όλοι οι επισκέπτες είχαν μείνει έκθαμβοι από την εκλεπτυσμένη δουλειά των γλυπτών. Σαν να ήταν ζωντανά.

Στην έκθεση που έγινε στο Παρίσι, ο τότε γενικός διευθυντής της UNESCO Φρεντερίκ Μαγιόρ, βλέποντας ένα μεγάλο γαλάζιο γλυπτό με λευκά λουλούδια, κάλεσε μία μεγάλη ομάδα συνεργατών του και το έδειξε. Φεύγοντας είπε: «Αυτό το έφτιαξε μία μεγαλοφυΐα».

Λίγο ύστερα από αυτό το περιστατικό διοργάνωσα μία ατομική έκθεση του Ανδρέα στο Μουσείο Πορσελάνης στο Κουσκόβο. Παρακάλεσα τη διευθύντρια του μουσείου Γιλένα Σεργκέγιεβνα Εριτσιάν να μας δώσει τα ονόματα γνωστών καλλιτεχνών για να τους γνωρίσουμε και να ανταλλάξουμε εμπειρίες. Δεν είχαμε καταφέρει τίποτα άλλο μέχρι τότε, παρά να μάθουμε πληροφορίες για τον Εγγλέζο Πάτρικ Ο'Χάρα και για την αμερικανική εταιρεία «Μπίμα», η οποία ήταν φημισμένη από χρόνια για τις γλυπτές συνθέσεις της σε όλο τον κόσμο. Είχαμε στο σπίτι μας ένα έργο, ένα ζευγάρι άλογα. Ο πατέρας μου την είχε κερδίσει σε ένα παιχνίδι «Μπίνγκο», όταν ήταν θαμώνας στη Λέσχη American House στη Μόσχα.

Βρήκαμε αυτή την εταιρεία στο διαδίκτυο και ήμασταν εκστασιασμένοι από τις χρωματικές της συνθέσεις.

«Ανδρίκο, είπε, χαμογελώντας συγκαταβατικά. Κατά τη διάρκεια της ζωής μου επισκέφτηκα πολλές φημισμένες εταιρείες του κόσμου, έχω πάει και στην εταιρεία «Μπίμα». Στις φωτογραφίες όλα φαίνονται αψεγάδιαστα, αλλά στην πραγματικότητα τα λουλούδια της ως προς την εκλεπτυσμένη δουλειά και τη φυσικότητα, δεν μπορούν να συγκριθούν με τα δικά σου. Και στις άλλες επιχειρήσεις που επισκέφτηκα, η πορσελάνη είναι εκπληκτικής ποιότητας, τα πέταλα τους όμως είναι χοντροκομμένα. Ποτέ να μην συγκρίνεις την εργοστασιακή παραγωγή με εκείνη που κάνει ο δημιουργός. Στο Κισλαβόντσκ φτιάχνουν διάφορα πορσελάνινα αντίγραφα, είναι ντροπή!» Στο σπίτι μας, όντως, είχαμε σε ένα ράφι δύο κινέζικα βάζα αντίκες με χοντροκομμένα λουλούδια. Θεωρούνταν όμως αντίκες, παρόλα αυτά.

Σκεφτείτε όμως ότι, παρά τις εξαιρετικές κρίσεις ανθρώπων κύρους, εγώ λόγω της σεμνότητας μέχρι βλακείας του γιού μου, δεν κατάφερα να τον βοηθήσω να βρει ούτε χώρο για να τον κάνει εργαστήριό του, ούτε να του βγάλω άδεια ώστε να μπορεί μόνος του να εμπορεύεται τα έργα του. Βλέπετε, δεν μπορείς να εμπιστευτείς τέτοια έργα στα χέρια ενός απλού πωλητή. Τα πράγματα αυτά είναι πολύ εύθραυστα, μία άστοχη κίνηση και η δουλειά ενός μήνα γίνεται σκουπίδια. Δεν αναφέρομαι καν στο ότι θα πρέπει να ξέρει να παρουσιάζει τόσο το έργο όσο και τον δημιουργό του. Έπειτα, οι γκαλερί έβαζαν τιμές 200% και 300% πάνω στην τιμή αγοράς.

Θυμάμαι πως, στον Κεντρικό Οίκο Καλλιτεχνών, το Σωματείο των Ελλήνων είχε κάνει μία μεγάλη εκδήλωση και εκεί στο φουαγιέ είχα διοργανώσει μία έκθεση. Ο μεγάλος μας διευθυντής ορχήστρας Οδυσσέας Αχιλέσοβιτς, πήγε να καλέσει τον Γαβριήλ Χαριτόνοβιτς για να μας συστήσει, επειδή ήξερε ήδη το «Μπονσάι» μας. Δεν πρόλαβα να γυρίσω να δω και ο Ανδρέας είχε εξαφανιστεί.

Το διαμερισματικό συμβούλιο της Ανατολικής περιοχής μας παρακάλεσε να λάβουμε μέρος στην έκθεση που διοργάνωνε ο Δήμος στον Κεντρικό Οίκο Καλλιτεχνών. Ο Ανδρέας, μόλις είδε ότι έρχεται ο Λουζκόφ, εξαφανίστηκε. Εκείνος ερχόμενος είπε: «Αυτόν τον γλύπτη τον ξέρω. Πού είναι;». Του είπα τι έγινε. Κούνησε το κεφάλι του και είπε: «Φρικιό» και συνέχισε τον δρόμο του. Εγώ σκέφτηκα από μέσα μου: «Μαλάκας».

Ένα χρόνο αργότερα ήμασταν σε μία παρόμοια διοργάνωση. Ο δήμαρχος πέρασε ξανά με όλη την ακολουθία του. «Πάλι έφυγε;» «Πάλι Γιούρι Μιχαήλοβιτς». «Άγριος είναι;». «Όχι, παράξενος!». Τι άλλο μπορούσα να πω;

Θυμάμαι το περιστατικό με το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ελληνισμού που είχε μόλις ιδρυθεί, το οποίο γιόρταζε στη Μόσχα την δέκατη επέτειο της ίδρυσης της Ομοσπονδίας Ελληνικών Σωματείων της Ρωσίας. Είχαν έρθει πολλοί αντιπρόσωποι από το εξωτερικό. Πρόεδρος ήταν ο μεγιστάνας της μεταλλουργίας από τις Η.Π.Α. Ανδρέας Άθενς. Στο φουαγιέ του ξενοδοχείου «Κόσμος», όπου γινόταν η εκδήλωση, είχα διοργανώσει μία μεγάλη έκθεση. Ο Ανδρέας όπως πάντα ντρεπόταν, εγώ όμως αποφασίζω να μιλήσω. Είπα στον κόσμο διάφορα πράγματα για την πορσελάνη, για τον γλύπτη και για μένα. Αναγκαστικά, μίλησα και στα ελληνικά. Έδωσα συνέντευξη στην ελληνόφωνη τηλεόραση της Αυστραλίας. Όλα αυτά τα μαγνητοσκοπούσε ο ανταποκριτής του PEN TV που είχε αρχίσει να λειτουργεί πρόσφατα και ήθελε να συνεχίσει το ρεπορτάζ του με την οικογένειά μας. Χάρηκα πολύ με αυτή την ευκαιρία που είχαμε, αλλά δεν μπορούσα να αφήσω τα εκθέματα, έτσι τους έδωσα τη διεύθυνσή μας και έστειλα τον Ανδρέα. Εκείνος όμως είπε στους δημοσιογράφους ότι θα πάει με το αυτοκίνητο του αδελφού του και... εξαφανίστηκε. Εκείνοι πήγαν στο σπίτι, μα ο Ανδρέας δεν ήταν εκεί. Αναγκάστηκαν να μιλήσουν με την Ιρίνα. Τι μπορούσε όμως να γνωρίζει η Ίρα για την οικογένειά μας; Είπε, φυσικά, διάφορα και το ρεπορτάζ προβλήθηκε το ίδιο βράδυ σε πανεθνική μετάδοση.

Μαθαίνοντας για τον μοναδικό αυτοδίδακτο, ήρθε σπίτι μας για να δει τα έργα του και να γνωρίσει την οικογένειά μας, η πιο έγκυρος επιστήμονας σε ζητήματα πορσελάνης της Ρωσικής Ακαδημίας Τεχνών, η Λιουντμίλα Βασίλιεβνα Κοζακόβα. Ο Ανδρέας έλεγε και πάλι τα δικά του. «Ναι, κάτι κάνω. Ο Κονκόφ όμως είναι αληθινός τεχνίτης». «Ανδρίκο, του είπε εκείνη, σαν να μιλούσε σε μικρό παιδί. Ξέρετε, ο Κονκόφ δεν πλάθει, είναι εξαιρετικός καλλιτέχνης ως προς τη φόρμα, έχουμε πολλούς όμως σαν κι αυτόν».

Στη Μόσχα υπάρχει ένα ακόμη όχι τόσο μεγάλο μουσείο, αλλά πολύ διάσημο. Είναι το Μουσείο «Τροπίνιν». Είναι γνωστό επειδή εκεί δεν υπάρχει ούτε ένα αντίγραφο, έχει μόνο αυθεντικά εκθέματα μεγάλων Μοσχοβιτών καλλιτεχνών. Το διοικητικό του συμβούλιο θέλησε να διοργανώσει μία ατομική έκθεση με έργα του Ανδρέα, αλλά αυτός άρχισε να φέρνει διάφορες αντιρρήσεις και στο τέλος αρνήθηκε.

Και τι δεν έκανα γι᾽ αυτόν, όμως αναγκάστηκε υπό το βάρος των οικογενειακών του υποχρεώσεων να ριχτεί στην κατασκευή κοσμημάτων, τα οποία μπορούσε να πουλήσει αμέσως και όχι να περιμένει πότε θα πουληθούν οι περίτεχνες συνθέσεις του. Τις αγοράζουν κι αυτές φυσικά στις εκθέσεις, αλλά λόγω των μεγάλων ποσών που απαιτούνται για ενοίκιο μπο-

ρούμε να τοποθετήσουμε σε αυτές μόνο κάποιο μικρό έργο και μάλιστα όχι μεγάλης αξίας. Το μέρος είναι μικρό και υπάρχει κίνδυνος να σπάσει από απροσεξία κάποιου.

Παρά τις τιτάνιες προσπάθειές μου, ο Ανδρέας δεν κατάλαβε τελικά ότι ο καλλιτέχνης περνάει τη μισή του ζωή δημιουργώντας τη φήμη για το όνομά του και την άλλη μισή εκμεταλλευόμενος τη φήμη του. Εξάλλου, δεν ζουν όλοι μέχρι αυτό το σημείο. Υπήρξαν πολλοί μεγαλοφυείς που πέθαναν μέσα στην ανέχεια και στη συνέχεια τα έργα τους άξιζαν εκατομμύρια δολάρια.

Άδικα πήγαν όλα. Κουράστηκα να κολυμπάω κόντρα στο ρεύμα, περιορίστηκα στις πωλήσεις των έργων και αυτό αρκούσε για να συντηρούμαστε. Αναφέρομαι στη δημιουργία στον πληθυντικό αριθμό, γιατί τόσο εγώ, όσο και η Ίρα είχαμε ενεργή συμμετοχή στην οικογενειακή επιχείρηση, αν μπορούσε κανείς να την αποκαλέσει έτσι. Εγώ είχα αναλάβει το τεχνικό και οργανωτικό μέρος, ενώ η Ίρα έφτιαχνε και αυτή γλυπτά. Μπορούμε να πούμε πως ορισμένα όχι τόσο περίπλοκα λουλούδια για κοσμήματα που έφτιαχνε ήταν εξίσου καλά με εκείνα του συζύγου της. Προσωπικά ποτέ δεν κατάφερα να ξεχωρίσω ποια έφτιαχνε αυτή και ποια ο Ανδρέας. Επιπλέον, ήταν εκείνη που πρόσθετε τις ζωγραφιές και τη διακόσμηση με υγρό χρυσό, «γέμιζε» τα εκμαγεία και έκανε πολλές άλλες δουλειές από εκείνες που μπορούν να κάνουν μόνο τα τρυφερά γυναίκεια χέρια.

Αχ, αν το μικροσκοπικό μας σπίτι ήταν σε κάποιο άλλο μέρος, όπου θα είχε πολλούς τουρίστες, θα μπορούσαμε να ζούμε στον πάνω όροφο και στο ισόγειο να έχουμε το εργαστήριο και το πωλητήριό μας. Είδα πολλές τέτοιες όμορφες γωνιές κατά τα ταξίδια μου στο εξωτερικό. Εκείνο που με γοήτευσε πολύ ήταν ένα μικρό παραθαλάσσιο χωριουδάκι στην Ισπανία, το Καντίς. Το επισκέφτηκα όσο ζούσε ακόμη ο Φράνκο και δεν είχαμε διπλωματικές σχέσεις ως κράτη. Απίθανος τύπος, κατάφερε να σώσει τη χώρα του και από τον Στάλιν και από τον Χίτλερ. Υπάρχουν λογιών-λογιών φασίστες. Για φαντάσου!

Το διαβατήριο του Δημήτρη

Μετά τον θάνατο της μητέρας, ο Δημήτρης άρχισε και πάλι να με πιέζει: «Βγάλε μου ελληνικό διαβατήριο. Δώσε μου μία ευκαιρία. Δεν μπορώ να πηγαίνω κάθε μέρα στην αγαπημένη μου δουλειά σαν να πηγαίνω στον πόλεμο, αλλά δεν μπορώ να περάσω και ένα τέταρτο του αιώνα σε

ένα γραφείο όπως εσύ. Δεν είναι κάτι που αγαπώ, θα πεθάνω ή θα τρελαθώ, αφού με ξέρεις!» Ναι, τον ήξερα καλά. Η στρατολογία στη χώρα μας δεν δίνει εύκολα «λευκό απολυτήριο». Ο δυστυχής Ανδρέας πήγε στον στρατό και παραλίγο να τον στείλουν στο Αφγανιστάν. Τότε είχα πει στον στρατολόγο: «Αν πάθει κάτι, θα έρθω να σας βρω με ένα μπιτόνι βενζίνη». Μετρούσα ήδη πέντε πτώματα ανάμεσα σε φίλους και συγγενείς. Δεν ξέρω αν ο συνταγματάρχης πήρε στα σοβαρά τα λόγια μου, αλλά έστειλαν τον νεοσύλλεκτό μου σε μία μονάδα, από την οποία δεν έστελναν κληρωτούς σε διακεκαυμένες ζώνες.

Ήξερα ότι ο Δημήτρης δεν θα καταφέρει τίποτα στην Ελλάδα. Κι εκεί ζούγκλα είναι, όχι τόσο άγρια όσο σ᾽ εμάς, αλλά ζούγκλα. Ήταν πολύ ευαίσθητος και πληγωνόταν εύκολα. Πήγα ωστόσο και βρήκα την Κίρα Αμπράμοβνα, η οποία δεν εργαζόταν πια στην πρεσβεία, αλλά είχε καλές σχέσεις με το προσωπικό της. Εκείνη με τη σειρά της τηλεφώνησε σ᾽ εκείνους που έπρεπε και χωρίς κανένα σχεδόν πρόβλημα του έβγαλε άδεια παραμονής για την Ελλάδα. Ο σοφός μου πατέρας, όταν ήμουν μικρός και πριν συλληφθεί, μας είχε δηλώσει όλους στο ληξιαρχικό βιβλίο της πρεσβείας υπό αριθμό Δ-357. Αυτό έκαναν όλοι οι Έλληνες μόνο για τους γιους τους. Ταυτόχρονα, την εποχή εκείνη ήταν πρόξενος στη Μόσχα ένας εκπληκτικός άνθρωπος και γνωστός της οικογένειας Σαρηγιαννίδη. Ο αδελφός της συναδέλφου του ήταν διάσημος αρχαιολόγος και οι Έλληνες, όπως και οι δικοί μας, ήταν πολύ υπερήφανοι γι᾽ αυτόν. Η Ίννα ζούσε ήδη στην Ελλάδα και εργαζόταν στην υπηρεσία υποδοχής των επαναπατρισθέντων από τη Σοβιετική Ένωση.

Ολοκληρώσαμε τις διαδικασίες στα τέλη του 1992 και αμέσως μετά την Πρωτοχρονιά, ο Δημήτρης έφυγε για το μακρινό του ταξίδι. Είχε στα χέρια του Βεβαίωση επαναπατρισμού, προσωρινό διαβατήριο της Ελληνικής Δημοκρατίας, Βεβαίωση βάπτισης και όλα τα άλλα αναγκαία έγγραφα για να αποκτήσει την ελληνική υπηκοότητα και να μείνει για πάντα εκεί.

Στη συνέχεια έγιναν όλα όσα είχα προβλέψει. Δεν πρόλαβε το τραίνο να απομακρυνθεί από την περιοχή της Μόσχας και ο γιόκας άρχισε να υποφέρει από νοσταλγία. Το βαγόνι ήταν μισογεμάτο, αλλά και οι ελάχιστοι επιβάτες του που ήταν στο διπλανό κουπέ, είτε ήταν ξένοι, είτε είχαν ταλαιπωρηθεί πολύ με τα ταξίδια και δεν ήταν ιδιαίτερα κοινωνικοί. Ο συνοδός του βαγονιού ήταν ευχάριστος, αλλά απασχολημένος και δεν είχε χρόνο να «πιει εκατό γραμμάρια». Ο Δημήτρης δεν είχε με ποιον να πιει, αλλά δεν είχε μάθει να πίνει μόνος του.

Δεν πρόλαβα να τον προειδοποιήσω ότι η «φιλική διάθεση» των συνοδών στις αμαξοστοιχίες διεθνών γραμμών, είναι υποκριτική, αφού αυτό

επιτάσσει η δουλειά τους, για να μην αρχίσει να φλυαρεί, επειδή είναι αθώο παλικάρι και μπορεί να πει πράγματα που δεν κάνει.

Έφτασαν στα σύνορα. Παντού ο έλεγχος ήταν τυπικός, μα όταν επρόκειτο για κάποιον που εγκατέλειπε τη Ρωσία, τότε τον ξετίναζαν κυριολεκτικά. Ένας επιβάτης που δεν είχε σχεδόν αποσκευές, ήταν ύποπτος. Εκείνα τα χρόνια, οι επαναπατρισθέντες δεν είχαν δικαίωμα να βγάλουν συνάλλαγμα, γι᾽ αυτό και έπαιρναν μαζί τους ολόκληρα κοντέινερ με ότι μπορούσαν να πουλήσουν στη συνέχεια. Οι έμπειροι τελωνιακοί ξήλωναν ακόμη και τα καλύμματα των καθισμάτων και του πατώματος στο κουπέ για να ελέγξουν αν υπάρχει κάτι. Φανταστείτε τι θα γινόταν αν κάποιος είχε τοποθετήσει εκεί από πριν ναρκωτικά ή κάποιο άλλο απαγορευμένο είδος. Δεν θα σε ξέπλενε τίποτα.

Δόξα τω Θεώ, έφτασε στην Αθήνα χωρίς προβλήματα, αλλά ο φίλος ενός συγγενή μας που του είχε υποσχεθεί ότι θα τον περιμένει στον σταθμό, δεν ήταν εκεί. Ο Δημήτρης δεν ήξερε ελληνικά, είχαν περάσει μόλις λίγοι μήνες από τότε που είχε αρχίσει τα μαθήματα. Μου τηλεφώνησε στη Μόσχα. Ας είναι ελαφρύ το χώμα που τον σκεπάζει, μας έσωσε ο Αλέξανδρος Ηλιόπουλος, ο οποίος πήγε στον σταθμό, τον πήρε και τον εγκατέστησε στο διαμέρισμα όπου δεχόταν τους ασθενείς του. Και λοιπόν; Όλοι οι γνωστοί μας στην Αθήνα, είχαν τις δουλειές τους, τα προβλήματά τους. Όλοι πάλευαν να επιβιώσουν. Ωστόσο, φρόντισαν το παλικάρι μου, το οποίο έκανε βόλτες στους δρόμους, είδε πώς είναι η ζωή στον άγνωστο «σάπιο» κόσμο. Ανέπνευσε τον αέρα της δυτικής Ευρώπης. Όλα αυτά ήταν ενδιαφέροντα, μόνο που αυτός δεν ήταν τουρίστας. Τα βράδια ο Αλέξανδρος φρόντιζε τον Δημήτρη. Η νυχτερινή ζωή στην ελληνική πρωτεύουσα αρχίζει μετά τις δέκα η ώρα το βράδυ, στις ταβέρνες και τα νυχτερινά κέντρα.

Ο Αλέξανδρος είχε πολλούς φίλους, ανάμεσά τους ήταν ιδιοκτήτες εστιατορίων και νυχτερινών κέντρων.

Σε ένα πανάκριβο ρεστοράν του Ναυπλίου, ζήτησαν από τον Δημήτρη να παίξει ένα σόλο στο συνθεσάιζερ και μάλιστα όχι στο δικό του. Όταν σταμάτησε, όλες κοπέλες, Τσέχες μπαλαρίνες βγήκαν στη σκηνή και τον χειροκροτούσαν για ώρα πολλή, ενώ ο Άραβας πιανίστας, προαισθάνθηκε μάλλον ότι κινδυνεύει από τον ανταγωνιστή του και κατά τη διάρκεια του ανκόρ, έβγαλε την πρίζα. Ο Δημήτρης ταράχτηκε και προσβλήθηκε από αυτή την πράξη του συναδέλφου του, αλλά τι μπορούσε να κάνει; Η ζωή είναι ένας διαρκής πόλεμος.

Πριν ακόμη από την αναχώρησή του είχα ακούσει και από τον Βίκτωρα Ιβάνοβιτς Σαρηγιαννίδη και από τον Οδυσσέα Αχιλέσοβιτς Δημη-

τριάδη, ότι στην Ελλάδα ο ανταγωνισμός είναι πολύ σκληρός. Ο «Ρωσοπόντιος», όσο κι αν είναι προκομμένος και ικανός, δεν αρκεί να έχει καλές γνωριμίες και ισχυρούς προστάτες, αλλά θα πρέπει να διαθέτει ισχυρούς αγκώνες και ατσάλινο χαρακτήρα. Όπως έλεγε κι ένας Εβραίος φίλος μου «όταν σε πετούν έξω από την πόρτα, εσύ πρέπει να μπαίνεις από το παράθυρο», δηλαδή αν θέλεις να πετύχεις τους στόχους σου, πρέπει να είσαι θρασύς, κυνικός και αναιδής. Τα παιδιά μου όμως ήταν άνθρωποι με αγωγή, αγαθοί, σεμνοί. Εγώ, σε σύγκριση με αυτά, είμαι καταφερτζής και μπορώ να βρίσκω λύσεις παντού. Απλά ανήκω σε μία άλλη «σχολή της ζωής».

Γενικά, προσπάθησε, ξαναπροσπάθησε ο Δημήτρης μου, μα τελικά έπαθε κατάθλιψη. Ο φτωχός Αλέξανδρος Ηλιόπουλος έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να βοηθήσει το παλικάρι μου. Δεν υπολόγιζε ούτε τον χρόνο, ούτε τα έξοδα, αλλά δεν κατάφερε να κάνει πολλά πράγματα. Είχε τη δουλειά του στο Πανεπιστήμιο, το ιδιωτικό του ιατρείο, τα παιδιά και τη σύζυγό του που του έλεγε: «Τι δουλειά έχεις να γυρνάς σε τέτοια μέρη;». Η αλήθεια είναι πως ο Αλέξανδρος ήταν επικούρειας αντίληψης. Έπαιρνε από τη ζωή όσα του είχε στερήσει η εξορία στο Καζακστάν.

Ο Δημήτρης, χωρίς καν να καταθέσει τα απαραίτητα χαρτιά για να επικυρώσει την υπηκοότητά του, εγκατέλειψε το «γαλανό του όνειρο».

Ύστερα από δύο μήνες περίμενα το λεωφορείο του στο Ιζμαϊλοβο, στα πολυάριθμα εστιατόρια του οποίου ο Δημήτρης είχε παίξει. Πεταχτήκαμε στην καφετέρια του ξενοδοχείου για να πιούμε ένα καφέ. Ο Δημήτρης αντάλλαξε δύο-τρεις φράσεις με τον μπάρμαν. Πηγαίναμε προς το αυτοκίνητό μου, οι ελάχιστοι συνταξιδιώτες του γιου μου είχαν ήδη φύγει, όταν πλεύρισε το λεωφορείο ένα ημιφορτηγό κι άρχισαν να ξεφορτώνουν διάφορα μεγάλα πακέτα, τυλιγμένα με πλαστικό.

— Τι είναι αυτά; ρώτησα τον γιο μου.

— Γούνες για τη μαύρη αγορά, απάντησε αδιάφορα.

Με τα λεωφορεία αυτά ταξιδεύουν ελάχιστοι επιβάτες, το βασικό τους έσοδο είναι η μαύρη αγορά. Μερικές δεκάδες γούνες, καλά συσκευασμένες σε κουτιά τυλιγμένα με μαύρο πλαστικό, καταλαμβάνουν σχεδόν το ένα τέταρτο του χώρου όλου του λεωφορείου. Το μόνο καλό, είναι ότι τη νύχτα υπάρχει χώρος να κοιμηθείς.

Και πώς τις περνάνε στα σύνορα;

— Άλλαξαν τα πράγματα στα σύνορα. Εμένα βέβαια στο τραίνο με ξετίναξαν για τα καλά.

Ο Δημήτρης, φυσικά, όχι μόνο δεν είχε καταθέσει τα χαρτιά του στην Αθήνα, αλλά ούτε κατάφερε να μάθει κάτι για τα κληρονομικά μας ζητήματα. Μία φορά μόνο επισκέφτηκε μαζί με τον Αλέξανδρο την οικογένεια

Χαραμή, οι οποίοι του πρότειναν να μείνει μαζί τους, αλλά ο Αλέξανδρος είπε ότι μπορεί στη συνέχεια να πουν πως τους έκλεψε κάτι κι έτσι αρνήθηκε την πρότασή τους.

Λίγο μετά την επιστροφή του Δημήτρη μου τηλεφώνησε κάποιος άγνωστος από την Αθήνα, ο οποίος ήταν περαστικός από τη Μόσχα. Μου συστήθηκε ως φίλος του δικηγόρου της κυρίας Ρένας Παπακώστα, στην οποία ανέθεσε το ρωσικό προξενείο, σχεδόν με το ζόρι, την μπερδεμένη υπόθεση «Ελλάδα №59» μαζί με άλλες πολύ μεγαλύτερες και προσοδοφόρες, ως προς την αμοιβή της.

Τα καλά της εποχής. Επτά τόμοι του φακέλου μας χάθηκαν μυστηριωδώς. Οι ενοικιαστές του διαμερίσματός μας δεν πλήρωναν ούτε καν εκείνο το αστείο ενοίκιο που τους είχε καθορίσει ο μακαρίτης Ανδρεάδης, αλλά κι ούτε ήθελαν να μετακομίσουν. Λένε «τράβα στα δικαστήρια» αλλά στην Ελλάδα αυτό μπορεί να κρατήσει χρόνια και να στοιχίσει πολύ ακριβά. Θα ήταν πολύ πιο απλά τα πράγματα αν είχα ελληνική υπηκοότητα κι ακόμη καλύτερα αν είχα επαναπατρισθεί.

Είναι εύκολο να το λες, αλλά εγώ δεν ήξερα ούτε να συλλαβίζω στα ελληνικά. Μόλις είχα αρχίσει να μαθαίνω τη γλώσσα, μόνος μου, χωρίς βιβλία. Με τον Δημήτρη δεν λογαριάσαμε τα χρήματα, τον στείλαμε σε ένα θαυμάσιο άνθρωπο και παιδαγωγό, έναν από τους καλύτερους ελληνιστές της Μόσχας, τον Βίκτωρα Γκριγκόρεβιτς Σοκολιούκ. Μας τον είχε συστήσει η δημοσιογράφος της ελληνικής εκπομπής του ραδιοσταθμού «Φωνή της Ρωσίας» Ναταλία Μπαλαγιάν, η οποία τρεις φορές μετέδωσε ρεπορτάζ για τον Ανδρέα. Ο Δημήτρης μέσα σε έξι μήνες είχε μάθει τις βάσεις τις γραμματικής και μερικές εκατοντάδες ρήματα. Εγώ όμως δεν ξέρω καν καλά τη ρωσική γραμματική. Λένε πως μιλάω καλά, αλλά τα κάνω μούσκεμα στη σύνταξη. Γράφω χωρίς σημεία στίξης. Με μια λέξη: ανεπρόκοπος στα γράμματα.

Ξανά στην Ελλάδα

Είχαμε πρόβλημα. Να ξεκινάς για ένα τέτοιο ταξίδι, μεγάλο άγχος. Δεν ήταν για ένα ή δύο μήνες, μα για όλο τον χειμώνα. Και τι να κάναμε; Χρειαζόμασταν χρήματα. Όχι τόσο εγώ, όσο ο μοναδικός γιος του μακαρίτη αδελφού Λάζαρου που ήταν και συνιδιοκτήτης μου. Είχε παντρευτεί πριν από λίγο καιρό και έπρεπε να νοικοκυρευτεί. Γενικά όμως, η συνιδιοκτησία είναι μεγάλος μπελάς. Το διαμέρισμα εκείνο ήταν το τελευταίο

περιουσιακό μου στοιχείο, ό,τι είχε απομείνει από τον πατέρα μου, το οποίο θα μπορούσε να μας στηρίξει όλους στην περίοδο της πολιτικής και εγκληματικής αναταραχής. Στην Ελλάδα δεν ήθελε κανείς να πάει, ενώ ποτέ δεν είχαμε άφθονα χρήματα.

Πήγα στη Διεθνή Νομική Εταιρεία, αλλά ούτε που θέλησαν να μιλήσουν μαζί μας. Ο παλιός δικηγόρος που διευθετούσε τις υποθέσεις μας στην Ελλάδα είχε παραιτηθεί από καιρό και δεν είχαν προσλάβει ακόμη κάποιον καινούργιο που θα μας αναλάμβανε. Η αναπληρωτής πρόεδρος της εταιρείας προσφάτως είχε πάει για υπηρεσιακούς λόγους στην Ελλάδα προκειμένου να αναθέσει όλες τις υποθέσεις στην κυρία Παπακώστα και γνώριζε καλύτερα από όλους τη δική μας υπόθεση. Δεν ήθελε όμως να μιλήσει μαζί μου. Βλέπετε, οι επικεφαλής αυτής της εταιρείας δεν «έρχονται σ' επαφή με τους πελάτες». Βρίσκονται μάλιστα σε άλλο όροφο και δεν υπάρχει περίπτωση να σε αφήσει ο φύλακας να περάσεις. Καθάρματα. Σε ποιον να κάνεις παράπονα; Στο Υπουργείο Δικαιοσύνης; Στην κυβέρνηση; Σε κανέναν, ούτε στον ίδιο το Θεό. Αν ήταν στο χέρι τους, θα μας ξεφορτώνονταν όλους αυτά τα απρόσιτα αφεντικά. Και αν απορείς κανείς γιατί το κάνουν αυτό, η απάντηση είναι ότι θεωρούν τους εαυτούς τους υπεράνω του νόμου. Όταν την περασμένη χρονιά δυσανασχέτησα για την αμοιβή που μου ζήτησαν προκειμένου να γράψουν μία επιστολή μισής σελίδας, μία από αυτές μου είπε μοχθηρά: «Βλέπω ότι παραπήρατε θάρρος».

Μάλιστα. Τριάντα ολόκληρα χρόνια μας έκλεβαν και τώρα κάνουν πως δεν μας ξέρουν. Δεν θέλουν καν να συζητήσουν μαζί μας. Μόνο τηλεφωνικά μου είπαν ότι ο πρόξενός μας στην Αθήνα έχει ενημερωθεί πλήρως.

Δεν είχα τι άλλο να κάνω, παρά να πάω στην Ελλάδα για μόνιμη εγκατάσταση.

Η φτωχή μου Λήδα, στο σπίτι της οποίας ζούσα μετά τον θάνατο της μητέρας, ήταν πανικόβλητη: «Κι εγώ τι απογίνω; Τα παιδιά σου έχουν τις δικές τους οικογένειες, συζύγους, παιδιά, συγγενείς, εγώ όμως θα απομείνω μοναχή με την άρρωστη μητέρα μου».

Αυτό ήταν όντως μεγάλο πρόβλημα. Ο γιος της, έξι μήνες μεγαλύτερος από τον Δημήτρη μου, είχε πια την δική του οικογένεια, είχε και έναν γιό. Από καιρό ζει αλλού. Μετά δυσκολίες θα έβγαζε πέρα. Πολύ καλό παιδί, αλλά τα καλά παιδιά στις ταραγμένες εποχές αντιμετωπίζουν πολύ μεγάλες δυσκολίες.

Καθησύχασα τη Λήδα όπως μπορούσα. Της έλεγα: «Μα δεν πάω στον πόλεμο, ο χειμώνας θα περάσει τόσο γρήγορα που δεν θα το καταλάβεις.

Να βάλω μία τάξη στο ζήτημα του διαμερίσματος, να υποβάλω αίτηση για να πάρω την υπηκοότητα και θα γυρίσω».

Γρήγορα περνούν όμως οι ευτυχισμένες ημέρες, όπως η νιότη μας, όταν όμως της έλεγα αυτά τα λόγια, μία ημέρα ήταν σαν μία εβδομάδα. Αυτή είναι η αλήθεια! Ούτε τον χειμώνα μπορούσαμε να ζήσουμε ο ένας χωρίς τον άλλον. Τριάντα ολόκληρα χρόνια ήταν φίλος, βοηθός και ερωμένη, δεν μπορούσε να συγκριθεί με κανέναν. Τριάντα ολόκληρα χρόνια ανιδιοτελούς αγάπης προς τι; Δεν είχε κανένα δικαίωμα στη ζωή μου, ήμασταν απλά συνάδελφοι, εραστές, συγκάτοικοι. Προς τι αυτή η θυσία, για χάρη τίνος; Για τον κοντούλη, με τον οποίο δεν μπορούσε να κυκλοφορήσει στον δρόμο, όπως της έλεγαν οι αγράμματοι συγγενείς της. Όχι, δεν ήταν αυτή που ντρεπόταν, αλλά εγώ. Εκείνη αδιαφορούσε πλήρως για αυτά που της έλεγαν οι καλοθελητές. Μέχρι σήμερα, κανείς δεν πιστεύει ότι όλα αυτά τα χρόνια ήταν μαζί μου χωρίς να έχει το παραμικρό όφελος, ανιδιοτελώς.

Μία φορά της έφερα από μία χώρα της Βαλτικής ένα πανέμορφο, αλλά, για την εποχή, όχι ιδιαίτερα ακριβό κολιέ από κεχριμπάρι, εκείνη μου είπε χαμογελώντας: «Τι μου αγοράζεις;». Ένα χρυσό δαχτυλίδι που της χάρισα κάποτε, δεν το φόρεσε ποτέ, όπως και το δερμάτινο παλτό που της έφερα από την Κωνσταντινούπολη. Αυτά ήταν όλα κι όλα τα δώρα μου. Η ίδια, με τον μισθό της που ήταν μισός από τον δικό μου, κάθε 18 Δεκεμβρίου μου είχε πάντα κάποια έκπληξη. Μου είχε πλέξει πολλές μπλούζες, μου είχε ράψει τόσα πολλά ρούχα που έχω να φοράω μέχρι να πεθάνω.

Κι όμως, σφίγγοντας τη γροθιά της, άρχισε να ετοιμάζει τα πράγματά μου για το μακρινό ταξίδι.

Το ένα τέταρτο της ενήλικης ζωής μου το πέρασα ταξιδεύοντας με αυτοκίνητο, τραίνα ή καράβια, αλλά και αεροπλάνα, τριγυρίζοντας στην αχανή πατρίδα μου. Βέβαια, τα υπηρεσιακά μου ταξίδια δεν κρατούσαν πολύ, παρόλο που ήταν συχνά. Προσπαθούσα να μην διαρκούν περισσότερο από δύο εβδομάδες, ώστε να μην την αφήνω για πολύ μόνη. Δεν ήμασταν ακόμη τόσο γέροι ώστε να μένουμε μακριά ο ένας από τον άλλον για μήνες. Κι αυτό γιατί, ουσιαστικά γίναμε ένα. Είναι η μοναδική γυναίκα της ζωής μου την οποία ήθελα πάντα δίπλα μου, στην καθημερινή μου ζωή, στη δουλειά, στο κρεβάτι.

Πολλοί λίγοι είναι τόσο τυχεροί στη ζωή τους, όπως εγώ. Είναι σαν μυστήριο που δεν το έχουμε ακόμη κατανοήσει. Το μυστήριο αυτό έχει όνομα, το λένε αγάπη. Δεν πρόκειται για εκείνη τη ρομαντική αντίληψη περί αγάπης, αλλά για την απλή, γήινη αγάπη. Και χωρίς τα παιδιά μου δεν μπορώ να ζήσω, τώρα πια δεν μπορώ και χωρίς τα εγγόνια μου. Αυτή

τη στιγμή δεν μπορούν να το καταλάβουν, όταν θα καταλάβουν δεν θα υπάρχω πια. Η αγάπη είναι δώρο του Θεού και τιμωρία συνάμα.

Έτσι, άρχισα να ετοιμάζω τα χαρτιά μου για να βγάλω άδεια παραμονής. Πήγα στην πρεσβεία, αλλά είχε τόσο πολύ κόσμο που ήταν αδύνατο να μπω στο κτίριο του προξενείου. Είχαν έρθει άνθρωποι απ᾽ όλη τη χώρα.

Περιμένοντας, άκουσα πολλές ιστορίες για τις θηριωδίες που διέπραξαν οι Γεωργιανοί πατριώτες-εγκληματίες, καθάρματα Αμπχάζιοι αλλά και ορισμένοι Ρώσοι της ειρηνευτικής δύναμης που βρήκαν ευκαιρία να πλιατσικολογήσουν μέσα στην αναταραχή. Πόσο ανυπεράσπιστοι είναι οι καλοί και έντιμοι άνθρωποι!

Επί αιώνες στις γιορτές κάθονταν γύρω από ένα μεγάλο τραπέζι συγγενείς διαφορετικών εθνοτήτων και ύψωναν τα ποτήρια τους ο ένας στην υγεία του άλλου. Τώρα όμως πηγαίνουν στους Έλληνες εγκληματίες μιας άλλης εθνικότητας και τους υποχρεώνουν υπό την απειλή των όπλων να πάνε να δολοφονήσουν άτομα άλλου έθνους. Οι Αμπχάζιοι τους Γεωργιανούς, οι Γεωργιανοί τους Αμπχάζιους. Εγώ είχα φίλους και συγγενείς ανάμεσα και στους μεν και στους δε.

Είχα ακούσει πολλές τέτοιες ιστορίες από τον πατέρα μου που συνέβησαν στην τουρκική του πατρίδα. Τα καθάρματα οι πολιτικοί εκμεταλλευόμενοι πατριωτικά συνθήματα υποδαυλίζουν τις εθνοτικές συγκρούσεις και κερδίζουν από αυτές, ενώ πεθαίνουν εκείνοι που δεν θέλησαν να σκοτώσουν κανέναν. Για άλλη μία φορά η κακή επιλογή εξοντώνει τους καλύτερους.

Στο προξενείο της πρεσβείας, το προσωπικό δεν ήταν πια τόσο ευγενικό όπως ήταν παλιότερα. Βέβαια, θα πρέπει να πούμε πως και οι δικοί μας δεν διακρίνονταν για την ευγενική τους συμπεριφορά, αλλά οι υπάλληλοι μας φέρονταν λες κι ήμασταν ζώα. Οι γεροδεμένοι Έλληνες φύλακες αρπάζουν από τον σβέρκο τους πιο φωνακλάδες «συμπατριώτες» τους και πετούν έξω από την αυλή.

Στον δρόμο παραμόνευε η μαφία. Έφτιαχναν τους δικούς τους καταλόγους και τηρούσαν την τάξη για την είσοδο στην πολυπόθητη αυλή. Εμπορεύονταν τα νούμερα αναμονής κι έτσι χωρίς «μέσο» ήταν αδύνατο να μπεις. Πώς να τα βάλω λοιπόν με τους γεροδεμένους άντρες από το Σουχούμι και το Μπατούμι;

Ύστερα από αποτυχημένες απόπειρες δύο ημερών να μπω στο προξενείο, τηλεφώνησα στην Κίρα Αμπράμοβνα. Η Ίννα Σαρηγιαννίδη με την κόρη της ήταν ήδη στην Αθήνα, αλλά η Κίρα Αμπράμοβνα είχε κι άλλους φίλους. Προς τα τέλη του φθινοπώρου τα χαρτιά μου ήταν έτοιμα και περίμενα να γιορτάζω μαζί με τους δικούς μου την Πρωτοχρονιά, για να φύγω.

Η Κίρα Αμπράμοβνα ανέθεσε στον ανιψιό της Ζόρα Παναγιώτου, στο σπίτι του οποίου στο Γκουνταίτι μείναμε με τον Πατ και την σύζυγό του Ίρα, όταν πήγαμε στην Ελλάδα με το αυτοκίνητό μου, να με προσέχει.

Φύγαμε, αμέσως με την Πρωτοχρονιά. Ταξιδέψαμε με ένα άνετο λεωφορείο. Δεν είχε πολλούς επιβάτες. Ο Ζόρα ήταν έμπειρος ταξιδιώτης. Πηγαινοερχόταν συχνά, είχε μεγάλη οικογένεια κι έπρεπε να τη συντηρήσει. Είχε τέσσερα παιδιά και τα πεθερικά του. Ήταν μικρότερος από εμένα, αλλά πιο καρπερός. Συμπαθητικός άνθρωπος, κοινωνικός, ήξερε όλους τους οδηγούς κι έτσι περάσαμε καλά στη διαδρομή.

Τη νύχτα κοιμηθήκαμε στα άδεια καθίσματα. Το πρωί φτάσαμε στο Κίεβο, τη μητέρα των ρωσικών πόλεων. Πήγαμε για λίγο στην αγορά, προκειμένου να αγοράσουμε το εθνικό προϊόν τους, το λαρδί και συνεχίσαμε τον δρόμο μας. Στα σύνορα δεν αντιμετωπίσαμε κανένα πρόβλημα. Οι οδηγοί είχαν έτοιμα τα «φιλέματα» για τους συνοριοφύλακες και τους τελωνιακούς, τα οποία ήταν μεγάλες πλαστικές σακούλες με μπουκάλια ουίσκι και κούτες τσιγάρων. Όλα αυτά τα είχαν αγοράσει από τα καταστήματα αφορολογήτων ειδών βγαίνοντας από την Ελλάδα.

Εγώ είχα μαζί μου αρκετά έργα του Ανδρέα και φοβόμουν μήπως με «τσιμπήσουν» αλλά οι τελωνιακοί ούτε που με έλεγξαν. Ο μόνος έλεγχος που έγινε ήταν των διαβατηρίων.

Ήταν πραγματική απόλαυση αυτό το ταξίδι. Μου αρέσει να ταξιδεύω, είτε με τραίνο, είτε με αυτοκίνητο ή καράβι. Γι' αυτό και είχα διαλέξει ναυτικό επάγγελμα. Αυτό μάλλον οφειλόταν στα γονίδια των προγόνων μου Αργοναυτών. Γενικά, είμαι ένας ρομαντικός περιηγητής. Δεν είναι τυχαίο ότι με το αυτοκίνητό μου, χωρίς να έχω εξοχικό, έκανα κάθε χρόνο 25-30 χιλιάδες χιλιόμετρα, χειμώνα-καλοκαίρι, όλο τον χρόνο. Δεν με σταματούσε ούτε το χιόνι, ούτε η παγωνιά. Παρόλο που είχα ένα εξαιρετικό γκαράζ, όλη μου τη ζωή άφηνα το αυτοκίνητο, μπροστά στην είσοδο της πολυκατοικίας μου. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα τα Βόλγα δεν παίρνουν εύκολα μπροστά κι έτσι είχα πάντα στο πορτμπαγκάζ μία μπαταρία από τεθωρακισμένο, την οποία ένωνα με ένα καλώδιο ηλεκτροσυγκόλλησης με τον κινητήρα.

Την εποχή εκείνη, δεν γνωρίζαμε ότι υπάρχουν λάστιχα με καρφιά, αλλά ούτε καν ότι υπάρχουν χειμερινά λάστιχα. Βέβαια, οι δρόμοι ήταν προβληματικοί, γιατί οι οδηγοί των μηχανημάτων καθαρισμού, πείραζαν τους ταχογράφους και έτσι πουλούσαν τη βενζίνη στη μαύρη αγορά σε ανθρώπους σαν κι εμένα.

Πλησιάζεις το φορτηγό, ρεζερβουάρ με ρεζερβουάρ και με ένα λάστιχο μεταγγίζαμε τη βενζίνη. Γεμίζαμε το ρεζερβουάρ με ένα ρούβλι, όσο

δηλαδή στοίχιζε ένα ποτήρι βότκας. Η επίσημη τιμή της βενζίνης δεν ήταν ιδιαίτερα υψηλή, αλλά η κλεμμένη στοίχιζε πολύ φτηνότερα. Το 1957 η τιμή της βενζίνης ήταν μικρότερη από το ανθρακούχο νερό.

Ποιος όμως δεν έκλεβε τότε σε ολόκληρη την χώρα; Μόνο οι εκλεκτοί και οι καταφερτζήδες είχαν ιδιωτικής χρήσεως αυτοκίνητα. Οι κλοπές των ραδιοφώνων από τα αυτοκίνητα ήταν αυξηθεί τόσο πολύ που αναγκάστηκαν να τοποθετούν αποσπώμενα. Για τις ρόδες είχαν επινοήσει μπουλόνια ασφάλειας, ενώ όλοι έβγαζαν τους υαλοκαθαριστήρες.

Κυκλοφορούσαν τότε άπειρα αντικλεπτικά συστήματα. Εγώ είχα φτιάξει μία ειδική κλειδαριά για τα πετάλια, το οποίο κανείς δεν μπόρεσε να παραβιάσει ποτέ, ακόμη κι αν είχε τα κλειδιά μου. «Μυστικό του επαγγέλματος».

Με αυτές τις αναμνήσεις από τα παλιά και απολαμβάνοντας τη διαδρομή, την τρίτη ημέρα φτάσαμε στη βόρεια πρωτεύουσα της Ελλάδας, στη «μητέρα των φτωχών επαναπατρισθέντων», τη Θεσσαλονίκη.

Αργά τη νύχτα μας περίμενε ο κουνιάδος του Ζόρα, Ιβάν Ζελίλοφ. Καθώς περνούσαμε μέσα από τη λουσμένη στο φεγγαρόφωτο πόλη, ένιωσα μία θλίψη που δεν γεννήθηκα εδώ. Μετά προσπάθησα να παρηγορήσω τον εαυτό μου λέγοντας πως ζω στη μεγαλύτερη πρωτεύουσα της Ευρώπης και όχι σε κάποια ερημία ή σε ένα αντίσκηνο στον Πολικό Κύκλο, όπου για έξι μήνες οι άνθρωποι δεν βλέπουν το φως του ήλιου και γύρω τους υπάρχει η παγωμένη σιωπή.

Φτάσαμε. Όλοι κοιμούνταν. Το πρωί με σύστησαν στην οικογένεια. Η σύζυγος του Ζόρα Σούλα είναι η προσωποποίηση της φιλοξενίας. Έχουν τρεις γιους και την Άννα, μια πανέμορφη θυγατέρα, ενώ οι γονείς της Σούλας ήξεραν ποντιακά.

Όσο κι αν προσπάθησε η σοβιετική εξουσία, παρόλα αυτά δεν κατάφερε να αφομοιώσει όλες τις εθνικές μειονότητες. Πολλές οικογένειες κατάφεραν να διατηρήσουν την γλώσσα, τις παραδόσεις και την εθνική τους συνείδηση, παρόλο που ζούσαν σε άλλο πολιτισμικό περιβάλλον, εμπλουτίζοντας τα ταυτόχρονα με ό,τι καλύτερο είχαν οι αλλογενείς αδελφοί τους. Από χρόνια είχα προσέξει ότι όλες σχεδόν οι εθνικές διασπορές αναπτύσσονται περισσότερο. Αχ, αν δεν γινόταν το πραξικόπημα των Μπολσεβίκων το 1917 που εξόντωσε αμέσως τις ελίτ πολλών λαών, πόσο διαφορετική θα ήταν η Ρωσία.

Αμέσως μετά το πρωινό, τηλεφώνησα στον Λεωνίδα Ποζάνη, τον γιο του αδελφού της Βιργινίας, στο σπίτι του οποίου έζησε τα τελευταία της χρόνια. Ήταν γνωστό πρόσωπο της πόλη. Στα νιάτα του ήταν ένας από τους φημισμένους ποδοσφαιριστές της Ελλάδας. Έχω μία φωτογραφία

του μαζί με τον πατέρα του και τους γονείς μου στο γήπεδο ύστερα από κάποιο ποδοσφαιρικό αγώνα. Ο αριθμός του ήταν στον τηλεφωνικό κατάλογο της πόλης.

Μιλώντας σπαστά ελληνικά, κατάφερα να συνεννοηθώ μαζί του. Πήγαινε σε κάποιο αγώνα με τους αθλητές του, μου υποσχέθηκε πως μόλις επιστέψει ύστερα από δύο ημέρες, θα έρθει να με πάρει και να με πάει να γνωρίσω όλους τους συγγενείς.

Στη συνέχεια τηλεφώνησα στη θεία Πόπη, σύζυγο του μακαρίτη θείου μου Διονύση. Με κάλεσε την επόμενη ημέρα για να μου κάνει το τραπέζι. Πήγα και η επικοινωνία αυτή τη φορά ήταν πιο εύκολη, αφού η βοηθός της ήταν Ελληνίδα από την Τιφλίδα. Με εντυπωσίασε όμως το πώς αποκαλούν τις υπηρέτριές τους οι καλλιεργημένοι Έλληνες, τις λένε «βοηθούς». Η συγκεκριμένη ήταν πολύ ευχάριστη ως άνθρωπος, ήταν υπάλληλος της εταιρείας Coody's και βοηθούσε τη μητέρα των αφεντικών της.

Η θεία Πόπη ήταν πολύ ευχάριστη. Με ρώτησε για την οικογένειά μου και μου είπε για τη δική της. Με ιδιαίτερη υπερηφάνεια μου χάρισε ένα τεύχος του περιοδικού «Μάνατζερ» στο εξώφυλλο του οποίου ήταν η φωτογραφία του μικρότερου γιου της Γιάννη, ο οποίος ίδρυσε αυτή τη μεγάλη εταιρεία, η οποία κατάφερε να διώξει από την Ελλάδα τον βασικό της ανταγωνιστή Μακ Ντόναλτς. Με ιδιαίτερη θέρμη μου μίλησε για τους γονείς μου και, ιδιαίτερα για τη μητέρα μου.

Ω, πόσο γνώριμα μου ήταν αυτά τα δάκρυα για τα περασμένα και για εκείνους που έφυγαν για πάντα. Αχ, αυτή η νιότη που χάθηκε και δεν θα ξαναγυρίσει ποτέ. Ναι, είναι πολύ πλούσιοι, αλλά με λεφτά δεν αγοράζεις την υγειά σου. Την ταλαιπωρεί η ποδάγρα και την ακινητοποίησε στο καροτσάκι, ενώ οι βασανιστικοί πόνοι χρόνο με τον χρόνο δυναμώνουν και η σκέψη ότι όσο πάνε θα χειροτερεύουν την κάνουν να σκέφτεται την αυτοκτονία. Και όλα αυτά όταν έχεις τα πάντα για να ευτυχήσεις. Ωχ, πόσο γνώριμα μου είναι όλα αυτά.

Ήθελα να την ρωτήσω γιατί δεν ζει με την οικογένειά της, αλλά δεν το τόλμησα. Άλλο η Ευρώπη κι άλλο ο Καύκασος. Δεν είναι ανάγκη να ξύνουμε πληγές. Φυσικά, η ζεστασιά των εγγονών της ελάφρυναν καθημερινά τον πόνο της μα... ξένη οικογένεια, όπως και η ξένη ψυχή, είναι άβυσσος. Θα ζήσει μέχρι το τέλος της ζωής της μόνη της σε ένα διαμέρισμα τριών δωματίων.

Μόλις είχαμε τελειώσει τον καφέ μετά το φαγητό, όταν ήρθε ο μεγαλύτερος γιος της Ξενοφώντας με τη σύζυγο και τις δύο κορούλες τους. Η γιαγιά αμέσως μεταμορφώθηκε, ζωντάνεψε, άνθισε.

Κοιτάξαμε φωτογραφίες που είχα φέρει μαζί μου, ξεφυλλίσαμε τα γράμματα του πατέρα και αδελφού του. Στη συνέχεια ο Ξενοφώντας με ρώτησε: «Γιατί τα έφερες όλα αυτά;» Στον τόνο της φωνής του δεν υπήρχε η απορία αλλά μάλλον η μομφή, θαρρείς και με ρωτούσε: «Μήπως υπολογίζεις στην υλική μας βοήθεια, φτωχέ συγγενή;».

Δεν υπολόγιζα σε καμία υλική βοήθεια. Ήξερα πως από χρόνια πάψατε να είστε Πόντιοι, δεν θα αρνιόμουν όμως την ηθική σας στήριξη. Και δεν το ήθελα αυτό επειδή, όταν κάποτε ο πατέρας μου ήταν καλοπιασμένος και σας βοήθησε, όπως είχε πει πριν από λίγο η θεία Πόπη, ούτε γιατί ζούσατε δωρεάν στο διαμέρισμά μας για πολλά χρόνια, αλλά γιατί απλά δεν είχα άλλους συγγενείς από την πλευρά του πατέρα μου, απόγονους του προπάππου μας Κυριάκου.

Στη συνέχεια μου είπε: «Ξέρεις ότι ο πατέρας σου ήταν πολύ ζωηρός;»

— Γενικά, δεν ήταν ήσυχος.

— Ναι, ξέρω.

Σχεδόν κάθε φορά που ερχόταν, μας επισκέπτονταν από την Κρατική Ασφάλεια και μας ανέκριναν όλους, τον δε πατέρα μου τον πήγαιναν στο τμήμα. Όλοι ρωτούσαν για ποιο λόγο ήρθε, τι έκανε, τι έλεγε κ.λπ.

Ναι, τα ξέρω όλα, ο πατέρας μου δεν ήταν «λευκός και άσπιλος», οι μυστικές υπηρεσίες όμως είναι παντού ίδιες. Στην Ελλάδα μάλιστα δεν αφήνουν από τα μάτια τους όχι μόνο τους ξένους, αλλά και τους δικούς τους διπλωμάτες. Όπως κάνουν οι συνάδελφοί τους σε όλο τον κόσμο. Μάλλον όμως είναι σωστό. Στις «πέτρινες ζούγκλες» του σύγχρονου κόσμου πρέπει να προσέχεις πολύ. Αν επαναπαυτείς, θα σε φάνε.

Στη συνέχεια ο Ξενοφών με ρώτησε αν γνωρίζω ότι ο πατέρας μου είχε ένα σπίτι στην Αθήνα, το οποίο πήρε η ρωσική πρεσβεία. Του απάντησε πως ξέρω για το διαμέρισμα, για χάρη του οποίου ήρθα στην Ελλάδα. Στην ελληνική γλώσσα η λέξη σπίτι σημαίνει όχι μόνο μονοκατοικία αλλά και διαμέρισμα. Μου απάντησε πως άλλο το διαμέρισμα και άλλο το σπίτι.

Έκπληξη πρώτου μεγέθους. Βέβαια, ούτε για τον χρυσό στο χρηματοκιβώτιο του προξενείου γνωρίζαμε, μέχρι που μας ενημέρωσαν οι Έλληνες. Μήπως, τελικά, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι εξαφανίστηκε τόσο μυστηριωδώς η κληρονομική υπόθεση «Ελλάδα №59»;

Ήμουν πολύ αμήχανος για να ρωτήσω οτιδήποτε άλλο. Η συζήτηση έφτασε σε αδιέξοδο. Προσπάθησα κάπως να ξεπεράσω τη συστολή μου, αλλά είχε έρθει η ώρα να φύγουν. Άνοιξα τότε τον χαρτοφύλακά που είχα πάρει μαζί μου για να δείξω στη θεία Πόπη και δώρισα στις γυναίκες βραχιόλια και στα κορίτσια σκουλαρίκια και δαχτυλίδια. Δεν ξέρω αν τους άρεσαν τα έργα του Ανδρέα όμως.

Ο Ξενοφώντας μου έδωσε τα τηλέφωνά του, μας αποχαιρέτησαν και έφυγαν. Φυσικά, κατάλαβα πως δεν «πέρασαν» τυχαία, αλλά γιατί ήθελαν να δουν ποιος είναι εκείνος που λέει ότι είναι συγγενής του κι αν αξίζει να τον βάλουν στο σπίτι τους. Νομίζω πως η σύζυγος του Ξενοφώντα ήταν πιο πρόσχαρη από τον ίδιο. Ίσως να μην είχε προλάβει να σκληρύνει ή να ήταν απλά από γυναικεία περιέργεια. Τι είναι αυτός ο κοντούλης από τη Μόσχα, θα ήθελε να δει.

Από χρόνια είχα καταλάβει πως, όταν έχεις να κάνεις με έναν άνθρωπο που είναι ψηλότερα από σένα στην κοινωνική ιεραρχία, έστω και μερικά σκαλοπάτια, φοβάται πάντα ότι κάτι θα του ζητήσουν. Εκτός, βέβαια, αν είναι διανοούμενος μέχρι το μεδούλι των κοκάλων του. Υπάρχουν όμως σήμερα τέτοιοι διανοούμενοι; Στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι κυνικοί ή όντως πολύ ταλαντούχοι, αλλά όχι πολιτισμένοι. Αχ, πόσους τέτοιους συνάντησα στη ζωή μου, με πτυχία ανωτάτων σχολών και με διδακτορικά!

Με τη βοήθεια της υπηρέτριας κατάφερα να εξηγήσω στον Ξενοφώντα ότι το μεγαλύτερό μου πρόβλημα είναι το διαμέρισμα και πως εκείνος ως δικηγόρος έχει στην πρωτεύουσα καλές γνωριμίες που θα μπορούσαν να με βοηθήσουν. Εκείνος όμως απέφυγε να ανοίξει συζήτηση γι᾽ αυτό το θέμα κι εγώ δεν επέμενα.

Την επόμενη ημέρα το πρωί μου τηλεφώνησε ο Λεωνίδας Ποζάνης, ρώτησε πού μένω και ήρθε να με γνωρίσει. Αφού είπε δυο κουβέντες με τους οικοδεσπότες μου, με πήρε και πήγαμε πρώτα μία μικρή βόλτα στην πόλη και μετά στο σπίτι του.

Ήταν μία διώροφο μονοκατοικία στην άκρη της πόλης, δίπλα σε ένα πευκοδάσος. Ζούσε εκεί με τη σύζυγό του, αφού δεν είχαν παιδιά. Το ημιυπόγειό τους ήταν εξίσου όμορφο με τους δύο ορόφους. Τον ρώτησα τι χρειάζονται αυτοί οι χώροι στο υπόγειο. Μου απάντησε πως το καλοκαίρι κάνει καύσωνα και χωρίς κλιματιστικό είναι αδύνατο να ζήσει κανείς. Μπήκαμε στην κουζίνα και αμέσως κατάλαβα πως εκτός από καφέ δεν μαγειρεύουν καθόλου. Γιατί; Επειδή ακόμη και στην άκρη της πόλης, σε κάθε σου βήμα έχεις καφετέριες, μπαρ και ταβέρνες. Και μάλιστα από τα καλύτερα του είδους. Σε εκείνη την περιοχή το καλοκαίρι είναι πιο δροσερά, η ατμόσφαιρα πιο καθαρή γιατί βρίσκεται σε ύψωμα. Η περιοχή ήταν αριστοκρατική. Σε άλλους αρέσει να ζουν παραθαλάσσια, υπάρχουν όμως κι εκείνοι που τους αρέσει να ζουν στα δασωμένα περίχωρα.

Είδα ότι το αυτοκίνητό του ήταν μάρκας Χόντα, παλιό μοντέλο, παρόλο που έδειχνε πως μόλις βγήκε από το εργοστάσιο. Τον ρώτησα γιατί το έχει και μου απάντησε: τι να το κάνω το καινούργιο; Αυτό το έχω συνηθίσει, με βολεύει. Οι μικροί καταστηματάρχες ας πάρουν μεγάλα και πο-

λυτελή για να κάνουν φιγούρα. Εμένα με ξέρει όλη η πόλη. Στην Ελλάδα, τα αστέρια του ποδοσφαίρου είναι πιο διάσημοι από τους τραγουδιστές».

Εύλογο. Παλιότερα δεν είχα καλή γνώμη για τους αθλητές. Ίσως μόνο στη χώρα μας να μην φημίζονται για το μυαλό και την ορθολογική τους σκέψη.

Μιλήσαμε για λίγο, κουτσά-στραβά, ήπιαμε τον καφέ μας και πήγαμε στην αδελφή του Ευτυχία. Εκεί συναντήσαμε τις δύο εξαδέλφες του που ζούσαν εκεί κοντά. Ήταν αδελφές συνταξιούχοι. Τη μία την έλεγαν Ευτυχία, την άλλη Ελισάβετ. Ήπιαμε κι άλλο καφέ και μου έκαναν διάφορες ερωτήσεις. Όταν μιλούσαν αργά, καταλάβαινα σχεδόν τα πάντα και στο μέτρο των δυνατοτήτων μου προσπαθούσα να απαντήσω. Χωρίς χειρονομίες φυσικά. Ήταν πολύ πρόσχαροι και ζωντανοί, μα έπρεπε να φύγουμε για να πάμε σε μία άλλη Ευτυχία, την οποία αποκαλούσαν δασκάλα, λόγω του επαγγέλματός της και ζούσε στο κέντρο της πόλης.

Όλοι μαζί πήγαμε σε μία όμορφη ταβέρνα. Ένιωσα λίγο άβολα. Όλοι τους χαλάρωσαν και μιλούσαν με τον συνήθη ρυθμό, εγώ όμως καταλάβαινα μεμονωμένες λέξεις και απλές φράσεις. Ούτε λόγος φυσικά για κανονική συζήτηση.

Ήθελα να μεθύσω. Όλη μου τη ζωή ονειρευόμουν να συναντήσω τους Έλληνες συγγενείς μου, να συζητήσω μαζί τους και να, τώρα, κάθομαι σαν μουγκός και δεν μπορώ να πω ούτε μία λέξη. Οδυνηρό. Πολύ οδυνηρό!

Αφού τελειώσαμε το φαγητό, ο Λεωνίδας μετέφερε όλες τις αδελφές στα σπίτια τους και μετά εμένα, αφού πρώτα κάναμε μία βόλτα στην πόλη. Μου είπε ότι δεν βρίσκονται συχνά με τις αδελφές, παρά μόνο όταν τύχει. Ο καθένας έχει τις δουλειές του, τις παρέες του, η ζωή κυλάει με τον ρυθμό της. Κατάλαβα πως δεν μπορώ να υπολογίζω σε στενές σχέσεις. Εδώ είναι Ελλάδα, δεν είναι Τιφλίδα, δεν είναι καν Ερεβάν, όπου ο ερχομός ενός συγγενή ή ενός στενού φίλου αμέσως μετατρέπεται σε γιορτή. Ούτε όμως και στη Ρωσία οι συγγενικές και φιλικές σχέσεις είχαν απαξιωθεί ακόμη, παρόλο που η τάση αυτή έχει ήδη αρχίσει να καταγράφεται.

Ολοκλήρωσα το πρόγραμμά μου στη Θεσσαλονίκη κι ετοιμάστηκα να πάω να αγοράσω εισιτήριο για το τραίνο, μα ο Ζόρα μου είπε ότι πρέπει να πάει στην Αθήνα κι έτσι θα φύγουμε νωρίς το πρωί με το αυτοκίνητο.

Ο δρόμος μου ήταν γνωστός, η δε διαδρομή σκέτη απόλαυση. Μόλις απομακρυνθήκαμε λίγο από την πόλη, ο Ζόρα μου έδωσε το τιμόνι κι εκείνος άρχισε να ροχαλίζει στο πίσω κάθισμα. Ήρεμος άνθρωπος. Εγώ μπορώ να κοιμηθώ στο αυτοκίνητο μόνο αν έχω πιει πολύ, αυτός όμως είχε γυρίσει αργά χθες το βράδυ στο σπίτι και δεν είχε χορτάσει ύπνο. Ξύπνησε λίγο πριν μπούμε στην Αθήνα. Σταματήσαμε σε ένα καφέ στην άκρη του

δρόμου για να ξεμουδιάσουμε, ήπιαμε ένα ποτήρι καφέ και φύγαμε με εκείνον να οδηγεί.

Εκείνο που με χαροποίησε ιδιαίτερα ήταν στα πεντακόσια χιλιόμετρα που διανύσαμε δεν είδαμε ούτε έναν τροχονόμο. Δεν ήταν η πρώτη φορά που ταξίδευα με αυτοκίνητο στην Ευρώπη, ωστόσο κάθε φορά αυτό με εκπλήσσει. Φαίνεται ότι αυτή η τιμωρία αξίζει μόνο σ' εμάς, τους σοβιετικούς.

Στην Αθήνα ζούσε η οικογένεια των καλών μου φίλων από τη Μόσχα κι εγώ πήγα κατευθείαν εκεί, στη συνοικία Παλιό Φάληρο. Η Έλα Ροστόβα είχε ένα μικρό διαμέρισμα ενός δωματίου, το οποίο στην Ελλάδα αποκαλούν γκαρσονιέρα. Σε αυτό ζούσε η ηλικιωμένη μητέρα της και η κόρη της Νατάσα με τον γιο της. Είναι όμως «δικοί» μας Έλληνες και έτσι χωρίς περιττές κουβέντες με φιλοξένησαν στο σπίτι τους.

Λίγες ημέρες αργότερα, ο σπιτονοικοκύρης τους, ένας κωνσταντινουπολίτης Πόντιος, μου πρότεινε να νοικιάσω ένα ίδιο διαμερισματάκι που είχε στον πρώτο όροφο. Το ενοίκιο ήταν 250 δολάρια τον μήνα, αλλά με την πρώτη καταβολή έπρεπε να δώσω άλλα τόσο ως εγγύηση. Ήταν πολλά τα λεφτά για μένα, αλλά τι άλλο μπορούσα να κάνω; Έτσι όμως θα είχα δίπλα μου γνωστούς, η στάση του μετρό ήταν κοντά, ενώ η πλαζ σε απόσταση λίγων λεπτών. Επιπλέον, οι γνωστοί μου από το Σουχούμι είχαν τηλέφωνο που μπορούσα να χρησιμοποιώ ανά πάσα στιγμή. Ο σπιτονοικοκύρης βέβαια, ήταν «δύσκολος», αλλά δεν σκόπευα να γίνω φίλος μαζί του.

Μετακόμισα, αλλά το διαμέρισμα ήταν άδειο. Σε ένα κοντινό σκουπιδότοπο βρήκα δύο πολύ καλά στρώματα κάποιας καλής εταιρείας. Καλομαθημένοι ήταν οι Έλληνες, τέτοια πράγματα πετούσαν στα σκουπίδια. Τα έβαλα το ένα πάνω στο άλλο κι έτσι έφτιαξα έναν ωραίο καναπέ. Στο διπλανό ξενοδοχείο έκαναν ανακαίνιση κι έτσι πήρα δύο πολυθρόνες κι ένα τραπεζάκι. Ο υπερόπτης σπιτονοικοκύρης με κοιτούσε με επιδεικτική περιφρόνηση και δυσανασχετούσε που γεμίζω το σπίτι του με σκουπίδια, αλλά τελικά το αποδέχτηκε. Όπως κι εγώ, δεν ήξερε να γράφει στη μητρική του γλώσσα, θεωρούσε όμως πως ήταν άρχοντας. Οι φίλοι μου έφεραν κουζινικά σκεύη κι έτσι είχα ό,τι χρειαζόμουν. Ήρθε η ώρα πια να κάνω τη δουλειά για την οποία ήρθα.

Στις λαϊκές αγορές της Αθήνας

Την πρώτη ημέρα που ξεκίνησα να τρέχω για τις υποθέσεις μου πήρα μαζί μου έναν μικρό χαρτοφύλακα, ώστε, αν συνέβαινε, κάτι να τον αρπάξω και να φύγω. Ήταν πρόσφατες ακόμη οι μνήμες από το κρατητήριο του αστυνομικού τμήματος στο Αρμπάτ της Μόσχας.

Στην οδό Αθηνάς που εκτείνεται από την πλατεία Ομονοίας μέχρι το Μοναστηράκι, είχε πάρα πολλούς σαν κι εμένα που πουλούσαν διάφορα μικροπράγματα. Ό,τι είχε ο καθένας. Η αστυνομία δεν έδινε την παραμικρή προσοχή. Μας έβριζαν οι καταστηματάρχες της περιοχής, αλλά δεν τους δίναμε σημασία. Αν κάποιος ήταν ιδιαίτερα επιθετικός, τότε μετακινούμασταν αλλού, εκεί όπου υπήρχαν πιο ανεκτικοί.

Οι περαστικοί άρχισαν να σταματούν και να περιεργάζονται τα κοσμήματά μου. Στην αρχή μόνο κάτι πιτσιρικάδες και αργόσχολοι διαβάτες, στη συνέχεια όμως άνθρωποι που είχαν χρήματα. Έκανε λάθος ο Τσέχωφ όταν έγραψε πως «στην Ελλάδα υπάρχουν τα πάντα». Αποδείχτηκε πως δεν είχαν κοσμήματα από πορσελάνη και μάλιστα χειροποίητα. Βέβαια, όπως και στη Ρωσία, ελάχιστοι μπορούσαν να τα εκτιμήσουν. Στην Ελλάδα μεγάλη πέραση έχει ο χρυσός, γι᾽ αυτό καλύτερα θα ήταν να πηγαίναμε στη Βόρεια Ευρώπη. Η ψυχοσύνθεση του Έλληνα είναι πιο κοντά στην ασιατική. Κουτσά-στραβά, την πρώτη ημέρα πούλησα κοσμήματα αξίας τριάντα δολαρίων. Μακάρι να ήταν τα πράγματα και στη Μόσχα, δεν θα είχαμε κανένα πρόβλημα.

Μία εβδομάδα αργότερα, όταν είχα αρχίσει να μαθαίνω τα κατατόπια και κέρδισα λίγα χρήματα, άρχισα να ασχολούμαι και με τις άλλες υποθέσεις μου. Έπρεπε να εκμεταλλευτώ τον χρόνο που είχα στη διάθεσή μου.

Έκανα την πρώτη μου επίσκεψη σε δικηγόρο. Η κυρία Ρενέ Παπακώστα ήταν μια μεσήλικη γυναίκα, ευχάριστη και μου μιλούσε αργά για να την καταλαβαίνω. Μου εξήγησε ποιά έγγραφα πρέπει πρώτα από όλα να βγάλω φωτοτυπίες, προκειμένου να υποβάλλω αίτηση για την άδεια παραμονής, πού βρίσκεται το Μεταφραστικό τμήμα του Υπουργείου Εξωτερικών, πού βρίσκεται το Υπουργείο Εσωτερικών, όπου θα υπέβαλα την αίτησή μου. Αυτό ήταν το πρώτο στάδιο και ήταν αρκετό. Μου είπε πως την επικύρωση των εγγράφων για την αίτηση θα την κάνει η ίδια.

Τα κατάλαβα σχεδόν όλα και, αφού την ευχαρίστησα, έφυγα. Ύστερα από δέκα ημέρες, με τα μεταφρασμένα έγγραφα πήγα στο Υπουργείο Εσωτερικών.

Το κόστος της μετάφρασης με στεναχώρησε πολύ, αλλά αυτό που είδα εδώ κυριολεκτικά με σόκαρε. Μπροστά στα μάτια μου, έναν πολύ ηλικιωμένο «συμπατριώτη», ο οποίος ζούσε περισσότερα από είκοσι χρόνια

στην Αυστραλία και ο οποίος ήταν δυσαρεστημένος από την ανελέητη γραφειοκρατία της πατρίδας του, ένας αγενής αξιωματικός τον πέταξε κυριολεκτικά έξω από το γραφείο του. Για μία στιγμή νόμισα πως είμαι στο προξενείο της Μόσχας.

Η γραφειοκρατία ήταν κάτι απερίγραπτο. Ίσως χειρότερη και από της Ρωσίας. Έχουν τόσους πολλούς νόμους που ούτε ο διάβολος δεν μπορεί να καταλάβει τι πρέπει να κάνει. Δεν είναι σε θέση κάθε δικηγόρος να βρει άκρη, παρόλο που η χώρα διαθέτει άπειρους νομικούς. Η Ελλάδα έχει τους περισσότερους δικηγόρους σε αναλογία με τον πληθυσμό της από οποιαδήποτε άλλη χώρα της Ευρώπης. Χρεώνουν πανάκριβα τις υπηρεσίες τους και κατέχουν τη δεύτερη θέση στη φοροδιαφυγή μετά τους γιατρούς.

Οι γιατροί, πάλι, είναι ένα ιδιαίτερο μεγάλο κοινωνικό στρώμα, χρεώνουν ακριβά τους ασθενείς τους, αναγκάζοντας έτσι τους πιο εύπορους από αυτούς να ταξιδεύουν στο εξωτερικό για να βρουν την υγειά τους. Όταν ακόμη υπήρχε Σοβιετική Ένωση, πολλοί από αυτούς έρχονταν στη Μόσχα για γιατρούς. Υπήρχε μάλιστα ένα τουριστικό πρακτορείο το οποίο ειδικευόταν στον ιατρικό τουρισμό και ένα από τα δύο κτίρια του ξενοδοχείου «Μπελγκράντ» ήταν πάντα γεμάτο με Έλληνες και Κύπριους.

Τελικά, κατέθεσα όλα μου τα έγραφα κι άρχισε η καθημερινή μου ζωή στις λαϊκές αγορές. Τι είναι λαϊκή αγορά; Στα ρωσικά σημαίνει ακριβώς το ίδιο, είναι σαν εκείνα τα παζάρια του σαββατοκύριακου, μόνο που είναι πιο ορθολογικά οργανωμένες. Σε όλη την Ευρώπη, ίσως και σε όλον τον κόσμο, υπάρχουν τέτοιες αγορές εδώ και πολλά χρόνια, μόνο που εμείς στη Ρωσία τα κάνουμε όλα αυτά με πολύ στρεβλό τρόπο.

Στην Ελλάδα, σε κάθε περιοχή μία φορά την εβδομάδα, διακόπτεται σε κάποιον δρόμο η κίνηση των αυτοκινήτων και από νωρίς το πρωί έρχονται από τις γειτονικές αγροτικές περιοχές αγρότες ή μεταπωλητές. Τα προϊόντα που πωλούν είναι από τα περιβόλια και τα χωράφια τους, όπως κάνουν και σ᾽ εμάς.

Μέχρι το μεσημέρι οι κάτοικοι της περιοχής αγοράζουν όλα όσα τους χρειάζονται για να περάσουν μία εβδομάδα. Λίγο πριν μαζέψουν την πραμάτεια τους για να φύγουν, έρχονται οι φτωχότεροι, γιατί μπορεί να μην υπάρχει πια μεγάλη ποικιλία, αλλά οι τιμές είναι πολύ χαμηλότερες. Λίγο πριν κλείσουν, έρχονται εκείνοι που ζουν σε απόλυτη φτώχεια και μαζεύουν από τα σκουπίδια ότι έχει πεταχτεί. Τα σκουπίδια αυτά δεν είναι τίποτα άλλο από προϊόντα που έχουν κάποιο μικρό ελάττωμα, λίγο μαραμένα λαχανικά ή απλά ότι δεν πουλήθηκε.

Στις δύο η ώρα το μεσημέρι, όλοι έχουν φύγει και ο δρόμος είναι καθαρός. Σε αντίθεση με αυτά που κάνουμε εμείς, οι αγορές αυτές λειτουρ-

γούν καθημερινές και με συγκεκριμένο ωράριο, δηλαδή τα προϊόντα είναι φρέσκα και όχι από τις αποθήκες και τα ψυγεία της κεντρικής αγοράς. Μπορείς να αγοράσεις με τριάντα λεπτά ένα ματσάκι φρέσκο μαϊντανό, τη στιγμή που στη Μόσχα, τη γριούλα που τον καλλιεργεί στο περιβόλι της και θέλει να τον πουλήσει, την κυνηγάει η αστυνομία. Θα πρέπει να έχει αποδιοργανωθεί τόσο πολύ το σύστημα που στη Μόσχα τρώμε μαϊντανό που εισάγουμε από το Ισραήλ, τη στιγμή που οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις γύρω από την πρωτεύουσα έχουν ερημώσει και σε αυτές φυτρώνουν πια μόνο αγριόχορτα.

Σε αυτές τις λαϊκές αγορές πηγαίνουν και οι «δικοί» μας και πωλούν ό,τι κατάφεραν να φέρουν από την παλιά τους πατρίδα με τις πολλές ελλείψεις. Πούλησαν τα σπίτια, τα αυτοκίνητα και τις περιουσίες τους και με τα χρήματα αγόρασαν ό,τι μπορεί να πουληθεί, αφού δεν είχαν δικαίωμα να τα μετατρέψουν σε συνάλλαγμα. Η κατοχή συναλλάγματος θεωρούνταν εγκληματική δραστηριότητα και οι ποινές βαριές που έφταναν μέχρι τη θανατική.

Δύσκολα περνάει ο λαός μας. Στην αρχή πουλούσαν ό,τι είχαν φέρει, μετά άρχισαν να φέρνουν διάφορα φτηνά πράγματα από τη Μόσχα και την Κίνα. Οι πιο πετυχημένοι από αυτούς σταμάτησαν να πηγαίνουν στις λαϊκές αγορές κι άρχισαν να ασχολούνται με το χοντρεμπόριο.

Πρόκειται για μία εξαντλητική δουλειά. Σηκωνόμασταν νωρίς το πρωί, μετά έπρεπε να παλέψουμε για μία θέση, ορισμένες φορές γίνονταν μεγάλοι καβγάδες, χωρίς να λείπουν και οι ξυλοδαρμοί. Μετά τη δουλειά, αγοράζαμε προϊόντα, μαγειρεύαμε, τρώγαμε και πέφταμε για ύπνο και την επόμενη ημέρα όλα πάλι από την αρχή. Χωρίς σαββατοκύριακα και αργίες, γιατί οι λαϊκές αγορές γίνονταν σε διάφορες περιοχές, κάθε μέρα της εβδομάδας. Αν ήθελες να επιβιώσεις, έπρεπε να παλέψεις.

Οι λαϊκές αγορές δεν ήταν όλες ίδιες. Σε μια περιοχή ήταν σε ένα μικρό δρομάκι, σε κάποια άλλη μια ολόκληρη πλατεία. Οι ντόπιοι, νόμιμοι έμποροι έγραφαν αναφορές σε διάφορες υπηρεσίες. Οι Έλληνες ξέρουν να διεκδικούν τα δικαιώματά τους και προς τον παρόν εμπιστεύονται τον νόμο.

Οι αντιδράσεις της αστυνομίας ήταν πολλές και διαφορετικές. Γενικά, κυνηγούσαν εκείνους που πουλούσαν παράνομα τσιγάρα, τα οποία εμπορευόταν μία συγκεκριμένη κάστα και έτσι μπορούσαν να πάρουν μεγάλες μίζες. Για μικροπράγματα δεν έπαιρναν μίζες, όχι όπως οι δικοί μας οι διακοναραίοι με τις επωμίδες.

Έτσι λοιπόν, πήγαινα και στεκόμουν σε αυτές τις γωνιές με τα χειροποίητα πορσελάνινα κοσμήματά μου. Εκεί έτρωγα πρωινό, εκεί μεσημερια-

νό, έπινα μπύρα και κρασί και απολάμβανα τα καλά της ζωής. Δεν μπορώ να πω πως ήταν πληκτικά.

Τα ελληνικά περίπτερα δεν ήταν σαν τα δικά μας. Είχαν ψυγεία με γυάλινες πόρτες. Όλα όσα τραβούσε η ψυχή σου, λες κι ήσουν σε κάποιο κατάστημα. Μεγάλη ποικιλία κρουασάν, κουλουριών και γαλακτοκομικών, πολλά αναψυκτικά, μπύρα και ένας Θεός ξέρει τι άλλο. Υπήρχε και τηλέφωνο με μικρή χρέωση. Οι Έλληνες ξέρουν από εμπόριο.

Λίγο πιο πέρα στέκονταν κάτι δικοί μας και γύρω στις δώδεκα η ώρα το μεσημέρι άρχιζαν να ψήνουν στα κάρβουνα και να πωλούν σουβλάκια. Είχαν διάφορες σάλτσες, ψιλοκομμένα κρεμμύδια και φρεσκότατα ψωμάκια. Μία καλή μερίδα στοίχιζε 500 δραχμές, δηλαδή δύο δολάρια. Έτρωγες ένα και ήσουν χορτάτος όλη την ημέρα. Τις νύχτες έπινα τσάι, όπως και το πρωί. Στο σπίτι μου είχα τα πάντα, μόνο που δεν μου άρεσε να τρώω μοναχός.

Η εμπορική μου δραστηριότητα δεν ήταν τόσο αποδοτική όπως στη Μόσχα. Ελάχιστοι εκτιμούσαν πραγματικά την πορσελάνη. Λίγοι ήταν οι διανοούμενοι, όπως και στη Μόσχα άλλωστε, μόνο που δεν είχαν διαθέσιμα χρήματα. Ένας σκηνοθέτης του θεάτρου γοητεύτηκε από τα έργα που πουλούσα. Μου είπε να πάμε στο θέατρό του και μετά να με στείλει στους συναδέλφους του σε άλλα θέατρα, λέγοντας πως σε μια εβδομάδα θα ξεπουλήσω. Μου είπε να τον περιμένω μέχρι να πάει σπίτι του να γευματίσει και θα επιστρέψει. Μέχρι να γίνει αυτό όμως, η αστυνομία έκανε επιδρομή και μας έδιωξε όλους.

Σιγά-σιγά, βέβαια, άρχισα να έχω μόνιμους πελάτες. Πρώτα αγόραζαν για τον εαυτό τους, μετά για να κάνουν δώρα και στη συνέχεια έφερναν τους φίλους τους. Τα πράγματα άρχισαν να καλυτερεύουν. Μία φορά ήρθαν και αγόρασαν πράγματα υψηλόβαθμοι ιερείς. Αγόρασαν τα πιο ακριβά έργα και για ώρα πολλή μου έκαναν φιλοφρονήσεις.

Άρχισα να νιώθω μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση. Είχα πια και αρκετούς γνωστούς. Χωρίς γνωστούς και μέσο ήταν αδύνατο να σε αφήσουν να σταθείς σε ορισμένα μέρη. Εγώ χρειαζόμουν όλο κι όλο ένα τέταρτο τετραγωνικού μέτρου για να βάλω τα πράγματά μου, πολλές φορές όμως δεν με άφηναν να το κάνω. Αυτοί ήταν οι συμπατριώτες μου. Ήταν ολόκληρες συμμορίες: από το Σουχούμι, από το Μπατούμι, από το Τσιμέκντ αλλά και άλλα μέρη, ενώ εγώ ήμουν ξένος, από τη Μόσχα. Ύστερα από ένα μήνα περίπου όμως βρήκαμε κοινή γλώσσα.

Ο πελάτης στην Ελλάδα είναι πολύ ορθολογικός και προσεκτικός. Επτά φορές θα σκεφτεί πριν αγοράσει κάτι. Κάνει παζάρια μέχρι εξαντλήσεως. Όλοι οι Ασιάτες το έχουν στο αίμα τους, πράγμα που δεν είναι ξένο

για τον μέσο Έλληνα. Αυτή είναι η παράδοση. Είχα μία εμπόρισσα η οποία είχε δικό της πάγκο στη λαϊκή και η οποία αγόραζε χοντρική διάφορα μικροπράγματα από εμένα με έκπτωση, η οποία φορούσε πολλά χρυσά κοσμήματα. Ακόμη και στο πόδι της φορούσε ένα βαρύ χρυσό βραχιόλι, αλλά μπορούσε να σκοτωθεί για πενήντα δραχμές. Έκανε εξαντλητικά παζάρια. Εξαντλητικά για μένα, εννοείται. Για εκείνη όμως ήταν διασκεδαστικό. Ήταν επαγγελματίας στα παζάρια.

Περισσότερο από οπουδήποτε αλλού μου άρεσε να πουλάω στο Μοναστηράκι, εκεί δηλαδή όπου βρίσκεται το ιστορικό κέντρο της Αθήνας. Όλοι οι τουρίστες το επισκέπτονται. Εμείς, τα παιδιά διαφόρων λαών, στεκόμασταν εκεί, σε έναν πολύ στενό δρόμο, κατά μήκος των αρχαίων, που οδηγούσε κατευθείαν στην Ακρόπολη και περνούσαν χιλιάδες τουρίστες και πουλούσαμε την πραμάτεια μας

Μπορεί οι τουρίστες να ήταν αμέτρητοι, αλλά κι εμείς ήμασταν πολλοί. Εκπρόσωποι όλοι των μετασοβιετικών κρατών, παιδιά της Ασίας, της Αφρικής, ακόμη και της Λατινικής Αμερικής. Ήταν και ένας Εγγλέζος μαζί με την πανέμορφη γαλανομάτα Ρωσίδα του. Ανήκαν στην ελίτ γιατί εμπορεύονταν ασημένια είδη από την Ινδία.

Στεκόμασταν κατά μήκος της περίφραξης, όπως στη Μονμάρτη, αλλά η αστυνομία μας έδιωχνε κατά διαστήματα. Εκεί κοντά ήταν το αστυνομικό τμήμα και τα περιπολικά τριγυρνούσαν. Συνήθως δεν σταματούσαν, μερικές φορές όμως μας αξίωναν με την προσοχή τους.

Γνωρίζαμε τον νόμο. Δεν ήταν όμως όπως στο Αρμπάτ. Από την στιγμή που έκλεινες τον χαρτοφύλακα, κανείς δεν έχει δικαίωμα να σε αγγίξει, ούτε καν ο αστυνομικός. Ούτε λόγος φυσικά να σου κατάσχει το εμπόρευμα, όπως έκαναν οι δικοί μας κακοποιοί με επωμίδες.

Βέβαια κι αυτοί καλοί ήταν. Την τρίτη ημέρα ήξερα πλέον όλους τους πωλητές ναρκωτικών και τους πελάτες τους, αλλά η αστυνομία έκανε πως δεν τους ήξερε. Είχα μάθει πια έναν μαύρο, κατάμαυρο, με μεγάλη μύτη από την Νιγηρία, εραστή ενός ντόπιου καταστηματάρχη, ο οποίος με κοιτούσε περιφρονητικά και αφ' υψηλού επειδή ήμουν «Ρωσοπόντιος». Μία φορά μου είπε επιδεικτικά: «Τι στον διάβολο θέλετε κι ήρθατε όλοι μαζί; Η πατρίδα σας είναι εκεί, στους Τούρκους, εκεί να πάτε, να πολεμήσετε για τη γη σας, αυτή είναι δική μας χώρα». Κάθαρμα ήταν, μεγάλο.

Όπως παντού, έτσι και στην Ελλάδα, διάφοροι τυχαίνουν άνθρωποι. Μία άλλη φορά, ήπια κρασί με ντόπιους χίπις και με πήρε ο ύπνος στο πεζοδρόμιο. Με μάζεψε η αστυνομία. Με έβαλαν στο περιπολικό, κάπου με πήγαιναν κι εγώ τους έλεγα: «Δεν είμαι έμπορος, καλλιτέχνης είμαι και πουλάω τα έργα μου, δεν έχετε τέτοια εδώ»· εκείνοι γελούσαν και μου

έλεγαν άκακα: «και εμείς καλλιτέχνες είμαστε». Αφού με γύριζαν για ώρα πολλή στα γύρω σοκάκια, με λυπήθηκαν που ήμουν γέρος, σταμάτησαν το περιπολικό και μου είπαν: «Άντε, φύγε και να μην ξανακοιμηθείς δρόμο, γιατί θα σε κλέψουν. Λογής-λογής είναι οι άνθρωποι που έρχονται εδώ. Να προσέχεις ιδιαίτερα τους Αλβανούς».

Κάποια άλλη φορά, επέστρεφα από την λαϊκή στη Γλυφάδα κι είδα έναν αστυνομικό να στέκεται μπροστά στην μοτοσικλέτα του. Τον πλησίασα για να τον ρωτήσω κάτι, μα αυτός πρόσεξε το τραπεζάκι μου. Τι είναι; με ρώτησε. Του έδειξα, του εξήγησα και αγόρασε ένα δαχτυλίδι για τη θυγατέρα του. Δεν ήθελα να πάρω χρήματα αλλά μου τα έδωσε με το ζόρι. Στη συνέχεια μου είπε: «Πήγαινε στην πλατεία, στάσου ανάμεσα στο κατάστημα με τα καλλυντικά και τον ναό, περνάει πολύς κόσμος από εκεί. Αν σε πειράξει κανείς, πες του ότι εγώ στο επέτρεψα», και μου έδωσε ένα χαρτί όπου είχε γράψει το ονοματεπώνυμό του. Πήγα σ᾽ εκείνο το μέρος και πούλησα πολλά πράγματα. Ας έχει ο Θεός καλά αυτούς τους ανθρώπους.

Παλεύοντας για την πατρική κληρονομιά

Αφού κέρδισα λίγα χρήματα, αποφάσισα να ασχοληθώ περισσότερο με τις κληρονομικές μου υποθέσεις. Είχε στο μεταξύ λυθεί και η γλώσσα μου. Μπορούσα να μιλήσω. Πήγα στο διαμέρισμά μου, αλλά οι ενοικιαστές μου είπαν πως δεν σκοπεύουν να μετακομίσουν. Μου είπαν ότι είναι φτωχοί, δεν έχουν χρήματα και πως, αν θέλω, μπορώ να λύσω το πρόβλημα δικαστικά. Η Παπακώστα κατέθεσε αγωγή στο δικαστήριο, μόνο που οι δίκες στην Ελλάδα μπορεί να κρατήσουν χρόνια. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η δικάσιμος ορίστηκε στα τέλη του έτους. Δεν μπορούσα να κάνω τίποτα.

Επισκέφτηκα τη χήρα του μακαρίτη Ανδρεάδη. Άρχισε να κλαίει και να μου λέει πως όταν πέθανε ο σύζυγός της, ήρθαν κάτι άνθρωποι από τη Σοβιετική Πρεσβεία και πήραν όχι μόνο τις κληρονομικές υποθέσεις που χειριζόταν, αλλά και πολλές προσωπικές φωτογραφίες μας και επιστολές. «Τι μπορούσα να κάνω εγώ μία γριά, ανυπεράσπιστη γυναίκα; Δεν έχουμε παιδιά, ούτε συγγενείς. Όταν συνήλθα λίγο από τη συμφορά που με βρήκε, πήγα, τους παρακάλεσα. Δεν ήθελε κανείς να μιλήσει μαζί μου. Μου έλεγαν πως δεν έχουν τίποτα, πως όλα τα έγγραφα είχαν σταλεί στη Μόσχα. Οι Αρχές μας δεν θέλουν να παρεξηγηθούν με τους Ρώσους για κάποια γριά. Βλέπετε, πάντα μας θεωρούσαν ύποπτους, νόμιζαν πως ήμα-

σταν πράκτορες του Κρεμλίνου. Φαντάζεστε; Κατάσκοποι! Απλά είμαστε Ρώσοι στην ψυχή, αγαπάμε τη Ρωσία, γιατί και οι δύο από εκεί καταγόμαστε. Εγώ είμαι Ρωσίδα, όπως Ρωσίδα ήταν και η μητέρα του Ανδρέα. Γιατί μας μισούν και οι μεν και οι δε;». Έκλαιγε με λυγμούς σαν χωριάτισσα.

Δεν μπόρεσα να συγκρατήσω τα δάκρυά μου. Αχ, πώς την καταλάβαινα. Βλέπετε, εγώ και τα παιδιά μου είμαστε ξένοι και για τους μεν και για τους δε, τα εγγόνια και τα δισέγγονά μου παντού θα είναι ξένοι. Όχι, έπρεπε να μετακομίσουμε στην Αμερική ή στην Αυστραλία ή στη Νέα Ζηλανδία.

Την επόμενη ημέρα, νωρίς το πρωί, πήγα στο προξενείο. Με δέχτηκε καλοσυνάτα Πρόξενος. Αφού με ρώτησε για την υγεία μου, πού και πώς βολεύτηκα, μου είπε πως όλα τα έγγραφα είναι στην Πρεσβεία και πως πρέπει να πάω εκεί στις πέντε η ώρα το απόγευμα. Δεν ήταν μακριά, αλλά, για να επιστρέψω στο σπίτι, ήθελα δύο ώρες. Έχασα μία εργάσιμη ημέρα.

Έκανα βόλτες στις αριστοκρατικές συνοικίες με τις όμορφες επαύλεις και πιάστηκε η ψυχή μου. Η χθεσινή επίσκεψη στην άκληρη χήρα δεν έλεγε να φύγει από το μυαλό μου. Στις πέντε η ώρα πήγα στο τεράστιο κτίριο με τον ψηλό φράχτη. Δεν υπήρχε αστυνομικό φυλάκιο. Παντού όμως υπήρχαν κάμερες.

Θυμήθηκα την ειλικρίνεια της Τάνιας, της πρώην γραμματέως του παλιού μου αφεντικού στο τραστ «Energomikhanizacia». Ο σύζυγός της ασχολούνταν με τέτοια συστήματα και εκείνη μου είπε, για να τον παινέψει, ορισμένες ιδιαιτερότητες που είχε η τριετής υπηρεσία τους στην Ελλάδα και, φυσικά, άκουσα με μεγάλη περιέργεια.

Ίδια φιδοφωλιά σαν την ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα κατά τη δεκαετία του 1950. Κανείς δεν ξέρει ποιος κατασκοπεύει ποιον, ποιος γράφει αναφορές για τους άλλους. Όλοι ήξεραν πως δεν μπορείς να εμπιστεύεσαι κανέναν. Όπως σε εκείνο το γνωστό ανέκδοτο: «Όποιος κάρφωνε παλιά, σήμερα είναι πατριώτης». Υποθέτω πως «Βεβαίωση συνεργασίας» υπογράφουν, μάλλον, όλα τα ενήλικα μέλη της οικογένειας. Εξ ορισμού δεν υπάρχουν φίλοι. Μόνο συνάδελφοι, στην καλύτερη περίπτωση γνωστοί και συμπότες. Οι πολυάριθμοι γνωστοί και συγγενείς μου είχαν πει διάφορες ιστορίες, όταν επέστρεφαν στη Μόσχα από το εξωτερικό.

Ένας γείτονάς μου, διπλωμάτης καριέρας στο παρελθόν και ήρεμος αλκοολικός συνταξιούχος πλέον, μου αφηγήθηκε διάφορες ιστορίες πίνοντας, για την υπηρεσία του στο εξωτερικό. Ούτε ο πρέσβης, ούτε ο πρόξενος γνωρίζουν ποιος τους καρφώνει και σε ποια υπηρεσία και δεν μπορούν να κάνουν τίποτα απολύτως.

Δεκάδες δισεκατομμύρια δολάρια έκλεψαν από τον λαό τους και τα έκρυψαν σε ξένες χώρες, τη στιγμή που ο μισός πληθυσμός δεν έχει ένα κεραμίδι πάνω από το κεφάλι του. Και όλα αυτά στην πλουσιότερη χώρα του κόσμου. Δεν πρόκειται να ξεχάσω μια γελοιογραφία ελληνικής εφημερίδας που είδα κάποτε πάνω στο γραφείο του πατέρα μου. Ήταν ο Χρουστσόφ που φορούσε κάτι κουρέλια, έξυνε την φαλάκρα του με το ένα χέρι και με το άλλο, μέσω από το σκισμένο παντελόνι, έξυνε τον κώλο του. Η γελοιογραφία είχε ένα μικρό κείμενο: «Ποιον άλλον να βοηθήσω;» Πού είναι σήμερα όλοι αυτοί οι «φίλοι»; Οι δικοί μας όμως μέχρι σήμερα μέσα στη φτώχεια ζουν.

Πλησίασα λοιπόν την πύλη της πρεσβείας και πριν προλάβω να σηκώσω το χέρι για να πατήσω το κουδούνι, άνοιξε αμέσως μία μικρή πόρτα το πλάι. Μπήκα, δεν είδα κανέναν και θεώρησα πως είναι λήξει το ωράριο εργασίας. Οι Έλληνες στη Μόσχα δούλευαν μόνο μέχρι τις τέσσερις η ώρα.

Βγήκε ο πρόξενος, με οδήγησε σε ένα δωματιάκι και πήγε να φέρει τα «έγγραφα». Λίγα λεπτά αργότερα μου έφερε μία τεράστια δερμάτινη βαλίτσα. «Ψάξτε, ίσως βρείτε κάτι χρήσιμο», μου είπε κι έφυγε. Άνοιξα τη βαλίτσα και το μόνο που βρήκα ήταν υπηρεσιακά σκουπίδια, πράγματα δηλαδή που δεν είχαν το παραμικρό ενδιαφέρον για Διεθνή Νομική Εταιρεία.

Άρχισα να περιεργάζομαι αυτές τις στάχτες ανθρώπινων ζωών. Πόσες τραγωδίες κρύβουν μέσα τους; Ένιωσα ένα κόμπο στον λαιμό, βούρκωσαν τα μάτια μου και ξαφνικά από κάπου ψηλά ακούω τον ήχο ενός πιάνου και μία πολύ ευχάριστη φωνή σοπράνο να τραγουδάει: «Μη ξυπνάς αναμνήσεις περασμένων ημερών. Έσβησε του πόθου η πυρκαγιά από καιρό μέσα στην καρδιά μου».

Άρχισα να κλαίω όπως εκείνη η δυστυχισμένη χήρα του Ανδρεάδη. Ντρεπόμουν. Καταλαβαίνω ότι μπορεί να με παρακολουθούν, αλλά δεν μπορούσα να κάνω τίποτα. Τα δάκρυα κυλούσαν.

Περισσότερο από μία ώρα περιεργαζόμουν τα χαρτιά. Βρήκα τρία ασήμαντα έγγραφα από τον φάκελο μας και, αφού σκούπισα τα κλαμένα μάτια μου, βγήκα από το δωματιάκι. Ο πρόξενος με κοίταξε με συμπάθεια και με συνόδευσε στην έξοδο: «Δυστυχώς, δεν μπορώ να σας βοηθήσω, έχω αναλάβει πολύ πρόσφατα τα καθήκοντά μου. Όλα έγιναν πριν έρθω».

Εκείνη τη στιγμή θυμήθηκα το περιστατικό, όταν η πρώην γραμματέας του αφεντικού μου Τάνια, ήθελε να με γνωρίσει με τον πρόξενο που συνυπηρέτησαν μαζί με τον σύζυγό της, αλλά εκείνος αρνήθηκε κατηγορηματικά. Μου είπε πως έκαναν στενή παρέα στην Ελλάδα και πως ακόμη διατηρούσαν επαφές. Καταλαβαίνω, άλλο πράγμα η φιλία κι άλλο

η δουλειά. Κατανοώ, επίσης, πως είναι υπάλληλοι του κράτους και πως, αν λάβουν διαταγή, θα σκοτώσουν και την ίδια τους την μάνα.

Θυμήθηκα, επίσης, έναν από τους πολυάριθμους δικηγόρους, ο οποίος σε αντίθεση με τους άλλους, διαχειρίστηκε πολύ αποτελεσματικά τις υποθέσεις μας, τον Μπορίς Ιβάνοβιτς Σισόγιεφ. Τον είχα επισκεφτεί στο νοσοκομείο όταν αργοπέθαινε από καρκίνο των πνευμόνων. Για πρώτη φορά στη ζωή του μου επέτρεψε να τον ευχαριστήσω υλικά.

Σε μία στιγμή ειλικρίνειας μου μίλησε λίγο για τον εαυτό του. Ήταν απόφοιτος του Κρατικού Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας, αλλά δεν θέλησε να κάνει καριέρα διπλωμάτη, επειδή το επάγγελμα αυτό είναι καλό για κυνικούς και ψεύτες. Δεν ήταν κάποιος ήρωας, ήταν απλά ένας έντιμος άνθρωπος. Ένα πραγματικός Ρώσος διανοούμενος. Μου είπε διάφορα για τους συναδέλφους του. Ορισμένοι είχαν ανέβει πολύ ψηλά, εκείνος όμως πεθαίνοντας σκεφτόταν αν θα έχουν χρήματα η σύζυγος και η νεότατη κόρη του για να τον θάψουν. Κατά κάποιο τρόπο, έτσι ήθελε να μου εξηγήσει γιατί μου επέτρεψε να τον βοηθήσω, πράγμα, άλλωστε, που είχα καταλάβει μόνος μου.

Επέστρεψα σπίτι βυθισμένος στις σκέψεις μου. Εγώ για τις ρωσικές Αρχές ήμουν ένας ξένος. Το ίδιο ίσχυε όμως και για τις ελληνικές Αρχές, αλλά και για τις γεωργιανές και τις αρμενικές. Για ποιον δεν είμαι ξένος; Μόνο για την οικογένειά μου, τους συγγενείς και τους φίλους.

Δεν έχω πολλούς φίλους, οι λίγοι που έχω όμως είναι αληθινοί. Έχω φίλους από την πρώτη τάξη του δημοτικού σχολείου και την εξορία στη Σιβηρία, αυτούς απέκτησα στα πιο δύσκολα χρόνια στη ζωή μου. Είναι άνθρωποι διαφορετικών εθνικοτήτων και παραδόσεων, θα έλεγα μάλιστα, διαφορετικών πολιτισμικών καταβολών. Έχουμε όμως κάτι κοινό που μας ένωνε και ήμασταν φίλοι κατά τη διάρκεια πολλών δεκαετιών.

Η ψυχή μου, φυσικά, κλίνει πιο πολύ προς τη Ρωσία. Νοσταλγώ τη Μόσχα. Είναι παράξενο πράγμα η νοσταλγία. Ήμασταν στη λαϊκή, εγώ και ο Βαλέριος που πουλούσε κασέτες, κάποια στιγμή έβαλε να παίξει κάτι γνώριμο και οικείο στο κασετόφωνο κι αμέσως άρχισαν δάκρυα να κυλούν στα μάγουλά μου. Άνθρωποι ήταν γύρω μας, ντρεπόμουν πολύ, αλλά δεν μπορούσα να κάνω αλλιώς. Νοσταλγούσα το σπίτι και τους δικούς μου Νοσταλγούσα την πατρίδα μου, τη μεγάλη κι αχανή πατρίδα μου. «Από τη Μόσχα μέχρι τις εσχατιές της». Μόνο να είχαμε καλύτερη εξουσία, λίγο εξυπνότερη...

Η επίσκεψη του Ανδρέα

Την άνοιξη ήρθε ο Ανδρέας μου και η ζωή έγινε πιο ευχάριστη. Ερχόταν για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Τη γλώσσα τελικά δεν την έμαθε, αλλά, όταν πήγαινα στη δουλειά, δεν έμενε με σταυρωμένα χέρια. Έμαθε να κυκλοφορεί στην πόλη, αλλά και ο Βάνια Μπουρμπουρίδη δεν τον αφήνει να πλήττει, τον έπαιρνε παντού μαζί του. Εξάλλου, τον αγαπούσαν πολύ οι γονείς του, ο Τάκης και η Πουπούλα.

Είναι αδύνατον να μην συμπαθήσει κανείς τον Ανδρέα μου. Στον σχολείο τον αγαπούσαν πολύ οι δάσκαλοί του, γιατί, ενώ δεν ήταν καλός μαθητής, είχε εξαιρετικό χαρακτήρα, δεν μάλωνε ποτέ με τους συμμαθητές του, αφού τα πήγαινε καλά και με τους αριστούχους και με τους άτακτους.

Δεν του άρεσαν όμως καθόλου οι υποκριτές στελέχη της οργάνωσης των Πιονιέρων και της Κομσομόλ. Είχε, μερικές φορές, προβλήματα με τη διεύθυνση του σχολείου. Είχα επισκεφτεί τη διευθύντρια του σχολείου για να την συμβουλευτώ τι να κάνω μαζί του, αλλά εκείνη με απείλησε πως θα στείλει επιστολή στη δουλειά μου.

Ανόητοι άνθρωποι διοικούν τους παιδαγωγούς. Οι φτωχοί δάσκαλοι, εκείνοι οι λίγοι που είναι έξυπνοι και ευσυνείδητοι, είναι ανυπεράσπιστοι σε μία αυταρχική χώρα. Έτσι σακατεύουν τη μία γενιά μετά την άλλη. Τα παιδιά, ξέρετε, συν τω χρόνω τα καταλαβαίνουν όλα. Ακόμη κι όταν δεν καταλαβαίνουν, νιώθουν με την ψυχή τους τούς μεγάλους κι έτσι άλλους τους αγαπούν και άλλους τους φοβούνται. Ο τρόμος όμως διαπαιδαγωγεί δούλους και όχι πολίτες. Έτσι πολλαπλασιάζονται τα καθάρματα, χωρίς αίσθηση της τιμής και του σεβασμού. Δεν εκτιμούν ούτε τον εαυτό τους, ούτε τους άλλους.

Στις αρχές Μαΐου ήρθε για τη Διεθνή Έκθεση Υποδημάτων στην Αθήνα ο Ανδρέας Ηλιόπουλος με τη σύζυγό του Τάνια. Έγινε μεγάλος επιχειρηματίας. Στη Μόσχα είχε ένα μεγάλο δίκτυο καταστημάτων υπόδησης. Η Βάνια Μπουμπουρίδη ήταν η αντιπρόσωπός του στην Ελλάδα και διαχειριζόταν τις σχέσεις του με τους ντόπιους επιχειρηματίες. Οι Έλληνες κατασκευάζουν εξαιρετικά υποδήματα, αλλά γίνεται ολοένα και πιο σκληρός χρόνο με τον χρόνο ο ανταγωνισμός με τα κινεζικά. Αυτό βέβαια, δεν ισχύει μόνο για την υποδηματοποιία Ακόμη και όλοι οι δικοί μας, οι επαναπατρισθέντες, αφού ξεπούλησαν ό,τι είχαν φέρει από τη Ρωσία, άρχισαν να φέρνουν διάφορα είδη ευρείας κατανάλωσης από την Κίνα. Αρχικά μέσω Μόσχας, στη συνέχεια όμως κατευθείαν από την Κίνα. Προς το παρόν μόνο ο Κινέζος μπορεί να δουλεύει όλη την ημέρα για τριάντα δολάρια το μήνα, χωρίς να σηκώνει κεφάλι. Δοκίμασε αν θέλεις να τον ανταγωνιστείς.

Η «Ικονίκα» όμως του Ηλιόπουλου δεν ασχολείται με προϊόντα ευρείας κατανάλωσης. Τότε, έκανε εισαγωγές μόνο από την Ευρώπη.

Ύστερα από λίγες ημέρες η έκθεση ολοκλήρωνε τις εργασίες της και μπορούσαμε, επιτέλους, να χαλαρώσουμε. Το πρωί, η γειτόνισσα με φώναξε στο τηλέφωνο. Ήταν ο Ανδρέας που μου είπε: «Θείε Αλέξανδρε, αύριο το πρωί πετάμε για την Κρήτη. Δεν δέχομαι αντιρρήσεις. Αγόρασα εισιτήρια. Στις δέκα και τριάντα θα συναντηθούμε στο αεροδρόμιο».

Ξέρει πόσο εύθικτος είμαι, ξέρω όμως κι εγώ πόσο θα του στοιχίσει αυτό το ταξίδι. Από τότε που αποφάσισε να βοηθήσει τον Ανδρέα να σταθεί στα πόδια του, κάνει ό,τι περνάει από το χέρι του. Πότε αγόραζε έργα του για να τα δωρίσει σε φίλους και συνεργάτες, πότε του έκλεινε παραγγελίες από τον Δήμο της Μόσχας ή την κυβέρνηση. Μέχρι και ατομική έκθεση στο κτίριο της ρωσικής προεδρίας του διοργάνωσε την Πρωτοχρονιά.

Στη Ρωσία, αλλά και σε όλες τις μετασοβιετικές χώρες οι προσωπικές σχέσεις έχουν μεγάλη σημασία και ο Ανδρέας είναι έξυπνος και πολύ κοινωνικός άνθρωπος. Όχι σαν τους δικούς μου καλλιτέχνες που φοβούνται και τη σκιά τους. Ο δικός μου Ανδρέας, μπορεί βέβαια να με εκνευρίζει με την παθολογική του σεμνότητα, αλλά ο λόγος του επιτυχημένου συνονόματου του ήταν για εκείνον νόμος, παρόλο που ήταν νεότερός του. Για τον Ανδρέα αυθεντία ήταν ο φίλος και όχι εγώ. Παλιόπαιδα.

Έτσι, πήγαμε εγώ με τον Ανδρέα, το ζεύγος Ηλιόπουλοι, ο Βάνια και η Ιρίνα του. Δεν είχαμε προλάβει να απολαύσουμε τη θέα των νησιών πάνω από τα οποία πετούσαμε όταν η φωνή της αεροσυνοδού μας πληροφόρησε πως πρέπει να δέσουμε τις ζώνες μας γιατί θα προσγειωνόμασταν σε λίγο.

Στα Χανιά με ένα μικρό λεωφορείο διασχίσαμε τριάντα χιλιόμετρα για να φτάσουμε στο ξενοδοχείο «Αγία Μαρίνα» που ήταν χτισμένο στην ακρογιαλιά. Μέσα σε τέσσερις ημέρες πήγαμε παντού σε αυτό το παραδείσιο νησί. Όμορφα μέρη, εξαιρετικές ταβέρνες. Σε μία γυναικεία μονή στην νότια πλευρά του νησιού, η ηγουμένη οδήγησε τους «εκλεκτούς επισκέπτες από τη Μόσχα» όμως μας αποκάλεσε, στην τραπεζαρία, μας φίλεψε ρακή με μια τεράστια ποικιλία αποξηραμένων φρούτων και καρύδια. «Όλα δικά μας» είναι, μας είπε χωρίς την παραμικρή σκιά έπαρσης. Υπάρχει περίπτωση να αρνηθείς να πιεις υπέρ της μακροημέρευσης αυτής της θείας μονής και την υγεία των φιλόξενων μοναχών;

Σε μια ταβέρνα στη δυτική πλευρά του νησιού, ο ιδιοκτήτης ήταν συμμαθητής και στενός φίλος κατά την παιδική ηλικία του Έλληνα πρέσβη στη Μόσχα εκείνη την εποχή. Μόλις έμαθε ότι είμαστε από τη Μόσχα, μας

κέρασε ρακή και κρασί δικής του παραγωγής. Αρνήθηκε κατηγορηματικά να τον πληρώσουμε. Τον χειμώνα μάλιστα που ήρθε σαν τουρίστας στην Μόσχα, έφερε μαζί του μια μεγάλη ποικιλία από τα φιλέματά του.

Ό,τι κι αν λένε, οι κρητικοί είναι ξεχωριστή ράτσα. Κατά μήκος της οδού, όπως και σ' εμάς, άνθρωποι πουλάνε τα δώρα της γης. Βασικά, είναι μικρές, αλλά πολύ νόστιμες μπανάνες. Σε κάποιο σημείο θέλησα να φωτογραφηθώ με μία πολύ όμορφη νεαρή πωλήτρια και φιλικά άπλωσα το χέρι μου στον ώμο της. «Τι κάνεις εκεί;», με αποπήρε. - Θα μας δει ο άντρας μου και θα μας σκοτώσει και τους δύο. Ίδια έθιμα λοιπόν με εκείνα που έχουμε εμείς στο βόρειο Καύκασο.

Σε πολλά σημεία, οι πινακίδες του δρόμου είναι γεμάτες τρύπες από τους πυροβολισμούς. Πολλοί ντόπιοι κυκλοφορούν με κυνηγετικά όπλα στους δρόμους. Το ταξίδι μας τελείωσε όμως και φεύγοντας θελήσαμε να χαρίσουμε στην σπιτονοικοκυρά μας μερικά κοσμήματα. Άνοιξα τη βαλιτσούλα μου για να διαλέξει ό,τι θέλει και τότε έμαθα πως είναι Γερμανίδα και εκτιμάει πολύ την πορσελάνη. Όταν έμαθε πόσο φτηνά πουλάμε αυτούς τους θησαυρούς, αγόρασε μισή ντουζίνα σύνολα για να τα δωρίσει στη Γερμανία. Αμέσως, ήρθαν κι όλες οι συνεργάτιδες της κι άρχισαν να ψωνίζουν. Πούλησα μέσα σε λίγη ώρα, όσα πουλούσα μέσα σε μία εβδομάδα στην Αθήνα.

Αχ και να είχα ένα μικρό κομμάτι γης στον δρόμο ενός ελληνικού θέρετρου. Στην Ρωσία τα έχει καταλάβει όλη η Μαφία. Κάθε μικρό κομμάτι γης, το έχουν πουλήσει αξιωματούχοι στους κακοποιούς και αυτοί με τη σειρά τους γδέρνουν τους μικρούς πραματευτάδες. Σε όλη τη χώρα αυτό γίνεται.

Στο λιμάνι του Ηρακλείου, αφού κάναμε μία μικρή βόλτα, μπήκαμε στο εργαστήριο-πωλητήριο ενός κεραμίστα. Αυτό που είδα ήταν το ανεκπλήρωτο όνειρό μου. Στο ισόγειο εργάζονταν και πουλούσαν και στον πρώτο όροφο ήταν το σπίτι τους. Απλός αγγειοπλάστης εργαζόταν ακριβώς πίσω από τη βιτρίνα.

Είδαμε αυτά που έφτιαχναν και τους δείξαμε τα δικά μας. Η νεαρή ιδιοκτήτρια γούρλωσε τα μάτια της από ενθουσιασμό, παρακάλεσε τον σύζυγό της να αγοράσει μια καρφίτσα με λουλουδάκια μη με λησμόνει, αλλά εκείνος αρνήθηκε κατηγορηματικά. Ζήλια, φθόνος. Βούρκωσαν τα μάτια της καημενούλας, μα η γυναίκα στην Κρήτη ξέρει τη θέση της στην οικογένεια. Αφήσαμε αμίλητοι το αναμνηστικό μας στο τραπέζι και βγήκαμε στον δρόμο. Πολλές φορές έκανα το ίδιο, όταν τα φτωχά παιδιά δεν μπορούσαν να ζητήσουν χρήματα από τους γονείς τους. Ποτέ δεν μπορείς να καταλάβεις αν το κάνουν από ανάγκη ή από τσιγκουνιά.

Επιστρέψαμε στην Αθήνα στις 9 Μαΐου. Γιορτάσαμε την Ημέρα της Νίκης στην ταβέρνα «Κόκκινη βάρκα». Ο σερβιτόρος ήταν Ρώσος, ενώ στα γειτονικά τραπέζια είχε πολλούς άλλους από τη Ρωσία. Ήταν μία εξαιρετική γιορτή. Όλες οι γιορτές όμως κάποτε τελειώνουν.

Το ζεύγος Ηλιόπουλοι έφυγαν και εμείς γυρίσαμε στην καθημερινότητά μας. Μία εβδομάδα αργότερα, έφυγε και ο Ανδρέας. Επέστρεψε και η νοσταλγική μου διάθεση. Πήγαινα από τη μία λαϊκή στην άλλη, όλες της μέρες της εβδομάδας.

Η νοσταλγία και η επιστροφή

Την Κυριακή πήγαινα στο λιμάνι του Πειραιά, όπου η αστυνομία ήταν πολύ αυστηρή. Κάποια στιγμή ξέσπασε ένας μεγάλος καυγάς ανάμεσα σε «συμπατριώτες» μας. Παραλίγο να μαχαιρωθούν. Κάποιος έπιασε τον διπλανό του να κλέβει δύο κούτες τσιγάρων. Πόσο αποκρουστικό θέαμα ήταν. Πόσο λυπόμουν που η ανέχεια έριξε τους ανθρώπους τόσο χαμηλά.

Η φτώχεια εξωθεί τους ανθρώπους σε ποταπές πράξεις, όταν οι ηθικοί φραγμοί έχουν αποδυναμωθεί από τον πολυετή αγώνα επιβίωσης στην πατρίδα σου, στην εξορία, στον επαναπατρισμό σου στην πατρίδα των προγόνων. Πικρό είναι το ψωμί των «Ρωσοπόντιων». Ανάμεσά τους είναι και πολλοί ναρκομανείς με καταγωγή από το Καζακστάν.

Μετά το μεσημέρι κάθε μέρα πήγαινα στο Μοναστηράκι. Ήταν καλύτερα εκεί. Τα βράδια όμως μελαγχολικά περπατούσα στους δρόμους του Παλιού Φαλήρου σαν χαμένος. Γύρω μου όλα ήταν όμορφα, εμένα όμως με έτρωγε η νοσταλγία. Δεν ήμουν στο σπίτι μου. Ξένος ήμουν, περιττός, ξενόφερτος. Θυμόμουν διαρκώς τα πεινασμένα παιδικά μου χρόνια.

Το συγγενολόι της μητέρας, οι φίλοι των γονιών μου, με έπαιρναν μερικές φορές κοντά τους για αρκετές ημέρες. Εκεί μπορούσα να φάω καλύτερα και να ζεσταθώ. Μία, δύο, τρεις ημέρες περνούσα ευχάριστα, μετά ξανά δάκρυα και κλάματα: Θέλω να γυρίσω στη μαμά μου. Εκεί όμως δεν υπήρχε τίποτα να φάω, ούτε και ξύλα για να ρίξουμε στη σόμπα. Ακόμη και η βρωμερή εστία κηροζίνης, στην καπνιά της οποίας απλώναμε τα χέρια για να ζεσταθούμε, ήταν πολυτέλεια, μαζί με ένα κομμάτι ψωμί, από εκείνο που παίρναμε με δελτίο. Ήμουν όμως κοντά στη μητέρα, κάτω από την κουβέρτα της οποίας κούρνιαζα τα πρωινά και κολλούσα στο ζεστό της σώμα... Και δεν υπήρχε μεγαλύτερη χαρά στον κόσμο… Και πλέον δεν θα υπάρχει. Ποτέ.

Στα τέλη του μήνα ήρθε ο Δημήτρης με το τεράστιο συνθεσάιζερ του. Χωρίς να γνωρίζει πως πρέπει, δεν είχε δηλώσει τη μεταφορά του κι έτσι του ζητούσαν περίπου 200 δολάρια, είτε για δασμούς, είτε ως πρόστιμο. Πήγαμε μαζί στο αεροδρόμιο, επισκεφτήκαμε διάφορα γραφεία, αλλά ο Έλληνας δημόσιος υπάλληλος ήταν αμετάπειστος. Το μόνο που έκαναν ήταν να κουνούν το κεφάλι τους. Έτσι λένε «όχι».

Κλάψανε τα χρήματά μου, που ήταν οι εισπράξεις μιας ολόκληρης εβδομάδας. Ο υπάλληλος που μας εξυπηρετούσε, θα μπορούσε να μπει στη θέση μας, να μας καταλάβει, να δει πως ζούμε στα όρια της φτώχειας. Όχι, για τον Έλληνα, ο νόμος είναι νόμος. Δεν μας αγαπούν εμάς τους «Ρωσοπόντιους».

Ακόμη κι εκείνοι οι αλήτες στο Μοναστηράκι θεωρούν πως ανήκουν σε ανώτερη κάστα και πως είναι πιο μορφωμένοι από εμάς. Κι όμως, ανάμεσά μας, υπήρχαν πάρα πολλοί με πανεπιστημιακά διπλώματα, αλλά πουλούσαν πράγματα για να ζήσουν. Γιατροί, δάσκαλοι, μηχανικοί. Δεν αναγνώριζε το ελληνικό κράτος τα σοβιετικά πτυχία, παρόλο που ήξεραν πολύ καλά πως είχαμε καλά πανεπιστήμια.

Οι προσπάθειές μου δεν είχαν αποτέλεσμα και τελικά πληρώσαμε για να πάρουμε το όργανο. Η ζωή άρχισε και πάλι να κυλάει χαρούμενα. Κάθε μέρα, από το πρωί μέχρι το βράδυ, πουλούσα την πραμάτεια μου και ο Δημήτρης πήγαινε από την μία ταβέρνα στην άλλη προσπαθώντας να βρει κάποια δουλειά, μα δεν τον ήθελε κανείς. Είχε μερικές προτάσεις για προσωρινή εργασία, προσφέροντας ψίχουλα. Ήταν αρχές Ιουνίου και μπορούσαμε να πάμε στη θάλασσα να κολυμπήσουμε και να κάνουμε ηλιοθεραπεία.

Είχα στην τράπεζα τρεις χιλιάδες δολάρια. Ήταν ό,τι είχε περισσέψει από την πατρική κληρονομιά. Δεν τα άγγιζα. Όλα τα έξοδα για την κατάθεση της αίτησης και για τη διαβίωσή μου, τα κάλυπτα από τις εισπράξεις και, παρόλα αυτά, είχα αποταμιεύσει χίλια δολάρια.

Τα προσωπικά μου έξοδα ήταν πενταροδεκάρες. Γενικά, τρώω λίγο, στην Ελλάδα όμως λόγω νοσταλγίας είχα χάσει τελείως την όρεξή μου. Έπινα όμως πολλή μπύρα, που ήταν πολύ θρεπτική. Απλά, άρχισα να πηγαίνω πιο συχνά σε ένα μπαρ που ήταν κοντά στο σπίτι μου. Μία γουλιά ούζο με χαλάρωνε, πράγμα που μου άρεσε πολύ. Δεν το νέρωνα όμως όπως έκαναν οι ντόπιοι, ούτε καθόμουν σε τραπέζι, αλλά στην μπάρα το κατέβαζα μονορούφι και σκούπιζα τα χείλη με το μανίκι μου, σαν κανονικός αλκοολικός. Οι θαμώνες, κάτοικοι γειτονικών σπιτιών και ο μπάρμαν, με γνώριζαν πλέον: «Τι περιμένεις από τους Ρωσοπόντιους; Είναι μέθυσοι, όπως και οι περισσότεροι Ρώσοι».

Στα μέση Ιουνίου είχα καταθέσει όλα τα απαραίτητα έγγραφα στη Νομαρχία και έτσι μπορούσα να επιστρέψω στο σπίτι. Ο Δημήτρης, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν βρήκε καμία αξιοπρεπή εργασία. Με τον καύσωνα δεν μπορούσα να αναπνεύσω ακόμη κι όταν ήμουν στη σκιά. Ούτε καν λόγος να στέκομαι στον ήλιο.

Στην επιστροφή πήραμε το λεωφορείο. Στα σύνορα οι οδηγοί, αγόρασαν τα «δωράκια» για τους τελωνειακούς όλων των χωρών, τις οποίες έπρεπε να διασχίσουμε και όλα κυλούσαν ομαλά.

Άρχισα να σκέφτομαι τη χαρά της συνάντησης με τους δικούς μου, τις αγκαλιές, τα τραπεζώματα, τις αφηγήσεις. Και ξαφνικά εμπόδιο. Έπρεπε να διασχίσουμε το ημιπαράνομο, αυτοανακυρηχθέν κρατίδιο της Υπερδνειστερίας. Μέσα στην ερημιά, με χωράφια σπαρμένα με καλαμπόκι και ηλιόσπορους, ήταν τρία βαγόνια. Στο ένα ήταν οι συνοριοφύλακες, στο άλλο οι τελωνειακοί και το τρίτο ήταν η κατοικία τους. Εκεί ξεκουράζονταν, έπιναν και κοιμούνταν. Οι οδηγοί τους γνώριζαν και ήταν παλιοί φίλοι τους, κάποιοι κάθονταν παρέα κι έπιναν καφέ, ενώ οι άλλοι έκαναν εξονυχιστικό έλεγχο.

Ένα μούτρο με επωμίδες υπολοχαγού του σοβιετικού στρατού μας εξέτασε με το παγωμένο του βλέμμα και είπε πως πρέπει να κατεβάσει από το λεωφορείο τον Δημήτρη, επειδή στο διαβατήριό του, η σφραγίδα ήταν μισοσβησμένη. Το κάθαρμα, ήξερε πως με αυτό το διαβατήριο είχαμε περάσει νόμιμα πολλά σύνορα και πως πουθενά δεν αντιμετωπίσαμε κανένα πρόβλημα. Το κακό ήταν πως δεν είχαμε δικαίωμα να γυρίσουμε πίσω. Πού να πάμε όμως και με ποιο μέσο;

Ο Δημήτρης φοβόταν μη πάθω κάτι. Ήμασταν στην ερημιά και το μόνο που δεν θέλαμε ήταν κάποιο έμφραγμα ή εγκεφαλικό επεισόδιο. Κατά ένα παράξενο τρόπο ο Δημήτρης ήταν απολύτως ψύχραιμος, πράγμα που δεν περίμενα ποτέ να δω, λόγω του εκρηκτικού του χαρακτήρα.

Με απομάκρυνε από το λεωφορείο, πήρε ένα μπουκάλι κονιάκ Μεταξά, ήπιε μια γενναία γουλειά και σκουπίζοντας τα χείλη του, πήγε να «τα βρει». Οι οδηγοί είχαν αρχίσει να ανησυχούν, αφού καθυστερούσαμε. Δέκα λεπτά αργότερα ο Δημήτρης επέστρεψε τρέχοντας, φωνάζοντας από μακριά: «Φύγαμε». Άρχισα να τον ρωτάω πόσα έδωσε. Ομολόγησε μόνο όταν συνεχίσαμε τον δρόμο. «Τριάντα δολάρια». Αχ, λήσταρχοι είναι που φορούν στρατιωτική στολή. Η πατρίδα μου όμως είναι εκείνη που σας γέννησε, η δική μας εξουσία.

Δεν έχω γνώσεις Γεωπολιτικής, ούτε διαθέτω την κατάλληλη πληροφόρηση. Ποιος ξέρει ποια αναγκαιότητα υπάρχει, ώστε να φυτεύουν τέτοια εγκληματικά καθεστώτα σε όλες τις πρώην σοβιετικές δημοκρα-

τίες, παρόλα αυτά είναι ντροπή. Αχ, πόσο δύσκολα ζουν σε τούτον τον κόσμο οι έντιμοι άνθρωποι. Βαρύ το φορτίο της συνείδησης, η αίσθηση της προσωπικής αξιοπρέπειας, η τιμή ή ακόμη και η απλή συμπόνια. Οι έξυπνοι ειρωνεύονται λέγοντας «χαζούλης». Ναι, χαζούλης, μα δεν θέλω να σιχαίνομαι τον εαυτό μου.

Μέχρι τα σύνορα Λευκορωσίας-Ρωσίας το ταξίδι ήταν θαυμάσιο, όταν φτάσαμε όμως αντιμετωπίσαμε κι άλλο πρόβλημα. Όχι εμείς, αλλά οι οδηγοί. Οι τελωνειακοί απαιτούσαν περισσότερα από όσα έπαιρναν τις άλλες φορές. Τα παζάρια κράτησαν ώρα πολλή, αλλά στο τέλος τα βρήκαν. Ανεβήκαμε στα λεωφορεία και φύγαμε για να πάμε στον άλλο συνοριακό σταθμό. Οι δρόμοι ήταν αγροτικοί.

Θυμάμαι μόνο πως περάσαμε από μία κωμόπολη, τον Μολοντετσνό. Τότε πρόσεξα ότι μας ακολουθούσε ένα δεύτερο λεωφορείο. Νομίζω πως ερχόταν από τη Θεσσαλονίκη και πως κάποια στιγμή μέσα στη νύχτα βρέθηκε πίσω μας. Μάλλον, μαζί θα πλήρωναν λιγότερα στους τελωνειακούς.

Σταματήσαμε σε απόσταση τριακοσίων μέτρων από έναν επαρχιακό συνοριακό σταθμό, δίπλα σε ένα πανέμορφο ποταμάκι και οι οδηγοί πήγαν να «συμφωνήσουν». Επέστρεψαν μετά από τριάντα λεπτά στενοχωρημένοι. Για άλλη μία φορά «ζητούσαν πάρα πολλά» κι έπρεπε να περιμένουμε την επόμενη βάρδια που ξεκινούσε ύστερα από αρκετές ώρες. Τουλάχιστον ήταν όμορφο το περιβάλλον και ο καιρός καλός. Καθίσαμε στο χορτάρι να κολατσίσουμε και να πιούμε, ξαπλώσαμε και κάναμε ηλιοθεραπεία. Τι άλλο μπορούσαμε να κάνουμε και πού να πάμε;

Το βράδυ συνεχίσαμε το ταξίδι μας και το πρωί φτάσαμε στην Μόσχα. Δεν θα περιγράψω τις συναντήσεις αγαπημένων ανθρώπων ύστερα από μεγάλο χωρισμό. Είναι γνωστά αυτά.

Ύστερα από ένα καλό τραπέζωμα, πήγα κατευθείαν στο σπίτι της Λήδας. Μετά τις αγκαλιές και τα δάκρυα μου έδωσε την πλήρη αναφορά για την κοινοπραξία μας, στην οποία υπηρέτησα εντίμως ένα τέταρτο του αιώνα κι εκείνη λίγο λιγότερο.

Η τριάδα των σημερινών της επικεφαλής, οι οποίοι είχαν προσληφθεί κάποτε για θελήματα, όταν ήμουν ήδη προϊστάμενος ενός πολύ σημαντικού τμήματος, είχαν ξεσαλώσει απερίγραπτα.

Απέλυσαν όλους τους βετεράνους που περίμεναν από 10-15 χρόνια τη σειρά τους να πάρουν διαμέρισμα. Προσέλαβαν τα παιδιά και τους κοντινούς τους συγγενείς κι αμέσως τους τοποθέτησαν πρώτους στον κατάλογο για να πάρουν διαμέρισμα. Πήραν, σχεδόν όλα τα διαμερίσματα

στο νεόδμητο πολυτελές συγκρότημα δίπλα στη στάση του μετρό «Νοβογκιρέγειβο».

Σε ποιον όμως μπορούσαμε να πάμε να κάνουμε παράπονα; Κάθε επίπεδο διοίκησης δεν είναι τίποτα άλλο από ένα ακόμη κουτάκι, ενός καλά διαμορφωμένου και από καιρό ριζωμένου στη χώρα μας συστήματος. Όλοι είναι αλληλοεξαρτώμενοι, όλοι είναι δεμένοι μεταξύ τους. Δεν είναι πλέον μεταστάσεις του συστήματος, μα γάγγραινα.

Δεν τους έφτανε που πούλησαν το τεράστιο κτίριο της κοινοπραξίας σε μία νεοφανή τράπεζα. Το κτίριο αυτό όμως το είχαμε χτίσει εμείς, με τα ίδια μας τα χέρια. Πολλοί υπάλληλοι της κοινοπραξίας, είχαν σηκώσει τα μανίκια και βοηθούσαν τους εργάτες, για να τελειώσουν πιο γρήγορα οι εργασίες κατασκευής του. Άφησαν την καθημερινή τους ζωή, γιατί ήθελαν να δουλεύουν σε άνετους χώρους.

Στον τεράστιο αυλόγυρο, ήταν μία ταλαιπωρημένη Κάντιλακ, την οποία είχε στείλει στον Δημήτρη Λερέρ από την Αμερική. Εκεί όπου παλιά είχαμε τη μόνιμη έκθεση μας, τώρα είναι ένα κατάστημα με είδη από δεύτερο χέρι. Οι κακές γλώσσες έλεγαν πως πονηροί συγγενείς του Λερέρ, συγκέντρωναν όλη την «ανθρωπιστική βοήθεια» που σάπιζε στις αποθήκες, έστελναν ολόκληρα κοντέινερ σε αυτό το κατάστημα και από εκεί την μεταπωλούσαν σε μικροεμπόρους που τα πουλούσαν στις παράνομες αυτοσχέδιες αγορές. Επικεφαλής, τυπικά ήταν η κόρη του Ντιορντίτσι και ο γιος του Λερέρ.

Οι μετοχές μας, τις οποίες ποτέ δεν είδαμε, ήταν καταχωρημένες στο πρωτόκολλο κάποιου γραφείου, το οποίο ξαφνικά «εξαϋλώθηκε» και κανείς δεν μπορούσε να τις βρει. Βέβαια, όταν παίρναμε τις αποδείξεις γι' αυτές, καταβάλαμε χρήματα που είχαμε δουλέψει σκληρά για να αποκτήσουμε.

Εγκέφαλος αυτής της απάτης ήταν ο Λισάνοφ, ο οποίος λίγο μετά άρχισε να κυκλοφορεί με σωματοφύλακες. Κάπου θα πρέπει να υπάρχουν αυτά τα πέντε περιβόητα χαρτάκια, για το καθένα από αυτά, οι υπεραπατεώνες, πανεθνικής κλίμακας τότε μου είχαν υποσχεθεί ένα αυτοκίνητο μάρκας Βόλγα. Οι ίδιοι, ιδιωτικοποίησαν με επιτυχία όλα όσα είχαν φτιάξει με τα χέρια τους οι σημερινοί συνταξιούχοι. Η χώρα μας όμως σήμερα έχει τους περισσότερους νεόκοπους δισεκατομμυριούχους. Μακράν τους περισσότερους από οποιαδήποτε άλλη χώρα.

Δεν θέλω να τα πολυσκέφτομαι όλα αυτά. Στα παιδικά μου χρόνια γνώρισα την πείνα, το ίδιο και στη νεότητά μου. Στη συνέχεια είχα μεγάλη περιουσία, αλλά όλα αυτά μου έμαθαν να αντιμετωπίζω τα υλικά αγαθά με μία φιλοσοφική διάθεση.

Ο τροχός της Τύχης γυρίζει διαρκώς και ασταμάτητα. Φυσικά, καλύτερα είναι να είσαι πλούσιος και υγιής παρά φτωχός και άρρωστος, αλλά ποιος ξέρει τι μπορεί να περιμένει από τους κλέφτες στην πατρίδα μας; Να, άρχισαν πια να τρώνε ο ένας τον άλλον. Πότε ο ένας δολοφονείται, πότε ο άλλος.

Τι έκαναν όμως οι συνάδελφοί μου στην κοινοπραξία; Όλοι τους ήταν πολύ νεότεροι από εμένα... «Οι άλλοι δεν υπήρχαν πια». Δεν θέλω να οργιστεί ο Παντοδύναμος μ᾽ εμένα, δεν πεινάω. Έχω τη συνείδησή μου καθαρή και προς το παρόν η υγεία μου είναι καλή. Δεν φεύγουν από το μυαλό μου οι στίχοι του μεγάλου Ομάρ Χαγιάμ: «Είχα θυμώσει με τον Δημιουργό, επειδή δεν είχα παπούτσια, μέχρι που συνάντησα έναν νεαρό που δεν είχε πόδια».

Όλα είναι σχετικά σε αυτή τη ζωή. Το σημαντικότερο είναι η υγεία. Μετά την εγχείριση που έκανα στους πνεύμονες, πέρασαν είκοσι πέντε χρόνια και προς το παρόν, δόξα τω Θεώ, είμαι μία χαρά. Για πολλά χρόνια αμφέβαλα ότι ο όγκος στον πνεύμονά μου ήταν καλοήθης και πως η καταδίκη δεν ακυρώθηκε, αλλά απλά πήρε αναβολή.

Καθ᾽ όλη τη διάρκεια της ζωής μου, με παρηγορούσε η σκέψη πως η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού αυτού του πλανήτη ζουν χειρότερα από εμένα. Εκατομμύρια άνθρωποι στον Πολικό Κύκλο για έξι μήνες δεν βλέπουν το φως του ήλιου μέσα στα μικρά τους σπίτια που βρίσκονται σε τοποθεσίες που περιβάλλονται από πολλές χιλιάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα παγωμένης σιωπής.

Ένας πολλαπλάσιος αριθμός συνανθρώπων μας πεθαίνουν από την πείνα και τις ασθένειες στο Νότιο ημισφαίριο, ακόμη όμως και σε εκείνο το «χρυσό δισεκατομμύριο» των ανθρώπων που ζουν στις επονομαζόμενες «πολιτισμένες χώρες» το μόνο που σκέφτονται είναι πώς θα ανακαλύψουν ένα ακόμη θανατηφόρο όπλο, αλλά παρόλα αυτά η ζωή παραμένει εφήμερη.

Ο τροχός της Τύχης γυρίζει και πότε εδώ, πότε εκεί, κάποιος παρανοϊκός από την απληστία πετάγεται και σε πυροβολεί στο μέτωπο, κάποιος άλλος αρρωσταίνει ανίατα και τα δισεκατομμύρια που έχει δεν μπορούν να τον σώσουν. Το χθεσινό αστέρι της σκηνής ή του γηπέδου ξαφνικά σβήνει και ξεχασμένο από όλους, άκληρο συχνά, αργοπεθαίνει μέσα στη φτώχεια και τον αλκοολισμό. Έτυχε να γνωρίσω πολλούς τέτοιους προσωπικά.

Ο άνθρωπος σε όλη του τη ζωή, καταβάλλοντας υπερπροσπάθεια σκαρφαλώνεται στην κοινωνική κλίμακα, και όμως, κάποιος άλλος που ανέβηκε με θεμιτά και αθέμιτα μέσα πιο ψηλά, τον κοιτάζει αφ᾽ υψηλού και αυτό δηλητηριάζει όλη την ύπαρξη του φθονερού ανθρώπου. Όταν όμως

πέφτει και τσακίζεται στη γη, μετράει πολύ το ύψος και η πτώση, όσο πιο ψηλά ήταν τόσο πιο καταστροφική είναι η μοίρα που τον περιμένει. Μετά, όλοι παύουν να του δίνουν σημασία, όλοι εκείνοι που μέχρι χθες τον προσκυνούσαν, σήμερα χαιρέκακα θριαμβολογούν, μέχρι να έρθει, φυσικά, η δική τους σειρά.

Δεν έχω παράπονο. Η ζωή μου είναι όπως του μέσου Ρώσου, απολαμβάνω τα καλοκαίρια στη Μόσχα. Στην Ελλάδα έχει καύσωνα τους καλοκαιρινούς μήνες, δεν μπορεί όμως όλος ο πληθυσμός να απολαύσει τη θάλασσα. Η ζωή στην Ελλάδα είναι ένας διαρκής αγώνας επιβίωσης.

Η τρίτη ηλικία, η ηλικία των συνταξιούχων, έχει τη δική της χάρη. Βέβαια, παρά το γεγονός ότι έπρεπε να παίρνω την ανώτατη σύνταξη, το κράτος με έχει κατακλέψει. Αυτά που παίρνω όμως μας φτάνουν για να ζήσουμε μαζί με τη Λήδα. Φοράμε τα μεταχειρισμένα ρούχα και παπούτσια των παιδιών, των εγγονών και των γνωστών. Δεν χρειάζεται καν να πάμε στα καταστήματα μεταχειρισμένων ειδών. Τρώμε λίγο, γιατί κάνουμε δίαιτα. Ωστόσο, το διαμέρισμά μας δεν το έχουμε επισκευάσει τα τελευταία τριάντα πέντε χρόνια, αλλά δεν μας πειράζει αυτό. Είδα σπίτια σε πολύ χειρότερη κατάσταση και μάλιστα οι ένοικοί τους ήταν από τους πλέον αξιοσέβαστους και διάσημους ανθρώπους της χώρας. Στις δε επαρχίες της πλουσιότερης χώρας του κόσμου, γενικά, επικρατεί μεγάλη ανέχεια.

Μπορώ όμως να κάνω μεγάλους περιπάτους στην αγαπημένη μου πόλη. Διαβάζω πολύ, πράγμα για το οποίο παλιά δεν είχα χρόνο και ενδιαφέρον. Συνεχίζω να μαθαίνω την ομορφότερη «ξένη» γλώσσα. Κατάφερα μάλιστα να μπορώ να διαβάζω τους Ρώσους κλασικούς συγγραφείς στην ελληνική γλώσσα, χωρίς να καταφεύγω, σχεδόν, στο λεξικό. Είναι ευλογία που τώρα πια έχουμε όχι μόνο το Σωματείο Ελλήνων της Μόσχας, αλλά και το Κέντρο Ελληνικού Πολιτισμού, με διευθύντρια τη δραστήρια Θεοδώρα Γιαννίτση, όπου υπάρχει θαυμάσια βιβλιοθήκη, αρχείο με βιντεοκασέτες και δίσκους μουσικής.

Στη δημιουργία τους βοήθησαν πολλοί οι Έλληνες επιχειρηματίες. Να τους δίνει ο Θεός επιτυχίες στην επαγγελματική τους δραστηριότητα. Είναι όλοι άνθρωποι της δουλειάς και πραγματιστές. Δεν έρχονται σε αντιπαράθεση με την εξουσία, αλλά απεναντίας, μερικές φορές είναι πολύ κοντά της. Εγκρίνουν διαρκώς τα πάντα, όχι όπως εγώ που έφερνα αντιρρήσεις. Σε όλη την ενσυνείδητη ζωή μου ήμουν από εκείνους που ήταν διαρκώς εξεγερμένοι. «Τρελαμένος», όπως έλεγαν στη Σιβηρία. Μία φορά, ένας φίλος μου διάβασε τα σχόλια που έκανα στο Facebook και μου έγραψε: «Θέλεις να σε στείλουν ξανά στη Σιβηρία;». «Όχι, του απάντησα. - Απλά ξεδίνω».

Το καλοκαίρι πέρασε γρήγορα. Πέρασε και το μικρό καλοκαιράκι στα μέσα του φθινοπώρου, άρχισαν οι βροχές και έπεσε το πρώτο χιόνι. Εκείνες τις ημέρες, έλαβα ένα νέο από την Παπακώστα: «Η δίκη ορίστηκε στα μέσα Δεκεμβρίου». Αναγκάστηκα όχι μόνο να μην γιορτάσω τα γενέθλιά μου με τους δικούς μου, αλλά ούτε την Πρωτοχρονιά. Στην Ελλάδα δεν έκανε κρύο ευτυχώς, γιατί είμαι πλάσμα που του αρέσει η ζέστη.

Στην Αθήνα ξανά - Δικαστικός μαραθώνιος

Στην Αθήνα έφτασα αεροπορικώς τρεις ημέρες πριν από την δίκη και αυτή τη φορά με περίμενε μία έκπληξη. Οι υπάλληλοι του Υπουργείου Δικαιοσύνης κήρυξαν απεργία και η δίκη αναβλήθηκε επ᾽ αόριστον. Οι γονείς του Βάνια Μπουμπουρίδη, η Πουπούλα και ο Τάκης με φιλοξένησαν, αλλά δεν ήθελα να τους επιβαρύνω.

Υπολογίζαμε να ξεμπερδέψουμε γρήγορα με το δικαστήριο, γιατί το διαμέρισμά τους μπορεί να είχε δύο δωμάτια, αλλά εκεί ζούσε ακόμη ο αδελφός της Πουπούλας και στο ένα δωμάτιο η γριά και άρρωστη μητέρα της. Η κατάσταση ήταν πολύ στενάχωρη. Κανείς όμως δεν μου νοίκιαζε διαμέρισμα μόνο για ένα μήνα και έτσι, παρά την ντροπή μου ζούσα στο διαμέρισμα του ζεύγους Μπουμπουρίδη.

Ήταν, βέβαια, πολύ πιο χαρωπά απ᾽ ό,τι στο Νέο Φάληρο. Η Καλλιθέα είναι μία συνοικία όπου κατοικούν πολλοί Πόντιοι. Κάποτε ήταν έλη και είχε ολόκληρα σμήνη κουνουπιών, γι᾽ αυτό και η αξία της γης δεν ήταν μεγάλη. Οι επαναπατρισθέντες όμως ξέρουν τι θα πει σκληρή δουλειά. Η θάλασσα ήταν κοντά, ενώ μπορούσα με τα πόδια να πάω μέχρι το κέντρο της πόλης, κάνοντας την καθημερινή μου άσκηση, χωρίς να ξοδεύω χρήματα.

Γενικά η Ελλάδα είναι παράδεισος, αλλά μόνο για τους ευκατάστατους. Πρέπει να δουλέψεις για να κερδίσεις τον άρτον τον επιούσιο. Αν καταφέρεις να αρπάξεις έστω ένα εκατομμύριο δολάρια και τα επενδύσεις σωστά, τότε μπορείς να ζήσεις όλη σου τη ζωή όχι μέσα στην πολυτέλεια, αλλά με άνεση. Στην Ελλάδα έχει πολλούς που τα έχουν καταφέρει έτσι από τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες και ορισμένες άλλες χώρες, όπου η διαφθορά ήταν διαδεδομένη.

Υπάρχουν και εκείνοι που στις πολιτισμένες, αλλά όχι τόσο άνετες χώρες, εργάστηκαν τίμια και αφού πήραν μία καλή σύνταξη, περνούν τα

τελευταία τους χρόνια στον ζεστό παράδεισο. Χρήματα πρέπει να κερδίζεις στις πλούσιες χώρες, και να τα καλοπερνάς στις φτωχές.

Στη λαϊκή γνώρισα πολλούς ξένους που εγκαταστάθηκαν μόνιμα εδώ. Γνώρισα και αρκετούς μαφιόζους μας, οι οποίες δεν είχαν την παραμικρή σχέση με το ελληνικό έθνος, ιδίως από τη Γεωργία.

Δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα να αποκτήσεις ελληνικό διαβατήριο, αρκεί να έχεις χρήματα. Οι υπάλληλοι είναι εξίσου διεφθαρμένοι με τους δικούς μας. Πληρώνεις 25.000-30.000 δολάρια κι αποκτάς το διαβατήριό σου. Εγώ όμως, γιος Έλληνα διπλωμάτη, δηλωμένος στο ελληνικό προξενείο της Μόσχας, θα παιδευτώ τρία ολόκληρα χρόνια πριν νομιμοποιηθώ, ενώ, αν έχεις χρήματα όλα είναι έυκολα, ιδιαίτερα αν η δουλειά γινόταν κάπου μακριά από το κέντρο της Αθήνας. Εδώ οι δημοτικές Αρχές είναι αυτόνομες και κάθε δήμος της μεγαλούπολης απολαμβάνει ανεξαρτησία από τη Νομαρχία της Αττικής.

Φτάνοντας στην Αθήνα, το επόμενο κιόλας πρωί, πήγα στην Παπακώστα. Έμαθα έκπληκτος πως μπορεί να κερδίσαμε τη δίκη της έξωσης, ωστόσο οι ενοικιαστές μπορεί να μην αδειάσουν αμέσως το διαμέρισμα. Μπορεί να τους ορίσει το δικαστήριο μία συγκεκριμένη περίοδο προς αναζήτηση νέας στέγης, περίοδο που μπορεί να διαρκέσει περισσότερο από ένα μήνα. «Και τότε πώς έκαναν έξωση την οικογένεια του θείου μου τόσο γρήγορα από το διαμέρισμά του στη Θεσσαλονίκη;» - τη ρώτησα. «Προφανώς, δεν αντιστάθηκαν πολύ», μου απάντησε, «αφού ήταν δικοί τους άνθρωποι».

Όχι μόνο δεν ήταν ξένοι, αλλά και οι μοναδικοί συγγενείς από την πλευρά του πατέρα μου. Ό,τι έγινε, έγινε όμως. Δεν ξεχνιούνται όμως τέτοιες προσβολές, αλλά τι θα μπορούσα να πω μη γνωρίζοντας τη γλώσσα, όταν γίνονταν όλα αυτά. Δεν μπορούν να μας καταλάβουν. Ωστόσο δεν ήταν μόνο αυτό. Έμαθα πως πρέπει να συγκεντρώσω ένα σωρό χαρτιά, μέχρι πιστοποιητικό γεννήσεως από το ληξιαρχείο της Αθήνας. Κόντεψα να τρελαθώ. Ευτυχώς που μιλούσα λίγο πια καλά τα Ελληνικά, αλλά έπρεπε πάλι να αρχίσω τα τρεχάματα και τα έξοδα. Έτσι όμως δεν μπορούσα ούτε να δουλέψω, ούτε να κερδίσω κάποια χρήματα.

Άρχισαν ξανά τα βάσανά μου. Στην Ελλάδα, όπως και παντού, υπάρχουν λογιών-λογιών άνθρωποι. Άλλοι συμπεριφέρονται χριστιανικά, με συμπόνια και βοηθούν, άλλοι με ανυπόκριτη περιφρόνηση, ωστόσο και οι μεν και οι δε φορούν σταυρουδάκια στον λαιμό τους.

Έτρεχα σε διάφορες υπηρεσίες μία ολόκληρη εβδομάδα. Στην Ελλάδα οι απεργίες είναι η τιμωρία του Θεού. Κάθε μέρα κάποιος απεργεί, κάποιος άλλος κάνει συγκέντρωση, ένας τρίτος καταλαμβάνει τα πανεπιστήμια,

τις υπηρεσίες, τα υπουργεία. Μήπως θα ήταν καλύτερα αν είχαν τους «μαύρους συνταγματάρχες»; Μήπως δεν έχουν ωριμάσει ακόμη ώστε να απολαμβάνουν τα αγαθά της δημοκρατίας; Μήπως παραωρίμασαν;

Ο Μέγας Αλέξανδρος θέλησε να εξευρωπαϊσει την Ασία, μα οι απόγονοί του μετέτρεψαν όλο τον νότο της Ευρώπης σε Ασία. Στη συνέχεια έζησαν πολλούς αιώνες υπό βαρβαρικό ζυγό. Αυτό άφησε τα ίχνη τους όχι μόνο στους Έλληνες, αλλά και στους Σλάβους. Οι Ελλαδίτες αποκαλούσαν εμάς τους Πόντιους «τουρκόσπορους». Οι ίδιοι τι είναι; Ποιος από αυτούς γνωρίζει την ιστορία των προγόνων του; Λένε πως οι αρχαίοι Έλληνες είχαν πυρόξανθα μαλλιά και ήταν γαλανομάτες.

Γκρίζα ήταν η καθημερινότητά μου. Τα πρωινά πήγαινα με τους συμπατριώτες μου στις λαϊκές αγορές, τα απογεύματα στο Μοναστηράκι και γύρω μου είχα παιδιά διαφόρων λαών και χρωμάτων, από όλες σχεδόν τις ηπείρους. Ζωγράφοι, χειροτέχνες, χίπις και ναρκομανείς που προσπαθούσαν να κερδίζουν λίγα χρήματα για τη δόση του, κάνοντας τα βαποράκια. Είχαν έρθει και μουσικοί του δρόμου από τη Σκωτία, αλλά και μία ολόκληρη πλανόδια ορχήστρα Αμερικανών Ινδιάνων. Μαζί μας ήταν και ένας μικροπωλητής, ο κ. Νίκος, που πουλούσε μεταχειρισμένα παπούτσια και ζούσε σε ένα υπόγειο εκεί κοντά. Ήταν μεγαλύτερος από ογδόντα χρονών, δεν είχε όμως παιδιά κι έτσι δούλευε για τον επιούσιο. Δεν είχε περάσει ποτέ από το μυαλό μου η σκέψη ότι στην Ελλάδα θα βρεθεί κάποιος που θα φοράει μεταχειρισμένα ρούχα. Κι όμως γινόταν. Ακόμη κι εγώ αγόρασα από αυτόν για πενταροδεκάρες δύο καλά ζευγάρια παπούτσια. Στον διπλανό δρόμο ήταν το γιουσουρούμ, το οποίο, όσο παράξενο κι αν φαίνεται, συγκέντρωνε πάντα πολύ κόσμο, αφού απλωνόταν σε ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο. Η αστυνομία δεν τους ενοχλούσε καθόλου, όπως άλλωστε κι εμάς. Μακάρι να ήταν εδώ ο Ανδρέας μου, ο οποίος μέχρι τότε ταλαιπωρούνταν στα διάφορα καταστήματα με αντίκες.

Σε εκείνο το μέρος έμενα μέχρι αργά. Εκεί έτρωγα κι έπινα. Είχα αρχίσει να κάνω γνωστούς, ανθρώπους με τους οποίους έπινα κανένα ποτηράκι. Ορισμένοι, επέμεναν να δοκιμάσω «χόρτο», αλλά ποτέ δεν θεώρησα ότι πρέπει να το δοκιμάσω. Ευχαριστώ από τα βάθη της ψυχής μου τον συγγραφέα Τσινγκίζ Αϊτμάτοφ από την Κιργιζία, για το «Πλάχα», το μυθιστόρημα-προειδοποίηση που έγραψε. Την εποχή εκείνη δεν καταλάβαινα καλά την επερχόμενη απειλή κατά της ανθρωπότητας με τα ναρκωτικά, πολλοί συνομήλικοι μου μάλιστα δεν ήξεραν καν τι είναι αυτά. Σήμερα όμως μετράω τις απώλειες όλων εκείνων των καλών παιδιών που έφυγαν από τη ζωή σε ηλικία 30-40 χρόνων.

Στο σπίτι επέστρεφα πολύ αργά. Έπινα ένα τσάι με τους οικοδεσπότες και έπεφτα να κοιμηθώ. Δεν έβλεπα σχεδόν καθόλου τηλεόραση κι αυτό γιατί, αφενός μιλούσαν πολύ γρήγορα και έτσι καταλάβαινα μεμονωμένες λέξεις και φράσεις και, αφετέρου, γιατί έλεγαν τις ίδιες ανοησίες όπως και στη χώρα μας. Χυδαίες τηλεοπτικές σειρές, σαπουνόπερες όπως τις λένε και σ' εμάς, ταινίες βίας με σκοτωμούς και ξυλοδαρμούς, είναι το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης. Σχεδόν όπως και σ' εμάς. Αλήθεια, ποιος ωφελείται μετατρέποντας ένα τόσο ισχυρό μέσο παιδείας σαν την τηλεόραση, σε όργανα αποβλάκωσης της κοινωνίας;

Κοιμόμουν σε ένα μικρό ντιβάνι στο χολ του σπιτιού, αλλά παρόλα αυτά ντρεπόμουν πολύ. Δίπλα μου, στο χολ, κοιμόταν ο νεότερος αδελφός της Πουπούλας, ο οποίος ζούσε από καιρό σε αυτό το σπίτι και δεν μπορούσε επ' ουδενί να κοινωνικοποιηθεί, αφού δεν δούλευε, ούτε έκανε κάτι. Φυσικά, καταλάβαινα πως ήμουν βάρος, αλλά τι να έκανα;

Από πέρσι είχα αναπτύξει φιλικές σχέσεις με πολλούς από τους Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης. Ήξεραν τα προβλήματά μου και με είχαν προειδοποιήσει πως στην Ελλάδα πολλοί δικηγόροι είναι απατεώνες και το μόνο που ξέρουν είναι να σε γδέρνουν. Για ποια χρήματα όμως μπορούσε να γίνει λόγος; Η καλή μου κ. Παπακώστα δεν είχε πάρει μέχρι στιγμής από εμένα ούτε μία δραχμή.

Υπήρχαν λογής-λογής άνθρωποι, άλλοι από το Μπατούμι, το Σουχούμι και την Τσάλκα, άλλοι από το Καζακστάν. Ζούσαν όλοι μέσα στις δικές τους κοινότητες, ενωμένοι, εγώ όμως ντρεπόμουν να πω πως είμαι Έλληνας, παρά μόνο έλεγα όπως γράφω στο Facebook «ρωσόφωνος ελληνοαρμένιος, γεωργιανής καταγωγής».

Αυτοί όμως ήταν άνθρωποι με διαφορετική καταγωγή. Εκείνοι που ήταν από το Μπατούμι ήταν βλαστάρια των μικροαστικών στρωμάτων της Τραπεζούντας, οι άλλοι από την Τσάλκα κατάγονται από τουρκόφωνους Έλληνες, ήταν παραδοσιακοί χτίστες, γιατί ζούσαν σε μέρη άγονα.

Για ιστορικούς λόγους τόσο στη Γεωργία, όσο και στο Καζακστάν δεν ήταν πολλοί εκείνοι που κατάφεραν να σπουδάσουν κι έτσι η πλειοψηφία των απογόνων ακόμη και ευκατάστατων οικογενειών, παρέμειναν σχεδόν αμόρφωτοι. Δεν είναι παράξενο λοιπόν που ανάμεσά τους υπάρχουν και αρκετοί μικροεγκληματίες, αλήτες ή και μέλη συμμοριών. Με αντιμετώπιζαν σαν «σάπιο διανοούμενο» και με λυπούνταν επειδή ήμουν γέρος και μικροκαμωμένος.

Πολλές φορές μου είπαν: «Να, μέτρα πόσα ξόδεψες και πόσα ακόμη θα ξοδέψεις με το πρόβλημά σου. Τα δικά μας τα παιδιά, με χίλια δολάρια θα τους είχαν πετάξει από καιρό από κανένα μπαλκόνι. Είναι τόσο δειλοί

που δεν χρειάζεται καν να τους πετάξουμε, θα τους δείχναμε ένα Καλάσνικοφ και θα πηδούσαν μόνοι τους».

Στην αρχή απλά χαμογελούσα, μετά όμως άρχισα να το σκέφτομαι. Είχα μήπως άλλη επιλογή; Είχα άλλη λύση; Μου τον είχαν ξεκαθαρίσει από την αρχή ότι οι δικαστικές διαμάχες κρατούν χρόνια. Πόσα χρόνια χρειάστηκε η Διεθνής Νομική Εταιρεία για να πάρει από την αμερικανική και ελβετική τράπεζα τα χρήματα του πατέρα; Σε εκείνη την περίπτωση δεν χρειαζόταν να κάνουν έξωση σε κανένα, εδώ όμως όλα εξαρτιόνταν από την ελληνική γραφειοκρατία.

Τότε μία σκέψη πέρασε από το μυαλό μου: «Μήπως όμως πρέπει να τους εκφοβίσω;» Πολλές φορές μοσχοβίτες φίλοι μου μού είχαν πει ότι οι ντόπιοι όχι απλά τους περιφρονούν, μα τους φοβούνται κιόλας. Όπως και πολλοί μοσχοβίτες, περιφρονούν και φοβούνται «πρόσωπα καυκάσιας εθνικότητας».

Όταν είχα έρθει για πρώτη φορά ως τουρίστας, ο Αλέξανδρος Ηλιόπουλος μου είχε πει πως πριν από την έλευση των δικών μας εδώ, δεν ήξεραν τι θα πει αλητεία, ληστείες, κλοπές αυτοκινήτων και διάφορα άλλα μικροπαραπτώματα. Έτσι μόνο μπόρεσα να καταλάβω γιατί υποδέχτηκαν τόσο αφιλόξενα τους Ρωσοπόντιους οι Έλληνες.

Δεν είναι όμως πολλοί εκείνοι που δεν μπορούν να καταλάβουν ότι δεν είναι φταίξιμο, μα συμφορά για τον λαό μας. Στον Καύκασο η ψυχοσύνθεσή μας διαφέρει πολύ από εκείνη των ντόπιων. Εκεί, μέχρι σήμερα η λέξη «δικός μας» (συνώνυμο της ρωσικής λέξης «μάγκας») είναι λέξη που δηλώνει υπερηφάνεια και έχει ρομαντική απόχρωση. Σκεφτείτε μόνο ότι το «Αφεντικό», σημαίνει συνάμα και «εγκληματίας». Δεν πρόκειται για κάποιον απλά ληστή, δεν είναι κάποιος φτωχοδιάβολος, αλλά είναι η ελίτ, η αριστοκρατία του εγκλήματος και είναι πολύ πιο ευγενική από τους «κυβερνήτες», τους «ηγέτες» και τους «Φύρερ».

Λίγες ημέρες αργότερα βαθιά προβληματισμένος, τηλεφώνησα στους βασανιστές μου και με λόγια ξεκάθαρα, φωνή ψυχρή τους δήλωσα: «Να έχετε υπόψη σας ότι έχει εξαντληθεί η υπομονή μου και δεν έχω άλλη επιλογή, εσείς όμως φαίνεται πως δεν έχετε φιλότιμο. Αν μέχρι το Πάσχα δεν έχετε μετακομίσει, τότε εγώ θα φύγω στη Μόσχα και με εσάς θα ασχοληθεί η ρωσική Μαφία. Θα σας πετάξουν από το μπαλκόνι και μετά ψάξτε να με βρείτε και να με πάτε στα δικαστήρια. Αν φυσικά, έχετε επιβιώσει!» και έκλεισα το τηλέφωνο.

Αργά το βράδυ, όπως πάντα, πήγα στο σπίτι και η Πουπούλα μου είπε: «Η Παπακώστα σου πήρε εξοργισμένη τηλέφωνο και μου είπε να σου

βάλω μυαλό, γιατί λένε πως θα πάνε στην αστυνομία. Αυτό μπορεί να έχει πολύ άσχημες επιπτώσεις. Δεν είσαι στη Ρωσία».

Η Πουπούλα, έριξε όμως λάδι στη φωτιά: «Όντως, έχει παραφρονήσει εντελώς ο φτωχούλης. Δεν ξέρουμε με ποιον κάνει παρέα, σπίτι έρχεται μόνο για να κοιμηθεί».

Νωρίς-νωρίς το πρωί, τηλεφώνησε ξανά, μόνο που ήταν πιο ήρεμη: «Κύριε Διονυσιάδη, σας παρακαλώ πολύ, μην μου κάνετε δύσκολη τη ζωή, η οποία έτσι κι αλλιώς είναι. Το μόνο που δεν θέλω είναι να τρέχω με τον πρόξενό σας για να σας βγάλω από τη φυλακή και να μας γράψουν οι εφημερίδες. Η κυρία Χαραμή μου ορκίστηκε στη ζωή των παιδιών και των εγγονών της ότι μέχρι το Πάσχα θα έχουν μετακομίσει». Εγώ με τη σειρά μου την καθησύχασα: «Δόξα τω Θεώ λοιπόν. Μην ανησυχείτε. Σας δίνω τον λόγο της τιμής μου».

Ένιωσα ένα βάρος να φεύγει από πάνω μου. Εκείνη την ημέρα δεν πήγα στη δουλειά, αλλά μαζί με τον Τάκη στο «Βαρέλι» μια μικροσκοπική ταβέρνα που πουλούν βαρελίσιο κρασί και έχει τρία τραπεζάκια, όπου μπορείς να πεις με την ησυχία σου τσιμπώντας νόστιμες ελιές και τυρί φέτα.

Είναι περίπου σαν τις «ντουχάνα» της Τιφλίδας, μόνο που δεν είναι στο υπόγειο. Κατά πώς λένε: φτηνά και ευχάριστα. Οι θαμώνες είναι όλοι παλιοί φίλοι, η ατμόσφαιρα οικογενειακή, ζεστή. Από καιρό ο Τάκης ήθελε να έρθουμε, μόνο που δεν είχα ελεύθερο χρόνο, ενώ η Πουπούλα μουρμούριζε διαρκώς πως δεν έχουν περισσευούμενα χρήματα. Ξεκουράστηκα όμως καλά.

Ύστερα από λίγες ημέρες, όταν ηρέμησε, πήγα στην Παπακώστα, της ζήτησα συγγνώμη για την ταραχή που της προκάλεσα και της εξήγησα ότι βρισκόμουν σε αδιέξοδο.

Μία εβδομάδα αργότερα, πήγα στο διαμέρισμά μου. Χτύπησα το κουδούνι, δεν αποκρίθηκε κανείς, αλλά σε όλο τον όροφο ακουγόταν το τηγάνι στη φωτιά και μύριζε τηγανητά ψάρια. Κρυφάκουσα, δεν ακούγονταν βήματα, ενώ κάποιος ανοιγόκλεινε τη βρύση. Άκουγα ξεκάθαρα το νερό να κυλάει.

Χτύπησα επίμονα το κουδούνι για μία, δύο φορές και μετά κάθισα στο σκαλοπάτι. Ύστερα από μιάμιση ώρα, ανέβηκε ο ανελκυστήρας. Το διαμέρισμα βρισκόταν στο βάθος του διαδρόμου. Σηκώθηκα και είδα τον νοικάρη μου να έρχεται. Μόλις με είδε, πάγωσε και πισωπάτησε, ενώ εγώ με ένα κυνικό χαμόγελο, στα όρια της ειρωνείας, του είπα υποκριτικά:

— Γεια σας κύριε Χαραμή. Γιατί κανείς δεν ανοίγει την πόρτα όταν χτυπάει το κουδούνι; Δεν το ακούνε; Το τηγάνι ακούγεται, το ψάρι τηγανί-

ζεται, το νερό τρέχει από το βρύση, μα βήματα δεν ακούγονται και κανείς δεν ανοίγει όταν χτυπάνε.

Ήταν ένας άντρας, λίγο ψηλότερος από εμένα.

— Κάτι είπατε στη γυναίκα μου για τη ρωσική μαφία.

— Εφόσον δεν έχω άλλη επιλογή, είναι το μόνο που μου απέμεινε, εσείς όμως υποσχεθήκατε πως θα μετακομίσετε, ορκιστήκατε στη ζωή των παιδιών σας.

— Ναι, ναι, βρήκαμε άλλο σπίτι εδώ κοντά. Είναι βέβαια υπόγειο, αλλά δεν είναι για πολύ, ο γαμπρός μας τελειώνει το χτίσιμο του σπιτιού του. Πέρασε και ο χειμώνας και θα τα βολέψουμε.

— Εξαιρετικά λοιπόν.

Εκείνη τη στιγμή άνοιξε την πόρτα και είπε: «Γυναίκα, έχουμε επισκέπτη». Εκείνη μου χαμογέλασε ένοχα και με κάλεσε να κάτσω στο στρωμένο ήδη τραπέζι. Ο νοικάρης έβγαλε από το ντουλάπι ένα μισογεμάτο μπουκάλι ουίσκι και δύο μπουκάλια σόδας από το ψυγείο. «Όχι, όχι ευχαριστώ, δεν πίνω. Έχω πίεση και έλκος». Δεν ήθελα να τους πω ότι δεν μου αρέσει το ουίσκι, πολύ περισσότερο νερωμένο. Είπαμε διάφορα για άλλα δέκα λεπτά και χωρίς να μείνω να φάμε, σηκώθηκα κι έφυγα.

Δύο ημέρες αργότερα η Παπακώστα μου είπε να πάω να πάρω τα κλειδιά. Μέχρι το Πάσχα είχαν απομείνει λίγες μόνο ημέρες. Πήρα τα κλειδιά, πήγα κι όντως το διαμέρισμα ήταν άδειο. Είχαν αφήσει όμως ένα παλιό καναπέ σε ένα από τα δύο υπνοδωμάτια. Το μπάνιο και η τουαλέτα ήταν σε άθλια κατάσταση, αλλά αυτό ήταν μόνο μία λεπτομέρεια. Το σημαντικότερο ζήτημα είχε επιλυθεί. Έφυγε ένα βάρος από πάνω μου.

Γνώρισα τη γειτόνισσα. Η κυρία Μάρθα ήταν πολύ συμπαθητική. Με κάλεσε να πιούμε καφέ. Ζούσε μόνη της, αλλά είχε μία κόρη παντρεμένη. Μου είπε ότι οι νοικάρηδες μου δεν ήταν κακοί άνθρωποι, απλά η ανάγκη κάνει πολλές φορές τους ανθρώπους να μην φέρονται καλά. Ήταν οικογενειακοί φίλοι και με παρακάλεσε να μην τους κρατάω κακία. Επιπλέον, μου είπε πως μπορώ να της ζητάω βοήθεια σε ό,τι χρειαστώ.

Κατάλαβε πως κι εγώ δεν ήμουν κακός άνθρωπος. Της είπα πως κι εμένα η ανάγκη με υποχρέωνε να φέρομαι μερικές φορές με σκληρότητα, ενώ ως άνθρωπος είμαι πολύ καλός. Για να της αποδείξω πως δεν είμαι κακοποιός, αλλά καλλιτέχνης, της έδειξα τα έργα μου, ένα μεγάλο άρθρο σε μία τοπική εφημερίδα που ήταν στην ελληνική γλώσσα. Χάρισα μάλιστα από ένα ζευγάρι σκουλαρίκια στην ίδια και την κόρη της. Έγραψε το τηλέφωνό μου και μου είπε ότι ήταν πάντα στη διάθεσή μου. Ήπιαμε τον καφέ, αποχαιρετιστήκαμε ζεστά κι έφυγα.

Ήμουν τυχερός. Ο Βάνια Μπουμπουρίδης είχε αγοράσει δώρο για τις γιορτές στους γονείς καινούρια έπιπλα και όλα τα παλιά που ήταν σε πολύ καλή κατάσταση, τα έδωσε σε εμένα. Ο μεγάλος αδελφός του Οδυσσέας που είχε έρθει για τις γιορτές, μου έδωσε δύο ωραία κρεβάτια.

Το Πάσχα το διαμέρισμά μου ήταν ήδη κατοικήσιμο.

Γιορτάσαμε αυτή τη μεγάλη γιορτή της Αναστάσεως του Χριστού στο σπίτι του Βάνια κι έφυγα για τη Μόσχα.

Στη Μόσχα είχαμε και πάλι δάκρυα, αγκαλιές, φιλιά και αφηγήσεις. Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο πέρασαν χωρίς να το καταλάβω κι έπρεπε να ξαναφύγω για την Ελλάδα ώστε να αποκτήσω επιτέλους την ελληνική υπηκοότητα.

Τι καθάρματα που είναι. Είχα ήδη έρθει και ξαναέρθει με το προσωρινό ελληνικό διαβατήριο. Δύο χειμώνες έτρεχα σε διάφορες υπηρεσίες, προσπαθούσα να τους πείσω πως ο νόμος είναι με το μέρος μου. Αυτοί όμως έβαλαν τόσα εμπόδια στην εφαρμογή του νόμου που ένιωθα ανυπεράσπιστος. Ζητούσαν τη μία βεβαίωση μετά την άλλη, το ένα χαρτί μετά το άλλο και έναν ατελείωτο αριθμό υπεύθυνων δηλώσεων. Αυτές οι υπεύθυνες δηλώσεις είναι ότι δηλώνεις κάποια βεβαίωση, αν όμως πεις ψέματα, σε περιμένει η φυλακή. Εγώ όμως δεν ήξερα να γράφω. Δεν μπορούσα για κάθε χαρτί που ζητούσαν να τρέχω στην Παπακώστα, ενώ υπήρχαν άνθρωποι που με αμοιβή συμπλήρωναν αυτές τις δηλώσεις.

Φεύγοντας από την Αθήνα βιαστικά, δεν κατάφερα να επισκεφτώ την Έλλα για να την αποχαιρετίσω και να της αφήσω τα κλειδιά του διαμερίσματός μου. Έτσι παρακάλεσα τον Βάνια να το κάνει. Η κόρη της Έλλας, η Νατάσα, είχε παντρευτεί και ζούσαν πολύ στενάχωρα στο μικρό τους διαμέρισμα, ενώ συνάμα έπρεπε να έχουν και τα μπαούλα με τα εμπορεύματά τους. Φυσικά, ούτε λόγος για ενοίκιο. Απλά ανέλαβε την υποχρέωση να πληρώνει τους λογαριασμούς του ηλεκτρικού ρεύματος και του νερού.

Όταν επέστρεψα από τη Μόσχα είχα μία πολύ δυσάρεστη έκπληξη. Στο γραμματοκιβώτιο με περίμενε μία επιστολή από την Νομαρχία: «Κατά την παραλαβή των αντίγραφων των εγγράφων που μας καταθέσατε εκ παραδρομής της συνεργάτιδός μας, δεν έγινε επικύρωση των αντιγράφων. Σας ζητούμε συγγνώμη και σας παρακαλούμε να έρθετε να καταθέσετε τα πρωτότυπα».

Οι άθλιοι, με ανάγκασαν να τρέχω άλλους έξι μήνες. Δικό τους το λάθος, εγώ όμως έπρεπε να το πληρώσω. Ακολούθησε κι άλλο χτύπημα. Ο διαχειριστής της πολυκατοικίας με ενημέρωσε πως οι προηγούμενοι ενοικιαστές επί έξι μήνες δεν πλήρωναν τα κοινόχρηστα και πως είχε ένα χρέος 250 δολαρίων, το οποίο έπρεπε να ξοφλήσω. Αυτοί λοιπόν ήταν οι

αξιοπρεπείς άνθρωποι που μου έλεγαν; Έμαθα τη διεύθυνσή τους και πήγα να τους βρω. Δεν ήθελαν ούτε καν να ακούσουν. Τι έπρεπε να κάνω; Να τους απειλήσω ξανά με τη ρωσική μαφία; Ας πάνε στα τσακίδια σκέφτηκα, ας τους σταθεί το ουίσκι στον λαιμό, για το οποίο είχαν λεφτά να το αγοράσουν.

Η άλλη Ελλάδα της πλατείας Ομονοίας

Η Παπακώστα αντιμετώπιζε διάφορα προβλήματα με τη μεταβίβαση σε εμένα και στον γιό του Λάζαρου του μεριδίου της ιδιοκτησίας της μητέρας μας. Πέρασα έναν ακόμη χειμώνα στις λαϊκές αγορές και το Μοναστηράκι.

Είχα αρχίσει πια να μισώ αυτή την πανέμορφη πόλη. Παλιότερα δεν έδινα σημασία στις παράγκες που βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης, στους άστεγους ναρκομανείς που κατά δεκάδες διανυκτέρευαν στις υπόγειες διαβάσεις της κεντρικής πλατείας των Αθηνών Ομόνοια, στο πλήθος των πορνών που καθημερινά προσπαθούσαν να με «ψωνίσουν», εκείνα τα 5-6 λεπτά που έκανα για να πάω από τη στάση του μετρό στο σπίτι μου, το οποίο βρισκόταν στην αρχή της οδού Αχαρνών.

Εκτός από τα μικρά πορνεία που βρισκόταν σχεδόν σε κάθε σοκάκι, ακόμη και σε ημιυπόγεια, σχεδόν απέναντι από την είσοδο της πολυκατοικίας μου, δίπλα σε ένα μικροσκοπικό γραφείο τελετών, η μισοσαπισμένη νεκροφόρα του οποίου ήταν αιώνια καρφωμένη στο πεζοδρόμιο, κοντά στους σκουπιδοντενεκέδες που μας θύμιζαν τη μοιραία κατάληξη της ζωής.

Συνάντησα αρκετές φορές τις νεαρές «κοπέλες» από τον γειτονικό οίκο ανοχής στο σούπερ μάρκετ της περιοχής μας. Δεν ήξερα από πού είναι, μα έβριζαν δυνατά και καθαρά στα Ρωσικά. Πώς δεν τα είχα προσέξει όλα αυτά παλιότερα;

Θυμήθηκα ακόμη πως πρόπερσι μία φορά επιστρέφαμε αργά τη νύχτα στο σπίτι από κάποιο νυχτερινό κέντρο και ο Βάνια έδειξε σ᾽ εμένα και στους δύο Ανδρέηδες κάπου στη λεωφόρο Συγγρού, μία ομάδα έντονα βαμμένων τραβεστί, οι οποίοι σαν πίθηκοι φώναζαν, θεωρώντας πως είμαστε υποψήφιοι πελάτες τους.

Όλα αυτά ήταν απαίσια. Το κέντρο της πόλης ήταν γεμάτο νταβατζήδες. Είχαν πιο φρέσκο εμπόρευμα και καλύτερης ποιότητας από τα μπουρδέλα ή τις γυναίκες του δρόμου. Ο βυθός ήταν όμως η προοπτική τους.

Δούλευαν σε μικρά διαμερίσματα, τους δε πελάτες τους ψάρευαν καλοντυμένοι νταβατζήδες. Κυκλοφορούσαν γύρω από τα μικρά, φτηνά ξενοδοχεία, πλησίασαν τους υποψήφιους πελάτες και ψιθυριστά, σαν συνωμότες, πρότειναν τη νεαρή τους Λολίτα, δείχνοντας γοητευτικές αλλά όχι χυδαίες φωτογραφίες της.

Όταν κυκλοφορούσα φορώντας κοστούμι και γραβάτα, με είχαν πλησιάσει κι εμένα. Όταν όμως ήμουν ντυμένος πρόχειρα με φθαρμένο τζιν κουβαλώντας το καβαλέτο μου, με πλησίαζαν και μάλιστα πολύ ντελικάτέ, οι γυναίκες που δούλευαν μόνες τους.

Μία φορά μεθυσμένος, έπιασα κουβέντα με μία. Δεν ήθελα να γυρίσω στο κρύο και άδειο διαμέρισμα. Θυμήθηκα τα νιάτα μου και τον διεφθαρμένο μέχρι το μεδούλι των κοκάλων του Μπορίς. Πόσο αποκρουστικά μου φαίνονταν όλα αυτά. Ο φύλακας-άγγελός μου όμως με προστάτευσε από τη σύφιλη, η οποία είχε αρχίσει να εξαπλώνεται στη Μόσχα, αμέσως μετά τη λήξη του Διεθνούς Φεστιβάλ Νεολαίας και Φοιτητών το 1957. Τότε, όπως και τώρα άλλωστε, οι Αρχές μας κατηγορούσαν για τα πάντα τη φτωχή Αμερική, ότι τάχα αυτή έφερε αυτή την τρομακτική ασθένεια στη χώρα μας.

Αχ, πόσο βαριά ήταν η ψυχή μου. Γυρνούσα στο σπίτι μου, λες και γυρνούσα στο κάτεργο.

Στην Ελλάδα τον χειμώνα δεν κάνει κρύο, αλλά κι αυτό σχετικό είναι. Κάθε σπίτι έχει το δικό του αυτόνομο σύστημα θέρμανσης. Το πετρέλαιο είναι ακριβό, γι᾽ αυτό ανάβουν το λέβιτα μόνο το πρωί και το βράδυ. Τα κουφώματα των παραθύρων και της μπαλκονόπορτας του σπιτιού μου ήταν χαλασμένα κι έτσι έμπαινε κρύο από παντού. Τα τιμολόγια του νερού και του ηλεκτρικού ρεύματος ήταν πολύ υψηλά. Στην Ελλάδα απλά έχουν ακουστά για το κεντρικό σύστημα θέρμανσης και παροχής ζεστού νερού.

Εδώ δεν υπάρχει το «σοβιετικό» τζάμπα, γι᾽ αυτό και ήταν τόσο προσεκτικοί. Οι φτωχότεροι δεν έριχναν πάντα νερό στην τουαλέτα όταν έκαναν την ανάγκη τους. Πολλοί έκαναν μπάνιο μόνο αργά το βράδυ, όταν το ηλεκτρικό ρεύμα ήταν φθηνότερο και όχι τόση πολλή ώρα, σαν κι εμάς που μουλιάζουμε στο νερό. Άναβαν τον θερμοσίφωνα και, γρήγορα-γρήγορα, έκανε μπάνιο όλη η οικογένεια. Κατάλαβα πως ούτε κι εδώ η ζωή είναι γλυκιά. Είναι γνωστή άλλωστε η παροιμία: καλά είναι εκεί, όπου δεν είμαστε εμείς. Παντού πρέπει να κοπιάζεις ή να κλέψεις. Αν δεν μπορείς ή δεν θέλεις να κλέβεις, τότε σκύψε το κεφάλι και δούλευε.

Έτσι, έβαλα το κεφάλι κάτω και δούλευα. Στη Μόσχα με εκατό δολάρια μία ολόκληρη οικογένεια ζει ένα μήνα κι εγώ τα κέρδιζα μέσα σε 3—4 ημέρες. Ο Ανδρέας μπορούσε να ετοιμάσει μέσα σε μία εβδομάδα

όσα έργα μου χρειάζονται. Φυσικά, κι εδώ θα μπορούσαμε να επιβιώσουμε, μόνο που οι ρίζες μας είναι στη Ρωσία. Δεν είναι για εμάς τόσο μεγάλες αλλαγές στη ζωή. Ήθελα τόσο πολύ να πιστεύω πως οι μεταρρυθμίσεις θα έφερναν καρπούς.

Έτσι πέρασε ένας ακόμη χειμώνας. Την άνοιξη, επιτέλους, έλαβα θετική απάντηση σχετικά με την υπηκοότητά μου και, ενώ έπρεπε να δηλωθώ στο ληξιαρχείο, ξαφνικά εμφανίστηκε κι άλλο πρόβλημα.

Αυτή τη φορά η Μεταφραστική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών με σταμάτησε. Ο ήχος «ι» στην ελληνική γλώσσα γράφεται με τρία διαφορετικά γράμματα και άλλους τρεις διφθόγγους. Στο επίθετό μου υπάρχουν τέσσερα "ι", τα οποία στην ελληνική γλώσσα γράφονται με τρία διαφορετικά γράμματα και έτσι η μεταφράστρια είχε γράψει το ένα από αυτά λάθος.

Όπως ήταν φυσικό δεν το είχαν εντοπίσει, μα η Παπακώστα το είδε αμέσως: "Χοντρό λάθος. Φταίνε οι μεταφραστές. Πρέπει να το διορθώσουμε". Πήγα ξανά στη Μεταφραστική Υπηρεσία, τη Νομαρχία και μετά έπρεπε να περιμένω, να ταλαιπωρούμε, να χάνω χρόνο και να ξοδεύω χρήματα.

Τρεις εβδομάδες αργότερα έλαβα τη νέα απάντηση. Ήταν όμως απόφαση νομοθετικού οργάνου και έπρεπε να πάω στο εκτελεστικό, δηλαδή στο Δημαρχείο, το οποίο θα έβγαζε τη δική του απόφαση. Με την απόφαση αυτή πήγαινες στην αστυνομία για την έκδοση ταυτότητας, η οποία είναι σαν το δικό μας εσωτερικό διαβατήριο. Το διεθνές διαβατήριό τους είναι σαν το δικό μας και εκδίδεται μέσα σε τρεις ημέρες και όχι ύστερα από ένα μήνα όπως σ' εμάς. Το διαβατήριο αυτό είναι μόνο για τα ταξίδια στο εξωτερικό και οι περισσότεροι απλοί άνθρωποι δεν το αποκτούν ποτέ.

Το Δημαρχείο ήταν κοντά στο σπίτι μου, στον δρόμο ανάμεσα στην πλατεία Ομονοίας και το Μοναστηράκι. Είναι πολύ όμορφο μέρος. Δίπλα στο επιβλητικό κτίριο, ανθίζει το παράνομο εμπόριο τσιγάρων. Δεν ξέρω αν είναι από παράνομες εισαγωγές ή από παράνομα εργαστήρια, οι διαστάσεις του παράνομου εμπορίου είναι εντυπωσιακές.

Πρόκειται για ένα ακόμη θαύμα της διαβόητης «Δυτικής δημοκρατίας». Διακρίνονται, βασικά, οι δικοί μας και οι Αλβανοί. Υπάρχουν βέβαια και τσιγγάνοι αλλά και εκπρόσωποι άλλων εθνών. Πάρα πολλοί πωλητές, οι οποίοι βασικά πουλούν κούτες τσιγάρων. Όλα δουλεύουν ρολόι. Μόλις αντιληφθούν την αστυνομία, εξαφανίζονται όλοι αστραπιαία. Εκείνους που συλλαμβάνουν, δεν τους φυλακίζουν μα πληρώνουν υψηλά πρόστιμα. Η αστυνομία στην Ελλάδα δεν ασχολείται με μικροπράγματα.

Το Δημαρχείο έχει τη δική του γραφειοκρατία. Μου είπαν πως χρειάζονται κι άλλα χαρτιά και, όπως πάντα, άλλη μια Υπεύθυνη Δήλωση. Στην είσοδο υπάρχει πάντα ένας «βοηθός» που έχει όλα όσα χρειάζονται, από αιτήσεις μέχρι χαρτόσημα.

Οι υπάλληλοι είναι λογιών-λογιών. Ορισμένοι σε στέλνουν αμέσως στον «βοηθό» από τον οποίο, φυσικά, παίρνει προμήθεια, μία άλλη δεν ήθελε ούτε να ακούσουν γι᾽ αυτόν και συμπλήρωσε μόνη της τις αιτήσεις. Δεν ήθελε ούτε ν᾽ ακούσει για δωράκια, για χρήματα ή για «αναμνηστικά», παρόλο που της άρεσαν πολύ τα έργα που της έδειξα. Μου είπε ότι κάποια στιγμή θα περάσει με την κόρη της από το Μοναστηράκι που είναι λίγα βήματα πιο πέρα.

Περίμενα άλλες εννέα ημέρες και τα χαρτιά μου ήταν έτοιμα. Πήγα στο αστυνομικό τμήμα που ήταν δίπλα στο σπίτι μου. Στην είσοδο στεκόταν ένας αστυνομικός με αυτόματο, μα ήταν πολύ ευγενικός. Με ρώτησε απλά πού πηγαίνω και γιατί; Έριξε μία ματιά στα χαρτιά μου και μου εξήγησε πού να πάω. Ανέβηκα στον δεύτερο όροφο, μπήκα σε ένα μικρό γραφείο και εκεί καθόταν ένας ευγενέστατος αξιωματικός. Ποτέ δεν θα φανταζόμουν πως στην αστυνομία υπάρχουν τόσο ευγενικοί άνθρωποι.

Σ᾽ εμάς, είτε στο τοπικό είτε στο περιφερειακό αστυνομικό τμήμα, βρίζουν διαρκώς, χωρίς να δίνουν την παραμικρή σημασία στους πολίτες. Δεν μαλώνουν βρίζοντας, απλά έτσι μιλούν μεταξύ τους, λες κι είναι αμαξάδες της Σιβηρίας. Θυμήθηκα τον αξιωματικό που συνάντησα στο Υπουργείο Εσωτερικών της Ελλάδας, όταν κατέθετα τα χαρτιά για την Άδεια Παραμονής. Είχα πάει ένα σωρό χαρτιά, πήραν δαχτυλικά αποτυπώματα από όλα τα δάχτυλα του δεξιού χεριού και μου είπαν: περάστε ύστερα από δεκαπέντε ημέρες. Όντως, πέρασαν οι δύο εβδομάδες και πήγα και αντί να παραλάβω την ταυτότητά μου, άρχισαν να μου ζητούν συγγνώμη και μάλιστα απολύτως ειλικρινή, σχεδόν με δάκρυα στα μάτια: «Συγχωρήστε με, σας παρακαλώ! Ντρέπομαι τόσο πολύ που ταλαιπωρώ έναν ηλικιωμένο. Ξέρετε, αρρώστησε ο διευθυντής και δεν έχουμε την υπογραφή του. Σε όλους συμβαίνει!».

Ένιωθα αμήχανα που μου φερόταν έτσι, που ζητάει συγγνώμη. «Μην στεναχωριέστε, δεν ταλαιπωρούμαι, ζω εδώ κοντά», του απάντησα. Επέστρεψα στο σπίτι σχεδόν ευτυχισμένος από αυτή την ευγενική συμπεριφορά. Ένιωσα σαν αξιοσέβαστος άνθρωπος. Πόσα λίγα χρειάζεται ο άνθρωπος για να έχει καλή διάθεση.

Επιστρέφοντας στο σπίτι, θυμήθηκα ένα άλλο περιστατικό. Έφευγα από το Μοναστηράκι και στην πλατεία Ομονοίας ένας αστυνομικός από το ίδιο αστυνομικό τμήμα, παραλίγο να με διώξει με τις κλωτσιές, όταν

τον ρώτησα γιατί απαγορεύεται η διέλευση των πεζών και δεν μπορώ να πάω σπίτι μου κόβοντας δρόμο και πρέπει να κάνω ολόκληρο κύκλο.

Στη συνέχεια έμαθα από τους περαστικούς αργόσχολους πως ένας ντόπιος μαφιόζος πήγε στον ιδιοκτήτη ενός μπαρ που ήταν πατέρας ενός μέλους της συμμορίας του και τον ρώτησε: «Πού είναι ο μπάσταρδός σου;». «Δεν ξέρω και δεν θέλω να τον ξέρω τον ληστή, όπως δεν θέλω να ξέρω κι εσένα». Εκείνος έβγαλε ένα πιστόλι και μπροστά σε όλους, μέρα μεσημέρι, σε πολυσύχναστο μέρος, τον πυροβολήσε μερικές φορές στο πρόσωπο. Ο κόσμος ήταν σοκαρισμένος.

Έχουν σοβαρούς κακοποιούς. Και οι δικοί μας; Είχαν πάει πρόσφατα στο Μενίδι, σε ένα προάστιο, στο οποίο βασικά ζουν οι δικοί μας, διάφοροι Γεωργιανοί ποινικοί και με ένα καλάσνικοφ σκότωσαν τρεις μέσα σε ένα νυχτερινό κέντρο.

Πριν από λίγο καιρό, είχε προκαλέσει μεγάλο θόρυβο η περίπτωση ενός διάσημου μοσχοβίτη εκτελεστή, του Σαλονίκ, ο οποίος ζούσε μαζί με τη «Μις Ρωσία» σε κάποια βίλα. Από τη Μόσχα ήρθαν οι παλιοί του συνεργάτες και ύστερα από μερικές ημέρες βρήκαν στραγγαλισμένο το ζευγάρι μέσα σε κάτι βαλίτσες, κρυμμένες σε θάμνους. Συμβαίνουν και τέτοιες ιστορίες στις «πολιτισμένες χώρες». Φυσικά, όχι τόσο συχνά, όσο σ᾽ εμάς.

Μία φορά, πλησιάζοντας στα σκοτεινά στο σπίτι μου, είδα από την αντίθετη πλευρά να έρχεται ένα νεαρός που φορούσε αθλητική φόρμα, σαν εκείνες που φορούν οι κακοποιοί σ᾽ εμάς. Σε μικρή απόσταση από εμένα έβγαλε από την κωλότσεπή του ένα μεγάλο πιστόλι και το όπλισε. Πάγωσα, αλλά είδα πως το έβαλε στη ζώνη του και με προσπέρασε, χωρίς να μου δώσει την παραμικρή σημασία.

Ύστερα από λίγες ημέρες, επιτέλους, παρέλαβα το πολυπόθητο έγγραφό μου. Βέβαια, έπρεπε να βρω δύο μάρτυρες, οι οποίοι έπρεπε να βεβαιώσουν πως είμαι όντως εγώ. Τι άλλο θα σκεφτεί η καταραμένη γραφειοκρατία για να μας ταλαιπωρεί; Κατέστρεψε τη Σοβιετική Ένωση, θα καταστρέψει τη Ρωσία και την Ελλάδα σίγουρα, αν δεν βρεθεί κάποιος έξυπνος, αποφασιστικός, ανιδιοτελής «χειρούργος». Νομίζω όμως πως όλος ο πολιτισμένος κόσμος έχει πρόβλημα ανιδιοτέλειας. Ιδιαίτερα στον Νότο. Στις προτεσταντικές χώρες, νομίζω πως είναι καλύτερα τα πράγματα. Η θρησκεία είναι πιο εκκοσμικευμένη, αλλά και ο πληθυσμός έχει πιο ανεπτυγμένη συνείδηση.

Ωστόσο, δεν είχα τελειώσει με όλες μου τις δουλειές. Παρέλαβα το διαβατήριό μου τέσσερις ημέρες μετά την παραλαβή της αστυνομικής ταυτότητας. Η άνοιξη κόντευε να τελειώσει και έπρεπε να τα μαζεύω και να

φύγω, ωστόσο είχα πρόβλημα με την κληρονομιά της μητέρας . Η Παπακώστα μου είπε πως εξαιτίας της μυστηριώδους απώλειας του φακέλου μας από το αρχείο του Ανδρεάδη, η υπόθεση έγινε πολύ περίπλοκη. Αν δεν την ξεκαθαρίσουμε, δεν μπορούμε να πουλήσουμε το διαμέρισμα.

Έμπειροι άνθρωποι μου έλεγαν πως στην Ελλάδα όλοι οι δικηγόροι είναι απατεώνες και δεν πρέπει να τους εμπιστεύεται κανείς, αλλά τι μπορούσα να κάνω; Μου είχαν υποδείξει την Παπακώστα και σχεδόν μου την επέβαλαν σε αυτή την υπόθεση. Οι δύο δικηγόροι που μου είχαν συστήσει φίλοι μου στη Μόσχα, μόλις έμαθαν την ουσία της υπόθεσης, αρνήθηκαν να την αναλάβουν. Η υπόθεση ήταν μπερδεμένη, σκοτεινή και, επιπλέον, δεν μπορούσαν να κερδίσουν πολλά χρήματα.

Ο πρώην ασθενής του Πατ, Ιορδάνης Προυσανίδης, τον πατέρα του οποίου είχαμε επισκεφτεί στο χωριό το Πάσχα, είχε γραφείο έναν όροφο πιο πάνω. Μου είπε ότι ο συνεργάτης του, ένας ιδιαίτερα έμπειρος και αξιοσέβαστος δικηγόρος, τον ενημέρωσε πως η Παπακώστα έχει καλή φήμη και δεν αμφιβάλλει για την εντιμότητα της.

Στην Ελλάδα, η γραφειοκρατία είναι τρομερή. Οι κυβερνήσεις αλλάζουν ταχύτητα. Κάθε κόμμα τοποθετεί στις καλές θέσεις τους ακτιβιστές και τους συγγενείς των στελεχών και κάθε νέα Βουλή ψηφίζει διαρκώς νέους νόμους. Φαύλος κύκλος.

Έπρεπε να φύγω. Η Έλλα δεν χρειαζόταν το διαμέρισμά μου, και δεν ήθελα να το νοικιάσω μόνο για έξι μήνες. Έτσι μία γνωστή μου από τη Μόσχα με έπεισε να την αφήσω να ζήσει εκεί με τον γιο της μέχρι να ξανάρθω. Αντί για ενοίκιό μου υποσχέθηκε να το βάψει και, εννοείται, να πληρώνει τους λογαριασμούς κοινής ωφέλειας. Μπορούσα να μην εμπιστευτώ μία συμπατριώτισσά μου; Πολύ περισσότερο που ο γιος της ήταν μουσικός και σε επαγγελματικό επίπεδο γνωστός του γιου μου Δημήτρη, ενώ η ίδια, όπως αποδείχτηκε, ήταν συμμαθήτρια με τη Νέλλη, τη γειτόνισσά μου στην Τιφλίδα, την οποία θυμόμουν με το πατρικό της επίθετο και τώρα, ξαναβρεθήκαμε ύστερα από μισό σχεδόν αιώνα.

Η άνοιξη τελείωνε, σύντομα θα άρχιζε ο καύσωνας, είχα τακτοποιήσει όλες μου τις υποθέσεις, είχα κάνει μέχρι και ιατρική ασφάλιση και είχα πια εκλογικό βιβλιάριο. Μπορούσα να φύγω.

Στην ανατολική Μόσχα

Στη Μόσχα, στο μεταξύ, δεν είχε αλλάξει τίποτα, παρά μόνο τα εγγόνια μου που είχαν μεγαλώσει. Παράξενο πράγμα ο χωρισμός. Φεύγεις, για τις καλοκαιρινές σου διακοπές και ύστερα από τρεις εβδομάδες νομίζεις πως το σπίτι σου είναι πολύ μακριά, πως έχεις να δεις τους συγγενείς και φίλους εκατό χρόνια και μόλις πλησιάζεις στη Μόσχα, μόλις φτάσεις στα όρια της περιοχής, έχεις την αίσθηση πως ποτέ δεν έφυγες από εδώ. Έτσι και τότε, τα εγγόνια είχαν μεγαλώσει, τα υπόλοιπα όμως ήταν όλα όπως τα άφησα.

Έξι μήνες στη Μόσχα πέρασαν χωρίς να το καταλάβω, με τις χαρές και τις λύπες τους. Από καιρό είχα προσέξει πως όσο γερνάω, τόσο πιο γρήγορα κυλάει ο χρόνος, ιδιαίτερα όταν βρίσκεσαι ανάμεσα σε συγγενείς και φίλους με τις καθημερινές δουλειές και ασχολίες. Η πραγματικότητα σου δίνει χαρές, σου δίνει όμως και λύπες.

Μεγάλωναν τα γλυκά μου εγγόνια η Ζένια και η Ντιάνα. Ο Ντενίς ήδη κοκορεύεται πως μπορεί σε αντίθεση με τη μεγαλύτερη αδελφή του, να κατουράει όρθιος. Η παρέα μαζί τους ήταν μεγάλη χαρά για μένα, η ύπαρξή τους με κάνει να αντέχω όλες τις δυσκολίες και αναποδιές της ζωής. Στην οικογένειά μας, των Διονυσιάδη και Αρουτιούνοφ, είναι πολύ ανεπτυγμένη η αίσθηση της συνέχειας του γένους. Μόνο στα παιδιά βρίσκουμε το νόημα της ζωής.

Μπορεί μέσα στην ψυχούλα σου να λυσσομανούν οι θύελλες, αν η φύση σε έκανε τόσο ξεδιάντροπο, αλλά η οικογένεια και, κυρίως τα παιδιά, πρέπει να είναι χορτάτοι, να έχουν ρούχα, παπούτσια και χάδια. Οι ανατολίτισσες γυναίκες μας, σφίγγοντας τα δόντια, ανέχονται από εμάς τους επιβήτορες τα πάντα για χάρη των παιδιών. Η οικογένεια είναι ιερή. Γι᾽ αυτό και οι χειραφετημένες γυναίκες του Βορρά τις αποκαλούν «σκλάβες» και πολύ σωστά. Οι «σκλάβες» μας όμως τις πολύ ανεξάρτητες ανταγωνίστριές τους, τις αποκαλούν με την πιο δημοφιλή ρωσική βρισιά που αρχίσει με το γράμμα «Π» και, μάλλον, κάπου έχουν δίκιο.

Στον Καύκασο, όχι μόνο δεν άκουσα ποτέ για μητέρες που παράτησαν τα νεογέννητά τους, αλλά ούτε καν για ορφανοτροφεία μικρών παιδιών. Σε όλο τον κόσμο συμβαίνουν περιπτώσεις απώλειας και των δύο γονέων, στον Νότο όμως αμέσως συγγενείς και φίλοι αναλαμβάνουν τα παιδιά και σε ακραίες περιπτώσεις ακόμη και ξένοι, αλλά καλόκαρδοι άνθρωποι. Δεν ξέρουν τι θα πει έστω και γι᾽ αστείο, να πάρουν από το σπίτι ακόμη και τα παιχνίδια των παιδιών και να τα πουλήσουν. Δεν το χωράει ο νους.

Στη Μόσχα είχε έναν τέτοιο γείτονα και η μητέρα μου τάιζε τους γιους του. Σήμερα και οι δύο είναι πολύ καλά και μνημονεύουν με καλοσύνη την κυρία Ζένια. Γυρίζει ο τροχός της Τύχης.

Η ζωή κυλάει, όλα αλλάζουν, μόνο η φύση του ανθρώπου δεν εξελίσσεται. Από τη μια πλευρά χαίρεται που οι μεταρρυθμίσεις αρχίζουν να αποδίδουν. Αυτή η τεράστια χώρα με τη φρικτά αναποτελεσματική «κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία», μεταμορφώνεται σε μία αναμφίβολα, πιο ορθολογική και κυρίως, ανταγωνιστική οικονομία της αγοράς, χωρίς ιδιαίτερους τριγμούς.

Αυτό είναι πέραν πάσης αμφιβολίας, το μεγαλύτερο επίτευγμα του Γιέλτσιν. Σάρξ εκ σαρκός της νομενκλατούρας, η οποία είχε ρίξει τη χώρα στον βάλτο της στασιμότητας, βρήκε μέσα του τις δυνάμεις να εμπιστευτεί την επίλυση των οικονομικών προβλημάτων σε νεαρούς «αυγοκέφαλους» μεταρρυθμιστές, προβλέποντας, προφανώς, και το αναπόφευκτο των ρήξεων και την οργισμένη αντίσταση της «επιθετικά υπάκουης πλειοψηφίας». Λίγοι είναι αυτοί που το κατάλαβαν και το εκτίμησαν, αλλά οι μεταρρυθμίσεις άρχισαν να αποδίδουν καρπούς.

Από την άλλη πλευρά, είχαμε τη διαδικασία της έντονης διαστρωμάτωσης του πληθυσμού και τη ληστεία του πλούτου της χώρας. Πού θα βρίσκαμε όμως μία άλλη τόσο έξυπνη, αλλά και ευσυνείδητη και υπεύθυνη ελίτ; Όπως είπε ο Στάλιν στον Φαντέγιεφ, όταν του παραπονέθηκε για την ηθική συμπεριφορά των συναδέλφων του, οι οποίοι έπιναν και έκαναν ασωτίες: «Δεν έχω άλλους συγγραφείς να σας δώσω!». Αυτό συνέβη και με τον Γιέλτσιν, δεν είχε όχι μόνο άλλη ελίτ, αλλά ούτε και άλλο λαό. Εξόντωσαν την ελίτ, τρέλαναν τον λαό. Ο σοβιετικός πολίτης καταλάβαινε πως το κράτος τον κλέβει, γι' αυτό και ο ίδιος έκλεβε όπως μπορούσε. Μέχρι σήμερα όλοι σχεδόν κλέβουν. Ο καθένας όπως και όσο μπορεί. Τους μικρούς κλέφτες τους βάζουν φυλακή, οι μεγάλοι γλιτώνουν. Αν φυσικά κλέβουν «λογικά» και ανάλογα με τη «θέση» τους. Με άλλα λόγια τα μοιράζονται μεταξύ τους.

Είναι, η γνωστή ασθένεια των δυτών. Απαγορεύεται να ανασύρεις τον δύτη από μεγάλο βάθος αμέσως, θα τον σκοτώσει η διαφορά πίεσης. Το πλεόνασμα οξυγόνου προκαλεί ζαλάδες και μπορεί να χάσεις τις αισθήσεις σου. Αυτή είναι η βαριά αρρώστια που βρήκε τη χώρα μας. Στην αρχή το κεφάλι ζαλίστηκε από το πλεόνασμα ελευθερίας, στη συνέχεια η συνείδηση σκοτείνιασε από την απληστία των χθεσινών ξυπόλητων. Σήμερα βρίσκεται στο χείλος της καταστροφής. Έπρεπε να ανοίξουν σιγά-σιγά τη βαλβίδα του οξυγόνου. Ποιος όμως θα το έκανε αυτό; Μα, φυσικά, η λιγότερο διαφθαρμένη μηχανή, η ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ. Αφού ήταν οι άνθρωποι

της ΚΑ.ΓΚΕ.ΜΠΕ, ο εγκέφαλός της, που είχαν καταλάβει από καιρό ότι δεν υπάρχει ανταλλακτική λύση στην ελεύθερη αγορά. Ήταν αυτοί που διέλυσαν το ΚΚΣΣ του οποίου ήταν «Ασπίς και Ξίφος», και εμείς νομίζαμε ότι το έκαναν οι φιλελεύθεροι. Εντούτοις τους ευχαριστούμε για αυτό που έκαναν. Έτσι οι απόγονοι των χθεσινών δήμιων έγιναν σημερινή νέα «ελίτ». Καλύτερα οι έξυπνοι κλέφτες, παρά οι αφιλοκερδείς βλάκες. Μήπως έστω οι απόγονοί τους θα γίνουν έντιμοι άνθρωποι.

Ζούμε στην παραμελημένη ανατολική πλευρά της Μόσχας. Οι δυτικοί άνεμοι φέρνουν εδώ όλες τις καρκινογόνες αναθυμιάσεις της μεγαλούπολης. Σε αυτή την περιοχή επίσης υπάρχει ένα χημικό εργοστάσιο, ένα εργοστάσιο χρωμάτων, ένας ηλεκτροπαραγωγικός σταθμός και μερικές ακόμη δεκάδες διαφόρων επιχειρήσεων.

Δεν είναι σαν τη Ρουμπλιόφκα. Εδώ «αξιοσέβαστοι άνθρωποι» δεν ζουν. Οι συμμορίες των νεαρών που κατά τη δεκαετία του 1980 τρομοκρατούσαν ολόκληρη την περιοχή με τις μαζικές συρράξεις και συχνά με τα μαχαιρώματά τους, μεγάλωσε και έχει πια τη δική της διαστρώματωση. Άλλοι είναι στη φυλακή, άλλοι στον τάφο, ορισμένοι όμως γλίτωσαν κι έγιναν «άνθρωποι». Σήμερα, αυτοί που πέρασαν τις εξετάσεις αυτής της «φυσικής επιλογής» κυκλοφορούν με τα πολυτελή τους αυτοκίνητα, με ψηλά το κεφάλι.

Ορισμένους από αυτούς τους γνωρίζω από τότε που ήταν παιδιά, αφού ζούσαν στην ίδια πολυκατοικία, πήγαιναν στον ίδιο παιδικό σταθμό και σχολείο με τα παιδιά μου, έπαιζαν στην ίδια παιδική χαρά ποδόσφαιρο ή χόκει.

Ένας από αυτούς έγινε μεγάλος και τρανός. Είναι σημαντική φιγούρα του οργανωμένου εγκλήματος, αλλά και καλός φίλος με τους καγκεμπίτες. Είτε τον έχουν φυτέψει εκεί, είτε είναι ο σύνδεσμός τους. Δεν είναι άλλωστε μυστικό, ότι οι υπηρεσίες αυτές πάντα και σε όλο τον κόσμο, συνδέονται με τέτοιες οργανώσεις. Ας πάνε στο καλό όμως. Όπως λένε και οι χωρατατζήδες: Τα του καίσαρος των καίσαρι και τα του ξυλουργού τω ξυλουργώ.

Ένας άλλος ασχολείται με τη μαύρη αγορά πολυτελών ελβετικών ρολογιών, τα οποία έχουν εισαχθεί παρανόμως, εννοείται. Πελάτες του είναι κακοποιοί, επιχειρηματίες, βουλευτές, αξιωματούχοι, παπάδες κ.λπ. Αυτός έχει καλύτερη «προστασία».

Ένας τρίτος, μόλις βρήκε από τη φυλακή και τον υποδέχτηκαν θερμά οι "αδελφοί" του. Αμέσως του έδωσαν αυτοκίνητο και διαμέρισμα και στη συνέχεια τον εκτέλεσαν με καλάσνικοφ και τον έκαψαν μαζί με το αυτοκίνητό του.

Κάποιοι άλλοι δουλεύουν σε ιδιωτικές εταιρείες ασφαλείας, μερικοί έγιναν μικροεπιχειρηματίες. Ένας μάλιστα που είχε σκοτεινές δοσοληψίες με «ανθρώπους του Θεού», δουλεύει σε κάποιο μετόχι ή μοναστήρι.

Γενικά, ζούμε ανάμεσα στον λαό. Όλα τα βλέπουμε, όλα τα ξέρουμε, αλλά σωπαίνουμε και κοιτάζουμε μόνο τη δουλειά μας.

Σε μία παρέα που μεθοκοπούσε ένας συμπότης μου, πρώην καγκεμπίτης πιωμένος μοτ διηγήθηκε πως εργαζόταν σ᾽ ένα αυτοκίνητο Βόλγα που ήταν ειδικά φτιαγμένο για το στίσημο τροχαίων ατυχημάτων σε κάτι ανεπιθύμητους ξένους. Το πάτωμα του αυτοκινήτου ήταν ενισχημένο με σίδερο, όπως και οι πόρτες και, φυσικά η μηχανή ήταν ενισχημένη. Έκανε λες κι ανακάλυψε την Αμερική. Ένας γνωστός μου γλύπτης, είχε ένα φίλο που με τον ίδιο τρόπο σκότωσαν οι Γάλλοι στην Αλγερία. Ήταν δικός μας κατάσκοπος με διπλωματική κάλυψη. «Περσινά ξινά σταφύλια», όπως λένε οι κρατούμενοι, αλλά η ζωή είναι πάντα ένας διαρκής αγώνας. «Ποιος είναι ευτυχισμένος στη ζωή; Σήμερα εσύ, αύριο εγώ. Ας κλάψει ο αποτυχημένος».

Το τέταρτο ταξίδι στην Ελλάδα

Καλά περνούσα στο σπίτι, μα έπρεπε να ξαναπάω στην Ελλάδα για να λύσω το πρόβλημα με το διαμέρισμα. Ήταν το τέταρτο μεγάλο ταξίδι μου στην Ελλάδα, το οποίο, ως συνήθως, μου επιφύλαξε μία ακόμη δυσάρεστη έκπληξη. Η «παλιά γνωστή» μου στην οποία παραχώρησα το διαμέρισμα που με τόσο κόπο απέκτησα, το γέμισε με δυο σετ παλιών επίπλων, που τα αγόρασε σε ευκαιρία.

Δεν αναφέρω το όνομά της, μόνο και μόνο γιατί τη συμπονώ για το άρρωστο παιδί της. Δεν της έφτανε που πήρε το παιδί μακριά από τον αξιοσέβαστο πατέρα του, αφού κέρδισε λίγα χρήματα με απάτες σχετικές με το πετρέλαιο, πούλησε για πενταροδεκάρες το θαυμάσιο διαμέρισμά της και πιστεύοντας πως «έπιασε την καλή», έκανε μεγάλη ζωή θεωρώντας πως θα της φτάσουν οι οικονομίες της.

Τότε όμως αυτή η «γριά κότα» έπεσε στα χέρια ενός ηλικιωμένου εραστή από το Μπατούμ που την φώναζε «κορίτσι μου» και έχασε τα μυαλά της. Σπίτι δικό της δεν είχε, αλλά άρχισε να αγοράζει έπιπλα και μάλιστα για ένα ξένο διαμέρισμα. Η επισκευή του χώρου που είχε υποσχεθεί, περιορίστηκε στην αλλαγή λεκάνης στην τουαλέτα. Τίποτα άλλο.

Δεν ήθελε να αδειάσει το διαμέρισμα. «Δεν έχετε δικαίωμα να με διώξετε μέσα στον χειμώνα», μου είπε. Άρχισε τις δολοπλοκίες, μου άφηνε υπαινιγμούς για τους «έξυπνους» ανιψιούς της που ζουν στη Μόσχα, απειλώντας τη ζωή των παιδιών μου.

Αχ, η σκύλα! Ο εραστής της, άρχισε να με απειλεί τηλεφωνικά από το σπίτι του στο Μενίδι, όπου ζούσε με την πολυάριθμη οικογένειά του: «Δεν επιτρέπω να ζει στο ίδιο διαμέρισμα με έναν ξένο άντρα. Ζηλεύω, θα έρθω και θα σε πετάξω από το μπαλκόνι!»

Πόσο θα ήθελα να συναντηθούμε. Δεν με τρομάζει τίποτα. Θα πήγαινα και γαία πυρί μειχθήτω. Δεν έκλεψα ποτέ τίποτα στη ζωή μου, μα όλη μου τη ζωή είχα γύρω μου ποινικούς.

Φυσικά, δεν τόλμησε να εμφανιστεί, εγώ όμως για μία ολόκληρη εβδομάδα τραβιόμουν με αυτό το πλάσμα. Λυπόμουν το παλικάρι της, το οποίο κατέστρεψε με την ανεύθυνη αγάπη της. Τον κακόμαθε τόσο πολύ που τελικά τον έκανε ανάπηρο.

Τελικά, απαλλάχτηκα από αυτή την απατεώνισσα, και τότε ο διαχειριστής της κατοικίας με βρήκε και μου είπε: «Έχετε χρέη από τους απλήρωτους λογαριασμούς κοινής ωφέλειας μερικών μηνών. Πρέπει να είστε πιο επιλεκτικός με τους φίλους, στους οποίους εμπιστεύεστε την κατοικία σας».

Η Παπακώστα μου είπε πως έκανε όλες τις απαραίτητες ενέργειες και πως πρέπει να περιμένουμε, ίσως ένα μήνα, δύο ή και περισσότερους.

Βυθίστηκα ξανά στην καταραμένη καθημερινότητα. Πήγαινα στις λαϊκές, στο Μοναστηράκι, αλλά χωρίς ελπίδες. Μοναδική μου χαρά ήταν οι επισκέψεις μου στους φιλόξενους Μπουμπουρίδη μετά τις λαϊκές. Καμία φορά πήγαινα στην Ίννα Σαρηγιαννίδη που εργαζόταν δίπλα στο σπίτι μου, στο κτίριο του σιδηροδρομικού σταθμού. Η συνάδελφός της ήταν δικιά μας και πολύ χαρωπός άνθρωπος. Πίναμε καφέ, θυμόμασταν τη Μόσχα, τους κοινούς μας φίλους και μελαγχολούσαμε.

Όταν είχα έρθει για πρώτη φορά στην Ελλάδα, η εφημερίδα «Ομόνοια» είχε δημοσιεύσει ένα μεγάλο άρθρο για τον Ανδρέα μου. Τότε είχα γνωρίσει τον φημισμένο φιλόσοφο Θεοχάρη Χαραλάμποβιτς Κεσσίδη, τον είχα επισκεφτεί στο σπίτι τους, αλλά και ο ίδιος κάθε φορά που ερχόταν στη λαϊκή τις Τετάρτες, στεκόταν μπροστά στο καβαλέτο μου και για ώρα πολλή συζητούσαμε. Παρά το γεγονός ότι ήταν μέλος της Ακαδημίας, ήταν ευπροσήγορος, θαρρείς κι είμαστε φίλοι από παλιά. Είχαμε πολλούς κοινούς γνωστούς και είχα ακούσει πολλά καλά λόγια γι᾽ αυτόν.

Οι δικοί μας ζουν πολύ μοναχικά στην Ελλάδα. Μία δημοσιογράφος της εφημερίδας «Ομόνοια», η Βιολέτα Ιονεσιάν που έγραψε το άρθρο για

τον Ανδρέα, ζούσε σαν πριγκίπισσα στο Σουχούμι. Ο σύζυγός της ήταν εξαιρετικός πιανίστας, ο γιος της σκέτος άγγελος. Εκείνος ήταν Αρμένιος, εκείνη Γεωργιανή. Ο πόλεμος τους έδιωξε από το σπίτι, στην Ελλάδα όμως, παρά τα αιτήματα, τις παρακλήσεις και τις εγγυήσεις διάσημων διεθνών ανθρώπων, δεν τους επέτρεπαν να εργαστούν. Αιτία ήταν ο ανταγωνισμός, γιατί ο σύζυγός της ήταν ιδιαίτερα ταλαντούχος.

Στη λαϊκή της Νέας Σμύρνης, διαρκώς είχαμε ατελείωτες συζητήσεις με έναν παλιό πολιτικό κρατούμενο και αδιόρθωτο υποστηρικτή της αλήθειας, τον Πάβελ Ιβάνοβιτς, τον οποίο γνώρισα μέσω του παλιού μου φίλου και συνοδοιπόρου Ζόρα Ερμίδη, ο οποίος με τη σύζυγος του Ταμάρα ζει και εργάζεται ως οδοντίατρος εδώ κοντά. Είχαν ήδη μία εγγονή που δεν τους άφηνε να πλήξουν. Έρχονταν και συζητούσαμε, ενώ μετά την λαϊκή με έπαιρναν στο σπίτι τους για να ζεσταθώ και να φάω ένα πιάτο σπιτικό φαγητό. Η Ταμάρα καταγόταν από Αρμένιους του Κρασνοντάρ και ήταν εξαιρετική νοικοκυρά. Ο Ζόρα δεν έχασε τίποτα επειδή κάποτε είχα κερδίσει τη Ρίτα από αυτόν. Εγώ αποδείχτηκα σκύλος αδέσποτος, αφού, παρότι δεν είχα κερδίσει τίποτα, δεν άφησα και κανέναν άλλο να επωφεληθεί.

Δεν με ξεχνούσε όμως ούτε ο Οδυσσέας Αχιλέσοβιτς. Μαζί με τον Ζόρα, σχεδόν κάθε Σάββατο ή Κυριακή με έπαιρναν και πηγαίναμε σε έναν γνωστό τους στην Καλλιθέα για να φάμε καυκάσια κουζίνα, μόνο που εγώ μερικές φορές έπρεπε να δουλέψω. Εξάλλου, δεν μου αρέσει να πίνω βότκα από το πρωί, αλλά καυκάσια κουζίνα χωρίς πιοτό δεν νοείται.

Στην Αθήνα είχαμε και τη δική μας εφημερίδα, στην ελληνική γλώσσα. Το όνομά της ήταν «Τεμέτερον». Όταν διάβασαν στην «Ομόνοια» το άρθρο για τον Ανδρέα, το αναδημοσίευσαν στην ελληνική γλώσσα. Με βοήθησε πολύ να εξηγήσω σε πολλούς Έλληνες τι είναι η πορσελάνη και ιδίως η χειροποίητη. Τα άρθρα πάντα εντυπωσιάζουν περισσότερο από τα λόγια κάποιου κουρελή όπως με έβλεπαν πολλοί πελάτες μου.

Μάζεψα λίγα χρήματα κι αποφάσισα να πάω να δω τη Θεσσαλονίκη. Η άθλια κατάσταση του τάφου της γιαγιάς μου δεν με άφηνε να ηρεμήσω και πολλές φορές την είχα δει στον ύπνο μου, μαζί με τον πατέρα. Αυτό το εκλάμβανα ως μομφή και δεν μπορούσα να ησυχάσω. Παλιά δεν είχα ελεύθερο χρόνο, ούτε ήξερα καλά τη γλώσσα. Ήμουν σαν το καλό εκείνο σκυλί που όλα τα καταλαβαίνει, αλλά δεν μπορεί να πει τίποτα. Επιπλέον, ήθελα να γνωρίσω καλύτερα τους συγγενείς μου.

Το αποφάσισα λοιπόν και ξεκίνησα. Πήρα το τραίνο. Την οδική διαδρομή την είχα ήδη μελετήσει κι αποφάσισα να ταξιδέψω με το πρωινό δρομολόγιο, να απολαύσω τα παραδείσια τοπία, να ηρεμήσει λίγο η ψυχή μου κάνοντας αυτό που αγαπάω πιο πολύ απ᾽ όλα: να βλέπω τα δημιουρ-

γήματα του Θεού. Βέβαια, ο homo sapiens κατάφερε να καταστρέψει το περιβάλλον, αλλά παρόλα αυτά απέμειναν πολλά άξια θαυμασμού, αρκούν για μένα, δεν ξέρω όμως αν θα τα προλάβουν τα δισέγγονά μου. Αν το καλοσκεφτείς, όμως τρομάζεις. Κανένα πλάσμα, εκτός από τον άνθρωπο, δεν κάνει τόσο μεγάλη ζημιά στη φύση, όπως ο άνθρωπος, μόνο εμείς, τα έλλογα όντα την καταστρέφουμε. Μήπως είναι λάθος του Πλάστη μας; Αυτός θα το διορθώσει.

Τηλεφώνησα σε μία από τις τέσσερις ανιψιές της Βιργινίας την Ευτυχία, την οποία όλοι αποκαλούν «δασκάλα». Τη ρώτησα αν μπορώ να μείνω σπίτι της για δυο-τρεις ημέρες. Φυσικά, θα μπορούσα να μείνω σε ένα ξενοδοχείο, αλλά ήθελα να γνωρίσω καλύτερα τους συγγενείς μου. Στο πρώτο μου ταξίδι δεν πρόλαβα καλά-καλά να μιλήσω μαζί τους. Ζούσε μόνη της στο κέντρο του Θεσσαλονίκης, ενώ οι άλλοι στην περιοχή της Τούμπας, μακριά από το κέντρο της πόλης.

Βέβαια, ως βλάκας, δεν είχα την παραμικρή ιδέα ότι στις πόλεις της Ελλάδας δεν συνηθίζεται να φιλοξενούν τους συγγενείς από άλλες πόλεις, ούτε καν τους πολύ στενούς. Στα χωριά ναι, χωρίς αμφιβολία, όχι όμως στις πόλεις και μάλιστα στις μεγάλες, όπου έχει πολλά ξενοδοχεία, σχεδόν σε κάθε γωνιά. Δεν ήταν όπως στη Σοβιετική Ένωση λίγα, ούτε όπως στης θείας Ζένια, η οποία φιλοξενούσε τους πάντες αδιάκριτα. Και ποιος δεν φιλοξενήθηκε στο σπίτι μας, ακόμη και φίλοι γειτόνων και γείτονες φίλων, πολλοί από τους οποίους μας ήταν παντελώς άγνωστοι.

Στην Ελλάδα όμως είναι άλλα τα έθιμα και οι παραδόσεις. Τότε όμως δεν τα ήξερα όλα αυτά. Η Ευτυχία ήταν πολύ ευγενική μαζί μου, μα κατάλαβα πως ήταν αμήχανη. «Φυσικά, θα χαρώ πολύ», μου απάντησε. Σε λιγότερα από μία ώρα μου τηλεφώνησε η άλλη Ευτυχία, η κόρη του αδελφού της γιαγιάς μου, και μου είπε: «Αλέξανδρε, θα έρθεις σ' εμάς κατευθείαν. Θα έχεις δικό σου δωμάτιο και θα περάσουμε καλά. Την προηγούμενη φορά δεν είδες τα παιδιά και τον σύζυγό μου. Η δασκάλα έχει διάφορα προβλήματα που δεν πρόλαβα να σου πω στο τηλέφωνο. Γράψε τη διεύθυνσή μας κι έλα. Σε περιμένουμε».

Είμαι άνθρωπος με κατανόηση. Κατάλαβα πως έγινα πολύ αδιάκριτος. Τι να κάνω όμως; Την επόμενη μέρα, από το πρωί κιόλας θα φύγω. Όπως και στα παιδικά μου χρόνια, δεν μπορούσα να ξεκολλήσω το βλέμμα μου από το παράθυρο του βαγονιού.

Το βράδυ ήμουν στο σπίτι μιας σχεδόν άγνωστης σ' εμένα οικογένειας Κυπραίου. Αυτό ήταν το επίθετο του αρχηγού της οικογένειας Δημήτριου. Ήταν εργάτης και τώρα, συνταξιούχος όπως και η Ευτυχία. Είχαν μία μεγάλη κόρη την Πωλίνα που ήταν υπάλληλος και ένα γιο τον Δημοσθένη,

που τον φώναζαν Δήμο. Στην αρχή ήξερα μόνο την οικοδέσποινα. Την πρώτη φορά που ο Λεωνίδας με έφερε εδώ ήταν μόνη της, αλλά όλοι είναι πολύ φιλόξενοι και με αντιμετωπίζουν σα να ήμασταν παλιοί γνωστοί. Νιώθω πως βρίσκομαι ανάμεσα σε δικούς μου ανθρώπους.

Το διαμέρισμά τους ήταν μεγάλο, ευρύχωρο, τεσσάρων δωματίων με όλες τις ανέσεις. Μου είχαν ετοιμάσει ένα δωμάτιο. Η Πωλίνα προσωρινά θα έμενε στην κρεβατοκάμαρα μαζί με τους γονείς της. Με έβλεπαν, προφανώς, με ενδιαφέρον, θαρρείς και ήμουν από άλλο κόσμο. Με τον ίδιο τρόπο τους έβλεπα κι εγώ. Όντως, ήμασταν άνθρωποι διαφορετικών κόσμων, παρόλο που ο αρχηγός της οικογένειας ήταν ένας απλός εργάτης και πρώην κομμουνιστής.

Η Βόρεια Ελλάδα μετά την τριπλή κατοχή κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού με φιλοσοβιετικές απόψεις. Αυτά όμως όλα ανήκαν στο παρελθόν. Αμέσως μετά το δείπνο ήρθαν οι δύο αδελφές της, η Ελισάβετ και η άλλη Ευτυχία, που ζούσαν εκεί κοντά. Και οι δύο ήταν πια συνταξιούχοι, αλλά είχαν τη δυνατότητα να νοικιάζουν πολύ καλό διαμέρισμα, γι' αυτό και με κάλεσαν να πάω εκεί για φαγητό.

Η μέρα πέρασε εξαιρετικά. Ήμουν στον έβδομο ουρανό. Δεν είμαι ξένος πια, με δέχτηκαν σαν αληθινό συγγενή. Καμία σχέση με την υποδοχή του επιφυλακτικού Ξενοφώντα. Έκανε θαρρείς κι εγώ κάτι ήθελα από αυτόν, ενώ εγώ το μόνο που ζητούσα ήταν ένας καλός λόγος. Όχι, τα λεφτά δεν χαλούν τον άνθρωπο, απλά αποκαλύπτουν την πραγματική του φύση. Έτσι ακριβώς όπως κάνουν τα χημικά υγρά εμφάνισης των φωτογραφιών, όπως τα χημικά που καθαρίζουν το χρυσάφι και καθορίζουν την περιεκτικότητά του. Τη δική μας οικογένεια τα χρήματα δεν την χάλασαν, την κατέστρεψαν, αλλά αυτή είναι μια άλλη, τελείως διαφορετική, ιστορία.

Την επόμενη ημέρα πήγαμε μαζί με την αδελφή Έλλη στο νεκροταφείο της Καλαμαριάς. Ο τάφος της γιαγιάς ήταν σε άθλια κατάσταση. Ήταν γεμάτος σκουπίδια, αλλά δεν είπα τίποτα, για να μην το εκλάβουν οι συγγενείς μου σαν μομφή. Κάθε φορά με τη Λήδα, όταν πηγαίναμε στους τάφους των δικών μου και της Μαρόσα, τους φροντίζαμε. Δεν είχε απομείνει κανένας άλλος κι εμείς δεν θέλαμε να χάσουμε την ανθρωπιά μας.

Την Παρασκευή τηλεφώνησα στον Ξενοφώντα. Ήθελα να τον συμβουλευτώ κι αν μπορούσε να με βοηθήσει. «Φεύγουμε με την οικογένεια για το Σαββατοκύριακο, τηλεφώνησέ μου τη Δευτέρα», ήταν η απάντησή του.

Είχα δύο ελεύθερες ημέρες και θέλησα να τις αξιοποιήσω δημιουργικά. Άρχισα να κάνω βόλτα στην πόλη και να επισκέπτομαι τα αξιοθέατα.

Πήγα κι έμεινα για ώρα πολλή στο ναό του αγίου Δημητρίου, προστάτη της πόλης. Στην αρχή κάθισα και σκεφτόμουν τη γιαγιά Βιργινία, η οποία ζούσε εκεί κοντά, προσπάθησα να τη φανταστώ ή καλύτερα να μπω στη θέση της. Ένας κόμπος στάθηκε στον λαιμό μου και με έπνιγε, άρχισα να κλαίω. Μα πότε έγινα τόσο ευαίσθητος; Τόσες δυσκολίες πέρασα στη ζωή, τόσες φορές έφτασα στα πρόθυρα του θανάτου, τώρα όμως με το παραμικρό αρχίζω να κλαίω. Ντρεπόμουν.

Για να ξεφύγω από τις σκέψεις μου, ακολούθησα στην ξενάγηση μία ομάδα φοιτητών. Προς μεγάλη μου έκπληξη καταλάβαινα τον ξεναγό, γιατί μιλούσε αργά και καθαρά.

Τη δεύτερη ελεύθερη ημέρα μου, την πέρασα στο σπίτι της «δασκάλας». Είχε έρθει μία φίλη της, παλιά συνάδελφος και συζητούσαμε με τις ώρες. Το απόγευμα επισκέφτηκα την Κίρα Αμπράμοβνα. Τη βασανίζει κι αυτή η νοσταλγία. Στη Μόσχα έζησε τη νιότη της και μία κάθε άλλο παρά εύκολη ζωή. Εκεί έχει πολλούς φίλους. Μα τα γηρατειά είναι δύσκολα. Αχ, πώς την καταλαβαίνω, ιδιαίτερα τώρα.

Τη Δευτέρα το πρωί τηλεφώνησα στον Ξενοφώντα στο γραφείο του. «Έλα, αν θέλεις. Το γραφείο μας είναι στα περίχωρα, αλλά ο ταξιτζής θα ξέρει. Πες του απλά Goody's», μου είπε κάπως παράξενα.

Πήγα και βρέθηκα μπροστά στην γραμματέα του.

— Σας παρακαλώ, περάστε. Να σας προσφέρουμε ένα καφέ, ένα αναψυκτικό;

Από το μυαλό μου πέρασε η σκέψη πως λίγο κονιάκ θα ήταν ό,τι πρέπει, μα ευχαρίστησα την ευγενική κοπέλα και μπήκα στο γραφείο. Ο Ξενοφών με υποδέχτηκε με χαρά, αλλά επιτηδευμένη. Προφανώς δεν είχε το παραμικρό ενδιαφέρον για μένα. Του εξήγησα το πρόβλημά μου και εν γένει την κατάσταση. Μου είπε ότι τα κατανοεί όλα, μα πως στη χώρα η γραφειοκρατία είναι πανίσχυρη και δεν μπορεί κανένας να κάνει πολλά πράγματα. Τον ρώτησα για την εταιρεία του, έμαθα για τις θυγατρικές στις γειτονικές χώρες του πρώην σοσιαλιστικού στρατοπέδου και τον ρώτησα αν σκοπεύει να επεκταθεί στη Ρωσία. Κούνησε απλά απαξιωτικά το χέρι του.

— Θέλαμε να ξεκινήσουμε από τη Ρωσία, μα οι αξιωματούχοι εκεί πέρα ζήτησαν τέτοια μίζα για να μας αφήσουν να μπούμε στην αγορά που πάψαμε να το σκεφτόμαστε.

— Προσωρινό είναι αυτό, του είπα. Σε μερικά χρόνια θα καταπολεμηθεί η διαφθορά.

— Τα ίδια μας έλεγαν τότε και στην πρεσβεία μας. Ξαναπήγαμε ύστερα από τέσσερα χρόνια και αντιμετωπίσαμε την ίδια ακριβώς κατάσταση.

Στεναχωρήθηκα, φυσικά, που ήρθαν δύο φορές με τον αδελφό του στη Μόσχα και δεν σκέφτηκαν καν να μας επισκεφτούν, αφού στο τμήμα εμπορείου της εταιρείας τους δούλευε ένας φίλος της οικογένειάς μου. Στην οικογένειά μας οι συγγενείς αντιμετωπίζονται διαφορετικά. Ο πατέρας μου δεν είχε αδελφούς ή αδελφές. Ο πατέρα τους και η θεία Σούλα ήταν οι πιο στενοί συγγενείς και μεγάλωσαν στο ίδιο σπίτι του προπάππου μας Κυριάκου. Κάποτε οι γονείς και ο αδελφός του Ξενοφώντα, του έγραφαν τόσο θερμές επιστολές.

Έμεινε για λίγο σιωπηλός και μετά επιδεικτικά κοίταξε το ρολόι του. Κατάλαβα τον υπαινιγμό: «Ο χρόνος είναι χρήμα». Τον αποχαιρέτησα και βγήκα. Απέναντι από τα γραφεία της εταιρείας του ήταν ο τερματικός σταθμός των λεωφορείων. «Θα μπορούσε να μου πει τουλάχιστον αυτό», σκέφτηκα. Εκτός αν νομίζει πως μου περισσεύουν χρήματα για ταξί και μάλιστα για τόσο μακρινή διαδρομή. Για μένα ακόμη και το λεωφορείο είναι πολυτέλεια. Στην Αθήνα περπατάω κάθε μέρα 2-3 χιλιόμετρα κουβαλώντας το καβαλέτο μου στους ώμους για να μην ξοδέψω χρήματα για εισιτήρια. Είναι πολύ ακριβά το εισιτήρια σε σχέση με τη Μόσχα. Ο χορτάτος όμως τον πεινασμένο δεν τον σκέφτεται. Πίκρα, πίκρα».

Ο Ξενοφών δεν μου είπε καν ότι στην Αθήνα ζει η κόρη της Σούλας, Σοφία. Ήθελα τόσο πολύ να γνωρίσω τους συγγενείς. Πολλά χρόνια αργότερα, τυχαία, έμαθα ότι δεν μιλιούνται μεταξύ τους. Είτε κάτι έγινε και παρεξηγήθηκαν, είτε ήταν πια μεγάλη η κοινωνική διαφορά που τους χώριζε. Αν δεν μιλιούνται τα ξαδέλφια μεταξύ τους, τι δουλειά έχει ένας δεύτερος ξάδελφος;

Όχι, με την καυκάσια νοοτροπία μου, δεν μπορώ να τους καταλάβω. Η φτωχή μου μητέρα όμως αμέσως το αντιλήφθηκε. Είμαστε διαφορετικοί. Κανείς δεν είναι καλύτερος ή χειρότερος από τον άλλο, απλά είμαστε διαφορετικοί ως γενιές. Τα εγγόνια μου ποτέ δεν θα γίνουν σαν κι εμένα κι εγώ, φυσικά, δεν μοιάζω σε τίποτα στους παππούδες και τους προπαππούδες μου.

Θα πρέπει να ομολογήσω όμως πως η οικογένεια Ποζάνη, με δέχτηκε σαν συγγενή. Ακόμη και τα βράδια, παρά την αντίθεσή μου, με πήγαιναν σε μία πολύ καλή ταβέρνα στα περίχωρα. Δεν ήθελα όμως να μπαίνουν σε έξοδα. Έβλεπα πως δεν είναι εκατομμυριούχοι. Αν όμως ήταν πλούσιοι; Άρχισα και πάλι να σκέφτομαι για τον ρόλο των χρημάτων. Η ουσία όμως δεν είναι αυτή, αλλά στο πόσο διεφθαρμένοι είναι οι άνθρωποι. Η βελανιδιά όμως, δεν σαπίζει όταν είναι στο νερό, παρά δυναμώνει. Αχ, πόσους τέτοιους ανθρώπους είχα την ευτυχία να συναντήσω στη ζωή. Βέβαια, αυτό έγινε στις εσχατιές της Σιβηρίας, ανάμεσα στους «ταπεινούς και κα-

ταφρονημένους», αυτοί ήταν το άλας της ρωσικής γης. Δεν ξέρω αν έχει απομείνει καθόλου ή αν έχει διαλυθεί σε αυτή τη γη όπου γεννήθηκα.

Επιστρέφοντας στην Αθήνα, είπα ψέματα στην Παπακώστα πως τάχα οι Διονυσιάδη από τη Θεσσαλονίκη μου υποσχέθηκαν ότι θα με βοηθήσουν με τις γνωριμίες τους στην υπόθεσή μου. Ήξερε πως ήταν άνθρωποι με επιρροή και πως ο Ξενοφών ήταν δικηγόρος. Δεν ξέρω αν επιβεβαίωσε αυτά που της είπα, αλλά μου είπε πως το ζήτημα έχει σχεδόν λυθεί και πως μπορώ να αναζητήσω αγοραστές.

Ζήτησα τη βοήθεια γνωστών αλλά δημοσίευσα και μία αγγελία στην εφημερίδα. Άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτοι πελάτες και να κάνουν πολλά παζάρια. Έπρεπε να κάθομαι στο σπίτι και να δέχομαι τους υποψήφιους αγοραστές. Είχα όμως μεγάλη ανάγκη από χρήματα. Τις αποταμιεύσεις που είχα στην τράπεζα από πέρσι τις είχα δώσει στον Ανδρέα, ενώ εκείνα τα χρήματα που κατάφερα να κερδίσω τα ξόδεψα για να πληρώσω τους λογαριασμούς κοινής ωφέλειας και να περιποιηθώ τον τάφο της γιαγιάς.

Για τις προσωπικές μου ανάγκες δεν ξόδευα πολλά, είχα χάσει την όρεξή μου, έπρεπε όμως να κερδίσω κάποια χρήματα για το ταξίδι της επιστροφής και κάποια δώρα για τους δικούς μου. Έτσι, έβαλα την αγγελία στην εφημερίδα, περίμενα τηλεφωνήματα, δεχόμουν τους υποψήφιους αγοραστές και μόλις έκανα την πρώτη συμφωνία τούς παρέπεμπα στην Παπακώστα για τα συμβόλαια, αλλά εκείνοι στη συνέχεια ούτε εμφανίζονταν, ούτε τηλεφωνούσαν. Δεν μπορούσα να καταλάβω τι συμβαίνει. Μήπως με κορόιδευε λέγοντας πως είναι έτοιμα τα χαρτιά ή μήπως ήθελε να σηκωθώ να φύγω και να πουλήσει το διαμέρισμα για να με ξεγελάσει; Δύσκολη περίοδος της ζωής μου. Από τη δουλειά μου κέρδιζα πια τα μισά.

Στο διαμέρισμα έκανε κρύο και ένιωθα άβολα. Σπανίως έτρωγα ένα κανονικό φαγητό, συνήθως ό,τι είχα πρόχειρο μπροστά μου: ελιές, τυρί, βούτυρο, τσάι. Υπέφερα από το χρόνιο έλκος του δωδεκαδακτύλου. Τις νύχτες είχα κρίσεις πανικού, οι οποίες εμφανίστηκαν, αφού βγήκα στη σύνταξη, αλλά, ενώ τότε ήταν σπάνιες, τώρα πια σχεδόν κάθε νύχτα υποφέρω. Μήπως ήταν η κλιμακτήριος; Ξυπνούσα μέσα στη νύχτα, χωρίς κάποια εμφανή αιτία. Δεν ήταν φόβος, ούτε νοσταλγία, απλά μία ανεξήγητη κατάσταση ότι δεν σε χωράει ο τόπος και θέλεις να βγεις έξω να τρέξεις κάπου, χωρίς να κοιτάζεις γύρω σου, μέχρι να πέσεις κάτω από την εξάντληση.

Δεν ήθελα να πάρω ηρεμιστικά χάπια, φοβόμουν την εξάρτηση. Για τον ίδιο λόγο δεν ήθελα να πάρω ούτε υπνωτικά χάπια. Το καλύτερο και ασφαλέστερο φάρμακο είναι το αλκοόλ. Από τότε που ήμουν νέος όμως

δεν το ήθελα. Δεν μου αρέσει να πίνω, το κάνω σπάνια και μόνο με καλή παρέα. Στη Μόσχα, επειδή οι επισκέπτες έρχονταν από μακριά, έπρεπε να τους καλοδεχτούμε όπως αρμόζει. Ποτέ στη ζωή μου δεν ήπια μόνος μου, στην Ελλάδα όμως το έκανα. Δεν έπινα πολύ. Μου αρκούσαν εκατό γραμμάρια για να ξεπεράσω τις κρίσεις μου. Βέβαια, κάνει κακό στο έλκος, τότε όμως έπρεπε να φροντίσω την ψυχή μου πριν τρελαθώ εντελώς.

Ένας γείτονας μου, ιδιοκτήτης ενός μικρομάγαζου εκεί κοντά μου εξήγησε ότι πιο φτηνά θα μου στοίχιζε να αγοράσω ένα μπουκάλι και όχι εκατό γραμμάρια κάθε φορά. Δεν μας ξέρει όμως, δεν γνωρίζει ότι εμείς, αν αρχίσουμε το πιοτό, το πρωί θα έχει απομείνει το μισό μπουκάλι. Μπορεί όμως να το καταλάβει; Για να δικαιολογηθώ του λέω ότι έτσι μπορώ να βλέπω πιο συχνά έναν άνθρωπο που συμπαθώ, πως μου είναι ευχάριστο να του μιλάω, αφού στο σπίτι πλήττω. Στο μαγαζάκι του υπήρχε ένα μικρό τραπέζι δίπλα στο οποίο καθόταν, οι δε πελάτες του ήταν όλοι γείτονες.

Λίγο πριν από την Πρωτοχρονιά του 1998 ήρθαν στην Αθήνα η κόρη του Χαρίκο Ηλιόπουπουλο Λίνα με τον σύζυγό της Λεωνίδα Μουσάτοφ. Έμεναν σε ένα ξενοδοχείο δύο βήματα από το σπίτι μου και έτσι η ζωή μου έγινε λίγο πιο χαρούμενη. Τα βράδια με έπαιρναν μαζί τους στις βόλτες που έκαναν στα αξιοθέατα και στις ταβέρνες. Το βράδυ της Πρωτοχρονιάς το περάσαμε στο σπίτι καλών τους φίλων στο Μενίδι.

Η φιλόξενη οικογένειά τους μας δέχτηκε σαν συγγενείς. Μπορεί να λέγονται πολλά, αλλά οι «δικοί» μας Πόντιοι διαφέρουν πολύ από τους ντόπιους. Οι πρόγονοί μας αλλά και εμείς, επί αιώνες διατηρήσαμε τα καλύτερα χαρακτηριστικά και παραδόσεις πολλών γειτονικών λαών με πλούσιο πολιτισμό.

Τα μεσάνυχτα, μόλις αδειάσαμε τα ποτήρια μας, άρχισαν όλοι να βγαίνουν στους δρόμους. Τα πυροτεχνήματα είναι ιδιαιτέρως αγαπητά στην Ελλάδα, όπως άλλωστε τώρα πια και σ᾽ εμάς, μα εκεί άρχισαν να πυροβολούν λες κι ήμασταν στην πρώτη γραμμή του μετώπου. Στην αρχή ήταν μεμονωμένοι πυροβολισμοί από πιστόλια, στη συνέχεια όμως ακούστηκαν ριπές αυτομάτων όπλων. Τότε κατάλαβα γιατί οι Έλληνες κοιτάζουν περίεργα τους Ρωσοπόντιους.

Τα ίδια συμβαίνουν και στη Ρωσία. Πώς μπορεί να καταλάβει ένας Μοσχοβίτης, τους πυροβολισμούς από τα αυτοκίνητα που συνοδεύουν τους νεόνυμφους, πράγμα που εγώ γνωρίζω από τα παιδικά μου χρόνια; Κοντολογίς, λατρεύω τα όπλα. Νιώθω πως εξισορροπεί κάπως τη φυσική μου μειονεξία. Η δύναμη εξάλλου δεν είναι στο σώμα, αλλά στον χαρακτήρα.

Όλες οι γιορτές όμως κάποτε τελειώνουν. Οι ακριβοί μου Λίνα και Λεωνίδας έφυγαν και άρχισαν και πάλι να κυλούν οι μελαγχολικές ημέρες και να έρχονται οι νυχτερινές κρίσεις πανικού, εκείνη η αφόρητη αίσθηση του αδιέξοδου. Τελείωσε ο χειμώνας, πέρασε η άνοιξη. Στη Μόσχα ο καιρός ήταν παραδείσιος, στην Ελλάδα όμως είχαν αρχίσει οι καύσωνες. Μόλις είχε γεννηθεί και η δεύτερη κορούλα του Ανδρέα. Σκέφτηκα τότε: στον διάβολο όλα, και το διαμέρισμα και το εμπόριο που με δυσκολίες έκανα. Ο καύσωνας δυνάμωνε και δεν ζούσα πλέον στο Νέο Φάληρο όπου η θάλασσα ήταν κοντά.

Αρχές Ιουνίου είχα πια εξαντληθεί εντελώς. Αδιαφόρησα για όλα, άφησα τα κλειδιά του διαμερίσματος στη Βάνα Μπουμπουρίδη για να τα δώσει στην Παπακώστα, πήρα το αεροπλάνο και έφυγα για τη Μόσχα. Με περίμεναν οι γιοι μου. Όταν με είδαν στο τελωνείο, ο Δημήτρης άρχισε να κλαίει. Τα ρούχα κρέμονταν πάνω μου. Τα μάγουλα μου που κάποτε ήταν φουσκωτά και ροδαλά, κρέμονταν. Όταν έφυγα ήμουν 58 κιλά, όταν γύρισα μόλις 52.

Δεν είχα πάει όμως ούτε στην Κολιμά ούτε στην Γιακουτία. Δεν είχα πάει καν στο Κρασνογιάρσκ μα στον παράδεισο. Στον «δυτικό παράδεισο». Εκείνο που πραγματικά κατάλαβα σε αυτά τα τέσσερα ταξίδια μου είναι ότι ακόμη και στον παράδεισο, θέλεις δίπλα σου τους αγαπημένους, αλλιώς βρίσκεσαι στην Κόλαση, χωρίς τα καζάνια με την καυτή πίσσα, χωρίς τα τηγάνια. Δεν πεινούσα, δεν κρύωνα, δεν ήμουν φυλακισμένος, είχα πάντα χρήματα. Δεν είναι όμως ούτε η οικογένεια, ούτε τα παιδιά, ούτε οι φίλοι. Εκεί που νιώθεις ζεστασιά και είσαι χορτάτος, εκεί είναι η πατρίδα σου.

Ένα χρόνο αργότερα η Παπακώστα πούλησε τελικά το διαμέρισμα για 25 χιλιάδες δολάρια, αφαιρώντας τα έξοδα και την αμοιβή της. Τελικά, μας έστειλε 19 χιλιάδες. Ήξερα πως η περιοχή που κάποτε ήταν όμορφη και προνομιακή ήταν σε παρακμή και πως για τα ελληνικά δεδομένα το σπίτι μας ήταν πολύ παλιό, μα ένα χρόνο νωρίτερα είχα βρει αγοραστές που έδιναν 35 χιλιάδες.

Το όνειρό μου για μια δική μου γωνιά, με την μορφή μικροσκοπικού διαμερίσματος ενός δωματίου, έσβησε. Έδωσα τα μισά χρήματα στον νόμιμο συνιδιοκτήτη, στον ανιψιό μου Νικόλα, και αποφάσισα να βελτιώσω τουλάχιστον τις συνθήκες διαβίωσης του Δημήτρη, ο οποίος μαζί με τη σύζυγο και τα δύο του παιδιά ζούσαν σε ένα μικρό διαμέρισμα δύο δωματίων.

Την εποχή εκείνη μπορούσα ακόμη να το κάνω αυτό, αλλά έπρεπε να τρέξω πολύ και να ασχοληθώ. Οι νεότεροι δεν ενδιαφέρονται και τόσο. Στη Μόσχα οι τιμές των ακινήτων είχαν αρχίσει να παίρνουν την ανιούσα,

τα χρήματα που με τόσο κόπο είχα κερδίσει είχαν μετατραπεί σε ταμείο αρωγής για τη μεγάλη μου οικογένεια και σταδιακά να εξανεμίζονται.

Στην Αθήνα επίσης τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν δραματικά και λίγο πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες οι τιμές των ακινήτων τετραπλασιάστηκαν. Έτσι, έγινα ένας άνθρωπος χωρίς συγκεκριμένο τόπο διαμονής, ένας άστεγος, σύμφωνα με την αστυνομία. Είχα βέβαια τρία ολόκληρα σπίτια, αλλά δεν ήμουν νοικοκύρης σε κανένα από αυτά, παρά «φιλοξενούμενος» χωρίς κανένα νομικά κατοχυρωμένο δικαίωμα.

Την περίοδο των ιδιωτικοποιήσεων δεν είχα καν αστυνομική ταυτότητα. Με είχαν υποχρεώσει να την παραδώσω όταν κατέθεσα τα χαρτιά για την παλινόστηση. Με το ρωσικό διαβατήριο δεν με δέχονταν ούτε στην πολυκλινική μας. Κανείς φυσικά δεν με έδιωχνε, αλλά στα γεράματα θέλεις να έχεις τη δική σου γωνιά. Έχω τη δική μου θεώρηση για τη βολή και την τάξη, τις δικές μου συνήθειες, αδυναμίες, ελαττώματα. Οι νύφες μου έχουν τις δικές του. Η Λήδα και η οικογένειά της τις δικές τους. Θλιβερά πράγματα.

Στη Θεσσαλονίκη

Την άνοιξη του 1999 ήρθε στη Μόσχα ο εμπνευστής και ιδρυτής στην Θεσσαλονίκη του Κέντρου Μελέτης και Ανάπτυξης του πολιτισμού της Παραευξείνιας περιοχής «Μαύρη Θάλασσα», η γνωστή δημοσιογράφος και πολιτικός Χρύσα Αράπογλου μαζί με το τηλεοπτικό της συνεργείο και τον συντονιστή των διαφόρων προγραμμάτων του Κέντρου Γιάννη Καρυπίδη.

Η συμπρωτεύουσα της Ελλάδας ήταν παραδοσιακά το καταφύγιο των φτωχών προσφύγων από τον Πόντο, γι᾽ αυτό και την αποκαλούν «Μητέρα των φτωχών Ποντίων». Είναι μία πολυεθνική πόλη και εξαιρετικά προοδευτική ως προς την κουλτούρα της, όπως και σ᾽ εμάς η Αγία Πετρούπολη.

Η κυρία Αράπογλου ήταν η παρουσιάστρια της εκπομπής «Παίδες Ελλήνων» σε ένα μεγάλο τηλεοπτικό σταθμό. Είχε έρθει στη Μόσχα για να κάνει ρεπορτάζ για τους επιφανείς επιστήμονες, καλλιτέχνες ελληνικής καταγωγής. Ανάμεσά τους ήταν ο επιστήμονας και πολιτικός Γαβριήλ Ποπόφ, ο διάσημος σκηνοθέτης κινηματογράφου Ζγουρίδης, ο χειρουργός ογκολόγος Μυστακόπουλος, ο μεγαλοφυής ζωγράφος Βλαδίμηρος

Ποπόφ, τον οποίο οι κριτικοί της τέχνης αποκαλούσαν δεύτερο Κουϊντζι, μερικές άλλες διασημότητες και ο δικός μου γιος Ανδρέας.

Ισχύει όντως η φράση «ουδείς προφήτης στον τόπο του». Τον πατέρα του επί πέντε ώρες τον είχαν κλεισμένο στο κρατητήριο, επειδή τόλμησε στην οδό Αρμπάτ να πουλήσει τα έργα του, οι ξένοι όμως γύριζαν ντοκιμαντέρ για τον ίδιο.

Η εκπομπή έγινε ενθουσιωδώς δεκτή στην Ελλάδα, η δημιουργός ήταν πλέον μέλος του Κοινοβούλιο και το φθινόπωρο λάβαμε πρόσκληση από τον δήμαρχο της Θεσσαλονίκης. Δύο εβδομάδες μετά την αποδοχή της, ένας υπάλληλος της ελληνικής αεροπορικής εταιρείας μας έφερε τα εισιτήρια.

Τα εγκαίνια της έκθεσης θα γινόταν στο τέλος της χιλιετίας. Πετούσα στον έβδομο ουρανό λόγω αυτού του δώρου, μα ο Ανδρέας είχε ακόμη τις αμφιβολίες του. Ποιος θα μας επιτρέψει να μεταφέρουμε μία τόσο μεγάλη συλλογή στο εξωτερικό; Παρόλα που ούτε εμείς οι ίδιοι, ούτε τα έργα μας ενδιαφέραμε κανένα, η μεταφορά τους στο εξωτερικό ήταν μία γραφειοκρατική κόλαση στις υπηρεσίες «πολιτισμού», οι οποίες θα έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να την ακυρώσουν: «Πώς τολμάτε! Είναι η πολιτιστική μας περιουσία!». Άντε μετά να βρεις το δίκιο σου. Το βρήκα όμως ... Μέσω ενός «κοινού γνωστού», όπως αποκαλούμε στη Ρωσία τη μίζα.

Η πρόεδρος της Επιτροπής Εκτιμήσεων στη Διεύθυνση Πολιτισμού του δήμου της Μόσχας ήταν η αναπληρώτρια διευθύντρια του Μουσείου Κουσκόφσκι, όπου είχα πολλούς γνωστούς, στους οποίους είχα γενναιόδωρα χαρίσει πολλά έργα του Ανδρέα. Αυτοί τουλάχιστον εκτιμούσαν την πορσελάνη. Αυτοί με τη σειρά τους έπεισαν τη διευθύντρια.

Ένα πρόβλημα είχε λυθεί. Απέμεινε ένα ακόμη, λιγότερο δύσκολο. Η συσκευασία της πορσελάνης για «αεροπορική μεταφορά» είναι μία εξαιρετικά περίπλοκη διαδικασία. Δεν μπορείς να την ανοίξεις στο τελωνείο για να τη δείξεις πριν ανέβεις στο αεροπλάνο. Το χειρότερο, δεν μπορείς να την βάλεις σε μία αποσκευή και να την παραδόσεις, γιατί στην Ελλάδα, αντί για έργα, θα παραλάβεις θραύσματα. Χειραποσκευές είχαμε πολλές και δεν μπορούσαμε να πάρουμε τα έργα μαζί μας στο αεροπλάνο.

Ο Ανδρέας πανικοβλήθηκε, αλλά προσπαθούσα να τον ηρεμήσω: «Δεν ταράζεσαι γιόκα μου, δεν ξέρεις ακόμη τις ικανότητες του πατέρα σου. Δεν είναι τυχαίο που όλη μου τη ζωή δούλεψα στον κλάδο των προμηθειών και μάλιστα είχα φτάσει σε τόσο υψηλή θέση».

Πήγα ξανά στη Διεύθυνση Πολιτισμού του Δήμου πήρα άδεια και έφτασα μέχρι τον αντιπρόεδρο της Αεροφλότ. Μας έδωσαν άδεια για να

βάλουμε τα έργα μας σε μία μικρή γωνιά στην πρώτη θέση. Στην αίθουσα VIP μας βόλεψε ο Ανδρέας Ηλιόπουλος. Εκεί, οι συμπαθητικές κυρίες του τελωνείου δεν μας έδωσαν σημασία, όπως έκαναν με τους πλούσιους ταξιδιώτες. Ανοίξαμε μόνο ένα κιβώτιο, χωρίς καν να ξετυλίξουμε τα έργα.

Περάσαμε επιτυχώς όλα τα εμπόδια και μνημονεύουμε τους αξιωματούχους μας με καλά λόγια, αλλά δεν καταφέραμε να βγάλουμε βίζα για την Ελλάδα χωρίς να υποστούμε ξανά αγενή συμπεριφορά.

Με την πρόσκληση του Νομάρχου Θεσσαλονίκης, ο ακόλουθος για θέματα πολιτισμού κ. Γιαλαμάς μας έδωσε ιδιόχειρη επιστολή, μόνο που βρέθηκε ένα παράσιτο και με ταλαιπώρησε πολύ. Ούτε καν δεν ήταν πρόξενος, ούτε κανένας ανώτατος αξιωματούχος, κάποιος ονόματι Οικονόμου. Μου έμεινε να πάρω την τελευταία ασήμαντη υπογραφή, αλλά που να τον πλησιάσεις. Χτύπησα την πόρτα, την άνοιξα δειλά, εκείνος έμεινε σιωπηλός χωρίς καν να με κοιτάξει. «Μπορώ να σας ρωτήσω κάτι», τον ρώτησα, αλλά εκείνος έκανε λες κι ήταν κωφός. Επανέλαβα την ερώτησή μου, σήκωσε επιτέλους το κεφάλι του και αμέσως μου μίλησε στον ενικό: «Τι θέλεις, να παρατήσω όλες μου τις δουλειές και να ασχοληθώ μαζί σου;». Τι κάθαρμα! Το «πρόσωπο» της πατρίδας μου. Ήταν λίγο μεγαλύτερος από τους γιους μου κι όμως τόσο αναιδής.

Δεν θυμάμαι πως κρατήθηκα, μα ήθελα τόσο πολύ εκείνη τη στιγμή να τον φτύσω κατάμουτρα ή να του δώσω ένα χαστούκι. Ακόμη και τώρα που το σκέφτομαι έχω μία φαγούρα στα χέρια. Συχνά πυκνά θυμάμαι έναν ακόμη αναιδέστατο, σε υψηλότερη θέση από αυτόν, όταν η είσοδος στο προξενείο ήταν πολύ προβληματική.

Ήθελα να επικυρώσω την εξουσιοδότηση του ανιψιού μου. Με κάποιο τρόπο φτάσαμε στο γραφείο του τότε προξένου Δημήτρη Καλαμβρέζου προς το τέλος του ωραρίου λειτουργίας και εκείνος πρόσταξε να πάμε στις 10 η ώρα το πρωί της επομένης ημέρας. Πήγαμε με τον Νικόλα, αλλά η φρουρά δεν μας άφηνε να μπούμε, παρόλο που η θερμοκρασία ήταν γύρω στους 20 βαθμούς υπό το μηδέν, φορούσαμε παπούτσια και τα πόδια μου ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητα μετά τις παγωνιές της Γιακουτίας. Δεν μπορούσα να κουνήσω τα δάχτυλά μου απο την παγωνιά και πονούσα.

Γύρω στις 12 το μεσημέρι καταφέραμε να μπούμε στο γραφείο του, εκείνος όμως μας είπε: «Δεν σας θυμάμαι. Και γενικά, επικύρωση εξουσιοδοτήσεων κάνει η Διεύθυνση Νομικών Υποθέσεων. Πηγαίνετε εκεί να σας εξυπηρετήσουν». Δεν μπορούσε να μου το πει την προηγουμένη, αφού, βλέπετε, συναντηθήκαμε λίγο πριν λήξει το ωράριό του.

Στη συνέχεια, αυτό το κάθαρμα, στο περιοδικό «Η Μόσχα μου», περιέγραψε πολύ γλαφυρά πως μαζί με δύο συναδέλφους του κατά τη διάρ-

κεια του πολέμου έσωσε τους Έλληνες του Σουχούμι, το 1993 στέλνοντάς τους στην Ελλάδα. Εννοείται πως ευχαριστούμε την ελληνική κυβέρνηση για τη σωτηρία των Ελλήνων, αλλά θα έπρεπε πολύ νωρίτερα να τείνουν χείρα βοηθείας σε αυτούς τους αιώνιους πρόσφυγες. Σε εκείνη την επιχείρηση με τίτλο «Χρυσόμαλλο δέρας», ορισμένοι «έβαλαν το χέρι τους στο μέλι», αλλά σχετικά με αυτό, ίσως κάποτε, κάποιος επίσημος να πει την αλήθεια.

Φτάσαμε όμως μαζί με τον Ανδρέα στο αεροδρόμιο της Θεσσαλονίκης. Υποφέρουμε και οι δυο μας από υψοφοβία, γι᾽ αυτό και πριν από την απογείωση ήπιαμε αρκετά, έτσι ώστε όταν προσγειωθήκαμε ήμασταν ευδιάθετοι. Μας υποδέχτηκε ο συνεργάτης του Κέντρου «Μαύρη θάλασσα» Γιάννης Καρυπίδης, ο άνθρωπος που είχε την ιδέα αυτής της περιπέτειας και ο οποίος ζούσε από χρόνια εδώ, ώστε είχε εγκλιματισθεί.

Περάσαμε χωρίς προβλήματα από το τελωνείο. Στη συνέχεια μας πήγαν στο ξενοδοχείο μας στο κέντρο της πόλης, κοντά στον ναό του αγίου Δημητρίου, το όνομα του οποίου είχαν δώσει σε μία πόλη κοντά στη Μόσχα, τη Ντμίτροφ, ενώ το 1937 έτσι είχαν βαπτίσει τον μικρότερο αδελφό μου.

Εκεί κοντά ζούσε και η καημένη γιαγιά μου η Βιργινία και αποζητούσε παρηγοριά σε τούτη την εκκλησία. Είχαν πληρώσει όχι μόνο τα εισιτήρια και το ξενοδοχείο, αλλά μας έδωσαν κι χρήματα για τα μικροέξοδα μας. Και στη Ρωσία υπάρχει αυτή η πρακτική όταν πηγαίνεις υπηρεσιακά ταξίδια, το γνωστό σε όλους «εκτός έδρας».

Είχαν οργανώσει μία μεγάλη εκδήλωση και τις επόμενες ημέρες, σύμφωνα με το πρόγραμμα, αναμενόταν η άφιξη και των άλλων συμμετεχόντων. Προς το παρόν ήμασταν ελεύθεροι και έτσι πήγαμε με τον Ανδρέα στον ναό. Σε αντίθεση με τη μητέρα του, δεν ήταν ιδιαίτερα θρησκευόμενος, μα μας αρέσει να πηγαίνουμε στις εκκλησίες, να ανάβουμε κεριά υπέρ της υγείας των ζώντων και αναπαύσεως των τεθνεώτων, να κάνουμε τον σταυρό μας. Νιώθεις την ευλογία να σε περιβάλλει.

Κάναμε βόλτες στην πόλη και τηλεφωνήσαμε στους συγγενείς. Μας είπαν πως την επομένη μας περιμένουν. Είχαμε φέρει φυσικά, διάφορα σουβενίρ από τη Μόσχα, προσκλήσεις για τα εγκαίνια και την αφίσα της έκθεσης. Τους δείξαμε βίντεο από τις εκπομπές των ρωσικών τηλεοπτικών σταθμών, αλλά και το ντοκιμαντέρ που είχε κάνει η Χρύσα Αράπογλου για την ελληνική τηλεόραση, αλλά μας είπαν πως το είχαν ήδη δει.

Όλοι ήταν γοητευμένοι με τον Ανδρέα. Επιστρέψαμε στο ξενοδοχείο μας αργά τη νύχτα. Η νυχτερινή Θεσσαλονίκη είναι αφόρητα γοητευτική. Λίγες ημέρες αργότερα ήρθε ο καταπληκτικός τραγουδιστής και εξαίρετος

παιδαγωγός Λάκης Κεσέογλου από την Άλμα Ατά, ενώ από το Κίεβο μία ορχήστρα εγχόρδων. Για να μην αντιμετωπίσουμε προβλήματα επικοινωνίας, μας μετέφεραν όλους σε ένα θαυμάσιο ξενοδοχείο στην Καλαμαριά.

Άρχισαν οι εκδηλώσεις με μία συναυλία σε κάποια αίθουσα στην Καλαμαριά. Η περιοχή αυτή φημισμένη και η αίθουσα εκδηλώσεων εξαιρετική. Ακολούθησε δεξίωση σε μια παραθαλάσσια ταβέρνα. Ήταν 18 Δεκεμβρίου και είχα τα γενέθλιά μου, γινόμουν 65 χρονών.

Ο Ανδρέας κάτι είπε για τα γενέθλια μου στον Γιάννη και εκείνος ως γνήσιος αμφιτρύωνας της Τιφλίδας, έκανε μία ολόκληρη σειρά διθυραμβικών προπόσεων. Ένιωθα πια άβολα όταν έγινα το επίκεντρο της προσοχής όλων. Παρόντες ήταν εκπρόσωποι του δήμου και του κυβερνώντος κόμματος. Η επόμενη ημέρα ήταν αφιερωμένη στις τελευταίες ετοιμασίες στο ευρύχωρο φουαγιέ του Μουσείου βυζαντινών μουσικών οργάνων, στο κέντρο της Θεσσαλονίκης όπου θα γινόταν και η έκθεση των έργων του Ανδρέα. Είχαν κολλήσει τις αφίσες πριν από την άφιξή μας και είχαν ήδη στείλει όλες τις προσκλήσεις.

Στις 19 του μηνός πήγαμε εκδρομή για να δούμε τα αξιοθέατα της πόλης και των περιχώρων της. Μετά το μεσημεριανό ξεκουραστήκαμε λίγο, όπως συνηθίζουν οι Έλληνες και πήγαμε στα εγκαίνια της έκθεσης της φημισμένης συλλογής του Γεώργιου Κωστάκη στο Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Αιωνία του η μνήμη!

Δεν καταλαβαίνω πολλά από ζωγραφική, μου αρέσει όμως να βλέπω πίνακες παραδοσιακής τεχνοτροπίας. Στην έκθεση αυτή όμως είδα το περίφημο «Μαύρο τετράγωνο» του Μάλεβιτς και δεν μπορούσα να καταλάβω σε τι έγκειτο η μεγαλοφυΐα του. Είτε εγώ είμαι χαζός, είτε όλοι οι άλλοι. Μάλλον όμως εγώ είμαι. Δεν πρέπει να μετράς το ύψος σου από τη σκιά σου, όπως έλεγε και ο γέρο Κριλόφ.

Μετά την έκθεση πήγαμε και πάλι σε μία ταβέρνα, στη συνέχεια σε κάποιο μπαρ με κοκτέιλ «Μαργαρίτα» και τεκίλα. «Παιδιά, μήπως πάθουν τα νεφρά μας;», λέω στους φίλους, για να μην το παρακάνουν.

Στις 20 Δεκεμβρίου έγιναν τα εγκαίνια της έκθεσής μας. Πριν από την επίσημη έναρξη είχαν έρθει όλοι οι καλεσμένοι και για μια περίπου ώρα έπαιζε μουσική η ορχήστρα εγχόρδων των Ελλήνων από το Κίεβο.

Στην αρχή οι καλεσμένοι κοιτούσαν τα έργα της έκθεσης και συζητούσαν μεταξύ τους, μοιράζονταν τις εντυπώσεις τους. Κάποια στιγμή με πλησίασε ένα ζευγάρι και μου είπε πως λέγονται και αυτοί Διονυσιάδη. Ήταν ο Ανδρέας και η Υπατία. Το επίθετό μας είναι σπάνιο στην Ελλάδα, είχαν δει την αφίσα και τους κίνησε το ενδιαφέρον.

Συζητήσαμε για λίγο και καταλάβαμε πως ο παππούς του Ανδρέα, Ανδρέας, ήταν αδελφός του προπάππου μου Κυριάκου. Ο Ανδρέας ήταν 10—15 χρόνια μεγαλύτερος από εμένα, γνώριζε πολύ καλά όλους τους κλάδους των απογόνων του Κυριάκου, ενώ ήταν καλοί φίλοι με την κόρη της Σούλας Σοφία, παρόλο που αυτή ζει στην Αθήνα κι εκείνοι εδώ.

Ήξεραν τους γιους του Διονύση από τα μικρά τους χρόνια, αλλά δεν κράτησαν στενές σχέσεις. Μάλλον, πρόκειται για την περιβόητη κοινωνική διαστρωμάτωση, παρόλο που αυτοί οι Διονυσιάδη προφανώς δεν ανήκαν ούτε στους προλετάριους, ούτε καν στους μικροαστούς.

Ήταν άνθρωποι καλλιεργημένοι, θα έλεγα μάλιστα, πολύ αβροί. Μου είπαν ότι έχουν το μοναδικό αυθεντικό πρωτότυπο της Διαθήκης του κοινού μας προγόνου, ο οποίος περιέγραψε λεπτομερώς όλο το γένος και τα δικαιώματα σε κάποια έγγεια ιδιοκτησία, κάτι σαν αγρόκτημα ή έπαυλη.

Λίγες ημέρες μετά την επιστροφή μας στη Μόσχα έλαβα μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στο οποίο υπήρχε ένα μέρος αυτού του μοναδικού εγγράφου και με βάση αυτό έφτιαξα το δικό μου γενεαλογικό δέντρο.

Η μουσική όμως σταμάτησε και όλοι γυρίσαμε να δούμε εκείνους που έρχονταν. Η συζήτηση μας γινόταν πια ψιθυριστά.

Τα εγκαίνια της έκθεσης έγιναν από το μέλος του περιφερειακού συμβουλίου της Θεσσαλονίκης και πρόεδρο του Κέντρου «Μαύρη θάλασσα», κυρία Μαρία Τούρτα. Στη συνέχεια μίλησε η ιδρυτής του κέντρου και δημιουργός μιας σειράς ντοκιμαντέρ για τους Έλληνες της Μόσχας, το μέλος του ελληνικού Κοινοβουλίου κυρία Χρύσα Αράπογλου.

Στο τέλος ήρθε και η σειρά μας. Κατά ένα παράξενο τρόπο ο Ανδρέας δεν δείλιασε και μίλησε όμορφα, ενώ στη συνέχεια έδωσε μία μεγάλη συνέντευξη στη δημοσιογράφο του ρωσόφωνου προγράμματος του κρατικού τηλεοπτικού σταθμού ΕΤ-3 Σοφία Προκοπίδου, η οποία κάλυπτε αυτή την εμβληματική για την πόλη εκδήλωση. Ήμουν πολύ ευτυχισμένος με όσα συνέβαιναν που απορώ ακόμη πως βρήκα το θράσος να τους ευχαριστήσω μιλώντας ελληνικά. Μου είπαν πως τα πήγα περίφημα.

Μετά τη λήξη του επίσημου προγράμματος, ένα μέρος του κοινού για δύο περίπου ώρες χάζευε τα εκθέματα και αντάλλασαν απόψεις. Μας έκαναν πλήθος φιλοφρονήσεων και ερωτήσεων που δεν κατάφερα να μιλήσω κι άλλο με τους συγγενείς.

Τρεις ημέρες αργότερα, βέβαια, ο κύριος Ανδρέας ήρθε και με βρήκε χωρίς τη σύζυγό του, μα δεν θυμάμαι για ποια θέματα μιλήσαμε. Το καταραμένο «γλωσσικό φράγμα». Θυμάμαι μόνο πως εκείνη τη φορά αρνήθηκε κατηγορηματικά να πάρει το δώρο που θέλαμε να κάνουμε στη σύζυγό του για να μας θυμάται.

Μετά τη λήξη και αυτής της εκδήλωσης οι οικοδεσπότες μας πήραν όλη την παρέα μας για να πάμε σε μια ταβέρνα, μα εγώ αρνήθηκα. Το επόμενο πρωί ήθελα να έχω καθαρό μυαλό, όπως και όλες τις δέκα ημέρες της παραμονής μας.

Μόλις με πήγαν στο ξενοδοχείο, είδα στην τηλεόραση ένα ημίωρο αφιέρωμα στην έκθεσή μας. Μπράβο Σοφία, δουλεύεις γρήγορα. Ο διπλανός μου, ένας Αυστραλός, με αναγνώρισε και για ώρα πολύ κρατώντας με από το χέρι μου έδινε συγχαρητήρια. Φυσικά, ήμουν πολύ ευτυχισμένος. Φιλόδοξος, αν και κοντούλης. Από παλιά πίστευα πως είμαι καλλιτεχνική φύση. Αν δεν ήμουν κοντός, ίσως να κατάφερνα πολλά.

Δύο ημέρες μετά ο Γιάννης Καρυπίδης μου έφερε τη ρωσόφωνη εφημερίδα «Αθηναϊκός Κούριερ», στην οποία υπήρχε ένα μεγάλο άρθρο με τίτλο «Η μεγαλοφυΐα της πορσελάνης» με μεγάλες φωτογραφίες και κείμενο επεξηγηματικό για τη δουλειά του Ανδρέα και της ομάδας μας.

Για μια στιγμή σκέφτηκα πως ο Ανδρέας θα αρχίσει πάλι να γκρινιάζει. Δεν του αρέσουν οι δημοσιογράφοι, πιστεύει πως υπερβάλλουν ή και πως λένε ψέματα. Όντως, από παλιά δεν άντεχε τη δημοσιότητα. Κάθε προσπάθεια μου να διαφημίσω το έργο του, την αντιμετώπιζε με εχθρότητα, έφτασε μάλιστα στο σημείο που κοπανούσες από το σπίτι όταν έρχονταν οι δημοσιογράφοι. Ύστερα από αυτό το άρθρο δεν άφηνε να τον πλησιάσει δημοσιογράφος σε απόσταση βολής κανονιού.

Έτσι όμως θα συνεχίσει να λειτουργεί και θα παλεύει διαρκώς. Πότε θα πληρώνει υψηλά ενοίκια για τη συμμετοχή σε κάποια έκθεση, πότε θα δίνει τα έργα του μισοτιμής σε ενδιάμεσους, πότε θα πουλάει κάτι σε κάποιον κατόπιν παραγγελίας. Θάβει έτσι το ταλέντο του. Η σεμνότητα είναι σαν το φάρμακο, πρέπει να το παίρνεις με μέτρο, αν το ξεπεράσεις γίνεται φαρμάκι και μπορεί να σε σκοτώσει, όπως έκανε με πολλούς ασυνήθιστους ανθρώπους μέχρι τώρα. Ζούμε στην εποχή της θρασύτητας, η οποία τίποτα το καλό δεν έχει φέρει.

Η έκθεση είχε μεγάλη επιτυχία και με χρήματα που κερδίσαμε μπορέσαμε να αγοράσουμε μία γούνα για τη σύζυγο του Ανδρέα. Οι διοργανωτές μας παρακάλεσαν να επιμηκύνουν τη διάρκειά της για μία ακόμη εβδομάδα. Φυσικά, το δεχτήκαμε με ευγνωμοσύνη.

Στην Καστοριά, την πρωτεύουσα του γουνεμπορίου, μας πήγε ο συνεργάτης του Κέντρου Θρασύβουλος Ευτυχίδης. Είχε σπουδάσει στο Κίεβο και μιλούσε θαυμάσια ρωσικά.

Είναι εντυπωσιακή η διαδρομή το πρωί. Είναι όμορφες οι περιοχές της βορειοδυτικής Ελλάδας, είχε πέσει λίγο χιόνι, ενώ η πανέμορφη πόλη των παραδοσιακών γουναράδων, απλωνόταν αμφιθεατρικά γύρω από μία

πεντακάθαρη λίμνη. Ήταν πολύ νωρίς όταν φτάσαμε, μα όλα τα καταστήματα ήταν ανοιχτά. Ορισμένοι πωλητές μας αναγνώρισαν αμέσως γιατί μας είχαν δει στην τηλεόραση. Ο Θράσος ήξερε να παζαρεύει καλά κι έτσι αγοράσαμε μία όμορφη γούνα με σημαντική έκπτωση.

Είχαμε τελειώσει τη δουλειά μας και την ώρα που άνοιγε η έκθεση, ήμουν στη θέση μου κι άρχισα να ξεπουλάω ότι είχε απομείνει από τα εκθέματά μας. Ο Ανδρέας δεν μπορούσε να μην είναι την Πρωτοχρονιά με την οικογένειά του και με παρακάλεσε να μείνω κι εκείνος να φύγει. Έτσι κι αλλιώς όλες τις ημέρες τα κατάφερνα χωρίς αυτόν. Μόνο ο Γιάννης ερχόταν να με δει καθημερινά, να πιούμε παρέα καφεδάκι ή μπύρα με λίγο μεζέ. Εκεί κοντά υπήρχαν τα πάντα, τηλεφωνούσες και ύστερα από δέκα λεπτά ένας νεαρός έφερνε την παραγγελία με την μοτοσικλέτα του, πράγμα πολύ παράξενο για εμάς τους Ρώσους.

Το πρωί της 31η Δεκεμβρίου πήγα τον Ανδρέα στο αεροδρόμιο. Ήταν αργία τόσο για εμάς στην έκθεση, όσο και για ολόκληρη την πόλη. Την παραμονή ήμουν καλεσμένος στο σπίτι του Γιάννη και γνώρισα την οικογένειά του. Θαυμάσιοι άνθρωποι, δικοί μας μέχρι το μεδούλι των κοκάλων. Όλοι όμως είχαν τις δουλειές τους και τις τελευταίες φροντίδες πριν από την Πρωτοχρονιά κι έτσι απέμεινα μόνος μου. Το απόγευμα επισκέφτηκα τους συγγενείς μου. Ήταν καλεσμένοι κάπου. Μια ομάδα Ελλήνων της Αυστραλίας ήθελαν να πάνε σε κάποιο νυχτερινό κέντρο. Απέμεινα μόνος σε όλο το κτίριο. Τα μεσάνυχτα με ένα μπουκάλι σαμπάνια και δύο ποτήρια κατέβηκα κάτω για να τσουγκρίσω τουλάχιστον με τον θυρωρό, αλλά ακόμη κι αυτός είχε εξαφανιστεί κι είχε αφήσει ορθάνοιχτη την πόρτα.

Έξω έβρεχε καταρρακτωδώς. Δίπλα στην πόρτα είχε ένα τηλεφωνικό θάλαμο. Άνοιξα βιαστικά το μπουκάλι, ήπια ένα γεμάτο ποτήρι και, σκουπίζοντας τα χείλη με το χέρι μου, όπως κάνουν οι ναυτικοί, πήγα να τηλεφωνήσω στους δικούς μου: «Χρόνια πολλά, αγαπημένοι μου». Ανέβηκα επάνω στο δωμάτιο μου για να αποτελειώσω το μπουκάλι μέσα υπερήφανα μοναχικός. Έτσι, προϋπάντησα τη νέα χιλιετία.

Ένας μέρος των εκθεμάτων είχαν πουληθεί, ένα άλλο μέρος το δωρίσαμε στους φιλόξενους οικοδεσπότες μας, τα υπόλοιπα τα αφήσαμε στο υπόγειο αυτού του οργανισμού, ο οποίος συμβάλει τόσο πολύ στη μελέτη της κουλτούρας των προγόνων μας. Εκεί, είδα και τους πίνακες που είχε αφήσει από την προηγούμενη έκθεση ο Βλαδίμηρος Ποπόφ (Παπαδόπουλος). Δεν είμαι ούτε γνώστης, ούτε μπορώ να έχω άποψη για τη ζωγραφική, μα οι πίνακες του με εντυπωσίασαν. Οι ειδικοί λένε πως πρόκειται για αριστουργήματα και τον αποκαλούν δεύτερο Κουϊντζι, μα στην πατρίδα μας τον γνωρίζει μόνο ένας στενός κύκλος φίλων και γνωστών και αυτό

χάρη στον μακρινό του συγγενή Γαβριήλ Χαριτόνοβιτς, ο οποίος βόλεψε την άγνωστη αυτή μεγαλοφυΐα στο Διεθνές Πανεπιστήμιο. Ας δίνει σ' αυτόν ο Θεός υγεία, όπως και στον Γιάννη Καρυπίδη που είχε την πρωτοβουλία αυτής της έκθεσης.

Πριν από λίγο καιρό έμαθα ότι ο φτωχός Βολόντια μας άφησε. Αιωνία του η μνήμη. Ουδείς προφήτης στον τόπο του. Αγαπάμε τις μεγαλοφυΐες μόνο μετά τον θάνατό τους.

Ο μεγάλος Αρμένιος ποιητής Γιεγκίσε Τσαρέντς είχε γράψει: «Όταν πεθάνεις, θα σ' αγαπήσω», προς το παρόν όμως αυτό δεν ισχύει γι' αυτήν την περίπτωση. Δεν ήρθε ακόμη η ώρα. Στη συνέχεια θα γίνει ό,τι έγινε και με τη συλλογή Κωστάκη. Τόσοι και τόσοι ιδιαίτερα ταλαντούχοι πέθαναν μέσα στη φτώχια. Τους μέτρησε άραγε κανείς; Και πόσους ακόμη δεν πρόκειται να μάθουμε ποτέ.

Μια δύσκολη εγχείριση

Λίγο μετά την έκθεση στη Θεσσαλονίκη, ο Ανδρέας με την Ίρα αποφάσισαν να ανακαινίσουν το εξοχικό τους. Έπρεπε να πηγαίνουν τα παιδιά τους εκεί τα καλοκαίρια. Στο Περόβο, όπως ανέφερα, το περιβάλλον είναι επιβαρυμένο. Εξάλλου, τα κοζάκικα γονίδια της Ίρας την έκαναν να νοσταλγεί τις αγροτικές δουλειές. Προς το παρόν οι δύο γιαγιάδες, δόξα τω Θεώ, ήταν υγιέστατες, θα έμεναν με τα κοριτσάκια στον καθαρό αέρα.

Τυχαία, βρέθηκε μία χωριάτικη ίζμπα κοντά στο Ποκρόβ, στη δυτική πλευρά της περιοχής του Βλαντίμιρ. Μια κλασική χωριάτικη ίζμπα, πολύ παλιά, σε οικόπεδο εμβαδού ενός τετάρτου του εκταρίου στην άκρη του χωριού Ανίσκινο, το οποίο αμέσως ονόμασα Φιδοφωλια, επειδή είχε πάρα πολλά φίδια.

Οι ντόπιοι έλεγαν πως είναι ένδειξη καθαρού περιβάλλοντος. Το δάσος ξεκινούσε από τον φράχτη μας, ενώ ο χωματόδρομος ήταν μόνο ενάμιση χιλιόμετρο, ο υπόλοιπος δρόμος ήταν ασφαλτοστρωμένος. Η απόσταση από το ένα σπίτι στο άλλο ήταν εκατό χιλιόμετρα ακριβώς. Τις καθημερινές θέλαμε μια ώρα και ένα τέταρτο για να φτάσουμε ενώ από την Παρασκευή μέχρι και την Τρίτη, κάναμε περισσότερες από τέσσερις ώρες. Φυσικά, η τιμή μας βόλευε. Αποκτήσαμε πλέον διαμέρισμα, αυτοκίνητο και εξοχικό. Τι άλλο να θέλει ο μέσος άνθρωπος; Υπάρχει όμως και η επιθυμία της επιτυχίας. Της υλικής φυσικά.

Έτσι ξεκινήσαμε. Πότε επισκευές, πότε ανακαίνιση, πότε νέα ξυλεία, μετά φτιάξαμε ρωσικό μπάνιο σαν ένα σπίτι. Τα φτιάξαμε όλα, όλα τα έχουμε πια, μόνο που δεν έχουμε εκείνα τα αριστουργήματα τα οποία κάποτε ενθουσίαζαν τους ειδικούς και ρέκτες της τέχνης. Είχαμε βέβαια όλα εκείνα που περιφρονητικά αποκαλούσα «ευρείας κατανάλωσης» και τα αποδεχόμουν μόνο και μόνο λόγω της ανάγκης που είχαμε για να φροντίσουμε την οικογένεια μας. Ακόμη κι αυτά όμως ενθουσιάζουν πολλούς ρέκτες και συλλέκτες, οι οποίοι είναι μόνιμοι πελάτες μας εδώ και χρόνια. Εκείνα όμως τα έργα που έφτιαχνε ο Ανδρέας στην αρχή της σταδιοδρομίας του, δεν υπάρχουν πια και αμφιβάλλω αν ποτέ θα ξαναφτιάξει όμοιά τους.

Όντως η τέχνη απαιτεί θυσίες, αλλά ελάχιστοι είναι οι έτοιμοι να τις κάνουν. Οι άνθρωποι ενθουσιάζονταν, αγόραζαν σε υψηλές τιμές, προσωπικά όμως θα ήμουν πιο ευχαριστημένος, αν τα έργα του πήγαιναν σε μουσεία. Τα έργα εκείνων στους οποίους δίδαξε τα μυστικά της τέχνης βρίσκονται στα μουσεία, τα δικά του όμως όχι. Μήπως πρόκειται για φθόνο, για φιλοδοξία; Μπορεί, ούτε εγώ είμαι αναμάρτητος. Πιστεύω όμως ότι, αν ο Δημιουργός σου έδωσε ένα ταλέντο, τότε θα πρέπει να το καλλιεργήσεις οπωσδήποτε.

Δεν είμαι ένθεος άνθρωπος, μα πιστεύω βαθιά. Δεν πιστεύω όμως τους αξιωματούχων των διαφόρων θρησκειών, οι οποίοι διακονούν στους ναούς και έχουν διαμελίσει το δικαίωμα της αλήθειας σε πολυάριθμες Ομολογίες πίστεως, οι οποίες κατά τη διάρκεια όλης της ιστορίας της ανθρωπότητας αρπάζουν τους αντιπάλους τους από τον λαιμό για να διεκδικήσουν το αποκλειστικό δικαίωμα στην αλήθεια. Αυτό ίσως είναι η αιτία που η ανθρωπότητα βρίσκεται στο χείλος της αυτοεξόντωσης.

Ο Θεός όμως, αναμφίβολα, υπάρχει και, φυσικά, ο άνθρωπος δεν έχει τη μορφή του. Κανείς δεν ξέρει ποιον αποκαλούμε με αυτό το όνομα, αλλά κάθε πιστός πιστεύει σε κάποιον, σε κάτι, γιατί χωρίς την Πίστη, δεν μπορούν να υπάρξουν ούτε η Ελπίδα, ούτε η Αγάπη και εννοείται, ούτε η μητέρα τους η Σοφία.

Πάλι όμως άρχισα να φιλοσοφώ. Δεν είναι τυχαίο, νομίζω. Πολλές φορές αναφέρθηκα στην ευλογία του Φύλακα-Αγγέλου μου. Σε όλες τις μοιραίες στιγμές για μένα, ήταν εκεί κι έσωσε τη ζωή μου. Πιθανόν να μην έχω εξαγοράσει όλες μου τις αμαρτίες στη γη, απέναντι στους αδελφούς, τους γονείς και άλλους προγόνους και δεν ήρθε η ώρα μου ακόμη. Ας τα πάρουμε όμως όλα με τη σειρά. Κάντε υπομονή, τελειώνω.

Πριν ακόμη από το πρώτο μου ταξίδι για να πάρω άδεια παραμονής, είχα αποφασίσει για κάθε ενδεχόμενο να κάνω τσεκ-απ. Η οικογενειακή μας γιατρός μου έδωσε παραπεμπτικό για το διαγνωστικό κέντρο του νοσοκομείου №15. Υποτίθεται πως είχαν σύγχρονα μηχανήματα και οι γιατροί ήταν εμπειρότεροι. Ο νευροπαθολόγος μόλις είδε τις εξετάσεις αίματος, συνοφρυώθηκε: «Πολύ άσχημα αποτελέσματα».

Εγώ, υπέθετα πως δεν ήμουν γαλαζοαίματος. Αντί όμως να μου εξηγήσει τι εννοεί και τι πρέπει να κάνω, άρχισε να μου παραπονιέται πως ο μισθός του γιατρού ανώτατης βαθμίδας είναι τρεις φορές μικρότερος από το εισόδημα ενός ιδιώτη κτηνιάτρου και πως καλύτερα να ασχολείσαι με τις γάτες και τα σκυλιά, παρά να φροντίζεις ανθρώπους. Μου έκανε αυστηρές συστάσεις να τηρώ τη δίαιτά μου και να κάνω γυμναστική. Επιπλέον, μία συγγενής μου έδωσε και μερικές άλλες συμβουλές, αλλά δεν τις θυμάμαι.

Γενικά, ως λαός, είμαστε απρόσεκτοι. Μέχρι να φτάσει ο κόμπος στο χτένι, δεν ασχολούμαστε με αυτό που πρέπει. Αυτό οφείλεται στην καθυστερημένη μας κουλτούρα. Στον βαθμό που για το μεγαλύτερο μέρος της ζωής μου οδηγούσα αυτοκίνητο και δεν περπατούσα πολύ, στην Ελλάδα με μεγάλη ευχαρίστηση περπατούσα όχι μόνο για λόγους οικονομίας αλλά και για να γυμνάζομαι. Στη Σιβηρία είχα μάθει να περπατάω γρήγορα, εξάλλου.

Ύστερα όμως από μία εξάμηνη παραμονή με όλα τα τρεχάματα στην Ελλάδα, άρχισαν να με ενοχλούν πόνοι στο στήθος. Αρχικά, οι πόνοι εμφανίζονταν όταν περπατούσα γρήγορα, μετά όμως ακόμη κι όταν περπατούσα αργά. Κατάλαβα από μόνος μου ότι πρόκειται περί στενοκαρδίας. Ο πατέρας μου υπέφερε από αυτή, η μητέρα μου, αλλά και ο Λάζαρος. Ήταν κληρονομική ασθένεια. Βουλώνουν οι αρτηρίες και δεν μπορεί να γίνει κάτι. Δεν είναι σωλήνες για να ρίξεις καθαριστικά και να τελειώσεις. Ύστερα από λίγο άρχισα να έχω προβλήματα και με τις φλέβες μου. Ήταν το κόστος για την άστατη ζωή που έκανα. Έπινα, κάπνιζα, ξενυχτούσα. Έζησα μέρες ευτυχισμένες και καταραμένες. Για όλα αυτά κάποτε έρχεται η στιγμή να καταβάλεις το τίμημα.

Μετά τους τραγικούς και πρόωρους θανάτους των αδελφών και του πατέρα μου, δεν υπολόγιζα πως θα ζήσω πολλά χρόνια. Όλοι είμαστε καταδικασμένοι, φιλοξενούμενοι είμαστε σε τούτο τον κόσμο. Θα ήθελα να δω τα παιδιά μου να στέκονται στα πόδια τους, αλλά ήδη έχω εγγόνια και θα ήταν αμαρτία να παραπονιέμαι για την τύχη μου.

Οι αρρώστιες όμως άρχισαν να με ταλαιπωρούν πολύ. Εκτός από το έλκος και τη στενοκαρδία, έπαθα ζάχαρο, διαβήτη Β΄ τύπου, ίλιγγο και

έχω πια αϋπνίες. Δεν μπορώ να κοιμηθώ μέχρι τις τρεις, τέσσερις τα ξημερώματα. Δύσκολο πράγμα τα γηρατειά. Η καρδιά μου με υποχρέωσε να περπατάω πια αργά και με δυσκολία, πονάω πλέον όχι μόνο στο στήθος αλλά και στα πλευρά. Οι πόνοι δεν περιορίζονται μόνο όταν περπατάω, αλλά και όταν είμαι ξαπλωμένος, αρχίζουν από το πρωί. Η αρτηριακή μου πίεση μερικές φορές τις νύχτες είναι πολύ υψηλή, ενώ η χαμηλή το αντίθετο. Προφανώς η καρδιά μου έχει αρχίσει να αδυνατίζει πολύ.

Όλο το 2011 έτρεχα από το ένα νοσοκομείο στο άλλο. Από τον ένα θάλαμο εντατικής θεραπείας στον άλλο. Είδα, άκουσα και έμαθα πολλά, ούτε στον εχθρό μου δεν τα εύχομαι. Την τέταρτη φορά που μπήκα στο νοσοκομείο, έφυγα τρέχοντας την παραμονή των γενεθλίων μου. Περισσότερα από είκοσι χρόνια, στις 18 Δεκεμβρίου γιορτάζω τα γενέθλιά μου με την οικογένεια Ηλιόπουλοι. Είναι τραγική σύμπτωση που ο Ανδρέας Σοφοκλόβιτς πέθανε την ημέρα των γενεθλίων μου. Αυτό όμως αποφάσισε η μοίρα, την ίδια μέρα να έχουν γιορτή και πένθος.

Την άνοιξη του 2012 ο Ανδρέας Ηλιόπουλος πρότεινε να πάμε για δύο εβδομάδες στη νότια Πελοπόννησο, σε ένα σπίτι που είχε νοικιάζει για όλο το καλοκαίρι προκειμένου να κάνει διακοπές η οικογένειά του. Ούτε στα όνειρά μου δεν μπορούσα να σκεφτώ μία τέτοια ευκαιρία. Δεν βλέπω σχεδόν καθόλου τα εγγόνια μου και ξαφνικά θα περνούσα μαζί τους δύο εβδομάδες σε παραδείσιο περιβάλλον.

«Η θάλασσα είναι δεκαπέντε βήματα από το σπίτι. Έχει μία πλαζ μήκους δύο χιλιομέτρων. Υπάρχει ένα ζευγάρι φυλάκων για τις φωλιές των θαλάσσιων χελωνών Careta-Careta, και καθόλου τουρίστες. Όταν έχει καύσωνα από τη Δύση έρχεται ένα δροσερό αεράκι και στη σκιά των αιωνόβιων ελιών δεν νιώθεις τη ζέστη. Δεν σας λέω τίποτα ούτε για την άνεση, ούτε για τη βολή, θα τα δείτε μόνοι σας», μας είπε ο Ανδρέας.

Αποδέχτηκα με ευχαρίστηση την πρόσκληση. Οι δικοί μου ήταν ενθουσιασμένοι. Αγοράσαμε εγκαίρως τα εισιτήρια. Ο Δημήτρης, ο Ντενίς και η Ντιάνα άρχισαν να μετρούν τις εβδομάδες, εγώ όμως ήμουν ολοένα και πιο ανήσυχος. Κι αν ξαφνικά; Τι θα κάνουν οι δικοί μου που δεν ξέρουν καν ελληνικά; Θα τους χαλάσω τη διάθεση, αλλά κι ούτε πρόκειται κανείς να μου επιστρέψει τις 50.000 ρούβλια που έδωσα για τα εισιτήρια, αφού δεν ήταν της Αεροφλότ, αλλά μιας ελληνικής εταιρείας. Σκεφτόμουν, από την άλλη πλευρά, να τους στείλω μόνους τους κι εγώ να μην πάω. Ίσως όμως ήταν η τελευταία μου ευκαιρία να απολαύσω τη θάλασσα και να είμαι μαζί με τα δύο, τουλάχιστον, εγγόνια μου από τα τέσσερα.

Δύο μήνες πριν από το ταξίδι, οι Πρώτες Βοήθειες με πήραν από το δρόμο, αλλά στο νοσοκομείο № 70 υπέγραψα δήλωση πως φεύγω με δική

μου ευθύνη. Δύο εβδομάδες αργότερα πήγα να κάνω τις προγραμματισμένες εξετάσεις κι εκεί με πήγαν κατευθείαν από τον διάδρομο που έκανα τεστ αντοχής στον θάλαμο εντατικής θεραπείας.

— Προσφάτως πάθατε έμφραγμα και δεν το καταλάβατε.

— Το υποπτεύομαι.

Δύο εβδομάδες έκανα κάποια θεραπεία και λεπτομερείς εξετάσεις. Η ετυμηγορία δεν με χαροποίησε.

— Αν σας βάλουμε στεντ, δεν θα σας βοηθήσει. Πρέπει να κάνετε by pass, αλλά οι γιατροί μας δεν θα το κάνουν. Να απευθυνθείτε στο νοσοκομείο της περιοχής σας.

Κατάλαβα πως τα πράγματα ήταν πολύ άσχημα και δεν ήθελαν να αναλάβουν ένα γέρο στη δική μου κατάσταση, γιατί θα χαλούσε τα στατιστικά τους δεδομένα. Για ποιο λόγο άλλωστε; Έτσι κι αλλιώς έχουν πολλούς νεκρούς.

Λίγο αργότερα μου τηλεφώνησε από κάποιο εστιατόριο ο Ανδρέας Ηλιόπουλος.

— Θείε Αλέξανδρε, είμαστε εδώ με τον Λεωνίδα κι αποφασίσαμε να σας στείλουμε στη Γερμανία να κάνετε εγχείριση.

Ήξερα πως αυτό θα στοίχιζε πενήντα χιλιάδες ευρώ. Πριν από λίγο καιρό ένας κοινός γνωστός μας έκανε εκεί μία τέτοια εγχείριση. Όχι, δεν μπορούσα να το δεχτώ, εξάλλου στη χώρα μας έχουμε εξαιρετικούς χειρούργους και, επιπλέον, ο Λεωνίδας Ιβάνοβιτς ήταν υψηλά ιστάμενος αξιωματούχος στον κλάδο της υγείας και θα συνεννοηθεί με τους επικεφαλής του Ινστιτούτου Μπακουλέφσκι.

Αυτό με βόλευε, αλλά όχι στις αρχές του φθινοπώρου. Θα πρέπει αρχικά να αναλάβω δυνάμεις. Ο καρδιολόγος της περιοχής μου, όταν άκουσε τα σχέδιά μου για την Ελλάδα, μου είπε ότι στην κατάσταση που βρίσκομαι όχι σε αεροπλάνο δεν πρέπει να μπω, μα ούτε καν να σκεφτώ να πάω να ξεκουραστώ σε κάποιο θέρετρο.

Πήγα στο Ινστιτούτο Μπακουλέφσκι. Ο διευθυντής της κλινικής αγνόησε όλες τις παλιές εξετάσεις, με έστειλε για καινούργιες, πιο σύγχρονες, τις οποίες όπως ήταν φυσικό, ο καρδιολόγος μου ούτε καν είχε ακούσει. Στο Ινστιτούτο είχαν τη δική τους πολυκλινική με τον πιο σύγχρονο εξοπλισμό, οι γιατροί ήταν απολύτως εξειδικευμένοι, έκαναν ειδικές εξετάσεις και είχαν τομογράφους που μόνο η κλινική «Πιραγκόφ» διέθετε μέχρι εκείνη τη στιγμή.

Επί μία εβδομάδα έτρεχα σε διάφορες υπηρεσίες, στη συνέχεια πήγα στον καθηγητή, ο οποίος αφού είδε τα αποτελέσματα, σήκωσε το κεφάλι του και είπε αργά: «Θα σας εγχειρήσουμε, πάρτε παραπεμπτικό από τη

Διεύθυνση Υγείας του δήμου, θα σας δώσω τη διάγνωσή μας. Να έχετε όμως υπόψη σας πως δεν θα γίνει αμέσως».

Είχα μάθει από μία γνωστή μου ότι ένας κοινός μας γνωστός δεν είχε προλάβει να πάρει το πολυπόθητο χαρτί και πέθανε. Το ζήτημα σκόνταφτε στις 600.000 ρούβλια που στοίχιζε αυτή η εγχείριση.

Αναθάρρησα λίγο και τον ρώτησα: «Αντέχω μέχρι το φθινόπωρο; Σκέφτομαι να πάω με τον γιο και τα εγγόνια μου στην Ελλάδα κι έχω ήδη αγοράσει τα εισιτήρια».

Σήκωσε το βλέμμα του, ξανακοίταξε το καρδιογράφημα και είπε:

— Θέλετε να αυτοκτονήσετε; Δύο αρτηρίες σας είναι βουλωμένες, η τρίτη είναι ανοιχτή μόνο ένα χιλιοστό αντί για τρία. Ανά πάσα στιγμή μπορεί να πεθάνετε πριν προλάβετε να φτάσετε στην πόρτα της κλινικής και θέλετε να πάτε στην Ελλάδα και μάλιστα αεροπορικώς;

Δεν του είχα πει καν ότι ήταν νυχτερινές οι πτήσεις, γιατί ήταν πιο φτηνές.

Στη συνέχεια είδε πως στεναχωρήθηκα πολύ και προσπάθησε να με ηρεμήσει.

— Λοιπόν, σκεφτείτε ήρεμα τι θα κάνετε κι αποφασίστε μόνος σας. Μπορεί να πάνε όλα καλά, αν είστε τυχερός, αλλά θα παίρνετε όλα τα φάρμακά σας την ώρα που πρέπει. Να έχετε πάντα μαζί σας νιτρογλυκερίνη και να μην αγνοείτε τους πόνους.

Τον χαιρέτησα και βγήκα έξω. Στάθηκα για λίγο στο κατώφλι. Θυμήθηκα τον φίλο μου Μαράτ, στον οποίο σε τούτο εδώ τον όροφο του είχαν βάλει βαλβίδα της καρδιάς. Όσο τον ετοίμαζαν για την εγχείριση είδε τους δύο διπλανούς του στον θάλαμο να τους φέρνουν νεκρούς από το χειρουργείο. Υπέφερε τόσο πολύ που πέντε χρόνια αργότερα, όταν έπρεπε να πάει για αλλαγή βαλβιδας, δεν μπορούσε να το πάρει απόφαση και πέθανε στο πλατό την ώρα των γυρισμάτων της ταινίας. Ας είναι ελαφρύ το χώμα που τον σκεπάζει.

Επέστρεψα σπίτι με πολύ άσχημη διάθεση. Δεν ήμουν απλά ανήσυχος, μα πανικοβλημένος. Τι να κάνω; Είχαν απομείνει δεκαπέντε ημέρες μέχρι την ημερομηνία της αναχώρησής μας. Οι δικοί μου δεν είχαν την παραμικρή ιδέα για τον κίνδυνο που διέτρεχα. Τώρα πια δεν ήταν η καρδιά που με έκανε και υπέφερα, μα η κατάθλιψη. Η συνεργάτιδα του Λεωνίδα Ιβάνοβιτς, εξαιρετική ψυχίατρος, μου βρήκε με «μέσο» πολύ αποτελεσματικά αντικαταθλιπτικά. Άρχισα να τα παίρνω και ένιωθα τη μυρωδιά της θάλασσας στα ρουθούνια μου. Δεν μου πέρασε καν η σκέψη από το μυαλό ότι μπορώ να εξαρτηθώ από αυτά.

Η πτήση μας ήταν νυχτερινή. Είμαι μέσα στην τρελή χαρά, το ίδιο και οι υπόλοιποι, οι οποίοι ήταν εξίσου δειλοί με τον παππού. Ο Δημήτρης με τον γιο του ήπιαν κονιάκ και άφησαν και τη Ντιάνα να δοκιμάσει. Νωρίς το πρωί φτάσαμε στο αεροδρόμιο «Ελευθέριος Βενιζέλος» των Αθηνών. Στην έξοδο του αεροδρομίου πήραμε ένα λεωφορείο που πήγαινε κατευθείαν στο ΚΤΕΛ. Ύστερα από λίγες ώρες, ταξιδεύοντας με ένα υπερσύγχρονο λεωφορείο, απολαμβάνοντας τη θέα, φτάσαμε στην πόλη των Γαργαλιάνων.

Από το καφενείο που βρισκόταν στη στάση του ΚΤΕΛ τηλεφώνησα στην «νοικοκυρά» Νανά και μέχρι να πιούμε ένα καφέ, γνωστός της ταξιτζής είχε έρθει και ύστερα από δεκαπέντε λεπτά καθόμασταν γύρω από ένα πραγματικά καυκασιανό τραπέζι αφθονίας.

Η τοποθεσία ήταν όντως παραδείσια. Διώροφο σπίτι στην ακρογιαλιά. Από ψηλά έβλεπες τον παφλασμό των κυμάτων, τους λιγοστούς κολυμβητές με τα ψαροντούφεκά τους για υποβρύχιο ψάρεμα. Γύρω μας παντού υπήρχαν αιωνόβιοι ελαιώνες. Από δυσμάς έπνεε ένα δροσερό αεράκι. Όταν καθόσουν στη σκιά των δέντρων, δεν καταλάβαινες πως έκανε καύσωνα. Το σπίτι ήταν σαν παλάτι. Ο κάθε ένας από εμάς είχε τη δική του κρεβατοκάμαρα με όλες τις ανέσεις, πολλές πετσέτες, μπουρνούζια για το μπάνιο, μέχρι και λευκές παντόφλες. Στο ισόγειο ήταν το σαλόνι που είχε και ηλεκτρικό πιάνο.

Η Νανά όμως ήταν το πολυτιμότερο απόκτημά μας. Στη Μόσχα δεν είχα συναντήσει ποτέ τέτοια ζεστασιά και νοικοκυροσύνη. Ήταν μία φτωχή γυναίκα, απόφοιτος μέσης νοσηλευτικής σχολής, κόρη διευθυντή σχολείου και δασκάλας, η οποία υποχρεώθηκε να αφήσει τους γονείς, την ενήλικη κόρη της και να ξενοδουλεύει για να θρέψει την οικογένειά της στο Κουταϊσι. Είχε ήδη δυο εγγονές, την μία εκ των οποίων δεν είχε δει ποτέ, αφού δεν είχε πάει στην πατρίδα της. Εξαίρετη νοικοκυρά! Αυτό που λέμε πραγματική Γεωργιανή! Όλη η περιοχή τη συμπαθούσε. Όλοι, φεύγοντας τον χειμώνα, της άφηναν τα κλειδιά των εξοχικών τους.

Τι άλλο να πει κανείς. Σηκωνόμουν νωρίς το πρωί και πήγαινα στη θάλασσα, που ήταν στην άκρη του οικοπέδου μέσα στο οποίο ήταν το σπίτι μας. Κολυμπούσα λίγο και στη συνέχεια πήγαινε με τα πόδια μέχρι το θέρετρο του Κόστα Ναβαρίνο. Είναι το μέρος όπου στις 20 Οκτωβρίου 1827 έγινε η περιβόητη ναυμαχία του Ναβαρίνου, στην οποία οι ενωμένοι στόλοι της Ρωσίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας, συνέτριψαν τον τουρκο-αιγυπτιακό στόλο. Επέστρεφα πια την ώρα του πρωινού, όταν όλοι είχαν πια ξυπνήσει. Μετά το πρωινό, η νεολαία πήγαινε στη θάλασσα κι εγώ στην πολυθρόνα μου για να διαβάσω.

Το σπίτι είχε μία θαυμάσια βιβλιοθήκη. Μετά το μεσημεριανό φαγητό, όλοι μαζί συμμαζεύαμε και στη συνέχεια πηγαίναμε στο σαλόνι για να παίξουμε μουσική. Η Νανά έπαιζε θαυμάσια, αλλά αυτό μπορεί να το κάνει μόνο αφού τελειώσει όλες τις οικιακές δουλειές. Η Ντιάνα τη βοηθούσε με ευχαρίστηση και συνάμα μάθαινε να μαγειρεύει με βάση τις συνταγές της Ελλάδας και του Καυκάσου.

Δεν χρειάζεται να πω τίποτα για το φαγητό. Μπορούσαμε να παραγγείλουμε ό,τι θέλουμε από το σούπερ μάρκετ των Γαργαλιάνων και να μας το φέρουν δωρεάν. Το φιλοδώρημα εξαρτιόταν από τον παραγγελιοδόχο.

Στο κτήμα υπήρχαν δύο κατσίκες, μία ντουζίνα κότες και ένα περιβόλι με όλα τα είδη λαχανικών. Πότε τα προλαβαίνει όλα αυτή η νεαρή και πολύ όμορφη γυναίκα; Επιπλέον, έπρεπε να ταΐζει και δύο μεγαλόσωμα σκυλιά τα οποία κυκλοφορούσαν ελεύθερα.

Μας επισκέφτηκαν και οι φίλοι μας από τη Μόσχα, η Θεοδώρα Γιαννίτση με τον σύζυγό της Βλαντίμιρ και τα δύο τους παιδιά, οι οποίοι έκαναν διακοπές στο γειτονικό συγκρότημα.

Δύο εβδομάδες πέρασαν χωρίς να το καταλάβω. Δεν είχα ούτε μία κρίση υπερτονίας ή στενοκαρδίας. Απομακρυνόμουν από το σπίτι περισσότερο από ένα χιλιόμετρο, ενώ κολυμπούσα πάντα πενήντα μέτρα μακριά από την ακτή. Σε ένα τελείως ερημικό μέρος. Κι αν; Στη συνέχεια τρόμαζα μόνο που το σκεφτόμουν. Χόρτασα όμως οξυγόνο.

Στα τέλη του καλοκαιριού ξεκίνησα τις εξετάσεις για την εγχείριση. Έκανα ξανά υπέρηχους, καρδιογραφήματα, έπαιρνα τη μία βεβαίωση μετά την άλλη, το ένα χαρτί μετά το άλλο, φοβούμενος ότι μπορεί να μην μου δώσουν το παραπεμπτικό, για να μην ξοδέψουν δημόσιο χρήμα για ένα γέρο. Συμβαίνουν και τέτοια πράγματα.

Τελικά, όλα αυτά ήταν πια παρελθόν και στα τέλη του Σεπτεμβρίου μπήκα στο νοσοκομείο για να κάνω την εγχείριση. Δεν θα περίμενα πολύ. Μία εβδομάδα αργότερα ο θεράπων χειρουργός μου είπε ότι θα εγχειριστώ στις 3 Οκτωβρίου. Ήταν η επέτειος του θανάτου του πατέρα μου. Δεν πιστεύω στις δεισιδαιμονίες, αλλά η ημερομηνία αυτή είχε μοιραία σημασία για μένα και δεν ένιωσα καλά. Τον παρακάλεσα να την μεταφέρουν έστω και για μία ημέρα. Γκρίνιαξαν λίγο, αστειευόμενοι, αλλά μου έκαναν το χατίρι. Θα με χειρουργούσαν στις 4 του μηνός. Είχα μπροστά μου τρεις ημέρες. Φοβόμουν; Όχι και τόσο. Σε τελική ανάλυση, ήταν η μοναδική ευκαιρία σωτηρίας μου.

Θυμήθηκα την πρώτη εγχείριση που έκανα πριν από σαράντα χρόνια. Στη συνέχεια, για χρόνια πολλά είχα εφιάλτες. Πεταγόμουν από κρεβάτι, σαν σεληνιασμένος και δεν μπορούσα να ξανακοιμηθώ. Καλύτερα να

πεθάνω ναρκωμένος, παρά μέσα σε τρομακτικούς πόνους στον θάλαμο ανάνηψης. Μπροστά στα μάτια μου αντίκριζα πολύχρωμα φωτάκια των ιατρικών συσκευών, μα σκεφτόμουν μόνο ένα πράγμα. Αν είναι να έρθει το τέλος, ας έρθει τουλάχιστον χωρίς βάσανα. Την είχα ζήσει τη ζωή μου. Χορτάτος ήμουν. Είχε όμως μια πραγματική ευκαιρία.

Την παραμονή της εγχείρισης, ήμουν ήρεμος. Πιθανόν υπό την επίδραση ηρεμιστικών. Ποιος ξέρει πόσο αύξησαν τη δοσολογία τους σε χάπια αλλά και στους ορούς;

Παρότι ήμουν ήρεμος, μέσα στο μυαλό μου στροβιλιζόταν ο στίχος από την άρια του Λένσκι «Τι θα μου φέρει η μέρα η αυριανή;»

Το πρωί έφεραν το φορείο, μου έκαναν μία ένεση και μέχρι να φτάσουμε στο χειρουργείο ήμουν ήδη ναρκωμένος. Συνήλθα από τα γνωστά πια σε εμένα χαστούκια, τον έλεγχο των ματιών, την αδυναμία να μιλήσω. Νιώθω πως έχω ένα σωλήνα στον λαιμό. Ήταν η τεχνητή βοήθεια για να αναπνέω με τον ενάμιση πνεύμονά μου. Αυτό ήταν το μόνο πράγμα που κατάφερα να σκεφτώ και βυθίστηκα ξανά σε ύπνο βαθύ. Ξύπνησα αργά τη νύχτα και δίπλα μου ήταν η νοσοκόμα του θαλάμου ανάνηψης.

— Πώς νιώθετε;

— Καλά, της απάντησα ψιθυριστά.

Ξέρω ότι υποβλήθηκα ουσιαστικά σε δύο εγχειρίσεις. Στην αρχή ένας καθηγητής από την αρτηρία που διασχίζει όλο το πόδι, έκανε τρεις τομές, μετά ένας άλλος καθηγητής ακτινοβολούσε με λέιζερ την καρδιά, για να βοηθήσει την κυκλοφορία του αίματος. Η εγχείρηση ήταν εξαιρετικά δύσκολη και περίπλοκη και το μόνο μέρος που μπορούσε κανείς να την κάνει στη Ρωσία ήταν στο Ινστιτούτο Μπακουλέφσκι. Τα περιγράφω, φυσικά, πολύ απλοϊκά, μα ξέρω καλά πως τέτοιες εγχειρίσεις γίνονται με σταματημένη καρδιά και τεχνητή αναπνοή, η δε διάρκειά τους είναι περίπου οκτώ ώρες. Δεν ήμουν άλλωστε ο πρώτος που έκανε τέτοια επέμβαση. Όταν κάποιος μένει για ένα διάστημα σε εκείνο το νοσοκομείο, γίνεται καθηγητής. Πάντα έτρεφα μεγάλη εμπιστοσύνη για τους χειρουργούς μας. Είναι η πραγματική περιουσία της πατρίδας μας, μόνο που θα έπρεπε να διαθέτουν πιο σύγχρονα τεχνολογικά μέσα και να έπαιρναν υψηλότερες αμοιβές, γιατί τις αξίζουν περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον.

Τρεις ημέρες αργότερα, με μετέφεραν σε κανονικό θάλαμο. Ήμουν τόσο αδύναμος που δεν μπορούσα ούτε καν να μιλήσω. Ήξερα βέβαια πως η μετεγχειρητική περίοδος είναι εξίσου σημαντική με την ίδια την επέμβαση. Οι μισοί θάνατοι οφείλονται σε επιπλοκές μετά το χειρουργείο. Η πιο συνηθισμένη από αυτές είναι η πνευμονία. Ο ασθενής που ήταν στη θέση μου πριν από εμένα και εκείνος που ήταν πριν από αυτόν, πέθαναν.

Τη δεύτερη ημέρα σηκώθηκα, με τη βοήθεια, εννοείται, φοιτητών της ιατρικής που έβγαζαν έτσι ένα χαρτζιλίκι. Μετά με βοηθούσε η Λήδα. Είχα απαγορεύσει στους γιους μου να έρχονται. Πίστευαν πως μπήκα στο νοσοκομείο για να βάλω στεντ. Μελετούσαν και ρωτούσαν για πολύ καιρό περί τίνος πρόκειται, στο τέλος έμαθαν ότι δεν είναι κάτι σοβαρό. Δεν ήθελα να τους ανησυχήσω, εκείνοι όμως άρχισαν να ρωτούν τι τρέχει και γιατί τόσες ημέρες μετά δεν επιτρέπονται οι επισκέψεις, παρά μόνο δυο-τρεις κουβέντες που λέγαμε στο τηλέφωνο. Άρχισαν να υποπτεύονται πως κάτι τρέχει, γιατί και οι δύο είναι πολύ καχύποπτοι, ιδιαίτερα ο Δημήτρης. Μέχρι σήμερα όταν αρχίζουμε τη κουβέντα για τα παλιά, το μόνο που κάνει είναι να κουνάει το κεφάλι του και να μουρμουρίζει: «Πόσο κουράγιο είχες για να κάνεις κάτι τέτοιο!» Οι ίδιοι βέβαια δεν τολμούν ούτε στον παθολόγο να πάνε, φοβούμενοι μη τυχόν και βρει κάτι.

Επιβίωσα όμως ξανά, αλλά οι 12 ώρες που ήμουν ναρκωμένος στις δύο αυτές δύσκολες εγχειρίσεις, είχαν επιπτώσεις. Η ζωή συνεχίζεται όμως και τα προβλήματα με την υγεία εμφανίζονται το ένα μετά το άλλο. Όταν ο οργανισμός έχει διανύσει την πορεία του στη ζωή, δεν μπορείς να περιμένεις τίποτα καλό. Το ένα κάνεις καλά, το άλλο αρρωσταίνει. Ο άγγελός μου όμως προς το παρόν με προστατεύει ακόμη κι έτσι τελειώνω την ιστορία μου. Δόξα τω Θεώ. Τώρα μπορώ να ξεκουραστώ και να απολαύσω όσες μέρες μου απομένουν να ζήσω.

Η συνάντηση με τον πρωθυπουργό Αλέξη Τσίπρα

Θα πω όμως μία ακόμη ιστορία. Στις αρχές Απριλίου του 2015 μου τηλεφώνησαν από την ελληνική πρεσβεία:

— Κύριε Διονυσιάδη, ξέρετε, για πρώτη φορά στη Μόσχα, ήρθε για επίσημη επίσκεψη ο νέος πρωθυπουργός της Ελλάδας ο κ. Αλέξης Τσίπρας. Στις 8 Απριλίου θα καταθέσει στεφάνι στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη και μετά θα ακολουθήσει δεξίωση στο ξενοδοχείο «Μετροπόλ». Θα σας παρακαλούσαμε ως βετεράνο να συμμετάσχετε σε αυτές τις εκδηλώσεις. Θα είναι εκεί και οι γνωστές σας κυρία Αγνή Σιδερίδου και Λιουμπόφ Γκεμερτζίεβα.

Από καιρό μου είχε τραβήξει το ενδιαφέρον αυτός ο συμπαθητικός, όπως και όλοι οι «αριστεροί» που έχουν ροπή προς τον λαϊκισμό, πολιτικοί. Είχα διαβάσει και ακούσει τις εμπρηστικές του ομιλίες. Στην αρχή τα έχασα, αλλά μετά κατάλαβα:

— Μα, εγώ, όχι μόνο δεν συμμερίζομαι την ιδεολογία των κομμουνιστών και των ριζοσπαστών, αλλά το ακριβώς αντίθετο. Επιπλέον, όλα αυτά θα μαγνητοσκοπηθούν και εγώ δεν φημίζομαι για την φωτογένειά μου. Δεν είμαι ψηλός.

— Μα τι λέτε, τι λέτε. Το ύψος σαν δεν έχει καμία σχέση, όπως άλλωστε και οι πολιτικές σας απόψεις. Απλά θα δείξετε τη φιλόξενη διάθεσή σας.

Με ενδιέφερε ωστόσο πολύ και συμφώνησα.

Στις δέκα η ώρα το πρωί της 8ης Απριλίου είμαι στο προκαθορισμένο σημείο συγκέντρωσης στο μεγάλο φουαγιέ του ξενοδοχείου «Μετροπόλ» που θεωρείται ως ένα από τα καλύτερα της ρωσικής πρωτεύουσας. Είχε μαζευτεί πολύς κόσμος. Επίσημοι, δημοσιογράφοι, σωματοφύλακες και διάφοροι άλλοι.

Ακριβώς στις 10 η επίσημη πομπή ξεκίνησε για μία σύντομη διαδρομή. Εμάς, τους τρεις βετεράνους μας έβαλαν μαζί με τους επικεφαλής του προξενείου σε ένα μικρό λεωφορείο, το οποίο έκλεινε την αυτοκινητοπομπή των έξι λιμουζινών. Δίπλα μου κάθισε η γενική πρόξενος κυρία Ελένη Μιχαλοπούλου, η οποία είχε πληροφορηθεί για την οικογένειά μου από την Θεοδώρα. Ξεκινήσαμε να συζητάμε χαλαρά, καθώς πλησιάζαμε στη γέφυρα Μπολσόι Ζαμοσκβορέτσκι. Σε λίγο θα περνούσαμε κάτω από το σημείο της άνανδρης δολοφονίας του Μπορίς Νεμτσόφ που τον πυροβόλησαν στην πλάτη.

— Γνωρίζετε αυτό το μέρος; ρώτησα τη γοητευτική κυρία.

Εκείνη έγνεψε καταφατικά και κάνοντας τον σταυρό της με μισόκλειστα μάτια κουνούσε με θλίψη το κεφάλι της.

Σε λίγο φτάσαμε. Ο Τσίπρας συνοδευόμενος από δύο επίσημα πρόσωπα βάδιζε αργά δίπλα στους φρουρούς του Συντάγματος του Κρεμλίνου, οι οποίοι κουβαλούσαν και απόθεσαν το στεφάνι στο μνημείο. Ο υψηλός προσκεκλημένος πλησίασε και τακτοποίησε τις κορδέλες. Έτσι συνηθίζεται. Στη συνέχεια, πλησίασε μαζί με την ακολουθία του εμάς τους βετεράνους. Χαιρέτησε δια χειραψίας τον καθένα από εμάς και αντάλλαξε δύο τυπικές κουβέντες.

Το παλικάρι είναι επιβλητικό ψηλό, δεν θυμάμαι όμως με ρώτησε κάτι άλλο από το πως είναι υγεία μου. Του απάντησα καλοπροαίρετα και λίγο μελαγχολικά:

— Είμαι καλά, σας εύχομαι τα καλύτερα. Αν καταφέρετε να βγάλετε την πολύπαθη Ελλάδα από τη βαθιά κρίση, τότε τον δρόμο σας θα ακολουθήσουν πολλές άλλες φτωχές χώρες της νότιας και ανατολικής Ευρώπης,

τα αουτσάιντερ της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά... Σε κάθε περίπτωση από τα βάθη της ψυχής μου σας εύχομαι επιτυχίες στο δύσκολο έργο σας.

Νομίζω πως πρόσεξε την έκφραση αμφιβολίας στο πρόσωπό μου, μου έσφιξε όμως δυνατά το χέρι, μου ευχήθηκε να έχω καλή υγεία και μετά την φωτογράφιση πήγε στο αυτοκίνητό του. Τον ακολούθησε η συνοδεία του κι εμείς.

Κατά την επιστροφή η κυρία Ελένη κάθισε πάλι δίπλα μου και αρχίσαμε να συζητάμε. Προσπάθησα να της εξηγήσω πως δεν εμπιστεύομαι τους αριστερούς πολιτικούς. Με άκουγε χωρίς να μιλάει, μόνο αραιά κουνούσε το κεφάλι της και χαμογελούσε αινιγματικά.

Ύστερα από λίγο φτάσαμε στο ξενοδοχείο «Μετροπόλ». Μας υπενθύμισαν πως μας περιμένουν το βράδυ στη δεξίωση και φύγαμε.

Το βράδυ έφτασα στην ώρα μου. Στην μεγάλη αίθουσα με τα ποτά και τα κεράσματα είχε πολύ κόσμο. Οι συνοδοί μου ήταν εκεί κι έτσι γίναμε μία παρέα, οι οποίες μου είπαν πως ο Τσίπρας στη διπλανή αίθουσα, έχει συναντήσεις με επισήμους. Ύστερα από ώρα ήρθαν στην αίθουσα. Τους χαιρέτησε όλους έναν προς ένα, τους ευχαρίστησε για τη φιλοξενία και στη συνέχεια μαζί με την συνοδεία του μας πλησίασε. Είπε στον καθένα μας μερικά λόγια και ευχές. Με πλησίασε με μεγάλο χαμόγελο που μου φάνηκε ειρωνικό, ίσως επειδή με κοιτούσε αφ' υψηλού, παρά το γεγονός ότι οι κυρίες που με συνόδευαν δεν ήταν πολύ ψηλότερες από εμένα.

— Δεν πιστεύετε λοιπόν ότι θα βγάλουμε την Ελλάδα από την κρίση;

— Σε κάθε περίπτωση, σας εύχομαι κάθε επιτυχία. Πολλά θα αλλάξουν προς το καλύτερο στην Ευρώπη.

Ο πρωθυπουργός μας ευχαρίστησε για άλλη μια φορά και στη συνέχεια είπε δυο λόγια προς τους καλεσμένους. Στη συνέχεια, μίλησαν διάφοροι. Μετά τη φωτογράφιση, πήρε τη συνοδεία του κι έφυγε. Οι περισσότεροι καλεσμένοι και η δική μας τριάδα ήμασταν πλέον ελεύθεροι να απολαύσουμε τον μπουφέ, με τα κρασιά και τα φαγητά. Όταν άρχισαν να φεύγουν, με πλησίασε η γοητευτική κυρία Ελένη και είχα μαζί της μία μεγάλη φιλική συζήτηση. Δεν μπόρεσα όμως να κρατήσω κλειστό το στόμα μου και ήμουν πολύ πιο ειλικρινής από ό,τι ήμουν μαζί της στο αυτοκίνητο. Συζητήσαμε για τη ζωή, αλλά δεν έχει καμία σημασία. Βγαίνοντας συνάντησα τον Ανδρέα Ηλιόπουλο με τους φίλους του και φύγαμε τελευταίοι.

Δεν υπάρχουν άλλα συνταρακτικά γεγονότα στη ζωή μου. Μπορώ να ολοκληρώσω την αφήγησή μου, μα κάποια ανησυχία που έχω μέσα μου δεν μου επιτρέπει να σταματήσω. Αχ, πόσο καταλαβαίνω τον αγαπημένο μου Σεργκέι Γιεσένιν όταν έγραφε: «Βασανίζομαι γιατί δεν καταλαβαίνω

που μας πηγαίνει η πορεία των γεγονότων». Κι εγώ δεν καταλαβαίνω, γι' αυτό και φοβάμαι, όχι φυσικά για τον εαυτό μου. Έχω ζήσει τη ζωή μου, τη ρούφηξα κυριολεκτικά, αφού μοιάζει με ηλεκτροκαρδιογράφημα. Φοβάμαι για τα εγγόνια μου. Ο κόσμος εξαγριώνεται, πολλοί έχουν λυσσάξει, αυτοί είναι ιδιαίτερα δημιουργικοί, κυνικοί και ταυτόχρονα αιμοδιψείς.

Τα εγγόνια μου, στα οποία αφιέρωσα εξ αρχής αυτό το βιβλίο, έχουν μεγαλώσει πια. Δεν ξέρω αν θα προλάβω να δω δισέγγονα από αυτά. Να μην τα ματιάσω όμως είναι όλα υγιή, δεν είναι πλούσια, μα έχουν ένα κεραμίδι πάνω από το κεφάλι τους, απέκτησαν δεξιότητες. Μόνο να, ο πύργος της τηλεόρασης στο Οστάνκινο, σαν θανατηφόρα ένεση δηλητηριάζει τη ζωή μου και μπορώ να πω πως έχασα τον πόλεμο.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η σοβιετική προπαγάνδα μιλούσε διαρκώς για το περιβόητο «Σχέδιο Ντάλες», το οποίο, δήθεν, είχε ως στόχο την ηθική διάβρωση της σοβιετικής νεολαίας. Τότε, οι κακές γλώσσες έλεγαν πως αυτό το «αριστούργημα» ήταν προϊόν των μυστικών μας υπηρεσιών. Δεν ξέρω, δεν μπορώ να κρίνω, εκείνο που ξέρω όμως ότι κάθε άλλο παρά τα βλαστάρια του Ντάλες είναι επικεφαλής της τηλεόρασής μας. Θα έλεγα πως είναι οι εχθροί του Ντάλες, οι ηγέτες μας και μάλιστα κατέχοντας μονοπωλιακή θέση.

Φυσικά, δεν είμαι ειδικός στη γεωπολιτική, δεν έχω εσωτερική πληροφόρηση, ούτε μπορώ να αναλύσω τη «Μεγάλη Σκακιέρα» του Ζμπίγκνεφ Μπζεζίνσκι, μα δεν μπορώ να καταλάβω γιατί αποβλακώνουν τους ανθρώπους. Δεν συμβαίνει μόνο σ' εμάς αυτό. Πώς μπορεί να μην χρειάζεται η ανθρωπότητα μορφωμένους και πολιτισμένους ανθρώπους; Ιδιαίτερα πολιτισμένους. Μορφωμένους έχουμε. Μπορούμε να κατασκευάζουμε τα όπλα καταστροφής, μα στον πολιτισμό δεν τα πηγαίνουμε και τόσο καλά. Δεν είμαι ικανοποιημένος με το επίπεδό μου, μα στη ζωή συνάντησα πολλούς «μορφωμένους» θρασείς.

Έχουν δυνατούς αγκώνες. Σπρώχνουν, παραμερίζουν όλους τους άξιους και στη συνέχεια ηγούνται και τους υποχρεώνουν να τους γράφουν τις ομιλίες, τα επιστημονικά άρθρα και τις διατριβές. Κι αν επιπλέον ο θρασύς δεν έχει καθόλου συνείδηση, αν δεν έχει αξιοπρέπεια, αν γλείφει κατουρημένες ποδιές, τότε στη συνέχεια θα απαιτεί από τους υφισταμένους του να κάνουν το ίδιο, θέλοντας να ανταμειφθεί για τις ταπεινώσεις που υπέστη. Δεν μορφώθηκα, μα θυμάμαι τις εποχές που στην οικογένεια της μητέρας μου «οι μπουρζουάδες που γλύτωσαν», έδιναν απλά το λόγο της τιμής τους. Πού πήγαν όλοι αυτοί οι άνθρωποι, πού χάθηκε εκείνη η εποχή; Πόσο γέρος είμαι πια!

Όλη την ενήλικη ζωή μου θαύμαζα τον μεγαλύτερο αδελφό μου Λάζαρο για το μυαλό του, τη διανόησή του, την κουλτούρα του. Θυμάμαι πως όταν ήμασταν μικροί μαζί με τον Δημήτρη τον πειράζαμε λέγοντας πως είναι «τρελός φιλόσοφος». Λυπάμαι πολύ που δεν διάβασα πολύ στη ζωή μου. Ντρέπομαι που το λέω, μα δεν έχω μάθει ούτε την προπαίδεια. Μιλάω τέσσερις γλώσσες, μα δεν ξέρω την γραμματική καμιάς από αυτές.

Δεν ξέρω να χρησιμοποιώ καν τα σημεία στίξης. Ένα τέταρτο του αιώνα έγραφα κείμενα για τους προϊσταμένους μου, μα το κείμενο αυτό μπόρεσα να το δημοσιεύσω γιατί έβαλε όλα τα σημεία στίξης ο δεύτερος φύλακας-άγγελός μου η Λήδα. Χωρίς τη βοήθειά της δεν μπορώ καν μία μικρή επιστολή να γράψω. Ντρέπομαι. Λένε βέβαια πως και ο Πούσκιν δεν ήταν καλός μαθητής, όπως και πολλοί άλλοι μεγαλοφυείς, ενώ δεν είναι λίγοι εκείνοι που οι άλλοι θεωρούσαν καθυστερημένους. Ρίξτε μία ματιά στο διαδίκτυο.

Η Λήδα εκμεταλλεύεται την «εξάρτησή» μου. Ύστερα από μισό αιώνα ανιδιοτελούς αγάπης, γινόμαστε πια εχθροί. Όλη την ημέρα είναι στην κουζίνα και αποβλακώνεται στην τηλεόραση, είναι ενθουσιώδης οπαδός της εξουσίας, ενώ εγώ ένας παθητικός αντιφρονών με μεγάλη προϋπηρεσία, ασχολούμαι με το διαδίκτυο για να ξεδώσω.

Με εκπλήσσει το γεγονός πόσο γρήγορα η κρατική προπαγάνδα αποβλακώνει κι εκείνη, με τη σειρά της, μου θυμίζει πως στα νιάτα μου ήμουν αντισοβιετικός. Είναι αλήθεια βέβαια, μα δεν ήμουν αρχικά, αλλά έγινα στη συνέχεια. Στα νιάτα μου ήμουν ένας λαμπρός νέος, μέλος της «σταλινικής νεολαίας». Δεν ήμουν μόνο εγώ έτσι, μα και όλοι μου οι σύντροφοι. Η πλειοψηφία τους παραμένει και σήμερα, εγώ όμως είμαι πια ένας «κοσμοπολίτης», ένας «αποστάτης», η «πέμπτη φάλαγγα». Για μένα οι λέξεις «πατριώτης», «εθνικιστής», «σωβινιστής», είναι σχεδόν συνώνυμες. Μήπως γιατί τόσο εγώ όσο και τα εγγόνια μου είμαστε «αδέσποτοι»; Στις φλέβες μας κυλάει έξι διαφορετικών εθνικοτήτων αίμα. Δύσκολα πράγματα. Αν η γλυκιά μου «πατριώτισσα» δεν με σκοτώσει, τότε υπάρχει η ελπίδα ότι αυτό το βιβλίο θα το τελειώσω. Αχ, αυτές οι γυναίκες! Φίδι και άγγελος στο ίδιο πρόσωπο. Όποιον από αυτά τα δύο ξυπνήσεις, με αυτόν θα μείνεις.

Διαπληκτίζομαι συχνά με τους νεότερους για αυτό το θέμα. Έχουν παντού τηλεοράσεις και φαρμακώνονται χωρίς λόγο, παρακολουθώντας σαπουνόπερες για αδιέξοδους έρωτες ή αστυνομικές περιπέτειες, για να μην αναφέρω καν τις εκπομπές με το χυδαίο χιούμορ. Αυτές είναι οι εκπομπές που μεταδίδουν οι πανεθνικής εμβέλειας τηλεοπτικοί μας σταθμοί. Δόξα τω Θεώ, δεν παρακολουθούν τουλάχιστον όλες εκείνες τις προπα-

γανδιστικές εκπομπές. Άρχισαν να καταλαβαίνουν μάλλον. Αχ, στερνή μου γνώση να σ᾽ είχα πάντα!

Η τελευταία μου διαθήκη

Η τελευταία μου διαθήκη. Μην εμπιστεύεστε την αγωγή των παιδιών σας στο κράτος. Το κράτος είναι εξουσία και η εξουσία είναι ο αξιωματούχος, ο δε αξιωματούχος αδιαφορεί τελείως για τα παιδιά σας, έχει τα δικά του και δεν τους χρειάζονται ανταγωνιστές. Ο αξιωματούχος μας κλέβει για να στείλει το βλαστάρι κάπου άνετα, ενώ το δικό σας θα το στείλει στον στρατό για να υπερασπιστεί την εξουσία του και την κλεμμένη περιουσία του. Εκείνους που δεν είναι ικανοί για τον στρατό, τους μετατρέπουν σε υπηρέτες τους. Εμείς για αυτούς και τις οικογένειές τους δεν είμαστε ικανοί παρά μόνο για φύλακες για υπηρέτες. Τα σκυλιά τους ζουν καλύτερα από τους συνταξιούχους και τους δασκάλους στις απομακρυσμένες περιοχές. Την εποχή της δραστήριας «οικοδόμησης του κομμουνισμού» κυκλοφορούσε η παροιμία «Υπακοή είναι όταν τα παιδιά του προϊσταμένου σου, γίνονται προϊστάμενοι των παιδιών σου».

Ποιος ζει καλά στη Ρωσία; Διαβάστε τον Νεκράσοφ. Τι άλλαξε από την εποχή του Γκριμπογιέντοφ, του Γκόγκολ και των άλλων κλασικών; Διαβάστε, μην τεμπελιάζετε. Το χαζοκούτι σάς αποβλακώνει. Οι «διανοούμενοι πόρνες» συντηρούν τις «πολιτικές πόρνες». Παλιά αποκαλούσαν τους διανοούμενους «μηχανικούς των ανθρώπινων ψυχών». Ορισμένους τους γνώρισα προσωπικά, για άλλους έχω ακούσει άπειρες ιστορίες. Πάντα, σκέφτονταν ένα πράγμα, μιλούσαν για κάτι άλλο και έκαναν κάτι τελείως διαφορετικό. Όπως έκανε δηλαδή όλη η σοβιετική ελίτ. Να ξέρατε μόνο ποια πατριωτικά μυθιστορήματα, θεατρικές παραστάσεις, ταινίες και άλλα έργα «τέχνης» δημιούργησαν οι πιο ταλαντούχοι και κυνικοί αντισοβιετικοί. Κάπως έπρεπε να ζήσουν κι αυτοί! Και βέβαια, το να ζεις αλλά με ανέσεις είναι ακόμη καλύτερο. Έτσι, αυτοί ζούσαν καλά, ενώ οι έντιμοι άνθρωποι με αρχές απλά επιβίωναν. Σήμερα, οι επιφανείς απόγονοι των δοξασμένων για την χυδαιότητά τους πατεράδων ευημερούν, όπως στην εποχή του Πούσκιν και του Λέρμοντοφ, του Παστερνάκ και του Μπρόντσκι. Αναρίθμητοι είναι!

Κοιτάξτε γύρω σας, δείτε ποια είναι η πραγματικότητα. Αν θέλετε οι απόγονοί σας να επιβιώσουν, τότε πρέπει να τους μάθετε να σκέφτονται

αυτόνομα και για να το πετύχετε αυτό θα πρέπει να τους δώσετε καλή αγωγή από τα παιδικά τους χρόνια.

Να θυμάστε ότι η παιδεία αναπτύσσει όχι μόνο το μυαλό αλλά και την ψυχή, αυτό κάνει η κουλτούρα, η λογοτεχνία, η τέχνη. Τα βιβλία, τα μουσεία, τα θέατρα, τα ταξίδια διαμορφώνουν την κοσμοθεωρία του ανθρώπου. Ο μορφωμένος, σκεπτόμενος άνθρωπος έχει περισσότερες ευκαιρίες να επιβιώσει, χωρίς να χάσει την ψυχή και την αξιοπρέπειά του. Μπορεί η ζωή του να μην είναι στρωμένη με τριαντάφυλλα, τουλάχιστον δεν θα κυλιέται στις λάσπες. Για να μην σιχαίνεται τον εαυτό του.

Επίλογος

Αγαπώ τη Ρωσία; Φυσικά και την αγαπώ. Όπως αγαπώ και τη Γεωργία, την Αρμενία, την Ελλάδα και όχι μόνο.

Αγαπώ τον πολιτισμό τους, τις καλύτερες των παραδόσεών τους, τη διανόησή τους, τον απλό εργαζόμενο λαό τους, ακόμη κι αν δεν είναι τόσο μορφωμένος, πολιτισμένος και καλλιεργημένος. Δεν μπορούμε να απαιτούμε από τον απλό εργάτη να γίνει διανοούμενος. Το γνωρίζω από τη δική μου εμπειρία. Σε κάθε χώρα, όμως, σε κάθε έθνος υπάρχει ένας συγκεκριμένος αριθμός ανθρώπων, οι οποίοι πνευματικά υστερούν από τους υπόλοιπους, ακόμη και από εκείνους που θεωρούμε τελείως βλάκες. Αυτοί είναι πολύ επιθετικοί. Σε ορισμένες χώρες ο αριθμός τους είναι μηδαμινός, σε άλλες όμως είναι μεγαλύτερος και σε μερικές είναι πολύ μεγάλος. Όλοι αυτοί είναι φανατικοί. Ο πατριωτισμός τους, ως συνήθως, είναι μιλιταριστικός. Δεν αγαπούν τις σπουδές, τους αρέσει όμως να διδάσκουν τους άλλους. Δεν φταίνε όμως, έτσι γεννήθηκαν. Τους λυπάμαι και συνάμα τους φοβάμαι. Όπως φοβάμαι και τα σκυλιά, τα οποία αγαπώ, αλλά με τρομάζουν, ιδιαίτερα όταν κυκλοφορούν σε αγέλες. Δεν μπορώ να τους κάνω κακό, τα ίδια όμως δεν γνωρίζουν τι θα πει οίκτος. Δαγκώνουν και ξεσκίζουν. Έτσι και τώρα. Οι Φιλελεύθεροι ονειρεύονται να κάνουν «κάθαρση» για εκείνους που παραβίασαν τον νόμο, ενώ εκείνοι που βρίσκονται στην εξουσία σε όλα τα επίπεδο, θέλουν οπωσδήποτε να εξοντώσουν όλη την αντιπολίτευση, πράγμα που θα κάνουν με την πρώτη ευκαιρία. Από καιρό έχουν αρχίσει να τους εξοντώνουν σιγά-σιγά και όχι μαζικά. Έναν-έναν τους σκοτώνουν.

Το πρόβλημα δεν είναι οι ηγέτες. Το πρόβλημα μας δεν είναι ο Πούτιν, ο Γιέλτσιν ή ο Γκορμπατσόφ, οι προκάτοχοί τους, αλλά ο ίδιος ο λαός και η ιστορία του.

Δεν θα ξεχάσω ποτέ τα λόγια του εξαιρετικού φιλόσοφου και δημοσιογράφου Γιούρι Κοριάκιν, τα οποία ακούστηκαν σε όλη τη χώρα αλλά και τον κόσμο, έτσι όπως τα μετέδωσαν από τους τηλεοπτικούς σταθμούς, όταν ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα των κοινοβουλευτικών εκλογών του 1993: «Ρωσία, τι κάνεις, σκέψου, έχεις αποβλακωθεί». Όλους τους καλύτερους ανθρώπους της ανθρωπότητας τους εξόντωναν και συνεχίζουν να τους εξοντώνουν οι λαοί τους υπό την ηγεσία των παρανοϊκών ηγετών τους. Γιατί όμως να πάμε τόσο μακριά; Ο ρωσικός λαός εξόντωσε τον ανθό των ποιητών και συγγραφέων του «Αργυρού αιώνα». Η πλειοψηφία τους όμως ήταν υμνητές της επανάστασης. «Ας ουρλιάζει η θύελλα δυνατά!».

Ούρλιαξε λοιπόν και παρέσυρε όλη εκείνη τη «σάπια διανόηση», την οποία ο Λένιν αποκαλούσε κόπρανα.

Μήπως το ίδιο δεν έγινε σε άλλες χώρες κάποιες άλλες εποχές; Μελετήστε την ιστορία από καταβολής κόσμου. Εδώ και αιώνιες όλοι οι έντιμοι άνθρωποι διψούσαν για μεγαθυμία και δικαιοσύνη, αλλά κατέληγαν στον Γολγοθά, στην γκιλοτίνα, στο ικρίωμα, στα κρεματόρια των Γερμανών Ναζί ή στα δικά μας τα Γκουλάγκ. Μα και εκείνοι που γλίτωσαν τελικά, ζήλευαν τους σκοτωμένους. «Ο δρόμος για την κόλαση είναι στρωμένος με καλές προθέσεις».

Η συνείδηση είναι βαρύ φορτίο, η προσήλωση στις αρχές επικίνδυνο.

Θυμηθείτε όλους τους μεγάλους συγγραφείς τουλάχιστον αυτούς του αιώνα μας, οι οποίοι ονειρεύονταν να ευτυχίσουν τον άμοιρο λαό τους. Το πρόβλημα όλων αυτών ήταν ότι δεν είχαν την παραμικρή ιδέα για την οικονομία και την παραγωγή. Δεν κατανοούσαν τι είναι η παραγωγικότητα της εργασίας και ο ανταγωνισμός. Θεωρούσαν την ατομική ιδιοκτησία ως το Κακό. Μόνο που η ατομική ιδιοκτησία δεν είναι ίδια σε όλες τις περιπτώσεις. Υπάρχει ατομική ιδιοκτησία που είναι αποτέλεσμα μακρόχρονων αποταμιεύσεων μιας οικογένειας, όπως συμβαίνει σε όλον τον πολιτισμένο κόσμο, υπάρχει και εκείνη όμως που είναι προϊόν "κλοπής της Ένωσης αξιωματούχων, ασφαλιτών και εγκληματιών", όπως συμβαίνει σ᾽ εμάς στη Ρωσία.

Εφόσον μιλάμε για την οικονομία, θα θυμίσω αυτό που είπε κάποτε ένας στρατηλάτης: «Για να πολεμήσεις χρειάζονται τρία πράγματα: χρήματα, χρήματα και πάλι χρήματα». Σοφή κουβέντα και η διατύπωση αυτή ισχύει για όλες τις εκφάνσεις της ζωής. Η δημιουργία οικογένειας, η αγωγή, η παιδιά, η κουλτούρα, η επιστήμη, η υγεία, η τάξη, χρειάζονται χρήματα και δεν μπορούν όλα τα χρήματα να πηγαίνουν στο στρατιωτικό-βιομηχανικό σύμπλεγμα και στις μυστικές υπηρεσίες. Τα χρήματα χρειάζονται για όλα και τι χρειάζεται; Χρειάζεται μία αποτελεσματική ανταγωνιστική οικονομία. Η ιστορία έχει αποδείξει από καιρό ότι η «σοσιαλιστική, σχεδιαζόμενη» οικονομία δεν είναι ανταγωνιστική. Η κοινωνικοποιημένη ιδιοκτησία είναι το κολχόζ, στο οποίο ο πρόεδρος του είναι απλά ένας χαμηλόβαθμος αξιωματούχος, τον οποίο ο αμέσως ανώτερος αξιωματούχος, του δίνει εντολές για το πού, πότε και τι να σπείρει, πότε να ξεκινήσει τον θερισμό, σε ποιον και με ποια τιμή να πουλήσει την σοδειά. Παντού αξιωματούχοι διαφόρων βαθμίδων και αμφίβολης αποτελεσματικότητας.

Νοικοκύρης είναι μόνο ένας και βρίσκεται στο Κρεμλίνο, μα κι αυτός άνθρωπος είναι με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τους

ισχυρισμούς του θεμελιωτή της Ψυχανάλυσης, του Σίγκμουντ Φρόιντ, ότι κάθε φυσιολογικός άνθρωπος, είναι μόνο εν μέρει φυσιολογικός.

Όσο εμείς «οικοδομούσαμε τον κομμουνισμό» και «απελευθερώναμε από τον καπιταλιστικό ζυγό» τον μισό πλανήτη, η «παρηκμασμένη Δύση» με την ηγέτιδα τις ΗΠΑ βοήθησε μέσα από τα ερείπια του πολέμου να σταθεί στα πόδια της τη Δυτική Ευρώπη, την Ιαπωνία, τη Νότια Κορέα και πολλές άλλες χώρες. Εμείς, την ίδια εποχή, πνιγμένοι στις στερήσεις από τις δυσβάστακτες αμυντικές δαπάνες, δημιουργούσαμε και ταΐζαμε τα φρικαλέα καθεστώτα της Αλβανίας, της Καμπότζης, της Βόρειας Κορέας και άλλων χωρών της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής.

Ο κάθε Αφρικανός ηγέτης κανιβάλων, ο οποίος αυτοανακηρυσσόταν οικοδόμος του σοσιαλισμού, έπαιρνε άπειρα χρήματα που έβγαζε η γενιά μου, όπως κάποτε και ο Κεμάλ Ατατούρκ, ο οποίος έκανε τη γενοκτονία των προγόνων μου, πήρε πολύ χρυσάφι από εκείνο που έκλεψαν οι Μπολσεβίκοι, εν μέρει, και από τους προγόνους μου. Είναι οι ίδιοι που προκάλεσαν τον «Λοιμό» στη χώρα μας και για τον λόγο αυτό πρέπει να μάθετε την ιστορία.

Πολλοί Αφρικανοί «σοσιαλιστές», αφού «απελευθέρωσαν» τις χώρες τους από τον «αποικιοκρατικό ζυγό», τις κατέκλεψαν και ζουν μέσα στην πολυτέλεια στις πολιτισμένες χώρες, ενώ οι «απελευθερωμένοι» λαοί τους πεθαίνουν από τους πολέμους, τους λοιμούς και τις αρρώστιες.

Εκατοντάδες χιλιάδες δικοί μας κλέφτες, πρώην «Μπολσεβίκοι-Λενινιστές» με μεγάλη επιτυχία αφομοιώνουν αυτή την εμπειρία, αγοράζοντας στις καλύτερες περιοχές των «παρηκμασμένων» χωρών επαύλεις και παλάτια, ενώ τα εγγόνια μας δεν τολμούν να φτιάξουν τη δική τους οικογένεια, αφού η στέγη για εκείνους που οι γονείς τους δεν έχουν κλέψει τίποτα, είναι απρόσιτη. Ούτε λόγος φυσικά για τους γέρους, ιδιαίτερα στην επαρχία. Την ίδια στιγμή, οι συγγενείς σχεδόν όλων των ανώτατων αξιωματούχων, αν δεν είναι δισεκατομμυριούχοι, είναι σε κάθε περίπτωση, εκατομμυριούχοι ή πολυεκατομμυριούχοι.

Η προπαγάνδα στη χώρα μας κατηγορεί τις ΗΠΑ για όλα τα δεινά μας και μερικές φορές έχει δίκιο. Μόνο μερικές φορές όμως... Ποιος όμως έκανε τις Η.Π.Α. υπερδύναμη; Βασικά οι Εβραίοι. Ταλαντούχος λαός που ατσαλώθηκε μέσα από το καμίνι της ιστορίας. Στη Ρωσία όμως, ανέκαθεν τους κατεδίωκαν, τους έκλεβαν, τους εξόντωναν. Βέβαια, οι δικοί μας Εβραίοι όχι μόνο οργάνωσαν την επανάσταση (πιθανόν για να εκδικηθούν τα πογκρόμ), αλλά μας έδωσαν και τόσους πολλούς ανθρώπους των γραμμάτων, των τεχνών και της επιστήμης. Το ίδιο ισχύει για τους θρυλικούς στρατηλάτες και κατασκόπους. Διακρίθηκαν σε όλα τα πεδία

της ανθρώπινης δραστηριότητας. Μήπως έχετε συναντήσει ποτέ Εβραίο ζητιάνο; Υπάρχει κανείς από αυτούς που εγκατέλειψε το παιδί του σε ορφανοτροφείο;

Αγαπούσαν πολύ και συνεχίζουν να αγαπούν την πατρίδα τους, και σ᾽ αυτό είναι παράδειγμα και για τους Ρώσους και για τους Γεωργιανούς αλλά και για πολλούς άλλους λαούς. Φυσικά όμως, ποτέ δεν ταύτισαν την πατρίδα τους με την εξουσία. Η εξουσία στη χώρα μας ήταν πάντα σκληρή, ανόητη και χυδαία.

Αυτό όμως δεν ισχύει μόνο στη χώρα μας. Η εξουσία σε εμάς είναι σαρξ εκ σαρκός του λαού. Δεν έχουν μόνο οι πολιτικοί μας «παγωμένο βλέμμα», για να μην αναφερθώ στους εκπροσώπους Τύπου και τους τηλεοπτικούς παρουσιαστές.

Οι γιοι του Δαυίδ τα κατάφεραν πολύ καλά και με τη θρησκεία. Ας μην μου επιτεθούν τώρα οι Ορθόδοξοι και οι Μουσουλμάνοι. Τους σέβομαι πολύ και δεν μου πέρασε καν από το μυαλό η σκέψη να τους προσβάλω. Απλά θέλω να διατυπώσω την υπόθεσή μου. Τι κέρδος είχαμε από τη βλακεία, την οποία οι Μπολσεβίκοι αποκάλεσαν αθεϊσμό, ενώ τώρα αυτοί οι ίδιοι κάνουν μεγάλες μετάνοιες στους ναούς;

Οι δικοί μας έξυπνοι, όλο και μάχοντε κατά της παγκοσμιοποίησης, αλλά ο κόσμος εδώ και καιρό είναι μονοπολικός. Τώρα μας έμεινε να τον δεχθούμε και άξια να γίνουμε μέρος του, ή να πεθάνουμε, για να μην υποχωρήσουμε στις αξίες μας, καταστρέφοντας από τρέλα ή φόβο όλο τον πλανήτη. Αφού, το να χτυπάς πρώτος, το δίδασκαν όχι μόνο στις δικές μας αλάνες.

Δεν είναι τόσο ισχυροί για να διεκδικήσουν τον ρόλο της υπερδύναμης. Είναι όμως εκείνοι που το 1917 καταδίκασαν και εξόντωσαν με τα ίδια τους τα χέρια τη «Μεγάλη» Ρωσία. Είναι γνωστό όμως πως όταν τελειώσει ο καυγάς, δεν έχει νόημα να κουνάς τα χέρια σου. Όπως λέει κι ένα ρωσικό τραγούδι ιδιαίτερα αγαπητό στον ρωσικό λαό: «Χωρίς αγάπη ο δρόμος του είναι μακρύς, αν μείνεις λίγο πίσω, δεν θα τον προφτάσεις ποτέ». Κι εμείς, δεν καθυστερήσαμε απλά λίγο, μα για ένα ολόκληρο αιώνα. Αν δεν είχαν συμβεί όλα αυτά, ίσως σήμερα να ήμασταν μία πανίσχυρή και αναπτυγμένη χώρα, αν δεν είχε γίνει το οκτωβριανό πραξικόπημα του 1917...

Σήμερα, ένα μεγάλο μέρος της σκεπτόμενης κοινωνίας συζητάει για το αν θα «φτάσουμε και ξεπεράσουμε» τη Δύση μόνο με ειρωνικά χαμόγελα...

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ο Χρουστσόφ είχε υποσχεθεί: «Η σημερινή γενιά των σοβιετικών ανθρώπων θα ζήσει στον κομμουνισμό». Ο γιος του όμως εδώ και χρόνια ζει στις «μισητές Η.Π.Α.» και όχι μόνο

αυτός, απόγονοι σχεδόν όλων των ηγετών μας επέλεξαν να ζήσουν στην «σαπισμένη Δύση». Τόσες και τόσες φορές απειλήσαμε ότι «θα φτάσουμε και θα ξεπεράσουμε» την Αμερική. Τόσα και τόσα ανέκδοτα κυκλοφορούσαν τότε για αυτό το θέμα.

Φυσικά, από χρόνια κανείς δεν πίστευε στον κομμουνισμό, αλλά τότε σχεδόν κανείς δεν αμφέβαλε ότι η ζωή χρόνο με τον χρόνο, έστω και με αργούς ρυθμούς, θα καλυτερεύει. Κανείς δεν είχε σκεφτεί εκείνη τη ληστεία της χώρας μετά την νίκη των «δημοκρατών» και την καταστροφική διάλυση της κοινωνίας.

Στη συνέχεια, οι σημερινοί «ακαδημαϊκοί» φώναζαν σε όλες τις τηλεοπτικές εκπομπές ότι όπου να ᾽ναι το δολάριο θα καταρρεύσει, μόνο που κάθε φορά κατέρρεε το ρούβλι και κάποιοι, κάθε φορά επίσης, κέρδιζαν τεράστιες περιουσίες. Στο μόνο που τα καταφέραμε να φτάσουμε και να ξεπεράσουμε όλον τον κόσμο είναι ο αριθμός των δισεκατομμυριούχων. Απέμεινε να ξεπεράσουμε την Αμερική, αλλά οπωσδήποτε θα την «φτάσουμε και θα την ξεπεράσουμε». Ακόμη κι αν για να συμβεί αυτό, χρειαστεί να πεθάνει από την πείνα ο μισός πληθυσμός μας.

Κι βέβαια, αν προκύψει ανάγκη, έχουμε τα χρήματα να στρατολογήσουμε δυτικούς πολιτικούς και αξιωματούχους. Θα φτάσουν χρήματα και για την προσωπική ασφάλεια της «Εξουσίας». Το βλέπουμε άλλωστε από τα δώρα που κάνουν στις συζύγους και στις ερωμένες τους, που δεν είναι άλλα από διαμάντια, γιοτ και ποδοσφαιρικές ομάδες.

Γενικά όμως η ζωή είναι θαυμάσια, μα περίπλοκη. Στον κόσμο τούτο για να επιβιώσεις πρέπει να είσαι έξυπνος. Για να είσαι όμως έξυπνος, πρέπει να σπουδάσεις και να αναπτύξεις τις ικανότητές σου, όπως λέει και η σοφή ρωσική παροιμία: «Ο Θεός τιμωρεί τους βλάκες».

Ο άνθρωπος πρέπει να μαθαίνει σε όλη του τη ζωή και μάλιστα όχι στα λάθη τα δικά του. Για τον λόγο αυτό γράφω με τέτοια θέρμη και ειλικρίνεια. Αν ξεπέρασα τα όρια, μην με κατακρίνετε, έχουν μαζευτεί πολλά αυτά τα 80 χρόνια που ζω. Ίσως, κάπου να μπέρδεψα τις χρονολογίες, εξάλλου έγιναν όλα τόσα χρόνια πριν, αλλά και η μνήμη μου δεν με βοηθάει. Δεν κρατούσα ποτέ ημερολόγιο, αλλά και ο κ. Αλτζχάιμερ φαίνεται πως άρχισε να με επισκέπτεται. Αν και πιστεύω πως δεν θα ξαναγίνω παιδί, αφού ποτέ δεν έπαψα να είμαι.

Δεν είμαι σίγουρος αν οι κρίσεις και τα συμπεράσματά μου για τη ζωή και την πολιτική είναι σωστά, μα είμαι παιδί της εποχής μου και καρπός της ιστορίας. Είμαι αυτός που είμαι.

Τα εγγόνια μου είναι πιο μορφωμένα από εμένα. Μακάρι με την πάροδο του χρόνου να με διαψεύσουν, αν μπορούν και να συνεχίσουν την

ιστορία της οικογένειας. Αρκεί να μάθουν να σκέφτονται αυτόνομα και όχι υπό την επίδραση της κρατικής προπαγάνδας.

Τελειώνει πια η διαδρομή μου στη ζωή κι έχω συμβιβαστεί με αυτή την ιδέα. Τώρα πια φοβάμαι όχι τον θάνατο, μα τα ηθικά και φυσικά δεινά που προηγούνται ως συνήθως. Είναι πολύ σπάνιοι εκείνοι οι τυχεροί που πεθαίνουν στον ύπνο τους, έστω και ξαφνικά. Πάει να πει πως αξιώθηκαν έναν τέτοιο θάνατο.

Εκτός από αυτό όμως, χάνοντας τους συγγενείς, τους φίλους και τους συνομηλίκους, χρόνο με το χρόνο χάνεις και την ικανότητα να κατανοείς τους νεότερους. Μπορεί να είναι δική μου εντύπωση, μα πιστεύω πως δεν έχουν ακόμη ωριμάσει. Το πιο πιθανό είναι να ισχύουν και τα δύο. Σε κάθε περίπτωση, σε στιγμές απόγνωσης και εσωτερικής προσφυγιάς, ολοένα και συχνότερα θυμάμαι μία φράση από την παιδική μου ηλικία: «Στη μητέρα μου θέλω». Αυτό με θλίβει, μα όταν σκέφτομαι το μέλλον των απογόνων τρομάζω.

Ο κόσμος έχει αποτρελαθεί εντελώς.

Οι πολύ πλούσιοι και αφιλότιμοι έχουν αποτρελαθεί από την απληστία και την εξουσία που έχουν. Άρπαξαν τα επονομαζόμενα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, τα μετέτρεψαν σε Μέσα Μαζικής Αποβλάκωσης και κυριολεκτικά εκφυλίζουν τον πληθυσμό της ανθρωπότητας, δηλητηριάζοντας τους λαούς.

Οι πολύ φτωχοί έχουν αποτρελαθεί εντελώς και από το γεγονός ότι στα χέρια τους πεθαίνουν από την πείνα και τις αρρώστιες τα παιδιά τους.

Οι θρησκευτικές δοξασίες εδώ και αιώνες πολεμούν η μία την άλλη, ακόμη και εντός της ίδιας θρησκείας. Οι Σουνίτες, οι Σιίτες, οι Αλεβίτες, οι Ορθόδοξοι, οι Καθολικοί, οι Προτεστάντες και μερικές ακόμη δεκάδες θρησκευτικών Ομολογιών, κινημάτων και σεκτών, κηρύσσουν το «Καλό» και την ίδια στιγμή σφάζουν τους άλλους.

Σε όλο τον κόσμο ξεπετάγονται σαν τα μανιτάρια μετά την βροχή διάφοροι Μαρξιστές, Κομμουνιστές, Φασίστες, Σταλινικοί, Τροτσκιστές, Μαοϊκοί κι ένας διάβολος ξέρει τι άλλο. Οι λαοί ολόκληρων κρατών εδώ και πολλές γενιές μετατρέπεται σε ανεγκέφαλο κοπάδι, οδηγούμενοι από παράφρονες δικτάτορες σαν εκείνους της Καμπότζης, της Βόρειας Κορέας και ορισμένων λατινοαμερικανικών και αφρικανικών κρατών.

Πόσοι νέοι κυριολεκτικά παραληρούν από αιμοσταγείς «ήρωες» σαν τον Τσε Γκεβάρα και τους Κουβανούς συντρόφους του;

Απέναντι σε όλα αυτά βρίσκεται μία μικρή μειοψηφία αποτελούμενη από τους έντιμους, μη αδιάφορους και σκεπτόμενους διανοούμενους τους οποίους τρομοκρατούν τόσο οι ακροαριστεροί, όσο και οι ακροδεξιοί, μα

συνεχίζουν ως άλλοι Δον Κιχώτες. Λοιδορούνται, χλευάζονται, εξοντώνονται ανελέητα και ο κόσμος συνεχίζει να αποβλακώνεται, να ληστεύεται, να ριζοσπαστικοποιείται.

Σε ποιον κόσμο θα ζήσουν τα δισέγγονά μου; Θα έχουν την ευκαιρία να μεγαλώσουν φυσιολογικά, να ζήσουν αξιοπρεπώς και να σκέφτονται ανεξάρτητα;

Πολύ φοβάμαι μήπως η «Ιστορία της οικογένειάς μου» ολοκληρωθεί ως «Ιστορία του εκφυλισμού της οικογένειάς μου». Το μέλλον των απογόνων μου μπορεί να είναι πιο τρομακτικό από το παρελθόν των προγόνων τους Ελλήνων, Αρμενίων, Ασσυρίων, Ιουδαίων και άλλων λαών, το αίμα των οποίων κυλάει στις φλέβες των εγγονών μου. Θεός φυλάξοι! Αν υπάρχει φυσικά.

Οικογεννιακό λεύκωμα

Λάζαρος Διονυσιάδης. Τραπεζούντα

Λάζαρος και Βεργινία Διονυσιάδη. Τραπεζούντα

Αδελφές της Βεργινίας Ποζάνης. Τραπεζούντα

Όλγα η αδελφή της Βεργινίας

Η Βεργινία με τον υιο Νίκο και τον ανιψιό Διονύσιο (στη μέση)

Φροντιστήριο Τραπεζούντας

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΝ

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑΓΩΓΗΣ

του Νικολάου Δημ. Διονυσιάδου μαθητού της τρίτης τάξεως

Αριθ. Μητρ. 3378 Σχολ. Έτος 1920 – 1921

ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΒΑΘΜΟΣ	ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΒΑΘΜΟΣ
Θρησκευτικά	9	Κοσμογραφία	
Ἑλληνικά	9	Γεωγραφία	
Μαθηματικά	9	Φιλοσοφικά	
Λατινικά	8	Ἰατρικά	10
Τουρκικά	8		
Γαλλικά	9		
Φυσική Ἱστορία	10		
Φυσική Πειραματική			
Χημεία			

Γενικὸς βαθμὸς: Προφέρεται

Βαθμὸς:

Απολυτήριο Γυμνασίου της Τραπεζούντας του Νικόλαου Διονυσιάδη. 1921

Νικόλαος Διονυσιάδης απόφοιτος τελευταίας φουρνιάς του Γυμνασίου του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας. 1921

Νικόλαος Διονυσιάδης. Βατούμ. 1922-27

Το σπίτι της οικογένειας του Νικόλαου Διονυσιάδη στην Τιφλίδα πριν τον εκτοπισμό στη Σιβηρία

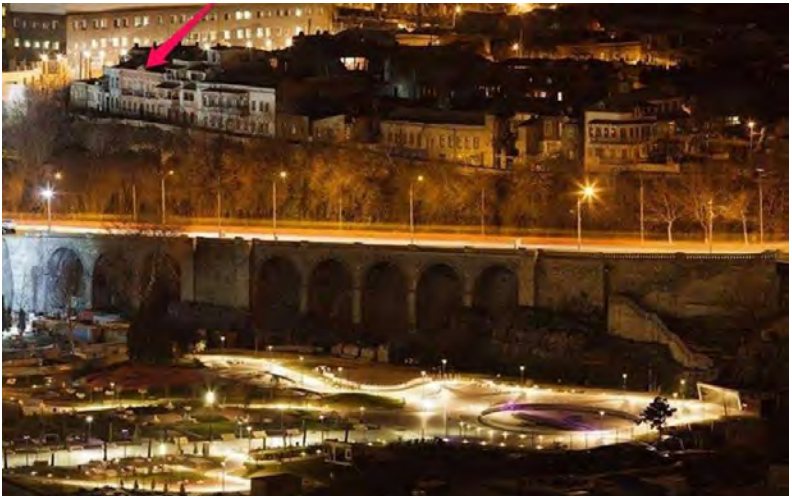

Η μονοκατοικία του Πέτρου Αρουτιούνοφ στο κέντρο της Τιφλίδας στην περιοχή Αβλαμπάρ την οποία κατέσχεσαν οι μπολσεβίκοι

Ο Πέτρος Αρουτιούνωφ

Ο Πέτρος Αρουτιούνωφ (από δεξιά) με τον συνεταιρό του

Ο Αλέξανδρος Αρουτιούνωφ (από αριστερά)

Αρουτιούν (Αρτάς) – ο μεγαλύτερος υιός του Πέτρου Αρουτιούνωφ

Οι οικογένεια του Πέτρου Αρουτιούνωφ στην εξοχή στα περίχωρα της Τιφλίδας

Η Ευγενία Αρουτιούνοβα, 9 χρονών (γενν. το 1907)

Ευγενία Αρουτιούνοβα (πρώτη σπό δεξιά)

Марія Соломоновна Арутюнова
проситъ Васъ пожаловать на бракосочетаніе
сына своего
АРУТЮНА
съ дѣвицей
МАРІЕЙ А. ОГАНБАБОВОЙ
имѣющее быть 24 декабря 1916 года въ 8 час. вечера.
Тифлисъ, Ициановская ул. № 8, соб. домъ.

Προσκλητήριο στο γάμο του Αρουτιούν Αρουτιούνωφ

Διονυσιάδης Ν. με τους φίλους του

Διονυσιάδης Ν. πάνω τρίτος στη σειρά από τα δεξιά

Νικόλαος Διονυσιάδης με την σύζυγό του Ευγενία και την ανιψιά της Αρούς

Ο Διονυσιάδης Ν. με τους φίλους του στο κυνήγι (πρώτος από τα αριστερά)

Ο Διονυσιάδης Ν. με τον ανιψίο της συζύγου του τον Ράφικ

Ο Σεργκέι Παπιάν με τη σύζυγό του Εγκρόπ και την κόρη Αρούς

Ο Λάζαρος, ο Δημήτρης και ο Αλέξανδρος. Τιφλίδα, 1938

Το μπαλκόνι του σπιτιού μας στην Τιφλίδα. Ο Δημήτρης με την γειτόνισσά

Η Βεργινία Διονυσιάδη με τον μεγαλύτερο εγγονό Λάζαρο. Τιφλίδα, 1934

Τελευταία φωτογραφία της Βεργινίας με την οικογένειά της. Τιφλίδα, 1939

Η οικογένεια Διονυσιάδη με στενή φίλη Όλγα Ονουφριάδη (πρώτη δεξιά)

21 μεσαίο ρωσικό σχολείο. Λεωφόρος Πλεχάνοφσκι, Τιφλίδα

Η τάξη του Αλέξανδρου Διονυσιάδη. Γ΄ Δημοτικού, Σχολείο №21

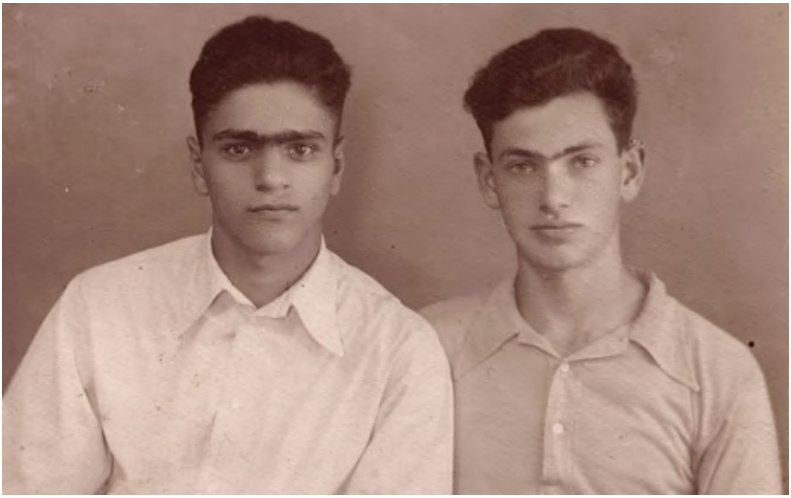

Ο Λάζαρος (από τα αριστερά) με τον καλύτερό του φίλο Θωμά Σράϊμπμαν
Τιφλίδα, 1949

Ο Οβανές (από τα αριστερά) πιλότος πολεμικής αεροπορίας

Ο μεγαλύτερος υιός του Αρτάς, ο Οβανές
πιλότος πολεμικής αεροπορίας, το καμάρι της οικογένειας

Ευγενία Διονυσιάδη. Τιφλίδα, περίπου το 1941

Νικόλαος Διονυσιάδης στην εξορία.
Οικισμός Ζαβόντοβκα, περιοχή Κρασνογιάρσκ. 1949

Επανένωση της οικογένειας Διονυσιάδη στην εξορία στη Συβιρία

Το ζεύγος Διονυσιάση μπροστά στην ίζμπα

Δημήτρης με τους γονείς

Ευγενία με τους υιούς της Αλέξανδρο και Δημήτρη

Γλέντι στην Ζαβόντοβκα. Οι εξορισμένοι και οι φυλακές τους - είναι οι καλύτεροι φίλοι. Μπορζόφ - διευθυντής του τμήματος σχεδιασμού (αριστερά). Βίκτωρ Πολούχιν (δεξιά με στολή).

Το γλέντι συνεχίζεται

Επτατάξιο σχολείο της Ζαβόντοβκα

Έβδομη τάξη. Αλέξανδρος κάτω αριστερά. Εννιά μαθητές οκτώ εθνοτήτων

Αλέξανδρος με τον καλύτερο του φίλο Τöϊβο Κούρχινεν. Ζαβόντοβκα

Πέμπτη τάξη, ο Δημήτρης κάτω αριστερά. Ζαβόντοβκα

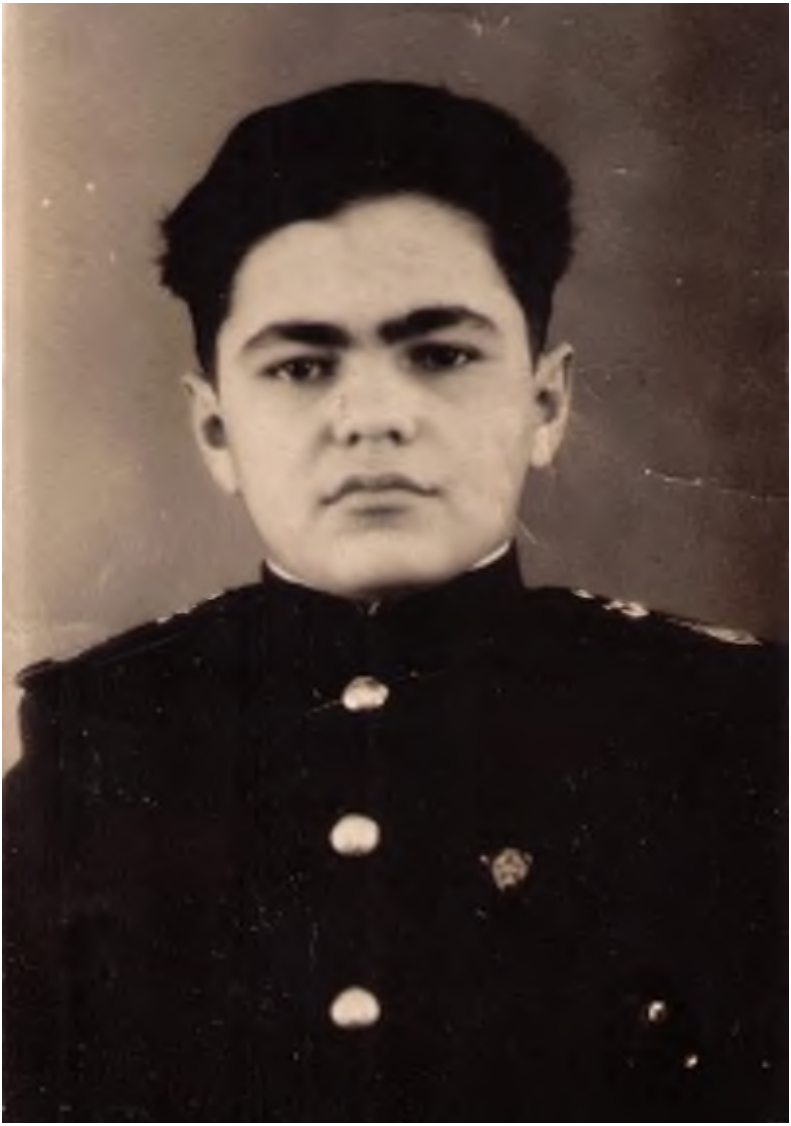

Αλέξανδρος, φοιτητής σχολής ποταμοπλοΐας του Κρασνογιάρσκ. 1952

Πρωτοχρονιάτικο καρτ-ποστάλ για τους γονείς

Αλέξανδρος με τους συμφοιτητές

Το Κρασνογιάρσκ είναι το ίδιο με την Ζαβόντοβκα, αλλά πιο μεγάλη

Κτήριο της Σχολής ποταμοπλοΐας του Κρασνογιάρσκ

Τμήμα μηχανικών πλοίων της σχολής ποταμοπλοΐας του Κρασογιάρσκ

Αδέλφια Διονυσιάδη.
Το 1953 ο Λάζαρος και ο Δημήτρης εισήχθησαν στην Σχολή Ορικτών

Λάζαρος και Δημήτρης (από τα δεξιά) στην αίθουσα της σχολής τους

Τα πιο δημοφιλή τραγούδια στη Σιβηρία ήταν οι πρόστοιχες μαντινάδες

Χύμα βότκα πουλιόταν στους οδούς ακόμη και στα τέτοια κιόσκια

Πρώτη πρακτική στην ποταμοπλοΐα του Αλέξανδρου. 1953

Ο Αλέξανδρος επισκευάζει βοηθητικό εξοπλισμό

Πτυχιούχοι της Σχολής ποταμοπλοΐας του Κρασνιγιάρσκ. 1955

Γιακουτία, θερμοκρασία μείον 58, αλλά το καθαρό οινόπνευμα ζεστένει

Μετά την εισαγωγή των αδελφών Διονυσιάδη στις σχολές, οι γονείς τους προσέφεραν στέγη στις δασκάλες τους τη Ρόζα Βίκτωρονβα (αριστερά) και την Αντωνίνα Βασίλιγιεβνα (δεξιά)

Η ελίτ της Ζαβόντοβκα με τον Οβανές Αρουτιούνωφ (με το παιδί) που ήρθε να επισκεφτεί την οικογένεια Διονυσιάδη

Ο Αλέξανδρος Διονυσιάδης σε άδεια μετά την αποφοίτηση από την σχολή. Σ' αυτό το σκαλοπάτι για πρώτη φορά συνάντησε τον πατέρα του

Κτήριο Ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα 1950-1960

Κτήριο Ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα, στις μέρες μας

Ο Νικόλαος Διονυσιάδης μόλις προσλήφθηκε στην Ελληνική πρεσβεία. 1955

Μετά από τέσσερα χρόνια ανθρώπινης ζωής

Ο Δημήτρης Παππάς παραδίδει τα διαπιστευτήρια στον Πρόεδρο του Προεδρείου του Ανώτατου Σοβιέτ Κλιμέντ Βοροσίλωφ

Το προσωπικό της Ελληνικής πρεσβείας στο ΥΠΕΞ της ΕΣΣΔ

Ο Νικόλαος Διονυσιάδης (από αριστερά) με τους υπαλλήλους του ΥΠΕΞ ΕΣΣΔ και τον Πρέσβη της Ελλάδας Δημήτριο Παππά (από δεξιά)

Οι Έλληνες διπλωμάτες, στην πρώτη σειρά

Επίσημο βράδι αφιερωμένο στην Εθνική επέτειο της Ελλάδας στον Οίκο φιλίας με τα ξένα κράτη

Ο ταχυδακτυλουργός Αρουτιούν Ακοπιάν δείχνει κόλπα στους Έλληνες διπλωμάτες

Πρέσβης Ελλάδας Δημήτρης Παππάς (στο κέντρο), Νικόλαος Διονυσιάδης (από τα αριστερά) και η κυρία Μπράντ (από τα δεξιά)

Η Ελληνική πρεσβεία προετοιμάζεται για δεξίωση

Πρώτο ταξίδι του Διονυσιάδη Ν. στην Ελλάδα. Συνάντηση με τους συγγενείς

Διονυσιάδης Ν. στην Θεσσαλονίκη με τους συγγενείς

Διονυσιάδης Ν. με την αδελφή του Σούλα μπροστά από το φαρμακείο της

Ζεύγος Διονυσιάδη με τους συγγενείς στην Ακρόπολη

Το ζεύγος Διονυσιάδη με τον ανιψιό τους γνωστό ποδοσφαιριστή Λεωνίδα Ποζάνη

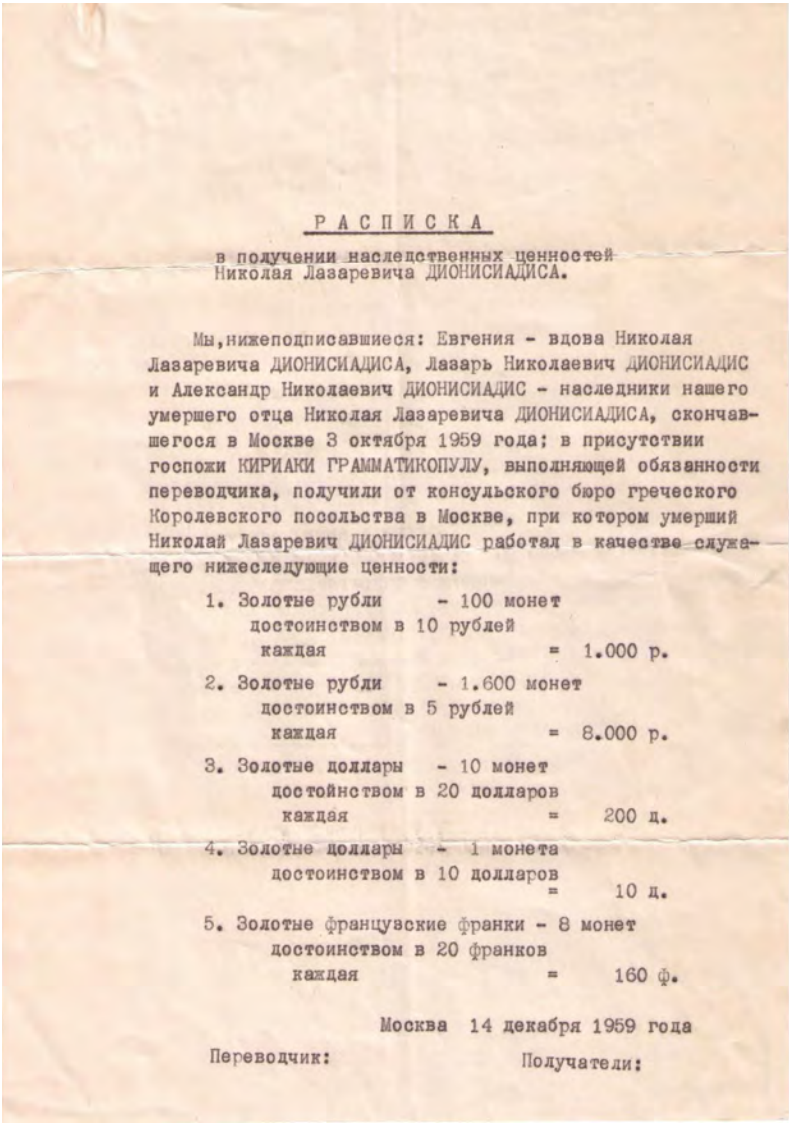

РАСПИСКА

в получении наследственных ценностей
Николая Лазаревича ДИОНИСИАДИСА.

Мы, нижеподписавшиеся: Евгения - вдова Николая Лазаревича ДИОНИСИАДИСА, Лазарь Николаевич ДИОНИСИАДИС и Александр Николаевич ДИОНИСИАДИС - наследники нашего умершего отца Николая Лазаревича ДИОНИСИАДИСА, скончавшегося в Москве 3 октября 1959 года; в присутствии госпожи КИРИАКИ ГРАММАТИКОПУЛУ, выполняющей обязанности переводчика, получили от консульского бюро греческого Королевского посольства в Москве, при котором умерший Николай Лазаревич ДИОНИСИАДИС работал в качестве служащего нижеследующие ценности:

1. Золотые рубли - 100 монет достоинством в 10 рублей каждая = 1.000 р.
2. Золотые рубли - 1.600 монет достоинством в 5 рублей каждая = 8.000 р.
3. Золотые доллары - 10 монет достойнством в 20 долларов каждая = 200 д.
4. Золотые доллары - 1 монета достоинством в 10 долларов = 10 д.
5. Золотые французские франки - 8 монет достоинством в 20 франков каждая = 160 ф.

Москва 14 декабря 1959 года

Переводчик: Получатели:

Έγγραφο για την παραλαβή των χρυσών νομισμάτων του Διονυσιάδη Ν.

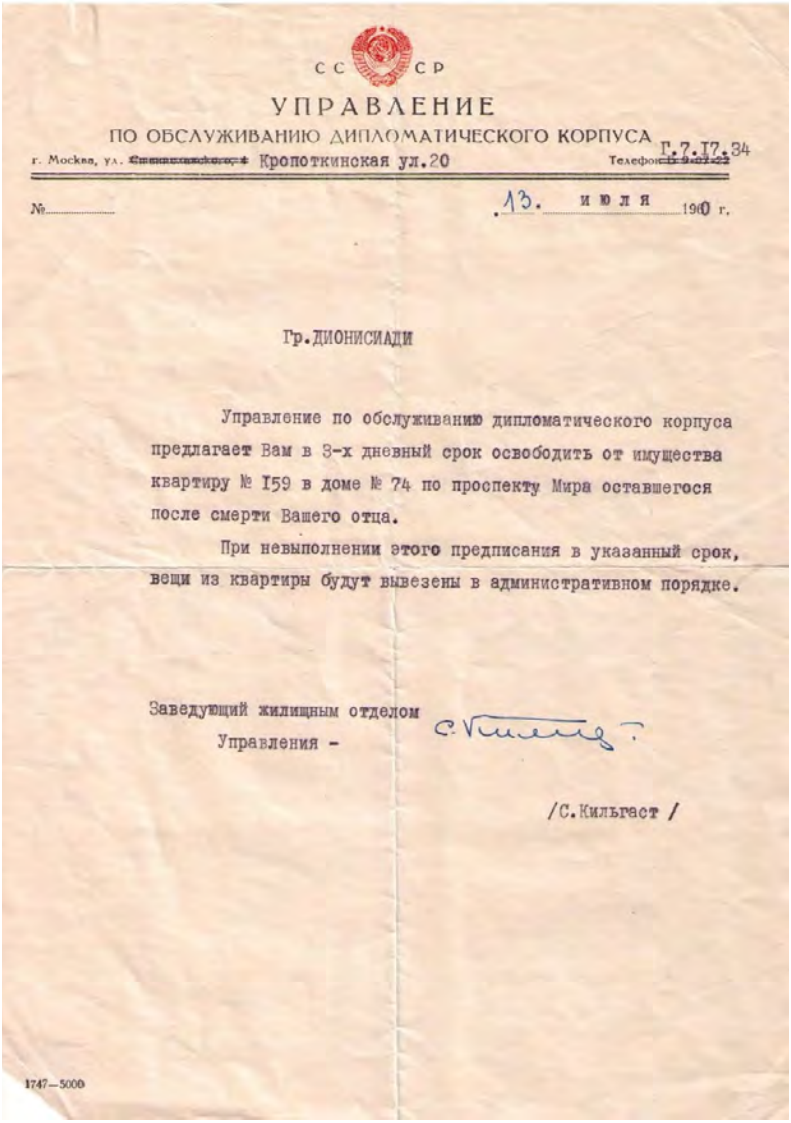

СССР

УПРАВЛЕНИЕ

ПО ОБСЛУЖИВАНИЮ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО КОРПУСА

г. Москва, ул. ~~Спиридоновка 6~~ Кропоткинская ул.20 Телефон ~~Г 9-07-22~~

№ 13. июля 1940 г.

Гр.ДИОНИСИАДИ

Управление по обслуживанию дипломатического корпуса предлагает Вам в 3-х дневный срок освободить от имущества квартиру № 159 в доме № 74 по проспекту Мира оставшегося после смерти Вашего отца.

При невыполнении этого предписания в указанный срок, вещи из квартиры будут вывезены в административном порядке.

Заведующий жилищным отделом
Управления - С. Кильгаст

/С.Кильгаст /

1747—5000

Ενημερωτικό έγγραφο για την έξωση από το διαμέρισμα

Αλέξανδρος Διονυσιάδης

Γαμήλια φωτογραφία του Αλέξανδρου Διονυσιάδη και της Ρίτας Αμπράμοβα

Αλέξανδρος Διονυσιάδης με το αυτοκίνητό του

Στο εξοχικό του Αλέξανδρου Αρουτιούνωφ

Ο Ανδρέας και ο Δημήτρης. Στην γενέτειρα του Γιεσένιν

Οικογένεια του Λάζαρου Διονυσιάδη. Η σύζυγός Σβετλάνα Οστρόβσκαγια, υιός Νικόλαος, και πεθερά Όλγα Ντασέβσκαγια

Κισάρ, ο πατέρας της Ρίτας

Η διοίκηση του τραστ στο Πανενωσιακό συμβούλιο

Μέρος της έκθεσης του τραστ «Ενεργκομεχανιζατσια»

Φυλλάδιο έκθεσης του Ανδρέα Διονυσιάδη. Θεσσαλονίκη 1999-2000

Μαρία Τούρτα, Αλέξανδρος και Ανδρέας Διονυσιάδη, Χρύσα Αράπογλου

Μέρος της έκθεσης των έργων του Διονυσιάδη Α.

Ανθοδέσμη. Πορσελάνη, έργο του Διονυσιάδη Α.

Ανθοδέσμη. Πορσελάνη, έργο του Διονυσιάδη Α.

Στην εκδήλωση της οργάνωσης Μεμοριάλ «Τελευταία διεύθυνση» - τοποθέτηση αναμνηστικής πινακίδας αφιερωμένης στον Γεώργιο Κοκκινάκη

Συνάντηση με τον Έλληνα Πρωθυπουργό Αλέξη Τσίπρα

Εκδήλωση του Μεμοριάλ που έγινε με την πρωτοβουλία του Αντρέι Σάχαρωφ

Οικογένεια Διονυσιάδη

Επιστολές
του Νικόλαου Διονυσιάδη
από την Κολιμά

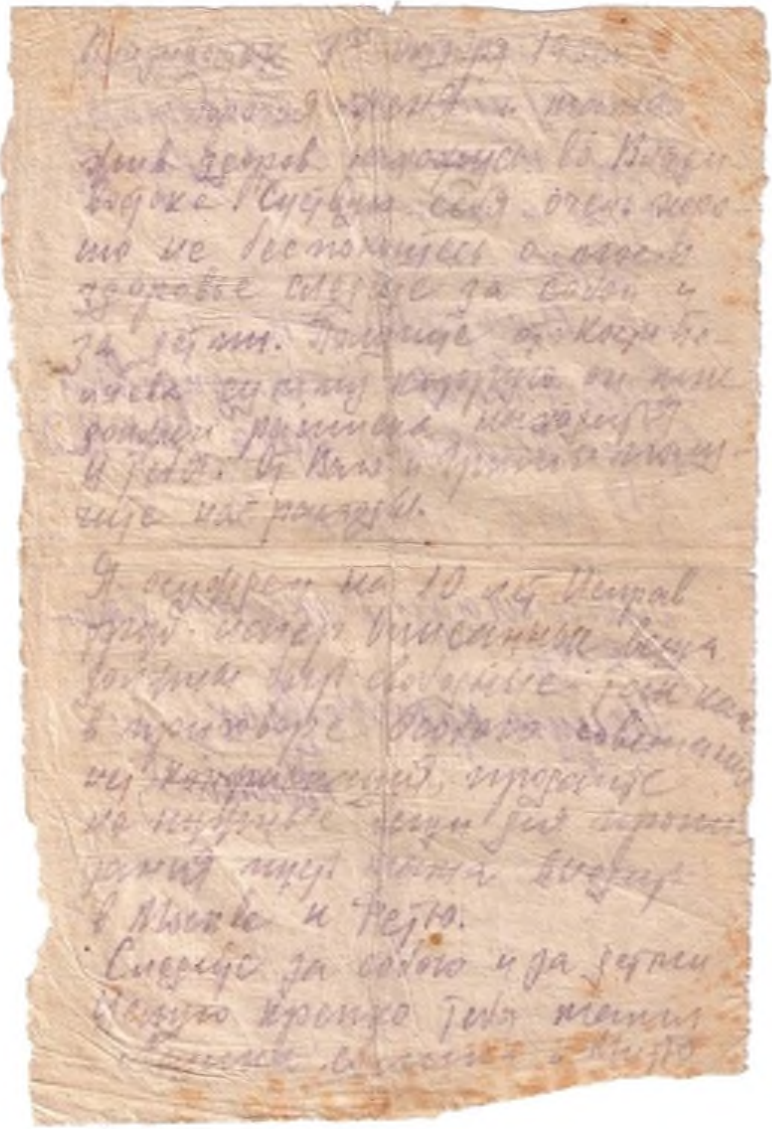

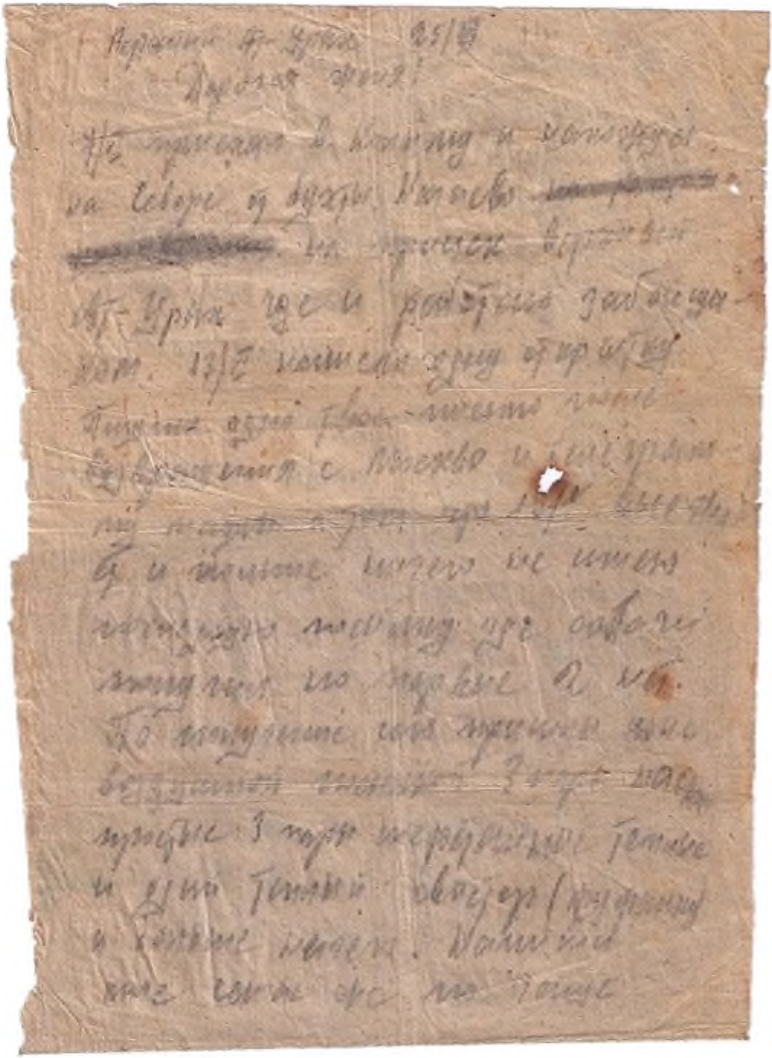

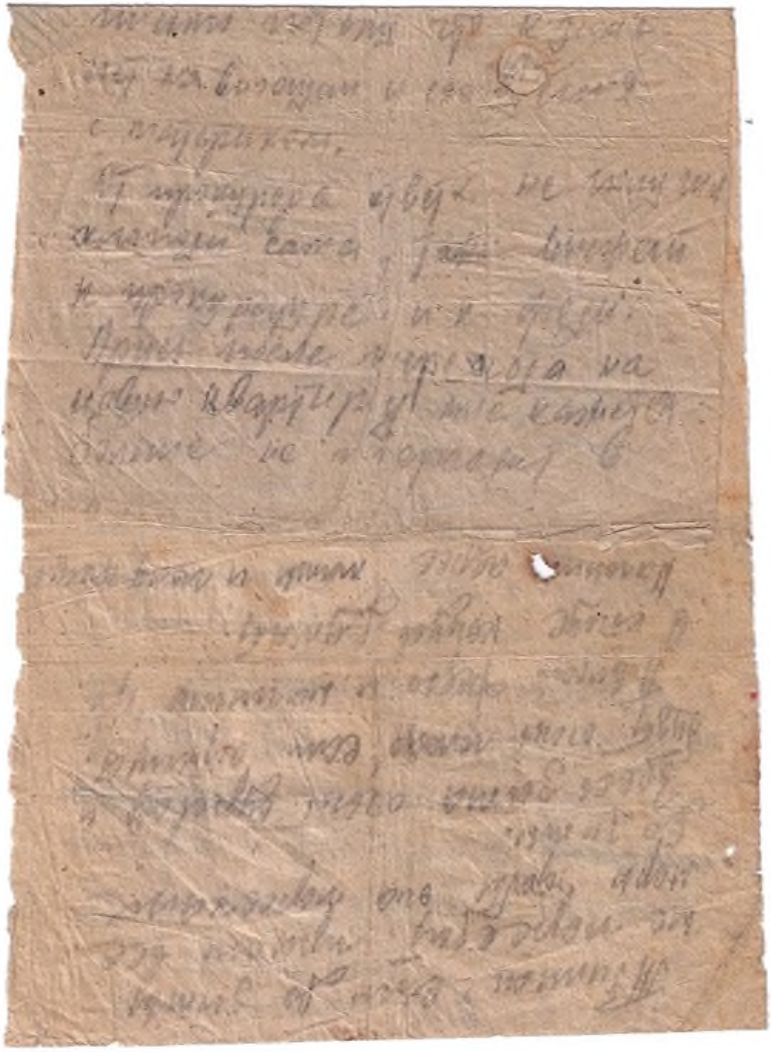

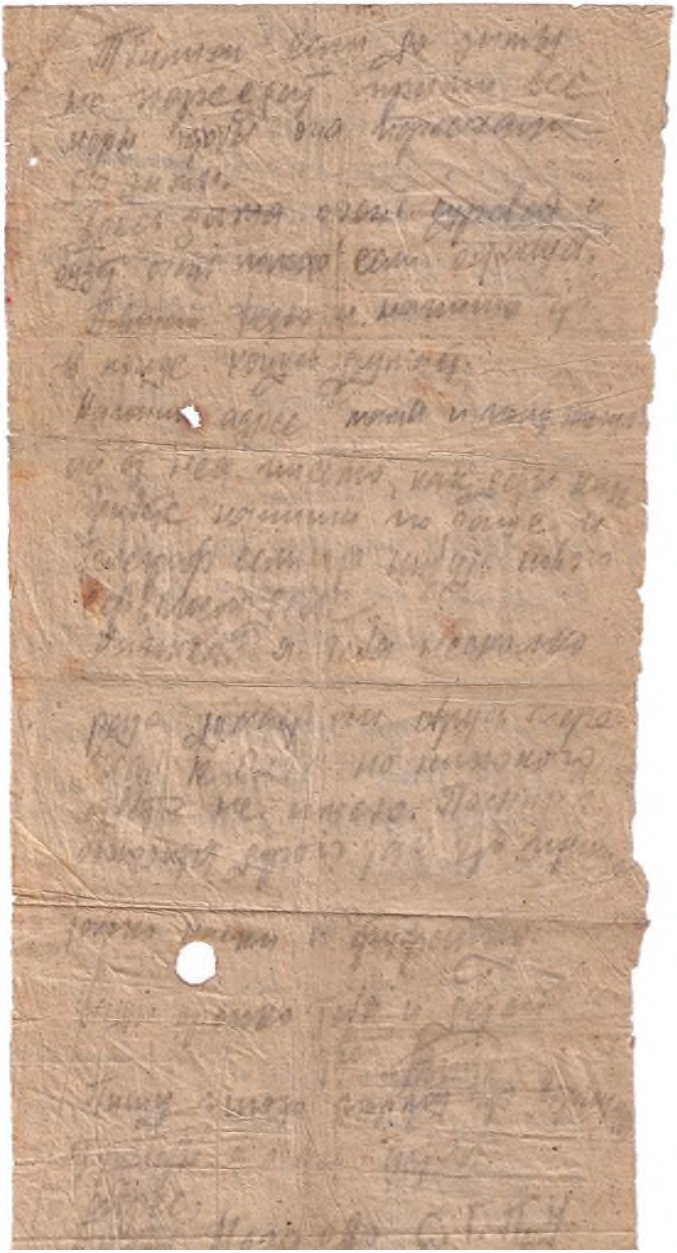

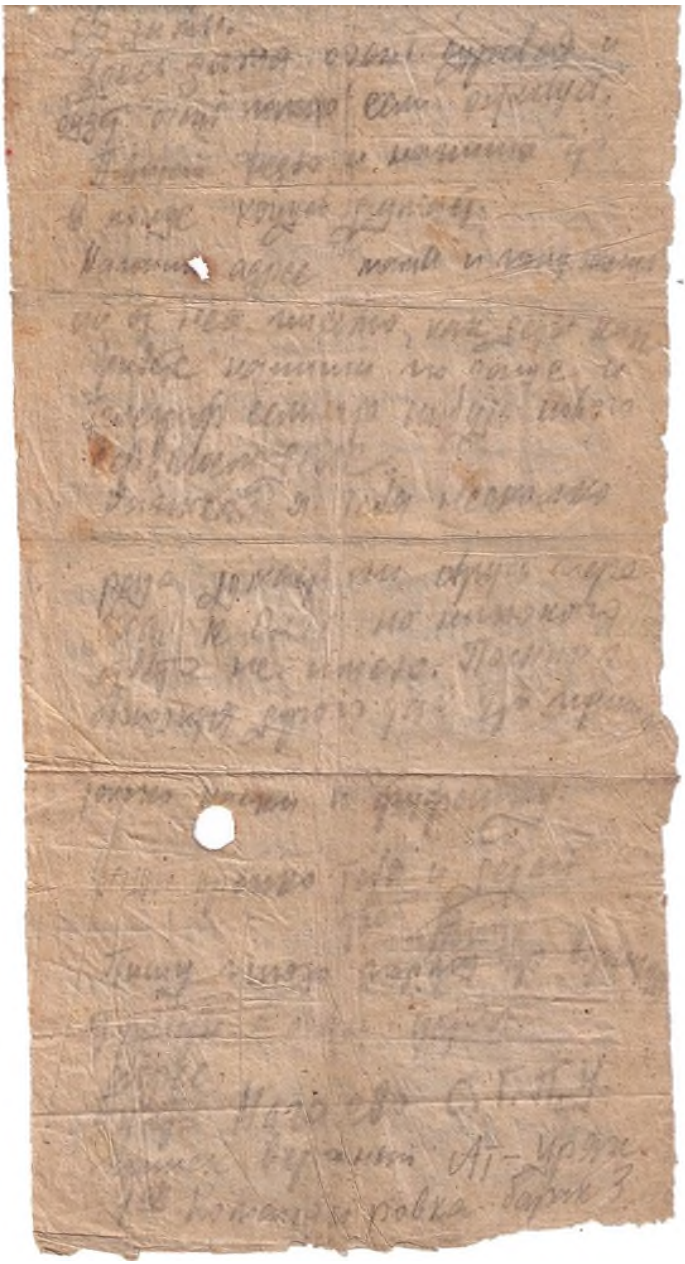

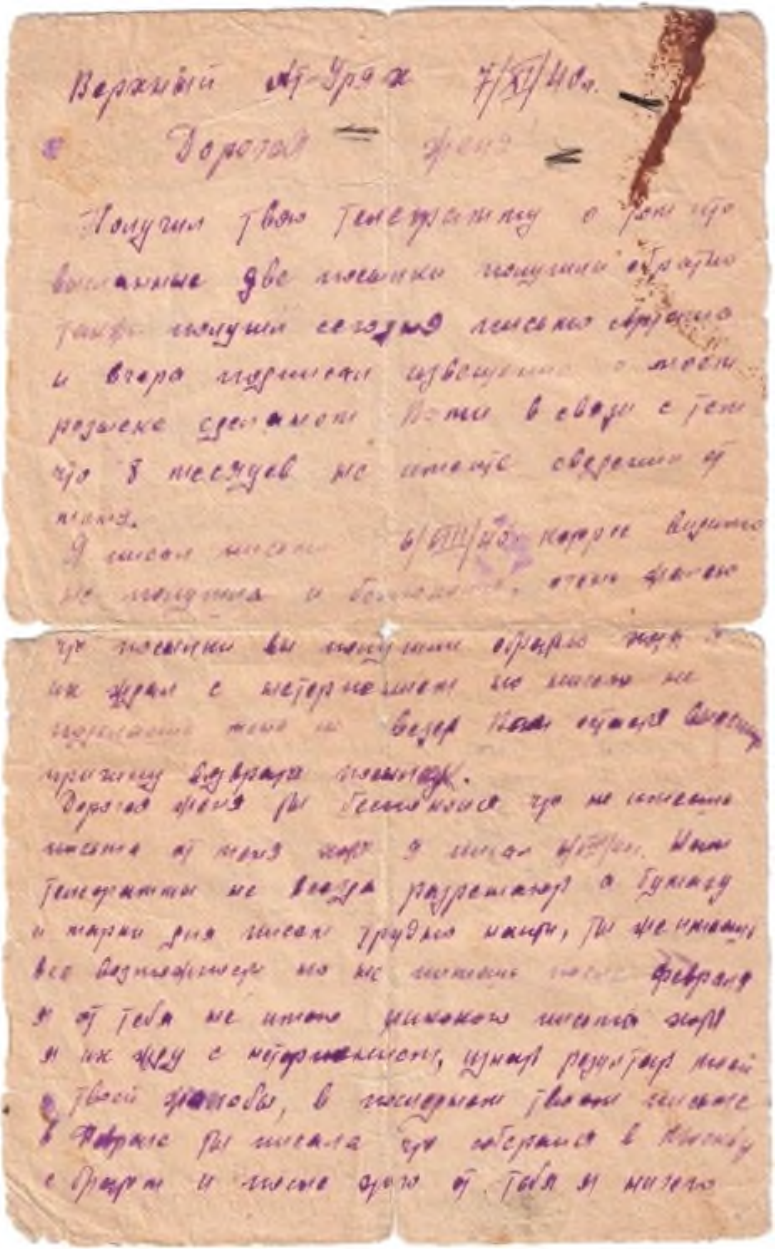

Верхний Ат-Урях 7/XII 40г.

Дорогая Аня

Получил твою телеграмму о том что высылаешь две посылки получил открытку также получил сегодня письмо открытку и вчера открытку извещающую о моем розыске сделанном Поэтому в связи с тем что в несудов не имеешь сведения от меня.

Я писал много раз которые видимо не доходили и большинство этих писем

что посылки ты высылаешь второго числа их ждем с нетерпением но писем не получаем тоже не ведем пока одного письма предыдущих получили.

Дорогая Аня ты телеграфировала что не получаешь писем от меня уже 3 месяца. Наша телеграмма не вполне разрешает в будущем и нужно для писем трудно найти, ты же напишешь все подробнее но не получаем писем февраля от тебя не имеем длинного письма жду их жду с нетерпением, шлю разные мои твои приветы, в последнем твоем письме в феврале ты писала что собираешься в Киеву с Ирой и писем оттуда от тебя я никаких

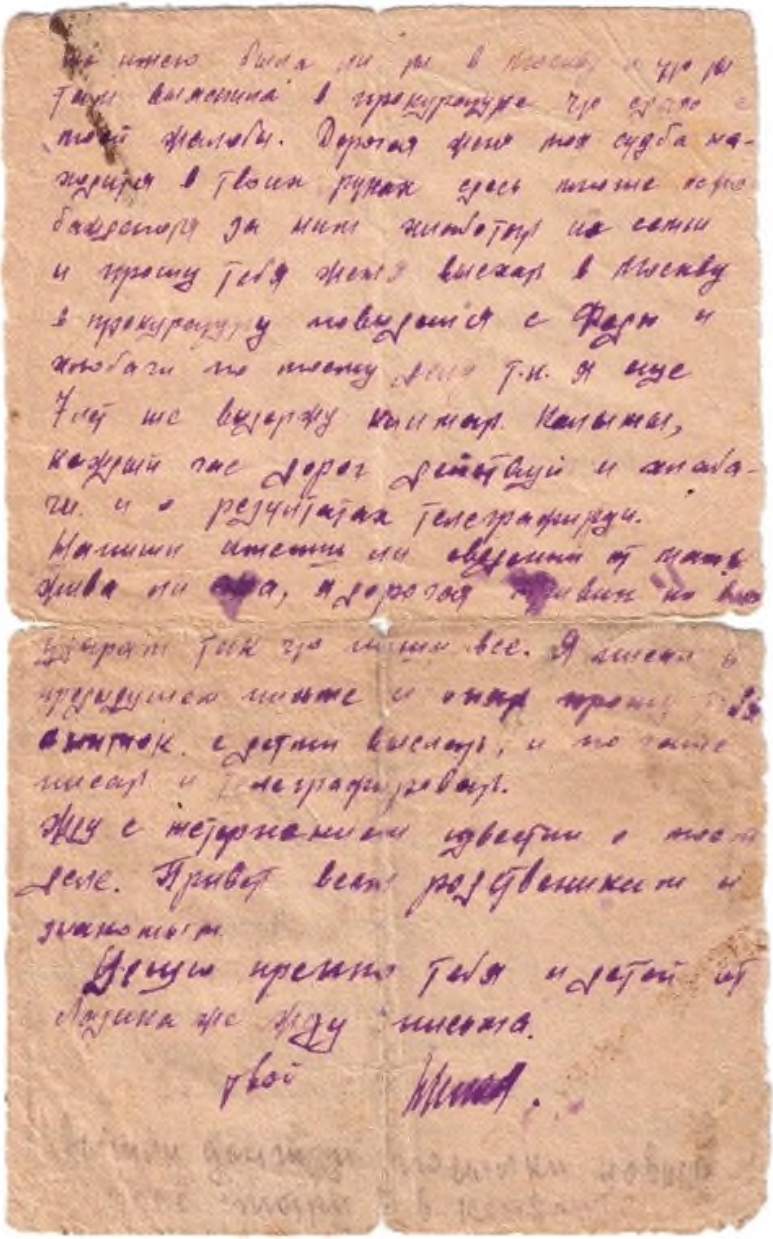

Επιστολές
της Βεργινίας Διονυσιάδη
από τη Θεσσαλονίκη

Θεσσαλονίκη - Λεωφόρος Νίκης
Thessaloniki — Nikis Avenue

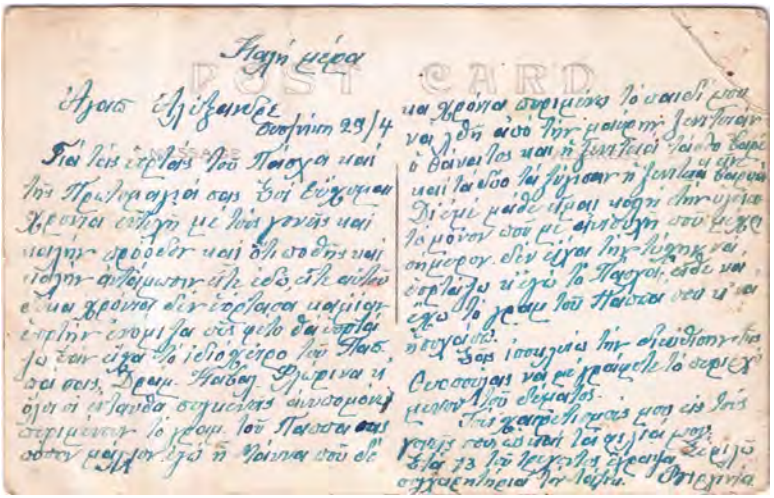
POST CARD

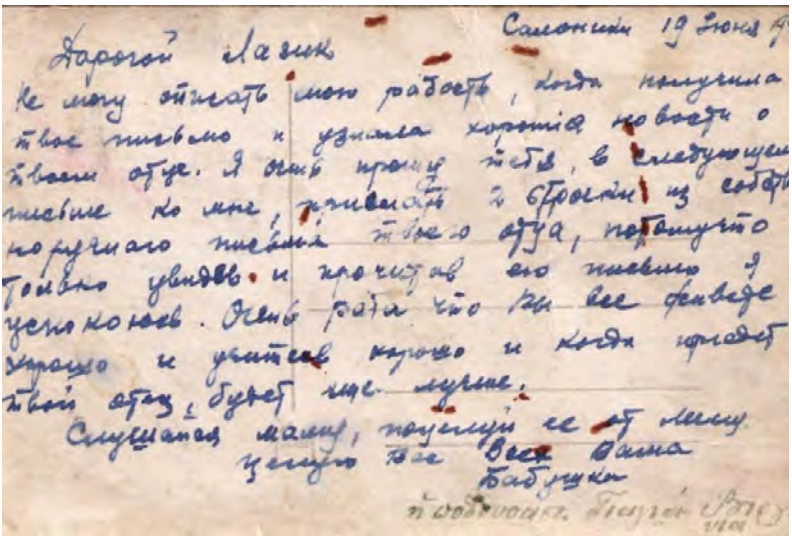

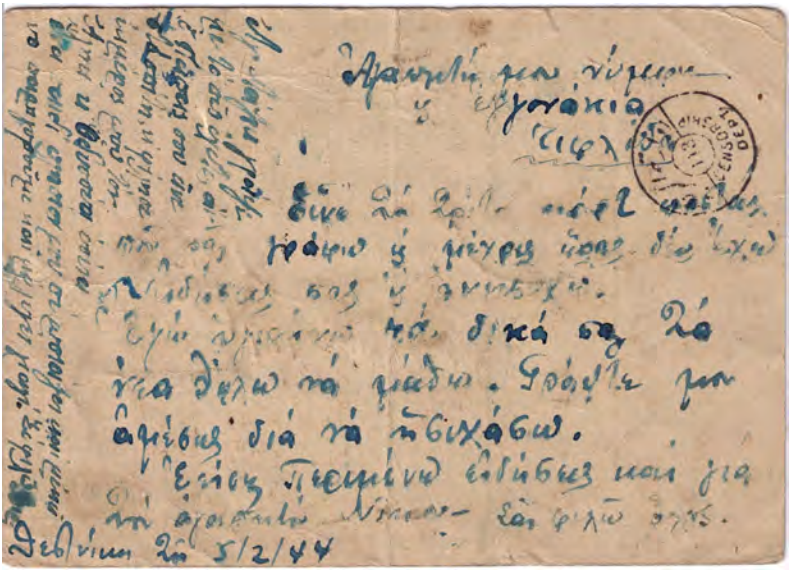

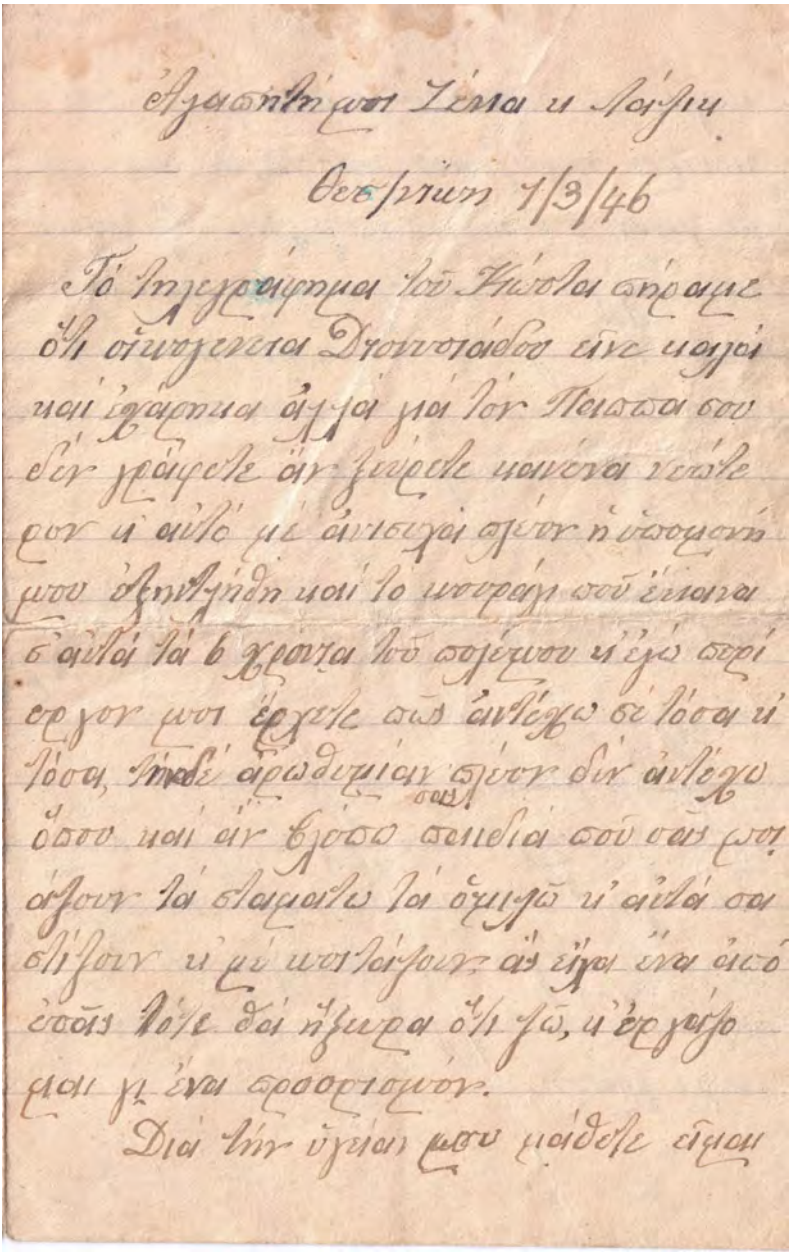

Αγαπητέ μου Στέλιο και Λούλη.

Θεσσαλονίκη 7/3/46

Το γράμμα σου Κυριακή απόψε με ὅλη τὴν οἰκογένεια Δροσοπούλου εἶνε μαζί μου ἐφάμην ἄγγελο μου τὸν Παῦλο σου δὲν χρώσκεσε ὅλη μέρα κοντά μου καὶ τὸ φαγητό μου ἀπόλαυσε μαζί μου ἡ οἰκογένειά μου ὅλη καὶ τὸ μυαλό σου ἔτσι ἦταν ὁ αὐλός καὶ ἡ χαρά του ποὺ σὲ γράφω καὶ ἐγὼ σὰν ἐσένα μου ἔρχεται νὰ ἀνοίξω τὶ λόγια νὰ σοῦ πῶ ἀφοῦ δὲν ἀνοίγω ὅσο καὶ ἂν ἔχω σκέψεις σοῦ σὰς μὲ ὀργὴ καὶ σκαμπίλι καὶ ὄχι μὲ γλυκὰ καὶ αὐλός σου σὲ μὲ κατηφόρα νὰ εἶμαι ἕνα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ σὲ δύο ἡμέρα ὅλη γῆ, καὶ ἐσὺ γέρο μου μὴ ἔναι ἀποφασισμένον.

Διὰ τὴν ὑγείαν μου μοιάζει εἶμαι

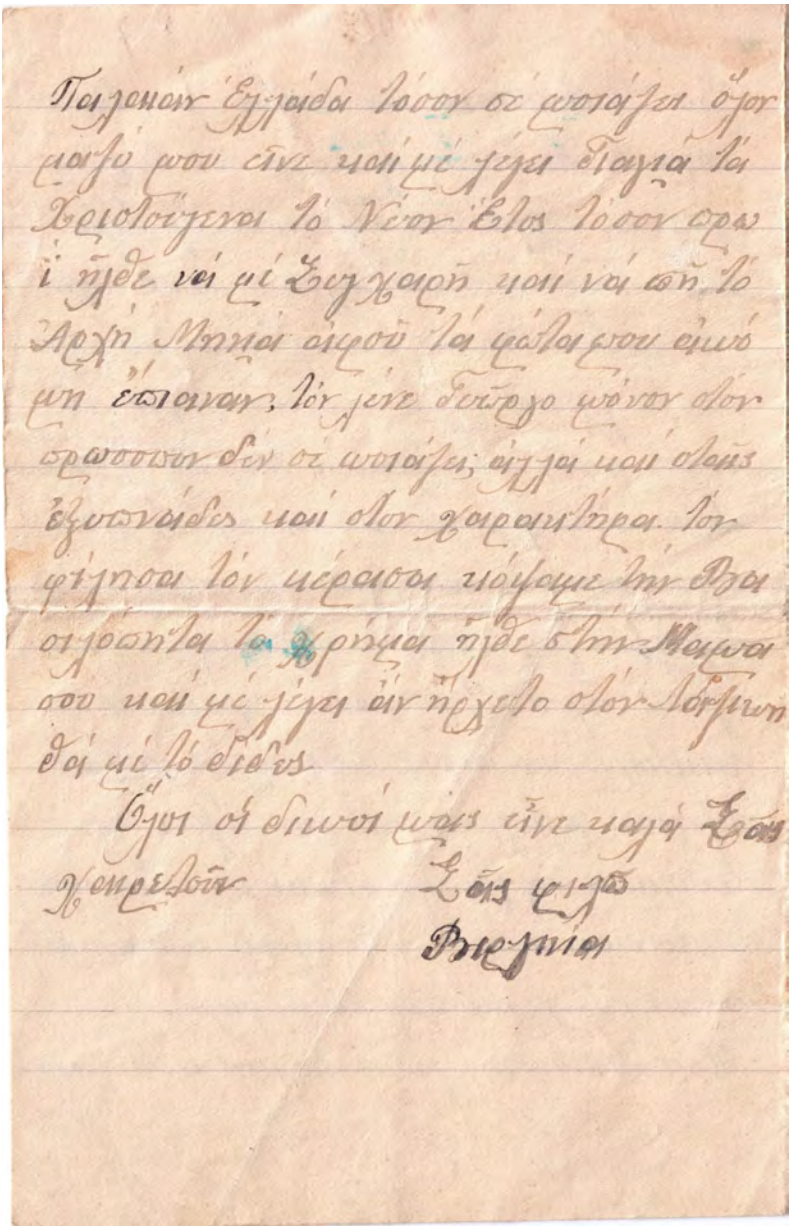

Παιγνιώον Εμμοίδαι λόσον σε φοτοίφει όμορ μοίφ μου είνε νοι μέ φέγει διαφτά λαι χειολογένοι λό Νέον Έλος λόσον ορω ί ήδε νοί μέ ξυγχαρή νοι νά σή λό Αρχή Μηνοί αιμού λαι φάλοι μου αμό μη έσταναν λόν φέτε δεύτερο φόνον όλον ορφοσίαν δέν σε φοτοίφει αίγφοι νοι όλως εξυσνάδες νοι όλον χαιρετίσμαι λον φίγνου λόν μέραδου νόφαμε λην Θεο σταφάλα λα χρήμα ήδε δ λην Μαμμά σου νοι μέ φέγει άν ήχελο όλον λοφίνη δαί μέ λό δίδες

Όμοι οί δικοί μοίς είνε νοφή Σοφία χαιρετούν

Σοφία μέφο

Βικτωρία

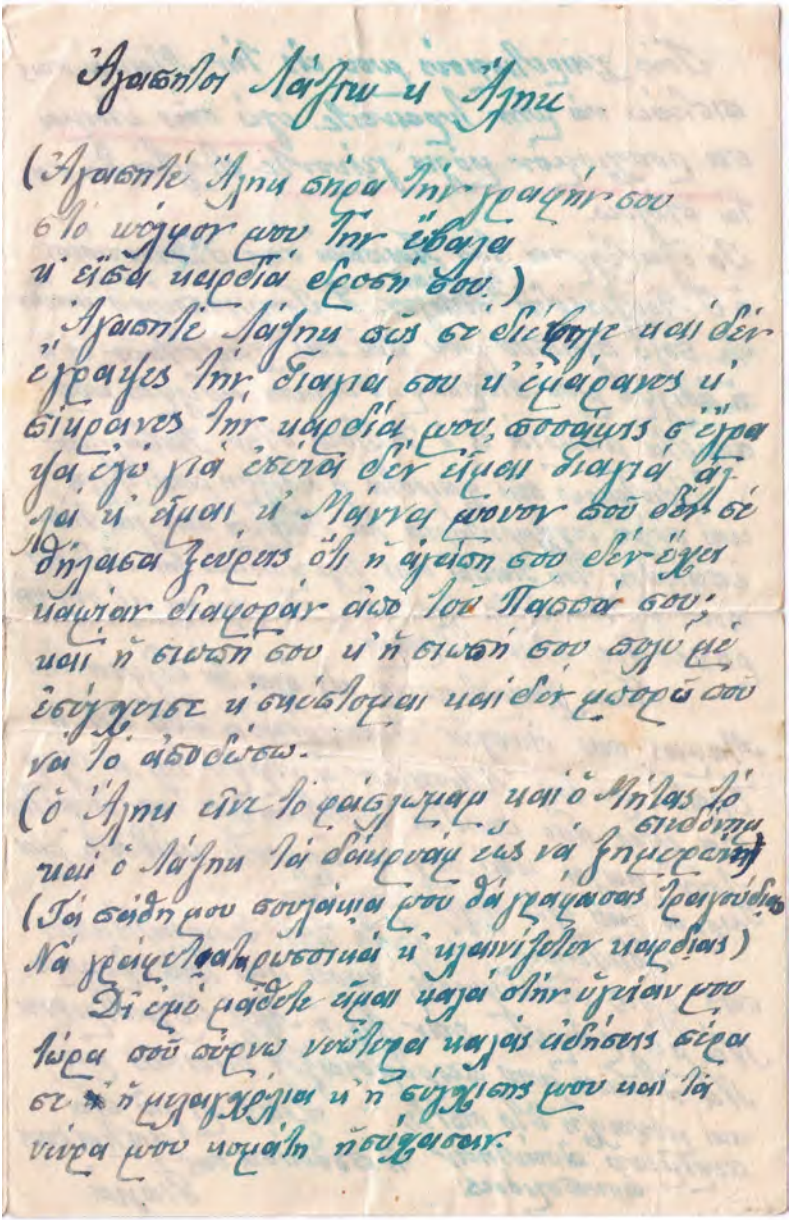

Αγαπητοί Λάζαρος και Άγγελος

(Αγαπητέ Άγγελε σήμερα την προαίρεσή σου
θέλω να μάθω μου την έδωσε
κι είδα καρδιά εξυπνη δική σου.)

Αγαπητέ Λάζαρε σώς σε εδιάβασε και δεν
έχαρες την διαγωγή σου κι έμαύρανες κι
σκυθρώνες την καρδιά μου, σσσσήμερα σ' έχω
για εγώ για εσένα δεν είμαι διαγωγή αλ-
λα κι άμαι κι Λάζαρε μόνον σου δεν δέ
θήλασα ζωήρεις όλη η αγάπη σου δεν έχει
καμμίαν διαφορά από του Παπού σου,
και η σκέψη σου κι η σκέψη σου σαν μέ
εσύχησε κι σκέπτομαι και δεν μπορώ σου
να το αποδείσω.

(Ο Άγγελ είναι το φαίνομαι και ο Μπλας δε
και ο Λάζαρε δεν δεν μπορούμε σας να χαμογελάσης
(Δι σκέψη μου συγχώρια μου δάχαγασσας προαίρεσης
Να χαμογελάσης σου και υγιαίνοντες καρδίας)

Δι εμού μάθετε είμαι καλά όλην ώραν μου
ώρα σου σύρνω νυστέρι καλός σκέψεις είμαι
σε * η μαγκρέλα και η σύχυσης μου και δι
νύχια μου καμμία πόνος.

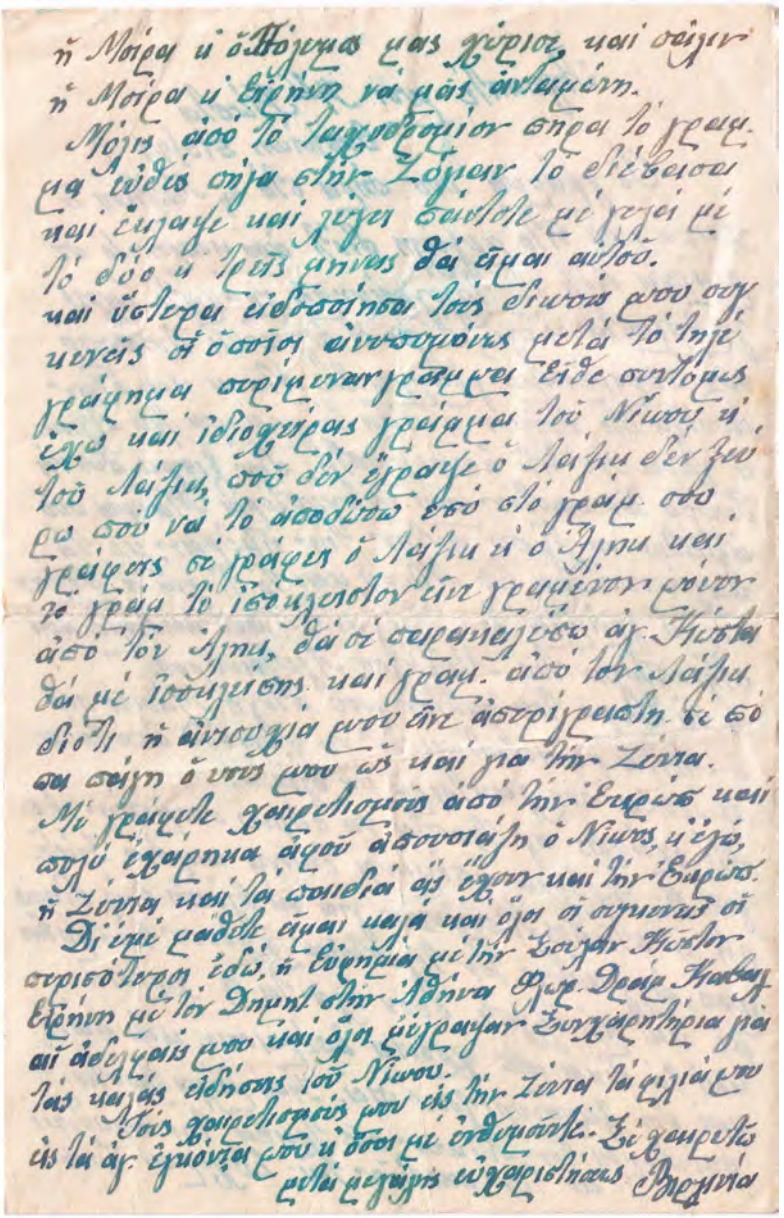

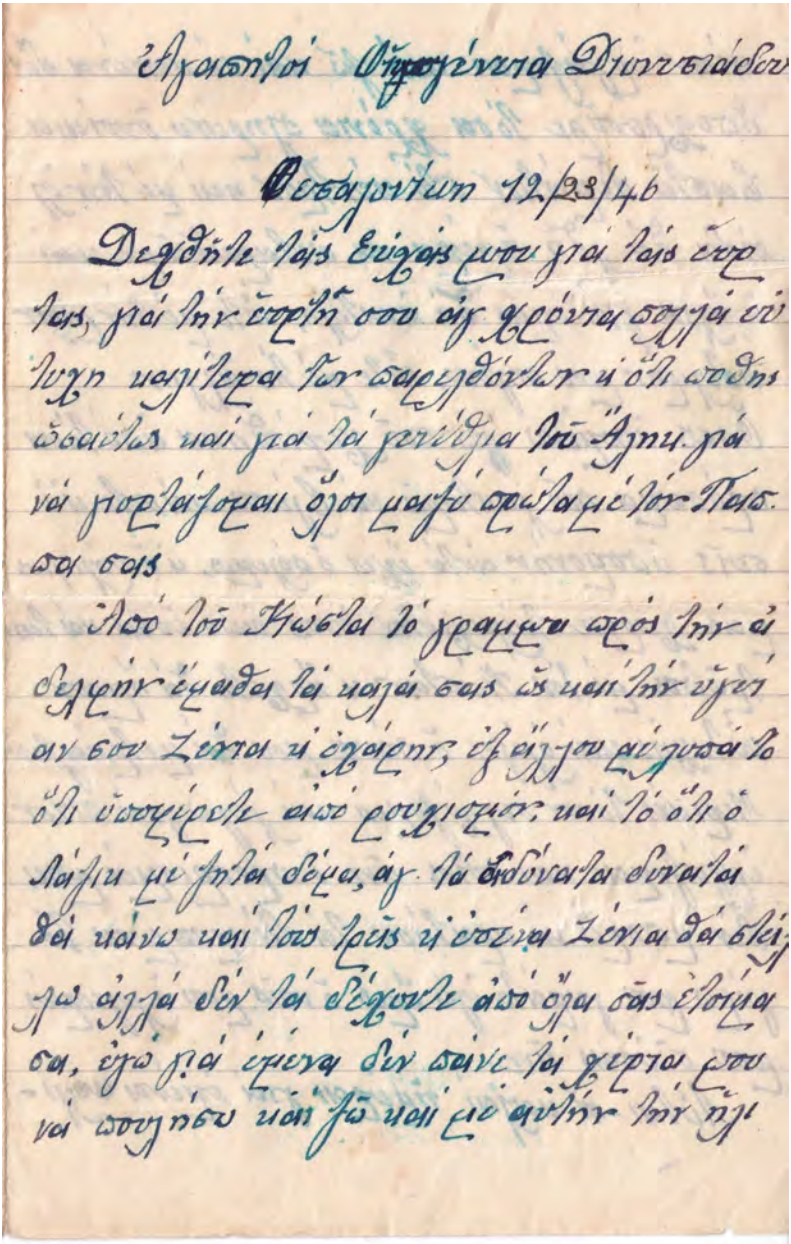

Αγαπητοί Θεμιστοκλής Διονυσιάδης

Θεσσαλονίκη 12/23/46

Δεχθήτε τας ευχάς μου και τας εγκαρδίους μου και την εορτήν σου αγαπητέ κύριε Θεμιστοκλή μου ημέρα των ταπεινοτάτων μου ονομάτων και όλη αυτή ωδίνα και χαρά και γενέθλια του Άγιου μου και νά χαίρεσαι όλοι μαζύ αρέσα με τον Παύλο σου σας

Από του Κυρίου το γράμμα αρέσι την αδελφήν έμαθα και χαίρω σας ως και την υγείαν σου Ζήνια η εγκαίρης εξ αιτίας μεγάλου το όλη υποχρέωσε αισθανομαι και το όλη ο λαίμιν μι γιαι δέμα αγ. τα ένδυνα σας αναλαι δεί καινα και τους χριστούγεννα Ζήνια δεί δεί γω αγαπαι δεν και δέχουσε αισθ όμα σας εύχομαι σα, εγώ και εμένα δεν σαινε και χέρια μου να σουηθου και γω και με αυτήν την ηλι

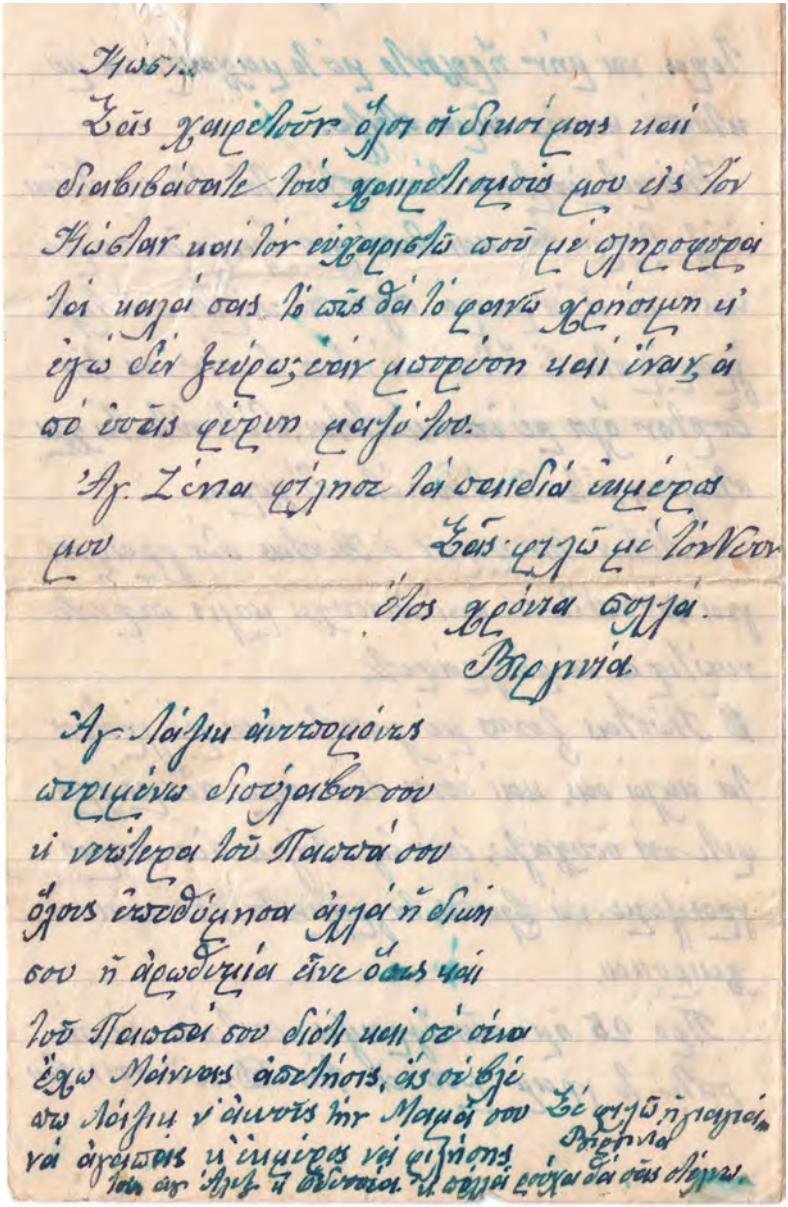

Χιώς.

Σᾶς χαιρετῶ ὅλη τὴ δικιά μας καὶ
διαβιβάσατε τοὺς χαιρετισμούς μου εἰς τὸν
Κώδαν καὶ τὸν εὐχαριστῶ πού με ὑπερφέρει
τοὺς καημοὺς σας. Τὸ πᾶς θὰ τὸ φανῶ χρήσιμη σ'
ἐγὼ δὲν ξεύρω; εἶσαι μπορετὸν καὶ ἴσως σὺ
σὺ ἴσως φέρῃ μαζύ του.

Ἅγ. Σύρα φτήνος τοὺ σαπεδιὰ ἡμέρας
μου Σᾶς φιλῶ μὲ τὸν νοῦν
ὅλος χρόνια πολλά.
Βερμπιά.

Ἅγ. Λαύριο ἀντικρυμένως
ἀπριμένω διορθωτόν σου
τὴ νεκρόσπιτο τοῦ Παπαδιά σου
ὅπως ἐπαρεδύνησαι ἀμμὲ ἡ δικιὰ
σου ἡ ἀρφοδυμιά εἶνε ὅλως καὶ
τοῦ Παπαδιά σου διόλη καὶ σὲ αὐτοὺς
ἔχω Μάϊνους ἀπελπίσῃς, ὅς σὲ βρῇ
ἀπ λαύριο ν' ἀκούσῃς τὴν Μαμά σου Σὲ φιλῶ ἡ γιαγιά
καὶ ἀγαπᾶσε τὴ ἡμέρας νὰ φτήσῃς Βερμπιά
τοὺς αὐτ. Ἅγ. τὴ ὀδύνους. τὴ σοῦλα ἐκεῖνα δὲν ὅλως λέγω.

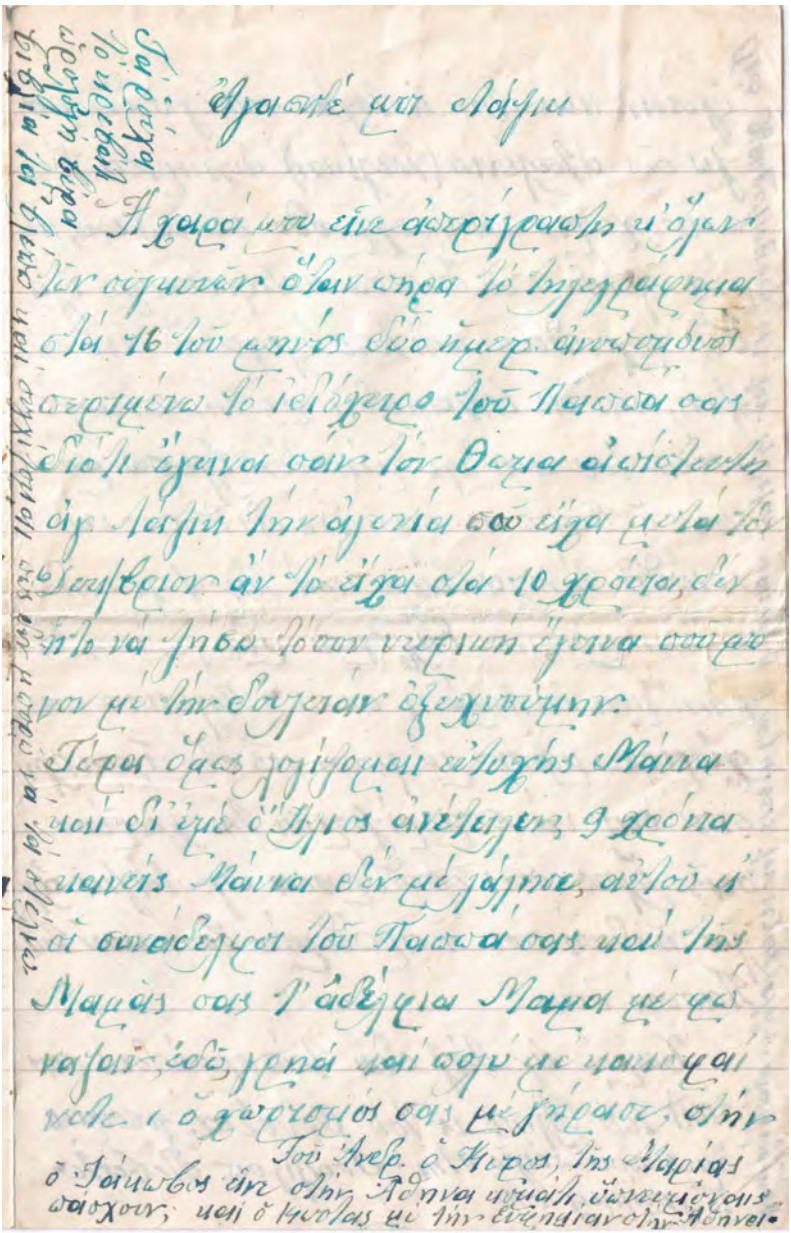

Ἀγαπητέ μου Λάζαρε

Ἡ χαρά μου εἶναι ἀπερίγραπτη ἐὰν σᾶς σημειῶσω ὅτι σήμερα τὸ ἡμερολόγιον δείχνει τὴν 16 τοῦ μηνὸς δύο ἡμερομηνίαι ἀνταμώνονται σχηματίζουν τὸ ἐπίθετον τοῦ Παπᾶ σας διότι ἔχομεν σᾶς λέγω Θεία οἰκονομία ἀφ' ὅτε ἔλαβον τὴν ἐπιστολή σου εἶχα μέσα τὸ συναίσθημον ἂν τὸ εἶχα σὰν 10 χρόνια, δὲν ἤτο νὰ ἤμουν τόσον νευρικὴ ἔτσι σὰν μὲ τὴν διαφορὰν ἀφεντικούμην.

Τώρα ὅμως λέγομαι εὐτυχὴς Μάννα καὶ δι' ἐμὲ ὁ Ἅγιος ἀνέλαμψεν ἡ χαρά μανεὶς Μάννα δὲν μὲ χάλασε, αὐτοῦ εἶ οἱ συναισθήματα τοῦ Παπᾶ σας καὶ τῆς Μαμᾶς σας τ' ἀδέλφια Μαμοῦ μὲ φῶ ναῖοι, ἐδῶ χαρά καὶ σοῦ με γαμοῦφαι νὰ ἰ ὁ χωρισμός σας μὲ ἔκαμε, εἶπεν

Τοῦ Ἀνερ. ὁ Κύριος, τῆς Μαρίας ὁ Ἰωάννης εἶπε εἶπεν Λάννα ὑγιαίνη ὑπάνδρευσον σαὶ σχοῦν καὶ ὁ Νικόλας μὲ τὴν εὐχαρίστησιν εἶπεν Λάννα.

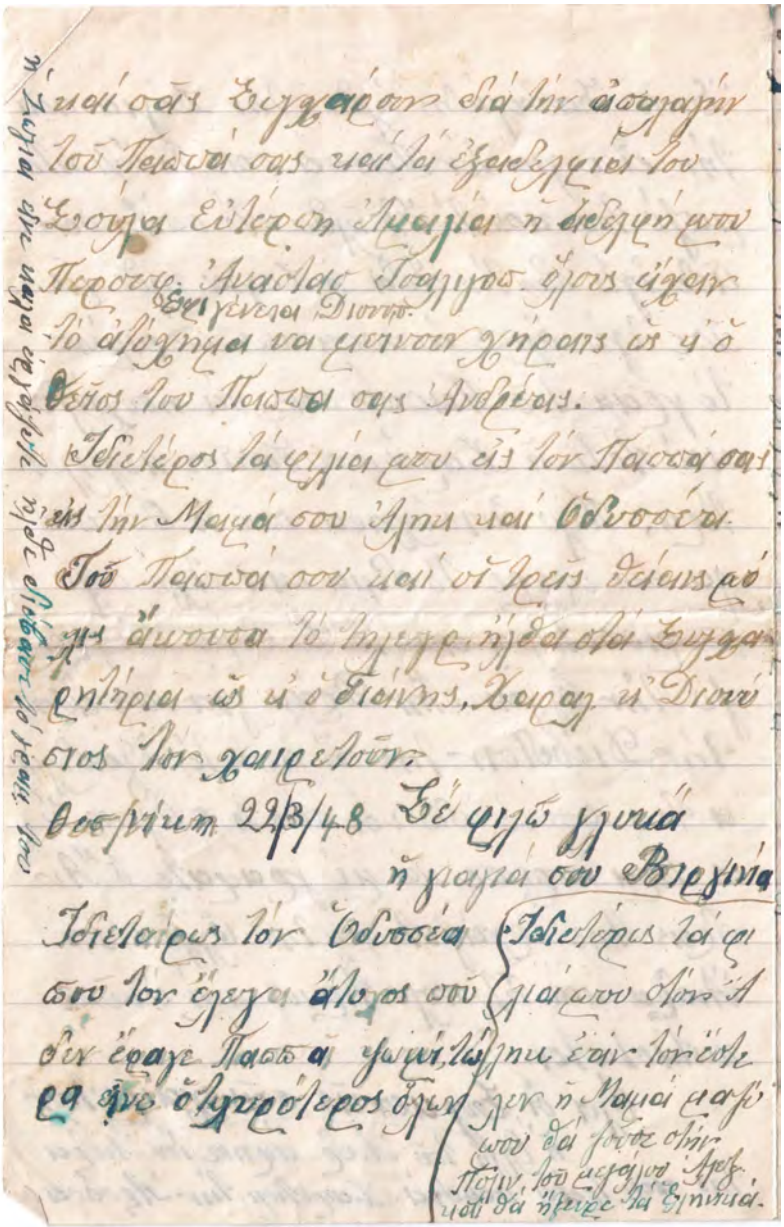

Η γιαγιά σας συγχαίρει διά την αποφοίτησιν του Παππού σας και του εξαδέλφου του Σπύρου Εύλερου Αμαρτία η διδεκάμηνον Περσεύς Αναστάσ Τσιμήτρος έχας έχει το αίσθημα να μείνουν χήρους ως η ο θείος του Παππού σας Ανδρέας.

Τσιτσέρος Ιαί φιλιαί απο εξ Ιον Παππού σας εις την Μαμά σου Άμπα και Οδυσσέα.

Του Παππού σου και οι δρεις θείοις μέ γεια άμουσα το Ημερολόγιόν σας σας συγχαρητήρια ως η ο θείος, Χαιρετισμούς στους δικούς χαιρετούν.

Θεσσ/νίκη 22/3/48 Σε φιλώ γλυκά

η γιαγιά σου Βιργινία

Τσιτσέρως Ιον Οδυσσέα Τσιτσέρως Ιαί φιλιαί σου Ιον έχει και άλλος σύ και σου δίνει Α δίν έχας Παππού γιαγιά, λώβημι έσυ Ιον έσυ εφ ήνο ολιγοστέρος δημ λεν η Μαμά σας σου δα γράψε Παππού Ιου επεγγυο Αρεβ. και δα πήρε τα επιτυχία.

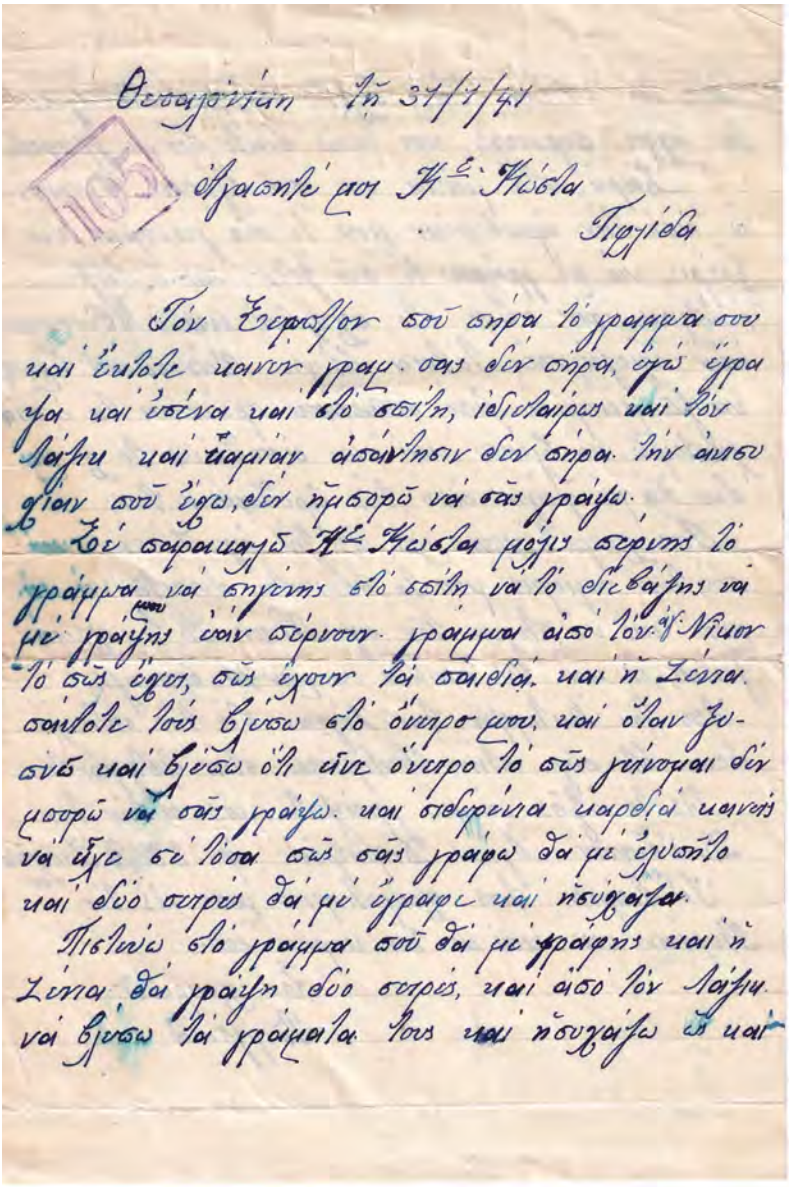

Θεσσαλονίκη τη 31/1/41

Αγαπητέ μου Κ. Γιώτα

Τριμήδα

Τον Σεπτέμβριον σου στείλα το γράμμα σου και έπιασε καινούργιος γραμ. σας δεν στείλα, αφού έγραφα για και αύτινα και άλλο σπίτι, ιδιαίτερα και τον λαίμαν και τσαμπιάν αποσύνθεσιν δεν στείλα. Την απάντησιν σου έχω, δεν ημπορώ να σας γράψω.

Τώρα σαρανταμιάν Κ. Γιώτα μόλις σχίνης το γράμμα να σηκώνης άλλο σπίτι να το διαβάζης να με γράψης όσον σχίνουν γράμματα από τον Αγ. Νικόλαον το σώμα έχει, σώμα έχουν τα σαπιδιά. και η Σεπτέμβρη σαπίλα τους βγάνω άλλο όνειρο μου, και όλον χαμένο και βγάνω ότι είνε όνειρο το σώμα χαίνομαι δεν μπορώ να σας γράψω. και διάφορα καρδιά καινούργια να έχε εν τόσον σας σας γράφω δα με έχασπο και δύο σπρώ δα με έγραψε και πάσχαλιά.

Πιάνω άλλο γράμμα σου δα με γράφης και η Σεπτέμβρη θα γράψη δύο σπρώ, και από τον λαίμα και βγάνω τα γράμματα τους και πάσχαλιά σε και

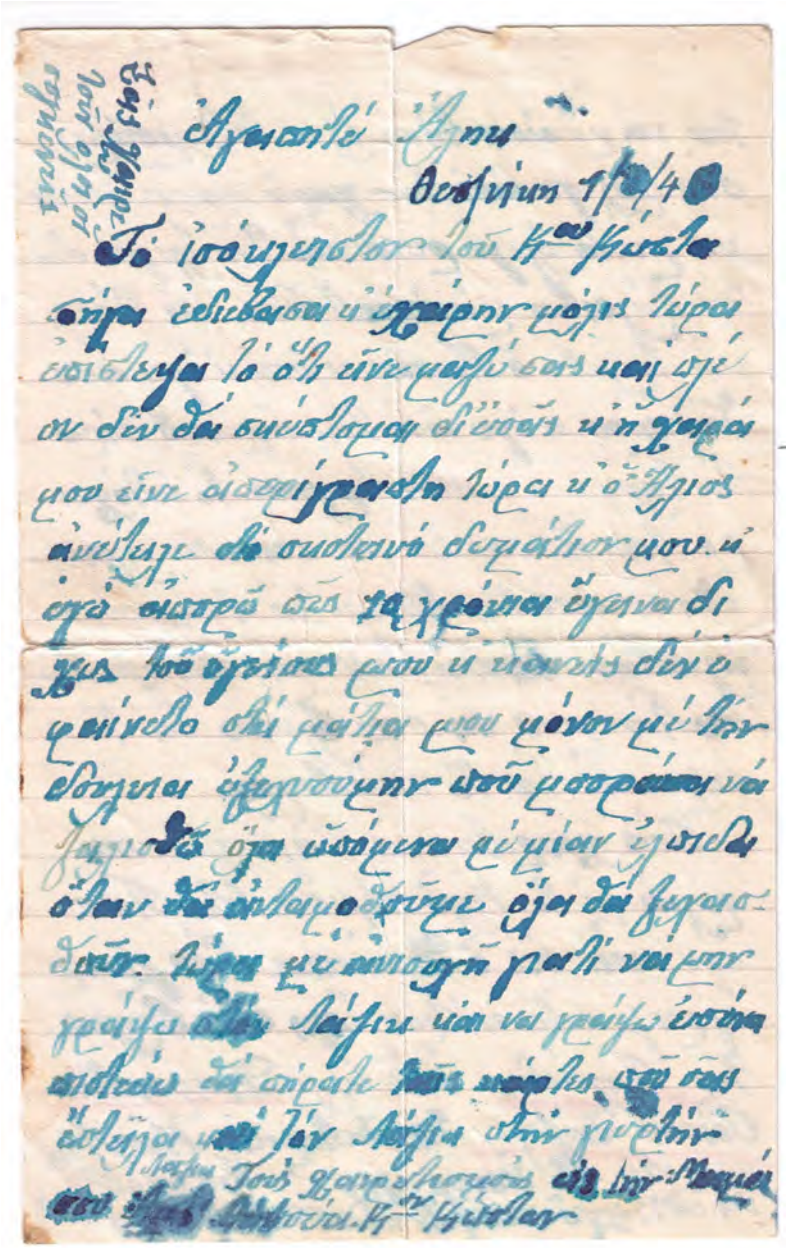

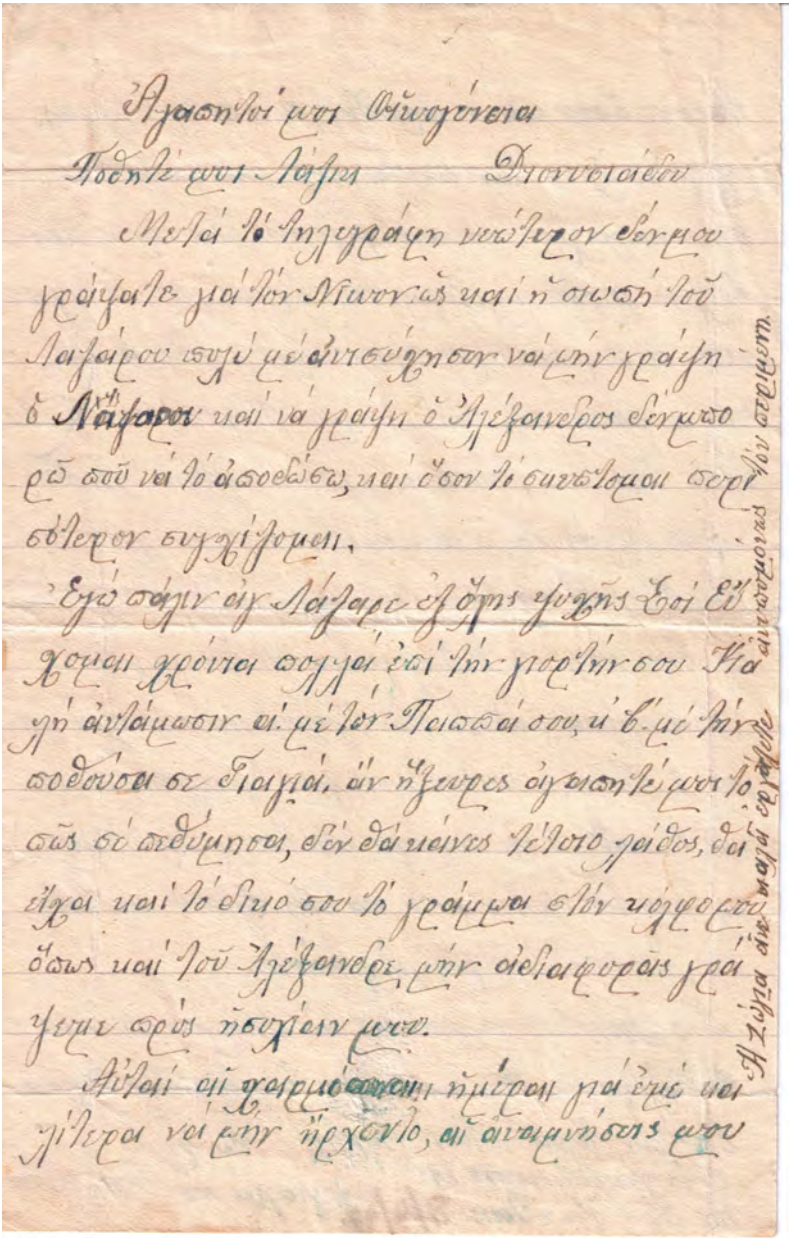

Αγαπητοί μου Θεωγένεια
Ποδηλ μου Λάζαρη Διονυσιάδου

Μετά τὸ ἀπογραφὴν νεώτερον ἔσημον
γράψατε μοί Κύριε ὡς καὶ ἡ σωστή σου
Λαζαίρου ἐγὼ μὲ ἀνεύρηκον καὶ μήν γράψη
ὁ Λάζαρος καὶ νά γράψη ὁ Ἀρέβανερος ἔσημασο
ρῶ σοῦ νά τὸ ἀσοδέσω, καὶ ὅσον τὸ συνδέομαι σορί
σθερον συγχίζομαι.

Ἐγὼ σάμιν σὴ Λάζαρε σῆ ὄρης ψυχῆς ἐσί Ἐὺ
χαμαι χρόνια σοῦ μοί ἐσί ἡ μορτήν σου Κύ
ρη ἀνδαίμωσιν σι μεῖσι Παιδιά σου, ἡ ὁ μέ ἡν
σοδούσι σε Διαμοί, ἄν ἤξερες ἀγαπητέ μου τὸ
σῶς σὲ σεθύμησι, δὲν θὰ μένες λέλιο χρόσος, θὰ
ἔχοι καὶ τὸ δικό σου τὸ χρόμμα εἰδν νοῆφερε
ὅσως καὶ τοῦ Ἀρέβανερε μήν διεταφορᾶις μοί
γεμι φρὸς πουρίαν μου.

Ἀὐτοί σι φαιμόσασι ἡμέροι μοί ἐμὲ καὶ
ἡ ἴδερα νά μήν ἤρχονδο, σι ἀναμνήσεις μου

Ἀγάπα ὅπως σ' ἀγαπᾶ ὁ ἀδελφός σου Στέλιος.

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ

Δ/ΝΣΙΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Α' ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟΝ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ

'Αριθ. Πρωτ. 61/2/732α 'Εν Θεσ/νίκῃ τῇ 22.8.1955

Π ρ ὸ ς

τὸ 'Υπουργεῖον Βορ. 'Ελλάδος
'Ε ν τ α ῦ θ α

"Περί τῶν συνθηκῶν ὑποβιώσεως τῆς Βιργινίας Διονυσιάδου κατοίκου ἐν ζωῇ ὁδοῦ 'Ολύμπου 31".

Λαμβάνω τήν τιμήν εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ὑπ'ἀριθ. 626 Δ/5 ἀπό 19.7.55 διαταγῆς ὑμῶν πρός τό Δ' 'Αστυνομικόν Τμῆμα νά ἐπαναφέρω προσηρτημένως ταύτην καί νά 'ναφέρω ὅτι, ὡς ἐξηκριβώσεν ἡ ὑπηρεσία μου παρά τοῦ ἐνταῦθα καί ἐπί τῆς ὁδοῦ Ξ.Ι.Κ. ἀριθ. 2 διαμένοντος ἀδελφοῦ τῆς ἐν περιλήψει μνημονευομένης Βασιλικῆς Νικολάου τοῦ 'Αθανασίου, ἡ περί ἧς πρόκειται ἀπεβίωσεν ἀπό γεροντικόν μαρασμόν τήν 27.9.54 εἰς ἡλικίαν 71 ἐτῶν.

Αὕτη ἔχει ἐν 'Ελλάδι πλήν τοῦ προμνησθέντος ἀδελφοῦ της καί τάς ἀδελφάς της.

1) "Ολγαν συζ. Πολυχρόνη 'Ανδρεάδου ἐτῶν 62, διαμένουσαν εἰς τόν Συν/σμόν Ξηροκρήνης ὁδός Κλωνάρη ἀριθ. 7. Δεν έχουν παιδιά.

2) Περσεφόνην χήραν 'Ηλία Φωτειάδου ἐτῶν 59 διαμένουσαν εἰς τόν Συνοικισμόν Καλλιθέας (στάσις Κόκορα) δικαιοδοσίας τοῦ Ι''Αστυνομικοῦ Τμήματος.

3) Χρυσήν συζ. Δημητρίου Παλτατζῆ ἐτῶν 61, διαμένουσαν εἰς Καβάλαν, ὁδός Εανταρόζα ἀριθ. 8 καί Καντζα

4) τήν 'Ελένην χήραν 'Ανέστη Κατσάρα ἐτῶν 55 διαμένουσαν εἰς Φλώρινναν ὁδός Τραπεζοῦντος ἀριθ. 1.

5) Κ.

'Ο Διοικητής Α' Τμήματος
ΔΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
Μοίραρχος

Στο βιβλίο περιγράφεται το αυτοβιογραφικό δράμα της οικογένειας Διονυσιάδη. Η ιστορία της αρχίζει στην μακρινή Τραπεζούντα του Πόντου, απ' όπου προέρχονται οι ρίζες της, και συνεχίζεται στην Γεωργία, στην Ανατολική Σιβηρία, στο Βόρειο Καζακστάν, στη Μόσχα και, τέλος, στην Ελλάδα.

Ο Αλέξανδρος Διονυσιάδης είναι τέκνο μιας τρομερής εποχής. Μαζί με άλλους Έλληνες ζει τις σταλινικές διώξεις, τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, την πείνα και το κρύο. Τα πράγματα αλλάζουν όταν ο πατέρας του ο Νικόλαος Λαζάρου Διονυσιάδης μετά από 17 χρόνια φυλάκισης στο σοβιετικό Γκουλάγκ προσλαμβάνεται στην Ελληνική Βασιλική Πρεσβεία στη Μόσχα. Έτσι η οικογένεια Διονυσιάδη που ήταν διεσπαρμένη σε διάφορα σημεία της ΕΣΣΔ ξανασμίγει στην πρωτεύουσα. Όμως η ευτυχία ήταν μετέωρη. Στην αρχή σκοτώνεται ο μικρός του αδελφός και σε δύο χρόνια πεθαίνει ο πατέρας του. Τα σύννεφα πάλι πυκνώνουν πάνω από την οικογένεια Διονυσιάδη. Ακολουθεί μια σύντομη περίοδος άσκησης της ζωής του Αλέξανδρου, ο γάμος του δεύτερου αδελφού του και 25 χρόνια δημιουργικής εργασίας. Η περεστρόικα αλλάζει ριζικά την ζωή της οικογένειας Διονυσιάδη, αλλά αυτή τη φορά οι αλλαγές αφορούν και πνευματικές αποτιμήσεις, οι οποίες οδηγούν στην συνειδητοποίηση των περασμένων βιωμάτων που πήραν τη μορφή αυτοβιογραφίας, την οποία ο συγγραφέας αφήνει ως διδαχή στους απογόνους του.

ISBN 978-618-82750-9-6